JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES
77

Péter Kõszeghy

Magyar Alkibiadés

Balassi Bálint élete

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 77

Péter Kőszeghy

Magyar Alkibiadés

Balassi Bálint élete

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi yliopiston Jyväskylän yliopiston Educa-rakennuksen salissa (D109)
marraskuun 17. päivänä 2007 kello 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of
the Faculty of Humanities of the University of Jyväskylä,
in the Building Educa (D109), on November 17th, 2007 at 12 o'clock noon.

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2007

Magyar Alkibiadés

Balassi Bálint élete

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 77

Péter Kőszeghy

Magyar Alkibiadés

Balassi Bálint élete

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2007

Editors
Tuomo Lahdelma, Department of Art and Culture Studies, University of Jyväskylä
Irene Ylönen, Pekka Olsbo
Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

Jyväskylä Studies in Humanities
Editorial Board

Editor in Chief Heikki Hanka, Department of Art and Culture Studies, University of Jyväskylä
Petri Karonen, Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä
Matti Rahkonen, Department of Languages, University of Jyväskylä
Petri Toiviainen, Department of Music, University of Jyväskylä
Minna-Riitta Luukka, Centre for Applied Language Studies, University of Jyväskylä
Raimo Salokangas, Department of Communication, University of Jyväskylä

Technical editing by Gergely Dusnoki

URN:ISBN:978-951-39-7743-6
ISBN 978-951-39-7743-6 (PDF)
ISSN 1459-4331

ISBN 978-951-39-2973-2 (nid.)
ISSN 1459-4323

Copyright © 2007, by University of Jyväskylä

Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2007

ABSTRACT

Kőszeghy, Péter
"The Hungarian Alcibiades" – The Life of Bálint Balassi
Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2007, 270 p.
(Jyväskylä Studies in Humanities,
ISSN 1459-4323; 77)
ISBN 978-951-39-2973-2
English summary
Diss.

The present work comprises three main parts. The introduction is partly a historiographical overview, partly a perambulation of the problem: whether it is possible at all (today, here and now) to write a biography; furthermore, what the relationship can be between biographies based on fictional and non-fictional statements.

The middle and lengthiest part of author's thesis is self-imposedly traditional literary history: it is the biography of the writer and poet Bálint Balassi (1554-1594), the greatest Hungarian renaissance poet who had been the very first Hungarian one identified with a name and oeuvre. Similar attempts had been made so far under the spell of myths, and the present work shows the intellectual historical tendencies that evolved out of these myths. The aim of this new biography is to put an end to the free passage between fictional and historical data, notwithstanding that a fictional work may also contain facts. The personality of Balassi had been designed throughout the ages in a necessarily mythical, sometimes fabulous way. The present study offers different readings not instead of the previous ones but besides them.

This work also corrects some topos-like statements of the secondary readings that became so stereotypical in Hungarian education. It is certain, however, that some assertions are open to doubt. The author hopes that these views will not only be accepted or declined by the professional public, but that they will be a matter of further scientific discourse, together with the picture of an era visioned about the events of the second half of the sixteenth century.

The final part is concerned with a few postulates of the post-modern literary studies, trying to find an answer for the questions of biography.

Key words: Balassi Bálint, Old Hungarian literature, (Hungarian) renaissance poetry, biography, post-modern historiography

Author's adress: Péter Kőszeghy
University of Jyväskylä
Department of Hungarian Studies
petpapa@gmail.com

Supervisor: Professor Tuomo Lahdelma
University of Jyväskylä
Department of Hungarian Studies

Reviewers: Professor Amedeo di Francesco
Universita degli Studi di Napoli "L'Orientale"
Dipartimento di Studi dell'Europa Orientale

Professor Mihály Balázs
University of Szeged
Department of Early Hungarian Literature

Opponent: Professor Mihály Balázs

TARTALOMJEGYZÉK

ABSRACT
TARTALOMJEGYZÉK
ELŐZETES MEGJEGYZÉSEK 7
ÉLETRAJZOK 9
Balassi Bálint mitológiája, avagy az első költő – primum és principium 10
HISTORIOGRÁFIAI VÁZLAT 15
Szilády Áron – Isten, haza, család 16
Erdélyi Pál – avagy a szívvé vált farok esete 20
Eckhardt Sándor – mi a magyar? 23
Nemeskürty István, a kulcslyuk-filosz 30
BALASSA JÁNOS FIA 36
Balassiak/Balassák 36
Az apa, a gyermekkor, a környezet 39
A Dobó–Balassa-féle összeesküvés 68
A Habsburgok udvarában 80
Báthory István udvarában 88
Balassa János halála 107
BALASSI BÁLINT 113
Nem harmadévi borjú 113
Ungnadné Losonczy Anna 123
„[…] megengedem, hogy bármilyen értelemben magyarázzátok” 134
Filelfus gyűrűje 148
Házasság, Dobó Krisztina 157
Birtokok 169
Mikor katolizált Balassi, s miért? 180
Valedicit Patriae 190
Liptóújvár 198
„Haj, szegény Balassi Bálint!” 210
UTÓSZÓ 221
SUMMARY 246
RÖVIDÍTÉSEK–IRODALOM 252

ELŐZETES MEGJEGYZÉSEK

Jelen dolgozat egy tervezett Balassi-monográfia első része, amely Balassi Bálint életrajzát kísérli meg elmondani. A második rész fogja tárgyalni a filológiai, poétikai, textológiai kérdéseket. A két részre osztást pragmatikus és egyéb megfontolások egyaránt indokolták. Az előbbiek közé tartozik, hogy az első rész egyben PhD-disszertáció, amelynek a szokásos terjedelme (a jyväskyläi egyetem tájékoztatása szerint) kb. 200 oldal, így ezt már az életrajz is meghaladta. A monográfia egésze szempontjából ugyancsak előnyösnek látszott ez a megoldás, hiszen így a második részben, ha a műértelmezéshez szükséges az életrajz ismerete, elég visszautalni a már elmondottakra.

Szokásos életvitelemmel ez a dolgozat sohasem készült volna el. Ezért igen köszönöm Tuomo Lahdelmának és a Jyväskyläi Egyetemnek, hogy öt hónap alkotói szabadságot biztosítottak számomra. Köszönöm továbbá az MTA Irodalomtudományi Intézetében minden kollégámnak a segítséget, a kollegiális légkört, a szakmai beszélgetéseket és vitákat, amelyeknek révén elképzeléseim formálódtak.

Különös köszönettel Szilády Áronnak, Illéssy Jánosnak, Károlyi Árpádnak, Takáts Sándornak, Dézsi Lajosnak, Eckhardt Sándornak tartozom. Írásom nagy részében az ő adataikra, megállapításaikra hagyatkoztam. Ugyancsak őszinte köszönet illeti Szentmártoni Szabó Gézát, egyrészt a vele folytatott – parázs vitáktól sem mentes – szakmai beszélgetésekért, másrészt az általa készített Balassi-regesztáért, melyet folyamatosan használtam. Amennyiben olyan adatra hivatkozom, amelyet csak innen ismerek, a jegyzetekben „Sz. Sz. G., regeszta" megjelöléssel jelzem.

Budapest, 2007. július 9.

Kőszeghy Péter

ÉLETRAJZOK

„Ha mindenáron válogatós akarok lenni, elmegy a kedvem az egésztől, még mielőtt belefognék. Nem tudok semmit kirostálni, egyáltalán, nem tudok hogyan bánni ezzel az emberrel. Annyit tehetek mindössze, hogy remélem: néhány dolog biztos kialakul majd így vagy úgy, elviselhetően és tapintattal (…)

Nem tudnám elviselni, ha netalán azzal vádolnának, hogy semmit, de semmit nem bíztam az olvasó képzeletére."

Salinger: Seymour: Bemutatás[1]

Fehér Katalin szerint „Salinger szövege *(Seymour: Bemutatás)* egy ember elbeszélhetetlenségét példázza. Buddy megpróbálja megközelíteni Seymour külsejét, személyiségét, költői egyéniségét, de rájön, hogy az csak az egyik lehetséges Seymour. Így létrejön egy nyitott, lebegő figura, akinek a megismerését nem tudja/nem akarja lezárni. A beszélő tisztában van vele, hogy alapkérdése (Mi volt hát Seymour egyáltalán?) nem megválaszolható."[2]

Nos, az életrajzírónak ezzel kell tisztában lennie: alapkérdése *nem megválaszolható.* A létező legjobb esetben létrejön egy nyitott, lebegő figura, akinek a megismerése folytatódik.

Minden nagy költőnek, így Balassi Bálintnak is, több életrajza van. S ez most nem a posztmodern szokásos többes száma. Nem az állítjuk, hogy több érvényes életrajz íródott, írható róla. Ez igaz, de triviális. Azt mondjuk, hogy *egyszerre több* (az altípusokat nem számítva legalább három) életrajzot kell hogy írjunk. Az első a szokásos irodalomtörténészi produktum: mikor született, merre járt, mit csinált, mit olvasott, kikkel tartott kapcsolatot stb. A második a művekből kibontakozó, a fikciót értelmező. A pozitivizmus számára ezek eleddig is fontos források voltak, a 19. század életrajzírói jól érzékelték, hogy helyzetük megnehezedik, ha hősük író, költő vagy bárki olyan, aki szövegeket hagy maga után. A fikcióból kirajzolódó és az adatokból formálódó alakot összegyúrni igyekeztek; mi azonban éppen különválasztani szeretnénk.

Mindeközben tudjuk, hogy Dichtung és Wahrheit milyen érzékenyen érintkezik. A *„Balassi Bálint Losonczy Annához, élete nagy szerelméhez írta a Julia-*

---

1 Salinger, [1970], 160–161.

2 Fehér, 2004, 20.

ciklus verseit" állítás egyrészt életrajzi adatot rögzít, azt, hogy Balassi Bálint szerelmes volt a verseiben Juliának nevezett Losonczy Annába, másrészt a *csak a versekből megismerhető* Juliáról alias Losonczy Annáról fogalmaz meg állítást. A „szerelmes volt" kijelentés legfeljebb a versek s nem a történeti életrajz szintjén igaz, az irodalomtörténész mint történész számára az, hogy ez az érzés szerelem, s nem valami más (birtokszerző akció, egy élethelyzet megoldását szolgáló házassági terv vagy éppenséggel mindez együtt, az érzelmek ambivalenciája stb.), bizonyíthatatlan.

Az út egyirányú: értelemszerűen mindig a költészet lép fel a történés mezében.

Van azután egy harmadik életrajz is, ezt tömören irodalomtörténeti mitológiának nevezhetnénk, amelynek legtöbb köze a (koronként változó) költőszerep eljátszásához, a költői önreklámhoz, a PR-hoz, ezzel összefüggésben a megfelelő művészportréhoz, önportréhoz, a koholt életúthoz, továbbá a (megint csak koronként változó) irodalomtörténeti-ideológiai eszményekhez van; ez nem feltétlenül függ össze a történeti életrajzzal, és legfeljebb ha interferál a versbéli fikcióval.

Balassi Bálint mitológiája, avagy az első költő – *primum* és *principium*

A *mitológia, mítosz, mitikus* fogalmak használata igen elterjedt az irodalomtudományban. Sokféle jelentésben, sokféle értelmezésben használtatnak.[3] Értelmezésünkben a mitológia leghagyományosabbnak vélt, vállaltan iskolás felfogását igyekszünk követni. Eszerint a mítosz istenek, félistenek, különleges hősök életrajza, amely olyanformán alkot rendszert, azaz mitológiát, hogy ezen cselekménysorok egyrészt alapvető kérdésekre adnak mitikus (mesés, fikciós) választ (az istenek születése, az emberi nem létrejötte, a tűz birtokba vétele stb.), másrészt a mitológia szereplőinek bizonyos állandó tulajdonságaik vannak (Mars bátor, Vénusz szép stb.). Tegyük még hozzá mindehhez,[4] hogy a mitológia – ha nem csupán kutatás tárgya, hanem életforma, mint a görögöknél – fenti jellemzőivel a kommunikáció nélkülözhetetlen eszköze. Más szóval: jelrendszer, egyfajta sajátos nyelv. Amint az irodalom intézményesül, amint kiválik az alkalmiság szerepéből, amint önmagára ébred, további létmódjának velejárója az önnön leírásához és értelmezhetőségéhez elengedhetetlenül szükséges mitologikus viszonyrendszer megteremtése. Később ezt a mitologikus aktust csak a

---

3 Az idevonatkozó, rendkívül gazdag szakirodalmat – a műelemzésektől kezdve a tisztán irodalomelméleti fejtegetéseken keresztül az antropológiai megközelítésű tanulmányokig – bőségesen lehetne citálni, ám szempontunkból ez meglehetősen áltudományos gesztus lenne: semmivel sem vinne közelebb mondandónk megértéséhez, okadatolásához – írtam e tanulmány első változatának keletkezése (1993) idején. Kollégáim reakciói arról győztek meg, hogy teljességgel nem mellőzhető a szakirodalomra való hivatkozás. Tehát: ajánlható az alábbi tanulmánykötet, amelyben 34 esszé járja körül a *Myth* terminus használatát (a mélylélektanitól a kulturális antropológiai megközelítésig) az irodalomtudományban (válogatott bibliográfiával): Vickery, 1966; az újabb megközelítéseket is részletesen elemzi: McGaughey, 1988, 51–76.

4 Kerényi Károly nyomán, akinél pontosabban és érzékletesebben nemigen írtak e témáról! Vö. Kerényi, 1988, 12–16.

legritkább esetben tudatosítják, sokkal inkább mint készen kapott eszközt használják fel. Végső soron e rendszer része minden irodalmi kultusz. (Csak zárójelben: az irodalomtörténet-írás arra is ráébred persze, múltán az időnek, hogy ez *mitologikus* viszonyrendszer. S ekkor kezdi újrafelfedezni és szétbomlasztani a mitológiát. Ez a posztmodern attitűd.)

A mitologikus historikum sajátossága az az igény, hogy a homályba vesző kezdetek helyett egy jól definiálható kezdőpontot jelöljön ki, meghatározza az elsőséget. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a historikus gondolkodásmód eleve igényli, segítségül hívja a mitológiát: jó példa erre bármelyik kronologikus hagyomány, akár a Krisztus születése előtti és utáni időszakra való felosztás, akár a mohamedán vagy bármelyik hasonló időszámítás.

Az ókort követően eme historikusság Európában leginkább a humanisták révén terjedt el; jellemző, hogy az *első költő szerepét* is a humanisták írják és játszatják el eszményeikkel. Nem tekintve célnak a humanista poétikák legfőbb forrásainak (Szent Ágoston, Szent Jeromos, Macrobius, Boethius, majd Cassiodorus) elemzését, mindössze Isidorus *Etymologiae…*-jának irodalomtörténeti, azaz teológiai, biblikus, a humanisták által hasznosított megállapításaira utalunk. Eszerint a hexametert, a legrégibb és legnemesebb mértéket Mózes találta fel (vö. Deut. 32), himnuszt Isten dicséretére legkorábban Dávid alkotott, az első epithalamium szerzője pedig maga Salamon volt.[5] Olyan koncepció ez, amely a Bibliában egyértelműen költői művet lát, Isten költészetét. Ezzel összefüggésben alakult ki az a poétikai felfogás, amely szerint minden költészet teológia, de persze nem minden teológia költészet. (Részletes kifejtésre – a humanizmus közismert tételéről van szó – itt nincs lehetőségünk. Csak utalunk Albertino Mussato VII. episztolájára, ahol a költészet *altera theologia*, avagy a számos Dante-kommentátorra, akik szerint Dante *theologus poeta,* sírfelirata – Giovanni del Virgilio verse – is a teológust magasztalja; Fra Guido da Pisa, aki Boccacciót is megelőzve magyarázta a *Komédiá*t, a Szentlélek ösztönzésére írt műről beszél stb.)[6]A költészet: teológia s a Biblia maga merő költészet: így gondolta Dante és Boccaccio is, továbbá mindazon humanisták, akik a legnagyobb és legelső költő – Isten –, valamint a bibliai első költők után a maguk immár nem bibliai, hús-vér első költőit-teológusait felléptették az irodalmi mitológia színpadára, illetve akik a legklasszikusabb görög mitológiát mint költészeti példatárat értelmezték. Párhuzamos ez a folyamat a nemzeti nyelvű irodalmak öneszmélésével, önmitológia-teremtésével.[7]

Elsőként a klasszikus szerepeket kellett kiosztani. Az első görög költő természetesen Homérosz. Az első latin: Vergilius. Az ő esetében immár látványosan jelentkezik az a mitológiai igény, az az isteni attribútum, hogy *az időben első egyben a legnagyobb* is legyen: persze hogy tudjuk, s tudták a humanisták is, hogy voltak Vergilius előtt latinul verselők, de egy adott ízlés – a humanista poétikai norma – szempontjából Vergilius az első s egyben a felülmúlhatatlan: Dante neki nyújtja a pálmát. Az a Dante, akit aztán Boccaccio az első (s egyben persze a legkiválóbb) olasz, azaz az első, humanista eszményeknek megfelelő olasz költőnek tesz meg.[8] A *La Divina Commedia* cím,

---

5 Vö. Greenfield, 1981, 35–36.

6 Erről bővebben pl.: Kardos, 1966, 242–243, 445 stb.; MAMŰL, *Humanizmus* szócikk.

7 Kallendorf, 1995, 41–62; Kristeller, 1961, 70–91; Verdon–Henderson, 1991, 445–532.

8 Boccaccio írja Dante-életrajzában: „Ravennában lakott tehát Dante [...] és itt

tudjuk, nem Dantétól, hanem Boccacciótól származik.[9] A cím jelzős szerkezete legalábbis kétjelentésű. Az *isteni* természetesen – így is szokták értelmezni – jelenti azt, hogy nagyszerű, kiváló stb., ám utaljunk a szó szorosabb értelmére: isteni, azaz Istentől eredő, Isten sugallta, végső soron, mint minden igaz költészet: teológiai mű. S mint ilyen első és felülmúlhatatlan az olasz irodalomban, s Dante mint ilyent alkotó lesz az olasz irodalom első költője, a *Sommo Poéta,* a Szent Dal szerzője.

Teológiai-gondolati előzményként idézhetjük például a Dante-kortárs Eckhart mester (1260–1327) Genezis-magyarázatából az első fejezet 17. szakaszát, ahol a szerző Maimonidészre hivatkozva különbözteti meg a kezdet (principium) fogalmát az elsőétől (primum), leszögezve ugyanakkor, hogy „Az a szó pedig, amellyel a Genezis könyve héberül kezdődik, 'kezdetet' jelent, és a 'fő' szóból származik, ami minden élőlény testének kezdete", azaz itt a fej (caput) egyben a kezdet, a lényeg (principium) is.[10]

És így tovább. Számos európai nemzet irodalomtörténetének mitológiájában ott az első költő. Szükség van rá. Nélküle a nemzeti irodalomnak nincs kezdete, Krisztusa. Az irodalomnak – egyben teológiai aktusnak – a legalizált létezéshez kezdődnie kell. Mitologikusan – mert ez a gondolkozásforma felelt meg az irodalomról való gondolkozás (a humanisták által is szentesített) hagyományának.

Magyarországon a humanista forgatókönyv szerinti szerep a 16. századig eljátszatlan volt. Egészen addig, amíg az első költő szerepében fel nem lépett Balassi Bálint. Azaz ő a magyar irodalomtörténet mitológiájában az első költő. Kisebb részben Balassi maga, nagyobb részben és legkivált Rimay János nevű szerzőtársa írta az ehhez szükséges mítoszt. Néhány vonatkozásban a 19. és 20. századi Balassi-kutatók, kivált Eckhardt Sándor dramaturgiai tevékenysége sem elhanyagolható.

Vizsgálódásunk tárgya tehát a mítoszépítés és -építtetés, az értékek hierarchiájában és a kronológiában *egyszerre* elsővé avatódás folyamata, többek közt annak az illusztrálása, miképp válik a fiktív, *a Balassi sugallta Balassi-életrajzban* a szerelem a legfőbb erővé. Ezt mondja el, *mint egy sajátos lovagregény,* mint egy *archetipikus mese* az az életrajz, amelyet (legalább) részben Balassi maga alkotott magáról, az az életrajz, ahogy ő szerette volna láttatni magamagát, az az élet-

---

előadásaival többeket okított a költészetre, éspedig legtöbbnyire a köznyelvű költészetre, amelyet ítéletem szerint elsőnek ő magasztosított fel és vitt diadalra közöttünk, olaszok közt, csakúgy, mint Homérosz a magáét a görögök és Vergilius a latinok idején." Ezt a sémát használja fel majd Rimay, behelyettesítve a sorba a „magyar köznyelvű" költészetet és annak mesterét, Balassit. Boccaccio Dante-életrajza (a *Trattatello in laude di Dante*) 1357–1362 között készülhetett. Minden *Vita di Dante* (e címen is szokás emlegetni) előfutára, a nagy költők életrajzának prototípusa, mintája. Leghitelesebb fordítása Füsi Józseftől. Vö. Boccaccio, 1975, II, 619–691 és Boccaccio, 1986, 71. Az idézet az utóbbi helyről, a két szövegközlés között kisebb stilisztikai eltérések vannak.

9 Dante maga hol *Szent Dal,* hol *Commedia* néven nevezte munkáját. A commediáról mint műfajról s ekképpen címről részletesen értekezik 13. levelében. (Dante, 1965, 509–511.) Boccaccio, az *isteni* jelző elterjesztője, nem címként, hanem jelzőként használja a kifejezést; a *La Divina Commedia* mint cím először csak a 16. század közepén, Balassi korában bukkan fel! Vö. Boccaccio, 1986, 140, Oláh Tibor 88. jegyzete. Ám hogy már Dante is „isteni" komédiának tartotta művét, méghozzá az általunk vázolt értelemben, azt idézett levelének további részletei (Dante, 1965, 514–515) bizonyítják.

10 Vö. Eckhart mester, 1992, 11 és 119.

rajz, amely a „tudományos" vizsgálódások cáfolatai ellenére él, s makacsul élni akar. Íme, Balassi Bálint láttatott élete:

Egerben, a vitézek oskolájában, a már nem éppen fiatal Ungnad Kristóf a várkapitány. Gyönyörű felesége van, az ifjú Losonczy Anna. Egy tudatlan, a szerelem mesterségében még nem járatos, ám ugyanakkor e tudományban fölöttébb tehetséges ifjú, aki nem más, mint Venus fogadott fia, szegény vitézként Egerbe kerül. Beleszeret Annába, s a hölgy viszonozza érzelmeit. A Bálint nevezetű legény megtéved, más szerelem is hevíti, ám végül rádöbben (anyja, Venus és mostohatestvére, Cupido is figyelmezteti), hogy az igazi társ számára csak Anna.

Megbánja legnagyobb vétkét: házasságát.[11] *A szerelem istene azzal is bünteti, hogy felesége megcsalja. A szégyentől elbujdosik az emberek elől: úgy véli, hogy már elszállt ifjúsága, továbbá szegénysége ellentétes a vidám és előkelő hölgyek társaságával, nem marad más számára, mint a szép hazugság világa, a költészet.*

Ám csuda a világ dolga: mind Bálintnak, mind csalfa feleségének szabadságot adnak a házasságra, éppen akkoron, amikor megözvegyül Ungnadné Losonczy Anna.

Bálint természetesen abban reménykedik, hogy immár feleségül veheti régi kedvesét. Ebben a szerelmi fogadalmak miatt is bízhat.[12]

Betétdal: a Szép magyar komédia.[13] *E dráma allegorikus módon elmeséli a szerelmesek egymástól való elszakítását, majd egymásra találását. A fogadás motívuma itt is felbukkan.*[14]

Hiába a szerencsés helyzet, hiába a szép terv: az özvegy másnak nyújtja kezét. Az ifjú számára nem marad más lehetőség, mint szarándokká lenni: elhagyni hazáját, ahol mindeme bú érte. Ezért s ekkor távozik Magyarországból Lengyelországba, tulajdonképp Cupido kergeti ki hazájából.[15] *Újabb szerelem üti-süti-fűti, ám olyan új*

---

11 Amely a versek sugallatában szinte kikerül az életrajzból. Hiszen a gyermekségétől fogva házasságáig szerzett énekek bűnbánati zsoltárral és életgyónással végződnek, mindazzal, amit a házasság előtt szükséges volt tenni, a második egység kezdetén pedig a költő már válófélben lévő házasember. A házasság mintegy megtörténül a két ciklus között, alkalmas motívum, katalizáló erő, de nem szervül a szerelmi életrajzba.

12 Egyrészt ő tett fogadalmat: „Gondolj miközöttünk való *kötelezést*, / Ne szerezzen senki miközöttünk eszvészt, / Mert bánja az Isten *fogadás* szegését, / Bünteti, héában aki vészi szent nevét. // Ezerötszáz és hetvennyolc esztendőben, / Egy szerelmes helyen hogy volnék rejtökben, / Az adá virágát akkor én kezemben, / Kit Istentűl kérek gyakran könyörgésemben" és „Az én szerelmesem haragszik most reám, / Hogy ingyen bánkódom, azt véli énhozzám, / Hogy őtet meguntam, / *Fogadásomat* gondolja, hogy megbántam"), másrészt maga a szerelem, Venus ígérte neki Julia-Annát: „Ez világgal bíró, felséges Cupido, emlékezzél meg szódra! / *Mit fogada anyád* énnékem általad, ha az megszabadulna, / Ki már megszabadult, tőlem el is vadult, / jut eszembe gyakorta" és „Vajha ez az volna, kit *Venus fogada* / fia által énnékem, / Hogy kezembe adna, ha ő szolgálója szabadulna igyében, / Szívem nagy bánatja örömre fordulna, vég lenne könyveimben".

13 Balassi valószínűleg stílszerűen esküvőjén kívánta előadatni.

14 „Credulust nem esmérheti vala, az másiknak is szeretőjét tudja vala lenni, főképpen penig, hogy hiti *fogadása tartja* vala, hogy soha senkit egyebet teljes életiben nem szeretne." És: „Most sem egyébért lakom az erdőben, hanem hogy híven és igazán szeretek, *s fogadásomban* tökéletesen megállok, míg élek."

15 A karriert befutóknál, egy Thurzó Györgynél pl. hasonló motívum teljességgel lehetetlen: nem abban az értelemben, hogy Thurzó ne szerette, szerethette volna fölöttébb nejét, s ne tett volna meg mindent érte: hanem abban a vonatkozásban, hogy a nem nejéért, sőt: a frissiben máshoz férjhezmentért bizonyosan nem bujdosott volna el, vagy ha netán mégis, hát ezzel nem dicsekedett volna. Balassi magatartása a 16. századi földi világban értelmetlen és hiteltelen, romantikus, mondhatni – holott

szerelem ez, ahol a szerető legfőbb sajátossága, hogy olyan, mint a régi: Céliát Juliának véli, Célia viselkedésmódja, neve, beszéde, termete: mind a régi szeretőt idézi.

A legény fellázad Venus és Cupido hatalma ellen, Pallast és Marsot választja urának. Ám hiába, Cupido hatalmával nem szállhat szembe. A szerelem győz, immár nem Julia, Célia, Fulvia vagy más nő, ***maga a szerelem győzi le főhősünket.***

Hogyan jöhetett létre az „első" magyar költőről ez a Szép Mese? Ehhez, sok minden egyéb (mint majd a *II. részben*[16] tárgyalandó kéziratos és nyomtatott hagyomány) mellett az eddig íródott Balassi-életrajzokat (=historiográfiai vázlat) kell megvizsgálni.

---

még nem találták fel romantikát.

16 A PhD-disszertációnak ez a fejezet már nem része.

HISTORIOGRÁFIAI VÁZLAT

„Mythológiát csinálni kell – különben űr és pusztaság"
Arany János

Rögtön e fejezet elején szeretném nyomatékosan hangsúlyozni: az olvasó itt nem a Balassi-életrajzok történetét kapja, az egy másik s bizonnyal nem általam megírandó dolgozat/könyv témája lehetne. Ami alább következik, mindössze egy historiográfiai esszé, amely a „Szép Mese" kialakulásának állomásait igyekszik több-kevesebb részletességgel ismertetni.

Az első életrajzot voltaképpen Rimay János írta[17] szeretett mesteréről. Balassi életét röviden összefoglalta Czvittinger Dávid,[18] Bod Péter,[19] majd Horányi Elek[20]; a 19. század elejéig ismert adatokat pedig Budai Ferenc gyűjtötte össze először 1804-ben megjelent lexikonában.[21]

*

A 19. századi magyar szemléletet illusztrálja egy „honismertető album" előszavából vett idézet: „Ezért hazánk ismertetéséhez, mely e vállalat célja, kitűnő fiai élete is tartozik. Tetteik a nemzet története, s a drága örökség, mit nekik köszönhetünk, nemcsak a felgyújtó példa, de az élő eszmék s maradandó alkotásaik.

És valóban a nemzet csak akkor él, sőt csak akkor van a szó nemes értelmében hazája, ha nagy fiai támadnak, kik történetét tovább szövik. Ha az aranykönyv, hova neveik s tetteik írvák, bezáródik; ha az eszmék elkoptak, alkotásaik elporhadtak: elveszti a haza is lassanként varázserejét, a múlt emlékei ködbe vonulnak, s a névtelen létezés sivár korszaka kezdődik, melyet talán ébredés, talán… enyészet követ."[22] Az életrajzíró tehát nem kis feladat elé néz: „felgyújtó példát" kell adnia, s ha az eszmeközvetítés nem elég hatásos, ha az aranykönyv bezáródik, „a névtelen létezés sivár korszaka kezdődik".

---

17 Vö. Rimay, 1992, 7–53.
18 Czvittinger, 1711, 28.
19 Bod, 1766 [1767], 18.
20 Horányi, 1775, 107.
21 Budai, 1866, 71–77 és 80.
22 Nagy Miklós, 1870, 1.

A mitológia és a mitológiai hős iránti elemi igényt Arany János is mélyen átélte. Tompának 1857. április 19-én kelt levelében, a Királynéudvari kézirat[23] fordítása láttán írja: „Csak nekünk nincs semmink!! Mythológiát csinálni kell – különben űr és pusztaság."[24]

„Csinálni kell" – ebbe a vonulatba illeszkedik Csokonai *Árpádiász*-terve, Vörösmarty *Zalán*ja, a kurucnótákat hamisító Thaly, a romantikus történelmi festészet stb. A „csinálni kell" kényszere alól nyilván az első Balassi-életrajzok sem tudták kivonni magukat.

Szilády Áron – Isten, haza, család

Az 1874-ben fellelt *Balassa-kódex* (vagy ahogy közvetlenül megtalálása után nevezték: *Radvánszky-kódex*) alapján, Szilády Áron (1838–1922) gondozásában készült Balassi verseinek első kritikai kiadása, amely 1879-ben jelent meg. Ennek előszavát tekinthetjük Balassi Bálint legkorábbi életrajzának.[25]

Nem számottevő előzmények[26] után, s akkor, amikor maga a verseskötet már készen volt, írta meg az életereje teljében, pályája csúcsán lévő Szilády Áron. A *Radvánszky–Balassa-kódex* verseinek kiadása és az életrajz *alapvetően* formálta át a Teleki József,[27] Kölcsey Ferenc[28] vagy Erdélyi János[29] kialakította korábbi Balassi-képet, döntő szerepe volt az új Balassi-kánon kialakításában.

---

23 Amelyről utóbb kiderült, hogy hamisítvány.

24 Idézi Szili, 2005, 21.

25 A 19. századból két megírni szándékozott, ám soha el nem készült életrajzról is tudunk. Balassa Antal tervezte az egyiket; családja történetéről gyűjtött adatokat, magyarra fordított számos levéltári forrást. Írásai a Magyar Országos Levéltárban, a Balassa család iratai között találhatók. Illéssy János pedig egyik adatközlésében (Illéssy, 1900A, 194) nyilatkozott így: „Évek során át gyűjtöttem az adatokat legkiválóbb régi lyrikusunkra: Balassa Bálintra. Anyagul kívántak szolgálni azok egy majdan megírandó teljesebb életrajzához. Közben – éppen a napokban – nem csekély örömömre megjelent ez az életrajz Erdélyi Pál dr. tollából, a Magyar Történelmi Életrajzok 1899. Évfolyamában. E meleg tárgyszeretettel és lendületesen megírt életrajz egyelőre szükségtelenné tette hasonló munkának egyhamar való közrebocsátását […]" Említhető még: Csillagh, 1890.

26 Főképpen Toldy Ferenc, Thaly Kálmán, Ipolyi Arnold, Deák Farkas, Fraknói Vilmos, Szilágyi Sándor, Thallóczy Lajos írásai, anyaggyűjtése.

27 Teleki, 1821, 61: „Tinódi Sebestyénnek és Farkas Andrásnak versekben foglalt Historiaiban az előadás éppen olly kevéssé költői, mint a legrosszabb Khronikában. Gyarmathi Balassa Bálint ezeknél ugyan valamivel szerentsésebb költő, és nyelvére nézve is kellemetesebb, de a »Magyar Pindaros« nevet, mellyet némelly tudóssaink tékozolva ruháznak rá, valóban nem érdemli meg." Idézi S. Varga, 2005, 361–362.

28 Kölcsey Ferenc nézeteiről: S. Varga, 2005, 597–601. „Ami pedig Balassit illeti, a Berzsenyi-recenzió kánonjában ő kizárólag az Egy katonaének szerzőjeként szerepel – mégpedig Gyöngyösi »társaságában«. A Nemzeti hagyományok, tétován ugyan, mégiscsak Zrínyi mellé állítja […]." (S. Varga, 2005, 599.)

29 Erdélyiről: S. Varga, 2005, 603. „A normaalkalmazás tekintetében némileg enigmatikus, a kánonbeli hely szempontjából viszont egyértelmű Balassit és Zrínyit együtt említő mondata: A 16. századhoz érve »olyan írókkal találkozunk, kiknek iratai a népi költészetnek csak hiányos oldalát birták felfogni, mert még sok idő folyt el, mig Balassa és Zrinyi támad keblünkből«. Tudniillik ami a normákat illeti, ebből a mondatból még arra is lehet következtetni, hogy Erdélyi a népköltészet folyamatos megnemesítése által nemzeti irodalmat létrehozó költőknek tekintette őket." Tegyük hozzá: akárcsak Szilády Balassit.

A tudós református lelkész ekkorra már útjára indította élete fő művét, a Régi Magyar Költők Tárát,[30] s mint a régi magyar irodalommal foglalkozó legtekintélyesebb kutató kapta a megbízást a Magyar Történelmi Társulattól, hogy Toldy Ferenc helyett (aki a munkát elkezdte, de időközben meghalt) adja ki Balassi verseit.

Szilády Debrecenben járt teológiára, majd orientalisztikai tanulmányokat folytatott. Megtanult héberül, arabul, törökül, perzsául és számos európai nyelven. Töröktudását csiszolandó 1857-ben Konstantinápolyba és Kis-Ázsiába ment. 1858-tól lett a göttingeni egyetem hallgatója. Saját bevallása szerint 27(!) nyelven írt és olvasott.

Különböző helyeken volt református lelkész, majd apja halála (1863) után megörökölte annak kiskunhalasi református parókiáját; e tisztet haláláig viselte. 1861-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1876-tól rendes tagja, 1893-tól haláláig az *Irodalomtörténeti Közlemények* szerkesztője, 1896-tól a budapesti és a kolozsvári egyetem díszdoktora.

A közismerten hiperkritikus Király György írt nekrológot Sziládyról. „Meghalt Szilády Áron, kiskunhalasi református lelkész, az Akadémia tiszteleti tagja, s elparentálására a kitűnő tudományos testület le is küldte egyik tagját. Mintha Szilády Áron valóban nem lett volna más, mint tudományos életünk egyik doyenje. Holott túlzás nélkül merném mondani, összes élő irodalomtörténet-írónk közül még mindig ő volt a legkiválóbb, igaz, hogy csupán a régi magyar irodalom történetével foglalkozott s a XVII. századon túl alig jutott. De ezen a téren úttörő munkát végzett; mint Toldy Ferenc, ő is ahhoz a régi tudós nemzedékhez tartozott, melynek magának kellett az anyagot fölkutatni, összegyűjteni, elrendezni, s ezen a gigászi munkán túl neki még ahhoz is volt ereje és tehetsége, hogy ezt az anyagot földolgozza."[31] Józan, méltató szavak.

A különös nyelvtehetségű, rendkívül felkészült tudósnak nemcsak a levéltári kutatásokhoz volt adottsága és szorgalma, s nemcsak a Leopold von Ranke-féle történetírás megkövetelte erényekkel rendelkezett, de volt fülhallása a költészethez is.

Gondolatmenetének elfogultságai az *(I.) Isten, (II.) haza, (III.) család* alapképlet módosulásai: *(I.) vallás (és környezete), (II.) nép, népi, népies, (III.) család.*

I. A reformáció egykori, a 16–17. században toposz jellegű tétele, mely szerint Isten a vétkeiért bünteti a magyar nemzetet, tehát a török nem más, mint Isten ostora, történeti igazsággá lesz Sziládynál. „A törökkel vívott folytonos harcok színhelye hősi erények iskolája volt, mely nélkül a pártolkodásra különben is hamar hajló nemzeti jellem, számtalan főbenjáró érdekek által tántorgattatva, egyesekben könnyen megfelejtkezhetett volna a legnagyobb kötelességek teljesítéséről. Így a hősi erények tagadhatatlanul nagy kora nem vált egyszersmind hasonló nagyságú bűnök korszakává"[32] – írja. Azaz „calamitas virtutis occasio est",[33] a csapásból erény fakadhat, hála a töröknek/sorscsapásnak, az ingatag nemzeti jellem nem tért le az egyenes útról, teljesítette legnagyobb kötelességét – harcolt a török ellen, nemcsak védte, de

---

30 1877-ben jelent meg az első kötet, 1912-ben a VII., már csonkán, jegyzetek nélkül.

31 Nyugat, 1922, 7. szám.

32 Szilády, 1879, I.

33 Seneca, *Prov.*, 4, 6.

megvédte a kereszténységet. Ha a török nem lett volna, e nemesedési lehetőségtől elesünk, s könnyen „főbenjáró érdekek által tántorgattatva" holmi nagy bűnöket követtünk volna el.[34]

II. A *népi-népies* a legfőbb érték, Balassi életműve értékes, *tehát nem lehet más,* mint népies.[35] „[…] a *népi költés* hangját s zamatját még latinból dolgozott darabjaiban is oly híven visszatükrözni tudó költőnk a népies szokások kivételesebb nyilvánulásait is figyelemmel kísérte és sajátította el. A nemzeti költészet megújhodásának akkor is a *népies elem* volt a forrása."[36] (Kiemelések tőlem – K. P.) Szilády igen világosan látta, s megfogalmazta Balassi (1) erkölcsi, társadalmi, (2) (vers)formai, (3) műfaji újításait. Mindeme tettekhez a költőt *népnemzeti* irányultsága segíti:

Az üldözött, megvetett szerelmi líra védelmében, a költő szembeszáll a közvélekedéssel. „A *népdalok,* virágénekek nyelvén kellett dalolnia."[37] „Az ellenséges vélemény megnyerésével amúgy sem kecsegtethette magát: így *a nemzeti szellem* szövetsége felöl bizonyos volt. […] Ily közös eszmék, képek és kifejezések mutatják legjobban, mily viszonyban áll a költő *népe költészetével*".[38] Summázatnak tekinthetjük, hogy Balassi „[…] örökké tartó kapoccsal fűzte össze költői irodalmunkat az akkori műveltség birodalmával s *ösztönszerűleg egyesítette a magyar népies és műköltészetet*. Az az egyesülés időről időre lazult, tágulhatott s jövőre is verhet külön ösvényeket; de ez, mint mindig, ezentúl is csak azért fog megtörténni, hogy a különválva izmosodó nemek s fajok az elmaradhatatlan összetalálkozás idejében és pontjain egymást annál erősebben gyámolító, szorosabb ölelkezéssel adják jelét a nemzetet átható szellem lelkesítő erejének."[39] (Kiemelések tőlem – K. P.)

Új iránynak új versalak. „Ezek [=versformák] jó részét ismét a *néptől* vette […]"[40] (Kiemelések tőlem – K. P.)

Balassi előtt csak vallásos és históriás énekek voltak. „[…] a tehetséggel általánosabb míveltség, szélesebb látkör, fejlettebb ízlés és érzék kellő mértékben csak Balassánál párosult." „[…] a magyar lyrai költészetet tárgy, nyelv és alak dolgában úgy gazdagította, hogy annak *nemzeti* jellemvonása nemhogy nem csökkent, hanem inkább erősbödött. *Ezért az az epocha,*[41] *mely addig is vele kezdődött költői irodalmunkban, egyszersmind annak a belső érintkezésnek is kezdete,*

---

34 Talán még Szabó G. Zoltánnak a Hymnusról szóló kiváló tanulmányai után sem fölösleges felhívni a figyelmet arra, milyen szoros korreláció van Kölcsey és Szilády gondolatmenete között. „A megbűnhödte már e nép a múltat s jövendőt" teológiai képtelensége (már, amennyire) innen érthető – a részletes magyarázat nyilván szétfeszítené e jegyzet kereteit. Vö. Szabó G., 1998A; Szabó G., 1998B.

35 Tisztában vagyok a kérdés bonyolultságával, de itt kénytelen vagyok rövidre zártan fogalmazni. Monografikus igénnyel és kellő részletességgel, magas színvonalon tárgyalja a problémát S. Varga, 2005, továbbá Dávidházi, 2004. (Szili József fogalmaival: irodalomtörténet-költészet a nemzeti hőseposz hiánypótlásaként, vö. Szili, 2005, 22.) Nézeteim rövid összefoglalása: Kőszeghy, 1989.

36 Szilády, 1879, VIII.

37 Szilády, 1879, L.

38 Szilády, 1879, L.

39 Szilády, 1879, XXXI.

40 Szilády, 1879, L.

41 Epocha (εποχη azon időpont neve a görögöknél, mellyel évek, hónapok vagy napok új szaka (aerája) kezdődött.

melyben az európai lyrai költészettel élünk."[42] (Kiemelés tőlem – K. P.) Amennyire, a témában inkompetensként, meg tudom ítélni, a vastagon szedett idézet a 19. századi irodalmi kánonképződés szempontjából hallatlanul fontos, s még leginkább Erdélyi hegeliánus nézeteivel mutat rokonságot.

III. A *család* Szilády számára kétségtelenül a legnagyobb értékek közé tartozik. Olyan érték, amellyel Balassi is feltétlenül felruháztatik. Az idillikus családi légkör vázolásához Szilády valójában semmilyen adattal nem rendelkezhetett.

„Abból a ragaszkodásból, mellyel Bálint és Ferenc viseltettek egymáshoz, valamint abból a hűségből, melyet Mária és Anna Bálintnak árva fia iránt tanúsítottak, bizonyosnak mondható, hogy Balassáné, gyermekei nevelésében azoknak eszére, szívére egyenlő gondot fordított."[43]

„Nejének, testvéreinek ragaszkodása, fiához kötött reményei ha felejtetni nem bírták is, enyhítették a lézengő barátok s szívtelen rokonok részéről tapasztalt hidegséget, bántalmakat."[44] Vagy: „[…] anyjának szigorú vallásossága s ilyen szellemű nevelése mellett ezen esemény hatásának kell tulajdonítanunk Balassa költői kedélyének azon bánatosan borongó sajátságát, mely oly bensőséggel csak a szív mélyéből fakadhat."[45]

E megszépítő szemlélethez a tényeket a fikcióval keverő módszer társul.

„Szerelmi énekekből nehéz dolog tényeket halászni, s bajos meghatározni, mennyi bennök a valóság s mennyi a fictio"[46] – írja, nagyon bölcsen, Szilády. Ez azonban nem akadályozza meg abban, hogy az életrajz jó részét Balassi verseinek (vagy a korban még Balassi versének tartott énekeknek)[47] prózára fordításával beszélje el. Így elsősorban a versekből rekonstruálódik a *Nagy Szerelem*. Losonczy Annához a költő „az egri vitézek közt közel lehetett […], láthatta, sőt szólnia kellett vele, s ha a későbbi énekek tartalmára lehet építeni, a régi bizalom is helyreállott közöttük".[48]

„A költő dalában »cseng szép *magyar*[49] szózat«,[50] szívében szerelem és hazaszeretet hittel egyesülve képezi a forrást, mely kiapadhatatlan. Lelke merész röptét alapos műveltség s ízlés szabályozza. Alkotó képesség, milyen ritkán terem. Korában, korával élt, ember volt, mint akárki más; szilajabb és fék-

---

42 Szilády, 1879, LI.

43 Szilády, 1879, III.

44 Szilády, 1879, XXVII–XXVIII.

45 Szilády, 1879, IV.

46 Szilády, 1879, X.

47 Esetenként az *Euryalus és Lucretiá*ból, a *Piros csizmám nyomát…* kezdetű, bizonnyal 17. századi énekből stb. véve a szövegmintát.

48 Szilády, 1879, XI.

49 Ezt emendálja majd, helyesen, Varjas Béla „madár"-ra a *Balassa-kódex* hasonmás kiadásában (Varjas, 1944, 124). Bátorság kellett hozzá. Mint írja (i. h.): „Bár némi csalódottsággal vesszük tudomásul javításunkat – mert hiszen jól tudjuk, hogy a nemzeti érzés szempontjából kissé kiemelt *magyar szózat* kifejezés bizonyos következtetésekre is alkalmat nyújtott (vö. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint, Budapest, 1941, 173. lap.) – mégis, úgy véljük, ki kellett térnünk e szövegrész helyreigazításának kérdésére s fel kellett vetnünk a valóságnak megfelelőbb *madár szózat* értelmezést."

50 Szilády, 1879, LIII.

telenebb természettel áldva-verve – sok ezreknél, kiken feljülemelkedett. Századának volt gyermeke, századoknak lesz költője"[51] – így a befejezés.

Erdélyi Pál – avagy a szívvé vált farok esete

A 19. század másik Balassi-életrajza Erdélyi Pál *Balassi Bálint* című monográfiája, amely a Magyar Történeti Életrajzok sorozatban 1899-ben jelent meg. Korábban jegyzetben már idéztük róla Illéssy János véleményét: „meleg tárgyszeretettel és lendületesen megírt életrajz" – elég álságos dicséretek.[52]

Erdélyi Pál (1864–1936), Erdélyi János fia, könyve írása idején még fiatal ember, az OSZK könyvtári segédőre. Balassiról írt munkájának is köszönheti, hogy 1900-ban kinevezik a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatójának. 1911–1919 között mind a kolozsvári, mind a szegedi egyetem irodalomtanára. A *Magyar Könyvszemle* munkatársa (1886–1892), az *Erdélyi Múzeum* szerkesztője (1906–1917), az Erdélyi Múzeum Egylet főtitkára (1911–1919). A régi magyar irodalmat kutatta egész életében, talán legjelentősebb munkája a kuruc költemények összegyűjtése és kiadása (*Kuruc költészet,* Magyar Remekírók, Budapest, 1903).

Szilády Áron szemléletének örököse. Őt követi, és kora felfogását közvetíti népies Balassi-kultuszában. A katonáival a tábortűz körül mulató-daloló költő képe – amely olyan kedves lesz majd az 1950-es évek kultúrpolitikájának – itt formálódik: „Az elátkozott virágénekek, a gyűlölt, fajtalan énekek, a hívságos világi érzelmek s a gonosz indulatra keltő szerelem énekei szólaltak meg lantján, *a tábor tüze körül és a sokadalmak közönsége előtt.* Ugyanoly szólamok és kifejezések, virágos nyelv és szerelmes szók olvashatók költeményeiben, milyeneket a *népies líra* máig megőrzött s énekei szabadon és természetesen szólnak. A *népies költészethez* hasonlóan, de mégis nemesebben, szebben és gazdagabban, szóval művészieseben"; „[…] szóval költészete művészi és nemzeti jellemű"; „[…] mindenki egyformán gyönyörködhetik költészetében, mely magyaros és művészi." (Kiemelések tőlem – K. P.) „[…] szerencsésen találja meg a műköltészet és a népies líra kapcsolatát"[53] Akárcsak Szilády, a török harcok időszakát Erdélyi is idealizálja, mintegy a nemzet szigorú, de igazságos nevelőjének tartva: „Komoly, kemény és szigorú idők voltak ezek s ekkor edződött a magyar nemzet szívóssá, megtörhetetlenné. Voltaképpen ekkor támadt föl nálunk a lovagi kor,[54] de ennek a középkori intézménynek nálunk és ekkor egy parancsa volt csupán: szeretni és védeni a magyar hazát."[55]

Erdélyi elődjénél romantikusabb, szereplőinek jellemét fekete-fehérre festi, mindeközben fölöttébb szemérmes, sőt prűd. Kulcsszava a *„bűnös viszony"*. Nem idegen tőle a szentimentális attitűd, gyakoriak az ilyen mondatai: „Milyen

---

51 Szilády, 1879, LIII.

52 Illéssy fanyalgásának oka, hogy Erdélyi a már akkor is hozzáférhető forrásoknak csak egy részét használta fel, a családi levéltár anyagát. „Ez a sok viszontagságon keresztül ment levéltár kétségkívül sok becses anyagot tartalmaz, de éppen Bálintra és korára igen fogyatékos" Illéssy, 1900A, 194.

53 Erdélyi, 1899, 226–227.

54 Ebben, hogy egyfajta új lovagkor formálódik ekkor, sok igazság van.

55 Erdélyi, 1899, 110.

nagy bánatnak kellett ott tanyát ütni, mikor az ártatlan családapát letartóztatták, mikor sorsa bizonytalanságban, szökése és rejtőzködése aggodalomban tartotta övéit. Szinte megelevenedik előttünk a megcsendesedett ház, mely fölött az anya fájdalma virraszt."[56] Apologetikus hajlamát jellemzi az a kommentár, amelyet Balassa János töröknek írt leveléhez fűz – ebben a magyar főúr felajánlja szolgálatait a portának, ha fiát, akiről azt hiszi, hogy a törökök foglya, elengedik. Csak kétféleképpen lehetne minősíteni: cselnek vagy árulásnak. Erdélyi tud egy harmadikat is: „Valóban az *önfeláldozásnak* ily mértékét nem tudjuk eléggé bámulni ebben a kemény magyarban, ebben a hű és igaz keresztyénben, királya próbált hűségű szolgájában."[57] (Kiemelés tőlem – K. P.)

Balassi nála is „dalia", aki „lelkén megőrízte anyja, jellemén apja s műveltségén tanítója befolyását […]."[58]

A *Nagy Szerelem*: „Az egri asszony! Balassa emlékezetébe is nagyon mélyen belevésődött az egri asszony, mégpedig Eger első asszonya, a főkapitány felesége, Ungnadné Losonczy Anna, kinek nevéről éneket, szerelméről annyi verset szerzett, kire még erdélyi fogságában is sokszor és óhajtva gondol vissza, kit egyik versében a magáénak mond. Losonczy Anna Balassa életének fátumává lett s egyben költészetének múzsájává.

[…] Így közvetlen közelében a Balassáknak Anna, mint joggal sejthetjük, már akkor lángra lobbantotta Bálintot, mikor az még mint ifjú, atyja oldalán, Kékkő várában tartózkodott. […] Az örök ábránd, az ifjúságnak első varázslatos szerelme, olthatatlan lángjával már ekkor égett Bálint szívében. […] Kétségtelenül e szerelmi viszony volt Bálint életében a szerelem iskolája. Eszményiséggel, imádattal s forró szenvedéllyel kezdődött – és önváddal végződött, legalább egyelőre, később pedig visszautasítással. De ez idő tájt még legédesebb, legszebb álomba ringatta imádóját, s költővé tette azt."[59]

Az addigi kutatás, legendaalakulás összefoglalásakor nemcsak a tárgyra, a stílusra is érdemes figyelnünk: „Természetes, ha Bálint múzsája felé az irodalomtörténet is érdeklődéssel fordul. Szilády írja meg elébb e szerelem történetét. Toldy csak általánosságban emlékezik meg róla, Károlyi Árpád az Anna-dalokban némi határigazítási pört kezdett, gr. Nogarolliné, Harrach Anna számára akart nehány Anna-dalt lefoglalni; Kardos Albert pedig elvonta róla, és leányára terelte a figyelmet. Illéssy János közleményéből kétségtelen Losonczy Annához vonzó szerelme, melyet Szilády ismételten vitatott,[60] s elesik leányának e kérdésben való szereplése, melyet először Csillagh vont kétségbe. […] Kár messzebb keresni a valóságot, mikor az itt a közelben van – Losonczy Anna, Ungnadné személyében. Hiszen 1575 előtt Ungnadné még Balzac asszonyai korát sem érte el, s az életben nem szokatlan, hogy érettebb, női szépségük tel-

---

56 Erdélyi, 1899, 52–53.

57 Erdélyi, 1899, 77. Sulyok Annáról, akiről lényegében semmi konkrétumot nem tudunk, így képes Erdélyi mintegy két oldalán át mindenféle szépet és jót, leginkább általánosságokat írni: „hűséges hitestárs", gyerekeit „anyai szívének melegségével övezi", „hitének és ájtatosságának mélységét szétterjeszti az egész házra", „gondjai és kötelességei foglalják el, szeretet és vallás kísérik", „Erős hittel és mély bizodalommal függesztette szemét az Úrra, kit jóvoltáért örök hálaadással dicsért", „Kora míveltségének részese", „őszinte nyelven mondogatta imádságait", „Szerető, jó szíve vezette egész életében" stb. Erdélyi, 1899, 101–102.

58 Erdélyi, 1899, 58.

59 Erdélyi, 1899, 58.

60 Nem tudom, ez mire vonatkozik.

jességében lévő asszonyok varázslatos hatást gyakoroljanak fiatal szívekre, Bálint pedig csak egy, talán két évvel volt nálánál fiatalabb. S kell-e több, mint hogy Bálint, nemes, deli és kellemes ifjú volt, s őt költészetének imádott múzsájává tette, s kell-e más bizonyíték, mint versei, melyekben e szerelemnek egész élete le van írva? *Bajos ugyan, mint Szilády írja, szerelmi versekből tényeket halászni ki,* [kiemelés tőlem – K. P.] de a tények magyarázó adatait kisérő költői vallomásokat figyelmen kívűl hagyni nem lehet s nem szabad. Bálint olthatatlan lánggal égett Annáért, s e láng költészetében ma is fennlobog, s bevilágítja a szerelemnek ösvényét, melyen a magyar Amphion annyi könnyet hullatott."[61]

Mit tudhatunk még e kapcsolatról? „Bálint és Anna szerelme 1575 előtt ilyen romantikus, rózsaszínű ködbe burkolt szerelem lehetett." „Az egri szép napok bájos idilljét megtörte Balassa Bálintnak táborba szállása."[62] És most jön a lényeg: „Losonczy Anna szívesen barátkozott és örömest enyelgett a derék Balassa fiával, aki férje csapatának egyik kiváló vitéze s Egernek első daliája volt, de sem szerelmi lángját, sem emésztő szenvedélyét *nem táplálta azzal, hogy bűnös viszonyt kezdett volna vele.* Amint Bálint arra tért, hogy Annát *bűnös szerelem* lángjába borítsa, Anna azonnal elnyomta Bálint szenvedélyét."[63] (Kiemelések tőlem – K. P.) Tisztes úrinő nem lép félre! – ez Erdélyi vezérmotívuma. Ne feledjük, ez az az időszak, amikor Balassi *Vénusz fattya* kifejezését a kiadások, mint illetlent, átírják *Kedves hangjá*ra.[64]

Erdélyi más kapcsolatoknál is használja kedvenc terminusát: „Az alatt a négy év alatt (1578 eleje–1582. június 20.) míg Egerben vitézkedett, egy asszonnyal volt *bűnös viszonya*, kit férje, egy bizonyos Ferdinánd […]" „Szívbéli regények, sőt *bűnös szerelmi viszonyok* és merész kalandok nem lettek volna bántók Bálintra mások előtt, sem másokra Anna előtt, de Bálintra Anna előtt mindenképpen sértő és megalázó volt ily *bűnös viszony,* vagy annak gyanúja is."[65]

Életrajzát részben ő is a versek prózára fordításából írja.[66]

Bálint visszatérő jellemzése: „a szeretet és a kötelességtudás"[67] bajnoka, „egyenes lelkű",[68] „igaz és őszinte",[69] olyan, aki „héjázva fent lebegett az álmok és az eszmények régióiban, ahova a képzelet s a vágy vonzották".[70]

„Csalódás! S annál nagyobb, mert Bálint nem tudott Anna szívébe belelátni; fátum, s annál súlyosabb, mert *egész életének tragédiáját ez az egy asszony okozta*"[71] (kiemelés tőlem – K. P.) – azaz Anna *femme fatale*-lá válik, pontosan úgy, ahogy egy 19. század végi kor asszonyához illik, nem oly veszélyessé-halálossá, mint Edward Munch 1893-ból származó *Vámpír*ja, kicsit provinciálisabb, magyarosabb s főleg illedelmesebb végzet asszonyává, amilyen Novák Andor (1879–?) képén is látható.

---

61 Erdélyi, 1899, 59–60, jegyzet.
62 Erdélyi, 1899, 61.
63 Erdélyi, 1899, 61.
64 *Szemelvények,* 1888, 78.
65 Erdélyi, 1899, 113.
66 Erdélyi, 1899, 63.
67 Erdélyi, 1899, 80.
68 Erdélyi, 1899, 82.
69 Erdélyi, 1899, 94.
70 Erdélyi, 1899, 93.
71 Erdélyi, 1899, 95.

Következik egy Stendhal-regény főszereplőjének jellemzése: „Milyen tiszteletreméltó e kitartás, mely a változó és szeszélyes Balassát egy imádatos kép elé szögezi, s mily kárhozatos ez az állandóság, mely okává lesz minden következetlenségnek és állhatatlanságnak és amely megmagyaráz minden kiszámíthatatlanságot és változékonyságot. Balassa évei elmúlnak, állapota változik, viszonyai módosulnak, helyzete átalakul: Losonczy Anna azonban rendületlen tárgya előbb álmainak és emlékeinek, utóbb vágyainak és szenvedélyének."[72]

Erdélyi nagyon sokat tett érte, hogy ezt így gondoljuk, hogy, mint maga írja: „Bálint és Anna, mint Petrarca és Laura, egymás nélkül már nem képzelhetők."[73] Ő bizonyos benne: csak élménylíra létezik.

Tőle indul útjára a „naív, tiszta költő" kontra „önző, erőszakos és fukar" Balassa András képzet.[74]

A legárulkodóbban, leglátványosabban ott érhető tetten Erdélyi Balassit erősen átfestő, saját erkölcsi kategóriái szerint interpretáló volta, amikor a költőnek Kapy Sándorhoz írt, mára már elhíresedett-hírhedett levelét idézi, így: „[…] örömmel súgja meg levelében Kapy Sándornak, hogy ha Isten élteti, karácsonyra nagy úr lesz még, ha másképpen nem, a *szíve* után."[75] Az eredetiben az aláhúzott szó helyén, igaz: titkosírással, „*farkam*" olvasható.[76]

A számos életrajzíró közül részletesebb vizsgálódást érdemelne még Ferenczi Zoltán,[77] Széchy Károly,[78] Pintér Jenő,[79] Takáts Sándor[80] és Dézsi Lajos[81] (főleg a két utóbbi), vázlatunkban azonban csak a legnagyobb hatású munkákkal foglalkozunk. Megkerülhetetlennek Eckhardt Sándor és – más okokból – Nemeskürty István írásait tartjuk.

Eckhardt Sándor – *mi a magyar*?

Eckhardt Sándor (1890–1969) az Eötvös Collegium tagjaként végezte a budapesti tudományegyetem bölcsészkarát, majd a párizsi École Normale Supérieure-ön tanult. Az Eötvös Collegiumban, majd 1923–1958 között a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán a francia nyelv és irodalom tanára. 1939-ben az egyetem dékánjaként hozta létre a Magyarságtudományi Intézetet.[82] 1936-tól 1948-ig az *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 1941–1943-ban a

---

72 Erdélyi, 1899, 114–115.

73 Erdélyi, 1899, 207.

74 Erdélyi, 1899, 98, továbbá 144, 174.

75 Erdélyi, 1899, 166–167.

76 Dézsi egyszerűen levágja a farkat: „ha az Isten Karácsonyig éltet, azt gondolom, hogy nagy úr leszek." Pont. Dézsi, 1923, I, XLIX.

77 Ferenczi, 1904, 89–103.

78 Széchy, 1905, 5–83.

79 Pintér, 1909, 54–61, 102–103, 128–129.

80 Takáts, 1930, 125–195.

81 Dézsi, 1923, I, VII–LXXV.

82 Társintézetként a fonetikai, kelet-ázsiai, magyar irodalomtörténeti, magyar nyelvtudományi, magyar népiségtörténeti, magyar történeti, művelődéstörténeti, néprajzi, belső-ázsiai, embertani, török filológiai és magyar őstörténeti tanszékek, valamint a történeti szeminárium támogatta. Feladata az interdiszciplináris, a felsorolt tanszékek hatáskörébe is tartozó kutatások végzése, irányítása, koordinálása

Magyarságtudomány[83] társszerkesztője, 1939–1944-ben a *Magyar Szemle* szerkesztője.

A francia irodalom nagy tekintélyű professzora, a többek közt általa megalapozott magyarságtudomány[84] kutatója már három évtizede tanulmányozta Balassi életét és költészetét,[85] amikor 1941-ben megjelentette Balassi életrajzát. Innentől kezdve érdekes eljárást követett: sorra adta ki könyveit (*Az ismeretlen Balassi Bálint,* Budapest, 1943; *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből,* Budapest, 1957; *Balassi Bálint és Lengyelország,* Budapest, 1969),[86] ő készítette el Balassi kritikai kiadását (I–II, Budapest, 1951–1955), elsőként jelentette meg a *Szép magyar komédiát*,[87] azaz 1941 után még számtalan életrajzi adatot tárt fel, későbbi munkái elsősorban ilyen forrásközléseknek tekinthetők, de Balassi életét már nem foglalta újra elbeszélésbe; egy virtuális, nagyon érdekes narratíva jött így létre: váza az 1941-es és az 1943-as kiadás, amelynek az adatait-fejezeteit aztán folyamatosan módosítják a későbbi kötetek. *Mindegyik újabb Eckhardt-könyv a javított kiadás része, de maga a javított kiadás csak virtuálisan létezik.*

Abban az évben, amikor Eckhardt Balassi-életrajza megjelent, lett öngyilkos[88] Teleki Pál, Magyarország miniszterelnöke, s ekkor, 1941 karácsonyán jelent meg *A szabadság fogalma* címmel Szekfű Gyula cikke a *Népszava* híres, a németellenes nemzeti összefogást demonstráló számában. Már két éve érvényben van az úgynevezett második zsidótörvény.[89] Ennek beterjesztését és keresztülvitelét, Imrédy politikai örökségét, Teleki parlamenti beszédében „fájdalmas folyamat"-nak nevezte ugyan, de elkerülhetetlennek tartotta, akárcsak Magyarországnak az antikomintern paktumhoz csatlakozását.

---

volt. Fiatal szakemberek számára ösztöndíjakat biztosított, tudományos konferenciákat szervezett. Az intézet jellemző kiadványai, amelyek a Balassi-életrajz kiadásának évében vagy a megjelenést követő 1-2 évben lettek kiadva: Eckhardt, 1941B, Mályusz, 1941; Szekfű, 1942; Ligeti, 1943. Fontos magyarságtudományi munka még ebből az időszakból: Benda, 1937.

83 1935–1937-ben Ortutay Gyula egyedül, majd 1941–1943-ban Eckhardt Sándor közreműködésével szerkesztette a folyóiratot.

84 Vagy más szóval hungarológia. Az Eckhardtték (Szekfű, Benda Kálmán, Németh László stb.) nevéhez köthető kezdeteket sokáig nem követte folytatás. Több évtizedes kényszerű csönd után, a nacionalizmustól rettegő pártkorifeusok (Király István, Pándi Pál és társaik) ellenében Klaniczay Tibor, a régi magyar irodalom professzora vezetésével és irányításával 1977-ben szerveződött meg a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság; az elég szerencsétlen elnevezésre a „magyarságtudomány" vagy „hungarológia" szavakkal szembeni fenntartások miatt volt szükség. Klaniczay halála után ismét csak régi magyaros vezetőség, Jankovics József (főtitkár) és a Balassi-kutató Amedeo di Francesco (elnök) vette át a stafétabotot, majd az immár Hungarológiai Társaságnak nevezett szervezet legutóbbi, 2006-ban Debrecenben tartott kongresszusán a szintén régi magyar irodalommal foglalkozó Monok Istvánt (főtitkár) és a Balassit finnre fordító Tuomo Lahdelmát (elnök) választotta élére a társaság. A régi magyar irodalom, esetenként konkrétan Balassi életművének kutatása és a hungarológia művelése szorosan kötődött/kötődik egymáshoz.

85 Legjelentősebb korábbi írása: Eckhardt, 1913.

86 Postumus tanulmánygyűjtemény az Eckhardt–Komlovszki, 1972.

87 Mišianik–Eckhardt–Klaniczay, 1959.

88 A német hadsereg Jugoszlávia elleni felvonulását követő napon, 1941. április 3-án. Vannak olyan vélemények, hogy Teleki halála máig tisztázatlan körülmények között történt, s az öngyilkosság nem bizonyos, a híres, Hortynak írt búcsúlevél sem hiteles. Vö. Tilkovszky, 1989; Zakar,1983; Fodor, 2001; Ablonczy, 2000.

89 1939. április 15-én szavazták meg, a 1939. évi IV. Törvény.

Ebben a kontextusban nem lehet nem tulajdonítani jelentőséget a Balassi-életrajz (sokszor a 16. századi eseményektől függetlenedő) németellenességének. Ilyeneket olvashatunk az életrajzban: „A szép magyar szüzek immár *német uraknak* virultak […]";[90] „A magyar nemes ifjú nem illeszkedhetett be végleg a *német polgári életbe*."[91] „Így aztán sem az egri hős fia, Dobó Ferenc, sem Balassi-ivadék nem kerülhetett az egri kapitányságba, hanem csak *német jövevény*."[92] „De Balassi Bálintra talán még végzetesebb *német hódítás* volt, mikor Losonczi István fiúsított lánya, a szép Anna, Ungnad Kristófnak nyújtotta a kezét váraival, birtokaival együtt."[93] „Annát tehát nagy gyászában fogta el a szerelmi vágy, a *német férj* mellett magyar kalandra áhítozott."[94] „Élete keserűségét fokozta, hogy a magyar nemzet értéke fogy s apad, nincs már benne becsület, szerencse: *más* – értsd, a *német* – elragadja még azt is, ami még megmaradt."[95] (Kiemelések tőlem – K. P.)

És természetesen a faj kitüntetett szerepe is fel kell hogy tűnjék; illusztráljuk ezt is néhány idézettel:

A mai magyar nyelv „első zseniális művészében *fajtájának* szinte még ősi típusát ismerheti meg kiválóságaival és hibáival, s egyúttal a legnagyobb magyarok egyikét, aki életművében létrehozta az európai és a magyar szellem első szintézisét".[96] „Magyar *fajának* ősi szép művészetét, a táncot, Balassi mint afféle szimbolikus géniusz képviseli."[97] „Itt, a magához hasonlók között megtalálta önmagát, *őseit, fajtáját*, s akikkel az életben a békés napokban veszekedett, mint például Borbély András egri hadnaggyal, vagy akár saját embereivel, szép egyetértésben szabdalja a török fejeket."[98] „Benne van ebben az egyetlen szakaszban a fiatal huszárhadnagy daliás hetykesége, aranyos önbizalma, egész rendjének és *fajának* szép és szívet dobogtató gyengéivel."[99] „Az irodalmi megújulás szelleme kellett ahhoz, hogy egy áldott tehetségű magyar úr mindezt szép magyar énekben elmondja s így egész korának, de egyúttal *fajának* lelkét szólaltassa meg egyszerű és éppen e léleknek megfelelő erőteljes nyelven."[100] „De a régi magyarokra, akikben a *faj* pompakedvelése még ösztönösebben érvényesült, s akik rajongtak a nehéz, dúsan szerelt ékszerekért, színpompájuk, ragyogásuk még közvetlenebbül hatott, mint a mai emberre."[101] És különösen: „De Balassi élete és életműve a maga tragikus csonkaságában is korának, *fajtájának*, nemzetének valóságos szintézise, sűrített, jelképes kifejezése, sőt azonfelül több is mint kora, több is mint kortársainak átlaga, ő az első magyar ember, aki mindazt, amit történetileg képvisel, egyúttal ki is tudta fejezni a költészet nyelvén."[102] „A *magyar lélek* összefogó, egyéniségébe hasonító tehetsége nyilvánult

---

90 Eckhardt, 1941A, 47.
91 Eckhardt, 1941A, 40.
92 Eckhardt, 1941A, 47.
93 Eckhardt, 1941A, 47.
94 Eckhardt, 1941A, 153.
95 Eckhardt, 1941A, 210.
96 Eckhardt, 1941A, 6.
97 Eckhardt, 1941A, 45.
98 Eckhardt, 1941A, 105.
99 Eckhardt, 1941A, 150.
100 Eckhardt, 1941A, 182.
101 Eckhardt, 1941A, 189.
102 Eckhardt, 1941A, 217.

meg abban, hogy a mind tarkább, mind színesebb magyar Bábelben, a nyelvek és *fajták* nagy tenyészparkjában a feléje áramló különféle népi és népfölötti kultúrák között az érintetlen magyar szellemiség – nyelv és lelkiség – kifejezéséhez jutott el."[103]

Noha egykor tagadhatatlanul létezhettek áthallások, világosan kell látnunk: a faj kérdésében Eckhardt nézetei sohasem a II. világháborús események aktuálpolitikájához és ideológiájához, hanem a Magyarországon már évtizedek óta létező, Trianon után pedig kiélezetten létező történeti-politikai diskurzushoz[104] kötődnek, elsősorban az akkor magyarságtudománynak felfogott területhez.

Miközben ő is igyekszik megválaszolni, hogy a 16. század kivételes tehetségű poétája miképpen állítható mintának, példának a jelen elé, milyen mitológiának kell ehhez részéve tenni, legfőbb kérdése túlmutat Balassi Bálint életrajzán. Ha egyszer – s ez Eckhardt számára evidencia – Balassi a magyar faj képviselője, a magyar lélek megtestesítője, életrajza, jelleme, személyisége az alapkérdésre adhat választ, arra, hogy *mi a magyar*? De igaz ez fordítva is: Balassi csak olyan lehet, amilyennek a korabeli magyarságtudomány a magyart elképzelte. A 19. század történészei számára ez a kérdés így, ilyen élességgel, nem merült fel, ehhez a nemzetkarakterológia és a szociáldarwinizmus[105] 20. századi előélete szükségeltetett.

A múlt század húszas–harmincas–negyvenes éveiben, nem kis mértékben a vesztett háború, a kommün és az országcsonkolás sokkoló hatására, a „mi a magyar?", „milyen a magyar lélek, a magyar észjárás?",[106] „van-e magyar filozófia"[107] kérdéseket a magyar értelmiség legjobbjai tették fel. A legfontosabb munkákat Eckhardt Balassi-életrajzának megjelenése táján publikálták. Ekkor szerkeszti *Magyar Lélek* című népművelő folyóiratát Hankiss János; Karácsony Sándor *A magyar lélek* (Exodus, Budapest, 1938), Lükő Gábor *A magyar lélek formái* (Budapest, 1942) címmel ad ki könyvet, a német és a magyar lélek-mentalitás-"faj" összehasonlításáról szól Prohászka Lajos *A vándor és a bujdosó* (Budapest, 1936, Minerva-könyvtár, 50) című, a korban nagy hatású munkája.[108]

A legismertebb mű a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* (1939),[109] amelynek tizenhárom neves szerzője[110] között Eckhardt Sándor is ott volt, a

---

103 Eckhardt, 1941A, 112.

104 Az eötvösi liberalizmusnak a haladásba vetett hite, a kiegyezéssel együttjáró kétségtelen gazdasági fejlődés, a szociáldarwinizmus optimizmusa, amely a magyarságnak, a „magyar fajnak" a létharcban elért eddigi eredményeit (államalkotás, kiválasztottság) a jövő biztosítékának tekintette, mindez nem feledtethette sem a szociális feszültségeket, sem az egyre fenyegetőbbé váló nemzetiségi problémákat – erős leegyszerűsítésben ezek voltak azok a kérdések, amelyekhez a legkülönbözőbb jellegű megoldási javaslatok-ideológiák-történetfelfogások (turáni gyökerek hangoztatása, kurucos németellenesség, antiszemitizmus, magyar faj-néplélek képzet stb.) kötődtek. Vö. Kósa, 1996.

105 Erről lásd Németh G., 1976.

106 Vö. Karácsony, 1939; Karácsony, 1990, 212–356.

107 Perecz, 2002, 1242–1251; Perecz, 2007, 290.

108 Lackó, 1988, 143–219.

109 Újabb kiadása 1992-ben.

110 Eckhardton kívül: Ravasz László, Babits Mihály, Keresztúry Dezső, Bartucz Lajos, Zsirai Miklós, Zolnai Béla, Farkas Gyula, Kerecsényi Dezső, Viski Károly, Kodály Zoltán, Gerevich Tibor, Szekfű Gyula.

„Magyarság külföldi arcképe" megrajzolásával. A kötetszerkesztő Szekfű Gyula írása („A magyar jellem történelmünkben"), továbbá tanítványának, Farkas Gyulának tanulmánya („A nagy költők tanúságtétele") bizonnyal hozzájárult Balassi portréján néhány vonáshoz.

De csak néhány vonáshoz. Miközben – nyilván csak felvillantva – próbálom vázolni, hogy Eckhardt Balassija nemcsak 1554-ben, de az 1940-es években is született, legalább ilyen nyomatékosan kell hangsúlyozni Eckhardtnak a 20. századi történeti kontextus megszüntetésére és a 16. századi megteremtésére tett mélyen becsületes kísérletét. Ezt leginkább akkor tudjuk méltányolni, ha a kor irodalomtörténeti lepelbe burkolt aktuálpolitikai töltetű műveire gondolunk, mint Farkas Gyula *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban* (1938) c. kötetére s főleg az erre született válaszra, Németh László *Kisebbségben* (1939) c. írására.[111]

Eckhardt kétségtelenül a Balassi-kutatás atyja (Szilády nagyapa, Erdélyi valami nagybácsiszerű szerepet játszhatna el). Amit Balassiról tudunk, annak legnagyobb részét vagy ő kutatta ki, vagy legalábbis ő terjesztette el. Eckhardt maga is tisztában volt önnön jelentőségével. Némi előzményeket elismerve, magát tartotta az „igazi Balassi" bemutatására hivatottnak. Mint írja: „[…] az az értetlenség, mely Balassi Bálintot körülvette, szinte a mai napig tart. Kora nem értette, mert nagyobb volt az átlagnál és mert nem tudott méltó helyet biztosítani neki. Az utókor meg nem érti, mert 400 év történeti távlata elhomályosította alakját. Alighogy szerelmes verseit egy véletlen szerencse kiemelte a zólyomradványi levéltár homályából, első kiadója, ahelyett hogy magát a *Radvánszky-kódex*et vette volna kritika alá, jó egynéhány ismeretlen éneket írt számlájára, míg Thaly Kálmán lelkendező romantikájának szellemében megtette az »Őszi harmat után« költőjévé, holott ennek a feltételezésnek semmi alapja nincsen. Azóta is – főleg irodalomtörténeti kézikönyvek jóvoltából – Balassi Bálint elsősorban ennek a nagyon szép, édesbús elégiának a költője a magyar közönség tudatában, holott semmi okunk arra, hogy a nemzetiszínű tájkép víziójának dicsőségétől megfosszuk azt az ismeretlen XVII. századi énekest, aki azt versbe öntötte. A költő képét aztán az irodalomtörténet részben tisztázta, mikor mind több és több okmányt halászott ki a levéltárakból, részben még tovább ködösítette, mikor kósza szerelmes trubadúrt festett belőle, s újabb énekek tömegét varrta nyakába."[112]

Eckhardt nem az Erdélyi-féle, néha megmosolyogtatóan naiv és lelkes, romantikus hevületű tudós. A „nemzetiszínű tájkép víziója" nélküli, szigorú filológusi megközelítés mellett állandó önkorrekció jellemzi: bármilyen jól lehetett például retorikusan kiaknázni, hogy a harcias prédikátornak, Bornemiszának Balassa János udvarába kerülésével a főúr megtagadja Verancsics Antal érseknek az egyházi tized fizetését, amint az adatokból más kép bontakozik ki (nem vallási különbség az ok, hanem egy adott terület adószedésének hovatartozása), Eckhardt azonnal helyesbíti önmagát.

Az első Balassi-életrajzíró, aki kettősséget, esetenként ambivalenciát tételez fel, mint írja: „Vagy inkább: kettős lelkület él ezekben az urakban; a külső élet rakoncátlansága összefér a lelki élet mélységeivel, egyik sem hatja át azonban a

---

111 Hírhedetté vált Németh László-i fogalompár ebben az írásban a „mély–híg" és a „törzsökös–jött" magyar. Elég elborzasztó eredményre vezetne Németh gondolatmenetét Balassira alkalmazva egy mély és törzsökös költőt láttatni; Eckhardt a hasonló, kor kínálta buktatókat mindig elkerülte.

112 Eckhardt, 1941A, 5–6.

másikat. Balassi Bálint ezt a kettősséget majd költészetében is kifejezésre juttatja: az isteni és az erotikus ihlet ellentétében."[113]

Eckhardtnak is, akárcsak elődeinek, a legnagyobb feladvány a *Nagy Szerelem.*[114] Erről Eckhardt – adatszerűen – mindent tud (vagy legalábbis ma sem tudunk nálánál többet). Leszámol a Balassi Bálint–Losonczy Anna gyermekkori szerelméről szóló feltételezésekkel, pontosan ismeri Ungnad egri kapitányságának, illetve Balassi egri szolgálatának időpontját, következésképpen az egri szerelmi történetet is a mesék birodalmába utalja, az Erdélyi-féle „Az egri asszony!" számára nem létezik: „[…] végleg meginoghat az a hitünk, hogy Bálint és Anna idillje Ungnadék egri házában zajlott le. Balassi Bálint csak 1579 tavaszán kezdi meg egri szolgálatát, szerelmes versei pedig, melyek kétségtelenül Annára vonatkoznak, 1578-ban keletkeztek. Ungnad már akkor régen elhagyta Egert és Anna valószínűleg valamelyik biztosabb helyen fekvő birtokán lakott megmaradt gyermekével együtt. Sőt mivel minden okmány arról tanúskodik, hogy Bálint 1578-ban hol Zólyomban, hol Liptóújvároon, hol Pozsonyban tartózkodott, azt kell hinnünk, hogy szerelmi idillje és viharai az újonnan szerzett várak valamelyike körül Nyitrában, Jókőn, Szomolányban vagy talán magában Pozsony városában zajlott le, mindenesetre az Ungnad–Losonczy-birodalom nyugati felében.

Itt a Kis-Kárpátok valamelyik völgyében lehetett az a rejtekhely, ahol a szalmaözvegy találkát adott a fiatal szomszéd birtokosnak, s ide hozta lovagjának a várkertben nőtt violából, rózsából kötött bokrétáját […]"[115]

Teljesen érthető, hogy a tények ellenére a Balassi-képben továbbra is az egri hadnagy és a várkapitány feleségének Eger várában szövődő szerelme rögzült, a „Nyitrában, Jókőn, Szomolányban vagy talán magában Pozsony városában", „a Kis-Kárpátok valamelyik völgyében" megjegyezhetetlen zavarosságok ehhez képest, mitológiai helyszínként alkalmatlanok. Talán más lett volna a helyzet, ha Eckhardt magát az 1578-ban lángoló nagy szerelmet is kétségbe vonja – időnként mintha kísértette volna a gondolat –, ám ezt nem tette.

Eckhardt is, akárcsak Erdélyi, különösen szemérmes férfiú. Ez mind Balassi portréjának megrajzolásában, mind a versek értékelésében befolyásolja.

A *Balassa-kódex* hatvanadik versét, amelyet a költő két bécsi kurtizánról, Zsuzsánnáról s Anna-Máriáról szerzett, Eckhardt számos vonatkozásban érdekesnek tartja, olyannak, amelyhez a korban nem lehet világirodalmi párhuzamot találni. „Mint egy századdal később a francia költők leveleikben olykor versre fordították a szót és rigmusokban mondták el gáláns útikalandjaik egy részét (La Fontaine, Chapelle, Racine és mások), úgy számol be itt Balassi a megismerkedés körülményeiről"[116] – írja. Mégis, hangsúlyosan leértékeli (kiemelések tőlem – K. P.): „Különös vers ez a maga *primitívségében*."[117] „[…] az emlék magyar énekké alakult, *igénytelen* magyar verssé."[118] Ez a lekicsinylés csak a talpig úriember által szükségszerűen megvetett témának szólhat. Lehet,

---

113 Eckhardt, 1941A, 13.

114 Eckhardt nézeteit is bővebben ismertetve részletesen tárgyalom az *Ungnadné Losonczy Anna* című fejezetben.

115 Eckhardt, 1943, 166–167.

116 Eckhardt, 1941A, 86.

117 Eckhardt, 1941A, 86.

118 Eckhardt, 1941A, 87.

hogy Eckhardt jobban értette a verset, mint gondolnánk. Ugyanarra a megállapításra juthatott, mint Lukácsy Sándor, aki elsőként írta meg, hogy bizony ez az ének a csoportszex legkorábbi megfogalmazása a magyar irodalomban.[119]

Eckhardt elődeinek nem kellett megküzdeniük özvegy Sommerné esetével, lévén hogy az egész történetet – Takáts Sándor[120] és Richter Ede[121] után – Eckhardt göngyölítette fel. Ha valaki az ő összes könyvében lévő összes idevonatkozó adatot tekinti, csak arra a megállapításra juthat, hogy bár a különböző érdekeltségű felek homlokegyenest ellenkezőt állítanak, annyi bizonyos: a beborozott Balassi Bálint szexuálisan zaklatta az özvegyet, s hogy ennél több nem történt, az nem rajta múlott.[122]

Apologetikusan csoportosítva a tényeket Eckhardt arra a megállapításra jut, hogy szegény *„Bálintot rettenetesen felháborítja ez a csúnya vádaskodás"*,[123] (kiemelés tőlem – K. P.), továbbá, hogy a „szoknyakaland" „inkább komikusan, mint tragikusan" végződött.[124]

A korábbi életrajzírók nyomdokain halad, amikor a magyar idillt megrajzolja, Sziládyhoz és Erdélyihez hasonlóan pozitívumként értékelve a török hódítás erkölcsi hatását. „A nagy bajban együtt élt a végekre szorult főúr, nemes és jobbágy: a török elleni mindennapos hadakozás, az állandó veszedelem összekovácsolta a magyarságot. Balassi Bálint, ötven huszár kapitánya nem csak együtt vitézkedett legényeivel, de együtt is mulatozott velük. […] Pünkösdkor is együtt iszik, vígan lakozik embereivel, elnézi, amint lovaikkal bíbelődnek, fegyverüket a csiszárral tisztíttatják. Munka közben dalolnak is, s a völgyekben felcsendül a *»szép magyar szózat«*".[125] Idilli, de nem teljesen irreális életkép. A folytatás azonban már teljesen az:

„Bizonyára tátott szájjal hallgatta ez a sok egyszerű lelkű katona, mikor Bálint lantpengetés mellett szebbnél-szebb énekeit elmondta körükben, az ónkupák mellett. Mert lelküket még senki sem fogta meg úgy, mint ez a fránya hadnagy."[126] Balassi költészetének jellege sokkal arisztokratikusabb annál, hogysem ilyenfajta mulatóénekként funkcionáljon.

A hungarológus „magyar lélek–magyar táj" felfogása, a „magyaros" (ruha, fegyver, bármi) feltétlen értéknek tekintése tükröződik az ilyen megfogalmazásokban: „Ez a büszke, szívet dagasztó lelkület a környezettel függ össze, a tavaszi magyar tájjal, a sík mezővel, ahol keresztül-kasul lehet nyargalni, a hegyes-erdős vidékkel, ahol lest lehet vetni a törökre. Összefügg a szép vitézi ruhával és fegyverrel, a párduckápával, a fényes sisakkal, forgóval, ami roppantul emeli a vitéz dalia öntudatát, félelmetesen szép megjelenését, személyi varázsát."[127]

---

119 Lukácsy, 1995.

120 Takáts, 1930, 166–167.

121 Richter, 1902, 914.

122 Részletesen foglalkozom a történtekkel a *„[…] megengedem, hogy bármilyen értelemben magyarázzátok"* című fejezetben.

123 Eckhardt, 1941A, 66.

124 Eckhardt, 1943, 103.

125 Eckhardt, 1941A, 69. Mint Sziládynál: „cseng szép *magyar* szózat".

126 Eckhardt, 1941A, 103.

127 Eckhardt, 1941A, 103.

Nemeskürty István, a kulcslyuk-filosz

Míg az eddigi Balassi-életrajzok írói a régi magyar irodalom hivatásos kutatói voltak, az 1978-ban Nemeskürty István tollából megjelent újabb biográfia egy polihisztor műve: Nemeskürty István irodalomtörténész, történész, filmtörténész, író, közéleti férfiú; újabban a „nemzet (egy részének) tanár ura".

Budapesten született, 1925-ben. Katonatiszti pályára készült, tanulmányait a Ludovikán kezdte, majd az ELTE magyar–olasz szakán folytatta. 1956-ig Budapesten tanár, 1956–1959 között a Magvető Kiadó szerkesztője, 1959-től 1987-ig, azaz majd három évtizeden keresztül, különböző beosztásokban, de lényegében azonos hatáskörrel a magyar filmszakma vezetőinek egyike. Mészáros Márta filmrendező szerint – és számos más rendezőt is idézhetnénk – döntő szerepe volt abban, hogy a hetvenes évek a magyar filmművészet aranykorává lehetett, a „politikát […] »rábeszélte«, hogy támogassák a kiváló alkotásokat".[128]

A Magyar Művészeti Akadémia tagjainak adatlapja[129] szerint: „Íróként 1947 óta publikál. 1966: akadémiai doktor. 1959–1987 között, 1979-től egyetemi tanárként részt vett a filmrendezőképzésben. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem a művelődéstörténet professzorának hívta meg (1993). 1990 január másodikától 1990 áprilisáig, az első szabad választások lezajlásáig az elnökség elnökeként elvállalta a gazdátlan Magyar Televízió vezetését. 1992–1994 között az Ösztöndíj Bizottság elnökeként e bizottság újjászervezője. Ugyanekkor a Magyar Könyv Alapítvány megválasztott elnöke is. 1994–1998 között minden megbízatásáról lemondott. 1998. október 15.–2001. december 31. között kormánybiztosként a millenniumi ünnepségek szervezője és irányítója."

Nemeskürty gyakorlott szépíró. Míg elődei meglehetősen szoros kronológiai rendbe csoportosították mondandójukat, ő in medias res, az 1578-as országgyűlés eseményeivel kezdi elbeszélését. Könnyedén, olvasmányosan, szórakoztatóan ír, de egy-egy hatásos mondatért, jelzőért sok mindent feláldoz, például: „Kerecsényi Judit viszont *esdekelve* üzengetett Bálintnak"[130] – ami igen erős túlzás.

---

128 Vö. pl.: Hovanyecz, 2004.

129 http://www.mmakademia.hu/database/membersform.php?ID=75

„Díjak, elismerések: az államfő elismerése jeléül a Magyar Érdemrend nagykeresztjével, a miniszterelnök a Corvin Lánccal, II. János Pál pápa pedig a Nagy Szent Gergely Renddel tüntette ki 2002-ben. Balázs Béla-díj (1971), József Attila-díj (1979), Széchenyi-díj (1992), a Filmszemle Életmű-díja (1994), A Magyar film története című művéért a velencei fesztivál Ezüst Oroszlán díjjal tüntette ki (1968). Az olasz irodalom és kultúra magyarországi terjesztéséért az olasz államelnök az Olasz Köztársaság Lovagjává avatta (1981). A müncheni Südosteuropa Gesellschaft tagjává választotta (1987).

Főbb művei: fordítások Pirandello, Calvino, Parise, De Filippo, Silone, Dovzsenko, Böll, Steinbeck műveiből. Fontosabb kötetei: *Bornemisza Péter, az ember és az író* (1959), *Requiem egy hadseregért* (1972), *Mi magyarok* (1989), *A magyar irodalom története* (1975, 1983, 1993). Összes műveit a Szabad Tér Kiadó bocsátja közre: *Bornemisza Péter és kora* (1999), *Requiem és Búcsú* (2000), *Magyar zsoltár* (*A magyar nyelvű irodalom születése,* 2001), *A képpé varázsolt idő* (2002). Eredeti filmforgatókönyvei: *Tizennégy vértanú, György barát, Széchenyi napjai, A béke szigete, Honfoglalás. Sacra Corona*."

130 Nemeskürty, 1978A, 12.

Nem recenziót írok, a szerzők mentalitása, világlátása, a megírás korának lenyomata érdekel. Az esetleges filológiai-történeti tévedéseket eddig nem tettem szóvá, furcsa is lenne több mint száz vagy nyolcvan év múlva bölcs korrekciókat javasolni. Nemeskürty könyvének első kiadása óta is eltelt közel 30 év, az okoskodás nyilván ez esetben sem illendő. Azt azonban kénytelen vagyok megjegyezni, hogy Nemeskürty írásában számos olyan tárgyi tévedés[131] van, amely már 1978-ban is az volt.

A lendületes és esetenként tagadhatatlanul szellemes előadásmód segítségével a nevezetes Sommerné-féle kalandból egy csapásra dicsőséges hódítás lesz:

„1583 májusában Balassi Bálint szeme megakadt a hodrusbányai mészárosnak: néhai Sommer Jánosnak kívánatos-szép özvegyén. Elcsábította. Az ily módon megvigasztalt özvegy fűnek-fának dicsekedett a nagy kitüntetéssel: hogy őt nem akárki csábította el, hanem maga az uraság, nagyságos Balassi Bálint úr […]" „Kaptak az alkalmon Zólyom városának féltékeny férfiai is: ők is előadták, hogy nem nyughatnak Bálint úrtól, mert amíg városukban lakóháza van, nincs egy zavartalan éjszakájuk. (Az asszonyok nem adtak be panaszt.)"[132] A szerző nagyvonalúan kezeli a tényeket.

Nemeskürtyből leggyakrabban Eckhardt Sándor hangja szól, Balassiról alkotott véleménye, koncepciója lényegében elődjéével azonos, ám annak esetenként bonyolult, tanáros, mindig ténytisztelő megfogalmazásait könnyed kijelentésekbe oldja: „A hajdani hatalmas család büszke sarjából végvárakban megtűrt tisztecske, szoknyakalandok unos-untalan felelősségre vont hőse lesz."[133] Tisztecske és szoknyakaland? – hamvadó cigarettavég… Ha Nemeskürty tanár úr filmre vitte volna Balassi élettörténetét,[134] Anna-Julia szerepét nyilván Karádi Katalinra osztotta volna. Az élet maga a társasági élet, a sárospataki várfoglalás „a nyolcvanas évek egyik legnagyobb *társasági*" botránya.[135]

A *Nagy Szerelem* pedig mint a 20. század harmincas–negyvenes évei úri társaságának egyik kalandja: „A Horvátországban szolgáló férjétől egy éve távol élő, társaságkedvelő vidám asszony engedett a költő ostromának és saját szenvedélyének";[136] „a társaságkedvelő Annának nyilván már kapcsolatuk leplezése miatt is erőltetett társasélete; […] s e társasélet miatt Bálint kínzó féltékenysége";[137] „Annával ugyan kapcsolatot tartott, néha találkoztak is, az izzó,

---

131 Ungnad Kristóf és Ungnad Dávid *nem* testvérek, 1569-ben Eger kapitánya *nem* Kolonitsch Bertalan, teljes zavar: „Balassa János […] megvásárolja, pontosabban királyi engedéllyel tartós bérletbe veszi jó barátjától, Frederico Malatesta helytartótanácsi titkártól […] Liptóújvár királyi várat", Balassa János *németországi* tanulmányútja során halt meg. Boroszló – Németország? Balassi végrendelete kapcsán írja: „Feltűnő, hogy még csak célzás sincs a nemsokára születendő gyermekre" (Nemeskürty, 1978A, 113). Célzás nincs: ír róla. Stb.

132 Nemeskürty, 1978A, 90–91.

133 Nemeskürty, 1978A, 61.

134 Volt érzéke hozzá. Könyvében többször is ír ilyeneket: „A nyári virágok tarka pompájától ékes kert, a szerelmes rejtekhely napsütötte nyugalma valahol a Kis-Kárpátok keleti lejtőin, talán Jókő várának környékén egy *színesfilm-montázs* kontraszthatásával illeszkedik az Ördögi Kísírteteknek ugyanezen a vidéken, ugyanakkor érvényesülő hatásához […]" stb. vagy: „Mintha *egy régi film* párhuzamos cselekményvezetését figyelnénk: Bálint a lengyel országutakon lovagol, Balassa János pedig Bécs fele szekerezik" (Nemeskürty, 1978A, 9 és 61; kiemelések tőlem – K. P.)

135 Nemeskürty, 1978A, 103.

136 Nemeskürty, 1978A, 17.

137 Nemeskürty, 1978A, 20..

mindent betöltő szerelem azonban hamvadóban volt. Bizonyosra vehető, hogy Anna adta ki Bálint útját. […] A csaknem egyéves viszony folytatása tarthatatlanná tehette volna Ungnadné társadalmi helyzetét. […] Nagylányára, Annamáriára is tekintettel kellett lennie."[138] „Nem is az a baj, Balassi Bálint sohasem fizette vissza ezt a pénzt […], hanem jóval inkább az, hogy Ungnadné asszony eddigre már végleg ráunt hevesvérű, nehéz természetű lovagjára és a szó szoros értelmében kifizette. Így adta ki útját, így szüntette meg a bizalmas kapcsolatot, és létesített helyette hivatalosat. (Ha más okból adott volna az asszony pénzt, például, hogy éppen ellenkezőleg: megtartsa magának a fiatal férfit, akkor erről nem maradt volna nyugtatvány!)"[139] „A férj tehát hazajön, Bálintnak nincs több keresnivalója Anna közelében."[140] A könyv vége felé pedig Anna már: „élveteg özvegy".[141]

Ungnadné az okos, idősebb asszony, aki kifizeti a volt szeretőt: Nemeskürty, ha hölgyekről van szó, nem idealizál. Sok jó szava Balassi többi kedveséről sincs. Dobó Krisztinát tömören „pénzéhes kis özvegy"-nek nyilvánítja,[142] Zandegger Lucia „kikapós menyecske", aki „halálra unta magát az ékes nevű Ferdinand Zamaria de Specia Casa oldalán, s átüzent a tüzesvérű hadnagynak: belebetegszik, ha nem láthatja. Visszautasíthat-e egy vérbeli nemesúr egy ilyen kérést? Semmiképpen. Balassi Bálint tehát ment és teljesítette a kötelességét: megvigasztalta a szép Lucia asszonyt, nem vette volna szívére, ha miatta megbetegedik."[143] A Céliának tartott „[…] Szárkándy Anna érdekes életű asszony volt, s mint ilyen, a kalandra éhezett költőnek pompás szerelmi társa" „A férj kényeztette, de ritkán volt otthon…"[144] „Regénybe illő szerelmes napok következtek Dembnóban."[145] Vajon mit jelent Nemeskürty szótárában az érdekes életű?

Ám, ha nem a hölgyekről, hanem a lovagról ír, a romantika sem idegen a szerzőtől: „A vad tivornyák Rédey Bonaventura örömtanyáján, a jó járású lóért vásárolt három leányzóval töltött éjszakák nincsenek is olyan szöges ellentétben ezzel a csöndes, dacos bánattal, amit a dalolás-táncolás-muzsikálás után magára maradt férfi érzett a hajnali váratlan csendességben, amikor az egyedüli zajt az ébredő fecskék csivitelése okozta."[146]

Nemeskürtynél is tovább él a gonosz, az „agyafúrt *unokabáty*"[147] meséje, akiből időnként – hja, Szilády története volt a meggyőzőbb – *nagybácsi* lesz.[148]

Mindezek azonban nem lényegi jellemzők. Nemeskürty legfőbb tulajdonsága: úgy ír az eseményekről, mintha maga is részese lett volna a történéseknek, vagy legalábbis egy sajátos történelmi kulcslyukon keresztül leselkedve kifigyelhette volna a szereplőket.

---

138 Nemeskürty, 1978A, 23.
139 Nemeskürty, 1978A, 87.
140 Nemeskürty, 1978A, 88.
141 Nemeskürty, 1978A, 167.
142 Nemeskürty, 1978A, 110.
143 Nemeskürty, 1978A, 145.
144 Nemeskürty, 1978A, 227.
145 Nemeskürty, 1978A, 229.
146 Nemeskürty, 1978A, 83.
147 Nemeskürty, 1978A, 66.
148 Nemeskürty, 1978A, 64.

A fentiekre a legfőbb bizonyíték, egyben a könyvecske kétségtelen újdonsága, (amely tudományos fórumon is közhírré tétetett):[149] az Anna-versek kikövetkeztetett kronológiája.

Az újabb (mármint 1978-ban újabb) kutatások ciklusokba szervezve képzelték el Balassi verseit, ezt a koncepciót Nemeskürty Varjas Bélát idézve ismerteti. Majd kijelenti, hogy a ciklus meghatározta verssorrend nem teszi fölöslegessé a kronológia szerintit, az utóbbi már csak azért is érdekes, hogy lássuk: hogyan téríti el a költői koncepció a kronológiát. Két legyet üt ezzel egy csapásra: nem csupán az időrendet állapítja meg, de 15 Anna-verset is rekonstruál, az általa „kétségtelen hitelű"-nek nevezett[150] három vers mellé még egy tucat éneket sorol, ezeket a korábbi kutatás más nőhöz írtnak vagy legalábbis nem az Anna-ciklus részének tekintette.

Mint Nemeskürty megfigyeli: „Balassi valamennyi Anna-versét egyetlen szálra fűzte, mégpedig úgy, hogy valamiféle utalás, jelzés, kifejezés, szóösszetétel mindig átvezet a következő versbe." Az alábbi láncolat alakul így ki (dőlten szedve az incipitek):[151]

1, *Mire most barátom azon kérdezkedel*
„Ha szinte aluszom is, álmodom véle"

2, *Már csak éjjel hadna engemet nyugodnom*
„Arányoz azzal engem megölni"

3, *Reménségem sincs már nekem*
„[…] engemet ez világbul kivégez"
Imádkozik, hogy Isten adja már neki a szeretett asszonyt.

4, *Kikeletkor, jó Pünkesd havában*
Annát annyira meghatotta a költő imája, hogy (egyelőre álomban) enged az ostromnak.

5, *Bizonnyal esmérem rajtam nagy ostorod*
Anna már valóban elfogadta a költő ajánlatát, de még nem adja oda magát.
Balassi azzal fenyegetőzik, hogy elmegy, mert nem bírja tovább.

6, *Most adá virágom nékem bokrétáját*
Ez hat a hölgyre: Bálintnak sikerül leszakítani a szép virágot

7, *Íme, az Pelikán az ő fiaiért*
Örömében ajándékot küld, s nyugtázza „megvagyon jutalma én szolgálatomnak"

8, *Eredj, édes gyűrőm, majd jutsz asszonyodhoz*
Gyűrű-ajándék, „amely már a tartós szerelmi kapcsolat záloga".

9, *Az én szerelmesem haragszik most reám*
Első féltékenységi jelenet. Mivel ez decemberben történt,

10, *Szentírás szerint is kereszt csak bút jegyez*
„erre válasz a karácsonyi engesztelő ajándék"

11, *Ó, te csalárd világ, nyughatatlan elme*

---

149 Nemeskürty, 1978B.

150 Mert névvel jelzett. Nemeskürty, 1978A, 70.

151 Nemeskürty, 1978A, 71–74.

A „kibékülés után Bálint elbízza magát, más nőkre is szemet vet, mire mérgében Anna is másokra kezd kacsintgatni. Ezúttal a költő féltékeny"

12–13, „a *Nő az én gyötrelmem…* és az erre felelő *Nő az én örömem…"*

14, *Lelkemet szállotta meg nagy keserűség*

„Ez a forró szenvedély azonban nem maradhatott állandó" A szakítás versének kell következnie.

15, „Végül itt van az egri végvárból hazasóhajtó költő utolsó Anna-verse, melyben már csak emlékezik az aszonyra: *»Mint sík mezőn csak egy szál fa, egyedül úgy élek…«"*

„Nem állítjuk, hogy következtetéseink csalhatatlanok. […] Arra kérjük az olvasót: próbálja meg a sorrendet felcserélgetni, és e felcserélgetés következtében előállott új sorrendben belső logikát találni. Ha az 1578. decemberi verset elfogadjuk kiindulópontul, márpedig el kell, hogy fogadjuk, s ha ennek következtében a nyári »Most adám virágom«-at szintén oda soroljuk, ahová szerintünk kell s lehet: akkor a többi vers egyszerűen nem áll össze más sorrenddé, másként 'nem felelnek egymásnak'."[152]

Mi sem állítjuk, hogy Nemeskürty következtetései csalhatatlanok, ellenkezőleg, úgy gondoljuk, hogy hasonló metodikával, több-kevesebb fáradsággal valószínűleg Balassi összes versét egyfajta életrajzzá lehetne összefűzni. De a módszerbe jobban belegondolva, be kell látnunk: ezzel nem cáfoltuk állításait. Hiszen ő maga is hozzánk hasonlóan vélekedhet, különben nem állíthatná, hogy „Az Anna-versek sorrendjének tisztázása után már könnyű feladat meghatározni a többi költemény keletkezési időrendjét. De ez már túlterjed szerény célkitűzésünkön."[153]

Tény, hogy a Nemeskürty-féle cselekményesítéssel egy újabb, hatásos szerelmi életrajzbetét került a Szép Mesébe.

Hatásos, mert Nemeskürty jólértesültsége elsöprő. Pontosan tudja például, hogy melyik vers az, amely „végleg megingatta Annát",[154] s melyik az, amelyik „a magát nehezen megadó, hajthatatlannak mutatkozó asszonyt is megrendíti".[155] Tudja, hogy a költőnek 1589 telén mi jutott az eszébe,[156] s tudja, hogy „1587 december végéig negyvenkét verset írt",[157] tudja, hogy „[…] a gyanú, hogy őt megunták: hónapok óta tartó kapcsolat után fészkelhetett csak a büszke asszony fejébe," tudja, hogy „[…] az intim testi kapcsolat, a beteljesülés csakis 1578 nyarán vagy a nyár táján jöhetett létre",[158] tudja, hogy „Anna az íratlan szabályok szerint kelleti magát. Ígér is, vonakodik is, más férfiakra is kedvesen mosolyog. Talán hitegeti is egyikét-másikát, amint ősidők óta szokás; nagyon valószínű, hogy a látszatra sokat adó Anna gondoskodott róla, hogy társaságában többen forogjanak, mert éppen ezáltal kerülhető el a gyanú, hogy csak egyet szeret."[159] Tudja, hogy „A gyűrű küldése azért is fontos emlékeztető,

---

152 Nemeskürty, 1978B, 156.

153 Nemeskürty, 1978B, 156. Ezt a könnyű feladatot eleddig (2007) nem sikerült elvégezni, tudtommal még nem készült el a Balassi-versek kronológiája.

154 Nemeskürty, 1978A, 17.

155 Nemeskürty, 1978A, 16

156 Nemeskürty, 1978A, 45.

157 Nemeskürty, 1978A, 122.

158 Nemeskürty, 1978B, 146.

159 Nemeskürty, 1978B, 148.

mert egyelőre nem találkozhatnak; az óvatos Anna átmeneti visszavonulást parancsolt, ami nagyon is érthető, ha meggondoljuk, hogy a figyelő szemeken kívül eladó lányára is tekintettel kell lennie".[160]

A fikcióból konstruált fikció a történet.[161]

---

160 Nemeskürty, 1978B, 148. A Nemeskürty által körvonalazott koncepció szerint a „csaknem két tucat Júlia-dal között nincsenek olyan személyes találkozásokat, cívódásokat sejtető, szenvedélyesen érvelő, közvetlenül élményhitelű költemények, mint amilyenek a tíz év előtti Anna-versek". (Nemeskürty, 1978A, 162.)

161 Sokszor ehhez igen hasonló módszerrel dolgozik Stephen Greenblatt, az új historizmus egyik atyja. Vö. pl. Greenblatt, 2004, amely tele van fikcióból konstruált fikcióval. Egy más nézőpont tehát Nemeskürty alkotásmódjában korát megelőző posztmodern látásmódot is érzékelhet.

BALASSA JÁNOS FIA

Balassiak/Balassák

Ősi magyar nemesi család a Balassiaké/Balassáké, családfájukat a 13. század elejére vezetik vissza. A birtokra utaló előnév a 14. században Kékkő és Gyarmat vagy Szklabonya. A Gyarmati (Gyarmathy) előnév a 15. században szilárdul meg, a Gyarmati és a Szklabonyai ág is ekkor válik szét.[161]

Érdemes már itt, e fejezet elején röviden tisztázni a Balassi/Balassa névforma kérdését: bizonyosan állíthatjuk hogy a 16. században mindkét névalak előfordul a családban, nemegyszer ugyanaz a személy írja nevét hol így, hol úgy, a példák és ellenpéldák száma oly sok, hogy idézni sem érdemes. A család kettős neve az egyházi latin Blasiusból – valószínűleg szláv közvetítéssel – származó, magyar Balázs keresztnévből alakult ki.[162] A 14–15. század fordulóján élt Gyarmati Balázs fiai kezdték magukat egyszerű patronimikonképzővel Balassinak, illetve annak becéző formájával Balassának nevezni. Olyan kettősség ez, mint amilyen az Andrássy–Andrássa, Miklóssy–Miklóssa névalakoknál is kialakult. A középkori oklevelek is igazolják a családnév ilyen eredetét, hiszen a 15. századtól már Gyarmathi Balázs fiairól esik szó bennük.

Balassi Bálint mind a két formában aláírta nevét,[163] azonban mint költő, akrosztichonjaiban kizárólag az *i*-s alakot használta, ezért, Eckhardt Sándor

---

161 Vö. Nagy Iván, 1857–1868, *A–B*, 125.

162 Vö. Eckhardt, 1943, 17, 1. jegyzet: „A Balassi családnévről helyes magyarázatot adott Pais Dezső, mikor a Balázst jelentő szlávos Blazsej alakból vezette le, mint magyar fejlődésű nevet. Egy Balassa Menyhért dolgairól szóló egykorú írásban a *Ballassy* alak mellett kétszer egymásután *Blassa* alakot találunk. Másrészt a horvát származású Krusith János egyszer így ír a kamarának: »az *blassayek* yosaga nekel adjon ti kgtek.« A Balassi családnévnek a Balázs névvel és így a szláv Blazsejjel való azonossága ebben az időben még benn volt a köztudatban." A kérdésről újabban, számos példával: Kázmér, 1993, 72–73.

163 Az íráskép ingadozását jól mutatja, hogy a költő magyar nyelvű (nem saját kezű) végrendeletének elején a *Balasy*, a végén, az aláírásnál, a *Balassa* alak fordul elő, gyermekként *Balasi* Bálintnak írta magát. A legjobb példa arra, hogy a családon belül sem volt egységes a névhasználat, Balassa András Bibliájába tett bejegyzései. Ő

javaslatára, az irodalomtörténet-írás a *Balassi* alakot fogadta el. Ugyanakkor jegyezzük meg, hogy Bálint (és a család más tagjai is) kétpontos *ÿ*-nal írták nevüket, használva a Gyarmathy előnevet, továbbá hogy mind a Balassa, mind a Balassi formák második magánhangzója valószínűleg *á*-nak hangzott. Tehát a családnevek esetében szokásos hagyományőrző írásmód szerint költőnk neve helyesen írva *Gyarmathy Balássa Bálint* avagy *Gyarmathy Balássy Bálint* lenne. (Nagyon valószínű, hogy korabeli ejtése Balázsi, illetve Balázsa. Nyilván nem véletlen, hogy a budai pasák magyar nyelvű levelezésében Balassa János egyszerűen *Balázs* Jánosként szerepel,[164] a kortárs Gersei Pethő Gergely (1570–1629) *Balási* János alakot ír,[165] amelyben az *s zs* hangértékű.) A továbbiakban, 20. századi konvenció alapján, a *Balassi* Bálint alakot használjuk, a család többi tagja esetében pedig azt, ahogy tudtunkkal nevét (gyakrabban) írta.

A 15. század vége felé, a 16. század első negyedében a család legsikeresebb egyénisége, a legnagyobb vagyon- és rangszerző Balassa Ferenc, szörényi, majd horvát bán, Balassi Bálint nagyapja. Mohácsnál esett el, mint annyian a főrangúak közül. Balassi Ferencnek három feleségétől[166] hét fia volt: Farkas, Ferenc, Boldizsár, Zsigmond, János (Bálint apja), Menyhárt, Imre (András apja). Testvére volt Miklós, az ő fia János, aki egyik birtokáról általában szklabonyainak nevezte magát. Az ő fiai voltak Farkas és László. Hagyatékuk, Végles várának öröksége körül támadt élet-halál harc Balassi Bálint és András között.

A Balassi/Balassa családfa tehát a következő : (lásd a következő oldalpáron!)

Szklabonyai Balassi Jánost az azonos keresztnév miatt esetenként keverték gyarmati Balassa Jánossal, innen származott az a téves állítás, hogy Bálintnak két korán elhalt bátyja lett volna.[167]

Balassa Ferenc számos gyermekének némelyike a kor híres-hírhedett figurája lett: említsük meg az egészen kiemelkedő hadvezéri képességekkel rendelkező, hol a Habsburgokat, hol a Szapolyai családot szolgáló katonát, Menyhártot/ Menyhértet;[168] Imrét, a hatalomtól megfosztott erdélyi vajdát;[169] s Balassi Bálint atyját, Jánost, aki zászlósúr, bányavidéki (Garam menti) főkapitány, Hont megyei főispán volt.

---

mindig két pontos *ÿ*-nal írja a családnevet, ezt valaki, minden valószínűség szerint a fia, Zsigmond, következetesen „Balass*a*" alakra javítja.

164 Takáts–Eckhart–Szekfű, 1915.

165 Pl. Pethő, 1660, 122: „*Balási* János"

166 Ezek: Ficsor Margit, Batthyány(?) Erzsébet, Perényi Orsolya.

167 Eckhardt, 1943, 17.

168 Akiről, a században egyedülálló módon, komédia is íratik (RMNy 260). A szarkasztikus mű az erdélyi párt szemszögéből ítéli meg Menyhártot. Szemben e komédiával és szemben Forgách Ferenc véleményével Bornemisza Péter nagy elismeréssel nyilatkozott róla (*Foliopostilla,* Előszó). „A császár országos hadainak főkapitánya, Schwendi Lázár, hazájába Németországba megtértében is mind asztala fölött és mind egyéb időkbe sok fő helyeken nagy böcsülettel emlegette az ő benne látott hadakozó jószágokat, kivel Isten őtet is megékesítette. Kiről oly dicsökedéssel szólt, hogy sohol éltébe mását hadakozásba nem látta. Forgách Simon magyarországi főkapitány, ki vele forgott egy hadba, úgy emlékezik róla, hogy ha a deáki tudomány is mellette lett volna és élne, ez mostani világnak csillaga volna." Idézi Schulek, 1939, 27.

169 Erdélyből való elűzetése után 2400 forint kegydíjat kapott, s 1542-től a helytartótanács állandó tagja volt. Vö. Szekfű, 1935, 77.

A kortársak közül Forgách Ferenc, a humanista történetíró, főpap-diplomata nagyon nem kedvelte a fivéreket, szerinte[170] *„[Balassa Menyhárt] miután egész életében annyi árulást és rablást hajtott végre, roppant gazdagságot szerzett össze és halmozott fel, hogy végül mégis elveszítse. Mint fentebb előadtuk, Bécsben halt meg, szerencsétlenül és hírhedetten, fölöttébb nyomorúságos módon, mert az egész városban, a fejedelem udvarában sem akadt egyetlen ember sem, aki hajlandó lett volna kikísérni. Nevét kilenc árulás tette emlékezetessé és hírhedtté. Nyalábi Perényi Jánost, Frangepán kalocsai érsek nővérének unokáját, útközben megleste és arany-ezüstholmijait, drágaságait elrabolta. Testvére volt Balassa Imrének, aki I. Jánostól Erdély főkapitányává tétetvén, társával, Majláth Istvánnal ugyanezt a Jánost elárulta és Erdélyt Ferdinándnak akarta átadni; de ezek mindketten rövidesen lakoltak árulásukért. A család egy Balázs nevű nemtelen és hitvány szolgától származott, akivel urának élemedett leánya összeszűrte a levet. Ettől megijedve először elszökött, hogy a büntetéstől mentesüljön.* [Forgách Simon[171] jegyzete: *„Ezt a cikkelyt teljességvel ki kell belőle hagyni, hogy az jámbora ne kisebbedjék meg."*] *Végül is ugyanazt a leányt megkapta feleségül, de jó nevet sohasem szereztek. A mi időnkben a testvérek: Imre, Zsigmond és Menyhárt rablásokkal és árulásokkal tették családjukat nevezetessé."*

Figyelemre méltó, hogy Balassa Jánost, a negyedik testvért Forgách itt nem említi. Másutt azonban igen. Mint írja, *„[Rudolf] koronázása után lovasjátékokat rendeztek, valamint egy favár ostromlását mutatták be;* [Forgách Simon jegyzete: *„Nem volt ebbe semmi, mert az várba csak német volt; lovag gyalog talám volt ötven; faltörő álgyú ugyan bizonnyal az sáncokban, kikkel hozzá lövedeztek, de fagolyóbissal, kiket mind az vár felett bocsáttak; belől is sok álgyúk állásokon, mintha hegyeken voltak volna, kikkel az sáncokra lövedeztek. Az várból kilövedeztek, sok puskások kívül-belől, kik egymáshoz lövedeztek. Az várból kiütöttek; innét kívül reájok mentenek, kopjákat törtenek, harcoltak lovag, gyalog, az álgyúlövés számtalan volt, végre megostromlák, és az fokokról vér csorgott le; hogy már az viadaltul megvevék, hamis fejeket rakának fel, és csinált embereket akasztanak fel az fokokon. Egyszer menének az asszonynépek alája, tekenőkkel, ásókkal sáncot ásának, hozzájok lövedezének. Akaratjokval hullani kezdenek, és elfutamának. Az várbeli kapitányokat király eleibe kötözve hozák; térdre esének; király megkegyelmeze nekik. Ez vár vívása alatt az magyarok egymással sok kopját törének, játékra csinált kopjákat. Az várat meg nem égették, hanem épen hagyák; azután az község hordta el. Ezekre es reánéztem; különben nem volt."*] *Balassa János és András védte a várat, míg az ostromlók markotányosnők és a német csapatok asszonyai voltak, akiket a császár a koronázás kedvéért Bécsben íratott össze. Ezek levágott marhák belsőségéit és a vérét szedték össze, és amint igazi ostromok alkalmából szokott történni, magukat is meg a védőket is rútul összekenték, majd mikor a védők átadták a várat, elfoglalták és felgyújtották. Az emberek meggyőződése az volt, hogy a két férfit, akik közül az egyiknek ez újkeletű megkegyelmezés, a másiknak apja árulása miatt nem volt jó a híre, a Balassi család megbélyegzése végett szerepeltették ezen a csúf és megszégyenítő játékon."*[172]

---

170 *De statu rei publicae Hungaricae Ferdinando, Johanne, Maximiliano regibus ac Johanne Secundo principe Transsylvaniae commentarii* c. munkájában, amelyet 1572–1576 között az 1540–1572 közötti magyar és erdélyi eseményekről írt. Vö. Forgách, 1977, 908–909; Forgách Ferenc életéről: Bártfai, 1904.

171 A történetíró Forgách Ferenc bátyja, protestáns hadvezér, aki magyar nyelvű jegyzetekkel látta el öccse történeti munkáját.

172 Forgách, 1977, 1030.

Nem csupán a Balassikat/Balassákat valamiért ellenszenvvel néző Forgách Ferenc és tárgyilagosságra törekvő bátyja, Forgách Simon látja különbözőképpen a Balassi családot: hatalmukkal és hatalmaskodásaikkal, a kortársakhoz képest többnyire kiemelkedő műveltségükkel[173] az egész 16. századi közvéleményt megosztották, egyaránt számosan voltak lelkes híveik és gyűlölőik.

Az apa, a gyermekkor, a környezet

Balassa János Balassa Ferenc harmadik feleségétől, Perényi Orsolyától született 1518. január 25-én,[174] s mind a humanista tudás-, mind az erőszakos hatalomvágyban a Balassák jellegzetes képviselője volt. Rá valóban igaz, amit 19. századi körülírással Nagy Iván Balassa Ferenc gyermekeiről ír: „[…] kik által a család mindinkább terjedni, emelkedni kezd. Egyszersmind kezd az *izgékony vér* mindinkább előtűnni, mely a családot annyira jellemzé."[175]

Személyisége gyermekeiben mintha kettéosztódott volna: ő vitéz katona *és* (a kor magyar főurainak átlagához képest) művelt humanista volt. Gyermekei közül Bálint, akárhogy törekedett is katonai rangra, sikerekre, mindenekelőtt az irodalomban jeleskedett; hadi erényeiért a kortársak Ferencet, Bálint öccsét dícsérték, akit – hasonló iskolázottsága ellenére – műveltségben világok választottak el katonának túl fegyelmezetlen és túl fantáziadús bátyjától; jellemző, hogy Bálint humanista gyöngybetűkkel ír, Ferenc írása olvashatatlan macskakaparás. Gersei Pethő Gergely *Rövid magyar krónikájában* a fiatalabb testvér a „jámbor *híres vitéz* úrfi", az idősebb az „*okos vitéz* úr" jelzőt kapta.[176]

Balassa János vonásainak ismerete nem egyszerűen azért érdekes számunkra, mert általában minden apa hat valamiképpen és valamelyest gyermekeire. A 16. században az atyai hatalom *(patria potestas)* még önálló jogi kategória. Az apa szinte korlátlan ura a gyermeknek és a családnak. Az alárendeltség a nagykorúság elérése után is fennmaradt, bizonyos megszorításokkal egészen az apa haláláig. Büntetőjogi tekintetben kölcsönös felelősség állt fenn a jogilag osztatlan állapotban élő családapa és családtagjai között. Az apának jogában volt a fiát megverni, bezárni, maga helyett török (vagy egyéb) fogságba (esetleg túszként) adni. Amikor Balassa Jánost 1569-ben letartóztatják, eme jogszokás alapján ajánlja fel helyette kezesként a család és néhány Balassa-szimpatizáns főúr Balassi Bálintot.[177]

Leegyszerűsítve: szinte mindenért, ami a családban történik, az apa felel, ennek megfelelően szinte mindenhez joga van. Balassi Bálint nagyon sok minden-

---

173 Nemcsak Balassa Jánosra, fivéreire is igaz ez. Pl. Balassa Menyhárt titkára az a Bódog Józsa humanista (Josephus Macarius; Pest, ?–Nagyszombat, 1583 vagy 1584) volt, aki Krakkóban, Wittenbergben és Padovában tanult, s magyar viszonylatban igen gazdag könyvtárral rendelkezett. Levelezett kora svájci és német reformátoraival. Vö. Belu, 1960; Ritoók, 1968; Zsindely, 1973.

174 Balassa András bejegyzése Bibliájába, vö. BÖM, II, 150.

175 Nagy Iván, 1857–1868, *A–B*, 125.

176 Pethő, 1660, 136--137.

177 A források név nélkül, csak Balassa János fiáról tesznek említést, de valószínűtlen, hogy az ekkor hatéves Ferencre gondoltak volna.

ben követte atyját, egyik példaképét. Csak hát időközben megváltoztak az idők, bekövetkezett egy rendszerváltás, s a Balassa János idejében még többé-kevésbé célravezető életstratégiák a konszolidálódó Habsburg-berendezkedés idején, Bálint életében már idejétmúltnak,[178] többnyire kudarcba torkollónak bizonyultak.

Milyen ember volt Balassa János?

Jellemző módon az egyik legkorábbi esemény, amelyet életéből ismerünk, egy becsületsértési ügy. Balassa 1544-től, 26 éves korától királyi étekfogómester,[179] mint ilyen, az udvar legbelső köreihez tartozik, akárcsak a Ferdinánd seregében szolgáló Don Francesco Lasso kasztíliai lovag, akivel János valamikor 1544 február–március táján összeszólalkozott. A spanyol valószínűleg pofon vághatta Balassa Jánost, mire az egész Balassa család, János testvérei, Imre, Zsigmond és Menyhárt, egy emberként zúdultak fel a becsületüket ért sérelem miatt.[180] V. Károly császárnak nem volt könnyű dolga, egész delegációt kért fel a felháborodott Balassák kiengesztelésére: Nádasdy Tamás, Batthyány Ferenc, Oláh Miklós érsek, Fels Lénárt báró, Nogarolli Lénárd és Herberstein Zsigmond közvetített. Az 1544. október 29-én kelt császári irat szerint: „rendkívül kedves lenne, ha ezen előkelő urak [azaz Balassa János és Don Francesco Lasso] […] félretéve ellenségeskedésüket kegyünkbe visszatérnének."[181] A sértés azonban nem maradhatott bosszulatlanul. Hogy mi történt, azt Balassa János 1547. augusztus 18-án, Léván kelt (latin nyelvű) manifesztumában így mondja el: „[…] sokáig üldöztem ezen embert, és nem leltem tervezett bosszúmnak hamarabb alkalmat, mint az elmúlt harmadik év végén [1545-ben], midőn ő császári felsége Alsó-Németország Andernak [=Andernach] városától útnak indult és Brabantból jövet birodalmi gyűlésre ment Wormsba. Megláttam itt, több udvaroncok közt, lóhátán ülő ellenemet, magam is lovon, a nyílt mezőn ellenséges indulattal egyedül nekirohanván, azon meggyaláztatást, mit ő kezével arcomra mért, fejét fütykössel csépelve, vitézi módra, sok előkelő urak és a császári udvar szeme láttára fényesen megbosszultam, és az ott támadt iszonyú nagy felfordulás dacára, Isten szent kegyelméből, sok országokon keresztülmenve, sértetlenül megmenekültem."[182]

Az emlékezetes esemény másokban is mély nyomokat hagyhatott: „[…] mindig is csodáltam őt, aki feledhetetlen megvesszőztetéssel torolta meg annak a spanyolnak a szemtelenségét, akitől sérelem érte" – írta Hubert Languet Sir

---

178 Lényegében így gondolta Klaniczay Tibor is: „Balassi – utolsó éveit kivéve – ízigvérig a század derekán tomboló feudális anarchiának, a Perényi Péterek, Balassi Menyhártok, Zay Ferencek évtizedeinek a gyermeke, az *előző nemzedék* mentalitását, életmódját folytatta" (kiemelés tőlem – K. P.). Vö. Klaniczay, 1997 [1961], 151.

179 Pálffy, 2004, 1025. Pálffy szerint „e tisztséget 1544-től közel egy évtizeden át ténylegesen ellátta a bécsi udvarban". Ez így túlzás, hiszen 1544–1554 között Balassa János nem tartózkodott folyamatosan az udvarban.

180 Balassa levéltár 82. XVI. sz. Vö. Mocsáry, 1826, III, 116–119.

181 Eckhardt, 1943, 19.

182 Balassa Antal iratai közt: „VII. János ifj. manifesztuma Don Lasso ellen. 1547. aug. 18. Léva." Balassa levéltár 107, XVI. Balassa Antal fordítása latinból, amelyen néhány helyen igazítottam.

Philip Sidneynek címzett levelében, 1575. augusztus 13-án Prágából, tehát *harminc évvel* a történtek után![183]

Az 1546. január 25.–február 27. között Pozsonyban tartott országgyűlés idején a város több pontján kiragasztották Don Francisco Lasso 1545. november 1-jén, Rómában kelt levelét, amelyben Olaszországban vívandó párbajra hívta ki Balassa Jánost. Ő ekkor egyébként nem volt Pozsonyban, a törökök ellen harcolt. A pozsonyi rendek és a Balassa testvérek külön engedélyt kérnek a királytól arra, hogy Balassa János párbajozhasson a spanyollal.[184] I. Ferdinánd király engedélyezi ugyan a párbajt, de csak az ország határain belül.[185]

1546. március 10-én Sülyön (Pozsony vm.) kelt levelében Balassa János megválaszolja Don Francisco Lasso di Castilia kihívását, és mindent megtesz az olaszországi párbaj érdekében.[186] A dologba belekeveredik az urbinói herceg, II. Gyula pápa unokaöccse (Balassa János neki küldte el a királyi engedélylevelet), a Rómába leveleket közvetítő Andronicus Tranquinius dalmát humanista, Gonzaga őrgróf, Castel Goffredo ura, ki még olasz páncélingeket is ajánlgat Balassának, s akinek valószínűleg ez időben Don Lasso a szolgálatában állt, a helytartótanács titkára, Federico Malatesta stb. A megsértett magyar főúr nem csupán a Habsburg Birodalom adminisztrációját, de fél Itáliát megmozgatta becsülete védelmében. S az is világos a történetből, hogy a spanyol és olasz urak-katonák és Balassa János (*Princeps Balassa,* ahogy Gonzaga őrgróf nevezi) között meglehetősen közvetlen viszony volt; az olasz kultúrát Balassi Bálint valamelyest már apjától megismerhette.

1547. augusztus 1-jén Magyarország főbb helyein ismét kiragasztják Don Francisco Lasso újabb (1546. december 27-én, Rómában kelt) levelét, amelyben újra párbajra hívja Balassa Jánost. A történet a már említett manifesztummal ér véget, amelyben Balassa János kijelenti, hogy Don Francisco Lassóval való ügyét a maga részéről végleg befejezettnek tekinti.[187] Az ellenfelek a későbbiekben még bizonyosan találkoztak, hiszen Don Francisco Lasso di Castilia 1550-től 1570-ig Miksa főlovászmestere.[188]

Balassa jó olasz kapcsolatait nem csupán Don Lassóval való ügye bizonyítja, hanem számos apróbb adat, mint például Giulio Valenti 1548. január 5-én Mantuából neki írt (latin) levele, amelyhez mellékelve egy kardot küld ajándékba.[189] Bornemisza Pétertől tudjuk, hogy a Magyarországon tevékenykedő olaszok is gyakran keresték fel Balassa Jánost.[190]

Noha a kasztíliai úrral való párbaj végül is elmaradt, ez nem Balassán múlott. A párbajokat a végvári lét részének tekintette, jelen volt például a

---

183 Gömöri, 1983, 428–437. – A hevesvérű spanyol és magyar urak nehezen jöttek ki egymással. Az 1563-as pozsonyi koronázáskor Gersei Pethő Jánosnak gyűlt meg a baja egy Melchior Robles de Percyra nevű spanyollal. Forgách, 1977, 797.

184 A korabeli magyar törvények szerint fej- és jószágvesztés fenyegette azt, aki valakit királyi engedély nélkül párbajra hívott ki vagy kihívást elfogadott.

185 1546. február 10., Pozsony. Eckhardt, 1943, 19 és 222.

186 Nádasdy Tamás nádornak is levelet ír, Ravóni Mihályt ne sokáig tartóztassa magánál, hogy válasza idejében Rómába juthasson. Eckhardt, 1943, 19 és 222–223.

187 Balassa levéltár 107. XVI.

188 *Geschichte der Stadt Wien*, IV, Wien, 1911, 341 (Sz. Sz. G., regeszta).

189 Balassa levéltár 116. XVI.

190 Bornemisza az *Ördögi kísértetek*ben beszámol róla, hogy „egy olasz jött hozzám Zólyomba", majd „nagy, híres neves olasz orvos-doktor" érkezéséről ad hírt; ezek mind Balassa János vendégei lehettek. Bornemisza, 1955A, 141 és 155.

század leghíresebb párviadalán is, melyet 1550-ben Kapitán György hollókői várkapitány és a szandai török parancsnok, Hubiár aga vívott a bujáki réten, s melyet Tinódi is megénekelt.

1547 júliusában Balassa János perújrafelvételbe kezd Kékkő birtokáért rokona, Szklabonyai Balassi János ellen,[191] a pert azonban elveszíti: a vár fele a másik Jánosnak ítéltetett (1547. december 1., Pozsony).[192]

*

A birtokgyűjtő, harácsoló, másokon gátlástalanul átgázoló „vérbeli reneszánsz hős" portréjához legalább annyi megjegyzést fűzzünk, hogy az interpretációk egy része két végletes álláspontot képvisel. Az egyik szerint a Balassák és a hozzájuk hasonló 16–17. századi főurak „a kor gyermekei", s ekképpen az erőszakosság, a számtalan, sokszor a legközelebbi rokonok közötti per nem az egyénre vet jó-rossz fényt, hanem mintegy kortünet; jöhet a nagy felmentő, a Zeitgeist.[193] A másik ennek a szöges ellentéte: személyiségjegyet vél felfedezni a kor sajátosságaiban.[194] Mindkét megközelítés torzít. Miközben természetesen a kegyetlenség, ha a korban a legmegszokottabb is, kegyetlenség.

Egy-egy emberről sokszor a részletadatok rajzolják meg a legpontosabb portrét.

1595 nyara: már meghalt Balassi Bálint, s meghalt öccse, Ferenc is. Egykori jobbágyaik jegyzőkönyvbe mondják rájuk vonatkozó panaszaikat. Eckhardt Sándor maliciózusan így kommentál: könnyű bármit mondani, amikor a vádlottak már nem védekezhetnek.[195] Ebben kétségtelenül van igazság.

De abban is, hogy mind a két Balassi testvér kegyetlen, jobbágynyúzó földesúr volt. Ragadjunk ki két részletet a jobbágyok vallomásából: „A malmot 12 év előtt vették el tőlük Balassáék, s csak évi 100 forintért engedték át a lakosok használatára, úgy hogy most már 1200 forintot fizettek érte. Mikor Balassi Bálint és Ferenc megosztozkodtak, akkor Bálintnak fizettek már 5 évre 116 forintot, *Ferenc a maga malomrészét elengedte.* […] Serfőzési engedelemért a Balassák haláláig évenként 45 forintot, 5 évre 225 forintot fizettek, ezt az adózást Balassi Bálint kezdte rájok róni, s ő egymaga 112 forintot vett fel ezen a címen, mikor Ferenccel megalkudott, *ellenben Ferenc elengedte nekik.*"[196] (Kiemelések tőlem – K. P.) A gonosz földesurak sem egyformák.

---

191 Balassa levéltár 105. XVI.

192 Balassa levéltár 110. XVI.

193 Erre az álláspontra hajlik – több más kutatóval együtt – pl. Klaniczay Tibor. Vö. Klaniczay, 1997 [1961], 150. „Balassi viharos élete nem valami különlegesség, egyedi eset." Szerintünk viszont nagyon is az, könyvünk egésze ezt igyekszik bizonyítani. Pár évtizeddel korábban, Balassa János generációjának idején még valóban megszokott dolog lett volna a Balassira oly jellemző erőszakosság, ebben igaza van Klaniczaynak, ám *a maga korában* már sokkal inkább személyiségjegy, mintsem kortünet. Más helyütt ezt Klaniczay is így látja, vö. a 180. jegyzettel.

194 Például nem érdemes (mint némely szakíró teszi) hangsúlyozni, hogy Balassi milyen embertelenül bánik török foglyaival. Balassa Andráshoz 1577. szeptember 29-én írt levelében ugyan négy török rab harmadik zápfogának kihúzását javasolja, ámde ez a kor megszokott kínzása-büntetésmódja, s éppen hogy nem az adott személyre, hanem a korra jellemző. A foghúzás mint büntetés előfordul még a 17. században is. Miközben, mint a levél egyik kitételéből kiderül, Sándorfy uram pl. nem szereti az ilyetén erőszakot, ő „paxtecum"(=békesség, erőszak-mentesség)-párti.

195 Eckhardt, 1943, 158: „Uhrin Tamás dolgát pedig nehéz megvitatni, mert Bálint már a hibbei sirboltban nyugodott."

196 Illéssy, 1901, 467.

Birtokperektől a legjámborabb főúr sem idegenkedett: hiszen ezeken veszteni nem, nyerni viszont annál inkább lehetett. A másik birtokának erőszakos elfoglalása, az anyagi érdekeltségű gyilkosság vagy legalábbis gyilkosságra való felbujtás azonban mégsem minden főúrra volt jellemző. A véres erőszak – amely kétségtelenül nem állt távol egy Nádasdy Tamástól vagy Balassa Jánostól és testvéreitől – a Mohácsot és az ország három részre szakadását követő zavaros évtizedekben, a főúri osztály átstrukturálódásának idején még gyakran kecsegtetett sikerrel, a század konszolidáltabb utolsó negyedében – Balassi Bálint felnőttkorában – azonban már inkább kivételnek volt tekinthető.

Az *önérdek és az önszeretet nyílt vállalása* tényleg kortünet, az olyan álcázatlan, mondhatnánk, nyers vállalás, amely idegen mind a középkor s mind a barokk szellemiségétől és érzelmességétől; ha tetszik: *ez* reneszánsz vonás. Bornemisza Péter *Foliopostillá*jában így írja le a mennyországbéli, tehát a létező legnagyobb szeretetet: *„Mindent úgy szeretünk kedig, szintén mint mi magunkat."*[197] Hogy jobban – az elképzelhetetlen… Szövegszerűen ez nem más, mint idézet a Bibliából.[198] De ahogy ezt az ószövetségi tételt a gyakorlatba átültetik, az korjellemző. A 16–17. század egyik legsikeresebb s egyben legrokonszenvesebb magyarja, Thurzó György nádor számára az udvarlás netovábbja, a legfőbb szeretetvallás ugyancsak ez a fordulat: „[…] minden szempillantásban szívemben forgasz, mert hogy feledkezném el rólad, én édes lelköm, ki egy vér s egy test vagy velem, s kit úgy szeretek, mint életemet, *in summa, mint tulajdon magamat."*[199] (Kiemelés tőlem – K. P.) A formula többször is felbukkan feleségéhez írt leveleiben, amikor pedig egyik birtokviszályáról számol be, imigyen fogalmaz: „Gondolom, hogy nem kedve szerint cselekszem az jámbornak, *de magamot inkább szeretem másnál."*[200] (Kiemelés tőlem – K. P.) Igen, mindenki – vállaltan, kimondva, az evidencia természetességével – jobban szereti magát másnál, *mindenki másnál:* gyerek szülőjénél, szülő gyerekénél, testvér a testvérnél. A 16. században, tudtommal, expressis verbis még fikcióban is csak az *Euryalus és Lucretia* szerzője jelenti ki: *„Énmagamnál* immár, Lucretia, *téged sokkal inkább szeretlek".* (Kiemelés tőlem – K. P.) Az életét odaadhatja a költő szeretőjéért, a szép költői túlzások Balassi költészetét is uralják. Lehet valakit mindennél és mindenkinél jobban szeretni, de hogy magamnál is? – ekkora túlzás nincs, ez a 16. században anakronizmus.

*

Balassa János magától értetődő természetességgel tűnik fel a Habsburg Birodalom különböző pontjain. 1548. május 27-én például Ferdinánd menlevelével Augsburgba érkezik,[201] a magas körökben láthatólag otthonosan mozog.

---

197 BHA 33, 2000, f. CCLXXVIv.

198 Több helyen is előfordul, pl. 1Sám 18,3: „És szövetséget kötött Jónátán Dáviddal, *mert úgy szerette őt, mint önmagát."* (Kiemelés tőlem – K. P.)

199 Vö. Zichy, 1876, II, 131 (CXLII, 1595. jan. 30.).

200 Zichy, 1876, II, 206 (CCXVIII, 1597. jan. 29.).

201 Balassa levéltár 115. XVI.

Ez év második felében Dobó István lett Eger kapitánya, a másik várnagy Zay Ferenc.[202] Fizetésük egyenként 600 forint.[203] Érdemes ezt az összeget mint viszonyítási alapot megjegyezni egy olyan korban, amikor az infláció elhanyagolható: 1552-ben majd pontosan ekkora összeget, tehát egy jelentős végvár várnagyi jövedelmét kapja Balassa János Ferdinándtól.[204]

A következő évben esküvőt tartanak az egri várban: Dobó kapitány feleségül veszi Sulyok Sárát, a dúsgazdag Szatmár megyei birtokosnak és királyi főkamarásmesternek, Sulyok Balázsnak a leányát. Sára egyik testvére, Anna, először Muthnoky Mihálynak,[205] majd annak halála (1552. első fele) után, valószínűleg 1553 tavaszán, Balassa Jánosnak lett a felesége. Másik testvére, Krisztina, Bocskay Györgyhöz ment nőül. Így, a Sulyok lányok révén lesznek rokonok a Dobók, Balassák, Bocskayak.

Balassa János, mint a 19. században élt Balassa Antal megfogalmazta, „nem volt egészen szelíd természetű".[206] A hódoltságból menekülteket, legyenek azok jobbágyok vagy nemesek, zsarolta, fosztogatta, az utóbbiak birtokait magának követelte; mindezekért Ferdinánd 1549-ben szigorúan meginti. Kérdés, hogy mit ért a királyi intelem olyan időkben, amikor is János testvére, Menyhárt, fegyverrel foglalt el magának királyi várakat; Salm Miklós csak valóságos hadsereggel tudta leverni. A sajátos magyarországi erőviszonyokat jól jellemzi, hogy Ferdinánd nem sokkal ezután kegyeibe fogadta (volt kénytelen fogadni) Menyhártot.[207]

1550. szeptember 10-én Dobó István kezdeményezésére Ferdinánd király csapatai megszállják Szolnokot. Megkezdődik az Alföld déli és keleti vonalát egyaránt védő, a Zagyva és a Tisza összefolyásánál található szolnoki vár építése, amely katonailag-stratégiailag rendkívül fontos. Salm Miklós gróf, a magyarországi császári hadak kapitánya Dobót és Zayt Egerből Szolnok alá rendeli, ott van már Teuffel Rézmán, Sbardellato Ágoston váci püspök s a magyar hadnagyok: Losonczy István, Bebek Ferenc, Nyári Ferenc, Báthory

---

202 Gyárfás, 1885, 13 szerint Dobó már július 20-tól Eger kapitánya, más adat szerint a lázadó, de immár halott Perényi Péter özvegyétől és Varkocs Tamás nevű várnagyától 1548. augusztus 15-én veszik át a várat a királyi biztosok, Salm Miklós és Báthory Endre. Thallóczy, 1885, 50.

203 Thallóczy, 1885, 51.

204 Ferdinánd király leirata a kamarának. Elrendeli, hogy Balassa János évente kapjon a Szolnok várához kapcsolt jászok jövedelméből 600 forintot, mindaddig, amíg az a királynak tetszik. Az eset és a vele kapcsolatos bonyodalmak (Balassa nem jut a pénzéhez, végül 200 forintot tud felvenni) részletesen: Gyárfás, 1885, 122. Ami Gyárfás adataiból nem derül ki: Balassa János ezt nem saját jogán, hanem azért kapja, mert ő a gyámja Balassa Imre gyermekeinek; Imre Ferdinánd híveként Erdélyben minden birtokát elvesztette. Ezért Ferdinánd 1541. március 12-én Bécsújhelyen kelt levelében megparancsolja, hogy mindaddig, míg elveszített birtokait vissza nem szerezheti, saját és gyermeki élelmezéséhez a jászok által fizetendő rendes adót kapja. Balassa Imre halála után ezt folyósítják Balassa Jánosnak.

205 Muthnoky Mihályról: Szentmártoni Szabó, 2003A, 9–13.

206 „De VII. Balassa […] sem volt egészen szelíd természetű, követte ő is ezen szomorú időket jellemző hatalmaskodásokat és zsarolásokat […]" Balassa levéltár 118. XVI.

207 Egy 1562. január 29-én Prágában kelt irat szerint Ferdinánd visszaadta Menyhártnak 27 187,5 forintban a Pozsony megyében fekvő Detrekő várát és a hozzá tartozandókat, minekutána „Hívünk Nagyságos Gyarmathy Balassa Menyhért, mindazon vétkeiért és kicsapongásaiért, melyeket a legközelebb elmúlt években, midőn János király fia pártjához tartozott stb." bocsánatot kért és nyert, s hűségünkre visszatért. Balassa levéltár 168. XVI.

Endre. Mintegy tízezer főnyi sereg vigyázza a várépítést.[208] Az építkezés meglepően gyorsan és szervezetten folyik, a kamara kivételesen nem késik a kifizetésekkel. Dolgoznak itt olasz kőfaragók, cseh földmunkások, szerb és magyar naszádosok, németek és spanyolok: azon ritka éve ez a Habsburg-gépezetnek, amikor olajozottan működik. A vár – elfér benne vagy négyezer ember – 1550 novemberére elkészül.[209] Az új, rendkívül fontos erősség parancsnoka Zay Ferenc, parancsnoktársa az ekkor mindössze 32 éves Balassa János lett. A két kapitány kitűnő viszonyban volt és maradt egymással, igaz, Zaynak e szempontból ritka jó természete lehetett: régi kapitánytársa, Dobó, s leendő követtársa, Verancsics Antal is életre szóló barátaivá váltak. Szolnok azonban nem sokáig volt a Zay–Balassa páros parancsnoksága alatt.[210] Zay Ferenc 1551. augusztus 11-ig volt szolnoki kapitány,[211] Balassa pedig még addig sem. Ferdinánd király 1551. május 2-án Bécsben kelt levele a nyírbátori táborban találja. Ebben királya arra kéri, hogy válogatott lovassereggel menjen a Spanyolországból hazatérő császár- és (cseh) királyfi, Maximilian (vagy ahogy magyarosan nevezték: Miksa) elé Genovába.[212]

Szép nyara volt 1551-ben Balassa János úrnak: díszruhába öltözött legények élén, történelmi nevet viselő családok sarjaival, Báthory Miklóssal, Perényi Gáborral, Bebek Györggyel, Ország Kristóffal, Bánffy Istvánnal és Lászlóval, Székely Jakabbal és sokan másokkal lovagolt, majd hajókázott az Inn vizén s a Dunán Genovából Bécsbe. Mindenki csudájára magukkal hoztak „egy hatalmas indiai elefántot, melyre hét puskás és nyilas vitézzel megrakott fatorony helyheztetett".[213] Nos, egy krisztusi korban lévő férfiúnak ez a megbízatás igazán kellemetes foglalatosság lehetett.

Balassa János elszántan törekedett rá, hogy a családi birtokból minél nagyobb részt tulajdonoljon. Testvérét, Zsigmondot (†1559) mindenáron az ősi, de még osztály (osztozkodás) alá nem esett birtokok megosztására akarta rávenni, e célból 1550. március 31-én törvényes személy kiküldését kérte. De komolyan vette családi kötelezettségeit is. Bátyja, a száműzött erdélyi vajda, Balassa Imre (†1550. június 20. előtt) gyermekét, Andrást a legnagyobb gonddal neveltette. 1551. október 31-én Bécsben Ferdinánd király az ő kérésére intézkedik Balassa Imre özvegye és árvái ügyében. Szó esik Balassa Imre fiának, Balassa Ferencnek (1536–1554) bécsi iskolázásáról is.[214] E tragikus sorsú ifjú majd a Balassa család, főképpen János támogatásával indul peregrinációba 1553. szeptember 18-án,[215] ám 1554. április 3–4. között Byessa falu (Schlettstadt

---

208 Thallóczy, 1885, 53.

209 Gyárfás, 1885, 25.

210 Szolnok, ez a kor szintjén modern, hatalmas költséggel és fáradsággal épített vár, amely Zay idején fegyelmezett, naponta gyakorlatozó katonaságáról és kitűnő felszereltségéről volt híres, 1552 szeptemberében Nyáry Lőrinc kapitánysága alatt szinte kardcsapás nélkül került török kézre: őrsége megszökik a harc elől, a kapitány meg követte katonáit. Szalay, 1854, 291.

211 Thallóczy, 1885, 60.

212 Balassa levéltár 129. XVI.

213 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 180.

214 „[…] condam Emerici Balassa et eius orphanos, quorum assidue unius hic Vienne in studio est, et expensis non mediocribus opus habet." MOL, Benignae Resolutiones, mikrofilm: 15.724. sz. doboz (Sz. Sz. G., regeszta).

215 Vö. Takáts, 1915, 16, Balassa János 1554. június 24-én kelt leveléből idéz: „Quod ex communi totius familiae nostrae consensu, maxime vero ex adolescentis defuncti

[=Sélestat]) közelében 18 éves korában, Strassburgból Bázel felé utaztában útonállók halálra sebezték.[216] Levelet vitt Vermiglitől Kálvinnak.[217] Ez az adat is azt bizonyítja, amit több más forrás is megerősít: a Balassáknak jelentékeny szerepük volt a reformáció magyarországi alakulásában. Azt, hogy Balassa János és kivált felesége, Sulyok Anna a protestantizmus gyámola volt,[218] Melius Juhász Péter többször is említi.[219]

Amikor 1553 tavaszán Balassa János feleségül vette a nem sokkal azelőtt megözvegyült Sulyok Annát, a katolikus Muthnoky Mihály özvegyét, a kor felfogása szerint már nem volt éppen fiatal ember. Más főurak általában már huszonévesen párt választottak, 35 évesen nősülni először – ehhez nagyon céltudatos, bizonyos fokig deviáns életvitel szükségeltetett (a korban a családtalan legény egészen más elbírálás alá esett, mint a komoly, nős, családos ember). Balassa János felesége előkelő családból származott, ám első férje inkább gazdagságáról, mintsem rangjáról volt nevezetes. A házasságkötést talán inspirálhatták az olyan adósságlevelek, amilyeneknek egyikét Ferdinánd király titkára, Federico Malatesta állította ki 1553. június 25-én, Bécsben, Sulyok Anna részére (eszerint Malatesta Muthnoky Mihálytól 600 magyar aranyforintot vett kölcsön, majd Muthnoky özvegyétől, 1552-ben, újabb 200 aranyforintot), ekkor Sulyok Anna már Balassa János felesége volt.[220]

1553 nyarán I. Ferdinánd király Balassa Jánost és Zsigmond bátyját Erdélybe küldi, mint teljhatalmú biztosait.[221] Zavaros időkben kellett intézkedniük: másfél évvel Fráter György meggyilkolása után, amikor Izabella már elmenekült ugyan, de a Habsburgok mégsem tudták hatalmukat kiépíteni: ekkor kezdődtek a törökkel az újabb alkudozások.

Balassa János július 30-án, immár Bécsben, levélben számol be Nádasdy Tamásnak a külföldi hírekről és erdélyi útjáról. Csicsót és Küküllővárat kéri biztosítani családjának, mert azt néhai Balassa Imre erdélyi vajdának adta egykor a király.[222]

1553. augusztus 24-én, Nagyszombatban Szondy Pál pozsonyi püspök és esztergomi vikárius előtt Muthnoky Brigida (néhai Muthnoky Mihály nőtestvére, ekkor Rhédey Péter felesége) és gyermekei ingóságok felett perlekednek Sulyok Annával, néhai Muthnoky Mihály özvegyével, ekkor Balassa János feleségével. Sulyok Anna, nyilván férjének gyámolításával, hajlíthatatlan anyagi javainak védelmében. Az 1553. szeptember 16-án, Nagyszombatban hozott ha-

---

voluntate, quem et optimarum linquarum avidum cognoveramus, cum ablegaveramus ac dimiseramus 18. Sept. 1553. ut disceret honestas artes, cognosceret mores hominum et extraneorum virtutem, qua non sibi solum, verum etiam reipublicae prodesset." Vö. még: Takáts, 1930, 43. Balassi fentebbi levelének dátuma kiderül: Takáts, 1915, 181, 1. jegyzet.

216 Vö. Szentmártoni Szabó, 2003B, 15–17. Az idevonatkozó szakirodalmat is idézi.

217 Vö. Zoványi, 1922, 298.

218 Bullinger vejének, Josias Simlernek könyvéről (*Aethici Cosmographia,* Basel, 1575), amelyet Balassa Jánosnak ajánlott, részletesebben majd a *Füves kertecske* című fejezetben szólunk. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy Simler is kiemeli a Sulyok lányok mély vallásosságát. Vö. Schulek, 1939, 28, 3. jegyzet.

219 RMNy 183; RMNy 259.

220 Balassa levéltár 135. XVI.

221 Eckhardt, 1943, 22, 223.

222 Eckhardt, 1943, 22, 223.

tározatában Szondy Pál még a misétől való eltiltással is fenyegeti,[223] ám az asszony (s férje) mindettől nem látszik megijedni, már csak azért sem, mert ekkorra már bizonyosan mindketten a protestantizmus hívei. 1553 végén, Nagyszombatban az esztergomi szentszéki bíróság exkommunikálja Balassa Jánosné Sulyok Annát,[224] 1556. április 10-én pedig Oláh Miklós esztergomi érsek országszerte kihirdeti, hogy Sulyok Annát első férje, Muthnoky Mihály halála után[225] exkommunikálták és interdiktum alá helyezték. Mindebben nem csak, talán nem is elsősorban vallási kérdések játszották a főszerepet, hanem anyagiak. Az elidegenített egyházi javakat (Vágsellye, Zniováralja) Oláh Miklós mindenáron vissza akarta szerezni, ám ehhez – többek közt – Muthnoky Mihálynak, majd özvegyének kellett volna bizonyos összegeket visszafizetni. Nem volt miből, az érintettek pedig nem álltak el követeléseiktől. Ez volt az exkommunikáció közvetlen előzménye.[226]

Balassa János továbbra is élvezi az udvar kegyét. 1554. február 17-én a király a kamara jövedelméből 400 forinttal rendeli kipótolni elmaradt jászsági jövedelmét.[227] Ettől kezdve 1561. augusztus 28-ig, minden évben megkapta a jászoktól járó évi 600 forintját.[228] Ferdinánd király fia, Ferdinánd főherceg (1529–1595) ritka kőzetek gyűjtésére kéri meg. A főherceg Balassa János segítségével állította össze a tiroli Ambras várkastélyában felső-magyarországi eredetű ásványgyűjteményét.[229] (Az ásványgyűjtő, bányászat iránt érdeklődő – Hibbe környékén vasbányát nyitni akaró – Balassa Jánosról nagy valószínűséggel kijelenthetjük, hogy – a kor más gyűjtőihez hasonlóan – feltehetőleg alkímiával, metallurgiával is foglalkozott, ismerte Georgius Agricola[230] idevonatkozó műveit. Ez azonban csak feltételezés.)

Pozsonyban, 1554. május 26-án következett be Balassa János életének egyik legfontosabb eseménye: kezére került Liptóújvár mint zálogjószág: 12 000 rajnai forint kölcsön ellenében, 12 évre, 13 500 rajnai forint értékben.[231] Fiának, Bálintnak ez még számtalan gondot-bajt fog okozni. Pekry János[232] a pozsonyi káptalan előtt ugyan ellentmondott az adományozásnak, ám Balassával szemben nem volt esélye. A vár tartozékai: Dovalló, Hibbe, Illanó, Kokava, Liptóújvár, Plostin, Szentpéter, Verbic, Vichodna, azaz 9 község, amely 47 és fél porta,

---

223 Komáromy, 1883, 30–36 (Sz. Sz. G., regeszta).

224 Schulek, 1939, 28 (4. lábjegyzet).

225 Botta, 1978, 120.

226 Botta, 1978, 84.

227 Mivel a már említett királyi adományból (a jászok adójából 600 forint) eddig csak 200 forintot kapott meg. Gyárfás, 1885, 122.

228 Gyárfás, 1885, 122–123. Nem egészen jogos a pénzfelvétel, erről lásd később.

229 Ambras (Amras), tiroli falu 8 km-nyire délkeletre Innsbrucktól található. Várkastélya a 13. században épült. Ferdinánd főherceg első feleségével, Philippina Welserrel többnyire itt tartózkodott. 1566–1589 közt a várat megnagyobbította, s igen értékes könyv-, fegyver-, régiség- és ásványgyűjteményt alapított benne, a később Bécsbe szállított és „ambrasi"-nak nevezett gyűjteményt. Műtárgyak mellett értékes kéziratokat és 1200 arcképet őriz. A könyvtárból 5880 ritka nyomtatvány és 538 kézirat a bécsi udvari könyvtárba, a többi mű az innsbrucki egyetem könyvtárába, az éremgyűjtemény a bécsi éremkabinetba került. Ma a kollekció egy része ismét Ambrasban.Vö. Pallas Nagylexikon; Belitzky, 1973, 156; MAMÜL, III, 74–75; www.khm.at/ambra.

230 Vö. Agricola, 1994; különösen: Heckenast, 1994.

231 Eckhardt, 1943, 21; Károlyi, 1930, 121–122. (A zálogolevél másolata Illésházytól.)

232 Mivel a vár korábban Pekry Lajosé volt, annak halála után özvegye Kerecsényi Lászlóhoz, a gyulai vár kapitányához ment feleségül. Eckhardt, 1943, 21.

227 ház, 68 437 kat. hold.[233] Liptóújvár Balassa (zálog)birtokába jutásában a régi adós, a Don Lasso-ügy elsimításával megbízott Malatesta, a helytartótanács titkára is segíthetett, hiszen 1553-tól[234] az ő zálogbirtoka volt a vár.

Ez év őszén Hamza szécsényi bég és Tojgun budai basa rajtaütéssel, ostrom nélkül elfoglalta Füleket. A vár kapitánya, Bebek Ferenc Balassa János zólyomi kapitánytól és Perényi Gábor főkapitánytól kért segítséget. Balassa János merész támadó tervét elvetve Bebek és Perényi megfutamodott.[235]

*

1554. október 20-án, szombaton, délelőtt 9 óra tájban,[236] Zólyomban megszületett Balassi Bálint, Balassa János főúr fia. Ő lett az *első* magyar költő. Vannak persze korábbról is magyar versek, de nincs egyéniséghez köthető magyar nyelvű költészet, s kiváltképpen nincs udvarló szerelmes vers, legfeljebb ha versmorzsák. Nem az a magyar sajátosság, hogy egy költőt az irodalomtörténet-írás mitologizáló törekvése elsőnek tekint:[237] sokkal inkább az, hogy nálunk az irodalomtörténeti mitológia és a kronológia szerint is egyugyanazon személy az irodalmi Krisztus, a magyar nyelvű irodalom időszámításának kezdete: *Balassi Bálint.* Ez a megállapítás azonban csak akkor igaz, ha Balassi Bálint írta az *Euryalus és Lucretia* (1577) című széphistóriát; ha nem, ha szerzője, a Pataki Névtelen és Balassi két különböző személy, akkor a kronológia szerint volt költészetének közvetlen előzménye, ám a maga s az utókor által teremtett *hagyomány* szerint ebben az esetben is ő az *első költő.*

Beleszületett a 16. század második felének királyi Magyarországába, és beleszületett a Balassa családba. E tágabb és szűkebb környezet ha nem is meghatározta, de számos vonatkozásban befolyásolta életét, személyiségét.

Valószínűleg nem véletlen, hogy Zólyomban látta meg a napvilágot. Olyan helyet kellett találni, ahol a szülés a lehető legnagyobb biztonságban történhetett; a zólyomi főispán Zólyomot tarthatta ilyennek. Mégpedig azért, mert város voltából következően itt voltak olyan egészségügyi körülmények – mindenekelőtt képzett, gyakorlott bába –, amelyek a biztonságos szüléshez szükségeltettek.

Leggyakrabban a családban már használt nevet volt szokás adni az újszülöttnek, apja vagy nagyapja nevét, mint ahogy Bálint öccse, Ferenc is valószínűleg nagyapjáról neveztetett el, és Bálint fia szintén a nagyapa nevét kapta. A Bálint név a korban gyakori ugyan, a családban azonban, tudtunkkal, még nem fordult elő. A születés, esetleg a fogantatás napja vagy egy ahhoz közeli védőszent ünnepe is szolgálhatott névadási mintaként, ez esetben azonban egyik időpont sem esik Bálint-napra vagy annak környékére.

A 4-5 éves korig tartó kisgyermekkor idején a gyermek dajkájával, majd nevelőjével/nevelőnőjével töltötte napjait. „A gyermek egyenlő kis felnőtt" felfogás jegyében, amely a korban általánosnak volt tekinthető, a szülők nemigen

---

233 Demkó, 1914, 593. (A házak számával, az őrség embereinek létszámával, a terület nagyságával.)

234 Ekkor szállt vissza a királyra Liptóújvár, a már említett házasság (Pekry Lajos özvegye feleségül ment Kerecsényi Lászlóhoz) miatt.

235 Forgách, 1977, 658–660. A Balassa iránt egyébként kifejezetten rosszindulatú szerző láttatja így az eseményeket.

236 A pontos időpontot Balassa András jegyezte be Bibliájába. A (főleg korábbi és sokszor a legújabb külföldi) szakirodalomban időnként felbukkanó 1551-es születési év bizonyosan téves. Vö. Zákonyi, 1934; BÖM, II, 150.

237 Erről és az elsőség kérdéséről lásd a Kőszeghy, 1994A.

tudtak mit kezdeni az emberpalántákkal. Ennek egyébként a felföldi főúri családok esetében egy nagyon fontos következménye is volt: mivel a dajka többnyire szlovák anyanyelvű, mintegy dajkanyelvként, a magyar főúri kisgyermek ezt a nyelvet sajátította el először. Thurzó Györgynek feleségéhez, Czobor Erzsébethez írt levelében ennek szép példáját találjuk. A levél végén, a különböző üdvözletküldések között ezt olvashatjuk:

„Babuska azmint mondta, úgy írom: Starej panej matky y mladej pani matky moy mily pane apka napisste sluzbu y mnoho dobreho a že Jutka, Iluska a Imrisko su zdrawy, a žebry skoro prissly, nebo baba nechcze ani do zahrady pusstyat."[238] A kis Balassi Bálint, ebben biztosak lehetünk, ugyanezt a dajkanyelvet beszélte, azaz szlovákul (s ami ekkor lényegében ugyanezt jelentette: lengyelül) gyerekkorától tudott.

*

1555-től Balassa János lett a bányavidéki főkapitány, Zólyom székhellyel.[239]

Beiktatásakor szónoklatot intézett egybegyűlt tisztjeihez. Kemény, okos beszéd: „Jól tudjátok, mondta, hogy a török országunk egyes részeit ugyan elfoglalta, de inkább csak háta mögött hagyta, mint meghódította. Hiszen saját hivatalait, saját törvényeit behozni nem bírta, s kénytelen eltűrni, hogy azon részek a maguk szervezetében maradjanak és hogy a maguk statutumaival éljenek!"[240]

1556. június 4-én, az országgyűlés idején volt az úrnapi körmenet. Az exkommunikált és interdiktum alá helyezett feleséggel rendelkező főúr és a súlyos ítéletet közzétevő főpap békésen lépdelnek egymás mellett: „Oláh Miklós az esztergomi érsek az oltári szentséget midőn az utcákon hordozná, az umbrellát peniglen Balassa János, Országh Kristóf, Coroninus János és Nádasdy Kristóf vinné, a király [=Ferdinánd] szép ájtatossággal a processióban megjelent."[241]

Az új bányavidéki főkapitánynak (elődje – s majd utódja – Krusith János volt, érdemes ezt a nevet megjegyeznünk) mind a városokkal, mind Oláh Miklós érsekkel meggyűlt a baja. Az utóbbi nehezményezi, hogy az érsekséghez tartozó dézsmákat nem tudja beszedni, mert sokan ellenszegülnek az érseki küldöttnek, akit Balassa sem támogat, holott ez a főkapitánynak kötelessége lenne, továbbá Balassa János Nyitrára gyűjtötte seregét, és oda parancsolta az érsek minden 100 jobbágya után kiállítandó 3 lovast is, sőt az esztergomi káptalan lovasait is, holott ez a haderő kizárólag az oláhújvári (érsekújvári) vár megvédésre fordítandó.[242] Ferdinánd az érseknek ad igazat, ám Balassa nem siet a királyi parancsnak eleget tenni.

A városokkal való rossz viszonynak alapvetően két oka volt: azok nem akartak adót fizetni, Balassa nem akarta a kiváltságaikat tiszteletben tartani. Jó

---

238 Zichy, 1876, I, 287–288 (CCXCIV, 1599. aug. 28.). A szlovák szöveg fordítása: „Öreganyámnak és anyámnak írd meg, édesatyám, szolgálatomat és minden jókat, hogy Jutka, Iluska és Imriske egészségesek, és hogy mielőbb jöjjön meg, mert az öregasszony még a kertbe sem akar minket engedni."

239 Eckhardt, 1943, 23.

240 Balassi János beszédét idézi Takáts, 1930, 129.

241 Spangar, 1738, 260.

242 1555. júl. 26., Pozsony, Balassa levéltár 143. XVI.; 1557. okt. 22. Bécs. Balassa család okmánytára. 149. XVI.

példa, hogy az 1559. évi pozsonyi országgyűlésen a rendek a végvárak felszerelésére és katonák fogadására a hét bányavárost 4000 magyar forint subsidium fizetésére kötelezték. A bányavárosok Miksához, Ferdinánd helytartójához folyamodtak, hogy a reájuk kivetett adó részben vagy egészben engedtessék el. Miksa 1000 forintot elengedett (miért?), de megparancsolta, hogy a hátralévő 3000 forintot halasztás nélkül fizessék be. S ha késlekednének (persze hogy késlekedtek), Balassa János mint a bányavárosok főkapitánya azt rajtuk erőszakkal is vegye meg. Nos, erőszakban nem volt hiány.[243]

A zólyomiak és a főkapitány katonái közötti viszony sem volt éppen harmonikus. A polgárok Ferdinándhoz fordultak, bepanaszolva Balassa Jánost. A kiküldött bizottság Balassát méltatlan bánásmódban, meggondolatlan, heves indulatokban marasztalta el, kiderült például, hogy a főkapitány egy éjjel elfogatta a város főbíráját, kötelet hurkoltatott a nyakára és felakasztással fenyegette,[244] megsértve ezzel a királyi város méltóságát és tekintélyét, továbbá a katonák által elfogyasztott enni- és innivalókért sem fizetett, gyakorlatilag lerabolta a várost.[245] Ferdinánd meghagyta Balassának, hogy a bírónak fizesse meg a *homagium vivum*ot (bánatpénzt), valahogy engesztelje meg, katonáit pedig jobban fegyelmezze, s az élelmiszereket fizettesse meg velük.[246] Noha nem az a célunk, hogy Balassa Jánost és katonáit idealizáljuk, épp ellenkezőleg, azért írjuk le mindezeket, mert véleményünk szerint jól illusztrálják azt a környezetet, azokat az anarchikus állapotokat, amelyekben Balassi Bálint felcseperedett, azt az indulatosságot, amely már apját is jellemezte – mégis, a jámbor, istenfélő polgárember, kontra részeges, erőszakos, a törvényt lábbal tipró katona képét árnyalnunk kell. Balassa János és katonái ugyanis ekkor már hónapok óta nem kapták meg a zsoldjukat, Ferdinánd azonban nem arról intézkedett, hogy az elmaradt kifizetéseket pótolják, a jövőbeni zsold megfizetésére sem vállalt semmi különösebb garanciát, ellenben szigorúan megparancsolta a fizetőbiztosoknak, hogy a katonáknak a zólyomi polgárokkal szemben fennálló 671 forintnyi adóssága a legközelebbi zsoldfizetésnél adassék meg a polgároknak.[247] Vissza-visszatérő motívum ez mind Balassa János, mind fia, Bálint, mind más főurak életében. A városok panaszkodnak (joggal) a főúri hatalmaskodásokra, a katonák garázdálkodásaira, a főurak egyrészt méltóságukban érzik sértve magukat, másrészt a katonák ellátásáról mégiscsak nekik kellett gondoskodniuk, ami a mindig késő zsold miatt nem volt éppen könnyű feladat. A képlet egyszerű: a városok vádjait a király jogosnak tartja, leiratban inti a főurat, s *az esetek döntő többségében semmi sem változik.* Mindenesetre tény, hogy Balassa János birodalma Zólyomtól Hibbéig tele van panasszal.

1559 januárjában(?) meghalt Balassa Zsigmond, János testvére. 1559. január 20-án kelt végrendeletét 1560. május 16-án Balassa János megóvta, arra

---

243 Balassa levéltár 154. XVI. (1559. július 17. Bécs).

244 Amikor majd Balassi Bálint és Gloss Boldizsár, a Bálint idejebeli zólyomi bíró konfliktusát vizsgáljuk, jusson eszünkbe, hogy Balassi Bálintnak ez volt a példa.

245 Ehhez képest komikus, hogy amikor Balassi Bálintnak gyűlik meg a baja a bányavárosokkal, a hét bányaváros közgyűlése Balassa Jánost mint „hajdan igen szeretett nagyságod apjaurát" emlegeti. Eckhardt, 1957, 16.

246 Balassa levéltár 154. XVI. (1559. júl. 17. Bécs).

247 Uo. Balassa levéltár 154. XVI.

hivatkozva, hogy közte és Zsigmond között sem az ingatlanokban, sem az ingóságokban semmilyen osztály (osztozkodás) nem történt.[248]

Hosszas, Balassi Bálint életére is fölöttébb kiható pereskedés kezdődött ekkortól.

Balassa János, mint testvére, Imre gyermekeinek gyámja, Imre halála (1550) után kezelte mindazon javakat, amelyek Imrét megillették. Ezek között a legjelentősebb volt a jászok által fizetendő adó, amelyet eredetileg Imre a saját és családja élelmezésére kapott Ferdinándtól. Csakhogy ezt János még akkor is szedte, amikor Imre leányai már férjezettek voltak, fia, András pedig udvari hivatalt töltött be. A király ettől 1561 augusztusában eltiltja.[249]

Balassa János 1562. április 3-án a török kézen lévő Szécsény ellen indult.[250] Ezzel a támadással segíteni szeretett volna szorult helyzetben lévő bátyján, Menyhárton, akit Szatmáron – e vár fontos szerepet játszott a Felső-Magyarország elleni erdélyi támadások kivédésében – kerítettek be a török és erdélyi csapatok; remélte, hogy jelentős török erőket vonhat onnan el, vagy ha nem, beveheti a várat, hiszen annak török parancsnoka (Jahiogli Mahmut) is Szatmárnál harcolt. Szécsényt végül is 1562. április 4-én ostromolta meg, ám az eredmény súlyos vereség lett, amelynek országszerte nagy visszhangja támadt. Pethő Gergely így foglalta össze a történteket: „Balási János Szécsényt a törökökre megszállá. De a füleki Hasszán bég reá jüve, és a vár alatt igen megveré Balásit, holott mellette sok fő nevezetes ember vesze el: Krusith Jánost, Pálffi Tamást, Csuthi Gáspárt, Soós Istvánt elevenen fogák el. Csuthor Andrásnak és Mathusics Demeternek fejét vevék, ezek mellett 650 vitéz ember esék halva, ő maga, Balási, sebesen [=megsebesülve] szalada el, ahhoz tábora és minden hadakozó szerszáma oda vésze."[251]

Istvánffy igen részletesen, jelentőségének megfelelően írt a vesztes ostromról:

„Majd vala négyezer gyalogja [Balassa Jánosnak], kik mindnyájan puskások, közöttök igen fő bányászok valának, kiknek szolgálatjokkal az vár alja megásására s fondamentominak felvettetésére élhetne, azt ítélték felőlök. Lovasok is mint ezeren valának. Mivel Dobó István Léváról az övéit Sós István hadnaggyal melléje adta vala, Krusics János is, Pálffy Tamás, Csúty Gáspár Korponáról száz-száz aljával valókat vittenek vala, Dóczy Gábriel s Fáncsy György Bozókból, az dolognak előmenetelit kévánván, magok fizetésén fogadott seregekkel valának, szabad legények is nem megvetendő számú sereggel, kik Balassinak kedveskedni akarván, ki-ki azmint lehete, annyi számúan öszvegyűltenek vala. Ő maga csak két középszerű falkonyt vitetvén oda, az várat rontani kezdé, mivel az hely sem természet szerént, sem mesterséggel erős nem volna, s Mahmut bég is az benne való vitézlő népnek nagyobb részével másutt volna, Sásvár penig otthon hagyattatván sem igen okosnak, sem vitéznek nem tartatnék.

De midőn az vároltalmazó törökök, noha kevesen, de magokat erősen oltalmaznák, az lövésekkel keveset használhatnak vala. És az bányászok szabad akaratjok szerént kénálkodnak vala munkájokkal, hogyha Balassinak tetszenének, ők az alját megásván

---

248 Meglévő fiáról és születendő gyermekeiről így ír: „[…] idem Dominus Joannes Balassa suo ac Valentini Balassa filii sui, tam scilicet nati, quam etiam liberorum (ex Dei benignitate) nascentorum nominibus." Balassa levéltár 159. XVI., 1559. január 20., Balassa levéltár 153. XVI.

249 1561. aug. 23. Bécs. Balassa levéltár 166. XVI.

250 Forgách, 1977, 775; Balassa levéltár 169. XVI., (1562. ápr. 4. után).

251 Pethő, 1660, 119. Az eseményről még számos korabeli forrás szól.

porral az várat felvettetnék. De bizontalan, micsoda okokból ő arról az dologról való tanácskozást más időre halasztani jobbnak ítélte. Azonközben egy néminemű Besszir nevű tizedes, kit ők odabasának hínak, csak egy késérő társával az fileki Hasszán béghez, kinek vezetékneve Prodovics vala, Sásvártól elküldetik, s tőle, ki az bégek közül csak egyedül hagyattatott vala otthon, nagy kéreméssel segítséget kévánnak. Viszontag Zoltay István egri kapitány is Balassi kérésére száz lovast (kiknek Mátyus Demeter vala hadnagyok), s megannyi számú gyalogot külde segítségül.

De Bebek [György] is mindkét rendbéli-féle, jó módjával felkészített ezer számú vitézlő néppel útban vala, s két öreg álgyúkat ötven-ötven igabarmokkal vontat vala, követeket is küldött vala elöl, kiktől Balassi az ő útja felől bizonyossá tétetnék. De Hasszán az dolognak jól viselésének alkolmatosságát az gyorsaságban helyheztettnek lenni ítélvén, minekelőtte Bebek magát amazzal öszvecsatolhatná, hogy Sásvárt szükségnek idején megsegítse, elvégezé. Nyolcszáz lovast annakokáért, az szokott s rendelt fileki vitézlő népet kiviszi, és elhagyván mind az tábori eszközököt, hogy gyorsabban s könnyebben járhatna, Szécsén felé indula, nem azért, hogy Balassival ugyan valóban megharcoljon, hanem hogy aprólék harcolással csatázva az megszállottakat, az ellenségnek hagyván az várat, belőle kivehetné.

Történet szerént ugyanazon kicsiny idő alatt, mindazáltal más úton az egriek Balassi táborában érének, melyben Hasszán az övéivel magát megmutatá, s oly nagy gyorsasága volt az törököknek s Hasszánnak s az rohanásra való erőszakja, hogy az Balassi népének elig lött arra való idejek, hogy sereget rendelhettenek s készen viadalra az ellenségnek eleiben kimehettenek volna. Az első ütközetben annakokáért az gyalogság, maga oltalmára semmi gondja nem lévén, minekelőtte az ellenségre puskájokat kilövődözték volna, rút gyalázatosan megfutamodék. Az rémülésnek és futásnak kezdete az Semnici-völgyen gyűtött seregektől lévén, jóllehet Balassi inti vala az fő-fő vitéz hadnagyokat is fenyegetéssel s dorgálással is, hogy oly nagy gyalázatot ne cselekednének, és hogy az megfutamodtakat megtartóztatni igyekeznének, s az első seregben igen állhatatosan viaskodnának. Megfutamtatván az gyalogság, melynek nagyobb része az futásban levágattaték s eltapodtaték, midőn az lovasok azoknak segítségektől megfosztatván az harcot alább hadták volna, az futásra szemlélnének, az törökök keményben rájok rohanván nékiek mennek és megverik őköt. Az zászlók elnyerettetnek, és mind az egész lovassereg megfutamodik.

Krusics, midőn az sáncokban az álgyúknál forgódna s az ellenségnek gyorsaságától megelőztetvén lóra nem ülhetett volna, az lovasoktól elfogattatik. Elfogatván ő, az többi utálatos futással elszedik magokat, s mindenütt széllel közönséges veszedelme lészen mindennek. Chutory Andrásnak estében feje vétetik, Pálffy s Csúty és Sós az ellenségtől környülvétetvén, holott semmiképpen el nem szaladhatnának, megadják magokat. Fáncsy, midőn az ló az holttestek közt alatta elesett volna, más lovat, melyen nem ültek, fog, s hirtelen arra felülvén elszalad. Dóczy elhányván hadi ruháját s parasztmentét vévén magára, gyalog szaladna, és sok erdőkön, hegyeken való búdosása után tért meg az övéihez, elég nyilván vagyon. Mátyusi Demeter az Ipoly folyóvízben lovával beugrata, s az akadályos partoktól midőn ki nem úsztathatna, s az ellenség mindenfelől rajta volna, ugyan elvesze. Tarjáni Sebestyént, nagy jó vitéz hadnagyot, midőn az futó alatta valókat meg akarná tartóztatni, az ellenség-félék sok vagdalással s szúrással rajta esett sebekben holt számban hagyák s megfoszták, ki osztán setét étszaka mezítelen az tudott járt utakon (mászkálván inkább, hogysemmint járdogálván) megmenekedék.

Továbbá midőn Balassi sokáig abban, hogy az övéit az futástól megtartóztatná, hiában munkálkodott volna, s Besszirrel öszvemenvén egyesleg vítt volna, végtére mind

az szerencsétől, s mind az övéitől elhagyattatván, s az balkeze, mellyel az eremlőt tartja vala, megsebesíttetvén, bátorságos helyre elszalada.

Az tábor megvétették s felprédáltaték. Mondják, hogy hatszázötven fejet vöttek volna, de melyek nagyobb részére az közönséges vitézlő népé s parasztoké voltanak. Az foglyok is nem kevesebben, de nagyobb erők s méltóságúk voltanak többire. Emlékezetre való győzedelmek volt az törököknek az ő kevés számokhoz képes, úgyhogy az dolog nem kisebb tunyasággal itt is, és rút gyalázatnak mocskával láttatik viseltetettnek lenni, mint azmineműt ez minap az erdélyiektől Hadadnál viseltetettnek lenni mondánk. Krusics és Kőváry Imre, az ő képebeli, és Lithva Tamás, Balassi trombitása egynehány más foglyokkal, s mind az egész hadbéli zászlókkal Konstancinápolyban vitettenek, és Szulimánnak az győzedelemnek bizonságára ajándékoztatának."[252]

Vizsgálatok,[253] jelentések követték egymást, Balassa János nem kevés számú ellensége elérkezettnek látta az időt a leszámolásra, haditanács elé akarták állítani. A mintegy négyezer magyar gyalogos és ezer lovas jelentős haderőt képviselt, ehhez képest igen nagy volt a veszteség, főemberek estek fogságba, mindenképpen szerettek volna tehát bűnbakot találni. Balassát végül nem ítélték el, egyes források szerint a vereség legfőbb oka a Krusith által vezetett lovasság gyáva megfutamodása volt, mások szerint – ezek közé tartozik a fentebb idézett Istvánffy – a gyalogság futamodott meg, s Balassa taktikázta el magát (kevés ágyút vitt, a bányászok ajánlkozására, hogy aláaknázzák a várat, halogató választ adott). Abban minden forrás egyetért, hogy a már bal karján sebesült Balassa a gyalogság élén megkísérelte a csata sorsának megfordítását. Tény azonban, hogy a füleki bég a szégyenletes vereséget mindössze 800 lovassal (alig többel, mint ahány magyar halott maradt a csatatéren), meglepetésszerű támadással mérte Balassa seregére, miközben – erről is beszámolt Istvánffy – már úton volt a magyarok megsegítésére Bebek György mintegy ezer válogatott katonával s két nagyméretű ágyúval, továbbá Oláh Miklós serege, Thurzó és Báthory András vitézei. A török mintegy hatszáz foglyot ejtett. Balassa hírét-nevét alaposan beárnyékolták a történtek.

Maga Balassa János így számol be Nádasdy Tamás nádornak a történtekről:

„[…] Meg is kezdtem volt a dolgot és Szécsényt ostrom alá fogtam, de Kun Balázs, ki nekem azelőtt más ajánlkozókkal együtt felajánlotta segítségét, ha valamit alkalmas időben megpróbálok, mielőtt még a basa véghez viszi szándékát, cserben hagyott. Mert habár megüzentem neki, hogy megkezdem a dolgot, és az azelőtt felajánlott segítséget kértem, ámde semmit sem küldött, miért is Mars engem balszerencsével sújtott.

Lovasaink pedig, kik a végekről jöttek, anélkül hogy megütköztek volna az ellenséggel, elfutottak és engem a gyalogsággal együtt ott hagytak, mely futás közben sokat elfogtak közülük, sokat meg levágtak, többek között Krusitt János a korponai főbb tisztekkel együtt fogságba esett. Én pedig ezalatt a gyalogsággal egy halmot elfoglaltam, melyért az ellenség velem egész nap és éjjel harcolt. S bár több ízben visszavertük fegyverünkkel, mégis, mert a nép, mely a gyalogosok közé keveredett, lovasaink futásától meg volt rémülve és a puskapor sem volt elégséges, sokáig azon a helyen maradni nem tudtunk. Sőt mindenki szükségesnek tartotta, hogy a gyalogságot hazahozzam. Mikor

---

252 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 320–322.

253 A Balassa család levéltárában fennmaradtak a vizsgálóbizottság kérdései. (Balassa levéltár 169. XVI.).

aztán hajnal előtt szép rendben hazafelé indultunk, alig tettünk meg egy kis utat, a törökök mindkét oldalról megrohantak bennünket, s így mivel sokáig mindkét részről nagy golyóbisokkal is harcoltunk, a gyalogosaink tömege a török ágyúk tüzét kiállni egyáltalán nem bírta (bár magában véve nem volt olyan veszedelem, hogy sértetlenül haza ne térhettünk volna, de mégis ez fatális dolog volt), hanem rémült futásnak eredt és magával ragadta szomszédját is, mely futásnak miatta az történt, hogy a nép és a katonák nagy része levágatott és fogságba esett és én is kezemen megsebesülvén csupán Isten jóságából menekültem meg néhányadmagammal, köztük Dóczy Gábor úrral. Tudom, hogy e dologért Ő Felsége majd felháborodik, mivelhogy Ő Felsége tudta nélkül támadtam, amit azonban egyáltalán nem tettem volna meg, ha a helyzet nem késztetett volna arra, hogy ne várjam meg, míg a Basa szándékának végrehajtását megkezdi, hiszen akkor már a Tiszán túl állott.

Ezért Nagyságodat igen kérem, kegyeskedjék, amennyire lehet, Ő Felsége felháborodását enyhíteni, mert bizonyos, hogy ez nem az én hanyagságomból vagy gondatlanságomból esett, hanem Isten csapása elegyedvén a dologba, lovasaink gyalázatos elfutásából történt. Az én szándékom mindig az volt, hogy hazámnak szolgáljak; azért ha igyekezetem más eredménnyel járt, azt a sorsnak kell betudnom. Tudja ugyanis Ő Felsége, hogy ezen a földön nem velem történik meg ilyesmi először. Ezért újra kérem Nagyságodat, kegyeskedjék Ő Felségének e balszerencséből fakadó felháborodását enyhíteni, hogy örök szolgálatommal Nagyságod jóindulatát kiérdemeljem.

Bizonnyal hallom, hogy Bebek uram kb. öt vagy hatezer katonával Abafalva mellett táborban van. Írtam neki, hogy az én esetemtől ne ijedjen meg és ne vegye figyelmeztetésnek, hanem maradjon meg szándéka mellett, mert a mieink sokat megöltek a török végbeliek közül, sokakat meg elfogtak. Nyugodtan indulhat el a végekről, csupán a Basa visszavonulását vegye számításba. Ezzel örökös szolgálatomat Nagyságodnak ajánlom és kívánok szerelmes feleségemmel együtt Nagyságod hitestársának és szeretett gyermeküknek egészséget.

Kelt Zólyomban, 1562 április 8-án.

Nagyságodnak engedelmes szolgája

Balassa János etc."[254]

A csata sorsát eldöntő tényező látszólag világos, hiszen kinek higgyünk, ha nem a koronatanúnak, Balassa Jánosnak, márpedig ő többször is kijelenti, hogy „lovasaink gyalázatos elfutásából történt", ami történt; nyilván Istvánffy téved, aki szerint „az gyalogság […] rút gyalázatosan megfutamodék". Azt azonban nem árt emlékezetünkbe idézni, hogy ugyan az egész seregnek Balassa volt a parancsnoka, de közvetlenül a gyalogság tartozott alája, míg lovasságnak Krusith János volt a hadnagya.[255]

A fogságba esett Krusith Balassának már korábban is és később nemkülönben egyik legnagyobb vetélytársa-ellensége volt. Ez időben Korpona főkapitánya, bányavidéki főkapitány-helyettes, mint ilyen elvileg Balassa János alárendeltje. Rendszeresen magához csábítgatta azonban – legalábbis Balassa szerint – a katonákat, s így több embere volt, mint magának Balassának, továbbá nem tartotta magát annak parancsaihoz. Balassa kéri helyettese áthelyezését

---

254 Idézi Eckhardt, 1943, 26–27.

255 A vizsgálóbizottság kérdései közül két kérdés is a lovasság szerepét igyekszik tisztázni, azaz a korabeli nézőpont szerint is főleg a Krusith vezette lovasság megfutamodása miatt veszett el a csata.

vagy pedig saját maga felmentését. Mind a királynak, mind a nádornak, Nádasdy Tamásnak, gyakran panaszkodik kapitánytársára, lényegében azzal vádolva, hogy magatartásával veszélyezteti a terület védelmét, és jogtalanul sok zsoldot fizet ki: „Mert míg némely katonák másutt egy vagy két lóval érdemelnek ki zsoldot, ő azokat, (csak hogy szeressék) magához hívja és hat, nyolc, sőt tíz lóra ad nekik helyet, akik aztán szegénységük miatt ennyi fegyvert, lovat és szolgát nem tudnak tartani s ebből Ő Felsége szolgálatában a legnagyobb hiány keletkezik. Mustra idején egyáltalán nem gyűlnek össze a vitézek és egyesek parasztokat bérelnek fel, hogy álljanak helyükbe, hogy bizonyos szám mégis lássék, ha a holmi nincs is rendben. Maga Krusith tudja ezt, mégis úgy tesz, mintha nem tudna a hiányról és hasztalan parancsolja, hogy ezeknek zsoldot fizessenek. E dologból következik, hogy ha valahol a tartománynak és Ő Felségének jóléte sürgős szolgálatot követel, nincs aki méltón és megfelelően fegyverre keljen, míg ellenben amaz [a török], mint tegnap, szabadon garázdálkodhat, pusztíthat. Mindezt Krusith azért teszi, hogy magának azok tetszését, kiket a szegénységből felemelt, megszerezze. Pedig nyilván vagyon, hogy ez király Ő Felségének káros és az egész tartományra vészes dolog."[256]

Majd újra és újra a dézsmaszedés körül tör ki kettőjük között áldatlan harc. Bécsben kölcsönösen feljelentgetik egymást, a számos békéltetési kísérlet eleve kudarcra van ítélve, 1571 elején valóságos dézsmaháború zajlik.[257] Krusith igyekszik kihasználni Balassa kegyvesztettségét, nehéz helyzetét (amelybe, többek közt, éppen ő juttatta). Forgách Simon felső-magyarországi főkapitány érzékletesen írja le a történteket (Eckhardt kivonata): „[…] meg akarván szüntetni a dézsmák miatt kitört viszálykodást Krusith és Balassi között, hogy a szegény nép megszabaduljon a sok vexaturától, már-már azt hitte, hogy sikerült a dolgot rendezni, mikor az ellenfelek újra elkezdték a harcot. Napot tűzött ki az egyességre a zólyomi alispán előtt. Előbb Balassi nem küldött embereket, mert tudta, hogy Forgách maga a királyhoz ment, aztán meg az újabb terminuson sem jelenvén meg, feledékenységgel mentegetőzött és kérte Forgáchot, engesztelje meg Krusithot és tűzzön ki újabb napot. Akkor meg Krusithot kellett kérlelni, de most meg ő nem jelent meg. Végre Balassi kijelentette, hogy ő már kétszer megjelent s így semmire sem köteles többé, és úgy szedi be dézsmáit, ahogy tudja. A viszály tehát napról-napra nő közöttük, fegyverrel lépnek fel egymás ellen, s néha kis híja volt, hogy ütközet nem tört ki a katonák között. Egy nap majd levágták egymás fejét. Példátlan dolog, hogy Őfelsége kapitányai egymást igy marcangolják és szabdalják és a szomszédos ellenség előtt rossz hírünket költik. A nyomorult nép közül sokszor jönnek hozzá szánalmas panasszal, hogy Krusith azokat a falvakat, ahol Balassi dézsmát szed, megrohanja és feldúlja, amit csak tud, elragad, sőt sok parasztot is kegyetlen fogságban tart Csábrágban. »Esküdözve állítják, hogy feleannyit sem szenvednek a töröktől!« Most már nemcsak dézsmát, hanem fejadót is szednek török módra, egy forintot fejenként és tizennégy kéve után egyet. S a borral is úgy tesznek: ha gyenge a termés, a dézsmán felül megveszik a bort és a zsoldba kapott szövettel és hitvány rothadt gabonával fizetnek. Ilyesmit főleg Krusith uramról mondanak. S ez már évek óta folyik, sőt a nemesség is panaszkodik."[258]

---

256 Idézi Eckhardt, 1943, 24.

257 Eckhardt, 1943, 31–33.

258 Eckhardt, 1943, 32–33.

Az indulatos,[259] önérzetes,[260] gyerekkorától csatákban forgó, sem magát, sem katonáit nem kímélő Balassa János és a rohadt gabonával fizető, nem éppen hősies, ügyesen intrikáló Krusith soha nem békélt meg egymással, viszályuk az 1550-es évek közepétől Balassa János haláláig tartott. Végül Krusith kerekedett felül: ő lett a bányavidéki főkapitány, s míg Balassa egyre inkább elszegényedett, ő egyre inkább meggazdagodott. Nem volt nagy törökverő, nyúzta derekasan a jobbágyokat, de – szemben Balassával – többnyire szót értett a városokkal, s jól beilleszkedett a Habsburg-adminisztrációba. Alkalmazkodó volt és jó kedélyű, ebben is ellentéte vetélytársának. Már a törökök foglyaként, Konstantinápoly felé menet, magyar katonákkal szembetalálkozva, jókedvűen elbeszélgetett velük, sőt a hasára veregetve mondotta, hogy még hízik is a fogságban.[261] Jellemző, hogy a vele együtt raboskodó Bebek György egyik – rabságból írt – levelében így emlegeti: „jámbor bányász uram".[262]

A Balassa Jánost megverő füleki Hasszán bég (a becsületes horvát neve Prodovics)[263] nemcsak vitézségben, ravaszságban is a magyarok méltó ellenfelének bizonyult. Még visszhangzott az ország Balassa megverettetésétől, amikor Bebek György azt hitte, elfoghatja Hasszánt. Egy Huszein nevű török Bebekhez szökött és Török Ferenc néven kereszténnyé lett, majd innen is elszökve ismét a mohamedán vallásra tért. Titokban levelet írt Bebeknek, hogy szánja-bánja tettét, s ezt bizonyítandó kezére adja a füleki béget. A magyarok hittek neki, s elmentek a lesvetésre, ahol, mint várható volt, Bebekéket fogták el.[264] Az ilyenfajta cselek mindkét részről gyakoriak voltak, s Balassa János, később erről még lesz szó, kifejezetten híres-hírhedett volt a törökkel szembeni ravaszkodásairól.

1563. március 6-án Balassa Jánosnak újabb fia született: Ferenc. Bátyjával gyermekkorában kevés kapcsolata lehetett, egyrészt az aránylag nagy, 9 év korkülönbség, másrészt a külföldi utazások, hányattatások miatt. (Ferenc kétéves, amikor Bálint Nürnbergbe megy, bátyja erdélyi és lengyelországi tartózkodása idején ő van Nürnbergben, mikorra már Ferencnek is nyiladozik az értelme, mind anyja, mind apja halott, s bátyja nem kamaszodó öccsével van elfoglalva. Ferenccel fiatal felnőtt korában ismerik meg igazán egymást, s életük utolsó tíz évében (1584–1594), többek közt a közös érdekek-sorscsapások súlya alatt, melegednek, már amennyire,[265] össze.

Szeptember 8-án Pozsonyban Miksát magyar királlyá koronázták, természetesen Balassa János is jelen volt az ünnepségeken.

*

---

259 Ismert, hogy 1566-ban dobronyai várnagyát egyszerűen agyonvágta. Eckhardt, 1943, 61.

260 Nádasdy nádornak írt levelében elég zordonan kéri ki magának, hogy katonái fölött ne ő ítélkezzék. Eckhardt, 1943, 24: „Mert ha a kapitányságnak csak a nevét és címét viselem és semmi tekintélyem nem lesz, Méltóságod elképzelheti, mennyire tudok hivatalomban eljárni. Ha pedig valami baj vagy veszély származik ebből az engedetlenségből, Méltóságod előtt tanúságot teszek, hogy nem rajtam múlik, ha nincs fölöttük kényszerítésre hatalmam […]" Kényszerítésre hatalom: ehhez Balassa János ragaszkodott.

261 Eckhardt, 1943, 85.

262 Eckhardt, 1943, 85.

263 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 321.

264 Forgách, 1977, 782; Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 325.

265 Balassi Bálint azért nem akar Egerbe menni, hogy ne kelljen öccsével egy városban laknia (Kapy Sándorhoz írt levél, 1588. március 7. Balassi, 1974, 391).

Kora gyermekkorát Balassi Bálint a zólyomi és kékkői várban, főként pedig Liptóújvárban (Hradek) tölthette, alaposan megismerve a végvári élet hétköznapjait. Liptóújvár leírását a Balassiak számos osztozkodása során keletkezett iratoknak köszönhetjük.[266] Külön lakrésze volt Balassa Jánosnak, az udvarbírónak és a tiszttartónak. Volt benne pince, fürdőház, konyha, élésház, gabonaraktár, pékség, több udvar és több lakóhelyiség s mindegyik bástya alatt börtön. A belső várat külső vár övezte, amelyben épülőfélben lévő építmények sorakoztak, a kapu mellett természetesen kapusszoba, mellékhelyiségek. A vár alatt allodiumok, szérű, tárház, istállók, pajták, serfőzőház, malom. Nem messze a vártól két fűrészmalom, egyik a Béla folyón, Királylehota mellett, a másik a Fekete-Vág folyón. A kékkői várban egy 1624-ből származó leírás „iskolaház"-at, azaz tanulószobát is említ,[267] kellett ilyennek lennie Liptóújvárban is, csak az összeírás idejére – részben felnőttek, részben meghaltak már a Balassa gyerekek – funkcióját veszthette. A főleg önfenntartásra berendezkedett végvár tipikus képe ez.

E végvárak nemzetiségi szempontból bármely más magyarországi településnél színesebbek voltak. Gyakorta együtt élt itt a német, olasz, vallon, spanyol, cseh, rác, lengyel, horvát és magyar katonaság. Nyelvi, vallási, erkölcsi és kulturális tekintetben jelentős különbségek voltak közöttük, ám akarva-akaratlanul is egyfajta közösséggé alakulva sajátos, multikulturális réteget alkottak. A parancsnoklás nyelve a magyar és/vagy a német volt.

A legkülönbözőbb nációk együttélése közel sem volt problémamentes. Noha nem végvár, hanem éppenséggel ostromló sereg hétköznapjait örökíti meg Bernardo de Aldana levelezése,[268] illetve az Aldana[269] tetteiről szóló, ismeretlen szerzőjű beszámoló,[270] a soknemzetiségű végvárakban sem lehetett lényegesen más a helyzet, már csak azért sem, mert eleve viszályt szított, hogy a különböző nemzetiségű katonák nem azonos zsoldot kaptak.[271] Aldana az 1548–1552 közötti harcok kapcsán írja le, hogy a spanyolok és magyarok, spanyolok és németek között számos, esetenként emberhalállal járó konfliktus volt, elsősorban a zsákmány elosztása körül forrósodtak föl a nemzeti érzések.[272] Az egri várban is ellentét alakult ki a német és a magyar katonaság között, főleg a „német"-nek tartott Ungnad Kristóf kapitányságának ideje alatt.

A horvátok és a szerbek – nemesek és köznép egyaránt – menekülnek még ez időben is a török elől a Felföldre és Erdélybe, velük Balassi már gyerekkorában is állandóan kapcsolatban lehetett. A vitézek között, a Balassák szolgálatában is, gyakori a Horvát és Rác nevű. (A korabeli felfogás szerint ország valamennyi nemese, bármilyen nemzetiségű is volt, magyar nemesnek, a

---

266 Eckhardt, 1943, 16–17. Itt részletezve s pontosan elhatárolva, hogy az osztozkodások során ki mit kapott.

267 Eckhardt, 1943, 47.

268 Korpás, 1999, 3–129.

269 Magyar forrásokban a spanyol Bernardo Villela de Aldana „Nagy Kampó" néven szerepel, amely a spanyol rang „maestre de campo" (tábormester) elferdítése. Vö. Szakály–Scholz, 1986, 9.

270 Szakály–Scholz, 1986.

271 A magyar gyalogos átlagosan 2--3 forintot, a lovas 3--5 forintot kapott havonta, a császári lovasoknak havi 15 forint és élelem járt. Noha ez az összeg időről időre változhatott, a magyar katonák a 16–17. század folyamán mindig lényegesen kevesebb zsoldot kaptak, mint a külföldiek. Vö. Takáts, 1927, 13.

272 Összefoglaló munka az idegen zsoldosok és a magyarok viszonyáról: Kató, 1908.

Szentkorona tagjának számított.) Bizonnyal lengyel származású volt Litván Tamás, Balassa János trombitása, aki a szécsényi csatában török fogságba esett.

A kényszerű összezártságban azonban némileg oldódtak a nemzeti különbözőségek és az egyébként szigorú hierarchia is. A várkapitány élet-halál ura volt, többnyire főúr, ám hétköznapjait jobbadán vitézei és nem az arisztokrácia körében töltötte. Ebből következik, hogy a populáris és a magas kultúra kevésbé különült el, mint a főúri udvarokban vagy akár a városokban, sokkal inkább párhuzamosan volt jelen. Miközben megmosolyogjuk a 19. század vagy a 20. század 50-es évei népies Balassiját, és a magas kultúra képviselőjét látjuk benne, tagadhatatlan, hogy Balassi a közköltészetet, a populárist, ha tetszik, a népit (is) beemelte a magas kultúrába. Más szóval: ebben a végvári létben természetes volt az átjárás a legrafináltabb olasz táncdal és a bizonyosan közköltészeti román dalocska között.

A 16. század második felében nem telt el hét valamilyen török–magyar összecsapás nélkül, a portyázások mellett a másik várának bevétele, több ezer fős seregek összecsapása sem volt ritka. A török portáról jelentő Ungnad Dávid írásait olvasva úgy tetszik, a török volt az, aki mindig megszegte a békét, a budai pasa levelezése szerint pedig a magyarok tették ugyanezt. A zsákmány lényegében mindkét fél gazdaságának egyik pillére volt, a csatákat tiltó magyar király a kótyavetyékből szabályos részesedést kapott (miközben egyes várak rendtartása halállal büntette a portyázást), az elfogott rabok egy részét pedig a szultánnak küldték ajándékul. A drinápolyi béke (1568) a török és az osztrák császár részéről gyakran hangoztatott betartása csak a nagy hadseregmozgásokat zárta ki, a 90-es évek elejéig, az ún. 15 éves háború kezdetéig. Minden olyan felfogás tehát, amely a „békére" hivatkozva véli úgy, hogy Balassi Bálintnak (szemben apjával, Jánossal) nem volt lehetősége katonai erényeit csillogtatni, alapjában elhibázott.[273]

Ekkor alakult ki a végvári élet számos sajátossága: a párviadalok a maguk szabályrendszerével, a portyázások, a lesvetések, a tiltott-megtűrt vásárütések, a kótyavetyék, a foglyokkal való hivatásszerű üzletelés, a mulatozásformák.

Az ellenfelek kölcsönösen megismerték egymás kultúráját, és kölcsönösen (többé-kevésbé) betartottak bizonyos szabályokat. Ilyenek vonatkoztak a rabtartásra, a fogolycserére, a váltságdíjgyűjtésre s kivált a párviadalokra. Az utóbbiak kapcsán szinte – igaza van ebben a Erdélyi Pálnak, Takáts Sándornak s a tanaikat felelevenítő Szentmártoni Szabó Gézának – egy új lovagkorról beszélhetünk, annak egész eszköztárával, a külsőségekben és a költészetben is.[274] A híres párviadalokat és a jeles vitézek hősi halálát magyar és latin nyelvű költeményekben énekelték meg. Nem volt ritka a magyarul tudó török, mint ahogy a végváriak egy része is beszélt egyfajta konyhatörököt. A török várkapitányok, sőt a budai pasák is magyarul írták leveleiket, a magyar irodalomra – s nem csupán Balassi költészetére – pedig hatott a török költészet.[275]

---

273 Itt szükségszerűen leegyszerűsítek nagyon bonyolult folyamatokat.

274 Kovács Zsuzsa hívta fel a figyelmemet arra, hogy e folyamat némileg hasonló az itáliai ún. franco-veneto lovagi irodalomhoz, amelynek nyomán Itáliában stilizált, etiketté vált (új)lovagi szokások alakultak ki; lásd pl. a ferrarai udvart vagy Ludovico Ariosto *Orlando furiosó*ját. Vö. még Fantoni, 2001.

275 Vö. Sudár, 2005, 9–88. Az itt állomásozó törökök jó része eltörökösödött (dél)szláv volt – ez tovább színezte a kulturális viszonyokat.

A végvári hétköznapoknak része volt az énekmondás, népszerűek voltak a különféle históriás énekek, főképpen a tudósító énekek (Tinódi). Egy szűk körben – gondoljunk csak a számos olasz származású, művelt katonára, tisztségviselőre, várépítészre – az európai magas kultúra sem volt ismeretlen. Elsősorban az énekeknek köszönhetően egyes váraknak és ostromaiknak (Szigetvár, Eger, Gyula, Temesvár) egész kis mitológiája alakult ki. Nemcsak a végváriakról készültek históriás énekek, a végvári vitézek között is voltak verselők. Ezen (általában orális) költészet példája a *Cantio de militibus pulchra*, amely egy portyát beszél el, s meglehetős utálattal szól a gyulai várkapitányról, Kerecsényi Lászlóról; a szerző szimpátiája a közember Toronyi Tamásé.

A vallási kérdések iránti érdeklődést mutatja, hogy a *Debrecen-egervölgyi Hitvallás* (1561–1562) főképpen az egri végvári katonák kérésére jött létre, hitük védelmében akarták az iratot I. Ferdinándnak benyújtani. A lelki buzdítást szolgálták azok a vallásos énekek, amelyek a bibliai zsidóságnak a pogányokkal való harcát és szenvedését állították párhuzamba a magyarokéval. Némethi Ferenc (†Tokaj, 1565. február 10.) tokaji várkapitány, Melius pártfogója, egyébként Balassi Bálint rokona,[276] istenes énekeket szerzett, s az ő védnöksége alatt rendezték meg az 1562. évi tarcali zsinatot.

A szórakoztató irodalom mindenféle nyelvű termékei (villanellák, táncnóták, mulatónóták, csúfolók, virágénekek) is fel-felhangzottak a végvárakban. A kapitányok (a protestánsok is!) zenészeket tartottak (trombitásokat, hegedűsöket), akik mind a világi, mind az egyházi ünnepeken felléptek.

A végvár viszonylag biztonságos és viszonylag zárt világ. Viszonylag biztonságos, hiszen nincs kitéve azoknak a mindkét fél által elkövetett rablótámadásoknak, erőszakoskodásoknak, amelyeket a falvak vagy akár a mezővárosok lakossága elszenvedni kénytelen. Viszonylag zárt, hiszen állandó kapcsolatban van ugyan a várfalakon túli világgal, de rendjét saját szabályzata[277] határozza meg, a különböző hatalmi funkciók (katonai, bírói, gazdasági), szemben más közösségekkel, egy kézben, a kapitányában/kapitányokában[278] egyesültek. Ez a század közepétől annyiban módosul, hogy egyre jobban leválik a gazdasági ügyintézői (provisor, udvarbíró, ispán) funkció, a számvevők egyre önállóbbak, és mind nagyobb a hatalmuk, ám ez az alapképleten, a lényegében egyszemélyi vezetésen keveset változtat. Továbbá az önellátó funkció, a külső világhoz képest más típusú hierarchizáltság (a katonai szervezet egyszerre demokratikusabb és diktatórikusabb), a megkövetelt fegyelem, a várhoz mint helyhez való szigorú kötöttség alakította ezt a réteget, amelynek soknemzetiségű, multikulturális volta, szubkultúra jellege végig megmaradt. A viszonylagos biztonság tette lehetővé, hogy a katonák gyakorta egyben mesteremberek is voltak. Kovács, bőrös, molnár, felcser (vagy borbély), pék, szakács minden jelentős végvárban volt, s – legalábbis békeidőben – valamifajta bordély és a kocsma sem hiányzott.

---

276 Balassi Bálint unokatestvérét, Balassi Zsófiát vette feleségül. Vö. Botta, 1978, 120.

277 Magyarországon mind a német, mind a magyar rendtartást alkalmazták, leginkább annak függvényében, hogy milyen nemzetiségű volt a várkapitány. Vö. Takács, 1915, 87–91.

278 A hagyományos magyar rendtartás a kapitány mellé egy társkapitányt, „kollégát" állított (ilyen volt pl. a Zay Ferenc – Balassa János páros a szolnoki várban), ez a rendszer a 16. század második felében fokozatosan alakult át egyszemélyes vezetéssé.

A végvári rendszer a 16. század második felének sajátos, *csak e korra jellemző* képződménye, amely számos módosulással ugyan, de a 17. század végéig, a török kiűzéséig fennmaradt. A végvári létnek közvetlen középkori előzményeit vagy 18. századi folytatását keresni hiba lenne.[279]

Balassi Bálint ebben a környezetben nőtt fel, protestáns hitben. Vadászat, madarászat, halászat,[280] a vitézi élet hétköznapjai – kora gyermekkorában leginkább ezekben iskolázódott.

*

Kilencéves korától nevelője, tanítómestere Bornemisza Péter (1535–1584),[281] aki 1563 végétől–1564 elejétől szolgálta Balassa Jánost, s aki mind elveivel s életvitelével, mind teológiai nézeteivel igen nagy hatást gyakorolt tanítványára.

Mielőtt Balassa János szolgálatába állt volna, Bornemisza már kalandos életutat tudhatott a háta mögött. Életrajzának vázlatát *(Hálaadás Istennek velem tött csudáiról…)* maga írja meg prédikációgyűjteményében.[282] 1548–1553 között Kassán tanult, majd „tanulásért Német- és Olaszországra" indította istene, mint írja, nyolc évig volt külföldön. Bécsben vagy másutt együtt tanult Balassa Andrással (esetleg az ő szolgadiákja lehetett), Kapy Ferenccel, talán Czobor Imrével is. Tény, hogy megjárta Bécset (1557. április 14.–1557. október 13. között, Nádasdy Tamás támogatásával), Velencét, Padovát, Wittenberget (1560 előtt), itt Melanchthont hallgatta. 1558-ban görögtanárának, Georgius Tannernek ösztönzésére lefordította Szophoklész *Élektrá*ját (Bécs, 1558). Joachim Camerarius görög Szophoklész-kiadásából dolgozott, Vitus Winsheimius latin fordításának figyelembevételével. A szereplők a protestáns eszmék szócsövei, Bornemisza elsősorban nem az ókori darabbal, hanem saját nézeteivel akarta olvasóit (nézőit?) megörvendeztetni. A latin nyelvű utószó a zsarnokölés jogát hangsúlyozza. Valószínűleg nem járunk el helytelenül, ha nem látunk benne többet vagy mást, mint egy ifjúkori egyetemi dolgozatot. Maga Bornemisza sohasem hivatkozott rá. A szállásán tartott lutheránus szellemű prédikációért s talán drámájáért is a magyar katolikus főpapok (Oláh Miklós esztergomi érsek, Bornemisza Pál nyitrai, Verancsics Antal egri püspök) zaklatták, a császár elé is beidézték. A bécsi egyetemet 1559. augusztus 28-án hagyta el.

Ám Bornemisza – szemben önéletrajzi jegyzete állításával – nem külföldre ment, hanem Magyaróvárra, Huszár Gálhoz. 1560. február 1-jén segített Huszár Gál Kassára költözésében, majd diakónusként közreműködött az 1560–1561-i énekeskönyv kinyomtatásában. 1560. december 27-én a Verancsics érsek által

---

279 Marosi Ernő hívja fel rá a figyelmet, hogy volt ilyen (elsősorban a középkorra mint előzményre tekintő) kísérlet. Vö. Marosi, 2005: „Nemzedékek nőttek fel a végvári harcok stratégiai térképeinek és védővonalainak igézetében, visszavetítve ezeket a védelmi funkciókat a középkorra is – ahol, nehéz lévén felismerni a 16. század harcaira jellemző frontvonalakat, értelmüknek felfedezése nem kis nehézségeket okozott."

280 A korabeli levelek tele vannak vadászsólymok és vadászkutyák kölcsönzésével-ajándékozásával-kérésével. Vö. pl. Eckhardt, 1944, lovakról: 89, 95–96, 114–115, agarakról: 119–121, sólyomról: 101 stb.

281 Bornemiszához lásd: RMKT VII, 1912, 1926; Bornemisza, 1923; Bornemisza, 1955A; Bornemisza, 1955B; RMDE, I, 1960; BHA 6, 1964 (hasonmás); Heltai--Bornemisza, 1980; BHA 33, 2000 (hasonmás); Toldy, 1870; Schulek, 1939; Nemeskürty, 1959; Borzsák, 1960; Nemeskürty, 1963; Eckhardt, 1972; Nemeskürty, 1984B; Imre, 1986; V. Ecsedy, 1990; Szilasi, 1997; Oláh, 1998–99. Oláh, 2000.

282 RMNy 432, hhh levél; Schulek, 1939, 388–392.

lecsukatott Huszár Gált megszöktette. 1561–1563-ban Bécsben a kancellárián íródeák. 1561-ben tanárának, Paul Fabriciusnak biztatására 1562-re szóló kalendáriumot adott ki Bécsben (csak 19. századi közlésből ismert). Ebben még deáknak nevezte magát, tehát később, 1562–1563-ban következett be az a lelki fordulat, amelynek hatására végleg az evangélikus lelkészi pályát választotta. 1563-ban segítette Raphael Hoffhalter menekülését Bécsből.[283]

Mindössze 28 éves, s legfeljebb egy éve lelkész, amikor a 44 éves, hatalma teljében lévő Balassa János udvari prédikátora lesz. A köztük lévő rang- és korkülönbség ellenére Balassa János és Bornemisza viszonya semmiképpen sem egyszerűsíthető le valamifajta úr–szolga viszonyra. A protestáns erkölcsöt mindig szenvedélyesen és szigorúan védő Bornemiszának, akiben felfokozott elhivatottság-tudat munkált,[284] s a büszke, öntörvényű főúrnak, aki, ha kellett, a császárral is szembeszállt, gyakran gyűlt meg a baja a másikkal, mint ezt magától Bornemiszától tudjuk. Hol nagyon jól megértették egymást, hol egymásnak estek. Az, hogy a prédikátor „Semptén kalodáztatja, bírságoltatja a misére, gyónni, áldozni járó parasztokat",[285] megfelelt Balassa ízlésének, az, hogy a prédikátor – Isten nevében – őt is leckéztesse, már sokkal kevésbé.[286]

Már Balassa János szolgálatában van, amikor 1564-ben Zólyomból a császár elé kell mennie. Az ellene felhozott vádakról így ír: „Elein azzal vádoltak császár előtt, hogy oltárt rontottam és eretnek vagyok és észvesztő. Végre, hogy szembe kelék, azt kezdék kérdezni, miért házasodtam meg, miért nem vettem tőlök fel az papságot, miért az Úr vacsoráját kenyérrel szolgáltatom, miért azt nem imádtatom."[287]

Költő, író, aki Balassa udvari papjaként, 1568-ban fogott bele monumentális tervének megvalósításába: az év minden vasár- és ünnepnapjára postillákat szándékozott írni. Bizonyosan a Balassa család szolgálatában volt, amikor Sulyok Anna nevében (a versfőkben: Sulok Anna) egy „gyermecskék regentésére" (=rengetésére) való bölcsődalt szerzett, vélhetőleg valamelyik Balassa csemete születésére. Zólyomban írta egy másik versét is (*Isten városáról* címmel, 1567-ben készült és 330 soros), amelynek akrosztichonja az alábbi mondatot adja: Balassi Jánosnak és Sulok Annának prédikátora Bornemisza Péter Christus nevével inti ez világot az idvösséges életre.

Bornemisza és Balassa János kapcsolata olyannyira nem volt felhőtlen, hogy amikor majd 1569-ben János urat letartóztatják, ezt Bornemisza Isten jogos büntetésének tekinti. Konfliktusuk legfőbb forrása az volt, hogy Balassa János szívesen fékezte volna Bornemisza hiperaktivitását, aki egyrészt Pozsonyban az országgyűlés időtartama alatt mindvégig bátran prédikált, másrészt buzgón gyűjtötte az előfizetőket postilláskötetének kiadásához. Fennmaradt Bornem-

---

283 Életrajzához: MAMŰL, I, 412–415.

284 Eckhardt, 1941A, 13: „őszinteségi őrületbe esett, égő lelkű apostol".

285 Eckhardt, 1941A, 26.

286 Bornemisza, 1955A, 172. „Egyszer Balassa Jánost kérem, hogy prédikáció előtt ne indulna el vasárnap. Mondá: siető dolgunk vagyon, azt másszor is megtaláljuk. Mondék neki: megládd, többet kell késned az úton is ezmiatt. És midőn egy mélyföldet ment volna, azmely kocsin terhes ládája volt, eltörik az tengely, és sok idő tölt benne, míg másunnan tengelyt hoztak. Azmit vitt is kocsiján, azkiért sietett, mind elveszett végre." Idézi: Eckhardt, 1941A, 13.

287 RMNy 422, f. 864/b, idézi Schulek, 1939, 29.

iszának a nagyszombati tanácshoz írt egyik levele,[288] ebből kiderül, hogy a nyomtatás költségeit több mint ezer forintra becsüli – ez elképesztően nagy összeg, ne csodáljuk, ha a realitások talaján mozgó Balassa fantazmagóriának vélte prédikátora elképzeléseit. De Bornemiszának lett igaza, aki szinte diadalmasan írta prédikációskötetében (a szereplők könnyen felismerhetők): „Én láttam a pozsonyi országgyűlésben oly urat, ki az ő prédikátorát tiltotta, hogy ne prédikállana ott Posonba, császár ott lévén és az Bál pispeki. De amaz tudván tisztit és az Úr Isten akaratját, mindenött prédikált. Ez miatt az ő ura röttegett, és az prédikációra sem ment, és magát nagy erősen mentötte. Az predikátort Isten onnét nagy szép békességvel eleresztötte, – ő kedig, amitől félt, megtalálta, mert megfogatott valami hamis okkal."[289]

S az is valószínű, hogy az *Ördögi kísírtetek* alábbi sorai Balassa Jánosné 1570. tavaszi, Balassa János pozsonyi szökése utáni Lengyelországba menekülésére vonatkoznak: „Láttam nagyságos asszont, ki drága, aranyos szekérbe, fris öltözetibe, bársony és aranyas párnáján, szép nyerítő lovakon, nagy kevélyül járt; ki végre, mikor bujdosnék fejedelme előtt, paraszt szekéren, szűrbe, hordóba, pór lovakon szaladott, hol imide, hol amoda. Végre ő maga főzött, tálakat mosott. Ez midőn egy nyomorult nemes szolgáló asszont dagályába kiűzett volna várából, azon várból őtet is kiűzék."[290] Balassa prédikátorát nem vádolhatjuk szolgalelkűséggel.

Pedig a „dagályos" nagyságos asszony Bornemisza legfőbb támogatója lehetett. A jelentéktelen külsejű, alacsony termetű prédikátor, aki büszkén és szívesen hasonlította magát egykori tanárához, Melanchthonhoz, mert hogy az is „fonnyadt, csirbék emberecske", a felföldi főúri asszonyok szeretett, mélyen tisztelt lelki vezetője, feddője és vigasztalója lett, rá hagyatkozott Salmné Thurzó Erzsébet, Bánffy Lászlóné Somi Borbála, Balassa Andrásné Mérey Anna, Balassa Jánosné Sulyok Anna, Ungnad Kristófné Losonczy Anna, Balassi Istvánné Czoron Anna.[291]

Balassi Bálint oktatója-nevelője egy világot járt, művelt, igen harcias, a vakmerőségig bátor, elképesztő munkabírású (haláláig közel tízezer oldalt írt), koncepciózus fiatalember. Arról, aki az *Ördögi kísírtetek*ben Jeremiás próféta szavaival vall feladatáról: „egyfelől féltem, másfelől égett a szívem, és talám az oldalamon is kifakadt volna, ha számot fel nem tátottam volna",[292] teljes joggal tételezzük fel, hogy tanítványába szinte beleégette hittételeit.[293]

A tanórák a latin nyelv elsajátítása, a legfontosabb antik auktorokkal való megismerkedés és az elmaradhatatlan hittanórák mellett, ha jól képzeljük, valamifajta close-readingből álltak, amikor is a mester és a tanítvány együtt olvasott-értelmezett egy-egy könyvet. Schulek Tibor[294] az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár egyik kötetében, Volaterranus (Raffaelo Maffei)[295]

---

288 Thallóczy, 1878, 384–385.

289 RMNy 432, 48b, idézi Schulek, 1939, 36.

290 Bornemisza, 1955A, 107 és 246. Idézi Eckhardt, 1954, 374.

291 Ez a felsorolás egyben az „Anna" név elterjedtségét is illusztrálja.

292 Bornemisza, 1955A, 181.

293 Erről részletesen lásd a II. rész *Füves kertecske* című fejezetében.

294 Schulek, 1939, 19.

295 Volaterranus (Raffaelo Maffei – Raphael Volaterranus – Maffeus Volaterranus – Raffaello Volterrano; 1451–1522) Magyarországon is járt, Giovanni d'Aragonát kísérte el, aki Mátyáshoz érkezett követségbe. Érdekes, hogy ezzel kapcsolatban a

Commentariorum urbanorum octo et triginta libri (Basileae 1530) c. művében[296] megtalálta Bornemisza monogramját és bejegyzéseit, továbbá Balassi Bálint tollpróbáit. Ez utóbbi, amelyet néhány tintapaca kísér: *„Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo"* lejjebb: *„Az kigyelmed tanítványa Balassi Bálint"*, majd egy újabb bölcsesség, szintén a gyermek Balassi keze írásával: *„Sic homo fit doctus non vi sed saepe studendo"*.[297]

A *Commentariorum urbanorum* eredetileg bizonyosan Bornemisza Péteré volt, erre utalnak a hátsó táblára írt személyes bejegyzései,[298] amelyek még a Balassák szolgálatába állása előttről származnak. Lehet azonban, hogy a későbbiekben a könyv a Balassi családnál maradt. Valószínűsíti ezt jelenlegi őrzési helye: az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárba Bornemiszától nehézkesen, a Balassi családtól annál könnyebben kerülhetett. Ugyanitt őrzik az ún. Balassi-Bibliát[299] is, amely egykor Balassa Andrásé volt, ennek ismerjük provenienciáját: András halála után fia, Zsigmond örökölte, majd az ő veje, Révai András adta Révai Pálnak, aki esztergomi kanonok lett (†1770), az ő révén került az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárba.[300] A Volaterranus-kötet sorsát sajnos nem tudjuk nyomon követni, nem valószínű, hogy a Balassi-Bibliáéhoz hasonló lenne, hiszen e könyv nem fordul elő Révai Pál könyvtárában. Annyi azonban valószínűsíthető, hogy Pyrker János László (1772–1847) egri érsektől került Esztergomba, mivel Pyrker (magát még pécsi püspöknek mondja) possessorbejegyzése található a címlapon.

Ha valóban a Balassi családban maradt a könyv, ami persze nem bizonyos, Balassi nemcsak gyermekkorában, de felnőttként is olvasgathatta.

Raffaelo Maffei korának egyik legkiválóbb humanistája, történésze, teológusa volt.[301] 1466-tól bátyjával együtt Rómában tanult, filozófiát, teológiát, Giorgio da Trebisondától[302] görög nyelvet.[303]

---

korábbi szakirodalomban sok tévedés van, Eckhardt azonban már 1941-ben többnyire a helyes adatokat közölte. Amikor az évtizedekkel Eckhardt publikációja után megjelent angol és olasz szakirodalomban Eckhardtéitól eltérő adatokat találtam, értelemszerűen azt gondoltam, hogy a magyar szerző tévedett. De a legújabb olasz szakirodalom (*Dizionario,* LXVII, 2006) kevés kivétellel ugyanazokat az adatokat közölte, mint Eckhardt. Honnan tudta ezeket a nemzetközi szakirodalomnál jóval korábban? A választ akkor találtam meg, amikor magam is forgattam az esztergomi példányt: a könyvben ugyanis Maffei maga meséli el életének néhány eseményét. Eckhardt nyilván innen s nem a korabeli szakirodalomból vette helyes adatait.

296 Az e kötetből elsajátítható tudományt s annak hatását Balassira Eckhardt (Eckhardt, 1941A, 13–24) már részletesen elemezte.

297 A kötet jelzete: B/g 1. 35. Balassi Bálint bejegyzését fakszimilében közölte Schulek, 1939, 16, 1. melléklet. A tollpróbákat Balassi 1564–65-ben írhatta.

298 „Quod Deus coniunxit, Ho(mo) no(n) separet.

1560 Ingressus sum iter cum filiolo Zacharia et A. Cal. Februarii Cassovium versus

1561 Liberavi D. Gallum."

A fenti jegyzetek csak Bornemiszától származhatnak, és fontos adatokat rögzítenek életéről. Vö. Schulek, 1939, 19 (Huszár Gál megszöktetése stb.).

299 Amelyből Balassi Bálint pontos születési dátumát ismerjük. Vö. Zákonyi, 1934, 14–17.

300 *Library,* 1989, 12.

301 Életrajza, sok téves adattal: Falconcini, 1722. Korszerű feldolgozás: Paschini, 1953, 337-376. Legújabban: *Dizionario,* LXVII, 2006, 252–256.

302 Georgius Trapezuntius (Kréta, 1396–Róma, 1484).

303 Életének egyéb fontosabb adatai: Apja, Gerardo Maffei, a jogtudomány professzora volt a római egyetemen, majd 1457-től II. Pius, később IV. Sixtus titkára. (Vö. Partner,

A *Commentariorum rerum urbanarum libri XXXVIII* először Rómában (1506), majd Párizsban (1516) jelent meg, népszerűségére jellemző, hogy a 1603-ig 8 kiadása volt.[304] A címadás arra utal, hogy az Urbsban, Rómában íródott, a világ e központjában szükséges tudnivalókat tartalmazza. Szerzője II. Gyula pápának ajánlotta.

Három nagy részre oszlik: geográfia, amely 11 (2–12.) könyvből, antropológia (életrajzok, rendtörténet), szintén 11 (13–23.) könyvből, és filológia, amely 15 (24–38.) könyvből áll. Az első könyv foglalja magában a tartalomjegyzéket és az indexet, a 2–12. könyv földrajzi ismereteket nyújt, különösen gazdag ókori vonatkozásokkal, Pannonia az Illírek közt, a 8. könyvben tárgyaltatik. A 13–23. nagy emberek életét mondja el, híres ókori személyek, hősök, uralkodók, politikusok, művészek, filozófusok sorjáznak alfabetikus rendben, továbbá itt az összes szerzetesrend, a 22.-ben a pápák, a 23.-ban a császárok. A 24–27. az emberi test, az orvoslás, állatok és növények ismertetése (legrészletesebben a lovakról értekezik); a 28. a fémekről, a drágakövekről, a kövekről, házakról és egyéb „lelketlen" dolgokról szól; a 33. a grammatikáról és poétikáról, 34. a retorikáról, a 35. a matematika, az aritmetika, a muzsika, a geometria, az optika, a catoptrica,[305] az asztronómia és az asztrológia tudományát ismerteti; a 36–38. Arisztotelész műveivel foglalkozik (Aristotelica).

Eckhardt Sándor már végignézte a könyvbe írt széljegyzeteket;[306] a továbbiakban ezeket azért nem ismertetjük, mert meggyőződésünk, hogy kizárólag Bornemisza s nem Balassi érdeklődéséről tájékoztatnak; Balassi kézírása, sem a gyermeké, sem a felnőtté, nem fordul elő a jegyzetek között.

A könyvet a közelmúltban restaurálták az OSZK-ban. Reneszánsz bőrkötésén felül a „VOLATERANVS", alul az „MDXXXVI"[307] felirat. A címlap „COMMENTARIORUM" szavának O betűit talán a gyermek Balassi alakította át bohócfejjé és szamárfejjé.

Volaterranus a humanista tudás egészét kísérelte meg összefoglalni. Egyrészt jellemző rá a tudományos kritika hiánya, a középkorias kuriózumkedvelés, másrészt az antikvitás mérhetetlen tisztelete. Munkáját a kutatás a mai napig hasznosítja: a zenetörténészek a 35. könyv „De harmoniacis", „Accommodatio harmoniae humanae naturae, ac coeli

---

1990, 239.) Ő és öccse, Mario Maffei (1463–1537) X. (Medici) Leó pápa szolgálatában állt. Másik testvére, Antonio Maffei belekeveredett a Pazzi-féle összeesküvésbe, ezért 1478-ban felakasztották. (Vö. Acton, 1979, 61, 76; Fiumi, 1948, 54–55.) A Volaterranus nevet szülőhelyéről (Volterra) kapta. Jelmondata: *„egyenes út a csillagokig"* Vergiliustól származik, síremlékére is ezt vésték. Ő készítette el Nagy Szent Vazul (Baszileosz, Basilius Magnus) egyházatya írásainak első kritikai kiadását. 1478-ban Magyarországra jött, Mátyáshoz, Aragóniai János kardinálissal, Beatrix királyné 21 éves fivérével. 1479-ben tért vissza Itáliába. Volterrában saját házában főiskolát nyitott. Öccse Janus Pannoniusszal együtt tanult Guarinónál Padovában. Büsztjét (festett terrakotta, 1530–1532, New York, The Metropolitan Museum of Art) és síremlékét (Volterra, San Lino, 1529–1532) Silvio Cosini (1495–1549 k.) készítette el. (Vö. Bagemihl, 1996, 41–57.)

304 A British Museum *Catalogue of Printed Books*ja szerint hét latin és egy olasz kiadása volt 1506–1603 között.

305 Fényvisszaverődés-tan.

306 Eckhardt, 1941A, 13–24. Eckhardt nem minden széljegyzetről tett említést, továbbá, megítélésem szerint, a bejegyzések legalább két kéztől származnak.

307 MDXXX helyett. Nem tudom, miért.

rationibus" és „De instrumentis musicis" részeire szoktak hivatkozni,[308] a kortárs művészekről fontos adatokat közöl (tudósít például Mátyás neves ferrarai lantosáról, Pietro Bonóról [Petrus Bonusról]),[309] a geográfia történetében is számon tartják,[310] akárcsak az építészettörténetben[311] vagy az antik szobrászat reneszánsz recepciója kapcsán[312] – és még számos szakterületen hivatkozási alap. A maga korában tekintélyes és kedvelt s az utókor szemében is értékes mű. Minden, csak nem bevezetés 10-11 éves gyerekek számára a latin nyelv rejtelmeibe,[313] minden, csak nem alsó fokú oktatás. Vagy a kis Balassi Bálint lehetett nagyon okos és koraérett, vagy Bornemisza volt rendkívül ambiciózus, vagy a kettő együtt, de a 16. században is merőben szokatlan egy kisgyereket egyetemi tankönyvből tanítani.

Érdekes vonatkozás, hogy Volaterranus szerint a magyarok, „bár a bort és fűszereket jobban fogyasztják, mint más emberek, ifjúságuk mégis erkölcsös, tiszta és kéjhölgyek nélkül él". Bornemisza glosszája: „Idem mirabatur aliquando Dominus preceptor meus, Philippus Melanchton Witebergae" („Ugyanezen csodálkozott valamikor tanárom, Philippus Melanchton, Wittenbergben.")[314] Stephan Gerlach 1576 elején hasonlót jegyez fel naplójában: „A magyarok szigorúan büntetik a házasságtörőket, gyilkosokat, tolvajokat." „A házasságtörők felett karddal ítélkeznek. Senkit nem kímélnek, legyen gazdag vagy szegény." „A kemény büntetés miatt *semmi erkölcstelenségről* nem hallani náluk."[315]

Ha arra gondolunk, hogy Szepsi Csombor Márton még a 17. században is megborzad attól, hogy Lengyelországban fedetlen keblű hölgyek láthatók, eléggé valószínű, hogy a magyar közerkölcsök valóban lényegesen különböztek – ha az erkölcsrendészeti attitűdöt feladjuk, azt is mondhatjuk: sokkal maradibbak, prűdebbek voltak – az udvari kultúra által jobban fertőzött területekétől. Ezzel is magyarázható, hogy Balassi komédiafordítóként lényegesen erkölcsösebb forrásánál.[316]

A könyvbe jegyezgető kéznek láthatólag nincs kifogása az ellen, hogy magyarok a szlávok közé soroltatnak. Balassi élete szempontjából lényeges, hogy nemcsak a külső szemlélet, az ókori földrajzot közvetítő nyugat-európai látásmód vélte rokonoknak a szlávokat és a magyarokat (Illyrek), de így gondolták ezt a szlávok és a magyarok is. A Jagellók uralkodása különösen a lengyelekkel való rokonság eszméjét erősítette, de már korábban is, például a 14. századi lengyel krónikában (az ún. *Kronika wiekopolska*), ezt olvashatjuk: *„de Hungariis qui et ipsi sunt Slavi"*.[317]

A poétikai résznek és Balassi költészetének nincs köze egymáshoz: Volaterranus a görög-latin időmértékes verselés rejtelmeibe, a különböző

---

308 Bernstein, 1973, 119–163.

309 Haraszti, 1949, 73–85.

310 Vö. Withers, 1966, 278.

311 Pellecchia, 1992, 414.

312 Pfisterer, 1999, 61–97.

313 „E szerint a latin nyelv elemeit tanulta Bálint Bornemiszától" – írja Eckhardt (Eckhardt, 1941A, 14) a firkák kapcsán. Lehet, de nem ebből az enciklopédiából.

314 Eckhardt, 1941A, 17.

315 Ungnád, 1986, 172–173.

316 Részletes bizonyítás a *Szép magyar komédia* című fejezetben.

317 Idézi Weintraub, 1966, 133.

verslábak sajátosságaiba vezeti be olvasóit, továbbá részletesen ecseteli az antik komédia és tragédia sajátosságait.

Bornemisza csak mintegy két évig (1563 végétől–1564 elejétől 1565 őszéig, majd, talán, 1569–1571 között pár hónapig) taníthatta Balassi Bálintot, aki 1565 október végén, apja kívánságára, Nürnbergbe ment, a kor szokásainak megfelelően nyelvet tanulni, világot látni. (Az utóbbi legalább olyan fontos, mint az előbbi, németül a Magyar Királyságon belül is meg lehetett tanulni.) Itt valószínűleg magántanuló lett, társával és kísérőjével, Pándy Zsigmonddal,[318] a leendő liptóújvári udvarbíróval együtt. Kötzler nürnbergi kereskedő és Balassa János levélváltásából ismert,[319] hogy a magyar ifjaknak a német kereskedő szerzett tanárt. 1575-ben Bálint öccse, Ferenc ugyancsak Nürnbergben tanult, szintén kísérővel (Szkárossy Jánossal), Sophonias Päminger magániskolájában. A testvérek mindegyike 3-4 évet tölthetett a városban, Bálintról csak annyit tudunk bizonyosan, hogy 1569-ben már itthon volt, hiszen Pozsonyban Nádasdy Ferencnek agárral kedveskedett (ha Takáts Sándor adata helyes).[320] Felmerül a kérdés: a fiai neveltetésében láthatólag nagyon határozott Balassa János miért éppen Nürnbergbe küldte mindkét fiát? A város biztonságos volta (ez egyáltalán nem mindegyik német helységre volt igaz) lehetett az egyik ok. A másik, hogy a bányavárosi főkapitány nyilván igen jó viszonyban volt a besztercebányai réz- és ezüstbányászatban érdekelt nürnbergi polgárokkal, s e jó viszony fenntartása mindenekelőtt a nürnbergieknek volt érdeke. További érv lehetett Nürnberg mellett, hogy ott – szemben számos német egyetemi várossal – nem lehetett egyedül a latin nyelvvel boldogulni, meg kellett tanulni németül is. Ennél is fontosabb talán Nürnberg sajátos szellemi arculata, amelyet Szabó András így jellemez: „Nürnbergben a szellemi fejlődés meghaladta a latin nyelvű humanizmust, a Melanchthon és Sturm nevével fémjelzett iskolatípust. Előtérbe kerültek az anyanyelv és a szülők által is igényelt gyakorlati ismeretek, s e téren különösen a magániskolák tehettek sokat.”[321]

Ez mind igaz lehet, de ne kerüljük meg az önként adódó kérdést: vajon miért nem Bécsben tanultak a Balassi fiúk?[322] Számos magyar diák, főúri sarj volt itt, Balassa János gyámfiát, Balassa Andrást (1538–1591), Balassa Imre és Somy Anna fiát is a császárvárosban neveltette, ő kiskorától fogva a királyi udvarban élt, Károly főherceg (1540–1590) pajtása volt. A protestáns nevelés lett volna az akadály? De hát a bécsi neveltetésű Balassa András is a reformáció híve volt. Német nyelvet meg éppenséggel Bécsben is lehetett tanulni, vagy akár a bányavárosokban (mint egyik leveléből sejthető, Bálint talán tanult is a jó

---

318 A forrásban csak „Zsigmond” szerepel, de Eckhardt megyőzően érvel amellett, hogy ez a személy csak Pándy Zsigmond lehet, aki Bálintot élete végéig hűségesen szolgálta. Szinte Balassi összes peres és nem peres ügyében felbukkan a neve. Eckhardt, 1941A, 38.

319 Balassi, 1974, 255–256.

320 Takáts, 1930, 67. Nádasdy Ferenc Pozsonyba, az országgyűlésre sólymait és (vélhetőleg) agarait is magával vitte. Számadója ugyanis az alábbiakat jegyezte fel: „Az három rárónak másfél font húst vettem”, majd: „Balasy Bálint adta uramnak őnagyságának egy agarát; az pöcérnek adtam 16 dénárt”. Más adatok is arra vallanak, hogy Balassi 1569-ben már Magyarországon volt, ezeket lásd a *Füves kertecske* című fejezetben.

321 Korábbi, Nürnberggel kapcsolatos megjegyzéseinket is tőle vettük, vö. Szabó, 1999, 63–71.

322 A magyar nemesség és Bécs viszonyához vö. Pálffy, 1999B; Pálffy, 2002; Pálffy, 2003.

hírű besztercebányai iskolában).[323] A legvalószínűbb, hogy 1565-ben Balassa János már másképpen viszonyult az udvarhoz, mint egy-másfél évtizeddel korábban: nem Bécsen át vezető karriert szánt fiainak. Egyéb utak pedig Magyarországról csak Erdélyen, esetleg Krakkón át vezettek…

Az azonban bizonyos, hogy Balassa János gondoskodott róla: fia megtanulja mindazt, amit a bécsi apródok. Balassi Bálint is alapos és párhuzamosan folytatott szellemi és testi nevelést kapott, igen jól megtanult lovagolni, vívni és táncolni. Ez utóbbiakat nyilván nem Bornemiszától: a vívást többnyire olasz vívómesterek oktatták, a táncmesterek többsége is olasz származású volt, ilyen maestrót fogadhatott Balassa János is. A testgyakorlás mellett énekre, sípon vagy más (pengetős, húros) hangszereken való játékra is tanították az ifjakat. A birkózás, a versenyfutás, a labdajátékok szintén hozzátartoztak az udvarban nevelődők hétköznapjaihoz. A szellemet leginkább a nyelvek (a latin és a német mellett más nyelvek is) és a történelem oktatásával csiszolták udvarképessé.[324]

*

1565. február 1-jén megszületett Balassa Mária, Bálint és Ferenc húga, egy év múlva még egy kislányt szült Sulyok Anna, Juditot, ő azonban csecsemőkorában meghalt, 1568 júniusában pedig megszületett a Balassa-család legifjabb tagja: Anna.

Balassa János és Balassa András 1567. augusztus 29-én Bécsben jártak. Erőszakkal betörtek az akkor már özvegy Nádasdyné Kanizsai Orsolya házába, és egy Szabó (másként Pokorenovczi, Petrusevich) János nevezetű szerencsétlent véresre vertek; csak azért maradt életben, mert Enyingi Török Ferenc és Kanizsai Orsolya szolgái kimentették a két főúr kezéből.[325] Nem tudjuk, hogy Szabó (Pokorenovczi, Petrusevich) János mivel érdemelte ki a rettentő verést, de azt igen, hogy Balassa János fia, Balassi Bálint, igen hasonlóan intézkedett jó néhány ügyében.

Musztafa budai basa 1568 májusában arról panaszkodik levelében Miksa királynak, hogy Balassi János a váltságdíj megfizetése ellenére lefejeztette Huzref nevű rabját, aki egy száz évnél idősebb budai török egyetlen fia volt. Balassa valóban nem bánt kesztyűs kézzel foglyaival, nem riadt vissza a kínvallatástól (mint ahogy a korban mások sem), Bálint gyerekkorában láthatott egyet s mást a kegyetlenebb módszerekből, azonban a budai pasa vádja (nem csak a száz évnél idősebb atya mesébe illő alakja miatt) valószínűtlen. A fogoly pénzt ért, sok pénzt, eme üzletben mindkét fél többnyire betartotta a játékszabályokat. Ilyen értelemben a török bízott Balassában, jó példa erre, hogy ő bonyolította le azt a meglehetősen kényes fogolycserét (a Dunán csónakázva, félúton a magyar Komárom és a török Esztergom között), amikor a török fogságba esett Dobó Domokost (Dobó István bátyját, Dobó Jákob apját) kicserélték Veli agával, a magyarok rabjával.[326]

---

323 Besztercebánya tanácsához 1588. február 25-én írt levelét így írja alá: „Alumnus veteranus". BÖM, I, 341.

324 Vö. Fazekas, 2006, 75.

325 BÖM, I, 411; Balassa levéltár, 1612. (Az ügyből elhúzódó per lett, amely 1590 márciusában látszik lezárulni. Apja helyett Balassi Bálintnak kell[ene] viselni a büntetést.)

326 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 293.

Az 1560-as évek vége felé a császár, a császári adminisztráció és a magyarok viszonya nagyon megromlott. A vélhetőleg objektíven tudósító velencei követ a dózsénak ezt jelentette: „a németeknek csak a magyarok veszte a kívánatos, a magyar területek pusztulása, hogy az ország, mintegy vadonná válván, ütközőzóna legyen a németek és a törökök között."[327] Az 1566-os törökellenes háborúk lényegében kudarcot vallottak.

Nem kis sérelme volt a magyar rendeknek már az 1567. évi országgyűlésen, hogy a magyar kapitányok, többek közt és elsősorban Balassa Menyhárt révén a törököktől visszaszerzett végvárak és jószágok nem egykori tulajdonosaiknak adattak vissza, hanem hadizsákmány címen a koronáéi lettek. A legtöbb magyar főúr az 1568. február 17-én megkötött drinápolyi békét is helytelenítette, megalázónak tartotta. Időközben terjedni kezdett a hír, hogy János Zsigmond néhány magyarországi főurat a maga pártjára állított. Liszthy János[328] alkancellár és veszprémi püspök ez ügyben írt felterjesztése leplezetlenül sorolja az okokat: az ország ügyei idegenek által tárgyaltatnak, a magyar tanács tekintélye a nullával egyenlő, mindenben a kamara véleménye számít, a kincstári perekben a bírákra olyan nyomás hárul, hogy nyilvánvaló az elfogultság, a külföldi kapitányok és zsoldosok garázdálkodnak az országban.[329] A velencei követ 1569. januári jelentése arról számol be, hogy az eredetileg az év elejére tervezett országgyűlés elmaradásának oka a rendek általános elégedetlensége, s lényegében megismétli a Liszthy által írottakat.[330] Érdekes, bár nem biztos, hogy igaz, amit Forgách Ferenc a magyar tanácsosok értekezletéről feljegyzett:[331] Miksa állítólag magáneskü alatt kérdezte Draskovich György zágrábi és Bornemissza Pál nyitrai püspököt az elégedetlenségek okairól. Az őszinte válasz szerint az ország törvényeit semmibe veszik, s ez tűrhetetlen.[332] Elterjedt a hír egy Miksa-ellenes összeesküvésről: a gyanú árnyéka elsősorban Balassa Jánosra és Dobó Istvánra vetült.

A Dobó–Balassa-féle összeesküvés

1568 novemberében Balassa János lemondott a zólyomi kapitányságról.[333] Utódja Krusith János lett, aki 1569 tavaszán vette át, egyelőre ideiglenesen, a bányakerület főkapitányságát. Balassa lépésének közvetlen kiváltó oka az volt, hogy a császár, az összeesküvés mibenlétét és Balassa szerepét tisztázandó, a kékkői vicekapitánnyal, Romhányi Péterrel együtt Bécsbe rendelte. A főúr azonban jobbnak látta nem megjelenni a császárvárosban, ehelyett levelet írt, amelyben úgy vélekedett, hogy beidézése nyilván valami szerencsétlen kimenetelű török csetepatéval függhet össze, ám betegsége miatt kénytelen megtagad-

---

327 Károlyi, 1879, 401.

328 Karrierjét világiként kezdte: feleségül vette Oláh Miklós törvénytelen leányát (mások szerint unokahúgát), Lukréciát, akitől fia is született. Felesége halála után lépett egyházi szolgálatba.

329 Károlyi, 1879, 402–403.

330 Károlyi, 1879, 403.

331 Forgách, 1977, 947.

332 Károlyi, 1879, 405.

333 Schulek, 1939, 354 (kronológia).

ni az utazást. Mivel látja rosszakarói elszánt aknamunkáját, s mivel a felséges császár láthatólag hitelt ad az ellene irányuló rágalmaknak, hogy ki ne essék teljesen őfelsége kegyéből, inkább megválik hivatalától.[334] Ez a lépés is jelezte: viszonya nem a legharmonikusabb a császári politikával, kivált nem annak magyarországi megvalósításával és megvalósítóival.

Érdemes erről az időszakról (a Balassa Jánossal szemben esetenként rosszindulatú) Istvánffy híradására figyelni. Szerinte Balassa János, Dobó István és mások alattomban az erdélyi vajdával egyezkedtek. A közvetítő Bocskay György volt, a harmadik sógor (lekcsei Sulyok Krisztina férje), aki házassága révén emelkedett magasabb társadalmi rangra. Erdély Habsburg-kormányzása idején sógora, Dobó István akkori vajda kíséretében szolgált, Izabella hatalomátvételekor Habsburg-hűségéért börtönbe került.[335]

Továbbra is Istvánffy alapján: létezett volna egy olyan terv, mely szerint Zólyom várát és városát, továbbá Lévát az erdélyiek kezére játszva, Nyitrát körbefogva Bornemissza Pál püspököt megölik, s a várost elfoglalják. Tudtak a tervről a füleki és szécsényi törökök is, akiknek segítségével Nyitra elfoglalása után Pozsonyt és Nagyszombatot bevéve a királyi Magyarországot elszakították volna a Habsburgoktól. Az összeesküvés, megint csak állítólag és Istvánffy szerint, úgy szerveződött, hogy Bocskay György fiának, Jeromosnak (aki Draskovich György zágrábi püspöknél volt) a meglátogatását színlelve, keresztül-kasul bejárta az országot, tárgyalt Dobóval, Balassával, más főrendekkel, bőséges fizetést, várakat, hadakat, majorságokat, tiszteket s méltóságokat ígérve az erdélyi párthoz állóknak. Az idegen nemzetségnek igáját le lehetne a török segítséggel, az egyetértő magyaroknak erejével vetni – hirdette állítólag Bocskay –, s végre a megfáradt hazának csendességet és szabadságot lehetne fegyverrel szerezni. Az említetteken kívül meggyőzte Tahy Ferencet, aki abban az időben Szomszéd várában, a Száva mellett lakott, s nem sokon múlt, hogy Draskovichot s Nádasdy nádorispán özvegyét magához nem hajlította. Bizonyságul szolgálhat erre, hogy a nevezettek a Bocskaytól kapott leveleket csak későn küldötték meg a császárnak. A fogadott titoktartás ellenére Rákóczi György, Deregnyei Pál (Szatmár kapitánya), Kávássy Ferenc lovashadnagy erdélyi barátaiktól megtudtak valamit, s jelentették Ruebernek, a felső-magyarországi főkapitánynak.

Ismét csak Istvánffy szerint Mehemet fővezér, aki nem kedvelte János Zsigmondot, egy Bécsbe küldött levélben azt írta volna, hogy a magyarok haragszanak a császárra annak felette nagy fösvénysége miatt és azért, hogy őket megvetvén, külföldieket nevez ki tisztségekre s kapitányságokra; mindezt nem akarják tovább tűrni.[336]

Oka volt tehát annak, hogy 1568 végén, 1569 januárjában, a feltűnést lehetőleg kerülve, több mint 4000 német fegyverest vezényeltek az Erdély-közeli végvárakba.[337] A gyanúsak kikémlelésére, az esetleges erdélyi betörés elfojtására az udvar szempontjából tökéletesen megbízható Ungnad Kristófot küldték a

---

334 Károlyi, 1879, 500.

335 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 454. Fogsága alatt született meg fia, Bocskay István (Kolozsvár, 1557. január 1.–Kassa, 1606. december 29.), 1605 és 1606 között Erdély fejedelme.

336 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 454–455.

337 Károlyi, 1879, 496.

határszélre. Lényegében 1569-re Miksa minden magyarral szemben bizalmatlanná és gyanakvóvá vált, „diffidentia con tutta la nation Ongara" – írta 1569 márciusában a velencei követ.[338]

Istvánffy szerint Szentkirályi Miklós (a forrásokban máskor Nagy Miklósnak, Horváth Miklósnak, Baranyainak és még sokféleképp nevezik, de vélhetőleg ugyanarról a személyről van szó) Ruebernek adta át Balassa János levelét (más források szerint hűségesen kézbesítette, csak azután eljárt a szája), melyet Erdélybe küldött, s azt mesélte, hogy a véglesi berekben Balassa Jánostól s Balassa Farkastól saruba bevarrattatva, titokban kapta, melyet ha Erdélybe vihetett volna, nagy jutalmat kapott volna. Balassa, amikor minderről értesült, egyenesen Bécsbe ment, mint Istvánffy írja: „magát hosszú beszéddel menti",[339] s tisztázta magát a császárnál, hazug rágalomnak nyilvánítva minden vádat; felajánlva, hogy bárkivel hajlandó párbajt vívni becsületét bizonyítandó. A császár – látszólag – hitt neki, szép szavakat mondott, személyesen invitálta meg a következő országgyűlésre, sőt, szívélyessége jeléül – íme, a bruegeli életkép – a friss hóesésben délutáni szánkázásra hívta, s kisebbik leányát, Erzsébetet bízta rá, míg ő maga feleségével és nagyobbik leányával, Annával, más aranyas szánon ülvén s a lovat ifjú legény módjára hajtván, vígan szánkázék.[340]

Dobó a köszvénye miatt nem tudott Bécsbe menni, de unokaöcsét, Zeleméry Lászlót, Balassiéval azonos tartalmú üzenettel küldte a császárhoz. A fenséges válasz is hasonló volt: jelenjék meg bátran az országgyűlésen.[341]

Időközben, 1568. február 9-én, 61 éves korában Bécsben[342] meghalt Balassa Menyhárt, a korszak egyik legnagyobb hadvezére. Február 5-én, Bécsben kelt magyar nyelvű végrendeletében egyetlen még élő fia, Balassi István és jószágai testamentárius tutorául öccsét, Balassa Jánost tette meg, vagy annak halála esetén Balassa Andrást.[343] Másik fia, Boldizsár, „ritkán találtatott jó erkölcsű s reménségű ifjú legény"[344] – nem sokkal korábban esett el a hadadi harcokban. Balassa Farkas is elköltözött e földi világból. Az egykor oly nagy hatalmú, híres-hírhedett Balassa fivérek közül már csak Balassa János volt életben. Meghalt Zay Ferenc, Perényi Gábor, Bánffy István, Bebek György is. Lassan kihalt Balassa János nemzedéke. A Perényieknek, az Országoknak s a Bebekeknek magvaszakadt. Egyre szembetűnőbbé vált a magyar főúri réteg átstrukturálódása.

1569 augusztusában az országgyűlésen megjelent mind Balassa, mind Dobó. Báthory Miklós már óvatosabb volt: hallván, hogy őt is gyanúsítják a

---

338 Károlyi, 1879, 497.

339 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 456.

340 Erdélyi, 1899, 37; Eckhardt, 1941A, 41; Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 456.

341 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 456–457.

342 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 460: „Mert kevéssel azelőtt, hogy Balassi megfogatna, az ő atyjafia, Menyhárt hatvanegy esztendős korban Bécsben meghala, mindkétféle szerencsével híres ember lévén, s csak ki őbenne az egy erősebb hűségnek s állhatatosságnak dicséretit ne kívánta volna, még Svendy bizonságtételével is az hadban igen nagy fő hadnagyember vala, annak inkább kétszer nehezebb halottaknak bánatával s kárával, hogy harmadnappal azelőtt a fia, Boldizsár, ritkán találtatott jó erkölcsű s reménségű ifjú legény, kit hogy az hadadi harcon az ellenség mellyében kopjáját törte légyen, megmondánk, hasonló halállal meghalván az atyját megelőzte volna."

343 Géresi, 1885, 375–376 (Sz. Sz. G., regeszta).

344 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 457.

Bocskayval való kapcsolattal, maga helyett Dolcháni Pétert küldte. De garantálták biztonságát, így végül ő is elment.[345]

A császár tanácskozást hívott össze, ahol előadta az összeesküvés-koncepciót, követelve a bűnösök elfogatását. Dobó s Balassi levélben kérték, hogy személyesen adhassák elő mentségeiket, s azt állították, hogy a vád bizonyítékaként szolgáló levelek hamisítványok. Továbbá igyekeztek mind a német tanácsosok, mind a magyarok közül minél többet megnyerni ügyüknek. A résztvevők véleménye megoszlott: többen, főleg a magyarok, elégségesnek vélték, hogy a törvények szerint száz ember ítéletére hagyattassék az ügy, mások, egyetértve a császárral, Balassa és Dobó őrizetbe vétele mellett kardoskodtak. Nem egyhangúan, de végül is megszavazták a letartóztatást.

Dobó és Balassa nem vehetett részt a tanácskozáson, mint Istvánffy írja: „noha igen nagy szeles s havas záporeső hirtelen esett volna, a várban mentenek, s az tanácsház tornácában az dolognak kimenetelét várják vala, midőn az császár őket előhívattatá."[346] 1569. október 12-e volt: Liszthy János, a tudós veszprémi püspök, alkancellár, röviden felolvasta az ítéletet és indokolását: az ellenséggel való titkos szövetkezésért, amely sérti a király méltóságát, őrizet alá vétessenek.

Jól mutatja az udvar félelmét és kapkodását, hogy október 18-án még valakit letartóztattak: Bakfark Bálintot, aki 1566 óta állt Miksa szolgálatában. A Habsburg-udvar jól fizetett, igen megbecsült zenésze talán Forgách Ferenchez fűződő kapcsolata miatt vált gyanússá. Minden valószínűség szerint távol tartotta magát politikától, ő, szemben a főurakkal, néhány hónap múlva ki is szabadult.[347]

Az országgyűlés résztvevői, élükön Balassa Andrással, kezességként kétszázezer aranyat és harminc kezest,[348] köztük a letartóztatottak gyermekeit[349] ajánlottak fel, fogadva, hogy az adott ítélkezési időpontra a vétkeseket előállítják – ám a császár nem engedett.

Egyébként Bornemisza, Balassa János határozott tilalma ellenére, ott volt az országgyűlésen és nyilvánosan prédikált.[350]

Másnap Liszthy az egész országgyűlés előtt felolvasta a magyar nyelvű vádiratot. A Dobó és Balassa elleni vád ismertetése mellett azt is, hogy a különböző elfogott levelekből kiderül: Báthory Miklós, Török Ferenc, Drugeth Gáspár, Magyar Bálint s Balassi Farkas is (aki már ekkor nem élt) tudtak a pártütésről. Csak a császár kegyének köszönjék, hogy nekik megbocsát. Lényegtelen részletektől eltekintve az elfogás körülményeit a velencei követ is hasonlóan mondja el.[351]

Istvánffy itt már szereplőjévé válik saját történelmi művének. Mint írja, a császár személyesen vele küldött egy-egy levelet a foglyoknak, amelyben biztosította őket, hogy ügyüket nem fogja halogatni. „Tudom – írja Istvánffy –,

---

345 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 457.

346 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 458; vö. Forgách, 1977, 948.

347 Király, 1995, 189.

348 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 458; Forgách, 1977, 948.

349 Károlyi, 1879, 502. Innen is gondolható, hogy Balassi Bálint ekkor már hazatért Nürnbergből. Nehezen lehetett volna kezesnek felajánlani, ha még külföldön van.

350 Vö. Bornemisza, 1955A, 177.

351 Károlyi, 1879, 502.

Balassi s Dobó mind levelekkel, s mind szóval igaz cselekedeteknek lelkiesmeretit s ártatlanságát gyakran hánták légyen, s azokat a leveleket, melyek Zsigmond Jánosnak szóltak az ő nevekkel, Ruebernek s Krusithnak akaratjából, kik mind mondásokat s cselekedeteket gonoszul követik vala, Kenderessy István[352] Kassán magától költötte, s hamis pecséttel pecsételte légyen, azt mondották; holott mindazáltal mi ezeket nem egyébképpen, hanem amint felöl előszámlálók, cselekedett dolgoknak lenni emlékezzük, s hogy az igynek öregbítéséből semmi nyilvánvaló nem lehetett volna, mind az egész dolgot közben hagyjuk."[353]

Forgách Simon már többször idézett magyar nyelvű jegyzetei Balassát látszanak igazolni. (Azé a Forgách Simoné, aki a megszökött Balassa Jánost – Krusithcsal együtt – császári parancsra üldözte.)[354] Balassa János, mint írja, *közvetlenül a halála előtt* elmesélte neki az egész ügyet, eszerint minden bajnak az oka a János Zsigmondnak írt, a szélhámos Kenderessy István által Balassa és Dobó nevében hamisított levelek voltak. Csakhogy, s ez az igazán érdekes, az egyébként Habsburg-hű Forgách Simon (Balassa János előadását idéző) jegyzetében a felbujtó maga Miksa volt, a közreműködők pedig Rueber és Krusith.[355]

---

352 A kortársak, pártállástól függetlenül, igen elítélően nyilatkoztak róla. Istvánffy előadásában „[…] csalárd, gonosz, s papságot elhagyó, s gyakran hamisban értetett, s gyakran kémségben megfogatott, s azután otthon latrabb áruló lött légyen, tudjuk; s végtére midőn a Szelim Scivas vezérétől ötezer aranyat, kémsége árultatásának jutalmát, titkon elvött volna, midőn rajta éretvén s Lengyelországban igyekeznék futni, az útból visszahozattatott, s az tömlöcben megölettetett." Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 458–459.

353 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 458. Kenderessyről lásd még Forgách Simon alább idézendő jegyzetét.

354 Vö. Eckhardt, 1943, 38.

355 Forgách Simon jegyzetének teljes szövege (Forgách, 1977, 946–947): „Balassy János nekem halála előtt azt beszéllette, hogy Maximilián császár küldte volt alá Kenderessy Istvánt Ruberhez, commendálván őtet neki, hogy élne tanácsával, mert igen jó practicus volna. Azért ott Kassán az az Kenderessy metszeti ki az Balassy pecsétit, és levelet ír az sententián [=olyan értelemben], amint itt meg vagyon írva [utal Forgách Ferenc szövegére, amely szerint Kenderessy hamisította a leveleket], Balassy szavával az király fiának, és subscribálja [aláírja], az Balassy keze írását imitálván. Arra oztán úgy tett választot az király fia, kinek az continentiája [tartalma] úgy volt, amint itt írva vagyon. Azt penig az állevelet kildték be egy Horvát Miklóstól, Balassy Farkas szolgájától, kit Krusith corrumpált [vesztegetett meg] volt, ki az király fia responsumát [válaszát] úgy vitte az fejedelem kezébe Bécsbe; ki oztán azt mondta, hogy Balassy János és Farkas Végleshez közel egy monyorós berekbe, ketten csinálták az csizmája sarkába az levelet, és sokat ígértek neki, ha híven beviszi az király fiának, és híven választ is hoz. Ez valahogy fülébe esik Balassy Jánosnak, és bekild Erdélybe Bocskay Györgyhez, az sógorához (mert feleségek egy ember gyermeki, Sulyok Balázs leányi voltak), hogy azt a hamis levelet, melyet ő nevével vittek király fiának, elkérje tőle és kiküldje, mert nem ő levele volt volna, és veszedelme következnék miatta, ha ki nem kildenék. Bocskay az levelet megkéri és kiküldi. Balassy mindjárást felviszi császárnak, és megmutatja neki, és declarálja, hogy nem övé volna, hanem valamely nem barátja, [az ő] veszedelmére fabricálta volna. Azután ő maga [a császár] levelet ír neki, egészen az maga kezével, szép szókkal, és inti, hogy felmenjen az gyűlésbe, fogadást is nagyot teszen neki. Amaz felmegyen, és lekapák. Kenderessy, az áruló úgy jára, hogy azután én kezembe levelei akadának, kiket az vezírbassának és az budai passának írt volt, kikbe sokat írt vala az császár erőtlensége felől, és hogy elgyűlölték volna az országi; most volna ideje, hogy indolnának, és ő oly módot adna nekik, hogy ez egész ország esztendeig övék lenne; és hogy ő maga is rövid nap Venecébe menne, és onnét be az portára, és

A foglyok Leonard Harrach (német) titkos tanácsoshoz és Bornemissza Pál nyitrai püspökhöz fordulnak közbenjárásért (ahhoz, akit állítólag likvidálni akartak). Dobó többek közt eszébe idézi Miksának, hogy Erdélyben több mint három évig raboskodott családostul a királyhoz való hűségéért. 1569. november 12-én Harrachhoz írt levelében Balassa önérzetesen tiltakozik a vádak ellen, utal rá, hogy kora ifjúságától hűen szolgálta a császári házat.[356]

A két rab főúr életéről Dobó számol be Zay Ferencnek írt levelében; mivel ez a leghitelesebb s aránylag ismeretlen forrás, az alábbiakban közöljük:

„1569. november 13. Pozsony,

Magnifice Domine et Amice mihi observantissime. Salutem ac servitiorum meorum commendationem!

Az Úristen áldja meg te kegyelmedet ez mostani öremibe, mind testi és lelki jóval. Továbbá, bizodalmas uram és barátom, te kegyelmed semmire egyébre ne vilje ez én mostani írásomot te kegyelmednek, hanem mikor ez mai napon itt berekesztve gondolkodnám, juta eszembe az te kegyelmed mostani állapotja és kedves íleti és nyugodalma, mind ez mostoni esmeretben bizodalmas aszonyommal, az te kegyelmed házastársával egyetembe, kinek az én szolgálatomot ajánlom, mint én nemes és bizodalmas asszonyomnak, kinek minden jovát és kedve szerént való, Istentül való ajándíkát adja az Úristen, mind kegyelmeddel egyetembe.

Mikor mind ezekről gondolkodnám, eszembe juta énnékem is az Úristentül vett sok jók, és áldomási, kikkel engem is megáldott vala az Úristen, mind az én szerelmes atyafiával egyetembe, kinek ez mostani nyavalyaságomba való emlékezeti bizon énnekem igen nehéz és keserű, de áldott az Úrisen, ki ez előtt is mind ezféle rabságot, mind e(z …. o)storát bocsátá az Úristen, és sok helyeken nyilván v(aló …..)tul és szernyű haláltól meg-

---

szembe lenne az vizírpassával. Ez leveleket látván az császár, kerestetni kezdte, és magát nem találván, szolgáit megfogdoztatja. Ő maga jött volt Csallóközbe, holott jegyzette volt magának Dersffy Farkasnét, Paksy János leányát, Annát, kivel régtől fogva gonoszul élt, ki egy igen libidinosa bestia volt; onnét megyen volt Bécsbe. Az dévényi révben meghallja, mint jártak szolgái Bécsben, és hogy ő magát is keresték; elijedvén tér mindjárást Szakóca felé, hogy onnét Lengyelországba menjen, Morván és Szilézián által. Azonba császár … hát mindenövé megírták, hogy fogják. Révay Mihály értvén, hogy Szakócára ment, miérthogy Szakolcához közel lakik, hívatja Rácz Pált, kivel egy várban lakott Holicsban (mely Rácz Pál vette volt az Bakith Pál leányát, és az után volt része Holicsban), kinek megjelenti az dolgot, és informálja, mit cselekedjék. Amaz azontúl utánamenvén Szakócára, az barátok kalastromából vonsza ki, és Bécsbe viszi. Ott sokáig tarták fogva az hóhérházban, és sok kínzások után megvallván minden árulásit, elrekkenték. Így fizeté meg az jámbor Balassy Jánosnak árulását, sőt egyéb urakét is; mert valamit látott, hallott, mondton mondotta be az fejedelemnek; sőt azt is, azkit sem látott, sem hallott. De csuda álnok vala minden latorságnak meggondolására. Itt az mi császárunknak az szegény magyarokat árulta, őtet az török császárnak; kiért oly kedves vala, hogy egyszer követségbe választották vala az portára, és hogy ruhákat csináltasson magának, selyemmarhát sokat és címern[y]usztokat adának neki; kit mikor Eördeg György praesidens consilii bellici [haditanács elnöke] nekem megjelentett volna, én látván esztelenségeket, sokat szóllék ellene, kiből ő is informáltatván társait és az fejedelmet, és hagyák, és mást választának; de nála marada mind, amit neki az készületre adtak volt." Károlyi Forgách Simonnak erről a jegyzetéről azt írja, hogy kb. ez az igazság, „s e szerint minden bajnak Kenderessy az okozója". Ám kiváló tanulmányában másutt másképpen vélekedik: „józanul ítélő történetíró Dobóék időelőtti tervét helyeselni nem fogja, de az ismeretlen véletlen, mely a szándékot idejében fölfödözte, tán a nemzet jótevőjeként üdvözli." Vö. Károlyi, 1879, 407. Károlyi tömör jellemzése Kenderessyről: „iparlovagok e prototypja". Károlyi, 1879, 410.

356 Károlyi, 1879, 565–566.

oltalmazott, nag(y ….), mostan is bizodalmom vagyon az én teremt(űmbe …), az ű szent fiáírt nem hagy elvesznem, jóllehet, hog(y…)elmúlt nyomorúságomnál ez mostani Ki(....)os uramtul vallok, mind nehezebb az elebbeniek(nél …) Úristen immár megadta jobb üdőmet írnem és új(....v)agyok, az mellett az betegség is elgyütrett, m(elyben …) az Úristen tart, azon fílek, hogy engem sem (….gyógyít)tatni mint az tübbit az miket ez ideig meg(…h)anem ugyan Isten kivettitik (sic!) az beleket, mert én nem látom semmi módját ez mi sz(abad)ságunknak, az mi állapatunk penig Balassa János urammal ez, hogy hogy kilön házba vagyunk egymástul, űkegyelme ugyanazon házakba vagyon, akibe elűszer vittek vala bennünket, én penig felül mellette, az királné aszonleány kibe voltak, azba vagyok, csak egy kűfal keztünk. Ennünk, igaz, eleget adnak, azmi az mindennapi ítek módja, de borunk bizon alávaló vagyon. Szabadságunk ennye vagyon, hogy az én szolgáim űkegyelmék szabadon járnak ide énhozzám az űkegyelmek, viszontag szabadon jűnek, az ki egyéb ember be akar jűni vagy szolgánk vagy egyéb, hírrel bebocsátják. Balassiné asszonyom harmad napig volt itt nála mind az apró leányival egyetembe, de csak nappal, iccakára alament, mostan Bécsbe bocsátá ű fel. Énnékem, mint azelűtt, mostan is nagy bizodalmam vagyon tekegyelmedben, hogy ahol hele lészen, énrúlam el nem feledkezik kegyelmed, ha penig oly dolog vagyon, kivel mifelelünk, kit kegyelmed megjelenthet, megszolgáljuk mindketten tekegyelmednek, és írtessen valami újsággal tekegyelmed.

Az Úristen tartsa meg tekegyelmedet, mind az én bizodalmas asszonyommal egyetembe minden jóvaival, adatott Pozson várába, Szent Márton nap után való vasárnap, 1569.

Servitor Dobó, m.p."[357]

A feleségeknek tehát szabad bejárásuk volt a foglyokhoz, pedig a királyi biztosok éppen tőlük rettegnek, még jól emlékeznek rá, hogy Dobó erdélyi fogságából is a felesége révén szabadult; mint majd látni fogjuk, a félelem nem volt alaptalan.

Az Istvánffy-féle változattal szemben ott feszül az ennek ellentmondó Forgách Ferencé (aki, emlékezzünk, gyűlölte a Balassákat), ő szabályos koncepciós pernek tartja a történteket, a kapzsi és haszonleső Miksa mesterkedésének. És ott van Forgách Simon véleménye, aki nemegyszer korrigálja bátyja írását, itt azonban lényegében egyetért vele. És hát Istvánffy is, nem kis mértékben megkérdőjelezve az általa magabiztosan előadottakat, a már idézett mondattal zárja történetét: „az igynek öregbítéséből semmi nyilvánvaló nem lehetett volna, mind az egész dolgot abbahagyjuk".[358] Azaz soha sem vált teljesen világossá az ügy, jobb elbeszélését abbahagyni.

A kortársak emlékezete nem független pártállásuktól; ha Istvánffyból a végletesen elfogult Habsburg-párti szól, Forgáchból ennek éppen az ellenkezője: jellemző módon történeti iratában egy szót sem ejt saját szerepéről, arról, hogy ő ekkor állt át János Zsigmondhoz.[359] Van tehát két, egymásnak

---

357 Pozsony, Központi Szlovák Levéltár, Zayugróci Lt., F. fasc. 3. No. 4. A levél közepe ki van szakadva. Kiadva: *Régi magyar nyelvemlékek,* Buda, 1840, II, 208–210.

358 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 458.

359 Forgách Ferenc volt váradi püspöknek, Ferdinánd kegyeltjének átállása kavarta a legnagyobb port. Mondván, hogy tanulmányait kívánja továbbfolytatni, letette püspökségét, átadta javadalmait, s Padovába utazott, ahonnan, négy hónap elteltével nem a királyi Magyarországra, hanem Erdélybe tért vissza, ott igen jövedelmező apátságot kapott. Mindez nem akadályozta meg abban, hogy János Zsigmondról a lehető legsötétebb képet fesse. Vö. Forgách, 1977, 981–982.

ellentmondó kortárs történeti mű, továbbá az a forráscsoport, amelyet a Dobó–Balassa-összeesküvésről Károlyi Árpád (1853–1940), a kitűnő történész és levéltáros gyűjtött össze, alapos tanulmányt publikálva a történtekről. Legfontosabb megállapításai azonban mintha túlságosan dialektikusak lennének. Egyrészt felmenti Balassát és Dobót az összeesküvés vádja alól, bebizonyítja, hogy valóban Kenderessy mesterkedéseiről s nem felségárulásról volt szó, másrészt helyesli letartóztatásukat, amellyel a császár esetleg egy nagyobb rosszat akadályozott meg; summázata szerint az igazság valahol Istvánffy és Forgách véleménye között félúton keresendő.[360] Kitűnő történész volt, s mi nem ismerünk új, perdöntő forrásokat. Az általa feltártak alapján próbáljuk meg feloldani a „bűnös is meg nem is" ellentmondását.

A vádiratnak egy töredéke fennmaradt.[361] Lényegében azt részletezi, hogy 1568 végén, amikor is János Zsigmond haddal készült Miksa ellen, Balassa és Dobó vagy már átállt, vagy átállni szándékozott az erdélyi fejedelemhez, s felsorolja az erre utaló gyanús jeleket, többnyire Istvánffy híradásával egybehangzóan. Emeljük ki a vádiratból néhány olyan férfiú nevét, akivel még később is találkozni fogunk. Az Erdéllyel való kapcsolattartásban kulcsszerepe volt Hagymássy Kristófnak, a huszti kapitánynak. Több vádpontban is terhelő tanú Rueber János, Kenderessy István, Rubigall Pál és *Ungnad Kristóf.* (Az utóbbi nevét Eckhardt valamiért rendre kifelejti Balassa János ellenfelei közül.)

A vádirat inkább gyanúsítgatásokat, mintsem tényeket tartalmaz. De a Szentkirályi (Nagy, Horváth stb.) Miklós-féle levél (hamisítványként vagy az aláírójától származóként) valószínűleg létezett, s valósnak tekinthetjük Forgách Ferenc és Gyulaffy László terhelő adatokat tartalmazó levelét[362] is, mivel már Kenderessy hamisításainak felfedése *után* került elő.

Dobó (állítólag) 300 ezer forintot küldött Lengyelországba,[363] barátaihoz, Homonnay Gáspár pedig Lengyelországba menekült.[364]

A török udvarban ekkor Bécs erőfölénye Erdéllyel szemben nyilvánvaló volt. Rendkívül érdekes, hogy Wyss, Miksa tehetséges portai követe, önmérsékletre intette császárát: szerinte nem volna szabad tovább erőltetni az erdélyi fejedelemhez pártolt magyar urak kiadatását, mert a török viszonya olyannyira megromlott János Zsigmonddal, hogy ezzel már-már a (mégiscsak keresztény) fejedelemségnek a létét is veszélyeztethetik.[365]

---

360 Károlyi, 1879, 407. A Bocskay-fölkeléshez hasonlítva Károlyi így fogalmaz: „[…] józanul ítélő történetíró Dobóék időelőtti tervét helyeselni nem fogja, de az ismeretlen véletlent, mely a szándékot idejében fölfödözte, tán a nemzet jótevőjeként üdvözli." Károlyi, 1879, 569.

361 Károlyi, 1879, 569 (Interrogatoria contra Stephanum Dobó, Joannem Balassa et Casparum de Homonna promiscue, 1569).

362 Miksa a főhercegeknek írt levelében 1572. március 28-án ír róluk, tehát akkor, amikor már hónapok óta napirenden volt a megkegyelmezés, inkább csak a mikéntje volt kérdéses. Károlyi, 1879, 567–577.

363 Károlyi, 1879, 578.

364 Homonnayval – szerencsétlenségére – Kenderessy találkozott Lengyelországban, a főúr alaposan megverte. Mágochy Ferenc egy levélben ír erről. Károlyi, 1879, 578–579.

365 Károlyi, 1879, 503–504.

Mit tudhatott Bécs? Konkrét tényt nem sokat.[366] Perdöntő bizonyítékok birtokában nem kellett volna a titkos vizsgálóbizottságot felállítani, amely Radéczy István váradi püspök vezetésével, már Balassáék letartóztatása után, lázas sietséggel és kevés sikerrel igyekezett bizonyítékokat gyűjteni. Igen jellemző, ahogy e bizottság (legserényebb tagja Hosszútóti György)[367] bizalmasan jelenti: Dobó és Balassa embereivel nincs mit kezdeni, mert akár meghalnának urukért, de terhelő vallomást nem tennének.[368]

Megítélésünk szerint a kulcsot a vádlottak magatartása adja a kezünkbe. Homonnay Lengyelországba menekült. Balassa János, miután megszökött a fogságból, úgyszintén. Dobó, Lengyelországba küldette pénzét (ha a hír igaz; ha nem, akkor is jellemző). Egyikük sem Erdélybe ment, egyikük sem Erdélybe mentette a vagyonát, holott nagy valószínűséggel tárt karokkal fogadták volna őket. Miért? Mert Magyarországon voltak a birtokaik, ingatlanaik.[369] Mert eszük ágában nem volt a zavaros erdélyi politikai és vallási viszonyokba bonyolódni. A császárral, annak bel- és külpolitikájával, a német katonasággal és németesedő hadvezetéssel elégedetlenek voltak, az erdélyi hadakat és kellő óvatossággal talán a török támogatást is elfogadták volna egy magyarországi államcsínyhez, fél szemüket állandóan a potenciális szövetségesen, a lengyeleken tartották, de pontosan tudták – nem véletlenül *nem történt semmi* –, hogy az adott pillanatban sem a török, sem a lengyel viszonyok[370] nem al-

---

366 Wyss portai követ jelentéseiből tudható, hogy az 1568. évi, nyolc évre szóló békekötést a legfelső török vezetés aránylag komolyan vette. János Zsigmond követe, Gyulay Mihály, sikertelenül akarja a szultánt rávenni, hogy befogadhassák a Magyarországról hozzájuk átálló „pártos" urakat. A pártütők motorja a porta szerint Bekes, akiről azt föltételezik, hogy a Magyarországról Erdélybe csalogatott urakkal lázadást sző János Zsigmond ellen, mert ő akar lenni a fejedelem. Bekest Mehemet szeretné a portára csalni és megölni. Wyss szerint a törökök Bekest gondolják a magyarországi dolgok fölbujtójának is. Nem tudjuk, honnan szerzi értesüléseit Michiel, a velencei követ, de 1569. március 10-én már azt írja, hogy János Zsigmond a szultántól Székesfehérvárt kéri, azzal az ígérettel, hogy megszerzi hozzá az országot. Wyss hírei igaznak bizonyulnak, még 1568 őszén felhívta Miksa figyelmét Gyulaffy László egykori veszprémi kapitányra mint János Zsigmond hívére, s valóban, 1569 januárjában Gyulaffy már átpártolt. Bécs állandóan attól retteg, hogy János Zsigmond betör az országba. Miksa lengyelországi követe, aki az ideérkező török küldöttségtől szerzi információit, lényegében ugyanazt jelenti, mint Wyss: az elégedetlen magyar urakkal szövetkezve János Zsigmond szívesen a királyi területekre támadna, de a török ezt nem engedélyezi. Említi a Kassa környéki magyar urakat, akik a török szerint János Zsigmonddal tartanak. Mind Miksa, mind a török a lengyel királyt kéri, hogy rokonát, János Zsigmondot bírja jobb belátásra. Szintén elégedetlen, pártos urakról jelent Hosszútóti György, aki a budai pasától szerzi információit. Mágochy Gáspár – aki az összeesküvés kinyomozásával volt megbízva – Thurzó Ferencnek levélben számol be, s ebben Balassáról terhelő adatokat közöl. Károlyi, 1879, 488–492, 495, 504.

367 Károlyi szerint (Károlyi, 1879, 580). Fiával, Ferenccel, Balassi Bálint jó kapcsolatban volt.

368 Más kérdés, hogy a kor jogfelfogása szerint ez különben is érvénytelen lenne: szolga nem vallhat ura ellen. Mint Károlyi Árpád adataiból tudható, Balassa János ellen főként Krusith János, Rubigallus Pál, a selmeci polgármester és bányatulajdonos, valamint Dreyling Ulrik besztercebányai rézprefektus tanúskodtak. Vö. Károlyi, 1879, 572 és 574.

369 A velencei követ elég tisztán látott, amikor Dobó kapcsán megjegyezte (1569. február 10.): sok kockáztatnivalója van, mert rendkívül gazdag, s a királyi Magyarországon vannak a birtokai. Károlyi, 1879, 410.

370 A lengyel király ugyan nem kedvelte a Habsburgokat (felesége Habsburg volt), de János Zsigmonddal sem volt túl jó viszonyban.

kalmasak a tervezgetés tettekre váltására. Akik mégis átálltak az erdélyiekhez – Gyulaffy László egykori veszprémi kapitány, Forgách Ferenc váradi püspök –, olyan sértett emberek voltak, akik Erdélyben nagyobb-jövedelmezőbb birtokot, a magyarországinál jelentősebb karriert reméltek. Nem egy Balassa, nem egy Dobó,[371] nem egy Homonnay. Innen érthető Bécs hisztérikus reagálása még a laza szervezkedésre is: ezek a főurak, ha erre történelmi lehetőség adatik, *a királyi Magyarország politikai viszonyait szerették volna megváltoztatni,* ők *nem* a Balassa Menyhárt-féle két uralkodó közötti ingázásnak immár idejétmúlt s lehetőségét vesztett gyakorlatát folytatták. Az erdélyiekhez való átállás vádja esetükben bizonyosan hamis. Minden valószínűség szerint Habsburg-trónfosztásban és lengyel–magyar perszonálunióban gondolkoztak mint távlati célban. Lengyelországból, szemben Erdéllyel, mint majd a történések is bizonyítják, van visszaút Magyarországra – ezt mindhárom főúr jól látta. Továbbá: ők nemcsak földesurak s nem is csak és elsősorban a törökellenes harcok hősei, hanem a magyarországi kora kapitalizmus okos haszonélvezői, gazdasági-ipari-mezőgazdasági szakemberek. Balassa János bányavárosi főkapitány bányák és bányászok ura, aki maga is folyamodik bányanyitási jogért, Dobó, Gönc ura, a legnagyobb borkereskedő, a gönci hordó az ő idejében válik lengyel területen olyan mértékegységgé, amelyhez a lengyel polgárházak pincenyílásai igazodnak. Továbbá, együtt Zay Ferenccel és Bornemisszával, hasonlóan a Zrínyiekhez, a legjövedelmezőbb magyar üzletággal, a tőzsérséggel, a marhakereskedéssel is foglalkozott.

Nem hazát, nem lakhelyet, hanem politikai status quot akartak váltani.

1570. március 8-án este 8–9 között Balassa János kalandos körülmények között megszökött a pozsonyi fogságból.[372] A pozsonyi kamara jelentéséből tudjuk, hogy mi is történt (fordítás latinból): „Mivel Nagyságtok tőlünk levelükben kérdezik, mi módon szökött meg Balassa János, Nagyságtokat értesítni akarjuk, s azt a maga rendjén, amint a dolog történt, Nagyságtoknak röviden megírjuk. A hét harmadik napján, e hó nyolcadik napján, körülbelül este nyolc órakor Rothkircher kapitány feleségével vacsorázott és mialatt az őrök vigyáztak a hálószoba előtt, ahol Balassa volt, ki-ki vacsorájához készült. Balassa azt mondta, hogy ő nem vacsorázik, hogy ezen ürügy alatt feltett szándékát biztosabban végrehajthassa. Apródját, aki szokása szerint szolgálatra bement hozzá, rendkívül erős szidalmakkal illetve kikergette, mondván, hogy az ő zavarása miatt nem tud nyugodtan imádkozni és megparancsolta, hogy kilenc óra előtt ne jöjjön be hozzá. Így megszerezvén magának a módot és alkalmat, a rejtett helyre – hogy a köteles tisztelettel nevezzük e helyet – ment be a másik apródjával, aki már serdült ifjú és vele együtt szökött meg, és ott az odavitt szerszámokkal, melyeket előre elkészített, és pedig feszítővassal, fúróval, fogóval és vasrúddal a falon, mely az árnyékszék feletti vakablakot a

---

371 Aki egyébként is különösen rossz viszonyban volt János Zsigmonddal.

372 Radéczy István egri püspök, pozsonyi kamarai prefektus írja a Szepesi Kamarának: „Ma éjjel nyolc és kilenc óra között Balassa János a pozsonyi várból az árnyékszéken át megszökött." A keltezés: „Pozsonyban, március 8-át követő éjjel, 1570." Azaz március 9-én hajnalban, az eset pedig 8-án történt. Radéczy leveléről Eckhardt azt írja, hogy az első ijedtség hatása alatt még a részletekről is tévesen informál, s példának említi, hogy Radéczy „árnyékszéken át" való szökésről ír. Nem tudom, Eckhardt honnan veszi információit. Vö. Eckhardt, 1943, 36–37, 226; Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 474–475; Károlyi, 1879, 583.

külső fallal összeköti, olyan rést tört, ahol egy emberi test átfér. És hogy a fal áttörésének a zaját észre ne vegyék, a köveket és a habarcsot az alája terített ágytakaróval fogta fel. Ezt elvégezvén, az árnyékszék ajtaját belülről elzárta és nem gömbölyű, de erős, e célra számos csomóval ellátott kötélen a várárokba, az elég éles sziklákra leereszkedett a szédítő mélységbe, még pedig igen nagy magasságból. Hason csúszva kimászott az árokból, lóra kapott, melyet szolgái előre megbeszélt terv szerint nem messze készen tartottak, és amilyen sebes rohanással csak tudott, a külvároson át elmenekült. Az apród pedig, kit kilenc órára rendelt be magához, bemenvén a hálóba, látta, hogy a gyertya ég, ura meg nem jelenik meg, hirtelen kiáltott az őröknek, hogy nincs ott az ura. A kapitány gyors felindulásában felugorva az apródot lándzsájával fejbe vágta, úgyhogy nagy sebet ütött rajta. Mikor aztán az egész várban a szökésnek híre ment, gyalogosok küldettek üldözésére, akik az egész éjjelt kutatásban töltötték. Végre aztán Mordax Jakab várkapitány hozzánk leszaladt a várból és jelentette Balassa szökését: elég későn ugyan, úgy tizenegy óra felé. Azt mondotta ugyanis, hogy sokáig késlekedett a városkapunál, mert az őröket, kiket az álom elnyomott, csak nehezen tudta kiabálásával felriasztani, hogy a kaput kinyissák. Mi, mivel a dologban gyors elhatározásra volt szükség, tüstént futárt küldtünk, akit ígéreteinkkel és költséggel bíztattunk serénységre, hogy fusson levelünkkel ama vidékek kapitányaihoz és uraihoz, amerre Balassa menekült. Másikat is tüstént Ő Felségéhez menesztettünk, aki Balassa meneküléséről szóló levelünket átadja. Mi volt mindennek eredménye, eddig még nem tudjuk biztosan. Ilyen módon tehát Balassa, akár az őrök hanyagságából, akár mert a kapitány túlságosan bízott benne, akár más okból: fogságából megszökött. Ami tisztünkben állott: mi a kapitányt gyakran, igen gyakran intettük, hogy fordítson gondot az őrzésre és senkit ne eresszen be, akinek ruháját át nem kutatta, és hogy azonkívül megfigyelőt is adjon, aki hallgassa, ha valaki vele beszélget, *de sem a mi intéseink, sem Ő Felsége rendelkezései és parancsai ennek a rendkívül agyafúrt embernek nagy ravaszságán nem tudtak erőt venni.* (Pozsony, 1570. március 10.)"[373] (Kiemelés tőlem – K. P.)

A szökés kitervelésében és előkészítésében mind Balassa Andrásnak, mind Balassi Bálintnak szerepe lehetett.

Balassa János először Kékkőre, majd Zólyomba ment[374] – e váraknak még mindig ő volt a kapitánya –, innét április 26-án a délkelet-lengyelországi Sanok várához közeli Rymanówba. Felesége, Sulyok Anna Balassa András vágbesztercei várában volt ura szökése idején, innen ment március 21-én Liptóújvárra. Majd gyerekeivel együtt – Balassa András egyik szolgájának a vezetésével – követte férjét Lengyelországba.[375] A szolgát később elfogták, a kamara alapos vallatásnak javasolta alávetni, Balassa Andrással együtt.[376] Nem tudjuk, hogy az utóbbi végbement-e.

Mind a Habsburgok ideges kapkodása, mind Balassi Bálint tervezett neveltetése szempontjából figyelemre méltó, hogy letartóztatják Ribisch Siegfried pozsonyi kamarai tanácsos fiainak németalföldi házitanárát. A fiatalembert –

---

373 Eckhardt, 1943, 37; Hóvári, 1987, 90.

374 Károlyi, 1879, 583; Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 475.

375 Vagy Balassáné és a család ment ki előbb, s őket követte Balassa János? Az időviszonyok itt nem világosak.

376 Eckhardt, 1943, 39.

Balassa András közvetítésével – a már rab Balassa János akarta felfogadni, hogy Balassi Bálintot valamely német egyetemre kísérje. Miután Balassa megszökött, újra üzent a pedagógusnak, hogy jöjjön utána Lengyelországba. Elég szép fizetést ígérhetett, mert az ifjú mester ugyan jelentette a dolgot gazdájának, Ribischnek, de követni akarta Balassát. Ezt akadályozta meg – nyilván Ribisch feljelentése alapján – a kamara a letartóztatással. Noha néhány hét múlva elfogatói már úgy vélik, hogy teljesen veszélytelen, s szabadon lehetne bocsátani, a főherceg továbbra is fogságban tartatja.[377] Megvalósult-e valami Balassi Bálint újabb iskoláztatásának szándékából?[378]

Az a valószínűbb, hogy Balassi Bálint 1572–1575 között apja mellett volt. Valószínűbb, de nem bizonyos. Éppen németországi vagy más országbeli egyetemre is eljuthatott ebben az időszakban, vagy akár, mint Takáts Sándor[379] és mások vélekedtek, egy főúri udvarban[380] is tanulhatta a lovas ifjú mesterségét. A források mindenesetre erről a kb. 3 évről mélyen hallgatnak.

A Liptóújvárból elmenekült Balassáék helyére Holzschuch német kapitány települt. A család által otthagyott javakat pontosan (németül) leltárazta. Fegyverek, lószerszámok, ruhák mellett 1 láda könyv, 6 aranyozott könyv, továbbá egy dézsa és egy fejkendő „mindenféle írásokkal" maradt a várban.[381]

Rymanów, a lengyelországi menedékhely, Jan Sienienski birtoka volt, aki korábban Balassa János testvérének, Balassa Menyhártnak volt jó ismerőse. A király lengyelországi rezidense, Johann Cyrus boroszlói apát azt javasolta, hogy éjjel fegyveres csapattal menjenek Balassa János után és így fogják el. Azt is hozzátette, hogy mindennek a lengyel király tudta nélkül kell történnie, különben Zsigmond Ágost figyelmeztetni fogja Balassát. Bécs, bölcsen, ezt a drasztikus és a lengyeleknél bizonyosan visszatetsző lépést elutasította.[382]

Május táján Balassa János 10 000 lengyel forintért zálogként megvásárolta Wojciech, Jan és Stanisław Kamienieckitől Kamenyec (Kamieniec) várát és az alatta fekvő Odrzykon falut, Zmigrod mezőváros felét pedig 4000 forinton Balassa Jánosné Sulyok Anna nevére vették meg.[383] Mindhárom hely Krosno környékén, a Duklai-hágó közelében van. E birtokvásárlások azt bizonyítják, hogy a Balassa család hosszabb lengyelországi tartózkodásra, száműzetésre rendezkedett be. 1570 tavaszán együtt volt itt a család minden tagja.

---

377 Eckhardt, 1943, 45.

378 Eckhardt így válaszol: „Hihető, hogy megvalósította." Uo.

379 Takáts, 1930, 133–136

380 Takáts, 1930, 133–136: A Batthyányak udvarába képzeli Balassi Bálintot. Ez nem valószínű, mivel az Újlaki ősre hivatkozva a Balassák ekkor igényt tartottak a Batthyányak birtokolta Németújvárra, a Batthyány Boldizsár szolgálatában álló Istvánffy ellenszenve Balassa Jánossal szemben ezzel magyarázható. Vö. Eckhardt, 1943, 55.

381 Eckhardt, 1943, 40. Eckhardt itt az érdekes leltár egészét közli. A német nyelvű eredeti: 227–228.

382 Károlyi, 1879, 586.

383 Eckhardt, 1943, 71–73. Eckhardt tévesen a Dunajec völgyéhez közel fekvő Kamienica faluval azonosította Kamieniec várát (Szentmártoni Szabó Géza észrevétele).

A Habsburgok udvarában

A politikai viszonyok változását időközben (az elsősorban Bekes Gáspár diplomáciai erőfeszítéseit tükröző) speyeri egyezmény (1570) rögzítette: mind Miksa, mind János Zsigmond belátni kényszerült, hogy a kelet-magyarországi megyékért folytatott állandó harcnak – saját érdekükben – véget kell vetni; a másik területének egészét hadsereggel meghódítani pedig egyikük ereje sem elegendő. Miksa elismerte Erdély és a Partium önállóságát, miközben deklarálták a két ország-országrész elvi egységét. János Zsigmond lemondott a királyi címről, meghatározták a határokat, a törökkel szembeni politikát. János Zsigmond halála (1571) miatt ugyan az egyezményt soha nem hajtották végre, ám a Báthory-korszak kezdetét a két országrész viszonylatában így is konszolidálta.

1570 őszétől, megfelelően a politikai helyzetnek, mintha fokozatosan enyhülne a Habsburg-ház szigora: Károly főherceg engedélyezi, hogy a Balassa család elvihesse Liptóújvárról ruhaneműit. Elrendeli továbbá, hogy Balassa Jánosnak az a legénye, aki urának szökése után Pozsonyban maradt és bilincsek közt őriztetett, szabadon bocsáttassék.[384] Ez időben Balassa János és vele fia, Bálint, ha csak ideiglenesen is, már újra Magyarországon, Kékkőn és Divényben van. Innen ír Balassa János Miksa főherceghez védekező levelet, amelyben visszautasítja a törökkel való szövetkezésről szóló vádakat,[385] és többek közt fia életkorát is megemlíti: „decem et sex annorum",[386] azaz 16 éves; ez az adat tökéletesen egybevág a már idézett, Balassa András-féle bibliabejegyzéssel.

A *Benigna Resolutio* (1570. október) rendelkezése szerint Balassa János és családja birtokba veheti minden Liptóújvárott maradt ingóságát, decemberben pedig a főúr már török foglyait is visszakapja.[387]

1570 decemberében Balassa János Kékkőről indulatos és keserű levelet küld a hét bányavárosnak, mindegyiknek külön-külön. Kikéri magának (s elég fenyegetően) a rágalmakat, s bizonygatja ártatlanságát. Pár évtized múlva majd Balassi Bálint ír ilyenfajta leveleket. Hasonló a stílusuk, a retorikájuk, a latinságuk, lelki zaklatottságuk.

„[…] Az én fogságom nem is lehetett hasznos ő Cs. Felségének, sőt inkább kárára volt, ő Felségének éppen úgy, mint nekem, amit bizonyít ez a távozásom utáni állandó és örökös hűségem, fegyelemtartásom és mind ő Cs. Felsége, mind drága hazám iránt tanúsított engedelmességem és kitartó ragaszkodásom.

Ezek után mivel egyesek közületek, nem vetve számot a körülményekkel és azokkal, amiket a bíró úrnak és a vele jött besztercebányai polgárnak a fenntieknél bővebben elmondottam, minden szemérmet félretéve, nem haboznak még most is nevemet, híremet és becsületemet gyűlésben, vendégségekben, tanácsaikban meghurcolni és sértegetni, s nekem ez annál inkább rosszul esik, mivel egyáltalán nem

---

384 Schulek, 1936, 493.

385 Erről Istvánffy: „Immár bátorságos helyen lévén, az fileki törökökkel mindjárt frigyet s barátságot vete, s budai Musztafa vezértől levél és követek által segítséget kére, hogy annak törekedésével és ajánlásával Szelimnek oltalma s atyai gondviselése alá vétetnék, oly tanácsoknak okával, hogy ha a császár valami nehezebb dolgot végezne ellene, vagy hadat akarna reá küldeni, a törökök fegyverével megoltalmaztatnék." Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 475.

386 1570. szeptember 12. Divény. Eckhardt, 1943, 41–43.

387 Schulek, 1936, 493.

érdemeltem tőlük. S ezeknek, ha ismernék a dolgok igaz állását és tekintenék cselekedeteimet, másképen kellene vélekedniök és ahelyett, hogy engem valami módon támadnak, meg kellene védeniök hírnevemet azokkal szemben, kik megkísérelik, hogy azt megkárosítsák.

Nagyságtok tudják, hogy mióta élek, milyen hűséggel voltam fejedelmem iránt és milyen őszinteséggel Nagyságtok iránt és bár az én ártatlanul szenvedett fogságom engem mint embert felháboríthatott, mégis Isten segedelmével győzött a józan ész és az én megronthatatlan hűségem fejedelmem és hazám iránt.

Ezért mihelyt visszajutok ő Cs. Felsége kegyelmébe, – amiben egyáltalán nem kételkedem, – nem hagyom megtorolatlanul egyes híveitek aljasságát és azt majd felfedem és rákényszerítem őket arra, hogy rólam mondott hamis és becstelen szavaikat bizonyítsák is. Mi embertelenebb ugyanis annál, mint mikor azok sértenek meg, akikkel barátságosan együtt élünk és mintegy a szükség kötelékében vagyunk? Ezek bizony másként tettek, mint kellett volna és hiába remélik, hogy kibékülésem ő Cs. Felségével nem fog sikerülni: az igazságot egy ideig el lehet nyomni, de megfojtani nem. *[Kiemelés tőlem – K. P.] Éppen azért, mikor majd ő Felsége – mint lelkemből kívánom – Németországból hozzánk épségben megtér, az én igaz ügyem, melyet előbb rosszakaróim és gyalázkodóim praktikái elhomályosítottak, végül is előtör, mert mindenki tudja, hogy az igazság nem marad homályban.*

E dologban kötelességszerűen Nagyságtokat mindazokról, miket hitelt érdemlő emberektől hallottam, felvilágosítani akartam, […] hogy kérjem, hogy amazok, kik talán Nagyságtok előtt nem is ismeretlenek, gondosan és barátságosan figyelmeztessenek, hogy efféle sértő szavaktól tartózkodjanak. Én addig is, mint hajdan, megmaradok hazámnak és kegyelmes fejedelmemnek szolgálatában és engedelmességében, kérve Istent, hogy Nagyságtokat velünk együtt egészségben boldogan megtartsa. Kelt Kékkőben, 1570 december 21-én.[388]

Nagyságtok barátja és jó szomszédja

Balassi János."[389]

Időközben Erdélyben is döntő változások történtek. Alig száradt meg a tinta a speyeri egyezményen, János Zsigmond 1571. március 10-én elhunyt. Május 25-én az erdélyi rendek a bécsi fogságából török közbenjárásra kiszabadult katolikus somlyai Báthory Istvánt választották fejedelemmé. 1571. szeptember 18-án Báthory István Miksának többek közt azt írja, hogy a törökök Balassa Jánost igyekeznek megnyerni ügyüknek.[390]

1572-ben, Krakkóban, Wirzbięta műhelyében megjelenik Balassi Bálint *Beteg lelkeknek való füves kertecske*[391] című munkája, egy kegyességi irat fordítása, a 16. században magyar könyvek esetében *példa nélküli* címlapbéli személyes utalás szerint „az ő szerelmes szüleinek háborúságokban való vigasztalására".

E konkrét, alkalomhoz kötött mondandó azonban már a megjelenéskor némileg aktualitását vesztette: 1572. június 14-én Balassa János ugyanis végleg

---

388 Eckhardt, 1943, 230: itt közli Eckhardt Balassa Jánosnak a hét bányavároshoz írt levelét latinul, Ernyey József másolata alapján (körmöcbányai levéltár, 26. 4. 599).

389 Eckhardt, 1943, 49: Eckhardt magyar fordítása. E helyt más a dátum: december 11. (vö. az előző jegyzettel!), valamelyik nyilván sajtóhiba. Mivel az eredetit nem láttam, csak feltételezni tudom, hogy a latin nyelvű levél dátuma a helyes. Érdekes, hogy e közlés szerint itt Balassa János Balass*i*-t írt.

390 Veress, 1944, II, 144–146, 110. levél (1571. szeptember 18., Gyulafehérvár).

391 Részletesen ismertetem és elemzem a II. részben.

kegyelmet nyert. (Dobó és Homonnay már április 15-én megkapták a királyi kegyelmet.)[392] Az ügy lezárására júliusban feleségével együtt Bécsbe utazott, ahol átadták neki a bocsánatkérés szövegét – nem nagyon tetszett neki, vonakodott, de aztán más választás híján beadta a derekát. Augusztus 11-én, reggel 9-kor, mint Istvánffy feljegyezte, a király formálisan is visszafogadta kegyeibe.[393] Korábbi és mostani magatartásából[394] is az derül ki, hogy a királyi kegy feltételét, azt, hogy bűnösnek kell magát nyilvánítania és bocsánatért esedeznie, Balassa János – szemben az ekkor már nagybeteg Dobóval vagy Homonnayval – nem akarta elfogadni.[395] Pedig ellenkező esetben a királyt kellett volna önkényességben és tévedésben elmarasztalni – ennek képtelenségét Balassa János nagyon nehezen látta be.

Legfontosabb birtokának, a liptóújvárinak zálogidejét már korábban meghosszabbították, s most, a királyi jóakarat jeleként, Miksa 1572. december 8-án még 3000 forintot enged a zálogösszeghez íratni, így az 16 500 rajnai forintra nő, továbbá a szerződést az örökösökre is kiterjeszti, Balassa János halálától számított 12 évig.[396] A liptóújvári javakba való ismételt beiktatás 1573 februárjában Szepeshelyen történt.[397] A királylehotai birtokosok ugyan ellentmondtak, de sikertelenül.[398]

Szeptember 23-án Pozsonyban igen ünnepélyes külsőségek között magyar királlyá (1572–1608) koronázták (II.) Rudolfot (1552–1612).

Toldy Ferenc 1865-ben kiadott magyar irodalomtörténetétől kezdve Erdélyi Pál 19. századi munkáján keresztül Eckhardt Sándor 20. századi írásaiig nincs olyan Balassi-életrajz, amely ne említené, hogy a koronázási ünnepségeken, 1572. szeptember 23-án, Pozsonyban, Balassi Bálint nagy sikerű

---

392 Károlyi, 1879, 596–597.

393 Istvánffy–Tállyai–Benits, 2003, 475. Forgách Ferenc elég tömören írja le a történteket: [A császár] országgyűlést hívatott tehát össze Pozsonyba, hogy elsőszülött fiát, Rudolfot királlyá választassa. Az ország rendjei az új király választásában bizakodva közbenjártak nála Dobó István és Balassa János érdekében. Mivel [Rudolf] kegyelmességének bizonyításával óhajtotta uralkodását eleve kezdeni, Dobó számára kegyelmet eszközölt ki, Balassa Jánosnak pedig megígérte, hogy ha atyját nyilvánosan kiengeszteli, akkor az is meg fog neki kegyelmezni." Forgách, 1977, 1029. Istvánffy Miklósnak Batthyány Boldizsárhoz írt levelei a részletekről is tudósítanak (az eredetiben latinul, Eckhardt fordításai). 1572. július 25-én írja: „Balassa János tegnap érkezett ide [Bécsbe] feleségével együtt." Augusztus 4.: „Balassa János körülbelül tíz napja van itt. Tegnap átadtak neki egy írást, melyet a Magyar Tanács szerkesztett, mi módon kell bocsánatot kérnie. Keménynek és nehéznek találja. Ezért még nem fogadta el. Ha mégis elfogadja, azt hiszem, megkapja a kegyelmet." Augusztus 11-én: „Balasy János térdre ereszkedve ma kilenc órakor elnyerte a kegyet." Eckhardt, 1943, 55. A latin eredetik: uo., 234.

394 A Leonhard Harrach titkos tanácsoshoz Balassa János és Dobó István által különkülön írt levelekből, vö. Károlyi, 1879, 565–566.

395 A hosszas alkudozás során a császárt Johann Trautson (1509–1589) főudvarmester képviselte. Balassa János feltételeket szabott: őfelsége érdekében való kiadásainak megtérítését, Liptóújvárban való megerősítését, a dévényi és a kékkői katonák elmaradt zsoldjának kifizetését. Továbbá olyan menlevelet akart, amelyben nincs szó bűnösségéről, és amelyben őfelsége ígéretet tesz rá, hogy nem fogja perelni. Károlyi, 1879, 596–597.

396 Károlyi, 1930, 122.

397 1573. február 25. Szepeshely. A Szepesi Káptalan előtt Balassi János beiktatása a liptóújvári javakba. Radvány (Radvan nad Hronom), Archiv Szent Antal, pars I. No. 3575. (Sz. Sz. G., regeszta).

398 Besztercebányai Levéltár, jegyzőkönyv száma: 3575-3945.

juhásztáncot járt. A forrás mindenki számára (az adatot felhasználó tánctörténészek számára is) Istvánffy történeti műve. A *Historia de rebus ungaricis* 25. fejezetének elején, *minden kiadásban szó szerint azonosan*, „choreas" margináliával ellátva olvashatók az alábbiak: „Remotis mensis, juventus militaris et illustrium virorum liberi adolescentes choreas in cavaedio domus duxere, inter quos Valentinus Balassius, Joannis nuper in gratiam recepti filius, alterum et vigesimum natus annum, eo genere saltationis, quam nostris opilionibus propriam et peculiarem, vulgus extetorum omnibus aeque Ungaris communem putat, palmam obtinuit, quum Caesar et rex caeterique principes illum, veluti Panem et Satyros imitantem, modo retractis, mox divaricatis in terram cruribus subsistentem, modo saltuatim se attollentem sublimi e podis non sine voluptate spectavissent."

Magyarul: „Eltávolítva az asztalokat, a fiatal bajnokok, a jeles férfiúk serdülő ifjúsága táncba kezdett a palota nagytermében. Közöttük volt Balassi Bálint, az imént kegyelmet nyert János fia, aki 22 (21)[399] éves volt ekkor, s aki oly tánccal nyerte el a pálmát, melyet a külföldiek közönségesen magyar táncnak mondanak, mi pedig a juhászok sajátos és külön táncának. A császár és király és a többi fejedelmek nem kis gyönyörűséggel szemlélték, amint Pánt és a szatírokat utánozta, leguggolva, majd magasba szökve, majd szétterpesztett lábbal a földre dobbanva."

Tállyai 17. századi fordításában: „Az asztalok felszedése után az katona-ifjúság, s fő-fő urak gyermeki, ifjú legények, az ház tornácában táncot járának, kik között Balassi Bálint, ez minapiban kegyelemben vétetett Jánosnak a fia, 22 esztendős korában, afféle ugrás nemével, mely az mi juhászinknak tulajdon és sajátja, az idegen köznép[400] minden magyaroknál közönségesnek ítélé lenni, elnyeré az pálmát, holott az császár és király, s a több fejedelmek (mint ki az Pán és satyrusokat követné, most hátravont s még az földre horgadt lába szárain állván, most ugrándozva magát felemelvén), magas erkélyből, gyönyörűséggel nézték volna."

A szövegben több olyan információ van, amelyet sokan kiaknáztak. Az egyik Balassi életkora: Toldyt, Erdélyit, Dézsit követve ezen adat alapján tették Balassi születési évét sokáig (tévesen) 1551-re vagy 1550-re.

A másik az abszolút Habsburg-hű Istvánffy által hangsúlyozott („Joannis nuper in gratiam recepti filius") érzelmi-politikai elem: az immár tökéletes, szinte idilli harmónia a király és a Balassák között. Mint Erdélyi írja (s az ő nyomán mások is hasonló hangvételben): Balassa János „régi tekintélyét megerősítve, hűségét megbecsülve, magát kitisztázva és a királyi kegy fényében látva, büszkeségét, fiát az udvar figyelmétől kisérve s már is kitüntetve tudta – ugyan mire vágyhatott még másra öregkora delelőjén? Fiát, szemefényét, íme, bevezette az udvari életbe, s a daliás Bálint egy ünnepségen pompás táncával

---

399 Az *alter et vigesimus* korrekt fordítása: 'huszonkettő', mint ezt Dézsi is megjegyzi, Forcellini vagy Finály ismeretes szótárát híva bizonyságául. Ez ugyan igaz, de a 19. század magyarországi latinjában a 'huszonegy'-et is írták így, ez az adat található Erdélyi Pál 19. századi monográfiájában (ő a latin szöveget nem közli, csak hivatkozik Istvánffy megfelelő helyére), s a 19. századi polgári lexikonban, a *Balassa János* címszó alatt. Budai, 1866.

400 Tállyainál: „az köznép idegenekének" Istvánffy–Tállyai–Benits, XXV. könyv, megjelenés alatt.

elragadta a jelen volt fejedelmi és főuri társaságot."[401] Ez a viszony azonban sokkal-sokkal bonyolultabb volt.

A harmadik információ pedig magának a táncnak a leírása, amelyet – Istvánffy szerint – a külföldiek tartanak magyar táncnak, mi, magyarok pedig a juhászok táncának.

A koronázásról számos irat maradt fenn, ám Istvánffyn kívül a nevezetes táncot *egyik sem említi.* Legjobb tudomásom szerint mindössze még egy forrás emlékezik meg Balassi táncáról: ez a Zayugróci Levéltárban – Szlovák Központi Levéltár – Zay Ferenc iratai között, egy 19. század eleji másolatgyűjteményben maradt fent.[402]

Szövege a következő:

„SALTUS

In Coronatione Maximiliani, amotis mensis, spectaculo imprimis fuit Valentini Balassa, Johannis filii saltatiuncula quam is, annos viginti et unum natus opilionum modo ediderat, Panes nimirum et Satyros imitatus, nunc contractis, mox Laxatis pedibus, modo subsultim se attollens, iterumque Humi, quasi subsidens, seque unius Calcio Ope in gyrum versans. Caesar insolitum Saltationis genus, cum Rege, et Vi/v/ris Principibus, diu, magna hilaritatis significatione ex altiore Loco spectavit."

Magyarul:

TÁNC

Miksa [!] koronázásán, miután félretolták az asztalokat, a legkülönb látványosság Balassa Bálint, János fia volt, ahogyan táncolt, *21* évesen, juhász módra, mintegy Pánként és a szatírokat utánozva,[403] most összehúzva, majd kinyújtva lábszárát, alá- s felszökkenve, azután ismét a földre érkezve, és saját maga körül forogva. A császár a szokatlan táncmódot a királlyal és a trónörökössel együtt nagy sokáig, igen jókedvűen figyelte fönséges helyéről.)

A két szöveg rokonsága nyilvánvaló.

Bizonyosan tudjuk, hogy Istvánffy szoros kapcsolatban állt Zay Ferenccel, s azt is, hogy történelmi műve írásakor felhasználta a Zay-levéltárat. *Ám a levéltári irat I. Miksa koronázására, 1563. szeptember 8-ra teszi a nevezetes táncot,* olyan spontán forrásoknak látszó, a hamisítást valószínűtlenné tevő egyéb adatok környezetében, mint a Miksa koronázása alatti árlimitáció stb. Bonyolítja a helyzetet, hogy amikor az eredeti iratok (amelyek tehát, ismétlem, csak másolatban maradtak ránk!) keletkeztek, Istvánffy műve nem hogy nyomtatásban nem jelent meg, *de még meg sem íródott.* Következésképpen, hacsak a Zayugróci Levéltár 19. századi másolója nem Istvánffy *Magyar történet*éből írta ki (méghozzá felülbírálva-átírva) a maga passzusát, ami valószínűtlen, az ellentmondás dacára azt kell gondolnunk, hogy Istvánffy ez esetben is a Zayugróci Levéltárból merítette adatát, ám saját emlékei alapján (hiszen részt vett a koronázáson) korrigálta azt. Jelentős különbség a két irat között, hogy

---

401 Erdélyi, 1899, 50.

402 1986-ban, a pozsonyi Szlovák Központi Levéltárban folytatott kutatásaim közben került a kezembe.

403 A szatír-hasonlat a korban többnyire a tánc erkölcstelenségét volt hivatott szolgálni. Vö. Szentpéteri, 1697, f. 31.b: „őket satyrusok megtanítják". A satyrusok visszataszító külseje mögött, lévén a bujaság és részegesség megtestesítői, mindig is alantas jellem lakozott.

Istvánffy többek táncáról ír („fiatal bajnokok, a jeles férfiúk serdülő ifjúsága"), a zayugróci kézirat csak Balassiéról, s nem világos, hogy a „legkülönb látványosság" úgy értendő-e, hogy más táncolók produktuma közül, vagy általában az ünnepség eseményei közül. Istvánffy is, a Zayugróci Levéltár irata is helytelenül (de lényegében egyezően) adja meg Balassi Bálint életkorát. Egy 18 éves fiatalembert minden további nélkül lehetett 22 vagy 21 évesnek vélni, egy 9 évest azonban már nehezen, azaz a Miksa koronázásán való tánc nem látszik valószínűnek. Az ellentmondást nem tudjuk feloldani (a 19. századi másoló írt volna mindenhol Miksát Rudolf helyett? miért?), mindenesetre kétségtelenül valószínűbb, *de nem bizonyos* az Istvánffy-féle változat. Ne feledjük, egy másik nevezetes táncot Esterházy Pál járt el az uralkodópár előtt – 12 évesen, tehát a 9 évesnél nem sokkal idősebb korában.[404]

Függetlenül attól, hogy a forrás milyen nyelvű (latin, német vagy olasz), szinte mindegyik elbeszélő ugyanúgy kezdi a tánc leírását mint Istvánffy és az ismeretlen: *az asztalok eltávolítása után,* azaz a tánc mindig az étkezést követően és többnyire az étkezés színhelyén volt, *továbbá mindig társastánc.* Egy tipikusnak mondható ceremóniarendelet nemcsak az asztaloknál való ülésrendet, továbbá a férfiasztalok (Herrentafeln) és női asztalok (Frauentafeln) számát határozta meg szigorúan, hanem azt is, hogy a táncolók hogyan váltanak partnert. (Lekérés nincs!) A lakoma utáni partnerváltó tánc a 16. század második felére tradícióként rögzült. Az esküvői és egyéb nagy ünnepségeken való táncokhoz leggyakrabban olasz zenészek szolgáltatták a muzsikáját. Balassi teljesítménye nyilván *nem* ebbe a protokollba illeszkedik.[405]

Balassi tánca – bármikor és bárholt történt is – a 16. század második felére jellemző Habsburg-ünnepségeken a furcsa, a különleges, az egzotikus elem felvillantásának volt része.[406] *Mutatvány inkább, legalábbis nem a szó udvari értelmében vett tánc.*[407]

---

404 Esterházy Pál visszaemlékezése ifjúkorára (1647, Pozsony, IV. Ferdinánd koronázása), a leendő nádor ekkor 12 éves: „Azon gyűlésben Leopoldina császárné magyar táncot kévánt látni, engem azért fölvitetvén az várban, ott köllött táncolnom az magyarországi kisasszonyokkal az császár és császárné előtt. Volt penig akkor igen jó táncos kisasszony Esteras Rebeka, szegény Esteras Pál uram leánya s mások is voltanak, de azzal kellett az oláh táncot járnom, ki igen jó táncos vala. Annakutána két mezételen karddal köllött az hajdútáncot járnom, kinek igen mestere voltam akkor. Azon tánc igen tetszett a császárnak s az császárnénak […]" Esterházy, 1989, 312.

405 Az ünnepségek legáltalánosabb sémája tehát: az egyházi ceremóniát követő világi, amely lakomából, táncból, tűzijátékból, lovagi tornából állt, a század utolsó évtizedeiben maszkabálból, továbbá többnyire a jezsuiták rendezte színdarabból, amely latin vagy olasz nyelvű volt. Lengyelországban 1592-ben tartották III. Zsigmond lengyel király és Habsburg (Innerösterreich) Anna esküvőjét. A Fuggerek krakkói intézője levélben számolt be urának az eseményről, megírva többek közt, hogy „hat fekete és hat fehér medve húzta a királyi pár hintaját, míg egy másik kocsit hat szarvas. Azután a hat fehér medve táncra perdült..." Íme, a kedvelt kuriózum. Balassi tánca is ebbe a kategóriába tartozhatott. A magyar sajátosságnak tartott hajdútánccal Thurzó György nádor kápráztatta el a wittenbergi polgárokat, száz jobbágy-táncost vitetvén Wittenbergbe. Éppen ezek az adatok az elgondolkoztatóak: ilyen táncmutatványt vagy állatok, vagy közrendűek, vagy főúri kisgyerekek mutattak be. Felnőtt, vagy legalábbis a felnőttkor küszöbén álló főúri sarj számára – a kor szemlélete szerint – a mutatványosság inkább megalázó. Ennek a Perényi Gábor táncáról szóló (majd idézendő) adatok, igaz, ellentmondnak.

406 Eme általánosító kijelentésre Karl Vocelka könyvének (Vocelka, 1976) tanulságai késztetnek. A kitűnő kismonográfia igen részletesen tárgyalja a különböző esküvői

Voltak előzményei. Az 1563-as országgyűlésről, Miksa koronázásáról, fennmaradt egy furcsa adat. Eszerint Perényi Gábor *az ünnepségen magyar táncot mutatott be.*[408] Azért nevezem ezt furcsának, mert Perényi olyan köszvényes volt, hogy járni alig tudott. 1563 tavaszán, néhány hónappal állítólagos tánca előtt, a pöstyéni fürdőben próbálta kúráltatni magát. 1564 augusztusában már olyan beteg volt, hogy (32 évesen) megírta végrendeletét. Decemberben nem tudott Jászóra menni, mert „teste beteges és podagrás állapota", a konvent kiküldöttei tehát otthonában, Sárospatakon keresték fel, „keserves állapotban, ágyban fekve találták". 1567 júniusában az országgyűlésre, Pozsonyba utazott, s ott 35 évesen meghalt.

Nem valószínű tehát, hogy ilyenfajta, akrobatikus elemekkel megtűzdelt táncot ő járt volna el.

Balassi tánca nem lehetett más, mint amilyet Stephan Gerlach is leír naplójában a magyarokra jellemző, általánosan elterjedt táncként. Pozsonyban látta, 1573 júniusában: „A várból lejövet hajóinknál magyar táncra lettünk figyelmesek. Egy táncos *egymaga* táncolt, keze csodálatos mozgatásával. A kezét, majd a lábát ellódította, azután egyenesen befelé lépkedett, később a földön lapult, majd minden egyes lépésnél vagy ugrásnál ujjongva kiáltott. Ha egy táncos elfárad, felszólít – ugyanilyen táncra – egy másikat, aki legközelebb áll hozzá, ennek megtagadását a legnagyobb szégyennek tartják."[409]

*

1572 nyarán Balassa János formálisan is átadta a zólyomi és a dobronyivai várak kapitányságát Gersei Pethő Jánosnak.[410]

A letartóztatás, a fogság, a szökés, majd a lengyelországi bujdosás a család minden tagjában mély nyomokat hagyott. Balassa felesége, Sulyok Anna hamarosan, 1573 júniusában meghalt, meglehet, a lengyelországi hányattatás is közrejátszott ebben. Hibbén temették el,[411] ekkortól válik Hibbe a Balassák temetkezőhelyévé. A kortárs emlékezet, Bornemisza Péteré, ily szépen szól Sulyok Annáról: „[…] az Sulyok Anna asszony, csudálatos ájtatos vala az Istennek igéjének tanulásába; ki immár nyugszik azokba és most él az Úr Istenben és az ő szent fiába, a Jézus Krisztusban, kitűl szemtűl szembe hall és tanul immár véghetetlen örvendetes jókat."[412]

Balassi Bálintnak is emlékezetes élménye lehetett a lengyelországi tartózkodás: ő azonban egész hátralévő életében menedéknek, a Habsburg-Magyarországnál boldogabb alternatívának gondolta Lengyelföldet.

---

ceremóniákat, amelyek számos vonatkozásban természetesen különböztek a koronázási ünnepségekétől, ám számos vonatkozásban nem: ide tartozik a lakomázás utáni mulatság, kiváltképp a tánc.

407 Balassi tánca tkp. az egyedül előadott ún. fegyvertáncok-botostáncok közé tartozik, pontosan abba a típusba, amelybe Esterházy Pálé is, csak Balassi eszköz nélkül járta a magáét. A fegyvertáncról: Meschke, 1931, 99–100, 163.

408 Mindaz, amit Perényiről írok: Détshy, 1989, 39–42, és a következő jegyzetek: 157–158., 176–178.

409 Ungnád, 1986, 102.

410 Krusith csak ideiglenesen viselte a tisztséget. Péch Antal, 1884, 282.

411 Az 1551-ben a templomba temetett Wolfgangus de Pukano kapcsán maradt erről feljegyzés: „Wolfgangus de Pukano […] sepultus est ante altare magnum, sed postquam mortua est Magnifica domina Anna Sulyok consors Magnifici Domini Joannis Balassa de Gyarmath, efossus est, […]" Szentmártoni Szabó, 1994, 82–83.

412 RMNy 333; Schulek, 1936, 493.

Meghalt ebben az évben Dobó István is.[413]

Balassa János, noha a császár 1573 szeptemberében Salgó várát és a hozzá tartozó uradalmat adományozta neki,[414] és 1574 áprilisában főajtónálló-mesteri (janitorum regalium magister) címet is kapott, s ezzel a zászlósurak közé emelkedett, már soha nem lett olyan közeli, szinte baráti viszonyban a Habsburgokkal, mint fiatalember korában. Bécsben élt, hiszen a királyi főajtónállónak mindig az udvar rendelkezésére kellett állnia, kötelességszerűen képviselte a császári családot, 1574. április 15-én például Grazban Károly főherceget Czobor Imre lakodalmán,[415] reprezentált, szorgosan reklamálta a kamaránál beosztásával járó fizetését (amelyet majd fél év múlva kap csak meg), Martino Rotával, az udvar művészével 1575 elején rézmetszetet készíttetett magáról,[416] ám mindeközben nem tudott – vagy nem hagyták – beilleszkedni az udvari hierarchiába.

Nincs rá adatunk, de valószínű, hogy Bálint is apjával volt, 1573-ban Liptóújvárott, 1574–75-ben Bécsben. Öccse ez időben már Nürnbergben lehetett, a szokásos tanulóhelyen, nevelőjével, Szkárossy Jánossal.

A valószínűsíthető bécsi tartózkodás idején Balassi Bálint például Philip Sidney[417] társaságát élvezhette,[418] vagy Zsámboky Jánosét, vagy a pásztori költészetet is művelő Istvánffyét. Az 1573-tól a bécsi udvari gyermekkórus karmesterévé lett Jacob Regnarttal is személyesen találkozhatott.[419] Ha hosszasabban tartózkodott itt, ha csak megszakításokkal, a soknyelvű Bécsben otthonos európai magas kultúrát mindenképpen meg kellett ismernie. Hogy apja mennyire jelen volt a nemzetközi szellemi életben, azt Josias Simler 1575-ben, Bázelban megjelent kozmográfiájának dedikációja bizonyítja.[420]

A birtokgyarapítás sajátos eszközével élt Balassa János, amikor elérte, hogy őt és fiát, Bálintot, Jánoky Péter adoptálja, s ezzel örököseivé lehessenek a

---

413 1573. július 10. Szered várában. Ez a dátum van az egykori dobóruszkai, ma Egerben látható síremlékén olvasható Istvánffy-versben. Vö. Hóvári, 1987, 112. Más adatok szerint 1572 májusában hunyt el.

414 Balassa levéltár 215. XVI. sz.

415 Balassa levéltár 227. XVI. sz.

416 Felirata: IOANNES BALASSA DE GIIARMATH CONSILIARIUS SACRAE CAESAREAE REGIAEQUE M[AIESTATIS] ETC. IANITORIUM REGALIUM MAGISTER IN UNGARIA - AETA[TIS] SUAE LVII. - MDLXXV. – Balassa János 1575. január 25-én töltötte be 57. évét.

417 Nem tarthatom itt feladatomnak Balassi és Sidney életét párhuzamos életrajzok módjára összevetni, a hasonlóságok azonban mind személyiségükben, mind sorsukban feltűnőek. Duncan-Jones könyve (Duncan-Jones, 1991) szerint: Sidney „discreet Catholic fellow traveler" (p. 127), „hot-tempered, arrogant and […] difficult young man"(p. Xii), „though his appearance in the *Triumph* was memorable, it left him still without title, position or spouse" – „extremely short of money" (p. 212). Persze a különbségek, elsősorban a más politikai helyzet és a más jellegű társadalmi környezet, legalább ilyen jelentősek és úgyszintén tanulságosak. Érdemes volna továbbmenni azon az úton, amelyet Szőnyi György Endre címével is S. Greenblattra (*Renaissance self-fashioning …*) játszó tanulmánya (Szőnyi, 1999) nyitott meg. Vö. még: Gál, 1971.

418 Hubert Languet egy később idézendő leveléből bizonyos, hogy Balassa János és Philip Sidney személyesen ismerték egymást.

419 1579 után már Prágában, Innsbruckban, majd újra Prágában tartózkodik mint alkarnagy. Énekeskönyve első kiadása csak 1576-ban jelent meg. Vö. Eckhardt–Komlovszki, 1972, 227.

420 Erről részletesebben a *Füves kertecske* című fejezetben.

Jánokyak nagytúri (Hont vm.) birtokának. Miksa király 1575. január 12-én hagyta jóvá a szerződést.[421]

Báthory István udvarában

1575-ben Bekes Gáspár fellázadt Báthory István fejedelem ellen. Balassa János fiát, Bálintot küldte a lázadók megsegítésére, hogy ezzel is látványosan bizonyítsa a Habsburgok iránti hűségét. A Bekes támogatását szervező Rueber János kassai főkapitány – korábban Balassa János és Dobó István ellensége – ez időre már megbékélhetett Balassa Jánossal, akitől kétszáz aranyat kapott a szervezkedés támogatására. Ez azonban valamifajta hadikölcsön lehetett, mert Pándynál, Balassi Bálint udvarbírájánál megmaradt Rueber kötelezvénye, s amikor a költő 1577-ben hazatért Lengyelországból, első dolgai közé tartozott a pénz visszakövetelése.[422]

Július első felében a Bekeshez igyekvő Balassi Bálint Erdély határán beleütközött a Báthory hűségén lévő Kornis Gáspár huszti kapitány lovasaiba. Összecsaptak, Balassi maroknyi seregét szétszórták, ám maga Kornis Gáspár a nyakán olyan súlyosan megsebesült, hogy emiatt lemaradt a kerelőszentpáli csatából, ahol Báthory legyőzte Bekes Gáspár seregét. Katonáinak elvesztése után Balassi Hagymássy embereibe botlott, leütötték, elfogták és Kővárra, a vajdához vitték.[423]

A fejedelmi udvarba került fiatalembert Báthory István nem ellenséges fogolyként, hanem barátként és rokonként fogadta. Rokonként, hiszen, mint mondtuk, Balassi Bálint édesanyja, Sulyok Anna a nagynénje volt Bocskay Erzsébetnek, Báthory Kristóf (a fejedelem bátyja, leendő erdélyi fejedelem) feleségének. Ugyanis Bocskay István és Erzsébet anyja Sulyok Krisztina volt, Sulyok Anna testvére. Báthory Kristófné tehát unokatestvére Balassi Bálintnak. A Sulyok család egyébként is kegyben volt Báthorynál, aki Bálint másik erdélyi rokonát, Sulyok Imrét, a későbbi erdélyi kancellárt küldte követül a krakkói koronázógyűlésre. A barátságos fogadtatás másik oka az apa, Balassa János személye. Tekintélye és főleg lengyelországi kapcsolatai sokat jelenthettek Báthory Istvánnak.

Amikor a török tudomást szerez a félelmetes törökverő fiának gyulafehérvári tartózkodásáról, azonnal és fenyegetőleg kéri kiadatását. Báthory azonban erre nem hajlandó: sem III. Murad szultán parancslevelére, sem Mehmet pasa, nagyvezér legelszántabb fenyegetőzésére.[424]

Noha minden eddigi Balassi-életrajz a fentiek szerint – Bethlen Farkas tudósítása alapján – mondja el a történetet, továbbá a kortársak és a török források is úgy tudják, hogy Balassi Bálint Bekes segítésére, Báthory ellenében érkezett Erdélybe, egy gondolatkísérlet erejéig töprengjünk el azon: nem lehet-e mindez

---

421 Illéssy, 1900A, 194–195. A beiktatásnak a Beniczkyek ellentmondanak.

422 Be kell valljam, hogy itt pontosan Eckhardtot követem, miközben érteni nem nagyon értem ezt a kölcsönügyletet. Eckhardt–Komlovszki, 1972, 30–31.

423 Legalábbis Bethlen Farkas szerint így történt. Vö. Bethlen, 1782, 302–303; magyarul: Bethlen, 1982, 36, vagy Bethlen, 2004, 46.

424 Balassi, 1974, 256–257; Ungnád, 1986, 168, 170–171.

csak látszat? Színjáték, amelyet a Balassa–Sulyok–Báthory család rendezett? Olyan titok, amelyet szigorúbban őriztek annál, hogysem az udvari népek be legyenek avatva? Másképpen fogalmazva: ha Balassa János királyi udvari neveltetést/szolgálatot szánt Bálintnak, az adott, alább részletezendő helyzetben csak a *másik* udvarba küldhette fiát. Ha a felségárulás (még oly közeli) vádját nem akarta fejére vonni, tehette-e ezt másképp? S küldhette-e jobb helyre?

Nem lehet-e, hogy Balassi igazat ír végrendeletében, s Balassa János egészen kivételes kapcsolatot ápolt a közeli rokonnal?

Mindössze annyit kockáztatunk meg, hogy a „Balassa János elküldte fiát Bekes Gáspár mellé, Habsburg-hűségét bizonyítandó" *kijelentés legalábbis bonyolultabb eseménysor leegyszerűsítése, e történések bizonyára sokrétűek.*

A Báthory udvarába kerülés mint lehetőség az események résztvevőiben mindenképpen fel kellett hogy merüljön, még Bálint ún. fogságba kerülése előtt.

Báthory a kerelőszentpáli csatában elfogott főurakat a harcmezőn felakasztatta, meglehetős kegyetlenséggel. Viselkedésének jellemzésére csak egyetlen esetet idézzünk fel, a Pókai családét: Jánost lefejezték, öccsét, Pétert, nem. Azért nem, mert anyjuk könnyeire és könyörgéseire Báthory megengedte, hogy egyikük életben maradjon. Az anyának kellett választania, aki erre képtelen volt.[425] Végül a rokonok és barátok döntöttek, János, az idősebb, halálával megmentette öccsét.

A reggel nyolc óra tájban kivégzett főurak testét a lefejezés után a vajda délután háromig temetetlenül hagyta, majd a kolozsvári húspiac mellett engedte a tetemeket elhantolni. A székelyek közül harmincnégynek vágták le orrát és fülét, Szamosfalván pedig harmincnégyet felakasztottak. Az ítélőmester, Wesselényi Miklós, sírva olvasta föl a végzést. A vádlottak, régi szokás szerint és végső menedékként, a magyar királyhoz akartak fellebbezni. Ugyanaz a Báthory, aki megválasztásakor a Habsburgok egyszerű vajdájának vallotta magát, most az erdélyi országgyűléssel olyan törvényt hozatott, hogy a magyar királynak többé semmilyen törvénykezési joga nincs sem Erdélyben, sem a Partiumban. A halálos ítéleteket könyörtelenül végrehajtották.

Szemben a leírtakkal, Balassi Bálintnak nem esett bántódása. Jellemző, hogy a török szultán ezt írja Báthorynak (Stephan Gerlach másolata): „Te levelet küldtél hozzánk, azt válaszoltad, hogy valamennyi rabszolga lázadásba keveredett, ezért halállal bűnhödtek. *Nem is maradt életben senki a rabszolgák közül Balassi János fián kívűl,* akiről azt írod, hogy halálos beteg." (Kiemelés tőlem – K. P.)[426]

A Balassival való kivételezésnek persze az is lehet az oka, hogy ő magyarországi volt, azaz nem tett hűségesküt Báthorynak.[427] Azt, hogy meghagyták életét, magyarázhatjuk ezzel és a rokonsággal. De ha eredetileg nem Báthory udvarába készült, miért nem tért vissza Magyarországra? Hogyan válhatott Báthory kedves udvaroncává? Olyan szerencsés helyzetben vagyunk, hogy

---

425 Az eset ihlette Gyulai Pál *Özvegy Pókainé* c. költeményét („Báthori, Báthori! verjen meg az Isten…").

426 Ungnád, 1986, 170.

427 A korabeli jogszokás nagyon élesen megkülönböztette az ellenfelet és az árulót. Jellemző, hogy a törökök, ha egy rabjuk megszökött, tudomásul vették: szerencséje volt, Allah így akarta. De ha egy mohamedén hitre tért egykori magyar szökött meg, annak követelték a kiadatását, és minden módon üldözték. Vö. Ungnád, 1986, 162–163.

bizonyítani tudjuk: Balassa János teljesen *biztos volt az események szerencsés alakulásában, mondhatni: előre látta azokat.*

Közvetlenül Balassi Bálint Erdélybe menetele előtt, 1575 nyarán Balassa Jánosnak mind tisztsége, mind azzal járó fizetése megszűnt. 1575. június 18-án írja Istvánffy,[428] hogy 15 napon belül lejár Balassa főajtónállói hivatala, s már távozni készül Bécsből. Sem a júliustól elbocsátott főúrnak – aki hiába próbált magának valami magas tisztséget s ezzel járó fizetést kijárni –, sem fiának immár nem volt keresnivalója a császár környezetében. *E hónap végén* Balassi Bálint már, mint tudjuk, Báthory „foglya"! Istvánffy július 12-én értesült Bálint sorsáról, méghozzá Kassáról, mint Eckhardt megjegyzi, a levél utóirata szerint „Ezeket még senki sem tudja, és én sem mondtam el eddig Balassi Jánosnak fia esetit".[429] *Balassa János azonban tudott a dologról,* hiszen másnapi levelében Istvánffy már ezt a mondatot idézi tőle: „semmit sem aggódom a fiam miatt, csak a török kezébe ne kerüljön."[430]

Két dolog bizonyos. Az egyik: Balassi Bálint éppen akkor megy Erdélybe, amikor apjának (s vele vélhetőleg neki is) befejeződik a bécsi karrierje, a másik: Bálint elfogásának híre, még állítólagos agyba-főbe verése sem nyugtalanítja apját.

A Bekes- avagy a Báthory-párt szétválasztása már a kortársaknak sem volt könnyű feladat, gyakran az egyik testvér Báthory, a másik Bekes oldalára állt (mint a már említett Sulyokok példája vagy a Báthory-párti Kendi Ferenc és a Bekes-párti Kendi Gábor esete mutatja). A bizonytalanságra jellemző az először Bekeshez húzó, végül Báthoryhoz álló Hagymássy Kristóf[431] főúr jellemzése:

„Erdély egyik legelőkelőbb nemese tíz kövér ökröt és nagy mennyiségű élelmiszert ajánlott fel neki [értsd: Bekesnek – K. P.] (akár, mert titokban, mint mondják, Bekes pártján volt, bár nyilvánosan Báthory vajdával tartott, akár épp

---

428 Eckhardt, 1943, 58, 234.

429 Eckhardt, 1943, 58, 234.

430 Eckhardt, 1943, 58–59, 234.

431 Beregszói Hagymássy Kristóf (1517?–1577. március 4.) és a Balassák útjai többször keresztezték egymást. Hagymássy kiváló hadvezér volt, Szapolyai János, Izabella, majd János Zsigmond szolgálatában. 1557–1564 között Huszt kapitánya, egyik legnevezetesebb tetteként 1564 őszén megostromolja és lerombolja a Balassa Menyhárt építette halmi várat, ekkor esik el Sulyok György, Sulyok Balázs testvére, Balassi Bálintnak anyai ágon rokona (vö. Forgách, 1977, 811). 1560-ban Csáky Mihállyal együtt bécsi követ, 1566-ban János Zsigmond hadainak főkapitánya, birtokai ekkorra már jórészt Erdélyben voltak. A fejedelemmel és néhány más főúrral együtt az unitárius Dávid Ferenc követőjévé vált. Dobó István (akinek távoli rokona) és Balassa János 1568–1569 tájban állítólag rajta keresztül tart kapcsolatot János Zsigmonddal. Pereskedett Balassa Andrással (Csetfalva, 1573; vö. Lehoczky, 1996, 494), mivel első felesége (Sanyiki Krisztina?) hozományát, Makovica várát és uradalmát Serédy Gáspár elfoglalta, annak halála után özvegye, Mérey Anna, Balassa András felesége lett (1567. december 28., BÖM, II, 149), így került Csetfalva, Som, Zápszony, Makovica Balassa-kézre. János Zsigmond halála után előbb Bekessel tartott, majd Báthoryhoz csatlakozott, a székelyek őt akarták fejedelemnek. A speyeri szerződés alapján az erdélyi fejedelemséghez került Huszt várát János Zsigmond végrendeletében Hagymássyra, Bekes Gáspárra és Csáky Mihályra hagyta. 1577-ben ő vezérli az erdélyi hadakat Váradra.

Hagymássy második felesége Szklabonyai Balassi Fruzsina, akinek első férje viszont Dobó Domonkos volt, Dobó István testvére. Hagymássy harmadik felesége Kerecsényi Judit lett, aki Hagymássy halála után Balassi Bálint szerint a vénasszonyával őutána üzengetett, s aki aztán Dobó Ferenchez ment feleségül. Hagymássy Kristófról lásd még: Horn, 2005A, 268 és Horn, 2005B.

a vajda jóváhagyásával, ahogy mások tartják, hogy ajándékával megakadályozza a katonákat Dés város kirablásában)."[432] Hagymássyról a kortársak azért akarták nehezen elhinni, hogy Báthory híve, mert eredetileg a „testámentumos urak" (János Zsigmond végrendeletének végrehajtói) közé tartozott, tehát – a végrendeletben foglaltak alapján – Bekest kellett volna támogatnia. Továbbá ugyancsak János Zsigmond végrendelete értelmében Hagymássy, Csáky, Bekes és Bornemisza együtt (zálog)birtokolták Huszt várát, amelyet természetesen egyikük sem akart visszaadni, így egyfajta érdekszövetség keletkezett köztük. Az első három személy a magyar királynak is közösen küldött jelentéseket.[433] Valószínűleg teljesen igaza van azonban Horn Ildikónak, aki szerint „A Hagymássyval kapcsolatos híreszteléseket szándékosan tartották életben, mert mind Bekes, mind magyarországi pártfogói szerettek volna éket verni a Báthoryak és Hagymássy közé".[434] A történteket és főleg a később történteket (Hagymássy részéről Báthory lengyel királyi törekvéseinek anyagi támogatása, Báthory unokahúgának, Kerecsényi Juditnak feleségül adása Hagymássyhoz, a főúr országos főkapitánnyá és váradi kapitánnyá való kinevezése stb.) valóban nehéz lenne másképpen magyarázni, mint hogy Hagymássy őszintén és egyértelműen a Báthory-párt embere lett.

Csatlakozása Báthoryhoz döntően változtatta meg az erőviszonyokat.

Ő az a Hagymássy, akinek emberei Balassi Bálintot megsebesítették és elfogták, majd a vajdához vitték. És ő az a Hagymássy, egyébként a Balassák távoli rokona, akin keresztül Dobó és Balassa pár éve – ha ebből valami is igaz – János Zsigmonddal kapcsolatot tartott.

Mikor Balassi fogságba esett, Bekes még Tordán várakozott, olvashatjuk Bethlen Farkasnál.[435] Felmerül a kérdés: a Bekeshez igyekvő Balassi Bálint vajon miért nem Bekessel tartott?[436] Hiszen még időben csatlakozhatott volna a Kassáról Szatmárra, azután Désre, onnan Szamosújvár, majd Torda felé tartó fősereghez. De ő csak akkor lépi át Erdély[437] határát, amikor Bekes hadai már jókora utat megtettek.

Azután: miért bocsátkozik harcba Kornis Gáspár és Balassi? Mert az egyik Báthory-párti, a másik Bekes-párti? Ez lenne az evidens válasz. De hát a korban ez nem egészen így volt. A főseregek természetesen csatát vívtak, de a kisebb,

---

432 Bethlen, 1782, 302–303; magyarul: Bethlen, 1982, 36 vagy Bethlen, 2004, 46.

433 Horn, 2005A, 268.

434 Horn, 2005A, 268.

435 Bethlen, 2004, 46–47.

436 Ez már Erdélyi Pálnak is feltűnik, „megkésett Balassá"-ról ír. Szerinte így zajlottak le az események: „Itt találkozott a határszélen Kornis Gáspár huszti kapitány csapatával, aki Báthory segélyére sietett; itt az erdélyi határon vette föl vagy kezdte meg Kornissal az összeütközést, melyben Kornis, bár maga oly sebet kapott, hogy Báthoryhoz el sem juthatott, Balassa lovasait szétszórta. Bálint pedig kevesed magával maradván, az éj leple alatt vonult tovább, de újabb balszerencséjére ismét ellenségre, Hagymásy Kristóf embereire bukkant. Hagymásy Kristóf, ez a fösvény róka, szintén későbben indult. Viselkedését némelyek fölöttébb gyanúsnak tartották. […] A későn induló huszti kapitány így találkozott a megkésett Balassával, kinek újra csatát kelle kiállania. 200 lovas ellen szétszórt csapatának maradványával egyenetlenül szállt küzdelemre, melyben sebet kapott és fogságba esett." Erdélyi, 1899, 63–64.

437 Pontosabban nem is (a történelmi) Erdély határát, csak a Részekét, amelyek éppen ekkor – igaz – az Erdélyi Fejedelemséghez tartoztak.

néhány fős csoportosulások szinte soha. Egyáltalán: honnan tudtak egymás politikai hovatartozásáról?

Olyan korban vagyunk, amikor a különböző táborokhoz tartozás természetes, napi valóság, s ez a helyzettel való együttélés szabályait is megteremti. Van rá adatunk, hogy közismerten Habsburg-szolgálatban álló magyar főúr átutazóként (nem követségben) a török által megszállt Esztergomban tartózkodik – nem esik bántódása. A török fogságban lévő, nem önszántából Konstantinápoly felé igyekvő Krusith – nyilván török őrei jelenlétében – elbeszélget az éppen a királyi Magyarországra tartó magyar katonákkal. A különböző táborba tartozás tehát nem azt jelentette, s főleg nem a Bekes- vagy Báthory-pártiak esetében, hogy a felek automatikusan egymásnak estek.

Ez az egyetlen, nem a főseregek által vívott csatácska, amelyről tudunk, több csetepaté vagy nem volt, vagy a történetírók nem örökítették meg. De miért? Balassi ekkor még nem híres ember, az eset önmagában jelentéktelen.

És hogyan értsük azt, hogy „a Bekeshez igyekvő Balassi Bálint Erdély határán beleütközött a Báthory hűségén lévő Kornis Gáspár huszti kapitány lovasaiba […] katonáinak elvesztése után Hagymássy embereibe botlott, leütötték, elfogták és Kővárra, a vajdához vitték"? Elvesztek volna mind egy szálig, csak Balassi maradt meg? Valószínűtlen; a verekedésnek, ha volt egyáltalán, nemigen lehetett halálos áldozata. Avagy Balassi, látván a harc kimenetelét, sorsára hagyta legényeit s magányosan elinalt volna? Ez sem valószínű, a költőnek ugyan sok hibája volt, de gyávasággal éppen hogy nem lehetett vádolni.

Valami zavar mindenképpen van a történetben. (Göncruszkai) Kornis Gáspár 1575-ben még nem Huszt kapitánya, majd 1594-ben lesz azzá. A „kapitány" titulus persze legalább kétféleképpen is megmagyarázható. Egyrészt a latin szövegben a kapitány egy kicsit mást jelent, „capitaneus" annyi, mint kiváló nagyságú, jelen esetben leginkább vártiszt, lovastiszt, s nem feltétlenül „kapitány". Jó példa erre a Balassi Bálintot ábrázoló 17. sz-i olajfestmény, amely a költőt a latin kisérőszövegben „egri kapitánynak", azaz egri katonatisztnek mondja. Másrészt, igaz, 19 év múlva, Kornis tényleg huszti kapitány lett, a történtek után majd egy évszázaddal író Bethlen Farkas talán ezt vetítette vissza. Hagymássynak pedig kétségtelen van köze Huszthoz, többek közt és névleg[438] (Bekessel együtt) ő (zálog)birtokolja a várat, végül is nem lehetetlen, hogy jártak errefele emberei, *ám ő maga és katonái nem lehettek ekkor Huszt környékén,* vagy ha igen, Bethlen Farkas egy másik adata – amelyet egyéb források is támogatnak – helytelen. Azt írja ugyanis, hogy *azon a napon*, amikor Bekes Tordára érkezett, Hagymássy Gyulafehérvárott csatlakozott Báthory seregéhez. Ugyanakkor Balassi elfogását is Bekes tordai tartózkodásának idejére teszi. Más forrásokból tudjuk, hogy Bekes június 28-án érkezett a Torda melletti Keresztesmezőre,[439] s ott két napot időzött. Tehát június 28-án Hagymássy már Gyulafehérvárott volt és csatlakozott Báthoryhoz, Balassi pedig június 28-30 között került fogságba. Hogy Hagymássy ebben a két napban nem ment át Gyulafehérvárról Husztra, az bizonyos. S egyszerre két helyen sem lehetett, következésképp ő nem foghatta el Balassit. Mindez lényegében nem változtat Bethlen Farkas mondandóján, de az értelmezés annyiban módosítandó, hogy az

---

438 Horn, 2005A, 268. 1572: Csáky, aki szintén birtokos volt, már nem él, Bornemisza Farkas fia, B. Boldizsár kiszorítja Hagymássyt Huszt várából.

439 Szádeczky, 1887, 56.

Kornis Gáspár (huszti lovastiszt?) és Hagymássy emberei („hivatásos" katonai vele voltak Gyulafehérvárott) fogták el Balassit. A történet így más színezetű: nem Huszt várának kapitánya és nem a nagyúr Hagymássy a fogolyejtő. Mindenesetre felmerül a gyanú, hogy a kései utódok Balassi elfogását Huszt környékére lokalizálták, s ehhez kerestek szereplőket: a közismerten huszti részbirtokos Hagymássy és a (később) huszti kapitány Kornis e célnak tökéletesen megfelelt.

Az, hogy mint Bethlen írja, Kővárra, *a vajdához* vitték a foglyot, a történetíró tollán szintén bonyolultabb folyamat leegyszerűsítése lehet. Kővár Huszttól legalább egy–másfél napi lovaglás (több mint 100 km), a fejedelem vára,[440] ám maga Báthory bizonyosan nincs itt. Nem ismerjük napra pontosan az életét, elképzelhető, hogy valamikor 1575-ban Kővárra is ellátogatott, ám sokkal valószínűbb, hogy Balassi ment (vitték? fogolyként?) a fejedelmi udvarba, Gyulafehérvárra, s ott találkozott Báthory Istvánnal.

További kérdés: mit keres erre Balassi? Ha a császár szolgálatában ügyködik, miért nem kerüli el messzire Huszt környékét? Miért nem a békésebb körülmények között megjárható, nem hegyekkel teli Debrecen–Várad–Torda útvonalat választja?

S honnan veszi adatát – majd száz évvel a történtek után – Bethlen Farkas? Általában 16. századi történetírók munkáira (Johannes Michael Brutus, Istvánffy Miklós, Szamosközy István stb.) támaszkodik, ezekben a forrásokban azonban *nincs szó a fenti eseményekről.* Néha eredeti dokumentumokat és mára már elveszett forrásokat is használ – egy ilyen őrizhette meg Balassi kalandját…

Furcsa az egész történet.

Jelentéktelen eset, amely úgy elhíresül, hogy a történetíró tolla s a kortársak levelezése egyaránt megörökíti. Hubert Languet a szász választófejedelemnek írt levelében, 1575. július 31-én ezt írja Prágából: „Hunc habuit exitum Bekessii expeditio, qua videntur ita irritati Turcae ut hic metuamus ne inde captent occasionem violandi inducias Hungaria, quo iam irruperunt, et occuparunt prope urbes metallicas arcem Blaustein, quae pertinuit ad Ioannem Balassi cuius etiam filius captivum abduxerunt."[441] A törökveszély és a Balassi-birtok Kékkő török általi elfoglalása mellett rögtön Balassi János fiának fogságba esését említi. Ez tehát hírértékű esemény volt egy humanista számára. De vajon ki s mi tette hírré?

Augusztus 13-án, ugyancsak Prágából Sir Philip Sidneynek számol be Kékkő, Divény, Korpona és Fonyód török kézre kerüléséről, s ennek kapcsán ír Balassa Jánosról, „akit ismersz, s akinek egyetlen fia is, mint hírlik, törökkézre került. [442]

---

440 A vár 1575-ös jogi státuszára ez valószínűsíthető, János Zsigmond 1567-ben vette vissza Schwendi Lázár kassai főkapitánytól. Nincs adatunk rá, hogy 1567 és 1575 között elzálogosították, eladták vagy elajándékozták volna, még Báthory Zsigmond idején is a fejedelemé, itt tölti önkéntes száműzetését Maria Kristierna, Báthory Zsigmond felesége.

441 Arcana Seculi Decimi Sexti Huberti Langueti legati, dum viveret, et consiliari Saxonici Epistolae Secretae ad Principem Suum Augustum Saxoniae ducem. Halle, 1699. 113. XLVI. levél. (Gömöri György közlése, Sz. Sz. G., regeszta.)

442 Gömöri, 1983, 432. A folytatás sem érdektelen: „Szánom az öregúr [=Balassa János] szerencsétlenségét – mindig is csodáltam őt, aki feledhetetlen megvesszőztetéssel torolta meg annak a spanyolnak a szemtelenségét, akitől a sérelem érte." 1575. aug. 13.

Nagyon úgy látszik, hogy Balassa János mozgatja a szálakat: az ifjú „fogságba esése" *kizárólag azért hírértékű,* mert az ő fiáról van szó. S valószínűleg nem véletlen, hogy pontosan azok a hírek kelnek lábra, amelyek az ő érdekeit szolgálják.

1575. július 31-én Bécsben kelt levelében Istvánffy Miklós a budai pasa levelét ismerteti, melyben a pasa azt állítja, hogy az erdélyiek átadták neki Balassi Bálintot.[443] A jól tájékozott Istvánffy cáfolja a hírt, bizonyosan tudja, hogy Báthory nem adta ki a töröknek Balassit.

Balassa János látszólag kevésbé volt ellátva pontos információkkal. 1576. december 31-én Ungnad Dávid portai követ udvari papja és titkára, Stephan Gerlach feljegyezte naplójába, hogy Mehemet pasa beárulta Balassa Jánost, aki levélben ígérte, *kész övéivel együtt meghódolni a töröknek,* ha fiának, *„ki a Bekes-féle háborúban a törökök kezébe esett"*, visszaadják szabadságát.[444]

Hihető ez?

A kitűnő erdélyi kapcsolatokkal-hírhozókkal, előkelő erdélyi rokonsággal rendelkező Balassa János ne értesült volna fia tényleges sorsáról? S miközben az ifjú víg udvaroncéletet élt, a megtévesztett atya fia sorsáért reszket, olyannyira, hogy lényegében árulásra vetemedik? A források erre vallanak: a nagyvezér Mehmet pasa Báthory Kristóf fejedelemnek 1577. február 27. előtt írt levelében olvasható, hogy Balassa János „kínzotta az rabokat, azkik kezesek voltak Ludfi odabasáért. Állítólag azt mondta: »*törekedjetek az én fiam szabadulásáért és én nem kínzalak titöket.*«"[445] Vagy csak a ravasz és a törökkel szemben meglehetősen cinikus Balassa János téveszti meg így a fél világot? Nagyon hasonlónak látszik ez a magatartás ahhoz, ahogyan Balassa korábban is a törökhöz viszonyult.

Két szultáni levél[446] tanúskodik vagy arról, hogy Balassi a törököt akarta becsapni, vagy arról, hogy árulásra készült: a két lehetőség közül egyelőre, legalábbis teljes bizonyossággal, a szakirodalom nem tudta eldönteni, melyik az igaz.[447] Az időben korábbi irat 1571 nyarán keletkezett, amikor Balassa János még szökésben volt, még nem kapott kegyelmet. A levél nem kevesebbet állít, mint hogy felajánlotta szolgálatait és birtokait a töröknek, sőt, II. Szelim 1566. évi trónra lépésétől fogva rendszeresen titkos információkat küldött a budai beglerbégnek és a végek bégjeinek. Szándékának őszinteségét bizonyítandó Balassa szóba hozta török rabjainak szabadon bocsátását is.[448] A másik levél 1572 nyarán íródott, s ugyancsak egy Balassa János által a töröknek tett ajánlatra adott válasz. A török éppenséggel nem látszott kapva kapni az ajánlaton –

---

443 „Passa Budensis scribit archiduci, esse in suis manibus captivum filium Joannis Balassa per Transilvanos ei missum, si est credibile, quod hactenus credere vix potui." Iványi, 1954, 415.

444 Szalay, 1859, 243. A napló új magyar kiadásából (Ungnád, 1986) ez a rész hiányzik. „Mehemet pasának egyik embere jelentést tett uramnak, hogy a magyar úr, Valassian [=Balassa János], két török foglyot küldött Mehemet pasához levéllel, melyben ígéri. Hogy kész magát az övéivel egyetemben alávetni a portának, s kész valamennyi török foglyait elbocsátani, ha fiának, ki taval a Bekes-féle háborúban a törökök kezébe esett, szintén visszaadják szabadságát, s ha neki Jánosnak, és az övéinek biztos urodalmat adnak székhelyül."

445 Szalay, 1859, 244.

446 Dávid, 1998, 913–915.

447 A kérdést részletesen elemző Dávid Géza tanulmányára utalok, vö. Dávid, 1998, 912.

448 Ez az az időszak – 1571–1572 (vö. a korábban írtakkal) –, amikor Balassa Jánosról széltében-hosszában terjed a hír, hogy lepaktált a törökkel.

mintha nem nagyon bízott volna Balázs János (ahogy a török általában hívta) őszinteségében. S bizonyosan tudjuk, hogy Balassa nem engedte el török foglyait. Ellenkezőleg: Balassi Bálint Erdélybe menetelének évében, 1575 március–áprilisában Selmec környékén 2600 törököt vert meg,[449] Szokollu Musztafa pedig ugyanezen év nyarán bevette Balassa várait, Kékkőt és Divényt.[450] Stephan Gerlach így fogalmazza meg a török véleményt „Balassi úr maga a hibás várai elveszte miatt".[451] Majd folytatja: „Balassinak is – a magyar főúrra gondolunk – a törökök két várát bevették. Erre mondta a pasa: császárunknak semmi kárt nem okozott, mert ezek a várak nem az övéi, hanem Balassié voltak, *aki gyakran ígérte nekik, jöjjenek csak, átadja nekik a várait.* Ismét: őfelsége örülhet, hogy a lázadót, aki annyi nyugtalanságot okozott, ilyen módon megbüntette. Annak, hogy a törökök két várat elvettek tőle, éppen az az oka, hogy Balassi azt ígérte, *csak jöjjenek a törökök, átengedi nekik a várakat*. Amikor azonban odamentek, és az ostromlétrákat a falhoz támasztották, felmásztak, egyik törököt a másik után megköttette. Néhányan kiabálni kezdtek, a többiek meghallották, észrevették a csúffá tevést, ismét visszahúzódtak, ezt a pasa nem tudta elfeledni, tehát meg kellett őt bűntetni."[452] (Kiemelések tőlem – K. P.)

A törökök, némileg leegyszerűsítve az eseményeket, igazat mondottak. A következő történt (1574-ben), Istvánffy előadásában: *„Az országnak abban az részében, mely az bányavárosok felé tart, Balassi Jánosnak vala egy Kékkő nevő vára*[453] *(melyet a németek Plobenstannak híttak), melyben, elhagyván Zólyomot, Dobravinát és egyéb helyeket, már régen lakozik vala, és abban egynéhány nevezetes török rabokat tart vala.*

Vala egy Pintér Benedek nevű gondviselője, kit mintha az bevött s kiadott jövedelemnek számvételében nem megvetendő somma pénzzel adóssá maradott volna néki, ráköltött vétekért vasban veretett, és azon tömlöcben vetette, melyben az törökök záratnak vala be, egymás akaratjával való gonoszságból, mely nem igen szerencséjére lőn, amint osztán megtetszék.

Ott az Balassi kegyetlensége s az oly nagy rajta tött bosszúsága felől, Pintér az török rabtársai előtt sokat panaszolkodván, végtére vélek megszerződik, hogy valaki közülök feje-váltsága tettetésével, kezesség alatt elbocsátanának s az budai Musztafa vezérrel titkon végeznének, hogy bizonyos napra vitézit odabocsátaná, akiktől kötélen felvonyatván (az dolognak megpróbálására alkalmatos helyet mutata nékiek), megfogván vagy ölvén Balassit, az várat könnyű munkával hatalmában ejtetnék.

Tudja vala Balassi azokat, megjelentvén neki Pintér minden tanácsit, holott gyakran az törökök egymáshoz járván közakaratból napot végeznek, melyre a végezett dolgokat véghez vigyék.

Mely napra az gyalog törökök Filekből, Nógrádból s Budáról nagy hallgatással elérkezének, Pintér az kötelet alábocsátja, és négyet avagy ötöt azokban az várban felvonszon, azok mindjárást megkötöztetnek.

De az többi, kik az közel lévő kőszikla alatt megbújtak vala, az csalárdságot s ravaszságot eszekben vevén, mivel az társoktól semmi jel, az melyről végeztek vala, az

---

449 Ungnád, 1986, 156. (Gerlachot 1575. április 18-án értesítik az eseményről, tehát ennél korábban történt.)

450 Vö. Hubert Languet idézett levele, Szelestei N., 1992, 10; Ungnád, 1986, 160. Istvánffy részletesen leírja az ostromot, Istvánffy–Tállyai–Benits, XXV. könyv, megjelenés alatt.

451 Ungnád, 1986, 160.

452 Ungnád, 1986, 160–161.

453 „Balassi jeles álnoksággal megcsalja az ellenséget" – Istvánffy margináliája.

várból nem adatnék, nagy kiáltással Balassit és Pintért szitkokkal és gyalázattal illetvén bosszankodva elmenének.

De Musztafa[454] *vezér, ki már azelőtt Balassit szörnyűképpen gyűlöli vala, bánván azt, hogy ő megcsalatott s megcsúfoltatott vala, haraggal s gyűlölséggel egyszersmind megkeseredvén elvégezé, hogy azt az Balassi vétkét megbosszulja s őtet az várból kivonyassa.*"[455] És itt következik Kékkő és Divény ostromának részletes leírása. Egyetlen ember, Rácz Radosa kivételével a törökök mindenkit levágtak. „Megvétetvén az mieinknek szemek előtt gyalázattal két várak, s Balassinak ravaszsága nagy szörnyűképpen megtoroltatván" (…) „csikorgatván a fogát és zúgolódván Balassi".[456]

A török által frissen elfoglalt Kékkő várának kapitánya, Ali szécsényi bég is mondhatott volna pár keresetlen szót Balassa János törökbarátságáról. A szerencsétlent Balassának sikerült elfognia, s fennmaradt 1575. augusztus 23-án, Zólyom várában lefolytatott kínvallatásának (latin nyelvű) jegyzőkönyve.[457]

A Habsburgok mindenesetre éltek a gyanúperrel, hogy Balassa János összejátszik a törökkel. Krusith János és a bányavárosok elöljárói is erre gyanakodtak. Ezenközben több török forrás is, Bekes mellett, rendre Balassa Jánost nevezi meg a Báthory-ellenes felkelés főszervezőjének. Balassa János olykor túlságosan is megkeverte a kártyákat.

„Sokszor a csel, nem a kard" – jellemzi Balassa Jánost sírverse, s jusson eszünkbe a főúr megszökésén kesergő királyi biztosok (már idézett) kifakadása: kifogott rajtuk „a rendkívül agyafúrt embernek nagy ravaszsága".

A Habsburg-udvart legalábbis ideig-óráig megtévesztő vagy megtéveszteni akaró Balassa János festette-terjesztette helyzetkép bizonyos értelemben túl jól sikerült: a Habsburg-hű atya kesereg szemefényének az ellenség kezébe kerülésén, s még árulásra is vetemedik fiáért. Tudjuk: nincs ellenség, Balassi soha nem volt török fogságban, Balassa Jánosnak pedig minden törökkel paktáló irata – legalábbis véleményünk szerint – csel, ravaszkodás, „jeles álnokság", mint Istvánffy mondja.

Van valami mesésen túlzó abban is, ahogy Báthory fejedelem Balassi sebesülését (s ne feledjük, az esetről ez az egyetlen forrásunk van, a költő például sohasem panaszkodott süketségre) elmondja: „Mikor egy szolgánk az Balassi fiát megfogta, egy bottal ütötte volt agyon, kibe megsüketült és az kórság is gyakorlatossággal üti el, ugyannyira vagyon, hogy sem élhet, sem halhat, elvajudt."[458] A török jól értette, egy szavát sem hitte ebben az ügyben Báthorynak.[459] S mint majd látni fogjuk, erősen valószínűsíthető, hogy a már lengyel király Báthory máskor sem mond igazat a töröknek Balassi Bálintról.

Az események *egyik* elképzelhető értelmezését mutattuk be. A „Balassa János elküldte fiát Bekes Gáspár mellé, Habsburg-hűségét bizonyítandó" állítással szemben egy másik – feltehetőleg mindig csak legfeljebb valószínűsíthető és nem bebizonyítható – lehetőséget szerettünk volna felvázolni.

---

454 „Mely dologgal az törökök felingereltetvén." – Istvánffy margináliája.

455 Istvánffy–Tállyai–Benits, XXV. könyv, megjelenés alatt.

456 Istvánffy–Tállyai–Benits, XXV. könyv, megjelenés alatt.

457 Eckhardt, 1943, 62–65.

458 Veress, 1944, I, 369–370 (425. szám).

459 Ungnád, 1986, 168, 170–171.

Az „elvajudt" Balassi Bálintnak nehezen lehetett volna kedvérevalóbb környezetet találni, mint a fejedelmi székhelyet, Gyulafehérvárt, a gáláns udvari élet hétköznapjaival, a Báthory köré sereglő „vitéz ifiakkal".

Balassi már Gyulafehérvárra érkezése előtt megismerkedhetett az olasz kultúrával, erre mind Bécsben, mind Pozsonyban lehetősége nyílt. Az udvari ünnepségeken a Balassák szerepét vizsgáló Kiss Farkas Gábor szerint: „[…] Báthory István gyulafehérvári és krakkói udvara *előtt* [kiemelés tőlem – K. P.] is olyan környezetben nevelkedett, melyben közel kerülhetett az olasz udvari kultúrához: a manierizmus korának egyik vezető itáliai udvara, Ferrara pedig szinte házhoz jött. […] A család a kor minden elérhető udvari fesztiválján képviseltette magát, a magyar főnemesi családok között egyedülállóan. […] A Balassi-család […] nem tartozott az udvari kultúrával ellenséges magyar nemesi családok közé."[460] Ezekkel a megállapításokkal egyetértve nem szeretnénk eltúlozni Gyulafehérvár jelentőségét az olasz(os) kultúra közvetítésében,[461] sem pedig visszavetíteni a későbbi, Báthory Zsigmond (szolgálatában: a zenész Giambattista Mosto, az építész Simone Genga, a festő Niccolò Greco stb.) vagy András alatti, rendkívül olaszos udvart Báthory István korára, ám a legvisszafogottabb nézőpontból sem mondhatunk mást: Balassinak szükségszerűen találkozni kellett itt (meglehet: újra) az olasz kultúrával.

Ugyanakkor eme első erdélyi tartózkodása alkalmával valószínűleg *nem* a kulturális élmények voltak számára döntőek, hanem az új élethelyzet, Báthory személyisége, politikája és hadvezetése.

János Zsigmond és Báthory István ugyan két merőben különböző személyiségű[462] uralkodó volt, ám az olaszos műveltség mindkettőjüket s mindkettőjük udvarát jellemezte. Báthory sokakat átvett a korábban János Zsigmondot szolgáló idegen, lengyel és olasz udvaroncok, hivatalnokok közül, méghozzá felekezetre való tekintet nélkül; továbbra is bizalmi ember maradt Blandrata és az őáltala idehívott olaszok, mint például Niccolò Buccella (†1599) neves antitrinitárius orvos, aki 1574-től évi 600 tallérért állt Báthory szolgálatában.[463]

A katolikus és jezsuita szimpátiájú Báthory egyaránt jól ismerte a bécsi udvar világát, hiszen itt volt apród, majd diplomata, utóbb fogoly, másfelől az olasz kultúrát, hiszen 1549-ben Itáliába is eljutott, megfordult Padovában, s alapos humanista műveltséget szerzett. Maga is írogatott, az 1560-as évekből fennmaradt emlékirata, ismertek szónoklatai. Ő hívatta – Forgách Ferenc ajánlására – Párizsból Gyulafehérvárra Johannes Michael Brutus (Giovanni Michele Bruto, Velence, 1517–Gyulafehérvár, 1592. május 16.)[464] Ágoston-rendi

---

460 Kiss, 2004, 89–115.

461 Elsősorban Barlay, 1986, 77–93.

462 A művész-sportember és a katona-diplomata különbözősége. János Zsigmond az ellene többször elkövetett árulásért halálra ítélt Forró Miklósnak is megkegyelmezett, míg Báthory, ha ellene lázadtak, Erdélyben pontosan éppúgy, mint Lengyelországban, minden lázadót felakasztatott. Valláspolitikájuk is alapvetően különbözött, még ha Báthory toleráns álláspontot képviselt is ezekben az időkben; cenzúrarendeletet (1571) azonban csak ő adott ki. Vö. Balázs, 1998.

463 http://www.eresie.it/id566.htm

464 Brutushoz: Hrabovszky, 1825; Toldy, 1868; Fraknói, 1887; Kovács Lajos, 1916; Steiner, 1933; Papp, 1940; Caccamo, 1972; Bartoniek, 1975; Adattár XVI–XVIII/11, 1983.

szerzetest, vándorhumanistát, jeles szövegkiadót,[465] hogy folytassa Bonfini történetét,[466] s többek közt az ekkoriban újrafogalmazódó Mátyás-kultusz segítségével propagálja Báthory politikáját.[467] Noha Brutus könyvtárának csak későbbi összeírását ismerjük,[468] bizonyosra vehető, hogy már ekkor több száz könyve volt, s ezek egy része olasz nyelvű.

Brutus 1574–1576 közötti erdélyi tapasztalatairól, a gyulafehérvári állapotokról is ír, *Ungarorum mores* címmel. Ebből nem igazán olaszos Gyulafehérvár-kép bontakozik ki. A magyar embert nem sokat érdekli az aranyhímzésű ruha, a díszes bútor, kép, szobor, márvány és bronz dísztárgy, ellenben lovát igen nagyra tartja, azt díszíti, azt csinosítgatja; nem építkezik, a meglévő épületeket elhanyagolja; nincs igazán fényűzés, pompa. A törökkel való harc miatt hanyatlanak náluk a szelídebb tudományok; a magyarokat az építéstől nem a költségek tartják vissza, hanem az, hogy Magyarország állandó veszedelemben van.[469] Ha Lászai (Lázói) János reneszánsz kápolnájára, János Zsigmond és Izabella királyné fehér márvány tumbáira gondolunk, nem értjük Brutust. Pedig hát az olasznak, aki megjárta Madridot, Bázelt, Párizst, aki otthon volt Velencében, Padovában, Genovában, s ezekhez a városokhoz s az ottani mentalitáshoz viszonyított, nyilván mélyen igaza volt.

Egyéb adatok is azt mutatják, hogy ellentmondásos hely volt Gyulafehérvár. Maga a város mint város sokkal jelentéktelenebb nemcsak Bécsnél, de Pozsonynál vagy akár Kolozsvárnál. Tudják ezt a kortársak is. Szapolyai János nem véletlenül gondolkozik azon, hogy Szászsebesből csinál székhelyet, az ötlet 1571-ben ismét felmerül. A várat éppen 1576-ban akarják nagy közmunkákkal korszerűsíttetni, de ebből sem lesz semmi.[470] A fejedelmi palotáról lényegében annyit tudunk, hogy a középkori püspöki palota épületéből jött létre, Bornemissza (Abstemius) Pál püspök (1553–1556) reneszánsz építkezéseit

---

465 Horatius, Cicero, Caesar, Ph. Callimachus, F. Contarenus, B. Fazius, Dudith András műveit rendezte sajtó alá, és megírta Firenze történetét (*Florentinae historiae libri octo priores,* Lyon, 1562). Legismertebb, több nyelvre lefordított munkája a leánynevelésről szól (*La Institutione di una fanciulla nata nobilmente*, 1555). Egyéb munkái: *Flaminius Nobilius: De rebus gestis Stephani I. regis Poloniae,* Róma, 1582; *Selectorum epistolarum libri V,* Krakkó, 1583; *Opera varia selecta,* Berlin, 1698; *Rerum Polonicarum ab excessu Stefani regis libri,* Firenze, 1827; Toldy–Nagy, 1863–76; Dézsi, 1900.

466 *A Rerum Hungaricarum libri XX.* c. munka 1586 körül készült el. Csak 1552-ig terjedő része, az 1–14. könyv maradt ránk, az is csonkán.

467 E célt szolgálták az 1570-es évek második felében kiadott kolozsvári nyomtatványok is: Mátyás király alakjának eszményiesítésével a nemzeti királyság eszméjét népszerűsítették.

468 Madas–Monok, 1998, 150. „*Giovanni Michaele Bruto* (1517–1592), az olasz történetíró Báthory István erdélyi fejedelem, majd lengyel király udvari történetírójaként magángyűjteményének egy részét magával vitte Erdélyből. Ránk maradt ugyan a halála után bécsi házában lévő könyveinek összeírása (765 kötet), de számunkra a magyarországi olvasmánykultúra története szempontjából az az inventárium a fontos, s figyelembe veendő, amely Brutusnak rövid időre Gyulafehérvárt maradt, s a fejedelmi könyvtárban elhelyezett 55 könyvéről szól. Ezek a könyvek is a Császári Könyvtárat gazdagították, hiszen a jegyzéken Hugo Blotius, udvari könyvtáros kézírásával olvashatjuk »Bruti Bibliothec«. (Brutus könyvtára). Annak ellenére, hogy Brutus könyveit elszállították Erdélyből, maradhattak ott egyes kötetek, amelyeket eladott, elajándékozott vagy éppen kölcsönadott."

469 Vö. Zsinka, 1913.

470 Kovács, 2005, 237–238.

használhatták fel a fejedelmi reprezentáció hátteréként. János Zsigmondnak állítólag voltak jelentős építkezései, de ezek pontos jellegéről, méretéről semmi bizonyos adatunk nincs, a hiteles források mind 1576 utáni állapotra vonatkoznak. Jelentéktelen, szegényes polgárság, építészetileg – a székesegyházat leszámítva – kevés igazán érdekes dolog: mindez Brutust igazolja.

A kancellária viszont egy darabka Itália: Brutus kancelláriai tisztviselőtársai (a történetíró névleg a kancellária titkára volt) mind magas humanista képzettséggel rendelkeztek. A már többször említett Forgách Ferenc volt a kancellár, egykor váradi püspök és Oláh Miklós pártfogoltja, betegségei és egyéb elfoglaltságai miatt azonban gyakorlatilag barátja, Berzeviczy Márton[471] vezette a hivatalt, aki korábban ugyancsak Oláh kancelláriáján dolgozott, s Forgáchcsal együtt tanult a padovai egyetemen; ott volt még Kovacsóczy Farkas, aki szintén Padovából érkezett, ahol Báthory István unokaöccsének, ifj. Báthory Istvánnak a tanulmányait felügyelte. A kancellárián dolgozott továbbá Székesfejérvári Tamás, ő Báthoryval együtt volt fogoly Bécsben. Korábban János Zsigmond íródeákjaként kísérte el a bécsi követségbe Báthoryt. Róla nem tudjuk, járt-e itáliai egyetemre, de azt igen, hogy a történelem szenvedélyesen érdekelte. Feljegyzéseit, amelyek főleg a Szapolyai-család tetteiről íródtak, Brutus használta fel munkájához.[472] Abban a szűk két évben[473] tehát, amelyet Balassi 1575–1577-ben Erdélyben töltött, egy „kiváló tehetségeket összegyűjtő, tudományos műhelyként is működő",[474] olaszos műveltségű kancelláriát ismerhetett meg. Az említetteken kívül több erdélyi politikus rendelkezett számottevő humanista műveltséggel: Gálffy János, Gyulay Pál, Kendi Sándor,[475] az anyai ágon Balassi-rokon Sulyok Imre stb.

A Gyulafehérvárott élő lengyelek, akik még János Zsigmond idejében érkeztek az országba, s erősen kötődtek az utolsó Szapolyaihoz, továbbra is az udvarban maradtak. Olaszos műveltségük,[476] udvari mentalitásuk s nem utolsósorban nagy számuk miatt a gyulafehérvári udvar udvariságához, nyugati mintákat követéséhez ők adták a közönséget, a befogadó-igénylő légkört, mondhatni: a tömegbázist.

Milyen lehetett ekkor az erdélyi fejedelmi könyvtár? Erről alig tudunk valamit, hiszen Báthory Zsigmond (1581–1599) első lemondásakor (1598) barbárul elpusztították. Jakó Zsigmond[477] kutatásai szerint őrzött valamennyit az egykori budai királyi könyvtárból, volt benne néhány kódex a Corvinából. A könyvek egy részéről bizonyosan tudjuk, hogy János Zsigmondéi voltak, akinek szenvedélyes teológiai érdeklődése az idevonatkozó irodalom beszerzésében is megnyilvánult. Egy bársonykötésű, nyomtatott Erasmus (Bázel, 1516) is bizonyosan (névbejegyzés tanúskodik róla) János Zsigmond tulajdonában

---

471 Életéről: Veress, 1911.

472 Vö. Horn, 2005A, 263.

473 Ebben az összetételben a kancellária 1573 végén, 1574 elején állt fel, s Báthory Lengyelországba távozásával – a legkiválóbbakat magával vitte – személyzete átalakult. Horn, 2005A, 263.

474 Horn, 2005A, 263.

475 Gerlach így jellemzi: „Kendi úr, az erdélyi követ, aki olyan jól beszél görögül és latinul, és Wittenbergben tanult." Ungnád, 1986, 156.

476 Erről Ślaski 1999, 659.

477 Jakó, 1977, 169–178.

volt.[478] Egyéb könyvei közül ismert egy érdekes petrarkista versgyűjtemény, amelyre Barlay Ö. Szabolcs hívta fel a kutatás figyelmét;[479] ez a Dionigi Atanagi[480] (1504 körül–1573) humanista által összeállított *De le rime di diversi nobili poeti toscani* című versantológia, amely 248 lapon 111 költőtől 800 verset tartalmaz. Szerkesztője a velencei Lodovico Avanzónál kinyomtatott kötetet 1565-ben küldte el Giovanandrea Gromo testőrkapitány révén a gyulafehérvári udvarba.[481] Egészen bizonyos, hogy a debreceni, kolozsvári és gyulafehérvári nyomda közelmúltbeli termékei szintén ott voltak a fejedelmi gyűjteményben.

Kérdés azonban, hogy az ilyen Balassi-fajta ifjaknak lehetett-e bejárásuk az olasz historikus könyvtárába vagy akár a fejedelmi könyvtárba.

Az élethelyzet fölöttébb tetszhetett a 22 éves Balassi Bálintnak. A *patria potestas* nem ért el idáig, de a Balassák híre igen.

Itt nagyon tudták, ki ő. Balassa Menyhárt, az Erdély életében döntő szerepet játszó hírhedett-híres államférfi és hadvezér, egykor országos főkapitány, sokak szerint viszont egyszerű gyilkos,[482] továbbá Balassa Imre, egykor erdélyi vajda: e két áruló unokaöccse. S hát Balassa János neve sem volt éppen ismeretlen, nem beszélve az anyai ágról, a Sulyokokról.

A királyi Magyarországon a Balassa név távolról sem csengett olyan félelmetesen, de olyan előkelően sem, mint itt; míg Bécsben fölöslegesnek találtatott mind Balassa János, mind a fia, itt Bálint leendő tisztségek várományosának érezhette magát. S vessünk fel egy eleddig sohasem vizsgált, nagyon egyszerű, ám fontos kérdést: miből élt Balassi? Annyi pénzt vitt volna magával, amennyi majd két évig kitartott? Elég volt lóra, cifrára? Vagy az erdélyi rokonság pénzelte? Egyik sem valószínű. Vélhetőleg Báthory szabályos szolgálatába lépett, szabályos fizetéssel. Érezhette, hogy szükség van rá és megbecsülik. Élete során ritkán lehetett ebben része.

Ha Balassi közvetlenül Báthory környezetéből figyelte az eseményeket, s ha kellően éleselméjű volt, márpedig ezek egyikéhez sem férhet kétség, elké-

---

478 Jakó, 1977, 175.

479 Barlay, 1986, 83–92.

480 Cagliban, Urbino hercegségben született, 25 éves korában került Rómába. Később Anconában a városi tanács titkára, jó barátja Bernardo Tassónak. Ezután Velencében élt haláláig, ahol az Accademia della Fama titkára, számos nyomda korrektora. Élete során barátságba került Paolo Giovio történetíróval, Pietro Bemboval, Michelangelóval. Fő műve, a *Ragionamento […] de la eccellentia, et perfettion de la historia* (Velence, 1559) hasonmás kiadásban is hozzáférhető. Mestere volt a petrarkista verskötetek összeállításának, széles ismeretségi körét kihasználva neves költőket tudott megnyerni céljainak. Például a 21 éves korában, 1559-ben meghalt Irene di Spilirnbergo festőnő-költőnő-zenész (Tiziano tanítványa) stb. tiszteletére 143 neves szerző 279 olasz és 102 latin verséből álló gyűjteményt szerkesztett. Ebben a kötetben is, pontosan úgy, mint a János Zsigmondnak ajánlottban, Atanagi által írt életrajz mutatja be a könyv címzettjét. A költők közül elég, ha csak Scipione Ammirato, Giuseppe Betussi, Lodovico Dolce, Lodovico Domenichi, Girolamo Muzio, Luigi Tansillo, Bernardo and Torquato Tasso, Benedetto Varchi és Tiziano Vecellio nevét említjük. Ez arra figyelmeztet, hogy a János Zsigmondnak dedikált, nyilván Giovanandrea Gromo testőrkapitány és velencei kém szándékaiba illeszkedő verseskötetet ne értékeljük túl. Atanagi, a kiváló humanista, egy kis mellékesért kamatoztatta szervezőkészségét, sem a gyászoló Spilirnbergo család, sem János Zsigmond nem maradhatott hálátlan. Vö. Schutte, 1991, 42–61.

481 Gromóról: Barlay, 1986, 77–86.

482 Bebek Ferencet, Kendi Ferencet és Antalt ugyan Izabella királyné ölette meg (1558. szeptember 29.), de Balassa Menyhárt támogatásával.

pesztően érdekes politikai leckében lehetett része.

Amikor Balassi 1576 nyarán Erdélybe került, még az sem volt bizonyos, hogy Báthory – Bekes ellenében – meg tudja őrizni hatalmát, az pedig, hogy rövidesen lengyel király lesz, teljességgel valószínűtlennek látszott. A katolicizmus helyzete sem ígért sok jót: ekkor Erdély lakosságának mintegy 80%-a volt protestáns.

Báthory mindenütt és mindig győz.

Érdemes fölelevenítení megválasztásának körülményeit. A János Zsigmond által kijelölt utód, tudjuk, nem ő, hanem Bekes Gáspár volt. Egyetlen riválisa: Báthory Kristóf. Ő azonban, podagrájára való tekintettel, amely számára a harcot lehetetlenné tette, öccsét, Báthory Istvánt javasolta fejedelemnek.[483]

Bethlen Farkas a fejedelemválasztásról, miután oldalakon át ecsetelte a Báthoryak nemzetségének előkelőségét és Báthory István számos erényét, így ír: „Egyszóval úgy látszott, hogy kiválóságra és tettekre, nem pedig tétlenségre született. Báthory István egyhangú fejedelemmé választásához hozzájárult páratlan jámborsága, amelyet gyermekkora óta gyakorolt. Ajánlotta őt kiváló, egyenesen királyi termete, díszes és telt arca, hajának ékessége, amelyekről ugyan azt hihetné, hogy múlandók és hívságosak, mégis a legnagyobb és legkiválóbb személyek iránti tiszteletet a leginkább növelik. Ezt tárgyalták egymás között az ország karai és rendjei Báthoryról. Bekes Gáspár viszont Bekes Lászlónak, egy jelentéktelen nemesembernek volt a fia, akit az apja annak idején a lugosi kerület bejárására kiszállt Petrovics Péter szolgálatába ajánlott és ez őt apródjai közé sorolta, ő pedig élénk eszéhez mérten hűségesen szolgálta és annyira kiérdemelte ura kegyeit, hogy röviddel halála előtt végrendelésében János Zsigmond királyra hagyta."[484] Bethlen érvei közül a jámbort nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk (túl sok embert akasztatott fel, igaz, később, már megválasztása után), ami marad: sokkal előkelőbb származású és szebb férfi, mint Bekes. Ez döntötte volna el, hogy ki lesz a vajda? Ha úgy fogalmazzuk át Bethlen Farkas mondatait, hogy Báthory hatalomra termett, lenyűgöző személyiség volt, a válasz: igen. Természetesen sokat számított az egyik jelölt török, a másik Habsburg-orientációja, az ügyes lobbytevékenység, Báthory fegyveres ereje, ám, amennyire ez a forrásokból megítélhető, a döntő többségükben protestáns erdélyi urakat egyhangú döntésükben *nem kizárólag* racionális, avagy mélyebb politikai megfontolások vezették, hanem érzelmi elem is: a katolikussága ellenére Báthory iránt érzett szimpátia. Báthory, mondaná egy mai PR-szakember, azzal *is* nyerte el a trónt, hogy – mint az igazán nagy politikusok általában – elképesztően hatásosan kommunikálta önmagát. Evidenciává tudta tenni a választók szemében: udvaroncnak Bekes a jobb, de uralkodónak ő.[485]

Hasonló magabiztossággal vetette bele magát a lengyel trónért folytatott vetélkedésbe.

A Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság (Rzeczpospolita) a Jagellódinasztia kihalása után Valois Henriket emelte a trónra, törvényben mondva ki,

---

483 Bethlen, 2004, II, 334.

484 Bethlen, 2004, II, 338–339.

485 Horn Ildikó szerint „Báthory elsősorban a családját övező tiszteletnek és Kristóf bátyja korábbi aktivitásának köszönhette, hogy uralkodásának első időszakában végül nem ütközött bénító méretű ellenállásba az eliten belül." Vö. Horn, 2005A, 261. Ez teljesen igaz, de ki kell egészítenünk a Bárthory Istvánról fentebb leírtakkal.

hogy csak választott királya lehet (*Articuli Henriciani*, 1573).[486] 1574. június 18-ról 19-re virradólag a lengyel király (és francia herceg) szó szerint megszökött a Wawelből, s ezzel ismét interregnum keletkezett. Király hiányában a gnieznói érsek-prímás, Jakub Uchański volt jogosult intézkedni, aki 1575. május 12-én hivatalosan is kimondta az interregnumot.

A Vasa-, a Habsburg-, a Romanov-dinasztia képviselői, a ferrarai Alfons d'Este herceg, a cseh Rosenberg Wilhelm, a Piastok (a nemzeti királyjelöltek) és Báthory versengtek a lengyel trónért. A Habsburgok (Miksa császár mellett a fia, Ernő és I. Ferdinánd fia, Ferdinánd herceg) voltak a legesélyesebbek. IV. (Rettegett) Iván orosz cárt a litván nemesség egy része támogatta. III. (Vasa) János mellett szólt, hogy felesége Jagelló Katalin volt. Alfons d'Este hercegnek a gazdagsága, a cseh Rosenberg Wilhelmnek a sziléziai lengyelek támogatása miatt volt esélye. Jan Kostka sandomierzi, Mikołaj Mielecki podóliai és Andrzej Tęczyński bełzi vajdák mint nemzeti jelöltek számíthattak (főleg a köznemesség részéről) sikerre. Gyakorlatilag egy jelölt volt tökéletesen esélytelen: Báthory István.

A szenátus 1575. november 18–21-i szavazásán harmincöt szenátor valamelyik Habsburgot javasolta lengyel királynak, a svéd király és a ferrarai herceg öt jelölést kapott, Jagelló Anna infánsnő mellett ketten, a Piastok mellett nyolcan voksoltak.[487] Azok közül, akik egyáltalán kaptak szavazatot, Báthory az utolsó helyen végzett, holtversenyben Rosenberggel; egyetlen szenátor, Andrzej Zborowski udvari marsall adta rá voksát, ám ő is csak a második helyen jelölte, a ferrarai herceg után.[488]

A Zborowski testvérek szinte mindegyike fontos állami tisztséget töltött be, de Báthory Istvánt inkább csak a háttérből támogathatták. Ennek oka az volt, hogy gyilkosság miatt[489] Lengyelországból mindörökre száműzték egyik fivérüket, Samuelt, aki Báthory Erdélyébe menekült, s itt a fejedelem kedvelt embere lett. Ő vezette a Kerelőszentpálnál Báthory mellett harcoló lengyel zsoldosokat.[490] Báthory nevét főleg a Zborowskiak ismertették meg Kis-Lengyelországgal. Mint Gebei Sándor írja, „Báthori István tulajdonképpen a három Zborowski – Andrzej, Samuel, Piotr – ösztönzésére kapcsolódott be a királyválasztási küzdelmekbe."[491] Szerintünk inkább fordítva: Báthory jó érzékkel használta fel a különböző okokból (gyilkosság, Valois Henrik támogatása) nehéz helyzetbe került, de kétségtelenül befolyásos Zborowskiakat.

Báthory még 1574 júliusában (megelőzve a lengyeleket) sietett értesíteni a portát a lengyel helyzetről és a lehetséges királyjelöltekről, követével, Rácz Péterrel különösen színesen ecseteltetve a Habsburgok és moszkvai nagyfejedelem kiváló esélyét a lengyel trónra. A török politika egészen pontosan az elvártaknak megfelelően cselekedett: bármelyik nagyhatalom – különösen a Habsburgok – újabb térnyerését elfogadhatatlannak tartotta, mivel az egyet jelentett volna a közép- és kelet-európai erőegyensúlynak a törökök rovására

---

486 Ez tehát olyan köztársaság, amely királyság. Nem az egyetlen furcsaság a lengyel történelemben. A továbbiakban nagyban támaszkodunk a következő tanulmányokra: Gebei, 2001; Szádeczky, 1887.

487 Szádeczky, 1887, 320–322.

488 Szádeczky, 1887, 322.

489 A Henrik koronázása alkalmával tartott torna-játékok alkalmával lekaszabolta a przemysli várnagyot. Szádeczky, 1887, 162.

490 Mindezekről részletesebben: Veress, 1937; Lukinich–Lepszy, 1935; Veress, 1944.

491 Gebei, 2001.

történő megváltozásával. A lengyel királyválasztó szejm előtt csakhamar megjelenő török küldött határozottan leszögezte: a porta csak azt tudja elfogadni, ha a Piastok közül Jan Kostka vajdát, vagy III. János svéd királyt, vagy *Báthory Istvánt* választják meg a lengyelek királyuknak.[492]

Ez már jobb pozíció, de egyrészt kérdés, hogy a lengyelek figyelembe veszik-e a török intést,[493] másrészt nem érdemes harmadiknak lenni ott, ahol csak az elsőt jutalmazzák.

A Bekes-lázadás leverését követő konszolidáltabb hónapokban, 1575 második felében, mind a Zborowski fivérek, mind a lengyel viszonyokat jól ismerő Giorgio Blandrata (aki korábban I. Zsigmond második feleségének, Bona Sforzának volt az orvosa) költséget és fáradságot nem kímélve agitált Báthory mellett. Hátra volt még az alsóházi szavazás.

A köznemességnek a Habsburg-házi király elfogadhatatlan volt: Cseh- és Magyarország példája mutatja, hová juthat egy ország, ha a Habsburgok uralják – hangoztatták.[494] A vajdaságonkénti szavazást elvetve, a köznemesség egy tömegben tanácskozott. Legszívesebben nemzeti királyt választottak volna, de nem tudtak dönteni a három szóba jöhető jelölt között, illetve a jelöltek nem vállalták a királyságot. Végül, több hét után, az forrósította fel a hangulatot s katalizálta a döntést, hogy a gnieznói érsek-prímás, a 73 éves Jakub Uchański, 1575. december 12-i bejelentette: *Maximilián császárt kikiáltotta Lengyelország királyává*.[495]

A köznemesség ezt nem fogadta el, olyannyira nem, hogy a döntés megváltoztatására fegyveres harcot is kilátásba helyezett. Ebben a helyzetben mind Tęczyński vajda, mind Zamojski sztaroszta (Jagelló) Annát ajánlotta a trónra, Zamojski olyan változatban, hogy a koros és csúnyácska hölgyet egyrészt királynővé kellene választani, másrészt gyorsan férjhez adni. Az ötletnek sikere volt. Csak éppen a főszereplőt, a férjet, azaz a leendő királyt nem döntötték még el. Ekkor javasolta egy Stanisław Szafraniec nevű képviselő Báthory Istvánt. S végül is ez lett a köznemesség döntése. Ha Báthory már nős: szóba sem kerül. Az 1575. december 12-i szenátusi döntést, hogy Lengyelország választott királya Miksa, december 14-én követte a köznemesség válasza: Lengyelország választott királya – amennyiben a feltételekre felesküszik, s az idősb hölgyet feleségül veszi – Báthory István.

Lengyelországnak mintegy két évig nem volt királya, most két nap alatt eggyel több lett a kelleténél: a politikai harc folytatódott. A főnemesség Miksa császárt, a köznemesség Báthoryt támogatta. December 22-én a koronamarsall, immár másodszor, újra Miksa császárt kiáltotta ki Lengyelország királyának, ugyanaznap az udvari marsall, Andrzej Zborowski, immár másodszor, újra

---

492 Szádeczky, 1887, 163; Gebei, 2001.

493 A Szejm teljesen figyelmen kívül hagyta.

494 Magyarország veszte gyakori érv a lengyel politikában. 1575. december 10-én a lengyel nemesi küldöttség szónoka, Zamojski, azzal példálódzik a császár megválasztása ellen, hogy a Habsburg uralomból csak az ország romlása származhat, lám, minő szakadás ment végbe a hatalmas Magyarországon is! Ők nem akarnak a magyarok sorsára jutni, nekik nem kell idegen király! Szádeczky, 1887, 229; Báthory 1576. jan, 12-én azzal inti a császárpárti lengyeleket egyezségre, hogy úgy járhatnak, mint a Pannon nemzet. Szádeczky, 1887, 251. Báthory krakkói követei is azzal érvelnek, hogy a Habsburgoktól nem lehet mást várni, mint a temetővé változtatott szerencsétlen Magyarország siralmas sorsát. Szádeczky, 1887, 291.

495 A kortárs Reinhold Heidenstein feljegyzése a királyválasztó gyűlésről, in Nagy László, 1996, 133.

Báthoryt kiáltotta ki Lengyelország királyának. A lengyel főnemesség és főpapság egy része mindent elkövetett, hogy megakadályozza Báthory trónra lépését, ám sikertelenül. Báthoryt nem lehetett lebeszélni, megfenyegetni, megfélemlíteni vagy megvenni – minderre voltak kísérletek.

1576. január 25-én Jan Tarlo lublini vajda a lengyel nemesek nevében Lengyelország királyának kérte fel Báthory Istvánt, és átadta a pacta conventa hivatalos példányát. Február 8-án a medgyesi főtemplomban délelőtt 11-kor kezdődött a látványos ünnepség, amelyen Balassi is részt vehetett. Nációjukra jellemző festői viseletben jelentek meg a követek: a kozákos öltözetű lengyelek, továbbá a törökök, az oláhok, a moldvaiak, a császári küldöttek és az erdélyiek: szászok, magyarok, székelyek. Báthory István a Bibliára esküdve fogadta, hogy a választási feltételeket és ígéreteket betartja. Ekkortól Báthory Lengyelország választott királya. Megszólaltak a trombiták, dobok, elsötötték az ágyukat, ropogtak a puskák, verték a harangokat. Végül díszlakoma zárta az ünnepélyt.[496]

Bő két héttel ezután, február 26-án, Ungnad Dávid portai követ azt jelenti, hogy Báthory nem adhatja ki Balassi János fiát, mert különben a lengyeleket elidegeníti magától.[497] Nem az erdélyi és magyarországi rokonságot: a *lengyeleket*. Balassa János keze Krakkóig ért, és bizonyos, hogy Báthory érdekében kamatoztatta kapcsolatait. Már csak azért is lehetett szava a lengyel belpolitikában, mert övé volt az egyik legfontosabb lengyel végvár, Kamenyec [Kamieniec], amelynek jelentőségét mutatja, hogy Łaski szorgalmazza császári katonasággal való megerősítését.[498] Balassi Bálint 1585-ben készült végrendeletében Báthoryt kéri fel tutorul: „Az én feleségemnek penig hagyom főtutorul az felséges lengyel királt, könyörögvén Ő Felségének az élő Istenért, hogy tekintse meg az én szegín megholt atyámnak szolgálatját és barátságát, kivel Ő Felségéhez volt ifjú korában (…)”[499] Ezt a szakirodalom egységesen úgy értelmezte, hogy Balassa János még valamikor az 1550-es, 60-as években tehetett valami nagy szolgálatot Báthory Istvánnak, s erre hivatkozik Balassi Bálint. Ezzel szemben szinte bizonyos, hogy a lengyel trón megszerzésében Balassa János segítette Báthoryt, *s az utalás erre vonatkozik.* Az „ifjú” nem jelent itt mást, mint hogy nőtlen. Amikor Balassi Bálint Esztergomnál elesik, 40 éves, majdnem annyi, mint a 42 éves Báthory volt esküvője előtt. És Istvánffy így ír róla: „Balassi Bálint gyors *ifjú* legény”.[500]

1576. március 16-án[501] volt a seregmustra, a több száz lovas között ott feszített Balassi is,[502] majd Báthory elindult Erdélyből, hogy elfoglalja a lengyel trónt. A nagy kerülővel[503] (Gyulafehérvár–Fogaras–Brassó–Uzon–Kézdivásár-

---

496 Szádeczky, 1887, 262–263.

497 Takáts, 1915, 184.

498 Szádeczky, 1887, 234.

499 Balassi, 1974, 358.

500 Mind a végrendelet, mind Istvánffy szövege eredetileg latinul, a legényember megfelelője a „juvenis”. Istvánffy, 1758, 386.

501 Szádeczky szerint a Lengyelországba indulás napja március 16., a székely krónika szerint 15. Vö.: Szádeczky, 1887, 294; Barabás, 1880, 644.

502 Szádeczky, 1887, 265. A dátum (március 26.) téves.

503 Még így is hamarabb érkezett Krakkóba, hamarább tett meg több mint háromszor annyi utat, mint vetélytársa, Habsburg Miksa. Tény, hogy Miksa megelőzhette volna Báthoryt, s elnyerhette volna a lengyel királyságot (mármint érvényesen, Lengyelországban, hiszen Bécsben lengyel királlyá koronáztatta magát). Ő azonban, miközben minden módon meg akarta akadályozni Báthory királyságát,

hely–Bereck–Ojtozi-szoros–Tatros–Bákó [Bacău]–Románvásár [Roman]–Szucsava [Suceava]–Csarnóc [Csernovci]–Sniatin–Lwów [Lvďv, Lemberg]–Przemyśl–Jarosław–Krakkó) megtett úton elkíséri őt Bánffy György, Gyulaffy László, Bethlen Farkas, Bánffy Kristóf és sok más[504] jó ruhás vitéz, társaságukban érkezik Balassi Bálint, immár másodszor, lengyel földre. A krakkóba tartó királyi menetet útközben (Przemyślben, Russia fővárosában, azután Tarnowban) ünnepélyesen fogadták.[505] A legnagyobb ünnepély azonban természetesen a Krakkóba való bevonulás volt, április 23-án, húsvét hétfőjén, a Feltámadás napján.

A díszmenet délután ötkor érkezett a városba, élén Piotr Zborowski, krakkói vajda, mellette Bánffy György, a magyar lovasok főkapitánya. Több más főméltóság után a mintegy 500 fős, párducbőrős erdélyi lovasság következett, aranyas-ezüstös fegyverekkel, lószerszámokkal. A király maga aránylag egyszerűen öltözve, piros attila, szürke nadrág, sárga csizma, cobolyprémes skarlát mente, fekete sastollal és gyémánt forgóval ékes nyuszt kalpag, török pej lovának szerszáma mind egy-egy ékszer, arany zabla, arany lánc, a kantáron hatalmas drágakövek, smaragd, gyémánt és rubin. A király előtt három káprázatosan felékesített vezetékló, becsértékük több volt 100 000 forintnál, azaz, Balassi szemszögéből nézve, Liptóújvár zálogösszege 8–9-szeresénél. A királyt 1000 erdélyi hajdú követte, fele égszínkék, fele sakarlátvörös ruhában. Majd a szenátorok és a nemesség, mindenki a maga bandériumával, a piastok királyi pompával. Egyedül Andrzej Tęczyński bełzi vajda kísérete 500 lovasból és 120 gyalogból állt, mindegyikükön aranylánc, cobolysüveg, fegyvereik és lószerszámaik aranyozott ezüstből, vállukon – magyar divat szerint – hiúzmálos mente átvetve. A lengyel kíséretet a szemtanúk 3000–8000 gyalogosra és 5000–10 000 lovasra becsülték.

Az utcákon fenyőfákat állítottak fel, zászlókkal és címerekkel ékesítve. A diadalkapura fából hatalmas fehér sast (Lengyelország címerállata) készítettek, amely meghajolt és csapkodott a szárnyával, amikor Báthory a kapun átléptetett.

A királyi várhoz érve háromszor elsütötték a Wawel összes ágyúját, majd az udvaron elhangzottak a díszbeszédek. Ezt a vártemplomban hálamise követte, a Te Deum után ismét ágyúszó köszöntötte Báthoryt. [506]

A krakkói koronázó szejm (1576. április 24.–május 30.) elvégezte, ami még a formaságokból hátra volt. A királyi párt május 1-jén koronázták meg, esküvőjük május 4-én volt.[507] Az ellenzék természetesen nem adta meg magát azonnal, a gnieznói érsek nem volt hajlandó a koronázásra, ezért a kujawai püspök végezte a szertartást.[508]

---

semmiképpen sem akarta elfogadni a lengyelek koronázási feltételeit, s tartott a török háborútól; továbbá, legalábbis a források szerint, egyszerűen kevesebb pénzt tudott vagy akart áldozni a cél érdekében, mint vetélytársa. Báthory éppen azért kényszerül kerülő útra, hogy elkerülje az összeütközést a Habsburg katonasággal; Rueber kassai főkapitány például haddal szerette volna Báthory Lengyelországba menetelét megakadályozni.

504 Barabás, 1880, 644.

505 Szádeczky, 1887, 296–297.

506 Szádeczky, 1887, 298–301

507 Szádeczky, 1887, 303–305; Gebei, 2001, 14. jegyzet.

508 Nagy László, 1996, 139; Szádeczky, 1887, 304.

Május másodikán zajlott a szenátorok, a nemesek, a követek esküttétele, majd következett a nászlakoma, amely után a várudvaron tornajátékot tartottak, a díjakat magyar vitézek vitték el. Harmadikán volt a polgárság képviselőinek és a városok esküje. Utána a várudvaron ismét lovagi tornát rendeztek. Az ünnepségek végén kivilágították a várost: a városháza körül hatalmas tüzeket gyújtottak, a templomokban Te Deumot énekeltek, végül, immár harmadszor, a piactéren volt tornajáték.[509]

Balassi Bálint ilyen fényű ceremónia-sorozatot, amely, ha hihetünk a leírásoknak, Rudolf pozsonyi koronázását is messze felülmúlta, először és utoljára láthatott életében.

Báthory aránylag rövid idő alatt elismertette és megszilárdította hatalmát, mindezt hallatlan eréllyel és kétségtelenül nem kesztyűs kézzel. Az élete végéig antitrinitáriusnak megmaradó Bekesnek megbocsátott, vele egy rendkívül tehetséges hadvezért nyert meg magának. A két férfit idővel őszinte, mély barátság kötötte egymáshoz.

Idézzük fel: Balassi Bálint a Báthory-udvarba kerülése kezdetén kegyetlen kivégzéseket láthatott. S azután átéli, hogy aránylag rövid idő alatt a mesteri külpolitika, a jó szervezés, a professzionális propaganda, a pragmatizmus s nem utolsó sorban a jószerencse hogyan fordítja át az eseményeket: ott kellett lennie a medgyesi templomban, ott volt a Gyulafehérvárról Krakkóba vezető hosszú úton, ott a krakkói ceremóniákon, lovagi tornákon, s ott Báthory Gdańskot ostromló hadában.

Ezek az élmények meghatározóak voltak számára, számos lépésében inspirálhatták: Báthory lett, apja mellett, a másik példaképe, életét Báthory-módra akarta berendezni. Katolizálásának közvetlen oka házasságának legalizásával függött össze, ám az vitathatatlan, hogy idővel őszintén vallotta a katolikus anyaszentegyház tanításait, és – akárcsak Báthory – szimpatizált a jezsuitákkal. Nem ismert reménytelen helyzetet, hitt a gordiuszi csomó átvághatóságában, végül is annyi esélye neki is volt a pataki vár elfoglalására, mint Báthorynak 1576 nyarán a lengyel királyságra. Azután azt is vallotta: ha királyságot adnak mellé, el kell venni egy éltesebb nőt – nem Balassin múlt, hogy nem sikerült. Anna infánsnő ugyan vélhetőleg nem tette boldoggá Báthoryt, Balassinak (Losonczy) Anna „infánsnő" még a lehetőségét sem adta meg az ilyen – királyi körülmények közötti – boldogtalanságra.

Egész életét jellemzi a csodálat, szeretet és vágyakozás Báthory és udvara (nem általában Lengyelország) iránt. A később is sokszor említendő ambivalencia: Magyarország volt a hazája, s Magyarországhoz kötötték birtokai, de ezenközben – többek közt – azért veszti el vagyonát, mert mindig bízik a *Lengyel Út*ban, oly mindegy mi van *itt,* hiszen mindig várja őt „mansuetus"[510] fejedelme *ott,* Lengyelhonban.

Erdélyi és lengyelországi tartózkodása idején Balassi már minden bizonnyal írt verseket. Az Eckhardt sajtó alá rendezte,[511] Waldapfel[512] megfigyeléseit nagymértékben hasznosító, kronológiai elvű kritikai kiadás 19 verset sorol az „Ifjúság" címszó alá, az 1578-ig keletkezett versek közé. A versek

---

509 Szádeczky, 1887, 304–305.

510 Balassi nevezi így első ránk maradt levelében Báthory Istvánt.

511 BÖM, I; Balassi, 1974.

512 Waldapfel, 1926, 185–210.

címzettjei közül az erdélyi szépség Bebek Juditról tudunk valamennyit; az 1569-ben János Zsigmondhoz állt s Erdélybe menekült, majd még abban az évben elhunyt Bebek Györgynek (Balassa János jó ismerősének, a törökellenes harcokban társának) és Patócsy Zsófiának[513] négy leánya közül Judit volt a második. Idővel Kendi Ferenc főnemes felesége lett. 1575–1576-ban, szintén Erdélyben íródhatott a Morghay Kata akrosztichonú ének is; Morghay Kata a Báthory udvartartásának élén álló Margai/Morghay Mihály lánya lehetett vagy legalábbis ebből a családból származhatott. A Chak (=Csák? Csáky? Csak?) Borbáláért akrosztichonú éneknél nem nyilvánvaló a versfők értelme, a cím jegyzete – „Borbála nevére" – inkább a „CSAK BORBÁLÁÉRT" értelmezést támogatja. Balassi Bálint már gyerekkorától ismerhette Serédy *Borbálát*, Balassa András gyámleányát. Noha a két Serédy lányhoz (Borbála és Zsuzsanna) szinte kötelező volt verset írnia, már csak udvariasságból is (vérrokonság nem volt közte és a lányok között), s valóban van egy SUSANNA (elrontott) akrosztichonú verse, ám mivel Serédy Borbáláról semmit nem tudunk, csak nagyon bizonytalanul tételezhetjük fel, hogy ez a vers hozzá íródott. A *Siralmas nekem idegen földen már megnyomorodnom* incipitű, „egy szép leány nevével szerzett" verset pedig a Báthoryt kísérő Balassi írhatta. Ifjúkori verseiről majd a *Balassa-kódex* tárgyalásakor ejtünk szót.

Balassa János halála

Miközben Balassi Bálint az erdélyi udvarban élte vélhetőleg vidám életét, Magyarországon inkább fokozódott, mintsem csökkent a Habsburg-berendezkedéssel való elégedetlenség.

Az 1576. évi országgyűlésen Radéczy István[514] pozsonyi prépost, egri püspök és királyi helytartó, az, akit Károlyi a Habsburgok talpnyalójának tart,[515] az, aki oly nagy buzgósággal vezette a Dobó–Balassa elleni nyomozást, a rendek nevében felszólította Rudolf trónörököst: „azon szolgaságból, azon elnyomás és zsarnokság alól, mely ő felsége uralkodása alatt hozatott be, s eddig ismeretlen volt, szabadítsa meg őket."[516] Felsorolja, hogy az ország jogai s törvényei ellenére a német kancellária miként ragadta magához a magyar ügyek intézését, hogy a magyar tanácsosokat teljességgel mellőzik, sőt gúnyt űznek belőlük. Beszédét így zárta: „Óvást emelünk Isten és felségtek előtt, hogy mi halálunkig hívek maradunk ugyan, de jogaink s szabadságunk csorbításához, gyermekeink s az utódok gyalázatára, soha nem járulhatunk hozzá."[517] Ismerős szavak, még az 1569-es évek végéről. S ha a Habsburg-

---

513 Báthory István állított neki síremléket a küküllővári templomban. Balassi is Küküllővárban – melyet Balassa János magának akart megszerezni – találkozhatott Bebek Judittal. Balassi Bálint nagyanyja Perényi Orsolya volt, Bebek György húgát, Katát pedig Perényi Ferenc vette el.

514 Pozsonyban irodalmi kört szervezett Zsámboky János, Istvánffy Miklós, Nicasius Ellebodius, Purkircher György részvételével. Művei nem maradtak fenn.

515 Károlyi, 1879, 579.

516 Szederkényi, 1897, 32. fejezet.

517 Uo.

hűségben valóban megingathatatlan Radéczy így látta a helyzetet, Balassa Jánosnak még borongósabb véleménye lehetett.

Nehezebbé vált a protestánsok helyzete. Telegdi Miklós harcosan küzdött a reformáció ellen, 1575-ben három prédikátort is elfogatott, és megeskette őket, hogy abbahagyják az igehirdetést, mindeközben Bornemisza bejárogatott Balassa János nagyszombati házába prédikálni. Telegdi és Bornemisza viszályát 1576 januárjában tárgyalta az országgyűlés,[518] szóba került Balassa János renitens magatartása, Bornemisza-pártfogása is.[519] Senkit nem ítéltek el, de a fenyegetettség-érzés megmaradt. A király kegyéből végképp kiesni látszó Balassa János nem volt nagyon óvatos, megvárta ugyan, hogy az országgyűlés lezáruljon, de miután Rudolf távozott Pozsonyból, Nagyszombatban, a Korpa-piacon levő házában, ismét a katolikus főpapok által egyre inkább közellenségnek tekintett Bornemiszával prédikáltatott (aki ekkor már Salm gróf udvari papja volt).[520]

1576. október 12-én meghalt Miksa magyar király. Fia, a már 1572-ben megkoronázott Rudolf lépett a trónra.

A következő évben pedig, 1577. május 6-án, Vágbeszterce várában meghalt Balassa János. 59 éves volt. Útközben érte a halál, éppen Bécsbe idézték – szinte bizonyos, hogy fia Lengyelországban léte, az erdélyi–lengyel kapcsolatok miatt. Sok jóra nem számíthatott.

Előző nap Balassa János és András parancsára Liptóújvárott leltár kezdődött, ami arra vall, hogy János úr már közel érezhette halálát. Többek közt az alábbiakat jegyezték fel: „egy ládában valami nyomtatott kötetlen és kötött katekismusok", „az palotában nyolc táblán való kép", „két öltöző sarut, kit még Olaszországban vett az úr", „öt rakás nyomtatott kötetlen magyar könyv", „egy kis ládában valami pergamentos könyvek", „egy kis ládácskában valami hitván papirusok", „egy öreg ládába 23 könyv", számos fegyver, lószerszám, „két aranyas járó óra, egy ütő óra", „12 ezüst tányér, kit most csinállák az úr címere és neve alatt", „Egy fias almáriomban bors, sáfrán, gyömbér, szekfű efféle szerszám bors 22 font, négy font fahéj, 12 lat, 2 font székfű, harmadfél font szerecsendió virág, sáfrán leszen egy lat, ötödfél font tengeri szöllő, két font maniola", „Egy veres dupla tafota zászló", „Egy arany pénz kin az király képe egy emberke, gyémánttal megrakott", „Unicornis szarva", „Egy aranyas mosdó medencéstül", „Egy öreg monstrancia", „Egy nagy öreg egyben járó aranyas kupa", „Egy csúcsos fedelű közép aranyas kupa egy emberke a fedelén", „Egy ezüst aranyozott csésze", „Egy boncsokra való fejű ezüst gomb", „Arany körtvély", „Egy ezüst aranyazott sasláb", „Egy embör képecske", „Hátas ló hat, de azokban ajándékon adtak Bálint uramnak hármat", „item Bálint uramnak adák ajándékon négy szekeres lovakat", „harminchárom gönci fába pataki bor".[521] Mint láttuk, a táblaképek mellett legalább 30 könyv (a „pergamentos könyv" valószínűleg középkori kódex) tanúskodott Balassa János kulturális érdeklődéséről, nem valószínű, hogy irodalomkedvelő fiának kevesebb könyv lett

---

518 Bornemiszát az országgyűlés esetleges elítélése valószínűleg nem nagyon érdekelte, ebben az évben öt gyermeke és harmadik felesége halt meg pestisben.

519 Schulek, 1939, 357.

520 Eckhardt, 1941A, 10; Eckhardt, 1943, 48.

521 Balassa levéltár 236. XVI. – Erről a (kiadatlan) leltárról a későbbi kihallgatás (1597) jegyzőkönyve: Eckhardt, 1943, 236–237.

volna birtokában.[522] Ezt a leltárt érdemes összehasonlítani az 1570. évivel, amelyet a Lengyelországba menekült Balassa János Liptóújváron hagyott javairól a precíz német Holzschuch kapitány vett fel. Kevés az azonos tétel, szemmel láthatóan Balassáék mindent, amit valóban értéknek tartottak, magukkal menekítettek.

Halála közeledtét érezvén János úr nem csak leltárt rendelt el. Útnak indulása előtt elbúcsúzott liptóújvári tisztjeitől, s lelkükre kötötte: ha „Isten akaratából elhaláloznék, a várat senki másnak ne adják át, mint Balassa Andrásnak, gyermekei hű gyámjának".[523] Senki másnak: mivel nincs itthon felnőtt fia.

Hiszen ha Balassa János halálakor fia otthon lett volna, talán egész sorsa másképpen alakul. Az bizonyos, hogy kevésbé lett volna a „hű gyám"-nak, unokabátyjának, Balassa Andrásnak kiszolgáltatva.

Halála előtt Balassa János végrendelkezett.[524] Testamentumának legérdekesebb és fiai jövőjét nagymértékben befolyásoló része szerint Balassa Andrásnak (testvére fiának) a Balassa János által birtokolt javakban ugyanannyi joga van, mint neki, Jánosnak. Úgy látszik, Balassa János, aki többször tiltakozott testvérei végrendelete ellen, magára is kötelezőnek ismerte el, amit e tiltakozások során mindig érvként felhozott: mivel a testvérek között nem történt osztály (osztozkodás), mindent javat közösen birtokolnak. Eszerint tehát Liptóújvár összes tartozékával fele részben Balassa Andrást illette. Ez már csak azért is figyelemre méltó, mert e zálogbirtok haláláig Balassa János kezében volt, s a fentebb említett 1572-es, megújított inskripcióban is csak Balassa Jánosról és fiairól – mint örökösökről – esik szó.[525]

A főúr halálára 1577 őszén, Nürnbergben jelent meg egy latin nyelvű, Balassa Jánosról metszetet is közlő gyászköltemény, „Joachim Bielski lengyel lovag méltóságos és nagyságos Balassi János unokaöccsének, Andrásnak, valamint fiainak, Bálintnak és Ferencnek tiszteletére írt munkája": *In obitum […] Joannis Balassi, liberi baronis de Giarmat […] scriptum in gratiam […] Andreae nepotis a fratre, et Valentini ac Francisci Balassi, filiorum ac magnifici D. Joannis Balassi […]* A kiadvány végére Sophonias Päminger tanár úr függesztett *Protreptikon*t[526] tanítványához, az ekkor Nürnbergben tanuló Balassi Ferenchez.

Joachim Bielski (1540–1599) több figyelmet érdemelne, mint amennyit eddig a magyar kutatóktól – Gömöri György kivételével[527] – kapott. Már apja, Marcin Bielski (1495 körül–1575) neves lengyel történetíró és humanista költő volt. Számos művet írt, köztük a csehből fordított, fikciós elemeket is tartalmazó *Zywoty Filosofow* (Filozófusok életrajza, 1535) címűt, továbbá fő művét, a *Kronika*

---

522 Horváth Iván véleménye szerint mindössze két *verses*könyve volt Balassinak (Horváth, 1982, 213). Ezt sem tartom valószínűnek, én inkább egy tucatra gondolnék – erről részletesebben a második részben.

523 Eckhardt, 1943, 67.

524 „Testamentum Joannis Balassa originale" – Illéssy, 1900A, 200. A testamentum a kékkői levéltárban volt.

525 A jogtörténeti háttérről részletesebben *Liptóújvár* című fejezetben. A korábbi történészek (pl. Károlyi, 1930, 123) azzal magyarázták Balassa Andrásnak Balassa Jánossal egyenlő jogait a zálogbirtokban, hogy bizonyára András adta a zálogösszeget vagy legalább egy részét, ám eltekintett attól, hogy ezt a zálogszerződés is rögzítse. Balassa András ismeretében ez merőben valószínűtlen.

526 Intést, instrukciót, serkentő éneket.

527 Vö.: Gömöri, 1999, 11–14.

Swiatát (Egyetemes Krónika, 1550–1564), amely kb. 550-től 1580-ig hat nagy részre osztva, lengyel szemszögből, lengyelül beszélte el az egyetemes történelem eseményeit. A második kiadásban (1554) már beszámolt Amerika felfedezéséről is. Halála után fia, Joachim folytatta a művet, *Kronika polska Marcina Bielskiego, nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego wydana* (*Lengyelország krónikája Marcin Bielskitől, újonnan kiadva a fia, Joachim Bielski által,* Krakkó, 1597) címmel. Joachim Bielski Báthory mellett harcolt, majd annak halála után III. Zsigmond titkára lett. *Sprawa Rycerskiego* (1569) címmel a hadművészetről is írt egy traktátust, továbbá számos szatirikus verset publikált (*Seym Majowy,* A májusi diéta/országgyűlés, 1590). Leírta Magyarország züllését, hanyatlását, háttérbe szorulását. Annak a fiával, akiről szép dicsőítő versét írta, szinte bizonyos, hogy többször is találkozott, és szinte bizonyos az is, hogy a *gyászvers megrendelője Balassi Bálint vagy/és Balassa András volt.*

A *Lengyel krónika* Joachim Bielski írta részének és a szerző egyéb írásainak mondandója, és az is, amit verse sugall, lényegében azonos Balassi Bálint nézeteivel: Magyarország a végnapjait éli, segítséget a szomszédos keresztény országoktól és a Habsburg-adminisztrációtól nem várhat. A sejtetett út: a történelmi hagyományokban is gyökerező lengyel–magyar perszonálunió, amely Báthory lengyel királlyá koronázásával elérhető közelségbe került.

Részlet a gyászköltményből (Csonka Ferenc fordításában):[528]

[…] Így van-e jól, ó, isteneink, hogy senki se áll ki
Pannoniáért, mely végül is összeesett?
Égbeli isteneink, nincs ki segítse fel őt?
[…] És van-e ember még majd felemelni hazát?
Ó, de sokan haltak már gyászos Várna falánál,
Mennyi, de mennyi ezer ott a mohácsi csatán!
Hős Ballassi is ott hullt el, szívében a dárda,
Meghalt és leesett, gyors lova nem viszi már.
Hulltak el ott más férfiak is harcolva hazáért,
Forgatták mindíg bátran a fegyverüket.
Elhunyt ott a király, népének a csillaga szintén,
Hősi király, akitől kapta az életet ő.
Azt a királyt a Dunán a habok könnyezve siratják,
Míg emezért nálunk Visztula kék vize sír.
Elhunyt Zrínyi, ki még veszedelmes volt a töröknek,
Szláv nép Marsának vére, a gyermeke bár.
[…] Már a magyar népnek bizodalma, reménye Balassi
Volt egyedül, honi hős, csillaga fent ragyogott.
Ím nemrég a halál, sajnos, már nem könyörült, és
Meghalt, elhagyván földet, a földi nyomort.
[…] S bár a te drága hazád tőled, balsors!, elorozták,
Várakat is, fegyver? sokszor a csel, nem a kard:
Mégis hogy remegett tőled mind, már a nevedtől,
Úgyhogy e hordának rémteli volt a neved.
[…] Hogyha Balassi te, még élnél és Éliziumban

528 Waldapfel, 1940, 204–211; Németh S., 1999, 647–654.

Nem volnál szomorú, ottani árnyjövevény,
Így őrjöngeni félne, tudom, Mohamed követője,
És a neved hallván messze szaladna tovább.
Ámde halott vagy, s véled ment el már a remény is,
És Magyarország ím: élne, de szinte halott.
Vad Pannónia szomszédok számára halott már,
És első az eset: dísztelen, árva maradt.
Nincs már semmi remény, Pannónia csak hamu, árnyék,
Egykori pannón gőg már megalázva szerény.
Mondd, a keresztény felségek most mért vonakodnak
Adni segítséget? Hisz beteg, illene hát.
Tétlenül elnézték, aranyalmát hogy leszakítsa
Vad török, és ez a bűn, fájdalom, égbe kiált.
Nem látják, hogy a szomszéd nagy baja nékik is az lesz,
S ég ha a szomszéd ház, éghet a legközelibb.
[…] Végül a versem még a minap hunyt hősi Balassit
Búcsúztatja el itt sírva, de így köteles.
Bár röviden szólok, de az érzés (Múzsa, segíts majd!)
Nagy legyen itt, mert nagy férfi dicsérete lesz:
Messze kerülje a múlás, „éljen" a végtelenig még,
Bárha a csontjai itt leltek alant nyugovást.
Jámbor volt, igaz ember, hős mint férfi Balassi,
És az igaz vallás hű követője maradt.
Jelleme éppoly erős, mint benne a testi erő volt,
S pannoni rabságtól kapta a híre nevét.
Régi latin költészet, a költők… Tiszteli őket,
Művelt főt kisegít, ez honi régi szokás.
Hogyha ügyét intézte, a bölcs terv volt a vezére,
És ha tanácsot adott, példa a püloszi bölcs.
Éppen ezért mindig kedvelték őt a királyok,
Mindig csak szeretet ment vele mint utitárs.
[…] Két fia sorsával, bölcs tett!, megbízta Balassi
Andrást, hűséges gondviselő rokonát
(Mert közelibb rokon és igazabb ember van-e nála?),
S földi helyett választ csillagos égi hazát.
[…]Vége.

Sírfelirat

Íme e pároszi márvány zárja magába Balassi
Jánost, Pannoniánk fénye, ki csillaga volt.
Egykor a zsarnok réme, a mennyköve volt a töröknek,
Most már csak kicsi föld, egy marok, ennyi maradt.
Bárki ha vagy, s vándorként eljutsz egyszer e sírhoz,
Mondd el a hősünkért térdre borulva imád.
Kérd, hogy a föld puha, lágy takaróként fedje be testét,
És ne legyen soha nap, mely ha nevét feledi.

Disztichon, amely tartalmazza a halálozási évet (1577)
1 1000 5 500 5 50 5 =1566
Is**M**ert, egyazon é**V** tett tége**D** a trónra, R**V**do**L**f **V**r,
5 6
És **V**gyanaz **Vi**tt fel égbe, Balassi te hős. 11 = **1577**
Vége

Sophonias Päminger költő, nürnbergi tanár *Serkentő ének*éből, amelyet „tanítványához, méltóságos és nemzetes Ferenc ifjúhoz, a nagyságos stb. Balassi János fiához" írt, négy sort idézünk:

Hős volt édesatyád, a hazádnak az oszlopa, dísze,
Bölcsen, jámborul élt, s ékes a szó, ha beszélt.
Védte a múzsákat, nyolc nyelven szólt avagy írt ő,
És hite útja, melyet Krisztus urunk mutatott.

A tanár a hős katonának, a nyolc nyelven beszélő, művelt, retorikai képzettségű férfiúnak és a megingathatatlan protestánsnak állít emléket.

Balassa János a magyar mellett tudott németül, szlovákul (lengyelül), latinul s valamelyest talán olaszul, a konyhatörökkel is elboldogulhatott, továbbá a délszláv nyelvek sem okozhattak neki nehézséget. *„Védte a múzsákat, nyolc nyelven szólt avagy írt ő"*

Tehát pontosan annyi nyelven értett, mint fia.

„Jámbor volt, igaz ember, hős" – Báthory mellett Balassi Bálint másik példaképe.

BALASSI BÁLINT

Nem harmadévi borjú

Balassa János halálakor Balassi Bálint éppen hazafelé tartott a Keleti-tenger partján fekvő régi Hanza-városból, Danckából (Danzig, Gdańsk). Túl volt már első botrányán, Krosnóban igencsak elvert egy polgárt.[528] Mi okból, nem tudjuk.[529] András unokabátyja az ügy elsimításáért az odrzykoni plébánosnak fájdalomdíjként 100 lengyel forintot fizetett, amelyet természetesen levont Bálint járandóságából.

Báthory királlyá választása ellen legmakacsabbul a poroszok tiltakoztak. A koronázás után Poroszország ugyan behódolt, ám Danzig városa nem. Báthory 1576 nyarán kezdte el a város környékének pusztítását, szeptemberben pedig vesztegzárat rendelt el. Mivel Balassi alább részletesebben tárgyalandó levelében említi, hogy Danzigból kísérték barátai Malburgba, bizonyos, hogy ő is ott harcolt Danzig alatt.

1576. szeptember 15-én Marienburgban (Malburg) kelt levelében Báthory azt írja a nagyvezérnek, hogy „Balassi János fiát, mielőtt Fényességed levelét kézhez vettük volna, számos tanácsurunk közbenjárására elengedtük, tisztességünk és javunk, valamint alattvalóink helyzetének előmozdítására. Ezért megírjuk neki, intse atyját, hogy emberségesebben bánjék őkegyelmességének eme katonájával, továbbá őáltala ama vitéz rabságból való szabadulása feltételeiről tudakozunk”.[530] Ha ez így igaz (de csak akkor, lásd

---

528 Eckhardt, 1943, 71; BÖM, I, 312.

529 Eckhardt szerelmi ügyre gyanakszik, s összeköti az esetet Balassinak azzal a rejtélyes utalásával, hogy nem akar megházasodni. Eszerint Balassi elcsábított volna egy leányt, de nem volt hajlandó feleségül venni. Ekkor a lány hozzátartozói(?) meg akarták verni Balassit (erre vonatkoznék az 1577. júliusi levél „majd megvakultam” kitétele), aki azonban nem hagyta magát. Lehet, hogy így volt, de semmi adat nincs rá.

530 „Filium Joannis Balassi priusquam literae Ill^{tis} V^{rae} nobis redditae sunt, ad intercessionem multorum consiliariorum nostrorum dimisimus, honestis tamen et commodis nobis ac subditis nostris conditionibus interpositis: itaque ad eum scribemus, ut patrem moneat ut humanius cum hoc milite ejus Serenitatis agat, atque etiam per eum rationes liberandi istius militis ex captivitate quaeremus.” Szádeczky, 1887, 446. Hivatkozik: Paris, cs. kvt. coll. Faur. 6063. III. k. A török tehát, Báthory leveléből következően, azzal az indokolással kérte Balassa János fiának a kiadatását,

alább), a legnevezetesebb, győztes csatában Balassi már nem vehetett részt, ezt 1577. április 17-én Langenau mellett vívta az Andrzej Zborowski vezette lengyel–magyar sereg.[531] Az 1577. decemberi sikeres ostrom idején pedig Balassi már mintegy fél éve Magyarországon tartózkodott.

Nem tudjuk, mivel múlatta idejét 1576 ősze és 1577 tavasza–kora nyara közt, tehát amikor már nem volt Báthory táborában, de még nem érkezett meg Magyarországra. Valószínű, hogy soha nem is fogjuk megtudni, mert majdnem biztos, hogy itt valami zavar van. Az 1576. szeptemberi távozás ellentmond a Balassi levelében írottaknak: abból az érződik, hogy a Danckától Malburgig tartó utazás, mely hangsúlyozottan kellemes társaságban, kellemes társalgással telt, nem háromnegyed évvel, hanem néhány héttel (esetleg hónappal) lehetett csak korábban a levél írásánál. A legvalószínűbb, hogy *Báthory egyszerűen hazudott* a töröknek. A Végles ügyében írt emlékirat állítása szerint is, expressis verbis: 1577 májusában, „[…] mikor Balassi János megholt, akkor *Balassi Bálint lengyel királlyal Dancka alatt volt […]*"[532] Vagy Balassi nem mond igazat, ami a forrás spontán jellegéből következően nehezen hihető, vagy az 1576. őszi elbocsátás kamuflázs.

Hogy miért indul haza, csak találgathatjuk, a legvalószínűbb, hogy apja hívta. Oka éppen volt rá.

Balassi Bálint május vége–július legeleje tájban érkezhetett Magyarországra, július 11-én Liptóújvárról írt levelet[533] gyámjának, amelyben hazajövetelének okáról így vall: „Hát mi oka? Semmi nem egyéb, hanem hogy az én szegény uramatyámon való hamis suspitiot [gyanúsítgatást] elvegyem és az én familiámot s főképpen Kegyelmedet az reátok való veszedelemtől megv[édjem]. Csak ez-é? Ez."

A Habsburg-udvar szempontjából a „suspitio" nem volt „hamis", sőt nagyon is megalapozottnak tűnt. A „Balassi Bálint a Habsburgok érdekében tevékenykedik Bekes oldalán" propaganda ez időre már nyilván tarthatatlannak bizonyult; maga Bekes is meghódolt Báthorynak, s Balassi Bálintról teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a lengyel király katonája.

Ungnad Dávid törökországi követ április 30-án jelentette, hogy Balassa János kapcsolatot tart a lengyel királlyal, s hogy fia is Báthory Istvánnál szolgál.[534] Az utóbbiak nem suspitiók: tények. Olyan tények, amelyeket ugyanezen levelében Balassi is elismer: „Et quod caput est [=ami a fő cél], hogy magát se hozza én miattam suspitioban – írja Balassa Andrásnak – és ne abalienálja

---

hogy így akarnak egy főrabot – akit Balassa János igen rosszul tart – kiszabadítani. Majd Báthory levelekkel közbenjár Balassi Bálintnál, hogy az intse apját stb. Az egészből egy szó sem lehet igaz.

531 Állítólag a mindössze 2400 fős sereg legyőzte a 12 000 főnyi danzigi sereget. A nevezetes eseményről kiadvány is készült: Ján Łasicki: *Clades Dantiscanorum,* Frankfurt, 1577, második, javított kiadása: Frankfurt, 1578. Ján Lasicki (1534–1605) művének végén egy latin szatíra olvasható a danzigiakról, Joachim Bielski tollából. Bielski és Balassa ismerhették egymást, de az a feltételezés, hogy Danzignál (Gdańsknál) együtt harcoltak volna (Vö. Eckhardt–Komlovszki, 1972, 98–99), valószínűleg téves. Bielski az ostrom idején ugyanis Anspachban volt követségben. Vö. Gömöri, 1999, 11. Egyébként részben magyarok küzdöttek magyarokkal: a gdańskiakat is támogatták magyar segédcsapatok.

532 BÖM, I, 295.

533 BÖM, I, 309–311. E levél szerint hazajövetele óta Balassa Andrástól már két levelet kapott, ebből következően a levél írásának időpontja előtt néhány héttel már itthon volt.

534 Dézsi, 1923, II, 778.

[=idegenítse el] az fejedelem gratiáját magától s az creditumot [=hitelességét] se veszesse el én érettem, *ki lengyel király szolgáltam és az erdéli vajdának rokona vagyok, de ezről coram plura [=majd személyesen]*".[535] (Kiemelés tőlem – K. P.) 1577 nyarán–őszén a kémjelentések tele vannak olyan hírekkel, hogy egyes magyar urak el fognak szakadni a császártól, s Báthory Kristóf az ő segítségükkel és a lengyel király tízezres seregével akarja Egert, Kassát, Tokajt és Szatmárt bevenni.[536] A gaz magyar szakadárok között Balassa János neve is rendre szerepel, *még azután is, hogy meghalt*.[537] A kémjelentéseknek annyi alapja lehetett, hogy a lengyel-orientációjú főuraknak bizonyosan megfordult a fejében: most, amikor Erdély és Lengyelország egyaránt a Báthoryak uralma alatt van, minden eddiginél kedvezőbb lehetőség kínálkozik egy egyesült magyar (erdélyi és magyarországi) és lengyel haderővel mindkét császárral szembeszállni. Rueber kassai főkapitány már másfél évvel korábban, 1575. december 22-én ilyesmit jósol a császárnak: ha nem figyel kellően Báthoryra, rövidesen el fogja veszíteni Magyarország többi részét is. Oka van annak, hogy olyan kevesen mentek el a pozsonyi országgyűlésre; a németek elleni, felsőmagyarországi főúrak szervezte titkos összeesküvés ki fog törni Báthory lengyel királlyá választásával. Majd így ír: „Ha felséged a vajdának engedi a koronát, Magyarország kardhúzás nélkül elveszett!"[538] Az Erdélybe küldött császári követ, Teuffenbach, a Báthoryval való tárgyalás után 1576 januárjában igen hasonlóan vélekedik: Báthory „a jövendőbeli magyar királyságról ábrándozik".[539] Mindeközben, Báthory István mellett harcolva, Balassi Bálint megmaradt hűséges Habsburg-alattvalónak – *mindössze ezt kellett bebizonyítania*.

A hazajövetel további indokolása ugyanebből a levélből: „Az én kijövésemet gondolom, hogy némelyek csudálják, s bizon én volnék, ha más míelné, csudálnám, hogy ifjú ember olyan mansuetus [=nyájas] fejedelmét, jó urát elhagyja, és attól az társaságtól, ki énnekem ott az udvarnál volt, mind király és királné asszony udvara népe közt, megváljon, s magát ide gondra, suspitióra és oly életre, ki timoris, et periculi plena est [=félelemmel és veszéllyel teli], az nyugodalmas és gyönyörűséges életből és az sok de[lic]iákból [=gyönyörűségekből], hozza. Az költségtelenség penig, én magam jól tudom, hogy ide nem készerített jőni, sem az jószág osztálya, azmint nekik authumálják [=vélik], kiben igen illő füstő jutna nekem, sem valami leány szerelme, ki ifjú embert s főképpen akinek nincsen immár kitől félni, igen meg szokott indítani."[540]

Az otthagyott és az itthon reá váró élet közötti különbség felsorolásában nincs túlzás: a lengyel király kíséretének fénye, a gondtalan (akkori magyar szemmel, mondjuk, Bornemiszáéval, nyilván: léha) udvari élet hasonlíthatatlanul vonzóbb életformát és környezetet jelentett, mint az ehhez képest provinciális Liptóújvár s a nyűggel teli magyar hétköznapok.

---

535 Dézsi, 1923, II, 778.

536 BÖM, I, 313, 38. jegyzet.

537 „[…] néhány magyar úr a császárunktól el akar szakadni. […] Úgy vélik, hogy a vajda testvére, Báthory Miklós – aki eddig hű volt császárunkhoz –, Balassi János és néhányan mások a főkolomposok" – írja naplójába Gerlach 1577 júniusában. Ungnád, 1986, 205.

538 Szádeczky, 1887, 235–236.

539 Szádeczky, 1887, 244.

540 BÖM, I, 309–311.

Ám a levél a legkevésbé sem panaszos hangvételű: egy olyan fiatalember írása, aki most lett felnőtté, s tele van tervekkel, ambícióval. *Balassi Bálint mostantól a maga ura.* Eddig a források kevés kivétellel csak mint Balassa János fiát emlegették, ettől kezdve már Valentinus Balassi de Gyarmathról szólnak. Apja halálával családfővé vált, megörökölte a birtokokat, az ingóságokat, előtte az élet. A Balassa-örökség ékszeréhez, Liptóújvárhoz való jogát Balassa András (egyelőre) nagyvonalúan nem érvényesítette, Balassi Bálint joggal érezhette, hogy minden szempontból atyja örökébe léphet. Lengyelországi múltja miatt számol az őt érintő politikai gyanúval, ám a megoldást naivan egyszerűnek véli: mihamarább beszélnie kell a császárral, s majd akkor minden alól tisztázza magát. Tisztességtudóan, de kioktatja az unokabáty-gyámot: hogyhogy a suspicio miatt nem mer személyesen találkozni vele? „Más az penig, hogy embernek rokonával, és úgy mint fiával, ki neki hagyatott, és ki sok nyavalyából kimenekedvén most jutott haza, szemben ne merni lenni vele: Non est sine causa [ennek oka kell legyen]. De én mind egyben s mind másban azt cselekeszem, az mi Kegyelmednek tetszik: Kegyelmed ezről is megbocsásson; én mit gondoljak, úgy írám ezt, nemhogy tanácsot adjak, kire én elég nem vagyok."[541]

Azonnal és vehemensen anyagi és peres ügyeinek intézésébe kezd. Balassa András ördögi tanácsát, hogy vegye feleségül apja egykori legnagyobb ellenlábasának, Krusith Jánosnak leányát, Ilonát, megfontolásra méltónak ítéli, ám egyelőre tréfával üti el: „de most is uram csaknem megvakoltam én azért, hogy meg nem akartam tmzmgcpb[u] [házasodni], s félek, hogy ha abban ártom magamot, hát es[mét] reám tér az szemfájdalom, vagy penig inkább ugyan soha nem jű, ha reá megyek immár most arra, azmire azelőtt nem hajlottam, és azmiért az szemeim azelőtt fájtak."[542] Eckhardt még érti is – nem is a szöveget, egyszer arra gondol, hogy Bálintot „úgy agyba-főbe verték, hogy szinte megvakult",[543] másszor, már helyesen értelmezve e betegséget, ezt írja: „mert újabb *szemfájás* jött rá: felbukkant a láthatáron a fatális asszony: Ungnad Kristófné Losonczi Anna."[544] Az ő nyomán több más kutató[545] azonban teljességgel félreérti e sorokat, holott a következő mondat így kezdődik: „*Tréfa nélkül,* uram". Persze: *csak tréfaként értelmezhető,* mint a legtöbb 16. századi „szembaj".[546] Balassinak soha semmi baja nem volt a szemével (vagy ha igen, erre nincs adat), a szemfájás=nőkívánás egyszerű, a korban mindenki által értett képes beszédét alkalmazta csupán.

Mit is mond a szöveg – tréfa nélkül? Ha a *szemfájás*=nőkívánás terminust egyszerűen *szerelem*mel helyettesítjük, az állítás: Balassi nem akart megházasodni, mivel házasság esetén fennáll a szerelem veszélye, *illetve egy még sokkal nagyobb veszély, hogy a szerelem a házassággal éppenséggel végképp elmúlik.* Korábban is megtagadta a házasságot, noha szerelmes volt. Nem szeretnénk túlinterpretálni e néhány tréfás sort, de bizonyos, hogy ez a – már 1577-ben vallott – házasságfelfogás egy trubadúrtankönyvbe is beillenék.

---

541 BÖM, I, 309–311.
542 BÖM, I, 309–311.
543 Eckhardt, 1943, 85.
544 Eckhardt, 1943, 90.
545 Pl. Komlovszki Tibor, Nemeskürty István stb.
546 Erről a betegségről pontos felvilágosítással szolgál Pataki Füsüs, 1626, 227–231.

Némi cinizmussal arról is beszámol, hogy Hagymássyné,[547] azaz Kerecsényi Judit nem idegenkedik tőle, a vénasszonyával üzent utána.

A Krusith leány ügye azonban izgatja. Egyrészt vonzza a dolog, hiszen Krusith igen befolyásos ember az udvarnál, fölöttébb gazdag is, másrészt – s itt egy meglehetősen rejtélyes rész következik a levélben – „de miérthogy csuda dolgok törtínhetnek, azmint embereknek igyekezeti és az időnek változása vagyon, ha vontatódhatnék 4 esztendeig, igen akarnám. Mert ember pátriájának vagy rqyqgqsq [felesége] atyjának szolgáljon-é inkább … [nem] szakadhat el tisztesség fogyatkozása nélkül (sőt néha nagy kár nélkül is, nondum est explicata deliberatio [= még nem fejeztem ki világosan szándékomat]).”[548] Az még csak érthető, hogy az apósnak szolgálás a császárhoz való feltétlen hűséget jelenti, s Bálint szerint ez *nem* feltétlenül azonos a haza szolgálatával – fölöttébb érdekes gondolat egy olyan fiatalembernél, aki a királyi Magyarországon akar boldogulni. De vajon tényleg ott akar-e? Mik lehetnek azok a csuda dolgok, amelyekre mintegy négy évet kell várni, s csak utána lenne érdemes megházasodni? Egyrészt egész életében foggal-körömmel ragaszkodik magyarországi javaihoz, másrészt, talán valamilyen erdélyi vagy lengyelországi karrier reményében, hányavetien tékozolja azokat, semmibe véve a királyi Magyarország társadalmi normáit, elvárásait, jogrendjét. Két-három évenként visszatérő rendszerességgel avval fenyegetőzik, hogy ha nem kapja meg az őt illető tisztséget (leginkább valami jelentős vár kapitányságát), Erdélybe vagy Lengyelországba megy. A „csuda dolgok történhetnek” fordulatot nehéz másképpen értelmezni: *Báthorytól várja a csudát, vélhetőleg annak magyar királyságát.* Nem mondható Habsburg-hű álláspontnak. De hát apja fia volt, s ekkor még a harmadik útban hitt: a Habsburgok uralta királyi Magyarország, a törökkel kényszerű szövetségben lévő Erdély helyett egy egységes, lengyel szövetséggel létrejövő Magyarország illúziójában. S nem csak ő hitt ebben. Báthory István lengyel király így ír Mágochy Gáspárnak 1578-ban: „[…] nem tartok ellent benne, ha kegyelmed csak azzal közli, azkivel illik, és az kinél megáll. De ha kiterjed, s elébb megérzik amoda, hogynemmint az dolog megindul, felette nagy akadált szerezne az dologban. Ez üdő közbe hogyha az német vagy közönsíggel vagy egyenkínt tükegyelmeteket megháborítaná és haddal nyúlna hozzátok, minden tehetsígemmel és oltalommal akarok lenni. Mindazáltal okot most semmit nem kell adni, sőt üdőzni és dissimulálni, magát penig őrizni.”[549] Báthory tehát egyelőre a körülmények alakulásától teszi függővé a teendőket, kivár, de végső szándéka elég világos. A Habsburg-hű adminisztráció – meglehetősen izgatott – reagálása teljesen érthető.

---

547 Eckhardt korábban (Eckhardt, 1943, 88) még helyesen tudja: „A krónika Hagymássy házasságát Báthory Krakkóba vonulása után említi, tehát Balassi Bálint, aki akkor már valószínűleg szintén elment a király udvarával, még leánykorából ismerhette Juditot.” *Későbbi* írásaiban viszont ezt elfelejti, s mindig ott a tévedés, hogy a Balassit (Eckhardt szerint) elfogó Hagymássy feleségének gondolja Kerecsényi Juditot, s így a fogságban (Huszton vagy környékén) egy kis liezon is felsejlik előtte. Vö. pl. BÖM, I, 312: „Hagymássynét is érdekelte a daliás fogoly.” Ez téveszti meg Komlovszkit is (Komlovszki, 1992, 111). Szögezzük le: Hagymássy nem fogta el Balassit, az esküvő pedig eredetileg 1576. január 8-ára volt kitűzve, de különböző bonyodalmak miatt csak április végén tartották meg. (Vö. Szadeczky, 1887, 71; Eckhardt, 1943, 88; Barabás, 1888, 644)

548 BÖM, I, 309–311.

549 BÖM, I, 324.

A Krusith lány kezéért közvetítőként Balassa András is feleségével együtt hadba szállt, Bálint pedig ellátogatott Krusith-fészek Bazin várába, még verset is írt a lányhoz, ám végül az történt, amit már levelében előre látott: nem adták hozzá, mert gazdag német kérőre vártak.

Némi fiatalos nagyképűséget tükröz, ahogy a török rabokról rendelkezik („Azmint látom, ők [a törökök] azt vélték, hogy az harmadévi borjút találtak"), s ahogy jogi képzettségét fitogtatja („Ím, egy decretum-könyvet szerzék, ahhoz egy fekete táskát. Azt is, ha lehet, nem kevesb diligentiával olvasom által, mint Cicerót"); fűti a vágy, hogy önállóságát bizonyítsa. Bízik önmagában s ekkor még bízik gyámjában is.[550] Ez az adat abból a szempontból is érdekes, hogy jól tükrözi a magyar és az itáliai állapotok különbözőségét. *Gyakorlati* okokból (nem műveltségelemként) jogot tanulni – ez maga a magyar valóság![551]

Következő, ugyancsak Balassa Andrásnak írt levele (1577. szeptember 29.)[552] is ezt a komolykodó, gondos birtokost mutatja, akinek vigyázó szemét nem tévesztheti meg holmi „kövér kurvafi", mint a Balassákkal mindenféle ingatlanvitában álló Kövér Ferenc, sem pedig a *kurvafi* jelzőn kívül még számos, cifrább becsmérlést kiérdemlő kamenyeci tiszttartó, Szkárossy György.

„Királnak is írok penig hogy protectionált adjon, az szánoki ispánra-é vagy sztarosztára, hogy igazságunkban oltalmazzon. Vagy suspitio vagy nem, de abban egyéb nem lehet."[553] – Bálint felvág kicsit unokabátyja előtt: mi mindent el tud ő intézni! Nagyképűséggel vegyes fiatalos naivság, erre sem lehet más szó.

A törökökkel, az őt harmadévi borjúnak nézni merészelő törökökkel továbbra sincs megbékülve. „[…] miérthogy az Hasszán aga dolgában csak cigánkodnak ott benn az törökök, nem hivén ez itt kinn való kezes raboknak Hasszán agáért való gyötrelmeket, felette igen kérem Kegyelmedet, sőt ugyan könyörgök is Kegyelmednek, mint bizodalmas uramnak bátyámnak, nem valami kegyetlenségnek ostentatiojából [fitogtatásából] vagy rabokkal való bánásbéli eszességemből, hanem igen szívem szerint s bosszúságomból és kárunknak eltávoztásáért főképpen, (miérthogy ott benn [értsd: Hódoltságban] csak az én ifjúságomra támaszkodtak, vélvén azt, hogy megszabadíthatják ajándékon is tőlem azokot, az kik oda bé vadnak), hogy azoknak azkik Hasszán agáért kezesek, alól az harmadik zápfogokot vonassa ki Kegyelmed és mindeniknek 75. az farán ütessen el Kegyelmed három ujjnyi temérdek pálcával, de az talpokot ne bántsák. Tudom, hogy Sándorfy uram akaratjából nem míeli Kegyelmed (mert ő néki mindéltig csak az paxtecum [békesség] forog előtte), de ha Kegyelmed most ebben kedvemet nem szegi és az fogakot ide küldi, bizon megszolgálom Kegyelmednek és ollyá tartom (az én hitemre), mintha mindenik fog helyett három-három aranyat küldene Kegyelmed. – Az kezessek penig ezek: Ali Baba, Musztafa aga, Hajbár, Hramadán az jancsár, csak ezek az négy. Hiszem nem sokat teszen. Más az hogy énnekem annyi-é hasznom benne, mint Kegyelmednek?"[554]

---

550 A gyámság kérdéséről lásd a *Birtokok* c. fejezetet!

551 Erre Kovács Zsuzsa volt szíves felhívni a figyelmemet.

552 BÖM, I, 314–315.

553 BÖM, I, 314–315.

554 BÖM, I, 314–315.

Annyit mindenesetre elért, hogy a törökök jobban panaszkodnak rá, mint egykor apjára. Musztafa budai pasa 1578. március 5-én felháborodott levelet ír Rudolfnak: még most sem kapták meg két magyar rab váltságdíját, miközben „[…] Balassa Bálint az kezes rabokat nyomorgatja és kínozza, érötte fölségedet azért kérjük, hogy mindön orcátalan rossznak az vitézlő embört ne engedje fölséged méltatlan nyomorgatni és bántani, mert ha fölséged jó gondviselő nem leszön és minden magagondolatlannak mindön méltatlan dologra szabadság adatik, igaz, hogy hitünknek ellene leszön, de bizonnyal higgye fölséged, hogy száz annyival toroltatjuk meg."[555]

November 22-én újabb levelet ír András bátyjának.[556] Bennfentesek levélváltása ez, ráadásul a levél szakadozott, hiányos. Amit még így is kivehetünk belőle, hallatlanul érdekes.

„Bizodalmas uram bátyám! Az Kegyelmed leveléből megértettem először az Kegyelmed oda alá való fáradtságának heában voltát, de miérthogy mi köztünk, úgymint nem hamis atyafiak között, semmi simulationak és dissimulationak [színlelésnek és elfedésnek] nem illik lenni, akarnám nyilvábban megé[rteni], hogy ha minden spessünk [reményünk] elesett-é onnan és mi az oka? Hogy aetas-é [életkor] csak? vagy más is egyéb valami? Jóllehet … (…Istenért is kérem Kegyelmed megbocsássa) ezt is gondolom, hogy … talám valami jövendő gonosznak (kit … praetendalt [felhozott] Kegyelmed) eltávoztatásáért, ingyen … dologhoz Kegyelmed, vagy ha szívem elkezdte is, nem s … dolgot. De ut ut res est [amint a dolog áll], az én örökké… a meg… Kegyelmed az dolognak és ta … (… cikkelyét ha lehet) és azt is ha ugyan voltam … ha közlötte-é az asszony valakivel s … mert az mi az Krusit dolgát illeti, én bizony … [azo]n módon neki nem vágok mint most." Majd, a levél vége felé: „Addig Istenért kérem Kegyelmedet, maradjon [béke]ségben az xfiguh [Krusit] dolga; hiszem beschafens Glück [ist nicht ve]rsagt [Ami szerencsét a sors ránk szabott, nem lehet lekésni]. Más az, hogy ez körmömre nem égett úgy, mint az másik."[557]

Bizonyos, hogy a fentebb leírt rejtélyes eset különbözik a korábban emlegetettől, amikor is nem akart megházasodni, itt ugyanis fölötte szeretne. Az is bizonyos, hogy nem az ekkortájt (ebben a levélben is) emlegetett Krusith Ilonáról van szó. Balassa András vélhetőleg egy özvegyasszony kezét kérte meg unokaöccse számára, egy Vágbesztercétől délre lévő („oda alá", ugyanebben a levélben az „alá megyen", „alá jut" Patakra vonatkozik) helységben. Kosarat kapott, holott Bálintnak érzelmileg sem volt közömbös az ügy, mint írja, a szíve elkezdte a dolgot. Ha jól vesszük ki, Balassa András azzal vigasztalta unokaöccsét, hogy ezzel talán „valami jövendő gonosz" akadályoztatott meg. Özvegyasszonyra egyrészt azért gondolunk, mert Bálint a visszautasítás egyik lehetséges okaként életkorát említi, tehát fiatalabb lehetett a hölgynél, akiről a levél egyébként is mint „asszony"-ról beszél. S aki remélhetőleg diszkréten hallgatni fog, s nem rontja a fiatalember esélyeit más hölgyeknél. Valamiért sürgős volt az ügy, sokkal sürgősebb, mint Krusith Ilonáé.

---

555 Takáts–Eckhart–Szekfű, 1915, 148. Idézi Eckhardt: BÖM, I, 317.

556 BÖM, I, 317–319.

557 BÖM, I, 314–315.

Feltételezhetjük, hogy a titokzatos özvegy: Kerecsényi Judit. Elvégre az összes fentebbi jellemző illik rá: Vágbesztercéhez, általában a Felföldhöz képest mindenképpen „oda alá" lakik; vagy egyidősek, vagy idősebb Balassinál; özvegy, a „jövendő gonosz" talán erdélyiségével függ össze. Őt említette korábbi levelében Balassi mint olyan asszonyt, aki nem idegen tőle, sőt akitől levelet is kapott. Lehetséges, sőt valószínű azonban, hogy a költő vágyait vetítette a leírtakba: Kerecsényi Judit fiatal és dúsgazdag volt, Báthory István lengyel király és Báthory Kristóf erdélyi vajda nővérének a lánya, egy Erdély és Lengyelország felé kacsingató ifjúnak a legideálisabb házastárs. Ha Balassi Bálint számára az ősellenség Krusith lánya – nyilván hozománya és az após befolyása miatt – szóba jöhetett feleségként, a sokkal vagyonosabb, független Kerecsényi Judit egyenesen főnyeremény lett volna. Fordítva, Kerecsényi Judit szempontjából, a frigy kevésbé lehetett vonzó, őhozzá olyan nagy úr illett, mint aki azután feleségül is vette: Dobó Ferenc bányavárosi főkapitány. S kb. akkorra, amikor Balassi a levelét írja, már el is határozhatták a frigyet, hiszen 1578 nyarán a kamara már köztudott dologként beszél Dobó Ferenc és Kerecsényi Judit házassági szándékáról.

Érthető hát, ha Balassa Andrást Kerecsényi Judithoz küldte a szép özvegyi kezet megkérni,[558] főleg, ha abban a hitben volt, hogy a hölgy is jó szívvel gondol rá. De az is érthető, hogy Kerecsényi Judit[559] a sokkal tekintélyesebb, sokkal gazdagabb és kicsit idősebb Dobó Ferencet választotta.

Balassi azonban nem ereszti búnak a fejét. „Mert csak az újvári kapitánt várjuk mind én s mind korponaiak, csábrágiak és bozókiak, Istennek kegyelmességéből valamit akarunk próbálni."[560] – Ezek az igazán fontos dolgok az ifjú Balassi Bálintnak. Továbbá hogy Dobó Ferenc ne csak ígérgesse, hanem küldje is már a jófajta tokaji-pataki bort. Amikor a Dobók zálogba vették Patakot, Balassa János 12 000 forintot[561] kölcsönzött nekik, ennek fejében ő és utódai, mintegy kamatként, évi 1000 forint értékű bort kaptak.[562] Hát ennek a megküldését várja olyannyira Balassi.

*

558 Ne feledjük: mindez csak feltételezés!

559 Kerecsényi Judit, Somlyai Báthory Erzsébet és Kányaföldi Kerecsényi László lánya Nikolsburg várában nevelkedett. 1571-ben már ki volt tűzve az esküvője (szluni) Frangepán Ferenccel, ám a vőlegény váratlanul meghalt. 1576-ban vette feleségül a nála jóval idősebb Beregszói Hagymássy Kristóf, ő 1577-ben halt meg. Judit kezén Kerecsényi–Báthory–Hagymássy–Kendi-javak egyesültek. Ruszkai Dobó Ferenc 1583-ban vette feleségül. 1594 decemberében halt meg, Sárospatakon. Itt van síremléke is.

560 BÖM, I, 318.

561 Ez azonos nagyságrend Liptóújvár zálogösszegével (16 500 rajnai, 13 200 magyar forint).

562 Dobó szemszögéből: „Patakot penég mikor megvöttük, akkor másoktul vöttönk pénzt fel, Patak árában kit őfelségének adtunk egy néhány ezer forintot, és annak az mástul felvött pénznek megadásáig kit vöttönk volt fel Balasy Jánostul, 12 ezer foréntot, uzsorát minden esztendőre fizetnönk kell ezer forintot. Azt penig derékképpen nem csak az pataki jószágból hanem Telkibányárul adjuk meg minden esztendőben sőt még oly kötelünk es vagyon vele, hogy ha meg nem akarnánk az ezer forintot érő bort az uzsorát neki [adni], Telkibányát elfoglalhatja és mindaddég nála tarthassa míg az 12 ezer foréntot meg nem adjuk neki." Vö. Eckhardt, 1943, 105.

Ez időben íródott az *Euryalus és Lucretia:* utolsó versszaka szerint 1577-ben – egyes kutatók szerint 1577 nyarának végén –, (Sáros)Patakon, „az úr Gombos kertjében". Szerzőjét az irodalomtörténet innen nevezi *Pataki Névtelen*nek. Az Aeneas Sylvius Piccolomini (a későbbi II. Pius pápa) művéből (*De duobus Eurialo et Lucretia se amantibus,* 1444) készült fordítás korszakos hatást gyakorolt a világi magyar irodalomra, Balassi Bálint műveire. A fordítót-szerzőt többen (elsőként Szilády Áron, 1879-ben) magában Balassi Bálintban vélték megtalálni, az ő szerzősége melletti érveket utoljára Komlovszki Tibor (1969, 1992)[563] gyűjtötte csokorba, ezek közül némelyik kiállta az idő próbáját, némelyik nem. A kérdést bizonyossággal több mint száz éve nem tudja megválaszolni az irodalomtörténet-írás.

Az alábbiakat tudjuk. Az *Euryalus és Lucretia* korai kiadásaiban[564] nincs ott az a záróversszak, amelyre az irodalomtudomány összes tudását (feltételezését) alapozza. Ez a sokatmondó kolofon csak a kolozsvári, harmadik ismert kiadásban bukkant föl[565] 1592-ben, ekkor Balassi Bálint (nevű valaki, nem bizonyos, hogy a költő) járt Kolozsvárott.[566] Ugyanebben az évben kiadták Siczen is, erről másolták a *Fanchali Jób kódex*-beli változatot.

A latin nyelvű történet egyébként már korábban is jól ismert volt Magyarországon.[567] Tartalmát Bonfini így foglalta össze: „A sienaiak tisztelettel fogadták [Zsigmond császárt], néhány hónapig ott tartózkodott, és gyakran lelte örömét a szépasszonyok látványában. Ekkor esett ama két szerelmes emlékezetes története. Mert a szembetűnő szépségű, lovagrendű ifjú, Euryalus császári gróf az első pillantásra szerelemre gyulladt a sienai Lukrécia iránt; hasonló tűz ragadta magával a szüzet, akiről azt mondják, hogy bája és gyönyörű külseje miatt az időben sokan második Venusnak nevezték. A szerelem lángja rövidesen mindkettejük vágyát beteljesítette. A császár azonban Rómába távozván, Euryalus is kénytelen volt elhagyni a szeretőjét, elutazása után a leány nemének gyengesége miatt nem tudott kitartani, és a szerelme utáni vágyakozásban kilehelte a lelkét, a másik barátainak unszolására és vigasztalására némiképp összeszedte magát, de bár élete megmaradt, mosolyogni többé nem látták."[568] Aeneas Silvius Piccolomini bravúros centóját[569] versbe, méghozzá petrarkista szerelmesvers-betéteket (a történetben: szerelmes levelek) tartalmazó versbe fordítja az ismeretlen, egy olyan versformában, amely nyilvánvalóan az ún. Balassi-strófa őse.

A lírai betétek nyelvezete és Balassi korai verseinek nyelve szinte azonos. Van több olyan panel, amely a században csak az *Euryalus és Lucretiá*ban és Balassinál fordul elő.[570]

---

563 Komlovszki, 1992, 105–126.

564 Ezek: RMNy 594, Debrecen, 1587 k. (címlappal); RMNy 625, Debrecen, 1589 k. (címlap nélkül). A nótajelzés mindkét nyomtatványnál: *Bánat, keserűség.* Bizonyos, hogy a címlapos kiadás a korábbi, s mindkét kiadás 1586 és 1590 között készült.

565 Nótajelzése: *Időd szép virágát, termeted szépségét, szűvem, miért hervasztod?*

566 Kiss–Ötvös, 1991, 588–589

567 A 15. század végéig több mint 70 kiadása volt, lefordították többek közt olaszra, spanyolra, franciára, németre.

568 Bonfini–Kulcsár, 1995, 563 (III. könyv, 3.3.338–342).

569 Ehhez lásd a kritikai kiadás jegyzeteit: Dévay, 1903–1904.

570 Példák: *szemöldök-íj, Bezzeg nagy bolondság, víg tekintete* stb. csak Balassinál és a Pataki Névtelennél fordul elő a 16. században.

A Komlovszki Tibor által Balassi szerzősége mellett összegyűjtött érvek közül megfontolandók az alábbiak:

Az *Euryalus és Lucretia* leggyakrabban Balassi verseinek a társaságában fordul elő, s legalábbis érdekes, hogy Batthyány Ferenc udvarlása során *csak* Balassi verseiből idéz – és az *Euryalus és Lucretiá*ból.[571]

A *Chak Borbála nevére* szerzett, nyilván igen korai vers nótajelzése a „Lucretia éneke" – ha nem Balassi a szerző, honnan ismerte? Tudtunkkal ez időben, az 1570-es évek végén, az *Euryalus és Lucretia* még nem jelent meg nyomtatásban. A *Chak Borbála Csereyné-kódex*-beli[572] lejegyzése nem származhat 1579 utánról, azaz korábbi az első ismert nyomtatott kiadásnál.[573]

Mint Komlovszki írja: „Talán nem szükséges bizonyítani, hogy Lucretia ugyanannak a női eszménynek a megtestesítője mint Anna, Bebek Judit, Morgai Kata, Zsófi és mások a Balassi-versekben."[574] Ez igaz.

A hatás pedig – ismét csak Komlovszki szerint – kimutathatóan más, mint amikor Balassira más költők (Angerianus, Joannes Secundus, Martialis) hatnak, sokkal kevésbé „hatást", sokkal inkább belső fejlődést feltételező.[575]

A fordítás jellege, Euryalus elvitéziesítése, ahhoz hasonló, ahogy Balassi a *Szép magyar komédiá*ban is vitézzé teszi a főhőst.[576]

Tegyük még hozzá: a Lucretia-ének versformáját csak a Pataki Névtelen és Balassi Bálint használja.

Mindezek az érvek nem perdöntőek. Sokan állítják a Pataki Névtelen és Balassi azonosságát, és sokan az ellenkezőjét.[577]

B. Kiss Attila és Szilasi László (posztmodern) választ kínál a szerzőség biztos adatok hiányában megoldhatatlannak látszó kérdésére. Főbb állításaik: (1) a széphistória szerzője nem jelölte meg magát, a konvencióként sem vált szerzővé, csak írója, de nem szerzője művének. (2) A szerzőség mai fogalmát különben sem alkalmazhatjuk minden további nélkül egy olyan korra, amikor mintegy szétolvassák, citátumokra bontják a szövegeket (példa erre a Balassi-életmű utóélete), ilyenkor a névtelenséget kell jogaiba visszaállítani. A széphistória elsősorban példázat, mint ilyen, különösen alkalmas névtelenségben szétolvasódni. (3) Ha a stemma igaz, s valószínűleg az, a

---

571 Komlovszki, 1992, 112.

572 A kódex a II. világháborúban elpusztult. A 67b-68b lapokon: „Adhortio Barbarae Chaky…" Sok búbánat immár… Dézsi kiadása őrizte meg a szöveget (Dézsi, 1923, II, 679–681). A 66a–68b. lapokat Gróthi Péter írta 1579-ben.

573 Komlovszki, 1992, 113–114.

574 Komlovszki, 1992, 117.

575 Komlovszki, 1992, 125.

576 Komlovszki, 1992, 121.

577 Balassit tartja a szerzőnek Szilády Áron, Mitrovics Gyula, Matirko Bertalan, Harsányi István, Horváth Cyrill, Mészöly Gedeon, Dézsi Lajos, Komlovszki Tibor, Szentmártoni Szabó Géza, Molnár József, Tóth István és kérdőjellel Stoll Béla. Nem Balassi a szerző Négyesy László, Ritoókné Szalay Ágnes, Horváth Iván szerint. A B. Kiss-Szilasi szerzőpáros posztmodern megoldást választ: nincs szerző, csak író, továbbá nincs (szerzői változatként definiált) főszöveg sem. Vö. Szilády, 1879, bevezető tanulmány; Mitrovics, 1896, 13–41; Matirko, 1890; Mészöly, 1910, 120–123; Harsányi, 1916, 3–4, 25–27; Horváth Cyrill, 1899; Négyesy, 1916, 81–86; Dézsi, 1923, I, bevezető tanulmány; Molnár, 1970; Tóth István, 1970, 73–94; Ritoókné Szalay Ágnes, 1976, 681–684; Horváth Iván, 1982, 262–272; Komlovszki, 1992, 105–126; Szentmártoni Szabó Géza, szóbeli közlés; B. Kiss–Szilasi, 1992. 669; Stoll, *Eurialus és Lucretia,* 1994, 294.

széphistóriának több szerzője volt, más írta a csak a kolozsvári kiadásból ismert kolofont, s más a széphistória többi részét.[578]

E megállapítások igen megfontolandók, elsősorban a filológiai jellegű észrevételek. Ám éppen Balassinak a szerzőpáros által idézett példája mutatja, hogy a szerzőségét büszkén vállaló auktor is – jobb szó híján: – folklorizálódik, a széteneklés ténye nem cáfolja, hogy az író: szerző. A névtelenség pedig, amely kétségtelenül a kor egyik jellemzője, elsődlegesen nem az *Eurialus és Lucretia* műfajú-jellegű szövegek sajátja.

Akárki írta/szerezte is az *Euryalus és Lucretiát*, úttörője volt a magyar nyelvű szerelmi költészetnek. Műve egyrészt szerelmi história, epika, másrészt a szeretők egymáshoz írt levelei révén lírai versgyűjtemény is, szóhasználata a magyar udvarló stílus mintájává vált. Az első (fennmaradt) magyar nyelvű, petrarkista terminológiájú szerelmes verseket nem Balassi Bálint, hanem a Pataki Névtelen írta. Balassi csak a legtehetségesebb követője volt. Már ha a Pataki Névtelen és Balassi Bálint nem ugyanaz a személy.

Ungnadné Losonczy ANNA

Az 1578-as év legfontosabb eseménye Balassi számára, legalábbis szokásos életrajza szerint, Losonczy Annával folytatott viszonya. A hölgy pár évvel volt idősebb nála (1548–1550 tájt születhetett), s 1567 áprilisa óta volt Ungnad Kristóf felesége.[579] Leendő férje 1563-ban már bizonyosan eljegyezte Annát, mert egy december 20-án Szentgyörgyvárott (=Gyurgyevác) kelt, Ungnad Ádámné Thurzó Erzsébethez írt levelében mint mátkáját említi.[580]

A Losonczy és a Balassa család jól ismerte egymást, távoli rokonság kötötte össze a két famíliát, még – jó magyar szokás szerint – pereskedtek is egymással.

Ismerjük meg e szerelmi háromszög főszereplőit.

A felszarvazott(?) férj, Ungnad Kristóf (1520. k.–1587), annak a karintiai Hans Ungnad von Sonnecknek (1493–1564) a fia, aki sokat tett a horvátországi reformációért.[581] Ez a Hans Ungnad – ahogy a magyarok hívták, Ungnad János – I. Miksa udvarában nevelkedett, a Mohács előtti években II. Lajos magyar királyt szolgálta, később pedig Ferdinándot. Személyesen is találkozott Lutherrel, részt vett 1530-ban az augsburgi birodalmi gyűlésen. Waldenstein, Sonnegg, Friedrichstein (Kocevje) és más kastélyok uraként 1522-ben V. Károlytól a Sonnegg bárója címet kapta, „von Weissenwolf" titulusal, utalva az ősi címerben lévő fehér farkasra. A török ellen többször vezetett sikeres hadjáratot, Jurisics Miklós után ő lett az ausztriai, vend és horvát tartományok főkapitánya, Varasd várkapitánya és Varasd vármegye főispánja. Az 1543-as török ostrom idején a pápai vár (gyáván megfutó) parancsnoka volt.

578 B. Kiss–Szilasi, 1992. 649–669.

579 1567. április, Tapolcsány (Nyitra vm.): Losonczy Anna esküvője Ungnad Kristóffal. Vö. Eckhardt, 1943, 166. (Illéssy, 1898, 26.)

580 Eckhardt, 1943, 166, 282–283. – Thurzó Erzsébet 1568-ban már Julius Salm felesége volt.

581 Vö. Zimmermann, 1937, 36–58; Elze, [1895–]1971, 308–310; Dresser, 1602, 121 (Sz. Sz. G., regeszta); Sakrausky, 1989 (német előszó), 15.

Megalapította az evangélikusok nürnbergi és tübingeni nyomdáját, kiadói tevékenysége nagy hatással volt a szlovén és a horvát nyelv fejlődésére. Támogatásával latin, glagolita és cirill betűkkel 15 illír és 3 krajnai szlovén könyv jelent meg. Szláv könyveit mint eretnek műveket máglyán elégették. Miután Württembergbe vonult vissza, Urachban a horvátok számára részleges bibliafordítást nyomtattatott. Sógora volt Erdődy Péter horvát bánnak.

Fiai, Kristóf és Lajos többek közt Wittenbergben tanultak,[582] együtt Dávid nevű unokatestvérükkel; Melanchthon és Paul Eber (a neves himnuszköltő) voltak tanáraik. Kristóf fiatalságát Varasdon töltötte. Mint az elmondottak bizonyítják, előkelő, igen művelt, meggyőződéses protestáns családból származott. Ő volt az, mint már említettük, aki szorgalmasan figyelte Balassa János minden lépését, s jelentgetett róla az udvarnak. Feleségével, Losonczy Annával együtt hűsége és megbízhatósága jutalmául kapta például 1569 augusztusában Miksától Szomolány várát és uradalmát zálogba. Ez ellen tiltakozik ugyan Bánffy Miklós, de sikertelenül.[583]

Első ízben 1569 októberétől 1576-ig volt Eger várának kapitánya. Ebbéli funkciójában nem örvendett különösebb népszerűségnek, a magyarok „németnek" tartották. Kinevezésével a vár túlnyomólag német katonasággal rakatott meg, akik külön német prédikátort is tartottak a várban, Magdeburgi Joachimot.[584] 1576. március 27-én Miksa horvát bánná nevezte ki. Ungnad azonban új állását csak mintegy két év múlva foglalta el, 1578 őszén távozott Egerből.[585] Miután a báni hivatalt vejének, Erdődy Tamásnak játszotta át, a horvát országgyűlés karjai és rendjei 1584-ben szép szavakkal köszöntek el Ungnadtól, „ki nagy gonddal és szorgalommal, költséget, munkát és fáradságot nem kímélve" viselte volt a báni tisztet.[586] Magyar körökben való megítélését jól tükrözi, hogy a magyar rendek tiltakoztak bánsága ellen.[587] Halála után derült ki, hogy híveinek birtokrészeket osztogatott, elszámolásai sem voltak teljesen rendben, keze saját zsebe felé húzott; a végvárak megvizsgálásával megbízott Révay Ferenc szerint a megengedettnél jobban terhelte a jobbágyokat és eltűrte, hogy katonái kegyetlenkedjenek a szegénynéppel.[588] Azaz, akárcsak a Balassák és mások, magát jobban szerette másoknál.

Noha nem része a szerelmi háromszögnek, ejtsünk itt szót Kristóf unokatestvéréről, Dávidról (†1600) is, aki Balassi Bálint életének ugyancsak fontos szereplője volt. A wittenbergi egyetem egykori rektora (1557) mind az európai kultúrtörténetnek, mind a magyar történelemnek jelentős alakja. A Habsburgok portai követeként ő ismertette meg Európát több növényfajjal, például a tulipánnal, követjelentései (így a Balassákról, többek közt a Balassa Jánosról és török kapcsolatairól írottak is) elsőrangú történelmi és művelődéstörténeti források. Balassi Bálinthoz, már a Haditanács elnökeként, kifejezett jóindulattal viszonyult. Egyébként verseket (zsoltárparafrázisokat) is írt, s legendásan részeges volt. Állítólag kilenc nyelven (latin, német, magyar,

582 Szilády, 1882, 847.
583 Jedlicska, 1879, 266–267.
584 Szederkényi, 1897, 32. fejezet.
585 Illéssy, 1898, 29.
586 Illéssy, 1898, 32.
587 Szederkényi, 1897, 254.
588 Illéssy, 1898, 37.

francia, olasz, horvát, dán, török, szlovák/lengyel) beszélt.[589] 1593-ban honfiúsították.[590] Ez a német származású nemzetközi diplomata határozott hungarus tudattal rendelkezett, s fölöttébb becsülte a magyarokat. Fia, Ungnád András, strassburgi tanulmányai során szép hungarus-öntudatú beszédeket tartott.[591] Magyari István neki ajánlotta a *Kézbeli könyvecske az jól és boldogul való meghalásnak mesterségéről*[592] c. könyvét.

Losonczy Anna kemény jellem lehetett, akárcsak apja, Losonczy István, e fölöttébb szigorú férfiú, aki 1549. szeptember 29-én Mándok község földesuraként az alábbi törvényt hozta: „Mi Losonczy István, Neográd vármegyének ispánja, ilyen szertartást hagyunk az mándokiaknak és minémű törvényben éljenek […] Az mely házasember mással latorkodik, az pelengérben szegezzék az szerszámát, és egy sarlót adjanak kezében, hadd metssze el ő maga. Annak felette tíz jámbor polgárokkal és tíz jámbor asszonyállatokkal, térden állva, ő maga kövesse meg feleségét. Ha penig asszonyállat vétkezik, azonképpen kiverjék az faluból. Valamely ember ifjak, nőtelenek az falura gonosz asszonyállatot hoz, kilenc marok vesszővel igen verjék […]"[593] Zordon egyéniség volt Balassa János is, de az effajta férfiszerszám-levágásos erkölcsi szigor igen távol állhatott tőle.

Sigmund Herberstein (1486–1566) emlékiratában az 1551. év májusában történtek kapcsán leírja, hogy Magyarországon utaztában Bécs felé menet eljutott Divénybe, ahol „a falu egyik része a Balassiaké, másik része a Losonczyaké. A két nemzetség feje súlyos viszályba keveredett egymással, ami abban is megnyilvánult, hogy ki-ki a másik jobbágyait ejtette foglyul; mindez odáig fajult, hogy a parasztnép nem maradhatott meg házaiban."[594] Losonczy Anna tehát sem különösebb erkölcsi lazaságot, sem a Balassiak iránti olthatatlan szimpátiát nem örökölhetett apjától.

1552-ben, Temesvár ostroma idején Losonczy István, reménytelennek látva helyzetét és felkészülve a halálra, I. Ferdinándtól kérvényezte, hogy halála esetére leányait, Fruzsinát és Annát, továbbá néhai testvérének, Antalnak két

---

589 Kovács József László, 1986, 14–15.

590 1593. évi XXIII. törvénycikk: Ungnad Dávid úrnak magyarrá fogadása (http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=2703):

„Nagyságos Sonneki Ungnad Dávid szabad báró urat, a haditanács prefectusát, a ki Konstantinápolyban számos éven át Ő császári felségének dicséretreméltó követe volt és ott igyekezetével és közremunkálkodásával nemcsak Ő felségének, hanem Magyarországnak, sőt az egész keresztyénségnek nem csekély hasznára vált; azután pedig tiszténél fogva a haditanácsban is, a melynek élén áll, az országlakóknak ugy nyilvánosan, mint magánuton hasznára volt és maga felől naponta ilyen reménységet nyujtva, a magyar hazának hüséges, hasznos és jó polgárául ajánlkozik:

1. § Az ország karai és rendei Ő császári felségének a jóakaratu megkeresésére, a melyhez e tárgyban az ő saját sürgető kérése is hozzájárult, őt és örököseit maguk közé fogadják és eziránt tőle az esküt a szokott módon bevették.

2. § Abban a biztos reményben élvén, hogy igéretéhez képest a magyar hazának mindenkor hüséges, hasznos és jó polgára fog lenni."

591 Kovács József László, 1986, 15; Eckhardt, 1944B, 390–393.

592 RMNy 869, Sárvár, 1600.

593 Kolozsváry–Óvári, 1892, 32. Idézi: Szöveggyűjtemény, 2000, 1040.

594 Tardy, 1979, 73–74.

lányát fiúsítsa.[595] A király július 20-án írta alá a beleegyező okmányt.[596] Július 27-én Losonczy Istvánt a törökök Temesvár ostrománál megölték.[597]

Losonczy Anna édesanyját, Pekry Annát nem kell szánnivaló özvegynek elképzelnünk. Erőszakos, másokon átgázoló, hatalmával élő és visszaélő, energikus asszonyság lehetett. 1567-ben egyszerűen elfoglalta Tiszabezdédet a nyámnyilának éppen nem mondható, leendő nagykállói várkapitánytól, Csapy Kristóftól, valószínűleg veje, Ungnad Kristóf befolyásában is bízva. A kis Losonczy Annát egy férfiasan agresszív anya nevelte, a gyereklány életét végigkísérték a pörök, a Várdaiakkal, Csapyakkal való harcok – esetenként a szó szoros értelmében. Az alma nem esett messze a fájától: érdekérvényesítésben, ravaszkodásban, ha kellett, erőszakban Losonczy Anna méltónak bizonyult szüleihez.[598]

Balassi gyerekkorából ismerhette a hölgyet, aki Bálintnak egy írásával[599] már bizonyosan találkozott, méghozzá az egykori nevelő, Bornemisza Péter jóvoltából. 1577 őszén Semptéről küldte *Négy könyvecské*jét Losonczy Annának, ki két kislányát temette el, s a megmaradt Annamária számára egy kegyes munkát kért, hogy „jobban gyarapodhatna az Isten akaratjának értelmébe". A *Négy könyvecské*ből a negyedik, mint tudjuk, Balassi Bálint(–Bornemisza Péter) *Füves kertecské*je, ezt ajánlotta Bornemisza Semptéről, 1577. augusztus 4-i kelettel *„Ungnad Anna Mária asszonynak […] Ungnad Kristóf uram […] és […] Losontzi Anna asszonyom szerelmes leányának"*.[600] A vigasztaló irat kézhezvételét követő évben Losonczy Anna, legalábbis a szokásos történet szerint, már egészen másfajta iratokat olvashatott Balassi Bálinttól: szerelmes leveleket, verseket, némileg indiszkrét énekeket, mint a „Most adá virágom nékem bokrétáját" kezdetűt, amelynek záróstrófája szerint „Ezerötszáz és hetvennyolc esztendőben, / Egy szerelmes helyen hogy volnék rejtökben, / Az adá virágát akkor én kezemben, / Kit Istentűl kérék gyakran könyörgésemben".[601] *Losoncsi Anna nevére* írt énekében pedig már „szeretője ok nélkül való haragja és gyanúsága" felől panaszkodik. A záróstrófa szerint: „Ezerötszáz és hetvennyolcnak végében, / Hogy volna szeretőm énhozzám kétségben, / Úgy szedém ezt egyben, / Nevét megtalálod versek elejében."[602]

Ungnad után Kolonitsch Bertalan lett Eger várkapitánya, aki tisztét haláláig, 1583-ig viselte. (1583. október 27-től azután ismét Ungnad Eger kapitánya.) Balassi Bálint 1579 tavaszán, tehát már Kolonitsch alatt kezdte meg egri szolgálatát. *Sem Ungnad, sem Losonczy Anna nem volt már ekkor Egerben.* Akkor hát hogyan alakulhatott ki a kapcsolat? Mivel Balassi indiszkrét verseiben 1578-ra teszi e szerelmet, végül is elképzelhető, hogy az ez év őszéig Magyarországon időző Ungnad családdal kapcsolatba került. Ám az irodalomtudomány eme nagy érzésekhez kevesellte ezt a rövid időt, s Eckhardt Sándort követve más megoldást választott. Eszerint (ezt hívtam eddig

---

595 Nagy Iván, 1857–1868, *L–Ö*, 176.

596 Nagy Iván, 1857–1868, *L–Ö*, 176–177.

597 Forgách, 1977, 605.

598 Koroknay, 1963, 731–738.

599 Vagy legalábbis egy Balassi Bálint társszerzőségével készült írással, vö. a *Füves kertecské*ről a II. részben írottakkal.

600 RMNy 396.

601 Balassi, 2004, 64.

602 Balassi, 2004, 67.

„szokásos" történetnek), mint korábban magam is írtam: *„Anna nem utazott el férjével Horvátországba, kislányával maradt, valószínűleg egyik felföldi birtokán, a Kis-Kárpátok valamelyik völgyében, Balassi Bálint pedig 1578-ban legtöbbet Zólyomban, Liptóújváron és Pozsonyban volt. Ez a táj, Pozsony, Nyitra vagy Liptó megye lehetett a szerelmes találkozók színhelye. Valószínűbb is, hogy a szerelem nem a szigorú kötelmi rendű végvárban, hanem a távollévő férj és a fiatal főúr valamelyik egymáshoz közeli birtokán vagy éppen valamelyik itteni városban – Pozsony, Nyitra – szövődött."*[603] Az mindenesetre bizonyos, hogy az elterjedt, lovagregénybe illő történet helyett, mely szerint a nyalka egri hadnagy és a várkapitány felesége egymásba szerettek, az egykori valóság némileg más: ismétlem, e szerelem kezdetén Balassi még nincs Egerben, mire odakerül, addigra pedig már Anna nincs ott.[604] De igaz lehet-e vajon bármi ebből a szép szerelmi románcból? Ma azt gondolom, *egyetlen szó sem.*

A történetet Szilády Áron kezdte írni.[605] Illéssy János, maga is narrátor,[606] így foglalja össze: Szilády „Losonczy Annát tartja annak a szép kegyesnek, aki iránt Balassa olthatatlan szerelemre gyuladt, s akihez írta legszebb költeményeit. Vélekedését arra az ismeretségre alapítja, mely jóformán gyerekkorukban kezdődött, s amely huzamos közellét és gyakori érintkezés által könnyen szerelemmé fokozódhatott Eger várában, ahol Losonczy Anna férje: Ungnad Kristóf főkapitány, Balassa pedig 50 huszár kapitánya volt."[607] Illéssy János úgy véli,[608] az általa megtalált levél, Illésházy István 1589. szeptemberi beszámolója Balassi Bálint elbujdosásáról eldönti a kérdést: persze hogy Losonczy Anna volt a halhatatlan kedves, hiszen itt is róla van szó! Igaza van. Csak az nem bizonyos, hogy az 1589-es viszonyok visszavetíthetők 10-11 évvel korábbra. Illéssynek Anna és Bálint korát is sikerül egymáshoz közelítenie (elsőként derítette ki, hogy Ungnad Kristóf esküvője Losonczy Annával 1567-ben volt, ebből az – egyébként helyes – adatból következtet).[609] Mint írja, Anna „legfeljebb 4-5 évvel lehetett idősebb".[610] Akik ezt helyeslőleg idézik, azt felejtik el, hogy Illéssy még 1551-ben születettnek tudja Balassi Bálintot, azaz az idézet számszakilag módosítva: Anna „legfeljebb 7-8 évvel lehetett idősebb." Illéssy egri életképe: Balassit „Jó vagy balsorsa Egerbe veti […]. Bálint szolgálatot vállal Ungnad alatt, s mint 50 huszár kapitányja vitézkedik a török ellen. […] Ott tartózkodásának mindjárt első hónapjaiban szenvedélyes szerelemre gyullad főkapitányának felesége, Losonczy Anna iránt. Minden jel oda mutat,

---

603 Kőszeghy, 2004, 24.

604 Ezt Illéssy János már 1896-ban leszögezte. Vö. Illéssy, 1896A, 430: „[…] nyilvánvaló, hogy az 1578. aug. 5-től 1582. jún. 30-ig terjedő időben Eger várában szolgált, mint a király 50 huszárjának a kapitánya. Lényegesek ez adatok, ha másért nem, legalább Balassi szerelme tárgyának, a rejtélyes Annának kipuhatolása szempontjából. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy mikor Balassi Bálint Egerben vitézkedett »jó ruhás legényekkel«, Losonczy Anna már nem volt ott, mert Ungnad Kristóf 1576. márcz. 27-én a horvát báni esküt letevén, bizonyosan még elébb installáltatta magát új méltóságába, mint Balassa a lengyel király szolgálatából a magyar király szolgálatába szegődött."

605 Szilády, 1879, VIII.

606 Illéssy, 1898, 21.

607 Illéssy itt saját korábbi megállapításának mond ellent, vö. az 592. jegyzettel.

608 Illéssy, 1898, 22–23.

609 Illéssy, 1898, 26–27.

610 Illéssy, 1898, 26–27.

hogy Ungnadné, noha már három gyermek anyja, nemhogy elfojtani igyekeze Bálint szerelmi hevét, hanem kacérkodásával még szította."[611]

Eckhardt már mindezt másképpen látta. Az Anna–Bálint-szerelem legfőbb ismerőjének és ránk hagyományozójának véleményét a következő idézetekkel jellemezhetjük (kiemelések tőlem – K. P.): „Bálint és Anna regényét csak *egy oldalról ismerjük, a költő verseiből*";[612] „Mennyi mindent olvastak már ki ezekből a versekből! Pedig nem valószínű, hogy történelmi okmányoknak készültek volna… *S tetejében még hol ezt, hol azt a költeményt magyarázták bele a képzelt regénybe*, e célból Annát megtették Bálint gyermekkori szerelmévé stb."[613]

Ezek után ő is nekiáll kiolvasni a szerelmi történetet a versekből. Ilyenfajta megfigyeléseket tesz, egész kis elbeszéléssé kerekítve a Nagy Szerelmet: „»Csak te valál nékem minden ékessígem, / *Szerelemre te gyútád szívemet nékem*…« Ami azt jelenti, hogy urát sohasem szerette…";[614] „Az összetűzés valami féltékenységi jelenet során történt, »Takarodj hűtelen! Ha vélem nem voltál boldog, nem leszel többé boldog senkivel!« ezek lehettek a büszkeségében megsértett asszony »próféta« szavai, mikor észrevette, hogy Bálint más »szűz« iránt érdeklődik."[615] És így tovább. „Majd összemelegedtek. A viszony részletes történetét ma már bajos volna rekonstruálni: minden ilyen kísérlet az önkényes találgatások hínárjában akad meg. De az a három vers, melyet Balassi Bálint a versfők tanúsága szerint egészen bizonyosan Annához intézett, némi világot vet a magyar költészet első nagy szerelmi történetére."[616] „Bornemissza vigasztaló irata 1577-ben kelt. Balassi Bálint Annához írott egyik verse 1578-ban. Annát tehát nagy gyászában fogta el a szerelmi vágy, a német férj mellett magyar kalandra áhítozott. A költő versei tanúskodnak arról, milyen hajsza volt ez a kaland mindkettejük számára. Hegy és völgy. A ritka boldog percek sebes iramban váltakoztak a szenvedélyes marakodás izgalmas napjaival. Anna hol »beveszi« szerelmébe, hol elűzi magától Bálintot. Hogy mennyire jutottak, azt később, a házassági ostrom idején írott versekből tudjuk meg."[617]

Eckhardt tehát, a novellisztikus interpretáció ellenére, a lehető legpontosabban tudta, hogy *a versből nyert információ fikció (is lehet), márpedig e szerelemről kizárólag versbéli információnk van.*

Elsősorban az ő hatására (bár a felelősségben minden őt követő irodalomtörténész osztozik) ilyetén megfogalmazások születnek, nem a legrosszabb írói tollakból: „[Losonczy Anna,] amint azt a szorgos irodalomtörténészi kutatás a múlt századtól kezdve napjainkig tanulmányokban is dokumentálta – a költő hús-vér szeretője is volt, miközben férje ura, a horvát bán, kappanhájjal kenegette a csúzát a horvát doktorok javallatára, s hitvesét, Annát szalmaözvegyként a roppant Losonczy-Ungnad birtok nyugati részében felejtette." Majd: „Bízott férfiúi képességében, legalább annyira, mint udvarló verseiben. Ungnad Kristófné valószínűleg 1578-ban »adá oda bokrétáját«, vagyis huszonnyolc éves szépséges, vad, engedetlen testét az akkor huszonnégy éves

611 Illéssy, 1898, 27.
612 Eckhardt, 1941A,151.
613 Eckhardt, 1941A,152.
614 Eckhardt, 1941A, 156.
615 Eckhardt, 1941A, 157.
616 Eckhardt, 1941A, 158.
617 Eckhardt, 1941A, 153–154.

Balassi Bálintnak »egy szerelmes rejtök«-ben, föltehetőleg valamelyik várában, amely egyaránt lehetett Nyitra, Jókő vagy Szomolány vára, az is megeshet, hogy Pozsony városa, hogy mint Angelica a Credulusnak álcázott Tirsist, »kihez már gyermekkorában felgerjedett«, »egész esztendeig« szeresse attól kezdve a felsorolt helyek valamelyikén, talán még Egerben is, noha ott jóval veszedelmesebb volt ez a titkolt szerelem." „Losonczy Anna szerelemből lett a nálánál fiatalabb Balassi szeretője, de feleségül sohasem akart hozzá menni. Bizonyára izgalmas, nyugtalanító, tehát jó szerető volt, ám ha költője azzal fenyegette, hogy véget vet őmiatta keserves életének, azt felelhette neki: »nem veszti el magát, nem olyan berce!« – és »mövetett«. Nyelvétől nemcsak a vele pörösködő rokonok féltek, általában kemény, vad, haragos nőnek tartotta mindenki. Balassi is azt írja róla: »szép, de igen vad«, és »vidám szép« Júliát nem átalja fegyveres vitézhez hasonlítani."[618]

A „Most adá virágom nékem bokrétáját" sor metaforikáját az irodalomtörténészek is,[619] nem csak a köz- és szépírók, hajlamosak túlságosan is átvitt, mintegy 'Anna odaadta magát' értelemben venni. Pedig ez egyáltalán nem bizonyos. A kor szokásainak ismeretében sokkal ártatlanabb olvasat is elképzelhető. A valódi, nem metaforikus bokrétaadás, a bokrétát adó hölgy „egészségéért" való bokrétaviselés a jó modor része volt. Thurzó György írja feleségének, Czobor Erzsébetnek 1594. július 23-án: „Az ajándékot […] az szép bokrétát […] mint én édes szerelmes lelkemtűl, nagy jó néven vettem […]. Az régen csinált bokrétát, kit egészségedért tiszta szíbűl viseltem, ismég megküldöttöm, nem hogy nem szeretném, hanem miérthogy immár szebbeket is küldöttél […]."[620] Ebből csak azt lehet kiolvasni, hogy a bokrétaadás, mint ma egy csokor virág átadása, a szeretet, a tisztelet vagy akár a szerelem jele. Szexuális töltete azonban, ismétlem, nem bizonyos, hogy van. (Mintha a virág leszakajtásának vitathatatlan metaforikája keveredne a bokréta-adással…)

Érdemes itt egy kis kitérőt tenni, s minden kronológiát felrúgva előreszaladni az eseményekben.

Azt tehát, hogy Losonczy Anna és Balassi Bálint között 1578-ban szerelem szövődött, *kizárólag a versekből, a fikciós életrajzból tudjuk,* olyan versből, amelynek akrosztichonja ANNA (vagy éppen: LOSONCSI ANNA), s amelyet a kolofon 1578-ra datál. Ennek ellenére az irodalomtörténész – *dokumentummal alá nem támasztható* – állítás megfogalmazására kényszerül. Ilyen például: *Anna nem utazott el férjével Horvátországba, kislányával maradt, valószínűleg egyik felföldi birtokán, a Kis-Kárpátok valamelyik völgyében*… Valójában semmilyen adatunk nincs arról, hogy hol tartózkodott Losonczy Anna ebben az időben. Az is lehet, mitöbb, ez a legvalószínűbb, hogy férjével volt Horvátországban.

Az bizonyos, hogy Balassi Bálint 1588–1589-ben Losonczy Anna kezét akarta elnyerni, továbbá (s lehet, hogy ez számára még fontosabb volt) ekkor rendezte, állította össze költői korpuszát, a házasságáig és a házassága – mint vízválasztó – után írt versek ciklusát.[621] *A fikció szintjén, 1588–1589-ben, valóban minden versbéli Anna Losonczy Anna s egyben Julia. De hát: a fikció szintjén, s mintegy 10 évvel 1578 után.* Hogy 1578-ban is Losonczy Anna volt Anna, ezt,

618 Simor, 2004.

619 Gerézdi az ősforrás, akit számosan követnek.

620 Zichy, 1876, I, 94 (CVI).

621 Vö. Gerézdi, 1964, 471.

legalábbis a pozitivista életrajz adatai alapján, nem tudhatjuk. Azt viszont igen, hogy Anna a legelterjedtebb női keresztnév a korban,[622] s azt is, hogy Balassi bizonyíthatóan aktualizálta verseit: átkalapálta a versfőket[623] stb.

Balassinak lényegében ugyanekkor (1588/89 telén) íródott drámája, a *Szép magyar komédia* esetében mű és életút látványos egybeesését az irodalomtörténészek többféleképpen magyarázták. Jómagam, mintegy húsz éve, amikor először tűnt fel, hogy a *Szép magyar komédiá*ban a Thyrsis- és a Credulus-korszak között éppen *tíz év* telt el, akárcsak az Anna-szerelem kezdete és a *Komédia* írásának időpontja között, megnéztem a forrást: Castelletti *Amarilli*jében is ez a tíz év szerepelt. Az olasz szövegben szintén meglévő adat miatt a véletlen számlájára írtam az egybeesést. Nem így Szentmártoni Szabó Géza. Ő észrevételezte: „Nála [értsd: Balassinál – K. P.] az az egyedi, hogy ugyanabba az asszonyba szeretett bele másodszor, akihez már tíz évvel korábban is írt verseket. Balassi azért választotta ki magának Cristoforo Castellettinek 1587-ben, Velencében kiadott *Amarilli* című pásztordrámáját, mert a belőle készített *Szép magyar komédiá*val azt akarta sugallni Losonczy Annának, hogy velük is megeshet az újbóli egymásra találás. *Az olasz mintában az egykori szerelmesek tíz év megszakítás után lesznek újra egymáséi. Az 1578 körüli Anna-versek óta 1588-ig épp tíz esztendő múlt el.*"[624] (Kiemelés tőlem – K. P.) Szabó Géza tehát úgy gondolja, hogy Balassi azért választotta fordításra a *Szép magyar komédiá*t, mert saját életével párhuzamos eseményeket vélt benne felfedezni. Lényegében én sem gondoltam másképpen. Holott sokkal valószínűbb, ma már úgy vélem, *bizonyos* a fordított út: *Balassi alakította életét a komédia szerint, ettől a nagy hasonlóság. Persze csak a fikcióbéli, a versekkel elmondható életét, az egyéb életadatokon*

---

622 Ha nagyon akarjuk, éppenséggel kreálhatunk egy ANNA nevű nőt az életrajz megfelelő helyére. Még 1575-ben Istvánffy arról számolt be Batthyány Boldizsárnak írt levelében, hogy 1575 júniusában Balassa János és Choron János titokban tanácskozik, nem tudni, pontosan miről. Más forrásból tudjuk, hogy Nádasdy Kristóf, Choron egyik leányának, Margitnak a férje is jelen volt. Miről lehetett szó e Balassa János által titokban tartani szándékozott értekezleten? Istvánffy gyanúja szerint „vagy az újvári [értsd: németújvári] perről, vagy házasságról tárgyalhatnak". A latin eredetiben: „Quicquid cudant, nescio. Sed fortesse aliquid contra D. Vram Magnificam litemque quam cum ea habent; vel fortesse tractant de nupciis: pro vetere Balasiorum consvetudine, qui non nisi bene dotatas solant accipere." (Eckhardt, 1943, 58, 234.) Világos, hogy itt a Balassiak házassági ügyéről van szó, a Balassiak szokása szerint jó hozományos partiról, s az több mint valószínű, hogy nem a mintegy két éve özvegy 57 éves atya, hanem vagy 21 éves fia, Balassi Bálint, vagy gyámfia, János testvérének, Balassa Menyhártnak a gyermeke, a 28 éves Balassa István (akinek első felesége, Zrínyi Ilona 1570. július 8-án meghalt) lehetett a kiszemelt férj. Mindketten potenciális jelöltek lehettek. Choron ANNA végül is tényleg Balassihoz ment hozzá (ez fölöttébb valószínűsíti az egykori tárgyalás tárgyát), de nem Bálinthoz, hanem Istvánhoz (1580. január 5-én, majd, István halála után, Liszti István felesége lett). Esetleg Choron Annára vonatkozik Balassi Bálint Zólyomban, 1577. november 22-én kelt levelének azon megjegyzése, mely szerint: „Nem akarnám hogy *esmét* kidőlnék az kosárból." Állításom csak annyi: a pozitivista életrajzból a Choron-féle változat *igen erőltetetten,* de igazolható, a Losonczy Anna-féle nem. Egyébként Choronok–Losonczyak–Ungnadok összefonódására csak egy példa: Jókő várát Losonczy István vette zálogba, majd 1569-ben I. Miksa király Choron Jánosnak zálogosította el 52 000 magyar forint fejében, később örökáron Ungnad Kristóf vette meg 70 000 forintért. Ungnad Kristóf és Losonczy Anna leánya, Anna Mária hozományul vitte a várat s a vele járó két mezővárost, 11 falut és számos pusztát, részbirtokot Erdődy Tamással kötött házasságába.

623 Lásd az ÁKRA SUSANAM akrosztichonú verset stb.

624 Szentmártoni Szabó, 1999, 635.

utólag már nem változtathatott. A Losonczy Annával való szerelem kezdetét nem 1578-ra, hanem 1588-ra kell datálnunk, vagy ha nem is szerelemét (amelyről mit sem tudhatunk), de legalábbis a házassági szándékét, amely két, lényegében egymással egy időben, párhuzamosan keletkezett műben[625] is manifesztálódott: a ciklusba rendezett versekben (Varjas Béla szavával: Nagyciklusban)[626] és a *Szép magyar komédiá*ban, a nászajándékokban.[627]

Csakhogy nagyon különböző két nászajándékról van szó. A *Szép magyar komédiá*ról egyrészt tartalmi vonatkozásai miatt gondolhatjuk, hogy Balassi a házasságkötése alkalmából szerette volna előadatni, másrészt az ilyen jellegű szerelmi komédiát a korabeli Magyarországon nem is igen adhatták elő másutt, mint egy főúri lakodalomban.[628] Ez valódi nászajándék. A versciklusé viszont idézőjeles – ha Varjasnak igaza van. Mint írja: „A Nagyciklus központi alakja Losonczy Anna. Bálint a lírai regényt Anna Forgách Zsigmonddal kötött házassága napjaiban lezárta és maga mögött hagyta. S ha a Nagyciklust Annának közvetlenül talán nem is küldötte meg, de gondoskodott róla, hogy az asszony tudomására jusson, hiszen a Nagyciklust nyilvánosságra bocsátotta.

Ez volt Bálint »nászajándéka«. Minden tudatosan időzítve! Elképzelhetetlen, hogy Balassi ne számította volna ki: ez a »bomba« robbanni fog!"[629]

Volt olyan felfogás, amely szerint Balassi Bálint főleg az érett asszonyokat, kivált a mások feleségét kedvelte,[630] s amelyet trubadúr-világnézeti elvekkel is próbáltak egyesek megtámogatni. Ez nemigen bizonyítható. Az egyetlen kivétel, amelyről tudunk, a később részletezendő Zamaria Ferdinándné-féle ügy. Losonczy Anna esete több mint kétséges, Hagymássyné (Kerecsényi Judit) még[631] (és már) nem volt Hagymássyné, amikor talán flörtölt Bálinttal, Bebek Juditot sem Kendi Ferencnének hívták 1575–1576-ban, Krusith Ilona is leány még stb. Vélhetőleg Dobó Krisztinának, alias Várdainénak is csak Várdai halála után kezdett udvarolni. Balassi nem a férjes asszonyok, hanem az özvegyek és szüzek vigasztalója.

Amit a fikciós lovagi vita sugall, nehéz a 16. századi magyar viszonyok

---

625 Vö. Pirnát, 1996, 54: „Az elemi s eddig is jól ismert tények tehát a következők: Balassi Bálint Julia-Losonczy Anna iránti szerelmének történetét nagyjából egy időben, 1588–1589 telén, kétféle változatban írta meg. Az egyik a *Szép magyar komédia* címet kapta, a másik változat címe pedig valószínűleg a *Balassi Bálintnak szerelmes éneki* műfajmegjelölés volt. A szerző gondoskodott arról, hogy azok az olvasók, akiknek mindkét művét elküldte vagy szándékában állott elküldeni, ne csak a tematika s a főhős azonosságát észleljék, de arról is tudomást szerezzenek, hogy a két mű nagyjából azonos időben készült el."

626 Varjas, 1982, 309.

627 Varjas nevezte a nagyciklust egyben nászajándéknak. Varjas, 1982, 339–345.

628 Egyetlen komédia előadásáról van adatunk. Biccsén, a Thurzó-udvarban tartózkodó Szenci Molnár Albert 1612. szeptember 22-én ezt írta naplójába: „Comedia visa." Másnap volt Erdődy Kristóf és Thurzó Borbála esküvője. Vö. Szenci Molnár, 1898, 57. Idézi: Mišianik–Eckhardt–Klaniczay, 1959, 30. A *Szép magyar komédia* fentebb értelmezett nászajándék voltáról: Kőszeghy, 1990, 94.

629 Varjas, 1982, 344.

630 Vö. Tóth István, 1977, 393: „Közismert költőnkről, hogy tartósabb szerelmi kapcsolatra csak asszonyokkal lépett."

631 Amikor Balassi 1575–1576-ban Erdélyben van, Kerecsényi Judit *még* nem Hagymássy felesége, az esküvő április végén, Fogarason volt, Balassi pedig márciusban már Báthoryval elhagyta Erdélyt. Amikor pedig a „vénasszonyával" üzen Balassinak, *már* özvegy, 1577. március 4-én Marosvécsen meghalt Hagymássy Kristóf. Eckhardt 1943, 88.

között megtörténtnek elképzelni. Ha ugyanis Balassinak a legcsekélyebb viszonya lett volna Losonczy Annával, s ebből csak egy mákszemnyi is napvilágra kerül (indiszkrét versek), nos, az ország-világra szóló botrány. Hogy az ő szavait idézzük, a „község csudája" lett volna, botrányhős, ezt azonban csak 1584-es házasságával vívta ki.

Nem hihető, hogy mindezek után Ungnad Dávid, Ungnad Kristóf unokatestvére pártfogolja Balassit, többek közt érsekújvári botránya, infámiapere kapcsán. Éppen az érsekújvári ügy mutatja a legékesebben, hogy a való életben mit jelentett a férjes asszony fejének elcsavarása (később részletezzük), még akkor is, ha a házaspár szerepét olyan figurák játsszák, Zamaria Ferdinánd és Zandegger Lucia, akik rangban, ismertségben messze alatta maradtak Ungnad Kristófnak és Losonczy Annának.

E korban a családi élet ellen elkövetett vétkek büntetése elég drasztikus, céljuk egyértelműen az elrettentés. A valóságban azonban a büntetés, még ha ismerünk is néhány végrehajtott borzalmas megtorlást, a leírt szabályoknál sokkal változatosabb s gyakorta enyhébb lehetett. De ha a bűn nyilvánosságra került, a büntetés sohasem maradt el. Főúri körökben a legismertebb esetet Christianus Schesaeus (Scheser) örökítette meg *Ruinae Pannonicae* (Pannonia romlása) c. eposzában.[632] E mű VI. részének elégikus betétje[633] Kendi Anna[634] históriája, amely a főrangú hölgy házasságtörését és annak a férj, Enyingi Török János[635] általi megtorlását mondja el. 1557-ben Kendi Annát könyörgései s kisgyermekei ellenére férje halálra ítéli és lefejezteti, a gaz csábítót pedig, ifjabb Szalánczi Jánost, Hunyad várának udvarbíráját, ló farkához kötöztetve, kínhalállal öleti meg. Bornemisza említi az *Ördögi kísértetek*ben (számos más példa mellett) Tibai Gergely esetét, aki „Ung vármegyében lófarkon hordoztatta és néggyé vágattatta udvar-bíráját, hogy feleségével két esztendeig lakott, kitűl gyermeki voltak. Az asszonynak is fejét vötték. Ez az urát estve ágyába szépen megcsókolgatta, és mondta, hogy ez képhöz jár imádkozni, és azkor latorkodott."[636]

A Balassi Bálint–Losonczy Anna-szerelem is csak ebben a koordinátarendszerben, ezen szokások közepette képzelhető el. S éppen ezért: így nem nagyon képzelhető el. Ha a szokásos életrajz igaz, a 16. század egyetlen ilyen ismert esetével állunk szemben. A szigorú erkölcsöket a korban is sokan megszegték, de nyilvánosságra került, írásban nyíltan hirdetett házasságtörésről, amely ilyennyire szankciók nélkül maradt volna, egyetlen forrás sem szól. A *fiktív* házasságtörést persze már akkor sem büntették.

Fordítsuk meg, s tételezzük fel, hogy a „szokásos" életrajz maga a való. A kőkemény, eszközökben nem válogató, birtokgyarapító, kölcsönügyletekkel

---

632 Az eposznak a maga korában csak részletei jelentek meg nyomtatásban, először Wittenbergben, 1571 (1581?)-ben, majd Szebenben (Scheseus, 1797).

633 Az eredeti latin kézirat több mint fél évszázados lappangás után került elő az 1970-es évek második felében. Kiadásai: Schesäus, 1996, 44–100; Schesaeus, 1979, 488–496; *Szöveggyűjtemény*, 1998, 615–634.

634 Kendi Anna annak a Kendi Ferencnek a lánya volt, akit testvérével, Antallal és Bebek Ferenccel együtt Izabella királyné (Balassa Menyhárt közreműködésével) öletett meg 1558-ban Gyulafehérvárott.

635 Enyingi Török János (1529–1562) Hunyad vármegye főispánja, Török Bálint egyik fia. Török elleni vitézségéről 1553-ban Tinódi Sebestyén históriát írt. Hunyad várát és Debrecent 1536-ban Török Bálint kapta zálogba János királytól.

636 Bornemisza, 1955A, 198.

foglalkozó (ma üzletasszonynak mondanánk) Losonczy Anna Balassi Bálint ellenállhatatlan vonzerejétől elveszti fejét. Teszi ezt a néhány hónapja (legföljebb egy éve) eltemetett két lánygyermekét gyászolva, nem tudván ellenállni a nála a fiatalabb, hozzá képest vagyontalan és politikailag megbízhatatlan ifjúnak, egy olyan szigorú, protestáns erkölcsű férj oldalán, akivel később is kiválóan megértik egymást. Nem nagyon valószínű, de előfordulhat: végül is ilyen nem nagyon valószínű kapcsolatokról szól a világirodalom nagy része. (De hát: az *irodalom*.)

Balassi mondja a *Szép magyar komédia* prológusában: „Azért bár ugyan valami megtiltott szerelem forogna is ez komédiában, nem esnék sem példájára, sem botránkoztatására az egy szálnyéra is az magyar nemzetnek, mert Péter pap is megírta az kísértetekről írt könyviben, ezelőtt egynéhány esztendővel, mint merölt el az magyar nemzet az szerelemben. Jóllehet csak keveset írt meg benne ahhoz képest, azmit az dolog őmagában fog."[637] *Nyilvánvaló csúsztatás:* Péter pap *nem azt írta meg, mint merölt el az magyar nemzet az szerelemben.* Éppen az az elgondolkodtató, hogy a század paráznaságkatalógusa, Péter pap, azaz Bornemisza Péter *Ördögi kísírtetek* c. könyve[638] számtalan példát sorol fel ugyan, de azok mind alapvetően különböznek a versekbeli Anna–Bálint-viszonytól. Nem a szerelemről szólnak, legalábbis ha szerelmen azt értjük, amit korábbi mondataiban Balassi: „Mert azmi az szerelmet illeti, azt Magyarországban immár régen annyira felvették, úgy eltanulták, s úgy követték mind titkon s mind nyilván mindenek, hogy sem az olaszok nagyobb okossággal, sem spanyolok nagyobb buzgósággal nem követhetik. Tudok egynéhány példát Magyarországban, kiknek vásárra nem jutott szerelmek, kikről, ha gyalázatjok nélkül emlékezhetném, megbizonyítanám, hogy mostani időben nincs semmi nemzet, ki többet szenvedjen s míveljen, s nagyobbat ki szerezzen szeretőjéért, mint az magyar nemzet. Mert tudok olyanokat, kik házastársok előtt sem tagadták szerelmeket, sőt megmondották, hogy ők tekintet nélkül szeretnek; mely tekintet nélkül való szerelmeket, midőn házastársok kérdené tőlek, mi volna, azt felelték, hogy semmi nem egyéb, hanem ők sem az Istent, sem az lelkeket, sem gyermekeket, sem életeket, sem tisztességeket, sem nemzeteket, sem hírt, sem embert nem tekinthetnek az ő szerelmekben, hanem mindezeket hátra hagyván, az ő szeretőjöket kell szeretniek. Meg is halni penig ki kész lett volna szeretőjéért, tudok mind férfiat s mind asszont, úgy penig, hogy ingyen nem más miatt, hanem maga keze miatt; sem egyébért, hanem csak az szerelemnek szeretőjéhez való megbizonyításáért kellett volna lelkeknek ez világból kárhozattal kimúlniok, ha az Isten meg nem ótta s tartotta volna őket csudaképpen."[639]

„[…] az szerelem azért semmi nem egyéb, hanem egy igen nagy kívánság, mellyel igyekezünk nemcsak személyét, hanem minden jó kedvét is megnyerni annak, azkinek mindenekfelett szolgálni, engedni s kedveskedni igyekezünk."[640]

Ez a szerelemfelfogás *soha, sehol* nem található meg a Bornemisza ismertette kórképek között. Balassi itt a szerelmesverses-kötet, a nagyciklus, a szerelmi önéletrajz *ideológiáját* fogalmazza meg, tökéletesen igaza van ebben

---

637 Balassi, 1990, 13.

638 Amely Semptén, 1578-ban, tehát a feltételezett kapcsolat évében jelenik meg.

639 Balassi, 1990, 12–13.

640 Balassi, 1990, 13.

Pirnát Antalnak.[641] Mint ahogy abban is, hogy ha műve prológusában csak a komédiaírás mentségét szerette volna megírni, bőven elég lett volna ennyi: „botránkozást az nem hoz senkinek, mert tisztességes szerelem vagyon benne, oly penig, ki szabad, nem köteles személek között forog, sem egyéb végre, hanem házasságra."[642] De a költő-író mindkét műve apológiáját írja, a verseskötet „tekintet nélküli" szerelméét is. Ez a szerelem, ilyen szerelem (*sem az Istent, sem az lelkeket, sem gyermekeket, sem életeket, sem tisztességeket, sem nemzeteket, sem hírt, sem embert nem tekinthetnek az ő szerelmekben*)[643] kellett (volna) az 1578-as *tényleges* együttléthez. Amennyiben Péter pap erről, *az ilyen* szerelemről írta volna össze számtalan példáját – Balassi ezt állítja –, akkor más lenne a helyzet: egy másik ország, egy másik morál, egy másik Losonczy Anna.

„[…] megengedem, hogy bármilyen értelemben magyarázzátok"

Már 1577-ben – néhány hónapja van csak itthon – elkezdődtek mindazon ügyek, amelyek a későbbiekben is rendre vissza-visszatértek, és olyannyira jellemezték Balassi életét. Az egyik ilyen a városokkal való, állandósuló konfliktus. Októberben Selmecbánya városa kéri, hogy Balassi utasítsa udvarbíráját – Pándy Zsigmondot – a jogtalan vámszedés beszüntetésére.[644] Novemberben Rudolf király leirata érkezik Barbarith György zólyomi főispánhoz és kapitányhoz, hogy védje meg Zólyom város jogait.[645]

Azután egy nagyobb horderejű ügy: 1578 januárjában Selmecbánya város tanácsa tiltakozik, hogy Balassi Bálint Szklenófürdőn[646] a bányabíró, Rubigall Pál unokaöccsét[647] megverte, és a tanácsot durva kifejezéssel illette. Íme az eset, Balassi előadásában, aki így válaszolt a tanácsnak (az eredetiben latinul):

„Üdvözlet és szolgálatom ajánlása. Leveleteket megkaptam, és belőle jól megértettem, amit a bányabíró szolgájáról írtatok, akit én, nem ok nélkül, némiképpen elfenekeltem. A mi ügyünk tényállása pedig ez volt: mikor én a hévízben fürödtem, az a legény dudorászva bejött, és közvetlen mellém leült; udvariatlanságát elviseltem, és nem sokat törődtem avval, hogy velem egyenrangúnak akart látszani, és velem együtt fürdik. Ki akartam menni a fürdőből, és megparancsoltam a legényemnek, hogy ingemet és egyéb ruháimat gyorsan hozza oda. Röviddel ezután őt megpirongattam, mivel odahozta ugyan egyéb ruháimat, de ingemet elfelejtette, és nem hozta oda. A bányabíró legénye, mikor hallotta, hogy a szidalmat magyar nyelven mondom, nem tudom, milyen gonoszságtól ösztönöztetve, ugyanazon szidalommal illetett, mellyel én legényemet illettem. E dolog méltatlanságától felingerülten és úgy találva, hogy nem tisztességes dolog, ha büntetlenül hagyom a sértést, mellyel ez az elvetemült ember, ez a bohóc engem megbántott, megvallom, őt jelesül elpáholtam, ezzel azonban sem a fürdő

641 Pirnát, 1996, 57.
642 Pirnát, 1996, 56.
643 Balassi, 1990, 12.
644 Eckhardt, 1957, 13.
645 Balassi, 1974, 268.
646 A korábbi szakirodalomban Szkleno helyett többnyire Vihnye. Vö.: Kloc, 1965, 487.
647 Az esetet Eckhardt ismertette (BÖM, I, 321–322 és Eckhardt, 1957, 18–21), adatait néhány ponton korrigálta Ján Kloc (Kloc, 1965).

szabadságát, sem a ti tekintélyeteket nem kisebbítettem, s nem vetettem meg. Ha ugyanis neki szabad volt engem a fürdőben a jelzett ügyben ezzel az igen becsmérlő szidalommal illetni, kérdem, miért ne lenne szabad nekem ezt a sértést elhárítanom? Hogy pedig benneteket illetlen szóval, szitokkal gyaláztalak volna, nem tudom, ki hitette el veletek. Bizony arcátlanul hazudott. Megkövetem tehát efelől Tekintetességeteket, kik, habár tudjátok, hogy nem holmi alávaló nemzetségből származom, gyermek sem vagyok, s némi tanultságom is van – hozzáteszem (ha ugyan ez a dologhoz tartozik), hogy sok országban és udvarnál megfordultam –, mégis azonnal elhittétek, hogy én olyasmit mondottam, amit kimondhatatlan vétek és szájbéli féktelenség nélkül ki sem lehet mondani. Mintha bizony őseim nyomdokai (akik az ilyen dolgoktól mindig a legtávolabb állottak) nem indítanának utánzásukra? Vagy ha volna is némi vadság és keménység természetemben, nem enyhült volna a múzsák nyájasságának, a tudomány ékességének vagy a hosszú vándorlásnak és a huzamos udvari életnek hatása alatt? Tudniillik, én ne tudnám, hogy a veszekedés vágya, a versenyt szitkozódás a gyerekek és asszonyok, nem pedig nemes férfiak gyönyörűsége? De ha olyan féktelen és udvariatlan volnék is, hogy afféle trágárságokat nem átallottam volna mondani, annyira gyáva vagy elasszonyosodott mégsem vagyok, hogy amit egyszer kimondtam, hazug szájjal letagadjam. Ugyanis, higgyétek el, hogy bennünk is vér buzog, és a nemeslelkűség szelleme előttünk is jól ismeretes.

Annakokáért, akár az én levelemnek, akár azoknak a hazugságoknak, melyek nem tudom, miféle rosszindulattal vegyítve, ezeket becstelen szóval rólam terjesztették, adtok hitelt, avval én édeskeveset törődöm. Mert hogy ti arra intetek, hogy ezután efféle tragédiáktól tartózkodjam, higgyétek el, erre az intésre semmi szükség nem volt; annyira távol áll ugyanis tőlem a szokás, hogy én tragédiajátékban szerepeljek, valamint hogy komédiajátékban valaha részt vegyek, és kérem tőletek, hogy ezután engem se tragikus, se komikus névvel ne illessetek, mert én sem szűkölködöm a szavak bőségében, különben úgy vélem, hogy majd olyan jeles névvel nevezlek benneteket, hogy bizonnyal csípni fog, mint mondani szokás.

Hogy pedig prókátorok módjára amaz elcsépelt mondást: »szabad az erőszakot erőszakkal visszaverni«, ti hozzám intézett leveletekben használni merészeltétek, az bizony elég sovány dolog, de még maga a rossz szándék is, amit beletettetek, hiú képtelenség. Mert ki az a valamirevaló ember, kérdem én, aki ha ilyen könnyű – nem mondhatom, hogy súlyos – sértéssel illet benneteket, és nem véve figyelembe az ország törvényeit, féljen a ti erőtöktől? A ti aranybányáitok bányászainak meséljetek effélét, akik a ti respublikátokat úgy bámulják, mint a régiek a római köztársaságot! Hiú az erő nélküli harag. És nekem, Herkulesre mondom, ti nem félelmeteseknek, hanem nyomorultaknak látszotok, ti, kiket Isten a bányák állandó és dicstelen munkájának vetett alá, és kiknek hírneve alig jutott túl azon házak küszöbén, melyben laktok. Ez az, mit egyelőre feleletül üzenek nektek a hozzám küldött levélre, amint ti is kívántátok, de szívesen megengedem, hogy bármilyen értelemben magyarázzátok. Isten éltessen benneteket! Kelt Zólyomban, 1578. január 28-án.

Gyarmati Balassi Bálint s. k."[648]

Mindaz, amit az 1577 és 1589 közötti tizenkét évben Balassi Bálintról el lehet mondani, e levélben együtt van: a származására való büszkeség, a főúr fölényes magabiztossága, az udvari-humanista műveltség fitogtatása s a városi polgár lenézése, mert annak nincs *hírneve.* Továbbá a magyar öntudat a német

---

648 Az eredetiben latinul, Eckhardt Sándor fordítása. Vö. Balassi, 1974, 274–276 (BÖM, I, 321–322). A selmecieket elsősorban nem a legény megverése, hanem ez a levél, a maró gúny bántotta. Olyannyira, hogy sérelmüket a király elé akarták terjeszteni, Forgách Simonnak és más nemeseknek kellett ezen szándékukról a városatyákat lebeszélni. A selmeciek tiltakozó irata (1578. január 21.): Balassi, 1974, 273.

Rubigallus (az atyja elleni eljárás egyik sugalmazója és katalizátora) német unokaöccsével szemben! Mert hát nemzeti-nyelvi aspektusa is van a történetnek: a bányabíró legénye arra vetemedett, hogy ugyanazon szitkokkal illesse *németül* Balassi Bálintot, mint amelyeket ő szórt *magyarul* legénye fejére; nem valószínű, hogy a tréfás német legényke el merészelte volna követni ezt a kis szinkrontolmácsi gyakorlatot, ha tudja, hogy az úr kiválóan beszél németül…

Az 1578-as év is a hatalmaskodások éve. Az ifjú főúr Johann Bierensoff pozsonyi házában nem csupán szidalmazza, de alaposan el is veri Szkárossy Györgyöt, kamenyeci tiszttartóját. Majd ahelyett, hogy útjára engedné, bebörtönzi. Az eset hátterében nemcsak az állt, hogy a tiszttartó nem tudott vagy nem akart a kamenyeci javakkal elszámolni, hanem Balassinak egy gyerekkori sérelme is: apja egykoron Szkárossy miatt fenyítette meg. Most alaposan bosszút állt. Szkárossy nemesember volt, panaszt tett a pozsonyi diétán, az ügyet maga az országbíró vette kézbe, Balassi alperesként többször is perbe idéztetett. Azzal védekezik, hogy ki-ki a szolgáját, még ha nemes ember is, magyar szokás szerint mindenkor megfenyítheti. Az önbíráskodás nem érte el célját: Balassinak mindent, amit csak emberei elvettek Szkárossytól, vissza kellett adnia a sértettnek.[649]

Májusban Balassi Bálint, ötödmagával Bojcán átlovagolva, találkozik Daniel Göppel bányagazdával, akinek itt volt háza és telepe, s aki régóta tartozott a Balassiaknak, még Balassa Jánostól vett fel kölcsönt. A nem fizető adóst Balassi meglehetős eréllyel vonta felelősségre, Göppel ijedtében a megáradt patakba menekült. Mivel a pénz napok múlva sem érkezett meg Újvárba, Balassi, Kulhawy Gáspár vezetésével, ötven katonáját küldte rá Göppelre. A legények rátörték az ajtót, Göppelnét félretaszították (állítólag emiatt elvetélt), Göppel urat pedig hat napra egy büdös lyukba zárták, s mindaddig ott tartották, míg zálogot nem kaptak érte. Később újra elfogták és újra becsukták, s csak azután engedték szabadon, hogy megesküdött rá: nem tesz panaszt a hatóságoknál.

Foglalkozik a Göppel-üggyel a Liptó vármegyei bányabíróság, az Alsó-ausztriai Kamara, a király felszólítására a pozsonyi Magyar Kamara: Balassi ismét csak mentegetődzésre, egyfajta alperesi szerepbe kényszerült.[650]

Sajátosan jellemző rá, hogy mindhárom hatalmaskodás esetében, úgy egyébként, igaza volt: a bányabíró legénye valóban szemtelenkedett, a Szkárossy-féle elszámolások valóban nem voltak rendben, Göppel Dániel tényleg harmadik éve nem akarta megadni tartozását. Csak hát az önkényes megverés-megveretés, a bírói ítélet nélküli bebörtönzés stb. ekkorra már elfogadhatatlan módszerek voltak. A kiépült és konszolidálódott Habsburg-jogszolgáltatás már nem tűrte, s nemcsak nem tűrte, esetenként már megtorolni is volt ereje azt a hatalmaskodást, amely Balassi apja idejében (kivált Bálint nagybátyái részéről) még megszokott, tűrt, hétköznapi jelenség volt. Balassi egész életének egyik fő sajátossága ez: rendre úgy cselekszik, mintha három évtizeddel korábban volnánk, mintha az ország még mindig a három részre szakadást követő néhány évtized anarchikus állapotában leledzene.

1578 februárjában a pozsonyi országgyűlésen megosztoznak az örökösök:

---

649 Eckhardt, 1943, 72.

650 Eckhardt, 1943, 76–77.

Balassi Bálint, Balassa Ferenc és unokatestvérük Balassa András.[651] Miképpen Balassa János végrendeletében kinyilvánította, János és testvérei osztatlan birtokosok. A család a többi ágon kihalt,[652] így Balassa János örökségét két egyenlő részre osztották, mind a lengyel, mind a magyar birtokokat. Balassa András önként, a családi szeretettől vezéreltetve a Balassi fivéreknek engedi át Újvár várát, mindaddig, ameddig Balassi Bálint meg nem nősül, viszont kiköt magának a vár jövedelméből évi 120 forint járandóságot.[653] Viszonzásul a fivérek Balassa András kezén hagyják – ugyancsak Bálint házasságáig – a lengyel birtokok (Kamenyec [Kamieniec], Odrzykon, valamint Zmigrod) felének jövedelmét. Ezt azonban András Balassa Máriának és Annának engedi át házasságkötésükig, azzal a feltétellel, hogy ha kiházasításuk idejéig e jövedelmek elégségesek lennének a lányok férjhez adására, akkor sor kerülne a lengyel birtokok kettéosztására. Balassi Bálint kötelezte magát, hogy a lengyel birtokok felének a jövedelmével pontosan elszámol, és ezt húgainak kiházasítására fordítja. András továbbá elismerte Balassa János örököseinek jogát a Dunajec várának jövedelméből való részesedésre. Dunajec vára 12 000 forint vételárban zálogbirtokként Serédy Gáspár özvegyéé, Mérey Annaé, ekkor már Balassa András feleségéé volt. Az összegből 4000 forintot András fizetett. Az osztatlanságból következően ennek az összegnek a fele Balassi János örököseit illette; a 2000 forint vételárrészhez egyhatod tulajdonrész járt, ezt osztották 500 forintos (=2000/4, leánynegyed) és 1500 forintos vételárrészre, az előbbi a vár bevételeinek egyhuszonnegyed, az utóbbi, tehát Bálinté és Ferencé, egynyolcad részére jogosított.[654]

A szerződés megkötése idején Balassa Ferenc 15, Mária 13, Anna 10 éves volt: akaratuk nyilván nem érvényesülhetett.

Egyelőre béke van a felek között…

Ahhoz, hogy ezt a szerződést valamelyest értelmezni tudjuk, szükséges a korabeli jog néhány alapvető rendelkezésének ismerete. A nemesek fiai 14, leányai 12 évesen lettek perképesek. A birtokok feletti szabad rendelkezéssel járó teljes kort a fiúk 24, a lányok 16 évesen érték el. Ez az oka, hogy Balassi Bálint Lengyelországból érkeztekor (1577, 23 éves) még gyámság alatt áll, 1578-ban azonban már nem. Szemben Európa más országaival, Magyarországon nem csak az elsőszülött fiú örökölt, a magyar nemes birtokát az összes fiú, a polgár és a jobbágy vagyonát az összes gyermek között egyenlő arányban osztották fel. A nemesek lányainak az örökölt vagyon negyedrésze, az ún. leánynegyed járt, ebből valamennyi leány egyenlő részt kapott, általában azonban nem földben, hanem pénzben. Mindaz, ami a Balassa lányokra vonatkozik a szerződésben, lényegében Andrást illeti, hiszen a lányokat ő neveli, tulajdonukat ő kezeli. És egy kis csavar van a megállapodásban: mivel Kamenyec fele és a zmigrodi rész egésze Balassa Jánosné Sulyok Anna nevén

---

651 Eckhardt, 1943, 71–73.

652 Bár így van a szerződésben, de ez nem pontos. Él még Balassa István, Detrekő ura, Balassa Menyhárt fia, Balassi Bálint és Balassa András unokatestvére.

653 A Magyar Kamara 1589. december 20-i jelentésében idézi az osztozkodás szövegét. Ennek egy részletéből mintha az derülne ki, hogy hiúsági szempontok is vezérelték Balassi Bálintot: „rogatus a Valentino B. ut, donec uxorem duceret, pro titulo ampliorum bonorum possessionem totius arcis sibi concederet" – míg megnősül, az egész vár tulajdonosának mondathassék… Károlyi, 1930, 123.

654 Eckhardt, 1943, 71–73.

volt, ezen semmiképpen sem kellett volna Bálintnak Andrással osztozkodni. Csak hát a bizonyító iratok is Andrásnál voltak.

A nagyobbik gond azonban magával a Balassa János-féle végrendelettel[655] van, amely a jövőben számos pernek, vitának lesz szülőanyja. Nagyon archaikus jogszemléletet tükröz, amely szemben áll a kor gyakorlatával. Engel Pál kiváló írása[656] óta tudjuk, hogy a 14. század közepe táján Lajos király rendkívül jelentős birtokjogi reformot hajtatott végre. „Kétségtelen, hogy az 1342 előtt *per eum suis heredibus* formulával kibocsátott adománylevelek alapján az adományosnak nemcsak fiai (és azok utódai), hanem testvérei – sőt esetenként unokatestvérei – és azok leszármazói is örököltek, és a kor szokásjoga ezen alapult. Másszóval a *heres* fogalmába ekkor még nemcsak a lemenőket értették bele, hanem az oldalági rokonok egy részét is"[657] – foglalja össze Engel azt az állapotot, amikor a családi-vérségi kötelék még oly magával értetődő és erős volt, hogy kizárta a nem nagycsaládi tulajdonlást. Majd így folytatja: „Ugyanígy kétségtelen, hogy a 14. század közepétől az adománybirtok már csupán az adományos egyenesági utódait illette meg, valamint azok utódait, akikre a *per eum* záradékkal az adományt kifejezetten kiterjesztették. A *heres* ettől fogva – de csak ettől fogva – a fiági lemenők gyűjtőneve."[658] A következtetés: „valamikor a 14. század közepe táján érdemi változásnak kellett bekövetkeznie a királyi adománylevelek értelmezésében. Mivel ezt a változást nehéz természetes fejlődés eredményének tekinteni, szinte kényszerűen kell következtetnünk belőle az adományrendszer időközben végrehajtott reformjára."[659]

Ez a reform azonban Balassa János gondolkodásában még nem zajlott le.[660] Egy olyan világban, ahol éppenséggel a vérségi kötelékek fellazulásának vagyunk tanúi, ahol a legközelebbi rokonok pereskednek egymással, ahol vezérelv a „magamnál jobban senkit sem szeretek", Balassa János *minden* birtokában fele részben részessé teszi Balassa Andrást. Itt a *minden*en van a hangsúly, mert ennek semmi köze ahhoz, amit az 1578-as egyezség preambuluma hangsúlyoz, nevezetesen, hogy még nem történt osztály a Balassák között. Az ősi birtok, amelyre az osztozkodás vonatkozhatna, ekkor már a töröké. De semmiképpen sem lenne megosztandó Liptóújvár, amely zálogbirtok, és a megújított zálogszerződés szerint is *kizárólag* Balassa János és fiai tulajdonolják, sem a Balassa János által vásárolt lengyelországi birtokok, sem a királyi adományként kapott Salgó.[661]

---

655 Balassi János végrendeletéről: Illéssy, 1900A, 200. „*1585.* A kékkői levéltárban voltak és a Benyovszky ügyben a kir. Jogügyigazgatónak 1822-ben kiadattak több oklevéllel együtt. Fasc. 1. Nro 102. Testamentum *Joannis Balassa originale* és Divisionales *Francisci et Valentini Balassa* anno 1585. (Ügyvédek iratai 77 : 13.)"

656 Engel, 1997.

657 Engel, 1997, 156.

658 Engel, 1997, 156.

659 Engel, 1997, 156.

660 Érdekesnek gondolom, hogy az Engel szerint a jogfelfogásban a 14. sz. végén lezajlott reformmal ellentétes példa található a 16. sz. második felében, s láthatólag ezt a kortársak természetesnek tekintik. Lehet, hogy a folyamat csak elkezdődött a 14. században, de igen hosszasan húzódott, s még a 16. sz.-ban sem volt teljes körű? Valószínűleg megérne egy részletes történészi vizsgálatot.

661 A jelenleg lappangó és soha ki nem adott végrendeletet a fentiek fényében érdemes lenne, ha lehetne, alaposan tanulmányozni.

Liptóújvár eredeti zálogbirtokosi szerződése, amelyet még Balassa János kötött, tartalmazott egy olyan kitételt is, hogy a vár karbantartására és az őrség fizetésére a király évi 300 rajnai forint (=240 magyar forint) segélyt biztosít. Ezt a körmöci kamara folyósította, immár, tekintettel a fenti osztozkodásra, kizárólag Balassi Bálintnak. Első alkalommal 1578 augusztusában vette fel ezt az összeget, azután kivétel nélkül minden évben, kivéve az 1590–1592-es éveket. 1584-től az összeg felére csökken, a másik felét ugyanis Balassi Ferenc veszi fel.[662]

1579 első felében az állítólag fülig szerelmes Balassi leginkább azon törte a fejét, miképp juthatna vissza Lengyelországba.[663] Júniusban elutasították lengyelországi utazására vonatkozó kérvényeit, ezek után azt kérte, hogy Egerben szolgálhasson.[664] Még abban a hónapban a király Egerben 50 lóra való hadnagyságot adományozott neki.[665] Ekkortájt teszi le a hűségesküt.[666] Eszerint lemond minden szerződésről és ígéretről, melyet Lengyelországban és bárhol másutt tett vagy kötött.

Hogy az egri szolgálatvállalás nem mindenkinek tetszett, jól mutatja Dersy Gáspárnak a Szepesi Kamarához írt levele, melyben kifejezetten tiltakozik Balassi Egerbe jövetele ellen. Értelmezzük ezt az 50 lóval való szolgálatot:[667] jelentéktelen – mint Eckhardt gondolja[668] – vagy jelentős katonai beosztás ez? Az 1579-es egri állapotokat nem ismerjük pontosan, ám az 1589/90 évből fennmaradt iratok szerint[669] a várban a hadnagyok közül 50 lóval szolgált Balassa Ferenc, Bálint öccse, 25 lóval Káthay Mihály, az összes többi 3-12 lovasnak parancsnokolt; Balázs diák Istvánnak is mindössze 8 lovasa volt, pedig Balassa Ferenccel együtt ő volt a magyar lovasság elöljárója. A várkapitánynak, Rákóczy Zsigmondnak külön 66 lovasa volt. Pethő István kapitánysága alatt állott ezenfelül 312 magyar lovas. Ezek fényében az 50 lovassal szolgálás egy 25 éves fiatalembernek nem jelentéktelen állás. Balassi Bálintnál, a kortársak egybehangzó értékítélete szerint, sokkal jobb katona volt az öccse, Balassa Ferenc, ám 27 éves korára ő sem vitte többre.

Az egri viszonyok ekkortájt a korábbinál is anarchikusabbak. 1577-ben Soklyóssy István udvarbíró tevékenységével mindenki elégedetlen, az új kapitány,[670] Kolonitsch Bertalan is benne látja a baj egyik fő okát. A helyzet azonban az 1577. szeptembertől Soklyóssyt felváltó (korábban diósgyőri) provizor, csimori Kövér Ferenc (akit Balassi kövér kurvafinak titulált) alatt sem javul, sőt: a régóta fizetetlen katonák lázadoznak, a szolgálattól való megválással fenyegetőznek.[671] Kolonitsch drámai hangú levélben számol be erről, 1577 szeptemberében a kamarának írt levelében: „Ennek előtte is egynéhánszor ti Kegyelmeteknek, miúta Sléziából az ű Felsége kegyelmes

662 Illéssy, 1896A, 429–430.

663 Dézsi, 1923, 612.

664 Dézsi, 1923, 612.

665 Dézsi, 1923, 612.

666 BÖM, I, 323. – Illéssy, 1895, 193–194.

667 Melynek 50 birka a jutalma, vö. Eckhardt, 1943, 91.

668 Eckhardt, 1941A, 47: „Így aztán sem az egri hős fia, Dobó Ferenc, sem Balassi-ivadék nem kerülhetett az egri kapitánysági, hanem csak német jövevény. Balassi Bálintnak, a zólyomi kapitány fiának csak alantas szolgálat juthatott."

669 Szederkényi, 1897, 34. fejezet.

670 Aki tehát Ungnadtól, annak horvát báni kinevezése miatt veszi át a várat.

671 Eckhardt, 1943, 91–93.

akaratja szerint ide Egre jüttem, megírtam és tudtára adtam, az vitézlő nép az fizetetlenség miá minemü nagy panaszolkodásban vagyon. Mai napon is ez egri had mindenestül fogván, hópínzesek, kantárosok, fűhadnagyokkal egyetemben reám jüttenek és erős tudománt töttenek, hogy űk mint jámborok és ű Felségének hűsége mellett megmaradott jámbor hív és régi szolgái ezideiglen ennek előtte Generális uramnak, annak utánna az ti Kegyelmetek intési és írási mellett sokat tűrtenek és megmaradtának. Annyira el is fogyatkoztanak, hogy semmiképpen az fizetetlenség miá sem ű Felségének, sem ez keresztyénségnek nem szolgálhatnak, mert azmi marhájok volt, immár az is zálogban vagyon; semmi módjok továbbá nincs, ki mellett az ű Felsége szolgálatjában megmaradhassanak. Az szerződésleveleket fizetések felől reám avagy az udvarbiróra fűképpen akarják vetni és letenni, erős tudománt tevén, hogy nem engedetlenségből, hanem az ű fizetetlenség(!) miá cseleköszik, mert sem lovokat, sem szolgájokat nincs mivel tartani.

Én azért, Isten látja, nagy örömest, tiszta szűből őket engeszteltem, míg magamnak volt, adtam is. Ti Kegyelmeteknek is akartam, azmint ennek elölte is megcselekedtem, tudtára adnom, hogy ha mi fogyatkozás az vitézlő nép fogyatkozása és kevesebbülése miá esik, én ne legyek oka, mivelhogy Eger jüvedelmit nem én szedem, sem szedtem, hanem udvarbíró. Ű Felségének is ezenképpen megírtam. Drabant sincsen, az varasban egy északára az gonosz hirek miá az németeket bocsátom, mivelhogy drabant nincsen. Mast penig Sirokban, nem messze Budától hat törököt fogtanak, kik között fűember is vagyon és bizonnal beszéli, hogy ez három hellyé: Hatvanban, Szolnokban, Gyulában az törökök erősen gyűlnek, kocsikat kérnek, palánkfájok készen, gonosz akaratjokot ki tudja? És értheti bizonnal ti Kegyelmetek ezeket meggondolván, informálja ű Felségét es. Mindenképpen Kegyelmetek azon törekedjék, hogy itt valami nagy fogyatkozás ne történjék és addiglan is oly nagy és erős szorgalmatos gondot viseljen, hogy ez egész keresztyénségnek romlása belőle ne történnék, mert Kegyelmetek tudja: ez Eger nagy ház, ez mi kevés nép vagyon, azt is az városban küldjem alá segitségre? Mivelhogy ugyan semmi drabant nincs az vigyázásra, sem semmi szükségre és az varasban se legyen elég, itt az várban se legyen? Ketek, hogy nagy veszedelem ne következzék, ezeket mindeneket, hovahamarabb lehet, megjobbítson. Ez miá készeríttettem az udvarbírót felküldenem, ki mellett csak írna sem akart az szolgáló nép. Kegyelmetek értse ű magátul is és bocsássa minden jó válasszal. Isten tartsa meg Keteket. Dátum Agriae 5 septembris, anno domini 1577."[672]

Ugyanerről, az egriek[673] szavaival, másfél évvel később (1579. január 24-én); válasz arra a királyi leiratra, amely a törökveszély miatt szigorúan tiltotta az egri szolgálat elhagyását:

„[…] ha ez háznak és az itt való sok jámbornak valami szerencsétlensége avagy veszedelme történnék, mi ne legyünk az okai, hanem azok, az kikre bízta ű felsége ez háznak gondja viselését és fizetését.

Kegyelmedet [a kassai kamara elnökét] azért akarók megtalálni és ugyan protestálunk is Kegyelmednél, mert ez mi nekünk fejenkint, feleségestül, gyermekestül életünkben és tisztességünkben jár. Megírtuk ű Felségének, hogy az

672 Eckhardt, 1943, 93–94.

673 „Mi valamennyi egri lovas és gyalogos katonák és Heves, Külső-Szolnok, Pest és Fejér, Solt megye Egerben lakó nemesei […]"

egri jüvedelmet mind másuvá szaggatják, senkinek az udvarbíró pénzt nem ad, azt mondja, hogy nem adhat, mert nincsen. Az szolgáló nép [a katonaság] fejenkint nagy nyomorúságban és fizetetlenségben vagyon és szegénységben. Soknak egy pénze sincs, lovának nincs mivel szénát és abrakot venne, még csak korpát sem vehet, ki soha ezelőtt nem volt. Nem tudjuk, hová lészen az Eger jüvedelme és hová teszik, mert az pincében bor nincsen, liszt nincsen, búza nincsen, minden nagy pusztasággal és fogyatkozással vagyon. Mi azon félünk, ez hír hallván, kit ű felsége írt, ha ennél nagyobb leszen, sok felkel és menten megyén. Oka az nagy fizetetlenség és gondviseletlenség. Most is elég kevesen vagyunk, annál kevésben maradunk illyen nagy puszta helnek őrzésére és megtartására. Kegyelmed azért viseljen oly gondot ez véghelre; az szolgáló népnek kegyelmed fizessen meg, az várat takartassa meg kegyelmed mindenféle éléssel, kit látván az szolgáló nép inkább megmaradhasson és ne igyekezzék el innen. Mi fejenkint azon vagyunk szép szókval és biztatásunkval, hogy minden helyén maradjon. De ha ezen állapatban illyen puszta leszen, nemhogy valahonnat valaki igyekeznék idejűni, sőt még az ki itt vagyon is, meg nem maradhat.

Továbbá értjük azt is, hogy ű Felsége valami pénzt rendelt volna ide az egri fizetésre és szükségre. Most udvarbíró Kegyelmetekhez felment. Kérjük Kegyelmeteket, hogy azt az pénzt udvarbíró kezében ne adja, se az árendapénzt. Legyen vesztegséggel addig az pénz Kegyelmeteknél, míg az komisszáriusok eljűnek, osszák el ű magok, lássák hova leszen. Oka ez, hogy nem akarjuk, hogy Kegyelmetek udvarbíró kezében adja, mert azt mondja, hogy ű senkinek nem adhat, mert nincs miből fizetni, mert sehol sem bor, sem búza nincsen, amiből kellene fizetni. Ű maga pénzét, azt mondja, osztotta immár ki, hatezer rénusit. Ha Kegyelmed kezében adja, kezdi igyold [talán] először az ü maga adósságát kivenni, attul ha mi megmarad, azt az ü Felsége szükségére osztani és abból fizetni. Mi nem tudjuk, hova teszi udvarbíró az pénzt. Az mi kevés drabant itt vagyon, most azoknak sem adott többet az fél hópénznél, ki miá sok elment. Azoknak sem fizethet az kevésnek, nemhogy fejenkint mindnyájunknak fizethetne. Ezt az Kegyelmed ítéletire hagyjuk, ha ezeket az ellenség megérti, vagy volt szándéka reánk vagy nem: de annál inkább reánk igyekezik. Kegyelmed azért kezében ne adja, hanem azon kérjük Kegyelmedet, míg az komisszáriusok eljünnek, valamely más bizott embertül Kegyelmed küldjön valami kevés pénzt, kit osszanak el az szolgáló nép között, ki mellett inkább megmaradjonak és várhassák, készülhessenek, addig míg az komisszáriusok eljűnek. Ezt akarók Kegyelmednek megjelenteni és protestálunk is: Kegyelmetek az pénzt kezében ne adja, hogy ez pénz másuvá addig ne keljen, míg az komisszáriusok eljűnek, hogy Kegyelmed azzal magát ne mentse, hogy az udvarbíró kezében adta, ha addig az pénz elkelne egyéb szükségre, nem az vitézlő nép szükségére."[674]

A helyzet csak rosszabbodott. Kövér udvarbíró már menekülne Egerből, de nem engedik. Végül 1579 elején járul hozzá a kamara, hogy távozhasson.[675]

---

674 Eckhardt, 1943, 91–92.

675 Eckhardt, 1943, 93–94.

Éppen elkerülte – talán szerencséjére[676] – Balassi Bálintot, aki pár hónappal később érkezett Egerbe.

Olvasva ezeket a forrásokat, könnyen kialakulhat bennünk a hagyományos, kurucos látásmód: az éhező, elszegényedett, a pogánnyal szemben a keresztény világot a végsőkig védő „magyarok" s velük szemben a Bécsben dőzsölő „németek".

Ez így leegyszerűsítve már csak azért sem igaz, mert Egerben talán éppen a német katonák voltak a legnyomorultabbak, már hónapok óta nem kaptak zsoldot.

Minden végvárnak három forrásból kellett fenntartania magát: a várhoz tartozó uradalmak jövedelméből, a töröktől nyert zsákmányból és a központi, királyi, a kamara által kezelt pénzekből.

Általában e források együtt sem voltak elégségesek, de ha az egyik kiesett, bizonyos, hogy a többi nem tudta pótolni. Az Eger környéki jövedelmek egyrészt az általános elszegényedés miatt egyre szerényebbek voltak, másrészt esetenként az udvarbíráknak is enyves volt a kezük, valószínűleg nem véletlen, hogy Soklyóssy az elszámolás elől Erdélybe szökött. A töröktől szerzett zsákmány volt szinte az egyetlen jövedelemforrás, ez jelentősebb lehetett, mint az a hivatalos jegyzékekből látszik. Onnan gondolhatjuk ezt – Eckhardt megfigyelése[677] –, hogy Kolonitsch vállalta volna a katonák fizetését, ha a király lemond a zsákmány harmadáról, amely szokás szerint neki járt. Mint Eckhardt írja: „A kamara szerint Kollonich nem nagy áldozatot követel a kincstártól, mert egy évben a zsákmányrész alig tesz ki 300 forintot, ami, azt hiszem, onnan van, hogy a katonák nem igen adtak többet a királynak, mint amit jónak láttak, hisz amúgy is rosszul fizette őket. A főkapitány az más: ő helyben volt, tehát ellenőrizhette, mit hoztak be."[678]

A királyra felesküdött végvári katonaság, az ún. iratos katonák legfőbb jövedelme természetesen a fizetésük lett volna, amelyet az uralkodónak kellett biztosítani. Nem kis rétegről van szó, az 1570-es években mintegy 20 000 katonáról. Noha a rendszer, mint az egri példából is látható, sokszor rendkívül rosszul, akadozva működött, a zsoldkifizetések szinte mindig késtek, a végvárak egészen a török kiűzéséig fennmaradtak, s alapvetően ellátták feladatukat. Az ehhez szükséges pénzösszeg legalább 50-60%-át az Udvari Haditanács a Magyarországgal szomszédos Habsburg-tartományok segélyeiből fedezte.[679]

---

676 Balassi Bálint igen rossz viszonyban és perben volt Kövérrel a salgói birtok (Salgótarján és környéke, Karancsalja, Rapp, Turcsa, Ozdin, Róna, Boglyasalja, Poni puszta, továbbá, a nógrádi Szőllős, Hidegkút, Vecseklő, Derecske, Mindszent, Málnapataka, Bisztricka és Malágyó, Vendégi és Salgóalja) miatt. Ezt a birtokot még Balassa János kapta királyi adományként 1573. szeptember 20-án, a magvaszakadt Derenchény István után. Derenchény özvegye azonban férjhez ment csimori Kövér Ferenchez, aki erőszakkal foglalt Derenchény birtokaiból, sőt a Balassiak miskolci házát és Viszneket (Heves megye) is megpróbálta lefoglalni, pedig ezek sohasem voltak Derenchény-birtokok. A per hosszan húzódott, hol az egyik, hol a másik fél kér és kap királyi védelmet, végül Balassi kerülhetett ki győztesen, hiszen a salgói birtokok a továbbiakban is szerepelnek a Balassiak közötti osztozkodásokban. Eckhardt, 1943, 74–76.

677 Eckhardt, 1943, 95.

678 Eckhardt, 1943, 95.

679 Benczédi, 1966; Nagy László, 1978; Szakály, 1994.

Ilyen viszonyok uralkodtak tehát Egerben Balassi katonáskodása idején. Érthető, hogy nem kedvelte az egri szolgálatot.

A hatalmaskodással a továbbiakban sem hagy fel. 1579 nyarán Potturnyai András és Károly vádolja azzal, hogy Wawrisót kifosztotta, a határhoz tartozó Hresoroveg nevű területet öccsével, Ferenccel együtt erőszakkal elfoglalta.[680]

A Liptóújvárral szomszédos Lehoczky és Szentiványi családdal folytatott határviták, akolépítések és -bontások, jószágelhajtások tárgyában való pereskedések[681] már Balassa János idejében elkezdődtek, s Balassi Bálint egész életében folytatódtak. Benne időnként feltámadt az igény a viszályok rendezésére, ilyenkor levelet írt az Alsó-ausztriai Kamarának,[682] vagy időlegesen kiegyezett a szomszédokkal, lényegében azonban a számára igazán fontos dolgok (Újvár vagy Végles ügye) mellett nem fordított sok energiát e tyúkperekre.

Már Egerben tanújelét adja a cortigianák iránti nem csekély vonzódásának. Soós Gergely katonatársa szerint Balassi Bálint Rédey Bonaventurától kurvákat vett (bérbe) egy jó járású lóért.[683] (Egy ló ára ekkor 4-30 forint között váltakozott, egy lovaskatona havi bére valamivel 4 forint fölött volt.)[684] Rédey úr egyfajta korabeli call-girl szolgáltatást működtetett. Várad, Eger és Sárospatak között vitte-hozta a könnyűvérű hölgyeket, ám nem vádolhatjuk azzal, hogy célja kizárólag a haszonszerzés volt. E szakma örömforrás volt a számára, házánál több kurvát tartott, akikkel együtt mulatozott. Amikor mindezt a szemére vetik, így válaszol: „Bestye kurvafia, ki ne tartson, és ha tartok, ugyan szépet és demeczkyt tartok, aki bánja, tegyen róla."[685] Vendégei között gyakoriak az egri vár katonái. Asztalánál a lányok kibontott mellel és hajjal ettek-ittak, sőt hajdútáncot jártak. Mindezeket a Rédey Bonaventura ellen indított infámiaper tanúi adták elő.[686]

Balassi Bálint a törökökhöz sem viszonyul másképpen, mint egykor apja. A török rabokkal szembeni magatartásáról már volt szó. A rajtaütésekben gyakorta vett részt, az idevonatkozó források különösen 1584-ben szaporodnak meg.

A rabló-portyázó vállalkozásokban különösen sikeres volt – az állítólag magyar származású[687] – Sásvár szolnoki bég, aki 1579 nyarán élelmiszert zsákmányolt, fejeket szedett, foglyokat ejtett. A Felföld Tiszán inneni végvárai, Eger, Diósgyőr, Ónod, Tokaj, Kassa összefogtak ellene.

1580-ban Sásvár megkísérelte megismételni az előző év sikeres portyázásait. Geszti Ferenc, Diósgyőr várnagya Kolonitsch Bertalan egri várkapitánnyal és Báthory Györggyel szövetkezve, július 19-én Nádudvar

---

680 Illéssy, 1900A, 196.

681 Illéssy, 1900A, 195–197; Illéssy, 1901, 342–346.

682 BÖM, I, 325–326.

683 Eckhardt, 1943, 247: „Bonaventurae Redey audivisse, cum dixisset, quod Magnificus Valentinus Balassy de Gyarmatth eidem Bonaventurae Redey, unum equum gradarium, si ad eum easdem publicas meretrices perduceret promisisset, quas quidem. publicas meretrices, prout ex ore eiusdem, idem attestans audivisset, eidem Valentino Balassy adduxisset."

684 Szederkényi, 1897, 34. fejezet.

685 Eckhardt, 1943, 100. Demeczky/dömöcki penge: a legjobb minőségi kard, itt, átvitt értelemben: fiatal, szép, kardos leányzó.

686 Eckhardt, 1943, 99–100.

687 Szepesi, 1581, 13–78. sor; Dézsi, 1912, 191.

határában meglepetésszerűen lecsapott Sásvárra. A magyarok mintegy 300 törököt vágtak le, s ennél is több foglyot ejtettek, köztük Ali béget, ki Geszti Ferenc zsákmánya lett, 11 ezer arany váltságdíjat kapott érte.[688] Az egri vitézek között Balassi Bálintnak is ott kellett lenni. A nagy magyar győzelemről tudósító históriás énekben meg is említik a nevét, mint az egyik korábbi csatának, az 1580 áprilisában történt hatvani vásárütésnek a főszereplőjét: „Lovaggal, gyaloggal vitéz Balassa, / Házakat, pénzes boltokat törött vala, / Gyermekeket, bulyákat fogott vala, / Sok törököt nyakon kötöztet vala."[689]

1581 februárjában Balassi vitézei a postát támadják meg.[690]

Mozgalmas év volt ez a török–magyar újlovagkorban. 1581. május 1-jén Bozók–Korpona között Dobó Ferenc lévai várkapitány vívott bajt az esztergomi béggel,[691] majd pár hét múlva Barbarith Horváth György zólyomi kapitány a szécsényi béggel. Igen valószínű, hogy Balassi is ott volt e viadalokon.

A harcias Sásvár 1582 húsvétja előtt Mohit pusztította. Az ónodi, diósgyőri és egri várnagyok a kassai Szerényi Mihály magyar és Albert Raibicius német kapitányok csapataitól is támogatva Sásvárt Ónodnál újból, kegyetlenül elverték.[692] Az egri vitézek közül bátorságával, merészségével és ügyességével kitűnt Borbély András (jegyezzük meg nevét!). Az ő hősi rohama döntötte el a magyarok szempontjából nem a legjobban induló ütközetet. Az egri várba éppen húsvét napján visszaérkező győztes katonák (Pethő krónikája szerint több mint másfélezer török veszett oda!)[693] között ott lovagolt Balassi Bálint is.[694]

Ali pasa írja Ernő főhercegnek: „Ismeg 4 Novembris [1582] Egörből Barbély András, Sárközy Mihály, *Balassy Bálint,* […] ónodiak, [diós]győriek ezer lóval jüttek [Jász]Berény alá", „azkiket elfogtak, azok megvallották, hogy Berént akarták elrontani."[695]1584. május 25-én Budáról panaszolja Szinán basa ugyancsak Ernő főhercegnek: „Azután Szécsén alá Horváth György zólyomi kapitán, Fanczy György korponai kapitán, *Balassy Bálint viglesi kapitán,* Topoczy Ferenc egynéhányezer-magokval jüttenek volt."[696] Októberben ugyanő, ugyanannak: „[…] ez elmúlt napokban az egriek, tokajiak, sirokiak, *Balassy Bálint* volt előttök, jüttek Budához nem messze, egy Dömsöd nevű városban az sokadalmat megütötték."[697] Noha itt nagy zsákmányra tettek szert, négy török és három zsidó kereskedőt fogtak, szekérrel vitték a rablott árut és pénzt, Balassi óvatlansága miatt (nem állított figyelőket, utóvédet) a törökök utolérték őket, néhány magyart levágtak, a rabokat kiszabadították, és az áru egy részét is

---

688 Pethő, 1660, 127.

689 Szepesi, 1581, 105–108. sor; modern kiadás: RMKT XI, 1999, 157–172; Sásvárról: 431–433; vö. még: Ács, 2005.

690 Takáts, 1930, 152.

691 A párviadalt személyes élményei alapján írta meg latin nyelvű históriás énekben Nikolaus Gabelmann, aki ekkortájt Csepregen volt iskolamester, Nádasdy Ferenc szolgálatában. Vö. Gabelmann, 1588 (csak töredékben maradt fennt, RMNy 618) és Gabelmann, 1590 (teljes példány, 1905 sornyi vers, Apponyi, *Hungarica,* I, 532). – Takáts, 1928, 388–390.

692 Pethő, 1660, 128.

693 Pethő, 1660, 128.

694 Balassi portyázásairól: Eckhardt, 1941A, 73–80.

695 Takáts–Eckhart–Szekfű, 1915, 271.

696 Takáts–Eckhart–Szekfű, 1915, 312.

697 Takáts–Eckhart–Szekfű, 1915, 323.

visszaszerezték.[698] Egy 1584-es török jelentés szerint: „Ismég *Balassy Bálint* Vác tartományában egy Gyarmat nevű helyen való sokadalmat meg akart ütni, de Isten nem engedte, honnan ismég azonképpen visszatért."[699] Eitzing császári rezidens 1584. december 27-én jelenti Bécsbe, hogy Balassi Bálint kapitány vezetése alatt egy csapat katona a hatvani sokadalmat kifosztotta, de a török rajtuk ütött, és sokan rabságba estek.[700] A vásárütés veszélyes, de igen jövedelmező volt. Az a tény, hogy Balassi még 1584-ben is, miután már rég nem volt egri katona, rendszeresen részt vesz az ilyen akciókban, sanyarú anyagi helyzetére vall.

*

Balassi továbbra sem érezte jól magát Egerben, tavasszal az újvári, a veszprémi vagy a palotai kapitányságot kérte, 1581 júliusában pedig a zólyomit.[701]

Ősszel úgy látszik, hogy fontos tisztség vár rá: 1581 novemberében Liptó vármegye főispánná való kinevezését javasolja.[702]

1582-ben öccsével, Ferenccel és unokabátyjával, Andrással új egyezséget köt. András a fivéreknek a dunajeci jószág után járó 2000 forint helyett fizet 1000-et, viszont átengedi nekik a bécsi sókamaránál levő követelés felét, 3000 rajnai forintot.[703]

Ebben az évben Stephan Haymb von Reichensteinnek, a Mátyás főherceg mellett szolgáló német tisztnek igen érdekes[704] album amicorumába (emlékkönyvébe) beírta jelmondatát: *„Vita, quae fato debetur, patriae saluti solvatur"* („Életemet, amellyel a sorsnak tartozom, a haza üdvére kell fordítanom"; az antik forrás Cornificius: *Rhetorica ad C. Herennium*). Ugyanebbe az emlékkönybe Balassa András is írt, a maga enigmatikus módján. Balassi Bálint, 1589 körül, címerét is lefestve, ugyanezt a jelmondatot írta Hans von Braun (Freiherr zu Wartenberg)[705] császári gyalogsági generális emlékkönyvébe.

Hiába sürgette Egerből való elbocsáttatását, a különböző kapitányságokat kérő folyamodványára egyelőre csak türelemre intő választ kapott.

Kiházasította két húgát, Máriát és Annát. 1582. május 6-án, Vágbesztercén, Balassa András várában volt a lakodalom. Alsólindvai Bánffy János Balassa

---

698 Takáts, 1915, 370.

699 Takáts, 1915, 370–371.

700 Takáts, 1915, 369–370.

701 Takáts, 1930, 165.

702 Eckhardt, 1957, 21 és 21. jegyzet; Illéssy, 1903A, 256.

703 Eckhardt, 1943, 129.

704 Az emlékkönyvet Gömöri György találta meg. Vö. Gömöri, 1984. Stephan Haymb 1575–1576-ban Konstantinápolyban tartózkodott, itt brokátselyembe köttette albumát, amelybe keleti, márványozott lapokat fűzetett. Ezek hagyományos török módon készültek, Európában ez a technika csak az 1600-as évektől vált ismertté. Ilyen „angyalszárnyas" vagy „márványos" papírt találunk a török rab Watthay Ferenc kéziratos verseskönyvében is (Watthay, 1976).

705 Hans von Braun 1588-tól tartózkodott Magyarországon. Leo Gall mellett a német gyalogsággal harcolt a Székesfehérvár közelében vívott győztes csatában 1593. november 3-án. Gazdag zsákmányt szerzett, a király 1594. január 1-jén kitüntette. Balassin kívül még két magyar írt az emlékkönyvbe: Pálffy Miklós 1589-ben és Illésházy István 1608-ban. Vö. Gömöri, 1988, 196–198; Gömöri, 1999, 31–35; Szentmártoni Szabó, 2000. A felfedező, Gömöri György, 1581-re datálja Balassi bejegyzését, ez a dátum bizonyosan téves.

Máriát, Forgách Miklós Balassa Annát – aki még nem volt ekkor 14 éves – vette nőül. (Bánffy 1587-ben elvált Balassa Máriától, s egy Forgách lányt vett feleségül, 1590-ben Mária is újra férjhez ment, Paczoth Andráshoz. Miután 1588-ban megözvegyült, Balassa Anna Paczoth András testvérének, Paczoth Ferencnek lett a felesége.) Balassa Máriát Bánffy Jánoshoz adni nem volt nagyon szerencsés ötlet. Bánffy János Bánffy László királyi főlovászmesternek a fia, Beckó vagy Bolondos vár ura, brutális férfi volt. Apja halálának napján mostohaanyját, Mindszenti Katát, egyszerűen kidobatta Beckó várából. Nos, Balassa András ezt a Mindszenti Katát[706] veszi második feleségének 1584. szeptember 20-án Zlabachinban, Morvaországban, s ő, Balassa András lesz az, aki durvaság, gyilkosság s egyéb nem jelentéktelen ügyekben számos pert indít Bánffy János ellen. Balassa Máriának 1587-ben Nyitrán sikerül elválnia élete e durva párjától; vesszőfutásában bátyjai segítségére nemigen számíthatott, a jóságos Sándorfy Miklós (aki Balassi Bálint szerint nem szenvedte a török rabok kínzását) volt a támasza.[707]

A költő megadta a módját a menyegzőnek. Talán a boldog lengyel napok idéződtek föl benne, amikor frissen csináltatott vitézi ruhában feszítve (fennmaradt 1582. április 20-áról Walch Péter bécsi szabómesternek egy pompás vitézi ruháért kiállított kötelezvénye)[708] táncolt a többnapos ünnepségen.

A lakodalom költségeit fedezendő kölcsönöket vett fel: 1582. április 17-én, „vízbehányó kedden" Vitencen 1400 forintot Losonczy Annától, 1582. május 11-én, Vágbesztercén Balassa Andrástól „húgaim szükségére vöttem fel kölcsön kétszáz magyar forintot".[709] Ekkor már szó nem volt arról, hogy a lengyel birtokok jövedelme a Balassa-lányok kiházasítására fordítódnék. Balassa András már 1579-ben eladta Kamenyecet és Odrzykont Zemyenzky Miklós alkamarásnak, 10 000 lengyel forintért.[710]

A kölcsönöket Bálint nem fizette vissza idejében. Andrásnak az egy évre kölcsönkért pénzből 1584-ben még hatvan forinttal tartozott, végül 1587 nyarán sikerült behajtani rajta a maradékot, a Losonczy Annának való tartozásából, amelyet néhány hónapon belül, 1582. szeptember 29-ig (Szent Mihály-napig) meg kellett volna adnia, pedig per lett, de erről majd később.

Mit ért ez az összeg? Kövér Ferenc egri provizor éves fizetése (ehhez még némi természetbeni juttatás járult) 1578-ban 1500 forint, egy lovaskatona bére a 80-as évek második felében havi 3,5-7 forint (+terményilleték), egy gyalogosé átlagosan 2,5-4 forint (+terményilleték) körül alakult (a németek többet kaptak). A Losonczy Annával kötött kölcsönszerződés szerint, ha Balassi nem fizetne, a kölcsönadó „ahol akarja", a hódoltságban kétszáz ház jobbágyot, a királyi területen 70 ház jobbágyot kap, ameddig csak az összeg teljes egészében meg nem adatik. Ezt úgy szokták magyarázni, hogy a szerelmes Losonczy Anna így segítette kedvesét. Meglehet, de mindenesetre megkérte az árát. Nem ismerek

---

706 Mindszenti Kata (†1603) korábban Alsólindvai Bánffy Lászlónak (†1583. nov. 30.), Zay Ferencnek (†1570. okt. 10.), Báthory Andrásnak (†1566. okt. 4.) volt a felesége. BÖM, II, 150.

707 A házasságokról: Eckhardt, 1943, 200–203; BÖM, II, 150.

708 Erdélyi, 1899, 122.

709 Balassi, 1974, 292–293.

710 Eckhardt, 1943, 73.

erre vonatkozó forrásokat, de nincs kétségem afelől, hogy Anna igénybe vette a sajátos kamatot.

Miután Balassa András férjhez adta gyámleányait, az év végén nevelt lányát, Serédy Zsuzsannát (Budamér, 1566. február 2.–1596) is kiházasította.[711] Zsuzsanna ifj. Serédy Gáspárnak és Mérey Annának volt a leánya, Mérey Anna Serédy özvegyeként lett 1567 december 28-án Balassa András felesége.[712] Serédy Zsuzsannát először, 1581 körül, Dobó Jákob jegyezte el. (A Dobó Jákobbal való házasságot Balassa András annyira komolyan gondolta, hogy, mint leendő rokonnak, a születési évét – s ha már, akkor a halálozást is – bejegyezte Bibliájába.[713] A házasságból valószínűleg azért nem lett semmi, mert Janusz Ostrogski (1554–1620) lengyel herceg sokkalta jobb partinak ígérkezett.)

Szinte képtelenség, hogy ne merült volna fel Balassi Bálint és Serédy Zsuzsanna házasságának ötlete: korban illettek egymáshoz, vérrokonok sem voltak, ez lett volna a családi vagyon egyesítésének legkézenfekvőbb módja. Balassinak az a verse, amelyben egy elrontott akrosztichonból a SUSANAM(=ZSUZSANNÁM) név jön elő,[714] talán Serédy Zsuzsannához íródott.

Novemberben jegyzi el Zsuzsannát Janusz Ostrogski, s még ebben a hónapban össze is házasodnak,[715] a december 1-jén a Szepesi Káptalan előtt kötött szerződés szerint Serédy Zsuzsánna Makovica várát, a Budamérben lévő kastélyt, Cigándot, Karost és a mádi szőlőt kapta hozományul.[716] Balassa András kezén maradt a volt Serédy-birtok Vágbeszterce.[717]

Makovica várának lengyel kézre adásáért Balassa András ellen hűtlenségi per indult, amely, legrosszabb esetben, fej- és jószágvesztéssel végződhetett volna. Beidézték az 1583-as országgyűlésre, András pártfogókat keresett, többek közt Nádasdy Ferencnek írt ez ügyben.[718] Ekkor is, mint oly sokszor, Sándorfy Miklós segített a Balassákon, járt közben az udvarnál.[719] Az ügy végül elsimult.

Áprilisban Balassi Bálint, mintha csak gyűjtené az ellenségeket, Barbarith zólyomi kapitánnyal veszett össze, aki följelentette az udvarnál.[720] Rudolf királynak kellett közbeavatkoznia: levélben parancsolta meg Dobó Ferencnek, hogy békítse össze Balassit és a zólyomi kapitányt, akivel egy helyütt laknak, s Ungnad Dávid előtt már egyezséget kötöttek.[721] Két év múlva ez a Barbarith György már Balassi legkedvesebb barátainak egyike: végrendeletében a lengyel király után ő az egyik felkért gyám.[722]

---

711 Illéssy, 1900B, 801.
712 BÖM, II, 149.
713 BÖM, II, 150.
714 *Decima Secunda (Széllyel tündökleni…)*, Balassi, 2004, 38–39.
715 Illéssy, 1900B, 801; Balassa levéltár 263, 1582. november 27.
716 Balassa levéltár 265. XVI. sz.
717 Balassa levéltár, uo. Balassi ezen okmányokról másolatot kér a szepesi káptalantól 1586. október 28-án.
718 Balassa levéltár 267. XVI. sz. Nádasdy Ferenc válasza, Sárvár, 1583. február 24.
719 Eckhardt, 1943, 202.
720 Takáts, 1930, 165–166.
721 Eckhardt, 1943, 102–103.
722 Vö. Balassi, 1974, 359.

Balassa Lászlóval (Szklabonyai Balassa János fiával) 1582 június végén Zólyomban szerény anyagi helyzetéhez, s ahhoz képest, hogy két hónapja jelentős kölcsönöket vett fel, igen nagyvonalú egyezséget kötött. Eszerint a Végles várának zálogba vételéhez Balassa Jánostól kért 4000 forintból még 1500 forint tartozás maradt fenn, amelyet Balassi Lászlónak kell kiegyenlítenie. Ebből Balassi Bálint 900 forintot elengedett, a megmaradt 600-at pedig 9 évi törlesztésre hagyta.[723]

1582. szeptember 19-én nem Balassi Bálint, hanem Illésházy István lett Liptó vármegye főispánja.[724] A féktelen, fegyelmezetlen Balassi elszalasztotta az ölébe hullani készülő érvényesülési lehetőséget.

Novemberben sorra érkeznek Rudolf királynak Balassival szemben a zólyomiakat védő leiratai. Kap ilyet Dobó Ferenc és Barbarith György,[725] Balassi pedig megintetik.[726]

Nem ő lett a korponai kapitány, ezt a rajtaütésekben bajtársának, Fánchy Györgynek adta át a király.[727] Az év végére annyit sikerült elérnie, hogy Ungnad parancsba kapta: Balassit alkalmazni kell a bányavárosi végeken.[728]

1583 tavaszára elfogy Balassi türelme, s szokásához híven már-már ultimátumot fogalmaz: vagy kinevezik tokaji kapitánynak és pensiót biztosítanak a számára, vagy itthagyja az országot és Lengyelországba megy. Egyelőre száz lóra való kapitányságot ajánlottak fel neki Léván, Dobó Ferenc várában. Ezt nem fogadja el.[729]

Filelfus gyűrűje

Újabb, talán minden addiginál nagyobb botrányba keveredik. 1583. május 20-án, pünkösd hétfőjén a Besztercebányáról Zólyomba vezető országúton lovagolva, Zólyom és Hajnik között szembetalálkozott a hodrusbányai mészáros özvegyével, Sommer Jánosnéval. A vélhetőleg fölöttébb csinos hölgy Klimkó Gyúró és Skopen Tamás nevű bankai szlovákok kíséretében békésen mendegélt, amikor Balassi Bálint heves udvarlásba kezdett. Adjuk át a tollat Eckhardtnak: „Bálint, aki talán még zólyomi fiatal éveiből megszokta azt, hogy a kapitány fiával, egy Balassival! nem szoktak ellenkezni a környékbeli polgár és jobbágylányok, legott hevesen udvarolni kezdett a csinos asszonynak. Az eleinte tréfára vette a dolgot, kacagva védekezett, csak amikor Bálint a nyeregbe akarta emelni, kapálódzott, míg nagynehezen, megtépázva, kibontott konttyal kievickélt a hevesvérű udvarló karjai közül, aki már letépte róla fejkötőjét, kendőjét, pruszlikját. Bálint úr aztán elnyargalt, magával vívén emlékül a szép asszony keszkenőjét, amibe állítólag tallérjai is bele voltak varrva."[730]

---

723 Egyezség Balassi Bálint és Balassi László között. Balassa levéltár 262. XVI. sz.
724 Illésy, 1903A, 256.
725 Kloc, 1965, 493, 5. levél.
726 Kloc, 1965, 493–494, 6. levél.
727 Takáts, 1930, 165; Dézsi, 1923, II, 614.
728 Takáts, 1930, 165; Dézsi, 1923, II, 615.
729 Eckhardt, 1957, 48.
730 Eckhardt, 1941A, 66.

Hogy pontosan mi történt, ma már nehéz lenne megállapítani, utóbb mindkét fél nagyon másképpen adta elő a történteket. Mindenesetre Sommerné és pártfogói az Eckhardt-féle vidám, kacagós jelenet helyett szabályos megerőszakolási kísérletet írtak le, amely ráadásul rablással párosult. Sommernét a zólyomi bíró (az eredetiben német nyelvű) leírása szerint „Balassa Bálint a nyílt mezőn, a zólyomi úton, kivont karddal megtámadta és oly sokáig és messze kergette, hogy már nem tudott előle elmenekülni, kénytelen volt hagyni, hogy elfogja, miután a férfi a lóról leszállt, leteperje, erőszakoskodjon vele, Balassi végül is feltakarta a nő ruháit, s kedvét töltötte volna rajta, ha a szegény özvegy szolgái töltött puskákkal asszonyuk segítségére nem siettek volna."[731]

Ezzel szemben Poltári Soós János zólyomi alispán, Dobó Ferenc kérdezkedésére, hogy mi is történt voltaképpen, ezt írja (kiemelések tőlem – K. P.): „Ami az én opiniom legyen az ő [=Balassi Bálint] dolgáról, kivánja te Nagyságod, hogy megírnám Nagyságodnak. Én nem tudom, mit sentiáljak afféle dolgokról, amelyek nem bizonyosok és nem nyilvánvalók. Hanem csak azt írhatom Nagyságodnak, amint a Tripartitumban olvasom: quod de occultis et incertis nemo judicare potest [a rejtett és bizonytalan dolgokról senki sem ítélkezhet]. Nám, ő maga elég nagyra offerálja [tartja] magát, ha a criment [bűntettet] az ő adversariusai megdoceálnák [ellenfelei megbizonyítanák], hogy a poenának condonálását [büntetés kiszabását] nem kévánja, sem kéri őfelségétől. Sőt, ha szinte próbára menne a dolog, miért *az asszonyállat sem panaszolja azt, hogy abutált [visszaélt] volna vele, hanem, hogy kényszeríti volt ad crimen perpetraudum [a bűntett elkövetésére]. A kényszerítés pedig nem lött bottal, veréssel, sem öléssel, hanem szóval.*"[732]

Jegyezzük meg, hogy Poltári Soós János Zólyom vármegyei viceispán valószínűleg nem volt teljesen pártatlan az ügyben, hiszen Balassa János, Balassi Bálint apja, egy életre lekötelezte.[733] Gloss Boldizsár, a zólyomi bíró, a város esküdt polgárai, a város tanácsa, Barbarith György zólyomi főispán, Poltári Soós János zólyomi alispán, a selmeci tanács, Körmöcbánya bécsi követe, Ernő főherceg, Rudolf király, Ungnad Dávid, Dobó Ferenc, a bányavárosi komisszáriusok – többé vagy kevésbé mind belebonyolódtak Balassi Sommernéval való országúti kalandjának megítélésébe. Új vádként felmerül a hajniki pap leányának Balassi általi megkergetése,[734] a zólyomi bíró pedig részletes bűnlajstromot állított össze Balassi tetteiről, s megküldte Ernő főhercegnek.

A helyzetre igen jellemző, hogy mivel a zólyomiak addigra már számos esetben összetűztek Balassi Bálinttal (erőszakoskodás, csaplalási jog megsértése,

---

731 A zólyomi bírónak a selmeci tanácshoz írt levele, 1583. szeptember 12. után. (Az eredetiben németül, Eckhardt fordítása alapján.) Balassi, 1974, 306–307.

732 Balassi, 1974, 303.

733 Hozzásegítette Soóst fiának török fogságból való kiváltásához. Részletesen a 816. jegyzetben.

734 Eckhardt, 1957, 39–42. Különösen érdekes Gloss Boldizsár zólyomi bíró 1583. október 2-i levele, amelyből – egyebek mellett – a következők derülnek ki: Balassi úgy tudja, hogy a bíró a hajniki pap lányának megerőszakolása miatt is feljelentette. A bíró nemhogy nem jelentette föl, de nem tud semmi bizonyosat a dologról, ezért ír a hajniki papnak, György plébános úrnak, aki megerősíti: a hír igaz, Balassi úr tényleg, de ezt ők senkinek el nem mondták. Akkor tehát – következtet a bíró – csak *a lelkiismerete nyugtalaníthatja* a főurat, s ezért „azt hiszi, hogy minden ember, aki ismeri az ő gaztetteit, másról nem beszél, mint az ő gaztetteiről".

a Benkovics-házzal – Balassi zólyomi háza, amelyet a városvezetés szerint jogtalanul szerzett – kapcsolatos véleménykülönbség, a városi szabadság megsértése, vámszedések stb.), így az özvegy ügye a városnak kifejezetten kapóra jött. Jellemző az is, ahogy kezdeti buzgalma után önnön nyugalma s egyéb bokros teendői miatt a zólyomi főispán, Barbarith György, nem akart az üggyel foglalkozni, mert Balassi „őneki nem akarja magát alávetni".[735]

Tehát miközben a városok, Besztercebánya és Zólyom, továbbá a hét bányaváros testülete is Balassi ellen van, s abban reménykednek, hogy királyi ítélettel takaríthatják el útjukból a gyűlölt nemest, addig Barbarith már sokkal óvatosabb, s erre két jó oka is lehetett.

Az egyik, hogy a szándék és a tett a korabeli (és nem csak a korabeli) jogban nagyon különböző megítélés alá esett. A városok vezetői és Barbarith előtt egyaránt nyilvánvaló volt, hogy Balassi szerette volna magáévá tenni a hölgyet. Ám az is nyilvánvaló volt, hogy ezért vagy azért, de erre nem került sor. A szándékot büntessék? Balassi végül is nem verte a szép mészárosnét, tett egy (tisztességtelen) ajánlatot, s ami a dolog fizikai részét illeti, ma talán így mondanánk, fogdosta, tapogatta kicsit az özvegyet. Minden más csak szóban történt. Láttuk, Poltári Soós János pontosan ezen a véleményen volt.

A másik: Balassinak hatalmas pártfogója akadt az udvarnál, a Haditanács elnöke, Ungnad Dávid. Az ügyet Bécsben éppen a Haditanács tárgyalja – Ungnad elnöklete alatt. Ő küldte meg a feljelentések másolatát Balassinak, aki ezek ismeretében tudta védekezését Rudolf királyhoz intézett levelében megfogalmazni. Ebben Balassi arra törekszik, hogy a vele szemben felhozott „koholmányokat", mint jelentéktelen ügyet, alsófokú bíróság tárgyalja, amelynek ítéletét, ő, Balassi, természetesen készséggel elfogadja.[736] Hála a Haditanácsnak és Ungnadnak, a per valóban a megyeszék elé került. Andreas Seidel, a selmeciek bécsi ügyvivője, jól látta a helyzetet. Ungnad – írja Seidel – „(…)das Herr David Ungnad ime Balass Valent gar wol bewogen ist und ine mit sondern trauen maint(…)".[737]

A Zólyomban tartott vármegyei gyűlésen, 1583. szeptember 12-én, Balassi személyesen igyekezett tisztázni magát.[738] Poltári Soós János másnap így számol be erről Dobó Ferencnek: „[…] így lőn tegnap a dolog, hogy mikoron a vármegye Zólyomban összegyült volna, és Barbaryth uram is, főispánunk, a vármegyével együtt volt volna, Balassi Bálint uram szolgáival a vármegye eleibe jöve, ezt mondván, hogy őneki valami szava és beszéde volna előttünk a zólyomi bíróval; kérem kegyelmeteket, hívassa ide, értse meg, mit akarok neki szólnom. A vármegye egy szolgabírót külde a bíróért. Azt üzené a bíró, hogy oly fődolgai volnának, kiért semmiképpen nem jöhetne. Másszor is érte küldenének. Ugyan nem jöve. Harmadszor is érte küldénk, és megüzenők neki, hogy Bálint uramnak volna vele beszéde, jönne el. Ugyan nem jöve, hanem vagy két polgárt külde oda közinkben. És hogy a bíró el nem jöve se a vármegye hivatala, se a Barbaryth uraméra, Bálint uram felállván és a vármegyét megkövetvén, előszámlálá minemü hamis írást és panaszt tött volna a zólyomi bíró tanácsával öszve őfelségének mind őreá, mind szolgáira. Bizon

735 Kloc, 1965, 489. és 494. 8. levél.
736 Balassi, 1974, 308–310.
737 Kloc, 1965, 496.
738 Illéssy, 1900B, 808.

keményen felele mind szolgáival öszve mind bírónak, mind a tanácsnak; és azt Bálint uram a vármegye könyvébe beíratá.

Azután Bálint uram erről igen protestála, hogy amint ő magát, szolgáit Nagyságod előtt és én előttem s a vármegye előtt is megkötelezte volt és szabadságát félretötte volt, így, hogy ha szolgái vagy ő maga valakinek a polgárok közöl valamit vétene és megbántaná, mindjárást törvényt állana ő maga is és szolgáit is törvénynek állatná a vármegye előtt. Ennekutána e kötélben nem akar lenni, sem szabadságát megfogni, mert a zólyomi bíró, Zelestei János szolgáját ok nélkül igen megverte és hosszú törvényre halasztotta a dolgot megláttatni; a vármegye előtt rövid törvénnyel nem akarta megláttatni. Másik oka, hogy a fejedelem előtt hamis panaszt tettenek volna, kiről őtet meg nem lelték, hogy megismertetett volna a dolognak mivolta: hamis-e avagy igaz volna? Hanem keressék törvénnyel, ha mi történik rajtok."[739]

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ismerjük, mit íratott be a felháborodott főúr a vármegye könyvébe. Íme (Zólyom, 1583. szeptember 12.):[740]

„Balassa Bálint uram felelete az zólyomi bíró és tanács ellen, arról, az mint az fejedelem előtt ez napokban bevádoltatott volna írások által.

Hogy én ez ideig Kegyelmetek előtt arról nem szóltam, azmire engem ezen tisztességem oltalma vezérlett, annak nem feledékenség sem tisztességemre való gondviseletlenség az oka, hanem csak ez, hogy azelőtt, mikor tudtomra esett volna, minemű hamis és éktelen panaszt a zólyomi bíró s itt való polgárokkal öszve mind magamra, mind szolgáimra őfelségének írt volna, vártam azt, hogy Kegyelmetek öszvegyűlvén és ugyan Kegyelmetek előtt akartam nekik megfelelnem, de miérthogy addig nem kerestek, míg én itt valék, és énnekem is immár Balassa András uramhoz bátyámhoz kelleték mennem elmúlhatatlan jeles dolgaimért, ez volt az oka, azmiért hallgattam ekkoráig, de immár látván az Kegyelmetek gyülekezetit, nem halasztom tovább, hanem megfelelek nekik Kegyelmeteket követvén, úgy, hogy hasonló mértékkel ügyekezem megtérítenem nekik az énreám tett hamis panaszokat.

Írták azt énmagam felől, hogy én néminemű asszonyállatot szabad utában nemcsak megfertőztettem, hanem még ugyan megfosztottam volna. Erre azt felelem, hogy hazudtak tisztességemben praktikáló ároló kurvájok és beste kurvafiajok. Mert nekem sem szándékom, sem dolgom olyan nem is volt, és amint az ideig énreám sem rapina, sem violentum adulterium [Sem rablás, sem erőszakos házasságtörés] soha nem bizonyosodott, hiszem Istent, hogy soha ezután sem bizonyosodik. De ha őnekik úgy fáj valami hamis panasz, mért nem keresnek engem törvénnyel, hiszem sem országos had nincs most, hogy jura silerent [hallgatnának a jogok, értsd: hogy ne lenne lehetőség a szokásos jogi ügymenetre], sem oly szegének, hogy arra való költségek nem volna, sem oly bolondok, hogy perleni nem tudnának. Én sem vagyok elszökhető, mert zálogom vagyon ez országban, fel is találnának azon, de mint bízzonak igazságokban, megtetszik azon, hogy contra quam inter nos convenerant [erőszakos házasságtörés], az ország kapitánya és kegyelmed, főispán uram és kegyelmed viceispánja előtt ők semmi törvénnyel először erről engem meg nem kerestek, hanem intempestive [alkalmatlankodva] őfelségének engem beárultanak. Noha azután az bíró egy szolgám, Horvát János előtt erős hittel és esküvéssel megtagadta, hogy őfelségének énreám

---

739 Balassi, 1974, 304–305.

740 A teljes magyar szöveg: Kloc, 1965, 496–497. Richter Ede (Richter, 1902, 916) kiadása nyomán részletek: BÖM, I, 332, 12, latin fordítás: Eckhardt, 1957, 81.

semmit nem írt, maga immár akkor árulóival vermet ástak volt alám. Mert őfelségének igaz helett hamisat és bizon gyanánt hazugságot írtak volt.

Írták azt is, hogy én éjjel-nappal iszom, és hogy én mind szolgáimval öszve sybaritica életet viselek; ebben is hazudtak, mint tisztességemnek, pór fita fentő híres kurvájok,[741] *mert mi soha természet ellen nem éltünk, sőt az sybaritica élet minemű legyen, Isten abba bizonságom, hogy soha nem tudom. Hogy vígan laktunk, nem tagadjuk, de mi azzal sem bírót, sem más polgárt meg nem bántottunk, abban kedig az én italomban mi ellenek lehetett nekiek, soha nem tudom, holott sem az kurva anyjuk gyapjú szekér borát,*[742] *sem az kurva bestye atyjok keresményét nem ittuk, hanem az mi magunkét költettünk. De én hiszem, azt kívánta bíró uram, hogy azon bánkódjunk mi, azmin őneki kellene bánkódnia, ha vak nem volna.*

Írták azt is, hogy feleségek, sem gyermekek tőlünk békével nem maradhatnak, de ez eb orcák bár ne többet nevezzenek, hanem csak egyet, mely asszonyembert avagy leánt igyekeztem én itt megszégyeníteni. Ha feleségek jámbor, miért féltik, ha tudják, hogy aranyat rozsda nem fog. Ha pedig nem az, miért őrzik, holott tudják, hogy az Filelfus gyűreje[743] *nélkül meg nem oltalmazhatják. De rövideden szólván, valamit énreám és az én szolgáimra írtak, hazudtak tökéletlen árulóival benne. Ez legyen éntűlem választ az emenda lingue [nyelvváltság] heliben."*[744]

Indulatos, remek retorikájú, büszke irat.[745] A „Filelfus gyűrűje" kitételen pedig a nemes vármegye küldöttei éppúgy eltöprenghettek, mint a zólyomi polgárnép, hiszen kevesen olvashatták közülük a 15. századi humanista, Poggio Braccolini (1380–1459) anekdotagyűjteményének *Franciscus Filelfus látomása* című pajzán történetét (*Facietarium libri,* 133). Márpedig anélkül nehéz e sajátos gyűrű[746] mibenlétét kideríteni.

---

741 Elég durva káromkodás, a fita/fitta a német *ficken* (=baszni) igéből.

742 Ennek a szövegnek létezik egy jól-rosszul latinra fordított változata is, amelyet a zólyomiak készíthettek abból a célból, hogy a magyarul nem tudók előtt illusztrálják Balassi elvetemültségét. Vagy egy előttünk ismeretlen változatban Balassi durvábban fogalmazott, vagy a zólyomi fordító szándékosan teszi vulgárisabbá Balassi szövegét, de e helyt a latinban ez áll: „Nostra vero copotatio, quid illis nocuerit nescio, cum neque matrum ipsorum meretrivum, *per cunnum sanae acquisita,* necque bestiarum patrum ipsarum quaesita bona absumpsimus, sed nostris propriis usi sumus." Eckhardt, 1957, 31, 81.

743 Lásd az 747. jegyzetet!

744 Balassi, 1974, 312–313. Amikor valamifajta kiegyezés mégis létrejön Balassi Bálint és a zólyomiak között, ehhez a zólyomiak feltételül szabják: csúfságuk tanúságát, a Zólyom vármegye jegyzőkönyvébe Balassi által beíratott sorokat ki kell törölni. Ma mindenesetre nincs benne a jegyzőkönyvben. Vö. Eckhardt, 1957, 56.

745 A zólyomiak más véleményen voltak: „Impurissimi hominis ac sceleratissimi, impurissima ac sceleratissima defensa" – azaz: „A legelvetemültebb és legbűnösebb embernek legelvetemültebb és legbűnösebb védőirata". Eckhardt, 1957, 31, 81.

746 Szentmártoni Szabó, 2005B: „A feleségére féltékeny Franciscus Filelfus igen nagy gondban gyötrődött, s hogy neje félre ne léphessen, éjjel-nappal minduntalan őrizte asszonyát. Nyugovóra térvén, álmában (mert úgy szokott lenni, hogy amely dolgokat ébren forgatunk elménkben, azok álmunkban gyakran előjönnek) valaminő démont látott, aki megígérte neki, hogy feleségét biztonságba helyezi, ha azt szorgalmazná s óhajtaná. És amikor ő álmában ebbe beleegyezett, mert az számára kellemesnek tetszőt mondott, a démon egyszersmind jutalmat ígért: »Fogd – így szólt – ezt a gyűrűt, és gondosan tartsad az ujjadon, ugyanis amíg viseled, addig a tudtod nélkül feleséged mással soha együvé nem fekhet.« Filelfus örömében felriadt álmából, s azt érezte, hogy az ujját felesége szeméremtestében tartja. Bizonyára a féltékenység legjobb orvossága az ő gyűrűje, mert nem tudnak a feleségek férjük tudtán kívül kicsapongóak lenni." Vö. még: Szentmártoni Szabó, 2005A.

A bíró, aki harmadik hívásra sem mert a megyegyűlésen megjelenni, retteghetett Balassitól. Bizonyítja ezt saját levele.[747] Barátai figyelmeztették: nagyon vigyázzon, a haragos főúrnak feltett szándéka, hogy lekaszabolja. S mintha Poltári Soós János óvatos megfogalmazásai is, túl a Balassi iránti szimpátián, bizonyos tartózkodó félelemre utalnának.

Balassi nem akárhogyan ünnepelte győzelmét: már a tárgyalást megelőző nap is nagy tivornyát rendezett legényeivel, barátaival, most pedig meghívta a megyeszéki nemeseket is, többek közt az alispánt, egy jó kis evészetre-ivászatra, amelynek a végén a spicces társaság kocsikázott egyet Zólyom városában, a bíró házát is felkeresték, az összetűzést csak az akadályozta meg, hogy alispán parancsára (akié a kocsi volt) a kocsis itt olyan gyorsan hajtott, hogy Balassi nem tudott leugrani.[748]

Zólyom és Selmec még próbálkozik, Ernő főherceg elé szeretnék tárni a történteket. (Miután a komisszáriusok, akiknél a selmeciek próbálkoztak, elutasították a közbenjárást.)[749] Ekkorra már a városiaknak pontosan kellett látni: az alispán, Poltári Soós János Balassa János lekötelezettje, ő semmit sem fog tenni Balassi Bálint ellen; Dobó Ferenc – Balassi Bálint unokabátyja – még annyira sem méltatja ügyüket, mint az alispán; a főispán pedig, Barbarith György, aki korábban Balassi Bálint ellen volt, kibékült vele, s esze ágában sincs jelentéseit megismételni. Tényleg egyetlen útjuk maradt az igazságkeresésre: közvetlenül a császárhoz (Ernő főherceghez) fordulni. Ennek köszönhetjük, hogy egy zólyomi polgár[750] tollat ragadott, s félve, reszketősen, végletesen elfogultan, de igen részletesen összefoglalta a történteket. A kérvény formájú (latin nyelvű) iratnak[751] az eseményeket elbeszélő részeiből idézünk: *„Szeptember 12-ét megelőző este […] Balassa összegyűjtötte minden szolgáját, és fényes lakomát rendezve késő éjszakáig mulatott velük. Mihelyt látta, hogy mindenki jól eltelt borral, mindent megtett azért, hogy hízelgéssel, buzdítással, kéréssel, fenyegetésekkel mindnyájukat rávegye a mi bíránk és embereink megölésére és elveszejtésére, és megígérte, hogy ha valami baj támadna, elsőnek ő fogja elkezdeni a bíróval. A többieket pedig megbízta, hogy minket vegyenek üldözőbe és fenyegessenek. Mihelyt az embereket jó ittasan elbocsátja és úgy véli, hogy az ügy nem másképpen lesz, mint ahogy eltervelte, kora hajnalban újra összehívatja szolgáit, elrendeli, hogy fegyverkezzenek, a lovakat készen tartsák, vele együtt a székbe fegyveresen menjenek be, és hogy az előző napi összeesküvést jól az eszükben tartsák.*

Míg ezek történnek a mi bíránk felöltözött, hogy magánügyei dolgában a nemesi székbe menjen. De, íme, útjában (valljuk meg, hiszen istentelen dolog lenne tagadni) Isten rendeléséből és akaratából, aki nem hagyja az övéit elnyomni, egy tisztességes ember visszatéríti útjából, s a Balassa-féle fondorlat és gazság teljesen kiderül. A megrémült bíró, akit csak tudott, azt összehívta közülünk […], elmondta a dolgot és

---

747 A zólyomi bírónak a selmeci tanácshoz írt német nyelvű levele is leírja a történteket, a bíró legfőbb mondandója: reszket az életéért, retteg Balassitól. Az eredetileg latin nyelvű függelék szerint: „Lelkem zaklatottsága nem engedi, hogy az ügyhöz méltóan fejezzem ki magam […]" Balassi, 1974, 307.

748 Eckhardt, 1957, 46–47.

749 Eckhardt, 1957, 44.

750 Eckhardt szerint nem más, mint a zólyomi bíró, Gloss Boldizsár. Ennek a levél tartalma ellentmond. Vö. Eckhardt, 1957, 45.

751 Kiadva: Eckhardt, 1957, 87. (Selmecbányai Levéltár, Missiles 1583.)

tanácsot kért. Megrémülve az ügy szokatlanságától, mi is azt tanácsoltuk a bírónak, hogy maradjon otthon.

Balassa pedig ezalatt a téren lóra kap, s fegyveresen, valamennyi felfegyverzett szolgájával a megyeházára tart. Nehogy meghiúsuljanak mesterkedései, szelíd szóval kéri megyét, hívják oda a bírót. Egy szolgabírót küldenek ki, amely kiküldöttet látva a bíró köteles tisztelettel azt válaszolta, hogy ugyan éppen készülődött a székbe, de igen súlyos okok miatt az útjából visszafordult, s hogy nem tanácsos neki a házból kitenni a lábát. Másodszor is küldenek hozzá, erre egy levélkét küld a főispánnak, a bíró kimenti elmaradását. Harmadszorra kérnek kettőt közülünk, hogy jelen legyenek a Balassa-féle védekezésnél. A bíró minket hármunkat küld el. Mikor a szék házához megyünk, észrevesszük, hogy Balassi szolganépével a ház pitvara tömve van, és látjuk, amint a lovászok valamennyi szolga lovát felnyergelve tartják, látjuk, amint Balassa kancáját a nyitott melegszoba ajtajánál tartják útra készen, fejjel a szobában tartva. Eközben Balassa szolgái az egyik szállásról a másikra szaladgálnak. Az összes jobb fajta lovat a szék házához vezetik. (Nem sejtették, hogy a cselszövés lelepleződött.)[…]

Amint belépünk, Balassa fegyveres csapata azonnal körülvesz minket, úgyhogy még a lábunkat sem szabad mozdítani, megdöbbenve állunk, mukkanni sem merünk.

Erre Balassa azonnal felkelve, keze ügyében lévő fokosát megragadva, magyarul, harsány hangon és mennydörögve bennünket szidalmazni, hazugsággal vádolni, és igaztalanul tépázni kezdett és mondanivalóját be is fejezte, szolgái pedig szintén ugyanúgy tettek, mi nem merünk mást tenni, mint kikérni a szidalmak másolatát. […]

Míg ezeket a székben elkövette, mégsem állt el feltett szándékától; megszagolta, hogy cselszövését elárulták. Hírlik, hogy mikor lóra ült, azt mondta: a mi bíránknak jó tanácsadó angyala volt, hogy nem jött el a megyeszékbe, máskülönben az Úristennek fogyasztotta volna el a vacsoráját.

Lóra ülnek a szolgái is, és egy kicsit kimennek a városból, majd újra visszatérve a bíró háza előtt nyargalásznak. Minden alkalmat megragadnak, hogy a bírót kilessék, sajnálják, hogy mesterkedéseiket felfedték és leleplezték, s kutatják, ki lehetett az áruló. Azután a bírót s minket száműzetéssel fenyegetnek.

Elrendeli, hogy ebédet készítsenek (mint a fentiekből könnyen látható, talán, ha kívánsága szerint végrehajtotta volna gaztettét, másutt készült volna azt elfogyasztani), a nemesek közül az előkelőbbeket, az alispánt, ő császári felsége adószedőjét, harmincadosát és másokat is meghív magához. Itt, amennyit összefecsegett, hacsak a vendégek akarnák és bevallani merészelnék, megdöbbenésüket kellene kifejezniük a hallottakon. Azt mondják, hogy amikor a többiek le akarták beszélni szándékáról és szeme elé tárták büntetését, többek között beleszőtte beszédébe azt, hogy nem sokra becsüli apai birtokait, mert sokkal nagyobbakat és kiválóbbakat kaphatna másutt, és semmibe sem veszi elköltözését, mivel neki sokkal nagyobb tekintélye és méltósága lenne, ha máshová vándorolna.

Mikor az ebédet befejezték, amely egészen belenyúlt az estébe, a nemeseket elbocsátja, őmaga néhány szolgájával együtt az alispán kocsijára száll, a többiek gyalog követve az út közepén ballagnak, bolondok módjára ordítoznak, a bíró háza felé kiabálnak. Mikor odaérnek, a szolgák egyike rögtön a szekérről leszállva elkezd kiabálni, hogy bort adjanak neki, és már-már Balassa is készül a szekérről leszállni, mikor az alispán, mindezt látván, odaszól a kocsisnak, hajtson gyorsabban, és így eltávolítja őket a bíró házától.

Visszatérve, szolgáival azon tanácskozik, hogy erőszakkal megtámadja a bíró házát. Egyesek helyeslik, mások inkább lebeszélik. De végül is visszatérnek beszélgetéseikhez.

Éjjel többen szolgái közül eljőnek a bíró úrhoz, s elmesélik mindazt, ami előző éjjel s aznap történt. Azt mondják, hogy csakugyan Isten angyala őrízte, bevallják, hogy mindnyájukat esküvel kötelezte, hogy elbujdosnak és urukkal együtt készültek erre. Kérik, hogy soha az ő jelenlétükben házából egyedül ki ne lépjen, könyörögnek, hogy miképpen a nyílt ellenségtől, az úrtól és egyes bajtársaiktól óvakodjék, esedeznek, hogy az ő nevüket senkinek se árulja el, fedje fel, sőt hallgatásra tett esküjük ellenére elmondják a bírónak s azt állítják, hogy ha az úr megtudná, rögtön halált zudítana a nyakukba. Olyan rémületet kelt nemcsak bennük, hanem szinte mindenkiben, hogy nem csupán látására, hanem már puszta nevére összeborzadunk."[752]

Ez a korabeli irat részrehajló ugyan, de az eseményeket (amennyire más forrásokból megállapítható) lényegében pontosan mondja el. Még a könnyelmű dicsekvés – nagyobb úr leszek, mint az apám – is hihető egy olyan fiatalembertől, akiről a bécsi haditanács jegyzőkönyve jegyzi fel (korábban már hivatkoztunk rá): „Valentinus Balassa begert Toggay[=Tokaj]. Item umb ein Pension will sonst in Polen." Vagy tokaji kapitányság, vagy rendes évi fizetés, vagy itthagyja az egészet és megy Lengyelországba![753]

Az életrajzírók többnyire bagatellizálni szokták a Sommerné-féle kalandot. Három módszer volt/van leginkább forgalomban, mindegyiknek az ősforrása Eckhardt. Az első esetében maga a megerőszakolási kísérlet alakul át pünkösdi szokássá, sőt lovagias tetté. Ebben, azt hiszem, Szentmártoni Szabó Géza egy esszészerű írásának kell nyújtani a pálmát.[754] A második azzal érvel, hogy a korban az ilyesmi teljesen megszokott, hétköznapi jelenség volt. A leggyakoribb példa (Eckhardt–Klaniczay–Tóth stb.) Török Bálint esete, amelyet Bornemisza Péter írt le: a szerzetesi csuhába öltözött nagyúr, gyónás után hazafelé tartva, a budai piacon támadt meg és tepert le egy polgárasszonyt. A nép csak neveti…[755] *Csakhogy ez egy emberöltővel korábban történt.* A harmadik típusú apológia a városok és a földesurak ellentétével magyarázza a bányavárosok valóban szinte példátlan felháborodását és összefogását Balassi ellen. Ez utóbbiban sok igazság van: a 16. századi (nem a középkori, nem a lovagi!)

---

752 Eckhardt, 1957, 45–48. Eckhardt fordításában, minimális stiláris változtatással.

753 Eckhardt, 1957, 48.

754 Szentmártoni Szabó, 2005B: „Nos, elérkezett az 1583. esztendő, s abban is pünkösd hétfője, amely afféle fordított nap volt hajdanán, hiszen ekkor voltak országszerte a pünkösdikirály-választások s a hozzá kapcsolódó, kicsapongásoktól sem mentes mulatságok. Úgy hozta a sors, hogy Bálint uram éppen e jeles napon, a Zólyomból Besztercebányára vezető országúton lovagolván, szembetalálkozott egy szép asszonnyal, egy bizonyos Sommer János nevű, hodrusbányai mészáros hátrahagyott özvegyével. A *pünkösdi magyar szokások* és *a lovagiasság azt diktálta* [kiemelés tőlem – K. P.] Bálint úrnak, hogy a szép asszonyt udvarló szavakkal köszöntse. Nem tudni, miként esett a dolog többi része, ám a selmeci és a zólyomi bíró és a tanács országos botrányt kavarva azt panaszolta fel, hogy Balassi uram erőszakoskodni próbált polgártársnőjükkel." Igazságtalanok lennénk, ha nem utalnánk Eckhardt párhuzamos szövegére (noha ő azért nem sorolja a nemi erőszakot a lovagias vonások közé): „Pünkösd hétfője volt akkor is, 1583. május 21-én. Balassi lovon kocogott Zólyom felől Besztercebánya felé az országúton, ellenséges tanúságok szerint borozgatás után, ittasan. Szemben egy szép polgárasszony közeledik, szolgája követi. […] Bálint is láthatta, hogy jómódú német polgárasszony.

Azonban mivel a gyönyörű pünkösdi időben »minden teremtett állat megindul«, felpezsdült a vér benne is. Általában mindig vonzották az özvegyasszonyok. […] Csak annyit tudunk, hogy az asszony a határozottan kifejezett ajánlatra menekülni kezdett." (Eckhardt, 1957, 22.)

755 Bornemisza, 1955A, 171–172.

udvari mentalitás és a *polgári erkölcs* ütközik itt össze, a legjobb példa a Kolozsvárott 1569-ben elfogott s a polgárlányok-asszonyok megszeplősítéséért még aznap lefejezett Brassai János udvari ember esete;[756] ha tehették volna, őszintén, tiszta szívvel, erkölcseikben, hitükben megerősödve, a zólyomi, besztercebányai bírók és polgártársaik is lefejeztették volna Balassi Bálintot, akitől rettegtek, akit gyűlöltek, aki olyannyira más volt, mint ők.[757]

De a lényeges, a személyiséget jellemző azonban mégiscsak az, hogy Balassi Bálint, feltehetőleg kissé kapatosan, s visszaesőként (hajniki paplány, Sommerné) nem riadt vissza a (mégoly szelíd) nemi erőszaktól, ilyesmit a kortársakról, a vele egyívásúakról, mondjuk a Dobó vagy Zay fiúkról vagy akár öccséről *nem őrzött meg az emlékezet.*

Röpke négy év alatt, Egerben való szolgálatvállalásától kezdve (1579. június) a mészárosné ügyéig (1583 tavasza) Balassi Bálintnak sikerül elérnie, hogy ő legyen a bányavárosok fekete báránya, a negatív példa,[758] valahányszor különféle jogaik csorbítását sérelmezik. Kapcsolata a vitéz társakkal sem a legharmonikusabb: perre akar menni Borbély Andrással és Barchay Jánossal.[759] A Haditanács az ügyet Rueberre bízza. 1583-ban valami birtokperben a március 1-jén kezdődő országgyűlés elé citáltatja a Dobókat.[760] Balassa Andrással sem olyan békés már a viszonya, mint pár éve: 1583. május 25-én Liptóújváron hivatalosan megjelenik Pruzsinszky szolgabíró, és felszólítja Bálintot, hogy Balassa András liptóújvári birtokrészét bocsássa vissza.[761] Augusztus 5-én a felek Nógrád vármegye törvényszéke előtt módosítják korábbi vagyonmegosztási egyezségüket.[762] A török előtt az egyik leggyűlöltebb név lett az övé, részben a foglyokkal való bánásmód, részben a rablóportyák miatt.

1583-ban szerezte be Marullus, Angerianus és Joannes Secundus neolatin humanista költők Párizsban, 1582-ben kiadott antológiáját *(Poetae tres elegantissimi),* amely igen nagy mértékben hatott költészetére.[763] Hogyan juthatott hozzá? A magyar főnemesség körében jó francia kapcsolatokkal rendelkeztek a Batthyányiak, Szentmártoni Szabó Géza alapos tanulmányban[764] érvel amellett, hogy a kötet az ő révükön került Balassihoz. Lehet, de

---

756 Pirnát is erre hivatkozik. Pirnát, 1996, 20, 95. Bornemisza írja az *Ördögi kísértetek*ben: „János deák, jeles és híres deáksága miatt, dicsökedett, hogy minden polgárasszonyt megszeplősített Kolozsváratt, kiért az polgárok az fejét véteték, noha az királynak kedves szolgája volt, és sokat fizettek miatta. Egy lator se bízzék magába!" Vö. Jakab, 1888, 135–138, 189.

757 Gazdasági érdekütközés – amely Balassi és a bányavárosok közt számos volt – sem kellett, a más életforma már eleve konfliktust szült polgár és nemes között. Amikor a lengyel nemesek (akik között Balassi oly jól érezte magát) Báthoryt felkereső küldöttségének egy részét Nagyszebenben szállásolták el, a derék szász polgárok nem győztek panaszkodni, hogy nemes uraim tartása milyen sokba kerül, milyen szörnyen garázdák stb. (Teuffenbach levele 1576. február 28-án, Szádeczky, 1887, 264.)

758 1583. július 3. Körmöcbánya, a hét bányaváros gyűlésének határozata, vö. Eckhardt, 1957, 14, 73 (11. jegyzet).

759 Dézsi, 1923, II, 615– 616.

760 Az országgyűlés nem tárgyalja, vö. Illéssy, 1900B, 800–801.

761 Illéssy, 1903B, 373.

762 E hó 18-án ezt Zólyomban, Nógrád vm. ideiglenes székhelyén, Soós János, a vármegye törvényszékének elnöke hirdeti ki. Vö. Illéssy, 1900B, 802–803.

763 Részletesebb ismertetését és elemzését lásd a II. részben.

764 Szentmártoni Szabó, 2006, kézirat.

bizonyítékunk nincs rá. Amikor Miksa császár lánya IX. Károly francia király felesége lett, díszkíséretét magyar főnemesi ifjak adták (Zay László például). A Párizsban tartózkodó magyarok alakíthattak ki olyan kapcsolatokat, amely később is kamatozott. De ez is csak igazolhatatlan feltételezés.

Házasság, Dobó Krisztina

Balassi Bálint (a régi naptár szerint) 1584. december 25-én Sárospatakon feleségül vette unokatestvérét, Dobó Krisztinát, Várdai Mihály ifjú, mindössze 25 éves özvegyét. Az esküvő alkalmából erőszakkal elfoglalta Sárospatak várát, amelyben újdonsült felesége részbirtokos volt. Az ifjú párt az őrség egy bő órán belül kiakolbólította a várból, Balassiék a lakodalmat a város falain kívül, egy polgárasszony vendégeként voltak kénytelenek megülni.

Röviden summázva mindössze ennyi történt, ennyitől lett Balassi a „község csudája", érte oly „tisztességbeli kár", amely fej- és jószágvesztéssel fenyegette. Feleségét Balassi gyermekkorától ismerhette, ám semmilyen adat nem utal rá, hogy korábban szerelmi kapcsolat lett volna közöttük. Dobó Krisztina első férjének, Várdai Mihálynak 1583. december első felében bekövetkezett halála[765] után támadhatott az ötlet (s hogy fikciót is keverjünk az életrajzba: a Krisztina nevére írt *Második* vers[766] szerint talán nem is Balassi fejében): kössék össze életüket. A kortárs beszámolók egyike (több is fennmaradt, tartalmukban nagyon hasonlók) így beszéli el a történteket:

„Balassa, azt színlelve, hogy Erdélybe indul, Sárospataknak került, és a régi naptár szerint az 1584. esztendő decemberének 25.-én, az új és megreformált szerint 15.-én, ti. az Úr születése ünnepén, amit ott akkora régi naptár szerint ültek meg, a vallás ürügyén betért a belső városban lévő templomba a nyilvános szertartásra. Amikor az elvégeztetett, és a nép nagy része már kivonult a templomból, megragadta élettársa, özvegy Dobó Krisztina kezét, és vele együtt a nagyságos Balassa András prédikátorához sietett, akit – lepaktálva vele – magával hozott (neve nem ismeretes), és ott a templomban a házassági rítus szerint összeadatták magukat vele. Ahogy ez megtörtént, nyomban a fallal kerített belső városhoz kapcsolódó várhoz indultak fegyveres szolgák nem csekély csapatától fedezve […]. Beléptek hát a vár kapuján, ahol a drabantok szokás szerint őrt álltak. Balassi szólította őket, megmondta nekik, hogy az özvegy most már törvényes házasság révén az ő felesége, vegyék hát tudtul, hogy ő ily módon most a vár ura. Ezért kötelezzék el magukat szoros esküvel neki, mert akik ezt nem tennék, és ellenállni próbálnának, fejüket véve dobatná ki a várból. Erre azok: hogy ők mint őfelsége és uraik hívei nem szolgáltak rá ilyen gyalázatos szidalmakra és fenyegetésekre azzal, hogy őfelsége és uraik hűségére kötelesek, és semmiképpen sem szándékoznak hűségüktől elállni. Hárman közülük, az egyik nemes Dely Ferenc, másként Pálfy, lovas rendbeli vitéz, ahogy szembeszállna vele, a kapuból erőszakkal elkergetve kidobták, a másik Nagy Jakab tizedes és öreg katona, a harmadik Weszeli István a vár kapuőre, hogy Balassit szándékában gátolni akarná, kivont karddal üldözni kezdték, a nevezett tizedest pedig megsebesítették. Miután ezeket a várból kidobták, a többi kapuőrtől, gyalogoktól és egyéb szolgáktól kezdték elszedni a fegyverüket. Azután felvonták a billenő kaput, és

765 Illéssy, 1898, 33 (3. jegyzet).

766 Balassi, 2004, 13–15.

bezárták, s így teljességgel elfoglalták a várat. Dobó uram főbb szolgái, akik a várban rekedtek, az egyik palotába húzódtak vissza. Ezeknek Balassa újból megüzente azt, amivel korábban fenyegetőzött, ha nem esküdnének fel az ő és a felesége hűségére.

Mialatt a várban ezek zajlanának, azok ketten, akiket kidobtak és a Dobó urak más szolgái, akik akkor éppen a váron kívül időztek, e kettőhöz csatlakozva valami Nagy János nevű vitéz közbenjöttével fegyverbe szólították Sárospatak népét. Azok ekkora gazságon felindulva, nem is resten, a dologhoz láttak. Megkerülve a várat, létrákat támasztottak ahhoz a részhez, ahol az említett szolgák a palotában voltak, s egyesek a palota ablakán át a vasszögeket kiszaggatva hatoltak be, egyesek pedig másik részről, az alacsonyabb falakon át férkőztek be. És akik ilyen módon jutottak oda, a nagy kapuról, amelyik a Gombos-kertre néz, vasfűrésszel levágták a lakatot, amit Balassa rakott rá, és a kaput kitárva bebocsátották a felfegyverzett népet, így ezek mind, a szolgák meg a nép is betódultak a vár piacára. Amint Balassa megpillantotta őket, eszébe vette, hogy ekkora sokasággal nem bír, Dobó uram szolgái pedig ráparancsoltak, hogy tüstént távozzék a várból, ha úgy nem akar járni, ahogyan őket fenyegette. Mindettől megrémülve odadobta nekik a kapuk kulcsait, és a várat átengedte a kapuőröknek. Majd megragadta felesége kezét, és ő maga a katonai túlerő miatt kényszerűen, az asszony azonban önként, s hogy ne hagyja el férjét, mert számára a katonák módot akartak adni a maradásra, Balassa összes szolgájával egyetemben kivonultak a várból. Az özvegy várnagya, udvarbírája és más hites szolgái azonban a várban maradtak."[767]

A Dobó család ekkori feje, Dobó Ferenc, mint a Sommerné-ügy kivizsgálója, több ügyben pedig mint Ernő főherceg megbízottja, korábban gyakorta került valamilyen kapcsolatba Balassi Bálinttal. Elmondható, hogy általában inkább jó-, mintsem rosszindulattal viseltetett izgága unokaöccse iránt. Ám most Balassi durván megsértette a kapzsi, ha anyagiakról volt szó, anyját sem kímélő főúr érdekeit.

Azt, hogy mi történt Patakon, igen jól ismerjük tehát. Sokkal érdekesebb kérdés, hogy miért? Miért hitte azt Balassi, hogy a fél évszázados pereskedéssel, fölötte sok nehézséggel megszerzett zálogjószág ügyét majd ő fogja tizenvalahány katonájával eldönteni? A sárospataki tulajdonviszonyok alakulásának alábbi rövid vázlata tettét elképesztő naivitásnak mutatja.

A Sárospatak birtoklása körüli huzavona ősrégi volt, akkor kezdődött, amikor az addigi birtokosoknak, a Pálócziaknak utolsó sarja, Pálóczi Antal zempléni főispán elesett Mohácsnál. Fia nem lévén, a leánynegyed kivételével birtokai, így Patak is, a koronára szálltak. I. Ferdinánd korábbi várai elvesztéséért többek közt Patakkal kárpótolta Perényi Péter koronaőrt. A várra azonban a Dobók is – akik a Pálócziakkal közös őstől származtak – bejelentették igényüket egy (a kamara szerint hamis) kölcsönös örökösödési szerződésre hivatkozva. Pálóc és Szerednye várát sikerült is a Dobóknak megszerezniük, Patakot azonban, amelyet a Perényiek mindenáron meg akartak tartani, nem.[768] Mindegyik fél mindent megpróbált. Perényi hatalmaskodási pert indított Dobóék ellen. Ennek volt is alapja,[769] most ne részletezzük, a lényeg, hogy

---

767 1585. április 5. Fordítás latinból. Détshy, 1989, 60–61; Balassi, 1974, 350–352 (némileg más fordításban). Az eredeti latin szöveg: Dézsi, 1923, 564–567 (31. sz. irat).

768 Az eseményekről részletesen: Détshy, 1989, 34–56.

769 Még az ötvenes években történt esemény: Dobó István és testvére Domokos rátörtek a nemes Tegenyey Tamásra, elpusztították birtokait, elvették jószágait, őt magát pedig rabul ejtették. Tegenyeynek sikerült megszöknie, és feljelentette a Dobókat. Az ilyen hatalmaskodás büntetése az ország törvényei szerint fej- és jószágvesztés.

Perényi Gábor halála után Patak ismét a kincstáré lett. Dobó István tehát immár a kamarával pereskedett. Azzal érvelt, hogy a király őt jogaiban gátolja. Miksa erre megparancsolta annak a capitális sententiának (a főítélet, amely fej- és jószágvesztés volt) végrehajtását, amely a Perényiek indította hatalmaskodási perben született. Azonban az országbírák szerint az ítélet elévült. A kamara másképpen látta, ekkor történt, hogy Dobót Pozsonyban elfogták (állítólag a császár tudta nélkül, a kamara önkényes lépéseként), s csak romantikus körülmények között, parasztnak öltözve tudott megszökni.[770]

Amikor Dobó István a korábban részletezett Dobó–Balassa-féle összeesküvésért elszenvedett fogságából kiszabadult, ismételten folyamodott Patakért, most már azzal is megelégedett volna, ha zálogbirtokként kaphatja meg.

Végre 1573 októberében, hosszas előzetes tárgyalások után, amikor Dobó István már halott volt, Miksa király Dobó özvegyének, Sulyok Sárának, fiának, Ferencnek, lányának, Krisztinának, valamint Dobó Domokos kiskorú árvájának, Jákobnak zálogba adta a sárospataki uradalmat 100 000 rajnai, illetve 80 000 magyar forintért azzal a fő kikötéssel, hogy a király a zálogösszeg letétele után bármikor visszaválthatja a birtokot.[771]

Ezzel egy fél évszázada húzódó ügy látszott lezárulni. De csak látszott.

Számos probléma árnyékolta be a birtoklást. Amikor Sárospatakot 1573 végén átadták a Dobóknak, Rueber (aki szintén magának kérte Patakot) a német őrség parancsnokaként még a várban volt. Az ő parancsára a felszerelés nagy részét Kassára és Tokajba szállították, mindeközben a zálogszerződés kimondta, hogy a Dobóknak kellő létszámú fegyverest és tűzerőt kell a várban tartaniuk. Dobó Ferenc még 1577-ben is arra panaszkodott,[772] hogy a vár ágyúitól, puskáitól, lőporától nagyrészt megfosztatott, s Ruebernek, aki ez ügyben egyedül tehetett volna valamit, esze ágában sem volt a helyzeten változtatni.

Többen, főleg Tegenyeyné (akinek családjával szemben a Dobók a bizonyított hatalmaskodást elkövették), panaszkodtak az új tulajdonosokra, s a kamara volt olyan ravasz, hogy Tegenyeynének az egykor a Dobó fivérek elleni megnyert régi perét felkarolta, ezzel is sakkban tartva a Dobókat.[773]

Johann Rueber és Mágochy Gáspár is mesterkedtek Dobóék ellen. Eldönthetetlen, hogy jogosak vagy jogtalanok (az utóbbi a valószínűbb) voltak-

---

Ferdinánd kegyéből a fej- és jószágvesztést fejenként 200 arannyal megválthatták, ezenkívül Tegenyeyt ki kellett elégíteni. Mivel időközben ő meghalt, özvegyét illette a kártérítés, aki megegyezett Dobó Istvánnal és Domokossal. Détshy, 1989, 35–36.

770 Forgách, 1977, 944–945.

771 Détshy, 1989, 53.

772 Dobó (1577) szerint: a várat „minden hadiszerszámtól és fegyvertől megfosztva és teljességgel kiürítve adták át nekik". Mindössze öt közepes méretű falkonétát, 130 szakállas puskát és egy mozsarat, továbbá kevés lőport és alkalmatlan golyókat hagytak ott. „Mivel nem hogy ilyen nagy helyhez elégtelen ez, hanem szükség idején csak egyetlen bástyában is kevés […] méltóztassék mérlegelni ennek a helynek a fekvését, amely a szélső végekkel szomszédos, és ezért nem biztonságos teljességgel, és ha valamennyit nem is, de legalább két-három nagyobb ágyút, továbbá néhány falkonettát és szakállast tartozékaikkal együtt hozasson vissza, amiket Perényi Gábor halála után, de különösképpen […] az átadás előtt ebből a várból és városból Kassára és egyebüvé elvittek". Rueber és a kamara szükségtelennek tartotta a kérés teljesítését, mert a vár „nem annyira határos a törökkel, és nincs veszélynek kitéve". Détshy, 1989, 55.

773 Détshy, 1989, 55.

e azok a gyanúsítgatások, amelyekben Dobó Ferencet és anyját, Sulyok Sárát Báthory-pártisággal vádolták.[774]

Bonyolította a helyzetet, hogy a zálogbirtoknak több tulajdonosa volt. Kezdetben, 1574–1575 körül, a nőkkel és a kiskorú Jákobbal (akinek gyámja volt) szemben még nyilvánvaló Dobó Ferenc dominanciája. Változott a helyzet, amikor 1576-ban Sulyok Sára Csáki Pálnak,[775] Dobó Krisztina pedig 1577 nyarán Várdai Mihálynak[776] lett a felesége; az új férjek követelték a feleségek birtokrészét. A jóságos Rueber most Dobó ellenében anyját és Csákit vette védelmébe. Anya és fia kölcsönösen jelentgetik fel egymást.[777]

A Szepesi és a Magyar Kamara ellenezte az uradalom megosztását, nem mintha Dobó Ferenc érdekeit védték volna, hanem mert több tulajdonos esetén

---

774 Détshy így írja le a részleteket: „Alig két évvel az elzálogosítás után Rueber, aki korábban is ellenezte a vár elidegenítését, a Dobók gyanúsítgatásával akcióba kezdett, hogy az uradalmat váltsák vissza. A környékbeli urak szervezkedései után szimatolva, bizalmas értesüléseiről rendszeresen tájékoztatta a királyt. 1576. május 28-án jelentette, Mágócsi Gáspár üzente neki, »jól vigyázzak Dobó Ferencre és az anyjára«. Báthori István erdélyi vajda az előző évben török segítséggel be akart törni az országba, és Dobóné ehhez felajánlotta Patak várát, rokona, Sulyok Ferenc pedig ennek ügyében többször járt is Erdélyben. »Dobónéval és a fiával ilyenformán most sincs minden rendjén, tudatta Mágócsi. Időben figyelmeztessem felségteket, és azon legyek, hogy minden késlekedés nélkül helyőrséget vezényeljek oda«. Hasonló híreket kapott Pozsonyból a váradi püspöktől is, aki »azt bizonyosan tudja, hogy Dobó a Báthoriakkal valamilyen szövetségben áll, és amikor a vajda az országon keresztül akart Lengyelországba menni, Pataknak vette volna az útját«. Ezért utasítást kért: »Felséged végső elhatározásán múlik, helyeztessék-e helyőrség ide […] Egy zászlóalj német zsoldos 300 fővel nem lenne túl sok. Ez az erősség hosszában és széljében nem túl tágas, de egyébiránt körös körül jól megépített és védett. Egyik hosszoldalán a magaslat alatt egy meglehetős sánc mentén ott a Bodrog vize. A másik oldalon Tokaj felöl egy elég széles, béllett árok és egy olyan magasra feltöltött sánc, hogy kívülről semmilyen benti épületet nem lehet látni«." Détshy, 1989, 56. Az általa idézett forrás: UA AA f. 109. Rueber–Miksa főherceg, 1576. május 28.

775 Aki Báthory István elől Erdélyből menekült. 1576 szeptemberében Dobó Ferenc így tájékoztatta a Szepesi Kamarát: „»Tudom azt, hogy kegyelmeteknél nyilván vagyon az, hogy az én asszonyom anyám én hírem nélkül férhez Csáky Pálhoz ment, mely énnekem igen ellenem vagyon. Tudja kegyelmetek azt es, hogy Patak minálunk minemő inskripcióban [zálogszerződésben] vagyon, melynek tartásáért és őfelségének való hívségünkért mi nagy erős hüttel megesküttönk és ő felségénél asszonyom anyámnak, énnekem es erős hütlevelőnk vagyon. Csáky Pált penég nem tudom minemő híve légyen ő felségének, ahhoz képest az mivel más birodalombul ide ez országba jütt […] ugyan protestálok es kegyelmeteknek, hogy míg ő felségének pecsétes és keze írásával megkonfirmált levelét nem látom, addég Csáky Pált Patakba az birodalomra be nem bocsátom. És ha őfelsége az én kegyelmes uram parancsol, nincs mit tennem, engednem kell […] de azt akarom, hogy Csáky Pál es megesküdjék őfelségének az hívségre, azmint én és hűtős vagyok.«" Détshy, 1989, 56. Min. Oblig. 154. l. keltezetlen, Dobó Ferenc – Szepesi Kamara Min. 1576. szept. 15.

776 Détshy, 1989, 57. Várdai Mihály a Várdai család utolsó férfi tagja, 1572-től főpohárnok.

777 „»Értesültem, hogy kegyelmetek a császár őfelségéhez indult, és a Sárospatakot illető dolgokban jó szószólóm akar lenni […] jól tudhatja kegyelmetek mely méltatlan módon bánik anyjával Dobó Ferenc néhány barátja tanácsára és bujtogatására […] most a várnagy kivételével minden szolgájának esküt kellett tennie őneki, ami ellenkezik a szerződésével, és semmiképpen sem illeti őt meg […] *Az elmúlt napokban néhány úr gyűlt össze Dobó Ferencnél, de hogy mit végeztek és mi a szándékuk, arról semmi bizonyosat nem írhatok. Van közöttük olyan, aki ugyancsak gyakran küldözget a királyhoz [Báthorihoz] Lengyelországba.*«" Détshy, 1989, 56--57. UA AA f. Csáky–Rueber, 1576. nov. 22.; uott Csáky–Rudolf, 1576. nov. 25.

körülményesebbnek ítélték a visszaváltást. Ezért 1578. április 9-én Rudolf király felszólította Dobót, készpénzzel váltsa meg anyjától és nővérétől azok részét.[778]

A királyi visszaváltás állandó veszélyként lebegett a zálogbirtokosok feje fölött. Rueber újra és újra javasolta a Magyar Udvari Kamarának,[779] egyetértett ezzel a pozsonyi Magyar Kamara is, s így foglalt állást az 1577. évi haditanácskozás határozata is.[780] A Szepesi Kamara 1578. június 11-i felterjesztésében Várdait Mihályt idézve írta: *„Tanácsosabb a császári felség számára is, hogy ez a vár inkább két hívének* [ti. Várdai és Csáki] *kezén maradjon, semmint az egy Dobóén. Márpedig Dobó hűsége a lengyel király és az erdélyi vajda unokahúga miatt, kivel házasságra lépni készül, a továbbiakban nem állhat gyanún felül."*[781]

Dobó Ferenc házassági szándéka ezek szerint már 1578-ban nyilvánvaló volt: az 1577 elején elhunyt Hagymássy Kristóf huszti várkapitány özvegyét, Kerecsényi Juditot, Báthory István és Kristóf nővérének lányát[782] akarta feleségül venni. Ám a házasság *csak hat év várakozás után*, 1583-ban köttetett meg, úgy látszik, ennyi idő kellett az Erdélyből hozott menyasszony politikai elfogadtatásához. Mert Dobó Ferenc ugyan szívesen egyesítette volna vagyonát a dúsgazdag Hagymássynéével,[783] azt se zárjuk ki, szerette választottját, ámde Patakot semmiért nem kockáztatta.

A visszaváltás vagy megosztás kérdését tovább bonyolította, hogy az egykori Pálóczi-birtokokra örökösödési igényt jelentettek be Pálóczi Katalin dédunokái, a Melithek.[784]

Dobó Ferenc nem volt könnyű helyzetben: anyja (és férje), huga (és férje) összefogtak ellene. Dobó 1579-ben további 10 000 forint kölcsönt ajánlott fel a kincstárnak, amivel a zálogösszeget kívánta növelni. Rueber természetesen ennek elutasítását javasolta.[785]

Mindenféle bonyodalmak után 1582 nyarán (az udvar kívánsága ellenére) megtörtént az osztozás Ferenc és Krisztina között.[786] Kétségtelenül a bizalom

---

778 Détshy, 1989, 57.

779 „[…] milyen nagy hiba történt, hogy Sárospatak várát, amely e vidék közepén fekszik, és jövedelmeit tekintve, melyek csaknem 30.000 forintra becsülhetők évente, a környező többi végvárnak prófontházul [élelmezési raktárul] szolgálhatna, oly helytelenül kiadták őfelsége kezéből." „Szádvárt és Krasznahorkát kellene eladni, és azok árán kiváltani Patakot, amit 80 000 forintért adtak zálogba, holott 200 000-et is megér. Dobóné és Csáki hajlandók lennének kellő biztosíték mellett részük visszafizetésére várni, a többi pénzt pedig máshonnan elő lehetne teremteni. Az egész országnak sokat és nagyot számít ez a vár." Détshy, 1989, 57. UH f. 32. Rueber–Udvari Kamara elnökének, 1576. nov. 15. (utóirat).

780 Détshy, 1989, 57.

781 Détshy, 1989, 57.

782 Azt, aki korábban „nem volt idegen" Balassitól, majd pedig kikosarazta – ha feltételezésünk helyes, s ő az 1577. november 22-én Balassi Bálint által Andrásnak írt levél titokzatos özvegye.

783 Bizonyos értelemben a régi Dobó-javakat a mostaniakkal. Hagymássy Kristóf első felesége az a Szklabonyai Balassa Fruzsina (Balassi Bálint másod-unokatestvére), akinek első férje Dobó Domokos volt, Dobó István bátyja (fiuk Dobó Jákob).

784 Détshy, 1989, 59.

785 Détshy, 1989, 59. UH f. 39. 1579. aug. 12–13. L. Rueber–Ernő főherceg, 1579. júl. 24.

786 Détshy, 1989, 60.

jele volt, hogy Ferencet a király 1582 végén dunáninneni kerületi és bányavidéki végvidéki főkapitánnyá nevezte ki.[787]

Miután anyját Dobó már 1578-ban kivásárolta, egy időre elcsendesedett a vita a családon belül, hozzájárult ehhez, hogy 1583. december 11-én Várdai Mihály meghalt,[788] majd elhunyt Sulyok Sára. 1584. március 11-én, Sáros várában jobblétre szenderült a nagy ellenlábas, Rueber János felső-magyarországi főkapitány is.[789]

1584. szeptember végén Báthory Miklós országbíró megosztoztatja a Dobókat a szerednyei, lévai és a sárospataki várakon s a hozzájuk tartozó uradalmakon, ennek során Ferenc addigra nagykorúvá vált unokaöccsével, Jákobbal is megegyezett.[790] A zálogbirtokosok saját tiszttartóik útján igazgatták birtokrészeiket,[791] s noha teljes békéről nem beszélhetünk, Dobó Ferenc szempontjából Patak ügye, végre, számtalan viszontagság, több generáción át tartó küzdelem után (amelyből az olvasó csak ízelítőt kapott), rendeződni látszott. Kénytelen-kelletlen a kamarák is belenyugodtak a látszólag változtathatatlanba.

És akkor jött a pénzszűkében lévő Balassi Bálint, aki nem nyugodott bele semmibe. 1584 augusztusától ugyan Rudolf király évi 800 tallér fizetést rendelt számára[792] (ez nem volt jelentős jövedelem), de mint az évi, jobbára sikertelen zsákmányszerző portyái is mutatják, az ifjú főúr nehéz anyagi helyzetben volt. Ő aztán nem foglalkozott zálogszerződéssel, a zálogbirtokosok különböző jogaival, azzal, hogy a vár tulajdonosa maga a király, hanem feleségül véve unokatestvérét, fegyveres szolgáival egyszerűen erővel elfoglalta Patakot. Hatalmaskodás és vérfertőzés: a botránynál csak Dobó Ferenc felháborodása volt nagyobb.

Dobó Ferenc a támadás idején nem volt Sárospatakon. Februárban Szerednyéről írt a Szepesi Kamarának, Jákob tisztjeinek felesketését sürgetve: „Mert ha ellenem és őfelsége ellen olyasmi találna megesni, mit Isten távoztasson, amire legutóbb Balassa Bálint vetemedett Dobó Krisztinával egyetemben (akit a Szepesi Kamara előbbeni férjével, Kisvárdai Mihállyal a szerződésben foglalt feltételek megtartására kötelezni elmulasztott), őfelsége előtt ezzel a figyelmeztetésemmel magam menteni akarom […] ezt is akarom uraságaitok tudtára adni, hogy miután a mondott Balassa Bálintot Sárospatak várából, miután oly fondorlatosán elfoglalta, szolgáim és a város lakosai kiűzték a hostátba, Dobó Jákob Egerből odaszáguldva felszólította, hogy onnan is hordja el magát. Hogy pedig távozása után ne művelhessen újra olyasmit, amit előzőleg elkövetett, Dobó Krisztina minden szolgáját, sárospataki katonáit és várnagyait az őfelségének, nekem és Jakabnak tartozó hűségre feleskette, mellőzve Dobó Krisztina nevét, akinek azelőtt kötelesek voltak”.[793]

Dobó Jákob 1585. január 10-én írt levelet Melith Istvánnak, a Szepesi Kamara elnökének Patakról, s elküldte a Vas Márton (Krisztina szolgája)

---

787 Tisztét 1589-ig viselte. Pálffy, 1997A, 271.
788 Détshy, 1989, 60.
789 Szelestei N., 1992, 11.
790 Détshy, 1989, 60. NRA 812/41; in. 1585. március 14.; Min. Oblig. 1479. 455 l.
791 Détshy, 1989, 60.
792 Dézsi, 1923, II, 618.
793 Détshy, 1989, 61–62.

ládájában megtalált leveleket. Mint írta: „Azminemű levelekbeli mentségekkel politice menti Balassy Bálint magát, immár annak copiáit kegyelmed vette magához."[794]

A kamara úgy rendelkezett, hogy Krisztina továbbra is Patak részbirtokosa, de a várba csak nőcselédei, udvarmestere és két apródja kíséretében léphet be, Balassit pedig tilos a várba beereszteni. Krisztinának és Jákobnak valamint tisztjeiknek le kellett tenni a hűségesküt.[795]

1585. március 20-án leesett lováról és váratlanul meghalt az ekkor mindössze 23 éves Dobó Jákob. Birtokrésze Dobó Ferencre szállt.[796]

Krisztina viszont vonakodott esküt tenni és hitlevelet adni.[797]

Krisztinát és Balassit, miután unokatestvérek voltak, vérfertőző házasságukért és Patak – királyi birtok – elfoglalásáért főbenjáró per fenyegette.

Ismétlem: nagyon pontosan, több forrásból is ismerjük, hogy mi történt, de meglehetősen homályos, hogy miért. Hogyan gondolhatta Balassi, hogy egy olyan szövevényes jogi esetet, mint a Dobó-örökség, erőszakkal, egy csapásra meg lehet oldani? Hogyan képzelhette, hogy a király utólag majd szentesíti az erőszakot, a tulajdona elleni támadást? Hogyan képzelhette – a megfelelő procedúrák (pápai engedély) nélkül – az unokatestvérek közötti házasság legitimálását? Honnan vette a bátorságot a rangban-vagyonban ekkor már messze fölötte álló Dobó Ferenccel való szembeszegüléshez? Hogyan gondolhatta, hogy néhány legényével elfoglalhatja a pataki várat? Az utóbbi kérdésre adott válasz egyben Balassi katonai kvalitásait is minősíti: vakmerő férfiú volt, de mint katona még azt sem tudta felmérni, hogy nem elég az őrség lefegyverzése, a fegyverbe szólított sárospatakiak túlerejével szemben esélye sem lesz maroknyi csapatának.

Igaz, konzultált papokkal, ügyvédekkel házasságáról, ám tettének minden mozzanata hozzávetőleg annyira volt előkészítve és annyi realitásérzékkel, mint a katonai akció.

Pedig egy sikeres példa lebeghetett előtte: Losonczy Annáé.

Losonczy Anna és Várdai János a szentmártoni birtokot és várkastélyt közösen birtokolták, akárcsak Patakot Dobó Ferenc és Dobó Krisztina meg a többi családtag. Várdai János halála után lánytestvéréé, Várdai Katáé lett a birtok fele, vitatható jogalappal (csak a leánynegyed járt volna).[798] Tisztázzuk előzetesen a bonyolult rokonsági szálakat: a négy fiúsított Losonczy lány közül Losonczy Dóra, Losonczy Anna unokatestvére, Várdai Miklóshoz ment feleségül, az ő gyerekük volt Várdai Kata és Várdai János. Várdai Miklósnak pedig a testvére volt Várdai Mihály főpohárnok, Dobó Krisztina egykori férje, aki végrendeletében – mindaddig, amíg felesége újra férjhez nem megy – minden birtokát özvegyére hagyta. Tehát az alább előadandókról Dobó

---

794 Balassi, 1974, 341 (60. sz.).

795 Détshy, 1989, 62. UH f. 48 1585 jún. 11–12. L. Magyar Kamara – Ernő főherceg. 1585. ápr. 5. Uott 18.

796 Détshy, 1989, 62. Dobó Jákob halála: BÖM, II, 150: „Anno 85. Cadit cum equo moritur 20 Marcy."

797 Détshy, 1989, 62.

798 Az alább a szentmártoni pörről írottak mind Koroknay Gyula kitűnő cikkén (és egyben forrásközlésén) alapulnak: Koroknay, 1963, 732.

Krisztina (és következésképpen leendő férje, Balassi Bálint) bizonyosan tudott, hiszen Dobó Krisztina minden Várdai-birtokban érdekelt volt.[799]

Losonczy Anna és férje, Ungnad, egyszerűen oldotta meg a birtokvitát: 1584-ben Fodoróczky Jánossal, a szentmártoni várnaggyal kidobatták a várkastélyból Szokoly Miklós (a Várdaiak képviselője, Várdai Kata gyámja)[800] embereit, és „Ungnad nőasszonynak" – mint az egyik tanú vallotta – esküdtették fel a várnépet, miképpen Balassi is Patak népét Dobó Krisztinára.[801]

Merész tett volt ez, a 16. századi Szabolcs legnagyobb pöre kerekedett belőle. A jog mindenképpen a Várdaiak oldalán állt, a megye többször is az ő javukra döntött, az effajta erőszakos várfoglalás szigorúan tiltva volt, ráadásul a későbbi eseményekben még egy gyilkosság – jogos – vádja is felmerült Losonczy Anna, Ungnad Kristóf és várnagyuk, Fodoróczky ellen.[802]

1589-ben Várdai Kata férjhez ment Telegdy Pálhoz, az új férj szabályos ostrommal (ágyúkkal, sereggel) beveszi Szentmártont, s most a Várdai família rekeszti ki a várból Losonczy Anna embereit.[803] Újabb fordulat: Losonczy Anna erőszakkal visszafoglaltatja a várat, méghozzá részben a kassai német katonasággal. Neki is új férje van már, Forgách Zsigmond, ő segíti vérmes asszonyát a perben. A megye ismét a Várdaiak pártján van, de a vitát végül is Rudolf király 1591. január 28-án kelt mandátuma dönti el, melyben egyértelműen Losonczy Anna javára ítél.[804] Az egész ügy mozgatója, főszereplője Losonczy Anna, ám ő, igen-igen ügyesen, alig kerül az események előterébe. Még ha tudjuk is, hogy ecsedi Báthory István szívből gyűlölte az asszonyt, tehát nyilván nagyon elfogult, megállapítását mégis jellemzőnek tarthatjuk: „[…] vaj, ki igen álnak kurvané az" – sóhajt fel 1589. november 23-i levelében.[805] A következőben pedig így fakad ki: „Az mi illeti az Ugnotné dolgát, értem ez álnak kurvának válaszát, *ki noha az ura által szól, mint az ördög az kígyó által, de azért ugyan az asszony teszi az választ.*"[806] (Kiemelés tőlem – K. P.) Losonczy Anna kamatoztatta politikai megbízhatóságát, erőszakkal keresztülvitte azt, amit a törvény szigorúan tiltott.

---

799 Koroknay némely következtetését nem tudjuk elfogadni: „Az ő szentmártoni jogai Várdai János halála után érvénybe léptek, de erre sokáig nem gondol, csak akkor lesz sürgős, mikor hűtlen szerelmese nősülni készül. Jobban megerősíti ezt a feltételezést az is, hogy Anna erőszakot alkalmazott a birtok elvételnél. Megkaphatta volna törvényes úton is, de a hosszadalmas eljárás nem felelt meg céljának. Úgy látszik, hogy akkor még szerette Bálintot, s talán remélte, megakadályozhatja a házasságot, amire talán titokban ő is vágyakozott. Ezért kézenfekvő, ha a szentmártoni birtok elfoglalásában a megunt s elhagyott nő bosszújának megnyilvánulását látjuk." Koroknay, 1963, 738. Ezek nem nagyon valószínű megállapítások.

800 Várdai Annának, Mihály és Miklós testvérének a férje.

801 Koroknay, 1963, 732. (Nyíregyházi Állami Leváltár, Fasc. 6. No. 9. –1585.)

802 Koroknay, 1963, 733.

803 Koroknay, 1963, 734–735.

804 Koroknay, 1963, 736–737. Jegyezzük meg, mint Anna ravaszkodásainak egyik szép példáját, hogy a császári adminisztrációt 1590-ben elsősorban azzal az érvvel tudta a maga pártjára állítani, hogy a szentmártoni birtok az ő halála után úgyis a kincstárra száll, ez következett volna ugyanis a négy Losonczy lány fiúsításából. Ám a császárnál utóbb ügyesen elérte, hogy a Losonczy-vagyont férje örökölje, így került a szentmártoni birtok a Forgáchok kezére.

805 Eckhardt, 1944, 153 (78. sz. levél, 1589. november 23.).

806 Eckhardt, 1944, 155 (79. sz. levél, 1590. január 13.).

Ez a kis kitérő egyrészt arra volt jó, hogy Anna személyiségének néhány vonását megismerjük, másrészt arra, hogy szinte bizonyossággal kijelenthessük: *a pataki várfoglaláshoz a közvetlen példát Losonczy Anna adta.*

De ha nagy is a hasonlóság és az időbeli közelség (mindössze három hónap!) a két várfoglalás között, nagyok a különbségek is. Szentmárton nem királyi zálogbirtok volt, tehát akármekkora botrány kerekedett is a Losonczy Anna-féle hatalmaskodásból, azt semmiképpen sem lehetett királyi birtok elleni támadásnak minősíteni. Sőt: a császári-királyi politikai hátszél egyértelműen Annát támogatta. Továbbá: rangban, tekintélyben Balassi Bálintot világok választották el Ungnadtól – ő nem a nagyúr Balassa János volt, csak annak fia. És végül azt az egyszerű tényt se feledjük, hogy, igaz, jogtalan eszközökkel, de jogos tulajdonát vette birtokba Anna, ugyanez Balassiról nem mondható el.

Batthyány Boldizsárhoz Balassi zseniális védőiratot írt (1585. február 11.),[807] amelynek egy kiragadott idézet lehetne a címe: *„[…] én senkitől gráciát nem kérek”*. Az érvelése során felhozott példák igazak, az idézetek pontosak. Az egyházjogi érvelés is hibátlan. Csak éppen 1584-ben Magyarországon alkalmazhatatlan. Csak éppen a gyakorlati ügyintézés, a hivatali út bejárása, a pápai jóváhagyás hiányzik. „Azmit törvéntelenül elvett Dobó, adja törvéntelenül vissza”[808] típusú gondolatmenetek árulkodnak a szerző sajátos jogi elképzeléseiről. Retorikából jeles: „Nagyságod legyen bár ne énmellettem, hanem az Igazság s az Szabadság mellett.”[809]

„Ez tisztességbeli kár után, ha én is szegénségre jutottam, arról mit tehetek? Szégyen gyanánt avval méltán senki nem gyalázhat. Nemzettel, emberséggel és egyébbel ollyal, kit gonosz szerencse embertől el nem veszthet, alábbvalónak magamot egyik Dobónál sem vallom, értékkel kisebbnek mondom”[810] – vallja a mentség írója, világosan értésére adva az olvasójának, hogy kizárólag a „gonosz szerencse” hibáztatható sorsáért. „Hiszem azkit lopásban érnek is, megfogják először és azután törvénnyel ölik meg. Én is csak az törvénnyel való büntetést és decisiót kívánom”[811] – így a törvényesség szigorú őre.

Battyhány Boldizsárnak Nagyszombatból írta levelét (az esztergomi szentszék ekkor itt működött), ahol nyilván perét intézte. Az országgyűlésből kiküldött magyar tanács, amelynek Batthyány is tagja volt, a Sárospatakon Dobó által lefoglalt holmik dolgában döntött, a király megbízásából, méghozzá Bálint és Dobó Krisztina szempontjából kedvezően.[812]

Balassi Bálint az első és oly nagy magyar költő, ha nem is sok, de némi realitásérzékkel azért rendelkezett. Azt még ő sem gondolhatta, hogy néhány legényével egyszer s mindenkorra megszerezheti – közvetlenül Dobó, közvetve a magyar király ellenében – Patak várát. Amit komolyan gondolt: tettével előnyös pozícióba kerülhet a Krisztinát illető pataki birtokjogokat illetően, és házassága ellen, hiszen valóban számos unokatestvérek közötti frigyre volt példa a korban, nem lehet érdemi kifogást emelni. Jellemző, hogy összes

---

807 BÖM, I, 336–339.
808 Balassi, 1974, 347.
809 Balassi, 1974, 348.
810 Balassi, 1974, 348.
811 Balassi, 1974, 347.
812 Eckhardt, 1943, 113.

fennmaradt védekező irata az utóbbi *és csak az utóbbi kérdésre* vonatkozik. Amikor Ernő főherceg 1585. január 25-én felszólítja a Pozsonyi Kamarát, hogy milyen büntetést érdemel tettéért Balassi, a kamara a bűnt *violentiá*nak, azaz erőszakoskodásnak nevezi, s nem felségárulásnak: csak Dobó szerette volna az egyébként szintén fej- és jószágvesztéssel büntethető violentiát „a király elleni támadásnak" minősíttetni.[813]

Balassi Bálint környezetében volt egy ember, akinek ezek az események fölöttébb érdekében állhattak: Balassa András, az unokabáty és gyám. Vele szemben, mint ez majd a később ismertetendők során kiderül, némileg igazságtalan volt – Erdélyi Pál, Takáts Sándor és az őket követő Eckhardt elfogultságát átvéve – irodalomtörténet-írásunk. Az unokabátyot kinevezték (gonosz) nagybácsinak,[814] aki Balassi Bálint vagyonára törve kihasználta a naiv poétát.

A tények ennél sokkal bonyolultabbak. Balassi szerencsétlen pataki várfoglalása azonban szinte bizonyosan Balassa András sugallatára *is*, vagy hathatós támogatásával *is* történt, ő 1584-re megelégelte a jóságos, jogairól lemondó unokabáty szerepét, s szeretett volna *jogilag jogos* tulajdonához jutni. Kettőjük – Bálint és András – egyezsége szerint Bálint addig birtokolhatta egyedül Liptóújvárt, amíg meg nem nősül. Balassa András vélhetőleg jóval korábbi házasságban reménykedett, nem véletlenül akarta unokaöccsét már 1577-ben megnősíteni; most kapóra jött neki a Dobó Krisztinával kötendő házasság ötlete, olyannyira, hogy saját papját adta kölcsön a csínyhez. Ő szinte bizonyosan tudhatta a végkifejletet, okos volt, megfontolt és számító. Balassa Jánossal – egykori gyámjával – viszonya a lehető legjobb volt, jól megértették, kölcsönösen segítették egymást. Sokáig Bálinttal is szerető rokonként viselkedett, de a „magamat jobban szeretem másoknál" elv alapján természetesen saját érdekeit unokaöccséé elé helyezte.[815]

Egyébként a betegesen fukar, pénzét számolgató, erőszak helyett jogi furfanggal élő, a törvénnyel takarózó, gyáva vénember képe sehogy sem illik Balassa Andrásra. Szembeszállt ő, ha éppen az volt érdeke, az ország tör-

---

813 Teschler, 1906, 47.

814 Ha gonosz, akkor nagybácsi. Gonosz unokabáty: kevésbé szerepszerű.

815 Kapzsisága, persze, kétségtelen. Jó példa erre Poltári Soós János esete, aki egy időben Balassa András nógrádi főispán mellett a nógrádi alispáni feladatokat látta el, korábban azonban zólyomi alispánként Balassa Jánost szolgálta. Egyik év nélküli, Balassa Andrásnak küldött levelében így ír: „[…] 1574. esztendőtől fogva még szegény uramnak, Balassa Jánosnak éltébe először énnékem az vármegye könyörgésemre, hogy Soós László fiamot rabságból megszabadítottam vala, az én drága, kegyelmes, bizodalmas uram, Balassa János engedvén az én hozzám való jókedvéből, miért az vit. nemes uraim jószágából az én régi szolgálatomat megtekintvén, engedének minden portából 25 pénzt […]" Balassa András azonban nem engedi ugyanezt. Ezért Soós így folytatja: „Válasszon nagyságod szolgát én helyemben. Mert nem állítom, hogy az országban oly viceispán volna, ki ennyi ideig, mint én hiába szolgált volna, ki se főispánjától, se vármegyéjétől fizetést nem vett volna […]" Idézi Schulek, 1939, 32 (év nélkül). Jelentéktelen eltéréssel ugyanaz a levél, csak Schulek néhol mást olvas: Balassa levéltár, 271. 1584. április 2. (Soós János egy másik leveléből tudjuk, hogy Balassi Bálint viszont hozzájárult a „25 pénz" szedéséhez.)

vényével is,[816] s mikor landecki Nekesch Zsigmond morvai úron akar bosszút állni, valóságos hadsereggel (2000 katonával!) készült Moldvába törni.[817]

Balassa András meggazdagodott, miközben Balassi Bálint elszegényedett, mivel a gonosz unokabáty kiforgatta vagyonából – ez a koncepció azért alapjában hamis, mert a meggazdagodásnak, illetve az elszegényedésnek *nem ez az oka.* Balassa András vagyonát annak köszönhette, hogy – hasonlóan a Nádasdyakhoz, Thökölyekhez, Zrínyiekhez, a Dobókhoz, Zay Ferenchez[818] és Balassa Jánoshoz – a magyarországi kora kapitalizmus egyik jelentős alakja volt: tőzsérkedett, külkereskedelemmel foglalkozott. Birtokai a határszélen feküdtek, Vágbeszterce a Morva határon, a felesége révén hozzákerült birtokok, mint Makovica vagy Dunajec a lengyel határon. Balassa András ezt kihasználva sertéssel, marhával, borral folytatott külkereskedelmet. A csempészettől sem riadt vissza, mint ahogy mások sem, erre a Fuggerek tevékenysége[819] a legjobb példa. A harmincadosokat megkerülő kereskedés[820] hatalmas hasznot hozott.[821] Természetesen időnként feljelentik a kamaránál, Rudolf király szigorú levélben[822] ad parancsot Balassa Andrásnak, hogy jobbágyait büntesse meg a csempészetért, kivágott fákkal torlaszolja el a csempészutakat, s ő maga is tartózkodjék e tiltott üzlettől – ám a királyi parancs valószínűleg mit sem ért.

Balassi pedig azért szegényedett el, mert sem katonának, sem üzletembernek nem volt alkalmas. A birtok hatalmat adott ugyan, de például az újvári vár és uradalom fenntartása sok pénzt is felemésztett. Birtokaikból jelentős jövedelmük csak azoknak származott, akik termányeiket jó áron értékesíteni is tudták, az önellátó földesúri birtok a múlté.

Balassi, ahol tudta, növelte a jobbágyok terheit, lovakat cserélgetett, szorgalmasan fogdosta a török rabokat, részt vett a zsákmánnyal kecsegtető vásárütésekben, amije volt, eladta vagy elzálogosította – ám ebből e korban nem lehetett vagyont gyűjteni. Költészetből még kevésbé.

Közvetlenül a házasságkötés után, 1584. december 28-án Balassi levelet írt egyik legbizalmasabb barátjának, Kapy Sándornak. A rövidke irat két nagyon fontos információt tartalmaz: egyrészt bizonygatja a házasság jól előkészítettségét, legalizálhatóságát („én azt soha az én magam fejétől s magam gondolatjától nem cselekedtem, hanem hol mi főprókátor ez országban volt, és mind az mi hütünkön való főpapok s mind az püspökök akaratjából s biztatásából indultattam erre, hogy mind Isten előtt s mind penig ez világi

---

816 A már említett esetre gondolunk: a lengyel Ostrogovski herceghez adott nevelt lányának, Serédy Zsuzsannának hozományaként magyarországi birtokok kerültek lengyel kézbe. Az ország törvénye szerint, mint Károlyi idézi: „ne Polonis et Venetis bona in hoc regno possidere liberum sit" (1587. november 20.) – Ernő főherceg jelentése. Károlyi, 1930, 128.

817 Károlyi, 1930, 128–129. (A prágai udvari kamara jelentése, 1556. [Károlyinál sajtóhiba, 1856.] január 13.)

818 Dobó István, Zay Ferec és Bornemissza Sebestyén egymással társulva űzték a marhakereskedelmet. Takáts, 1927, 143.

819 A Fuggereket ezért a detrekői és vöröskői uradalmak elkobzására ítélik. Vö. Takáts, 1979, 54.

820 Szakszó volt erre a régiségben, „szöktetés"-nek hívták. Vö. Takáts, 1979, 48–58.

821 Balassa András gazdasági tevékenységéről: Balassa levéltár 240. alapján. Rudolf levele kelt Bécsben, 1578. június 28-án.

822 András saját kezével írta a parancs hátára: „[…] az 30 adosok hamis panaszokra ír ő felsége".

emberek előtt tisztességemre esik, ők azt mondták, kit ez után is megért Kegyelmed"),[823] másrészt kéri, hogy a pataki várfoglalásban részt vett két vitéz szolgáját és családját Kapy bujtassa. A Balassit segítő nem nemes katonákat tényleges veszély fenyegette, Dobó mindent megtett börtönbe vettetésükért.

Dobó Ferenc első dühében, 1585 január végén arra kéri Ernő főherceget, hogy a Várdainéval vérfertőző házasságot kötött Balassi minden java neki adományoztassék. Pár hónap múlva sem hajlandó – a kamarai utasítások és Ernő főherceg parancsai ellenére sem –Krisztina birtokrészét visszaadni s húga elfogott szolgáit szabadon engedni.[824]

A történteknek volt egy olyan vetülete is, hogy elvileg Várdai Mihály özvegye, Dobó Krisztina, azzal, hogy feleségül ment Balassi Bálinthoz, a Várdai-örökségtől teljesen megfosztható volt. Jellemző módon ez már 1585 februárjában fölmerül,[825] ám ezzel kapcsolatos intézkedésekre csak évek múlva kerül sor.

1585 nyarán Rudolf király utasította az esztergomi székesfőkáptalant, hogy a következő országgyűlésre írják össze Balassi Bálint és Dobó Krisztina, továbbá embereik bűneit.[826]

Valamikor 1585. szeptember végén, október elején megszületett Balassi Bálint és Dobó Krisztina fia: Balassi János.[827] Az újszülött olyan gyenge volt, hogy nem bíztak életben maradásában. 1585 októberében volt Jánoska keresztelője. A keresztszülők Liptó vármegyei nemesi családok tagjai, akikkel *úgy egyébként* Balassi birtokpereket folytatott.[828]

Jánoska fölcseperedett, Balassi Mária és férje nevelte fel.[829] Balassi halála után, 1594. augusztus 9-én, Liptóújvárott ők és Balassi Anna kötelezték magukat Jánoska védelmére.[830] A kis Balassi János először, 13 évesen, az erdélyi udvarba került, majd 1601 szeptemberétől Boroszlóban tanult.

Végrendeletében Dobó Ferenc őt tette meg fő örökösének. Így tehát, ha nem is Balassi Bálinté, de végül fiáé lehetett volna Patak vára és a hatalmas Dobó-vagyon. Azonban 1601. december 18-án Boroszlóban, 16 évesen Balassi János meghalt. Síremlékét Dobó Ferenc készíttette, felirata a Balassi család rövid történetét is elmondja, Ferencről sokkal részletesebben szólva, mint Bálintról.[831]

De térjünk vissza az 1585-ös évhez.

Október 3-án, Liptóújvárban diktálta le végrendeletét a nagybeteg Balassi.[832] Nem tudjuk, hogy pontosan mi baja volt, de még két év múlva is[833]

---

823 Balassi, 1974, 340–341.

824 Teschler, 1906, 47.

825 Illéssy , 1900A, 201, 47. tétel.

826 Ortutay, 1994, 82.

827 A gyermek pontos születési dátumát nem ismerjük, azonban Balassi Bálint október 3-i végrendelete írásának idején legfeljebb pár napos lehetett.

828 Keresztapák: Szentmiklósi Pongrácz Pongrác, Potturnyai Károly, Potturnyai Pál, Potturnyai János, Szentiványi Péter. Keresztanyák: Sighér Borbála (Okolicsnai Sebestyénné), Draveczky Anna (Szentiványi Péterné), Kusaly Borbála (Potoczky [Kristófné]), Szentiványi Anna (özvegy Kiszel Péterné).

829 Hányatott sorsú édesanyja, Dobó Krisztina 1590-ben halt meg, már Gersei Pethő Gáspár feleségeként. Illéssy, 1895, 194–195.

830 Dézsi, 1923, II, 601–602.

831 Kovács–Szentmártoni Szabó–Várkonyi, 2005, 224.

832 Balassi, 1974, 355–359.

833 1587. április 27-én kelt levelében. Balassi, 1974, 378–379.

betegségre, gyengeségre panaszkodott. Beteg volt Dobó Krisztina is: a házaspárt talán a történtek viselték meg.

A végrendelet, műfajából következően, olyan leltár, amelyben a végrendelkezőnek minden értéke benne foglaltatik. Nem vitairat, nem perirat. A végrendelkező arról számol be, ami fölött rendelkezési joga van, s nem beszél arról, amit megszerezni szeretne. Következésképpen Balassi vagyoni helyzetének legpontosabb, a Balassi-iratok szokásos ködösítésétől mentes képe ez.

Lényegében mindenét feleségére és öccsére hagyta, ám megemlékezett vitéz társairól és kisfiáról is. Halála esetére legfőbb tutorul (özvegye és kisfia jogait védendő) azt kérte fel, akiben ekkor is a legjobban bízott: Báthory István lengyel királyt.

A költő mostanra már valóban szegénylegény lett.[834] Csak ennyije van. Nem nagyértékű ingatlanokról, birtokokról, várakról rendelkezik, csupán ingóságokról, zálogjószágról, díszes fegyverekről, lovakról. A katonaszerszámok jobbadán Balassi Ferencet illetik.

Ősi birtokai szinte csak a hódoltságban vannak. Ezeket a Nógrád megyei területeket, amelyeket nagyapjától, Balassa Ferenctől örökölt és a Balassi Lászlótól reá szállottakat gyermekére hagyja, a vérfertőző házasság miatt kellő jogbiztosítással, azaz leszögezi, hogy minden olyan rokona, aki e birtokokra igényt tarthatna (Balassa Ferenc és András) beleegyezett házasságába.

Rácz Demjén, Újszászi Péter (alias Járdánházi Péter), Hunyadi Nagy Pál, Feltóti János legkedvesebb emberei lehettek, akiknek kisebb-nagyobb hódoltsági birtokokat adományozott. Akik nincsenek említve, s mindig hűségesen szolgálták, mint például Pándy Zsigmond, talán már korábban kaptak valami jutalmat. Mindenesetre a derék Feltóti, aki valami börtönbüntetést is szenvedett Balassi Bálintért, az adományba kapott Bussa faluval nem bizonyos, hogy jól járt, e falut Balassi eladja Lentvoray Pálnak, majd pedig 1586-ban elzálogosítja Fáncsy Györgynek…

Felsorolja két adósságát is, Sándorfy uramnak 200 forinttal, Balassa Andrásnak 668 forinttal tartozik. Nem említi viszont egy ennél jóval nagyobb összegű s immár rég lejárt tartozását: azt a bizonyos 1400 forintot, amelyet még Losonczy Annától vett fel.

Helyzete már nem lehetett kilátástalanabb: betegség, szégyen, fenyegető per.

Birtokok

Noha Balassi birtok- és vagyonügyeit a maguk zavarosságában és bonyolultságában itt nincs terünk tárgyalni, a legfontosabb vonatkozások ismertetése nélkül nem érthetjük meg a költő számos tettét, tettének indítékát. Hiszen életének nagy részét, mint Eckhardt Sándor igen helyesen megállapítja, a perek töltötték ki,[835] jóval több aktát írt, mint verset vagy drámát. A legnagyobb vitája, legfontosabb perei-viszályai az 1585. évtől voltak,

---

834 Erről hivatalos papírt is kapott. A kamara 1585-ben szabályos szegénységi bizonyítványt állít ki róla: Vagyona kevés, ami van, az is keveset ér. Illéssy, 1896B, 851.

835 Eckhardt, 1943, 123.

unokabátyjával, Balassa Andrással, „ez fösvény agg emberrel",[836] mint Bálint nevezte. Öccsével 1584. március 9-én Szepesen egyezett meg ingó és ingatlan vagyonuk megosztásáról. (Jogilag ez az egyezség támadható volt: Balassa Ferenc ugyanis még csak 21 éves, birtokairól önállóan nem rendelkezhet.) Balassi Bálint leginkább azért nem tudta hol valós, hol vélt igazát az „fösvény agg ember"-rel szemben érvényesíteni, mert az utóbbi *nem gyámként* forgatta ki vagyonából az ifjakat.

A gyámmal szemben, éppen a tapasztalt visszaéléseket megszüntetendő, a törvény meglehetősen szigorú volt. A *Hármaskönyv* szerint a gyámot felelősségre lehetett vonni, ha a gyámolt vagyonát eltékozolta vagy eltulajdonította. Ha a gyám különböző intézkedései, elidegenítései a gyámoltnak kárára voltak, teljes korra jutván jogilag megtámadhatta azokat. Ilyesmi Balassa Andrással szemben nem merülhetett fel. Nem adott-vett az árvák nevében, különben is Balassi Bálint néhány héttel-hónappal apja halála után már itthon volt, Balassa András pedig nem akadályozta meg semmilyen jogának gyakorlásában, továbbá egy év múlva, amikor már Bálint önállóan rendelkezhetett minden birtokáról, részletes szerződésben osztozkodtak.

A gyám köteles volt a vármegyei elöljárók (főispán, alispán, esetleg szolgabíró) előtt leltárt és lajstromot készíteni az árvák vagyontárgyairól és egyéb vagyoni javairól. Ez megtörtént – írja Eckhardt.[837] Nem tudom, adatát honnan veszi. Tényleg volt leltár, fenn is maradt,[838] ez azonban egyrészt magánleltár, készítését még Balassa János és Balassa András együtt rendelte el, nem a megyei elöljárók előtt veszik fel, másrészt ezt a leltárt Eckhardt még *nem ismerte.* Hogy az értékeket Balassa András magához vette: gondos őrzésnek is tekinthető. S tény, hogy az ingóságokból a legtöbb akkor veszett el, amikor Pándy Zsigmond Balassa Andrástól *visszahozta* a kincseket Újvárra: a megáradt Béla patak éppen kiöntött, s a tutajok rakománya a vízbe borult…[839] Igaz, Balassi Bálint embere, aki még Balassa Jánost is szolgálta, Kulhawy Gáspár, úgy emlékezett, hogy András a kincsek nagy részét magának tartotta meg.[840] Eckhardt hívja fel rá a figyelmet, hogy „Balassa Menyhért fia, István körülbelül hasonló vádat emelt néhány évvel azelőtt éppen Balassi János ellen. Míg ő János Zsigmond fogságában volt, nagybátyja, kit Menyhért gyámjául és végrendelete végrehajtójául rendelt ki, Detrekőből elvitte az apja után maradt arany-ezüst holmiját és egyéb ingóságokat. Balassi János azzal védekezett, hogy ő nem volt István gyámja és hogy mivel Menyhérttel osztatlan birtokosok voltak, csak az ő részét vitte el. A bíróság elismerte az igény jogosságát, de megállapította, hogy ilyen ügyekben nem szabad önkényesen eljárni és Balassi Jánost kártérítésre kötelezte."[841]

Balassa András az ingóságok esetében tehát nagyjából úgy járt el, mint kortársai, mint ahogy szokás volt, mint ahogy Balassa János is. Az azonban, hogy elvitte Balassi János összes iratát, nyugtákat, elismervényeket, s mindezt nem adta át a fivéreknek, egyáltalán nem szokásos, ez – ha igaz, s valószínűleg

---

836 A véglesi emlékiratban nevezi így Balassi Bálint Balassa Andrást. BÖM, I, 295.

837 Eckhardt, 1943, 68.

838 Korábban hivatkoztunk rá, és részleteket idéztünk belőle. (Balassa levéltár 236. XVI.)

839 Eckhardt, 1943, 68.

840 Eckhardt, 1943, 68.

841 Eckhardt, 1943, 67.

az – bűntett, Balassi Bálint pontosan minősíti: „vérárulás”,[842] a *Tripartitum*ban leírt jogi kategória, a vérségi rokonok öröklési jogának megtagadása.[843] Súlyos vád ez, hiszen a „vérárulás”-t a számos következményekkel járó infámia egyik eseteként tartották nyilván. De infámiába lehetett esni a gyámnak gyámolítottjai rovására elkövetett számadási vétekkel is, tehát Bálint nem jelentéktelen bűnökkel vádolja Balassa Andrást.

Az érthetetlen az, hogy ha az ingóságokat hivatalosan leltárazták (valószínűleg azonban Eckhardt téved, s ez nem történt meg, az általa nem ismert „magánleltárra” való, a Balassi testvérek halála utáni hivatkozás[844] tévesztheti meg), akkor miért nem írták össze az iratokat? A megyei hivatalosságnak erre is ügyelnie kellett volna.

Ismételjük: Balassa András nem gyámként fosztotta ki Bálintot; egyenjogú, felnőtt rokonok pereskedésében tette majdnem földönfutóvá. Más kérdés, hogy ezekben a pereskedésekben a gyám – az eltulajdonított iratok által – milyen előnyöket élvezett.

Egészen más a helyzet a 9 évvel fiatalabb Ferenc esetében. Balassa Ferenc megidézteti unokabátyját a pozsonyi káptalannal, „mert apja halála után, mikor ő mint gyermek külföldön volt, Ujvárat, Kékkőt, Divinyt és tartozékait, a lengyel birtokokat, minden holmival együtt »aranyat, ezüstöt, készpénzt, drágaköveket, ruhákat, hímzéseket, szőnyegeket, párnákat, marhákat, barmokat, katonai felszereléseket és lószerszámokat, Bálint és Ferenc apai és anyai ingóságait, továbbá minden levelet és írást, ami a jószágokra vonatkozott, mint gyám magához vett és több éven át Balassi Ferenc és Bálint nagy korúságáig magánál tartott és birtokolta, a termékeket és járandóságokat önkényesen szedte« és a vádemelés napjáig (1590. április 1.) nem számolt el velük, sőt egyes ingóságokat és iratokat visszatartott […]” [845] Annak az oka, hogy kb. 1591-től Balassi Bálint inkább a háttérben marad, s öccsét tolja maga elé például az Újvárért folytatott harcban, többek közt az, hogy *Ferencnek valóban volt jogalapja a „hűtlen gyám” állításhoz.*

Balassi Bálint élete legnagyobb küzdelmét Balassa Andrással vívta, s itt ugyanaz volt a helyzet, mint a hatalmaskodási és egyéb ügyekben: *úgy egyébként*, egy magasabb igazság szempontjából, gyakran igaza volt, csak perjogi szempontból veszített mindenkor András ellenében.

Két birtoknak volt kiemelkedő jelentősége: Véglesnek és az otthonának tekintett Liptóújvárnak.

A véglesi ügy az 1559-ben elhunyt Balassa Zsigmond (Balassa Jánosnak, Bálint apjának és Balassa Imrének, Balassa András apjának a testvére) végrendeletével kezdődött, melyben a magtalan Balassa Zsigmond az akkor gyermekkorú Balassi Lászlóra és Farkasra (Szklabonyai Balassi János gyermekeire), továbbá Balassa Imre fiára, Andrásra hagyta Diósgyőr

---

842 A 19. században „vértagadás”-sal magyarították.

843 A Heltai-féle magyar nyelvű, Weres Balázs fordította Werbőczy-kiadásban (RMNy 307): „3. tit. Honnan jőjjen az atyafiúságnak vérárulása. Vérárulást teszen, valaki az oklevélen megeskeszik, hogy nála nincsen, és annakutána él vele. Avagy pedig attyafiainak, avagy nyéne hugainak károkra elrejti.”

844 Eckhardt, 1943, 236. Kulhawy Gáspár vallomása.

845 Eckhardt, 1943, 69.

zálogösszegét, 10 000 aranyat.[846] Feltételül kikötötte, hogy felesége (Fánchy Borbála) életében nem vehetik fel, és az összeg nem szétosztható. Az utóbbiból következett, hogy ha Balassi Lászlónak és Farkasnak[847] magva szakad, vagy az aranyak, vagy az azokon vásárolt ingóság vagy ingatlan teljes egészében Balassa Andrásra száll.[848]

A végrendelet ellen Balassa János (akire ugyanebben a végrendeletben Balassa Zsigmond 2000 aranyat hagyott) már 1560. május 16-án maga és Bálint fia nevében tiltakozott, eltiltván Fánchy Borbálát, Balassa Zsigmond nejét és a többi kedvezményezettet a reájuk hagyott ingóságok és ingatlanok birtoklásától, mivel a testamentum róla és örököséről, Bálintról a 10 000 arany kapcsán nem ejtett szót, holott Zsigmond és János között sem az ingatlanokban, sem az ingóságokban soha osztozkodás nem történt.[849]

Balassa Farkas 1568. január 1-jén – többek közt a 10 000 aranyon[850] – zálogbirtokként megszerezte Végles várát. Ehhez azonban a 10 000 arany, amelyből másra is költöttek, nem volt elég, ezért – Balassi Bálint előadása szerint[851] – Balassa János 10% kamatra[852] 4000 forintot adott kölcsön. Véglest – az özveggyel való némi jogi bonyodalmak után[853] – Balassi László örökölte.[854]

1583 szeptemberében, lényegében Balassa Zsigmond végrendelete alapján, Balassa András és Balassi László Nebojszai Balogh Gergely országbírói ítélőmester előtt megegyezett a véglesi inskripcionális pénzek ügyében; továbbá magtalanság esetén a felek, megerősítve egy korábbi megállapodásukat, kölcsönös öröklésről biztosították a másikat.[855] Ezen az egyezkedésen – márpedig ez csak András meghívására történhetett – *Balassi Bálint is megjelent*, s létrejött egy olyan szerződés, amelyben *László, András és Bálint kölcsönösen kötelezik magukat, hogy a családi birtokot egyikük sem idegeníti el, és magtalanság esetén viszontörökösödést kötnek ki.*[856] Noha nyilvánvaló a korkülönbség, s annak is kevés az esélye, hogy az idős és beteges László gyermeket nemzzen, az egyezség mégsem volt formális játék: e militarista korban éppenséggel sokan

---

846 A végrendelet szövege: Balassa levéltár 153., XVI. (1559. jan. 20.) A szöveget Neboyszai Balogh Gergely ítélőmester írta át Vágbesztercén (tehát Balassa András részére) 1583-ban.

847 Farkasnak volt gyermeke, János, de ő 1578. május 26. előtt meghalt. Vö. Balassa levéltár 239. XVI.

848 Vö. még Eckhardt, 1943, 69, 127–129.

849 Balassa levéltár 159., XVI. (Ez Balassi Bálint első név szerinti említése az iratokban.)

850 A teljes zálogösszeg ennél lényegesen több volt, Balassa levéltár 183. XVI szerint 21 721,5 rajnai forint, lényegében ezzel azonos összeget ír Károlyi is, 21 726 forintot (Károlyi, 1930, 129.), Péch Antal a Selmeci Bányaigazgatóság Levéltárának adatára hivatkozva 21 726 forint 7,5 dénárt ír (Péch, 1884, 263.)

851 Véglesi emlékirat. Balassi, 1974, 240.

852 Ez a korban igen magas kamatnak számít, tkp. uzsorakamat mértékű.

853 Balassi Farkas özvegye, Pucheim Felicitas, aki egyben gyámja volt Farkastól született fiának, Jánosnak (1565–1578), Csömöri Zay Lászlóhoz ment újra férjhez. Gyermekének, Jánosnak halálával Véglesnek az a fele, amely egyébként a gyermek nagykorúságáig az anya kezén maradt volna, Balassi Lászlóra szállott. Bonyolult egyezkedések során Végles várának 1/3 része Zay Lászlónál, 2/3 része Balassa Lászlónál maradt. A király Zay László részét visszaváltotta. Balassa levéltár 208. XVI; Balassa levéltár 239. XVI; Károlyi, 1930, 129.

854 Balassa levéltár 183. XVI és Balassa levéltár 208. XVI.

855 Eckhardt, 1943, 129; Balassa levéltár 268. XVI.

856 Ebben az egyezségben a véglesi zálogösszegről nincs szó.

haltak meg nagyon fiatalon. Balassa András álláspontja tehát világos: az egykori 10 000 aranyhoz, Végles zálogösszegéhez Balassi Bálintnak semmi köze, ám az *osztatlan családi vagyon adott hányada*, és csak az, megilleti.

1585-ben László is elhunyt, 1585. április 16-án, Véglesen kelt végrendelete szerint jószágait Andrásra és Balassa János fiaira hagyta, a véglesi vár zálogösszegéből az ominózus 10 000 aranyforintot Andrásra, a többit a királyra hagyományozta.[857]

Balassa András Balassa Zsigmond végrendelete, Balassi Lászlóval kötött egyezsége és az utóbbi végrendelete alapján magának szerezte meg Végles várát: még egy hónap sem telt el Balassi László halála óta, s Ernő főherceg már megparancsolta a véglesi kapitánynak, Tapolcsányi Jánosnak, hogy a várat adja át törvényes örökösének, Balassa Andrásnak.[858]

De Balassi László örökségére Balassi Bálint és Ferenc is igényt tartott, két jogcímen is: egyrészt – s ezt, mint mondottuk, már Balassa János is nehezményezte – az osztatlan tulajdon miatt támadható végrendelet okán, továbbá a kamataival együtt már tetemes summát kitevő kölcsön miatt. A kölcsönről szóló szerződés, más egyéb fontos családi birtokbiztosító iratokkal együtt – Balassi Bálint szerint– Balassa Andráshoz került. András ezt az ellene szóló bizonyítékot Bálintnak nem adta át, sőt még a meglétét is tagadta. Ezzel az érveléssel azonban nagy baj van, finoman fogalmazva is: Balassi Bálint nem mond igazat. A költőnek Balassa Lászlóval kötött, korábban említett szerződéséből (1582 június) ugyanis az derül ki, hogy a kölcsön valóban létezett, *ezt senki sem vitatta, ám ebből 2500 forintot már megadtak, s a maradék 1500 forintról is megegyeztek a felek.* Felmerül az alapos gyanú: Balassa Ferenc erről az egyezségről mitsem tudott, Balassi Bálint pedig, aki kötötte, nem akart tudni. A családi vagyonból egyébként Bálint, a korábban említett megállapodás alapján, megkapta a maga részét.

Bármennyi baja volt is 1585 tavaszán, sietett Végles várába örökségéért. Arra számított, hogy ha András megkapja a 10 000 arany váltságösszeget, akkor ennek egy része, az a bizonyos 4000 forintos kölcsön és kamata majd az ő zsebébe vándorol. Véglest azonban nem megváltották, hanem zálogbirtokként András kezébe adták: Bálint hoppon maradt.[859]

Az 1590-es évek elején írt párbeszédes emlékiratában Balassi Bálint hibáztatja öccsét, hogy Ferenc nem elég aktív[860] a véglesi javak megszerzésében, és csalással, „vérárulással" vádolja Balassa Andrást. Egyelőre beadványokkal bombázza Ernő főherceget, aki megelégelve a zaklatásokat, véleményt kért az ügyről a pozsonyi kamarától, a Balassák közötti vita lezárulásáig pedig salamoni döntést hozott: minden Balassa családtag (András is) kizáratott Véglesből, a vagyon kezelése pedig gondnokra bízatott.

1587. augusztus 18-án a pozsonyi bíróság a Balassi fivérek szempontjából fölöttébb kedvezőtlen ítéletet hirdetett, amelyet Balassi Bálint élete végéig vitatott. Az ítélet nemcsak Végles ügyében, hanem a Balassi Bálint és Balassa András közötti egyéb jogvitákban is döntött. A felek még 1578-ban

---

857 Eckhardt, 1943, 130.

858 Eckhardt, 1943, 130.

859 Eckhardt, 1943, 130–131.

860 A „lábát lógatja" – írja róla a véglesi emlékiratban a bátyja. Balassi, 1974, 241; BÖM, I, 294.

megosztozkodtak, András, mint már többször említettük, bizonyos nagyvonalúsággal, Liptóújvárt, Salgót és a Gyula körüli birtokokat, néhány nógrádi faluval együtt házasságáig Bálint kezén hagyta. Nos, a pozsonyi bírák ítélete ezen az osztálylevélen alapult: Bálint csak házasságkötéséig birtokolhatta liptóújvári részét, megállapítják továbbá, hogy ezért Balassi Bálint évi 120 forint fizetésére kötelezte magát. Balassa Zsigmond 10 000 aranya jogosan illeti meg Balassa Andrást. Tehát kiadandó Andrásnak a liptóújvári része, Bálint köteles megfizetni az 1578 óta felgyűlt évi 120 forintokat, Salgót és Busát fele részben meg kell osztani, az eddig osztatlan jószágot szintén. Továbbá Bálintnak bírságot is kell fizetnie.[861]

Balassa András most és később minden jogi fórumon győz, ám Bálint és Ferenc még 1593-ban is kérvényt intéz Mátyás főherceghez Végles (és Liptóújvár) ügyében; Balassa András ekkor már halott, immár fia, Balassa Zsigmond az ellenfél.

Bálint párbeszédes emlékiratban, egy sajátos, Erasmus-követő kátában foglalta össze a Véglessel kapcsolatos tudnivalókat, álláspontját.[862] Ez nem csupán a történtek, hanem Balassi személyiségének megismerése szempontjából is tanulságos. Remek stílusú, érzelmileg magas hőfokú írásában nagyvonalúan kezeli a tényeket:

Balassi írja: *Balassy László sine testamentis (végrendelet nélkül) halt meg.* A valóság: Balassi László, mint ezt Bálint is jól tudta, 1585. április 16-i végrendelete szerint jószágait Andrásra és Balassa János fiaira hagyta, a véglesi vár zálogösszegéből az ominózus 10 000 aranyforintot Andrásra, a többit a királyra hagyományozta.

Balassi írja: *Balassa Farkas magtalan meghalván.* A valóság: Balassi Farkasnak két gyermeke volt: János és Fruzsina, igaz, János már 1578-ban meghalt, Fruzsina sorsát nem ismerjük, mivel Balassa Farkas nem emlékezik meg róla végrendeletében, ekkorra már ő is halott lehetett.

Balassi írja: *a 4000 rénusi (rajnai) forintról szóló kötelezvény Balassa Andrásnál van, aki azonban letagadja.* Ezt már tárgyaltuk...

Jog és ítélet ide vagy oda, Balassa András haláláig (1591) nem tudta Újvárt birtokba venni: a Balassi fivérek ezt erőszakkal megakadályozták.

Az 1585–1587 közötti időszak Balassi legnehezebb évei közé tartozik. Ő maga ezeket a napokat a párbeszédes véglesi emlékiratban így jellemzi: „[…] annyi nehéz gondjai voltak Balassi Bálintnak, hogy senkinek több, s nehezb gondjai nem voltak: hol az feleségével való rettenetes dolognak kellett gondját Egren viselni, hol az szentszéki perre Szombatba vigyázni, hol Szokolyval Zombor felől traktálni, hol az pataki jószágba kellett kapdosni, hogy el ne vesztené feleségétül."[863] Majd latinul folytatja: „Addo quod, odio atque invidia propter connubium apud omnes flagrabat, propter iniustum Patakii dedecus, acceptamque iniuriam, magnam authoritatis suae et existimationis partem amiserat, gratia nequicquam valebat, invisus, exosus [erat], atque ab inimico potentissimo tiranno ventus erat qui perpetua calumnia in odium crimenque apud principem, miserum Valentinum vocabat, inopia laborabat, quibus malis

---

861 Eckhardt, 1943, 132–134.

862 Véglesi emlékirat. Balassi, 1974, 239–243.

863 Balassi, 1974, 241; BÖM, I, 294.

domesticis, atque animi angoribus oppressus ad jot curarum onerumque gravissima pondera sustinenda non sufficiebat […]" [864]

Birtokait-jószágait nyilván azért idegeníti el, mert tart a perek kimenetelétől, akár a legrosszabbtól, a fej- és jószágvesztés kimondásától, hiszen elvileg a violentiának ez a büntetési tétele.

1585. áprilisában elzálogosítja Poltári Soós Jánosnak 2200 forintért alsópribélyi (Nógrád vm.) és zsélyi (Hont vm.) birtokait,[865] Balogh György korponai kapitány fiainak 600 forintért Balassa Ferenccel együtt nagytúri (Hont vm.) jószágrészüket.[866] Júniusban, hálából a sárospataki ostrom megszervezéséért, Pozsgai (Barbarith-Horváth) Gáspárnak ajándékozza Tardona falut.[867] 1586-ban Nagyszombatban az Illésházy Istvántól és feleségétől, Pálffy Katától kölcsönvett 200 arany és 1200 forint fejében leköti verbicei (Liptó vm.) birtokrészét, ugyancsak Illésházytól kölcsönzött 400 forint fejében plocsi (Liptó vm.) birtokrészét.[868] 1586. augusztus 15-én Garamszentbenedeken kötött szerződés szerint Szente és Bussa (Nógrád vm.) falukat 1700 forintért Fánchy Györgynek zálogosítja el.[869] A baj csak az, hogy korábban Bussát már eladta Lentvoray Pálnak, továbbá végrendeletében odaajándékozta Feltóti Jánosnak. Érthető módon Lentvoray Pál s gyermekei, György, Ilona, továbbá Lentvoray Anna és Szabó Miklós Bussát illetőleg ellentmondanak 1587-ben. Az ügy majd még Balassi halála után is folytatódik (1597. szeptember 5., Pozsony).[870]

Íme, kommentár nélkül Balassi válasza a meglepődött Fánchynak, aki csak a vételt követően jött rá, hogy mit vásárolt; a levél hű tükre a költő mentalitásának:

„Liptóújvár, 1586. szeptember 13.

Szolgálatomot ajánlom kegyelmednek, mint bízott uramnak sógoromnak. Az Istentűl kegyelmednek mind Asszonyommal és Fánchy Ferenccel egyetemben jó egészséget, jó szerencsét kívánok.

Hogy kegyelmed az én adósságomot le nem szállíttatta Ilyésházy uramnál, az kegyelmed törökedését megszolgálom: én Ilyésházy uramnak a pénzt Isten kegyelmességéből leteszem; csak várom, hogy Debrecenből megérkezzenek, mert oda küldtem vala az tallérokot elváltani, hogy az nyerességével szolgáimot ruházzam meg.

Ahol azt írja, kegyelmed, hogy kegyelmed én miattam káros, mert Bussán egy az, hogy öt embernél több nincs, más az, hogy az szentgyörgyi sommát is kivette Lentvoray Pál rajtok, s harmad penig, ki mind a kettőnél nagyobb, hogy én annakelőtte Bussát, minekelőtte kegyelmednek adtam, régen Lentvoray Pálnak adtam tizenkétszáz forintért, erre kegyelmednek szükség renddel megfelelnem, hogy ne csak lássa, hanem ugyan meg

---

864 Eckhardt fordításában: „Hozzáteszem, hogy mindenkinél gyűlöletben és irigységben állott házassága miatt, s a pataki igaztalan szégyen és az elszenvedett sérelem miatt tekintélyének és becsületének nagy részét elvesztette. Hiába kedveskedett, irigység, gyűlölség tárgya lőn. Hatalmas zsarnoki ellensége [=Dobó Ferenc] olyan légkört teremtett, mely örökös rágalmazásával a fejedelemnél a szegény Bálintot gyűlöletbe és bűnbe keverte. Szegénység gyötörte s ezen házi bajoktól és lelkének szorongattatásaitól elnyomva ennyi gond és teher nehéz súlyát egymaga nem volt elégséges hordani." Balassi, 1974, 241; BÖM, I, 294.

865 Illéssy, 1900A, 200.

866 Illéssy, 1900A, 200.

867 Balassi, 1974, 65.

868 Illéssy, 1900A, 342.

869 Illéssy, 1900A, 342.

870 Illéssy,1900A, 342.

is tapasztalhassa kegyelmed, hogy nem cigánkodtam én kegyelmeddel, sem ezelőtt, sem most.

Hogy azt írja kegyelmed, hogy öt embernél több nincs Bussán: arról én nem tehetek, ha ez nagy halálban a dög levonta őket. De hitemre igazán írom kegyelmednek, hogy nemcsak akkor, az mikor megosztoztam öcsémmel, hanem azután is minden esztendőben, sőt taval is annyi számú jobágyom volt ott nekem, az mennyit kegyelmednek írtam, hogy vagyon. Ha ez nagy döghalálban megholtak, nem én öltem meg, hanem Isten, ki nemcsak jobágyommal, hanem magammal is szabad. De ha kegyelmed mind elhiszi az mit az bussaiak, vagy ő mellettek azok, az kiknek ők megkenik tenyereket, kegyelmednek hazudnak, bizon igen elveszik az szemén valóját kegyelmednek. De én mikor kegyelmednek volnék, én egy jobágyomot küldeném oda alattomban, ki megkímélné és számlálná őket; de oly jobágyomot, ki jámbor és igaz meghihető ember volna.

Azhol kegyelmed azt írja, hogy Lentvoray Pál elvette az szentgyörgyi sommát: hanemha azután, hogy kegyelmednek adtam, de az előtt hitemre el nem vette, mert én is tudnám. Sőt hogy most Királfalván Szalay Ambrussal szembe voltam, noha eleget tudakozám tőle erről ez dologról, de semmit nem monda nekem egyebet, hanem hogy fenyegeti Lentvoray Pál őket, de hogy még nem bántotta őket.

Az mi penig azt illeti, hogy én Lentvoray Pálnak adtam volt Bussát: az igaz. De kegyelmed tudja, hogy énnekem Lentvoray Pál nemcsak számadó szolgám volt, hanem adófizető jobágyom is; ő penig éntőlem mint lator jobbágyom, félvén az számadástól, elszökött. Kiért elvettem tőle Bussát noha azelőtt sem hadtam soha bírni, miérthogy még ki nem teljesítette volt azt az tizenkétszáz forintot, az kit Bussára ígért volt. Mihelyen penig ő számadatlan én tőlem elszökött, én ottan ellene mondottam minden adományomnak az szepesi káptolonban. Azért így lévén a dolog, nem tudom, mit panaszolkodhatik kegyelmed én reám, hiszem tudja kegyelmed, hogy én törvénnyel mindenek ellen vallottam kegyelmedét megoltalmazni Bussába és Szentében. De nem hatalommal, valaki hatalma ellen. Nagy dolog penig az, ha kegyelmed Lentvoray Pál hatalma ellen meg nem oltalmazhatja jószágát! Mikor kegyelmednek volnék, Dobót találnám meg felőle és kérném, hogy háta megül várából ne dúlassa jószágomot, mert vagy Ő Felségét találom meg róla, vagy mást vonszok az enyim helyében. És ez mellett ez én contradictiomot neki küldeném, s kérném, hogy Lentvoray Pált küldené az Nógrád vármegye székében, hogy ugyan ott látnák meg mindjárást, ha őneki vagyon-é jobb igazsága Bussához, mint kegyelmednek. Ha azt írná Dobó kegyelmednek, hogy az székben küldi Lentvoray Pált, kegyelmed adná alattomban énnekem tudtomra osztán az széknapot, én is oda mennék akkorra, és kegyelmed mellett én felelnék meg. Ha penig Dobó az vármegyére nem bocsátana ez dolgot, én hitemre, a fejedelmet lölném meg róla, és azután ha az sem fogna, nyilván hozzányúlnék az lévai jószághoz. Mert hogy kegyelmed azt gondolja, hogy címeres nemesember immár Lentvoray Pál, az ha szinte úgy vagyon is, kit én különben értek, de énnekem semmit nem árt, mert a fejedelem egy jobbágyot sem nemesíthet meg az ura kárára. Mert ha az úgy volna, akármel jobbágy is címerlevelet szerzene magának, ha jobb részét marhájának reá kellene vesztegetni es. Lentvoray Pál penig én jobbágyom Lentvorán és számadatlan szolgám is. Osztán akkor vettem én Bussát ki ő kezéből, midőn ingyen nem törekedett az nemes emberségért, nemhogy az lett volna. Azért csak jusson a törvénre a dolog, én kétképpen is hozzányúlhatok Lentvoray Pálhoz: úgy is mint szökött, szegődött, számadatlan szolgámhoz, kit mindenütt szabad fogni, úgy is mint búcsúvétlen ment jobbágyomhoz, kinek minden morhája, jószága az uráé. Kiért nem is perelhet soha ő én velem, ha ugyan méltatlan vettem volna is el nemcsak Bussát, hanem minden morháját is, mert a

jobbágy az urával nem perelhet, azt még a keresztes hadkor elvesztették az pórok. Azért ím látja immár kegyelmed, hogy én nem cigánsággal jártam az Bussá vásárlásában kegyelmeddel. Mert én Bussát kegyelmednek úgy adtam mint enyimet, miérthogy törvén szerint is enyim az mindenestől, valami morhája és jószága az búcsúvétlen ment jobbágyomnak nálam vagyon. Törvénnyel penig én kegyelmedét az én magam költségén megoltalmazom, mert arra köteles vagyok. De ha Dobó, ki mind kegyelmedre s mind én reám haragszik, ezt míelteti kegyelmedén és az kegyelmed jószágán Lentvoray Pállal, törvéntelen és ok nélkül, arra én nem ajánlottam magamot, hogy hatalommal oltalmazzam kegyelmedét, mert elég arra nem vagyok. Bizon mikor én korponai és bozóki kapitán volnék, nemhogy valami pór fita fentő rossz bestye kurvafi, de még az ország pásztora sem dúlná az én jószágomot! Ha pedig ő meg merné dúlatni az én jószágomat, én miért ne merném az övét, holott ő volna kezdője és indítója az háborúnak? Azért lássa kegyelmed, ha kegyelmed ezen sem elégeszik meg, noha időnap előtt nem tartoznám vele, de én ezt is megmívelem, hogy hasonló jószágot adok kegyelmednek Bússa helében, csak kegyelmed nevezze meg, melyiket kívánja kegyelmed. Mert az Istennel bizonyítom, hogy ha éheznem kellene is utánna, de kegyelmednek és Illyésházy uramnak hamisat soha nem cselekeszem, miérthogy noha kölcsön, de ugyan szükségemben adott kegyelmetek pénzt. Isten éltesse kegyelmeteket. Dátum ex Újvár, 13. septembris, Anno 1586. kegyelmednek szolgál

Balassa Bálint

Az kacolák vagy csikók felől ne feledkezzél el, uram!"[871]

A zombori szőlőbirtokosság azon nagyon kevés kellemetesség közé tartozott, amelyet Balassi Dobó Krisztinával kötött házasságának köszönhetett. A tokaj-hegyaljai Mezőzombor kitűnő bortermő hely volt (ma is az), ekkor a Várdaiak zálogbirtoka. Várdai Mihály (Dobó Krisztina előző férje) halála után az özveggyel Bálint a szőlőket is megszerezte, vagy legalábbis szerette volna megszerezni. Várdai Mihály végrendeletében azt állította, hogy az egész birtokot felesége pénzén vette (zálogba). A mindösszesen 6000 forint inskripciós összegű szőlőkre azonban Szokoly Miklós – Várdai Anna férje – is igényt tartott, állítása szerint 300 forintot adott a zálogösszeghez.[872]

Szokoly Miklós egyrészt felesége képviseletében, másrészt mint a fiatalkorú Várdai Kata (Várdai Miklós leánya) gyámja veti magát a küzdelembe, Balassi pedig legalábbis a feltámadt Várdai Mihálynak képzeli magát; a tét nem csupán Mezőzombor, hanem általában a Várdai-örökség.

1586. április l-jén aztán Balassi és Szokoly a vármegye közgyűlésén kijelentik, hogy a Helmec és Zombor miatt támadt viszály rendbehozását, Rákóczy Ferenc alispán elnökletével, bírói ítéletre bízzák.[873] Május 12-én az egyezség létrejött.[874]

Júniusban a tokaji provizor, Gebhardus Kornhhuet már levelet ír a Szepesi Kamarának: „Továbbá ti kegyelmeteknek errül is akarnék írnom, hogy Szokoly Miklós urammal Balassi Bálint uram zomborbéli jószágokat meg akarnák osztani, kitől a szegénység igen megfélemlettek. Immár egynéhányan jöttenek hoz-

871 Balassi, 1974, 368–371.
872 Eckhardt, 1943, 116.
873 Eckhardt, 1967, 66–67; Illéssy, 1900A, 445.
874 Illéssy, 1900A, 445.

zám, és jelenték, hogy ők onnan eljönnek lakni ide Tarcalra."[875] De nemcsak a szegénységnek volt bánatára az osztozás: Végházi András és atyjafiai 1586 júliusában Tarcalról írják a Szepesi Kamarának, hogy Balassi Bálint és Szokoly Miklós megosztották a zombori jószágot, és hatalmasul elvették az ő szőlejeket is. A „Farkas" szőlőért Balassi 100 forintot adott, holott parlagként is 200-at ért.[876]

A szomszédos Mágochy Gáspár akkor írja levelét Szokolynak, amikor a felek már kiegyeztek. E kiegyezés jellegét persze minősíti, hogy 1587 elején Balassi döntőbíróságot kér az egyezkedésben.[877] Mágochy egyrészt tagadja, hogy segítséget ígért Balassi Bálintnak Szokoly Miklós ellen, másrészt rezignáltan így indokolja a vitától való távolmaradását: „nem akarnám hogy emberhalál következnék köztetök (ki igen könnyen meg is lenne)."[878]

Balassi Bálint Szokoly pincéit pusztíttatja, emberei pedig megölik Lovász Pált, Szokoly szolgáját.[879]

Az ügy nem marad Balassi és Szokoly magánügye, a kamara ugyanis szeretné visszaváltani a szőlőket. Balassi Bálintot 1587 áprilisában felszólítják, hogy vegye át a zálogösszeget. Egyelőre határidő-módosítást kér, amelyet arra használ fel, hogy megpróbálja megvesztegetni Melith Istvánt, a Szepesi Kamara elnökét. „Rövideden írok, hazugság nélkül, jó emberséggel"[880] – olvashatjuk az 1587. április 27-én kelt levélben, amely úgy folytatódik, hogy 300 forint értékű szőlőt (amely, mint alább írja, „bizon ötszáz forintnál jobb") ajánl Melithnek, ha elintézi, hogy ne váltsák vissza a zálogbirtokot, s még nagyobb jutalmat, ha a Szokolyt illető rész is Dobó Krisztina nevére kerül. „Én az Isten tudja, Zomboron penig egyébért nem kapok, hanem csak az pataki jószágnak közel voltáért, és az katonaságért", majd alább: „De erre csak az pataki jószágnak közel volta és az katonaság viszen". Annyit bízvást elhihetünk a levél írójának, aki egyszer a „Zombor" szót is „P" betűvel akarja kezdeni, hogy Patak az a nagy tét, amely mindenekfelett érdekli.[881] A levélből az is kiderül, hogy a nagy betegség, amely miatt a végrendeletet is írta, még nem múlt el teljesen: „Kegyelmedtől választ várok az szállásra, mert az fejem szédelgése miatt nem járhatok kinn gyalog."[882]

Hogy végül is Balassi mire ment a kamarával, az nem világos. Valami halasztást el kellett hogy érjen (sikerült volna a vesztegetés?), mert május végén még bizonyosan nála vannak a zombori szőlők.

Most ő ír a Szepesi Kamarának, követelve, hogy mindenki mást tiltsanak el a csaplalási (borkimérési) jogtól, különösen Rákóczy Lászlót.[883] Ami jelenleg folyik, régi szokás szerint, az csak szokás, de nem törvény; törvény szerint csak a zálogbirtokos, azaz ő árulhatna, érvel, ezután pedig felszólítja a kamarát, hogy *eresszék már rá a vidékre a német katonaságot, majd az rendre tanítja a*

---

875 MOL E 254. Szepesi Kamara Levéltára. Representationes, informationes et instantia. 15. csomó No. 27. (Sz. Sz. G., regeszta.)

876 MOL E 254. Szepesi Kamara Levéltára. Representationes, informationes et instantia. 16. csomó No. 24. (Sz. Sz. G., regeszta.)

877 Balassi, 1974, 374 (Zemplén, 1587. január 25. után).

878 1586. december 4. Regéc. (magyarul) Balassi, 1974, 371–372; Lukcsics, 1930.

879 Eckhardt, 1943, 116.

880 Balassi, 1974, 379.

881 Eckhardt jegyzete: „Patakot akart írni; az esze mindig ottjár." BÖM, I, 359, 8. jegyzet.

882 Balassi, 1974, 380.

883 Balassi, 1974, 381–382.

borárulókat… Őfelségének is, ha visszaváltja a zálogbirtokot, csak kára származik, ha bárki árulhat bort. Ez kétségtelenül ügyes érvelés, a kamarának kötelessége a királyi vagyon és jog minél hatékonyabb védelme…

A helyzet anarchikus, részben Balassinak köszönhetően. A tarcali jobbágyok egyrészt a tokaji katonákra panaszkodnak, akik – természetesen fizetség nélkül – elviszik a borukat, másrészt Balassi zombori embereire, akik rendre rátörnek Tarcalra, fenyegetőznek, a borkimérési cégért levágják.[884]

Rövidesen azonban már nem Balassi Dobó Krisztina férje, s így a költő a mezőzombori szőlők dolgában sem érintett; 1588-ban Krisztina már maga intézi ügyeit a kamarával, maga viaskodik Szokoly Miklóssal,[885] bátyja, Dobó Ferenc pártfogásával.

A végrendelet írása idején, 1585 késő őszén még semmilyen nézeteltérés nincs a házasfelek között. A következő évben, legalábbis látszólag, teljes az egyetértés, a közös sorscsapások is összekötik őket. Az azonban már ekkor látható, hogy Krisztina szeretne kibékülni bátyjával: ennyi idő nyilván elég volt annak átlátásához, hogy a két pártfogó, Bálint avagy Dobó Ferenc, nem tartozik egy súlycsoportba.

Bornemisza Imre tokaji kapitány 1586. február 20-án ír Dobó Ferencnek, többek közt Krisztina (valószínűleg nagyon is fogadott) prókátoraként. A levél hangja jórészt szokásos: „Nagyságodnak könyörög az Nagyságod húga Dobó Krisztina asszonyom ő Nagysága, hogy Nagyságod kegyelmes báttyai szívét és szemét fordítaná reá, Nagyságod az szolgák tanácsából ne fordítsa kemény szívét hozzája. Mi hasznát vevé annak Nagyságod, hogy Nagyságod keménységet mutata az Nagyságod anyjához is szolgák tanácsából? Mert Nagyságodnak bizonnyal írhatom: az Nagyságod atyjafiának *csak Nagyságodban vagyon bizodalma, testamentumában is csak Nagyságod az atyafiu vala. Mikoron Nagyságod egy hí szolgáját hozzám küldené, Nagyságodnak bévebben tudník izennem.* Mert Nagyságodért ez szűk időkben olyan voltam Nagyságod atyjafiának, mint egy édes atya, kit tudom, idővel Nagyságod megért. Nem is hattam házamból Nagyságod ellen semmit véteni. Nagyságodat kérem Nagyságod az én irásomért én reám ne nehezteljen."[886] A derék tokaji kapitány, aki megadja a tiszteletet a nagyúrnak, miközben finoman inti is, a legnehezebb időkben nyújtott menedéket a házaspárnak, nemcsak Krisztina, de Bálint is sokat köszönhetett neki. Van azonban egy mondata Bornemiszának (ezt szedtük dőlt betűvel), amely több, más Krisztina részéről, mint egyszerű közeledési kísérlet a nagyhatalmú bátyhoz. Négy és fél hónapja írta Balassi végrendeletét, amelyben mindent, amit csak lehetett,[887] Krisztinára hagyott. Ezzel szemben felesége testamentumának *nem* Balassi a kedvezményezettje, hanem Dobó Ferenc, holott házastársak között az ilyen jellegű kölcsönösség kötelezőnek volt mondható. Ez valóban érdekes, s bizonyosan nem Balassi fülének szánt információ, érthető, ha Bornemisza bővebben is ki akarja a „hí (=hűséges) szolgának" fejteni.

---

884 Eckhardt, 1943, 120.

885 Aki Dobó Krisztina háta mögött felvette a Zomborért járó teljes (tehát részben Krisztinát illető) váltságösszeget, s nem volt könnyű rávenni Krisztina részének átadására. Eckhardt, 1943, 120.

886 Idézi Eckhardt, 1943, 115.

887 Vitézi szerszámokat jogilag sem lehetett nőre hagyni.

1586. július 27-én Liptóújvárra érkezik a szepesi prépostságból két kanonok: Odolinszki Miklós és Komár György. A Balassi házaspár levélben kérte kiküldésüket, mivel mindketten, különösen Dobó Krisztina, olyan betegek voltak, hogy nem utazhattak. A kétfős bizottság célja, hogy felvegye és tanúsítsa Balassi Bálint és Dobó Krisztina ügyvéd- és hitvallását, mintha az a hiteles helyen vétetett volna fel. Először is tisztázzák magukat azon vád alól, amelyről a házaspár római barátaiktól (nyilván akik a római szentszéknél intézték házassági ügyüket) értesült. Eszerint V. Sixtus pápa előtt azzal vádolták meg Balassit, hogy mohamedánná lett, fiát pedig keresztség helyett körülmetéltette és Musztafának nevezte el. A bizottság előtt a felek egyrészt tagadják a vádat, másrészt tanúbizonyságot tesznek katolikus hitük mellett. Bemutatják Jánoskát, aki nincs körülmetélve, és nem hiányzik a fitymája, erről a két pap szemrevétellel és a hímtag tapogatásával meggyőződik. A jelen lévő keresztszülők szigorú eskü alatt tanúsítják, hogy minden szabályosan, a katolikus vallás szertartása szerint történt, és a gyermeket János névre keresztelték.[888]

Mikor katolizált Balassi, s miért? Érdekből vagy meggyőződésből?

A *mikor*ra hozzávetőleges választ tudunk adni: valamikor 1585 márciusa és szeptembere között. A másik kérdés a nehezebb. Eckhardt egyik írásában azt hangsúlyozza, hogy Balassit lelki meggyőződés vezette, a másikban az érdeket emeli ki.[889] A szakirodalom nagyobb része az utóbbit vallja.

Más volt Balassi célja 1585-ben és más 1587-ben.[890] Először, 1585-ben a házasság mindenáron való legalizálása. Két év múlva már a válás. Balassi 1585-ben azért (nyilván érdekből, s nem tudhatjuk, ehhez mennyi hitbéli meggyőződés járult) katolizált, mert egy aránylag egyszerű eljárás lebegett a szeme előtt: Rómában a pápánál[891] a befolyásos barátok elintézik a pápai diszpenzációt, s ennek birtokában minden rendbe jön. Mint a Batthyány Boldizsárnak írt levélben áll, ahol is a Balassival szemben egyébként ellenséges nyitrai püspök, Mossóczy Zakariás javaslatát idézi: „az dispensátiót előmutassam, s ha előmutathatom, hát salva sit res [rendben van a dolog]." Jegyezzük meg: ekkor tehát még Dobó Ferenc szeretné elérni a válást.[892] Az érdekből katolizálás mellett szól, hogy egyidejűleg Dobó Krisztina is pápistává lesz. Ugyanaz a cél, ugyanaz az eszköz. De mindez nem mond ellent annak, *hogy aránylag rövid időn belül, a 80-as évek végére már bizonyosan, Balassi meggyőződéses katolikussá, a jezsuiták nagy tisztelőjévé váljék.*

---

888 BÖM, I, 348–352.

889 BÖM, I, 352; Eckhardt, 1941, 198.

890 Ezt az eddigi életrajzok összemossák. Nem lehet azzal érvelni, hogy a katolizálás nem történhetett érdekből, hiszen a protestánsoknál a válás egyszerűbb folyamat, ha tudjuk, hogy katolizálásakor Balassi még egyáltalán nem akart válni!

891 1585. V. Sixtus pápasága kezdetekor szentévet hirdetett, ez reményekre jogosíthatta Balassiékat. A szentév olyan időszak, amelyben az egyház különleges lelki kegyelmeket közvetít a hívők számára.

892 „[…] mert az Szentszékre ma 15 napja, hogy Dobó reá citált, holott ha véghez viheti az divortumot, örüljön bár neki […]" BÖM, I, 338.

Augusztusban az esztergomi (Nagyszombatban székelő) káptalan előtt tesz hitvallást,[893] mintegy megerősítendő a szepesi káptalan korábbi iratát. Itt már szó van arról,[894] hogy gyerekkorától eretnekségben élt, Isten különös kegyelméből megvilágosíttatván azonban most rálelt az igaz hitre. Mindezekre megesküdvén, „hitének és hitvallásának bizonyítékául jelen tanúságlevelet magának kikérvén, Balassa Bálint úr azt meg is kapta".[895] Nyilván a római pártfogóknak volt szükségük az iratra.

Októberben Balassi engedélyt kér, hogy Erdélybe utazhassék barátaihoz.[896] Talán fel akarta mérni az ottani lehetőségeket? Ha mégis menekülni kellene? Nincs azonban adat arról, hogy valóban elment volna Erdélybe. Itthon intézi dolgait, 1586. október 28-án Szepeshelyt kéri ki a káptalantól a Serédy-birtokokra vonatkozó feljegyzéseket.[897]

Bármilyen lassan őröltek is a császári adminisztráció malmai, Rudolf szeptemberben kiadott parancsának megfelelően novemberben Kisvárdán, szokott lakóhelyükön felkeresve a Balassi házaspárt, Istvánffy Miklós nádori helytartó megidézi a következő országgyűlésre a Várdai-örökség ügyében Balassit és feleségét; Krisztina egy nyilván Balassi által fogalmazott latin nyelvű választ ad át.[898]

Meghalt a Balassi végrendeletében megnevezett két legfőbb tutor: 1586. szeptember 28-án, pestisben, Dobronya várában Barbarith György, Zólyom várkapitánya és Zólyom vármegye főispánja,[899] 1586. december 13-án pedig Báthory István lengyel király.

1587-ben számos per és eljárás folyt párhuzamosan. A Véglessel kapcsolatosat már részleteztük. Januárban Szuhay Zsigmond megyeszéki bíró, Rákóczy László kérelmére, megidézi Balassi Bálintot hatalmaskodásai miatt.[900] Tart még Rómában a diszpenzációs eljárás. Pozsonyban a világi bíróság, Nagyszombatban a szentszék tárgyalta házasságát, a violentia ügyében pedig maga a király, illetve az országgyűlés volt illetékes. És indul egy újabb per is: Egerben 1587 augusztusában feleségével perlekedik Balassi, mégpedig becsületbeli ügyben.[901] Szinte bizonyos: Krisztina megcsalta, tudjuk is, hogy kivel, Gersei Pethő Gáspárral.[902] A váláshoz hozzájárult, hogy Balassi elcsípte – ha jól értelmezünk egy elég rejtélyes levelet – a pár levélváltását. 1588. március 7-én írja jó barátjának, Kapy Sándornak: „Ha a Gorsasnál való levél kézben nem akadt volna, nem alítom, hogy az elválást Dobó engedte volna."[903]

---

893 BÖM, I, 352–354.

894 A szepesi káptalan irata hallgat arról, hogy Balassi nem volt világéletében katolikus.

895 BÖM, I, 353.

896 Dézsi, 1923, II, 619.

897 A káptalan az 1582. december 1-i okmányt írja át. Balassa Levéltár 265. XVI. sz.

898 Vö. Illéssy, 1900A, 446–447; Illéssy, 1898, 33.

899 Vö. Szelestei N., 1992, 12.

900 Eckhardt, 1967, 67.

901 Eckhardt, 1943, 120–121.

902 Gersei Pethő Gáspár apja, Gersei Pethő János királyi főkamarás, zólyomi főkapitány volt, Balassa János utóda. Közmondás volt a katonák közt: *„ahol a két János tesz-vesz, ott vér nem fest kardot"* – s az egyik Jánoson Pethőt, a másikon Krusithot értették. (Vö. Eckhardt, 1943, 62, 121.) Fia, Dobó Krisztina új férje, Balassa Ferenccel vitézkedett a hatvani csatában. Eckhardt, 1944, 58.

903 Balassi, 1974, 393.

Arra számít, hogy az országgyűlés el fogja ítélni, mint erről maga számolt be Mátyás főherceghez írt[904] – helyesen mondja Eckhardt: gyónásszerű[905] – levelében, magamentő iratában. Ezért mindent, amije még maradt, elad, elzálogosít; van egy biztos vevője: Balassa András, aki valószínűleg most azt hiszi, hogy egy kézben, a sajátjában egyesítheti a Balassák vagyonát. Az 1587. augusztus 18-i, Balassi Bálint számára oly kedvezőtlen ítélet alapján szeptember 15-én helyiségről helyiségre haladva felosztják a liptóújvári várat, hasonlóan osztozkodnak a várhoz tartozó Verbicén és Zsélyben; október 11-én Balassa László kékkői birtokát osztják fel (magában a várban a török ül). Október 28-án Liptóújváron és Hibbén a biztosok Balassi Bálint és öccse birtokait választják külön.[906] November 3-án Liptószentpéteren Balassi Bálint az augusztusi ítélet alapján megadja 1195 forint adósságát Balassa Andrásnak, oly módon, hogy átengedi neki Salgót, zólyomi házát és még néhány falut, a visszavásárlási jog kikötésével.[907] November 4-én, Vágbesztercén, Vizkelethy Bálint előtt folytatódik az egyezségkötés. Kamenyec, Zmigrod, Wydrikon váráról és birtokrészéből rá eső negyedrészt 2505 forintért, decemberben a liptóújvári majorságot és termését 1200 forintért és 20 dénárért adja el Balassa Andrásnak. További 200 forintért András 300 juhot és 5 hordó bort vesz unokaöccsétől.[908]

Balassi ebben az évben megválik legnagyobb, számára érzelmileg is legfontosabb birtokától, Liptóújvártól, továbbá a várhoz tartozó részbirtokoktól. A vár rá eső negyedrészét 3300 forintért („örökáron és visszavonhatatlanul") adja Balassa Andrásnak, a részbirtokokért kapott összeget nem ismerjük.[909]

Az életrajzírók a 3300 forintos vételárat is András kapzsisága bizonyítékának tudták be, annak, hogy aljas módon kihasználta unokaöccse szorult helyzetét. Mint Eckhardt írja: „3300 forintért eladja Andrásnak legalább 4125 forintot kitevő újvári részét."[910] Maga Balassi Bálint ezzel kapcsolatosan két dolgot állít: egyrészt, hogy az egyezség titokban visszavásárlás kikötésével történt („jószágaimat az ő kezébe adom azzal a feltétellel – amely persze csak közöttünk, négyszemközt volt megmondva – hogy ha Isten segítségével a proscriptiót elkerülném, vagy nem kerülném el, de Őfelsége kegyelmét elnyerem, én az ő pénzét lefizetem, ő pedig visszaadja jószágaimat"),[911] másrészt, hogy András kihasználta nehéz helyzetét, és arra kényszerítette, hogy áron alul adja el birtokait („szorongattatásomban eladom neki jószágaimat azon

---

904 Eckhardt, 1943, 136 „Ernő főherceg"-et ír, tévedésből. BÖM, I, 388: „[…] hogy ha nem jelenek meg azon az elmúlt pozsonyi országgyűlésen, bizonyosan jószágvesztésre ítélnek. Ezt hallván, úgy éreztem, mintha kalapács és üllő közé kerültem volna. Szorongattatásomban eladom neki jószágaimat azon az áron, mint azt ő, a vevő kívánta, gondolva, hogy előnyösebb lesz kevésért eladni, mint mindent ingyen elveszteni."

905 Eckhardt, 1943, 138. „[…] gyónik Balassi Bálint a főhercegnek […]"

906 Eckhardt, 1943, 135.

907 Eckhardt, 1943, 136.

908 Eckhardt, 1943, 136, 262–263; Erdélyi, 1899, 163. lap jegyzete. A majorság és termékeinek árát az Eckhardt által idézett latin szerződésszöveg („mille et ducentorum florenorum Hung. et denar viginti 5 plenaria") alapján adom meg; Eckhardt a magyar szövegben – talán sajtóhiba – 1000 forintot ír, Erdélyi, szerintem helyesen, 1200 forintot.

909 Erdélyi, 1899, 163. lap jegyzete; Dézsi, 1923, I, LXVIII–LXIX.

910 Eckhardt, 1943, 135.

911 Balassi, 1974, 415–416 (fordítás latinból).

az áron, mint ő, a vevő kívánta, gondolva, hogy előnyösebb lesz kevésért eladni, mint mindent ingyen elveszteni").[912] András valóban kiméletlen üzletember módjára viselkedett, ám feltűnő értékaránytalanságról szó sincs. Eckhardt vélhetőleg így számolt: 4×4125=16 500, forint, pontosan annyi, mint a zálogösszeg.[913] Hiányzik tehát 825 forint – látszólag. Az életrajzírók elfelejtik, hogy Liptóújvár zálogösszege rajnai forintban volt meghatározva, András pedig magyar forintban fizetett. A kettő közötti *állandó* átváltási ráta a korban: 1 magyar forint egyenlő 1,25 rajnai forinttal, azaz 3300 magyar forint egyenlő (3300x1,25) 4125 rajnaival. Balassa András tehát nem kényszerárfolyamon, hanem fillérre értéken vette meg a zálogrészt. Illetve egy kicsit többért. Az egyebekért fizetett összeg (részbirtokok, majorság, termés) a felár, hiszen az inskripciós összegbe a vár összes tartozéka is beleértetett.

1587 késő őszén Balassa András és Bálint csak Balassi László ingóságaiban nem tudott megegyezni. Az ügyet későbbi időpontra halasztották.[914]

A világi bíróság az 1587. novemberi oktáva után kimondta a válást. Az ítéletet már csak egyedül Dobó Krisztina vette át, Balassi nemigen mert Pozsony közelébe menni.

1587. november első napjaiban Ungnád Kristóf meghalt,[915] özvegye, Losonczy Anna, az ország egyik legnagyobb vagyonát örökölte.

Aztán jön a nagy fordulat:Balassi 1588. február 8-án kegyelmet kapott a királytól.[916]

Balassi szinte új életre kel. Meggyőződése, hogy most fog jóra fordulni minden. Biztos benne, hogy megszerzi Losonczy Anna kezét, vele a hatalmas Losonczy-Ungnad vagyont, visszaváltja, visszavásárolja elzálogosított, eladott birtokait. Szebbnél szebb udvarló verseket ír, egy megkomponált kötetet állít össze,[917] versciklusokat szerkeszt, lefordítja Christophoro Castelletti *Amarilli* c. komédiáját, mindezt az udvarlás lázában.

Balassi Bálint ettől kezdve az Andrással nagy sietve kötött egyezségeket vissza akarja csinálni, ám az unokabátynak esze ágában sincs elereszteni azt, amit már egyszer megkaparintott. Kegyetlen jogi és nem jogi harc kezdődik a felek között, amelybe a Balassi testvérek részéről beletartozott András birtokának háborgatása, jószágainak elhajtása, András provizorának elkergetése Liptóújvárról, ottani teljes részének (tehát nemcsak a negyedrésznek, amelyet Bálint eladott neki, hanem az Andrást Balassa János végrendelete és az 1587. augusztusi ítélet alapján megillető fél várnak) erőszakos elfoglalása, András borának csapra verése, lakosztályának feltörése stb.[918] Balassi Bálint megfogalmazásában: „[…] kedvem ellenére kénytelen voltam az ő mesterkedésére áttérnem, és cselt csellel (mint mondják) kijátszani, hátratéve a

---

912 Balassi, 1974, 416 (fordítás latinból).

913 Ez a számolás és Balassa András kárhoztatása a kényszervételárért Károlyi Árpád tanulmányából ered: Károlyi, 1930, 126.

914 Eckhardt, 1943, 136.

915 Illéssy, 1898., 34.

916 Illéssy, 1903B, 860.

917 Az ún. Balassa-kódexből rekonstruálható, részletesen tárgyalom a II. részben.

918 Károlyi, 1930, 127; Eckhardt, 1943, 141. A garázdálkodások miatt királyi parancs megy Liptó vármegyéhez (és egyben Balassi Bálint is megintetik; 1588. május 12., Prága), hogy a fivéreknek meg kell téríteniük a Balassa Andrásnak okozott károkat.

testvéri szolgálatot […]."[919] A 3300 forintos negyedrész-vételárat Balassi Bálint a megyénél letétbe helyezte és megintette Balassa Andrást, hogy vegye fel a pénzt. [920]

1588 márciusában remekül érzi magát, felszabadult a nyomasztó terhek alól. Így ír már idézett levelében bizalmas rokonának, Kapy Sándornak:[921] „Az Istennek hála én egészségben vagyok. Császár a pert megengedte, fizetésemet és helyemet úgy és ott rendelte, amint szinte kívántam, Újvárban." Ugyanebből a levélből tudjuk, hogy öccsével sincs túl jó viszonyban, azért nem akar Egerbe menni, hogy ne kelljen vele egy városban lenni. Arról is beszámol, hogy Dobó Ferenc immár békülni akar, s hogy: „Ládd-é, ki csuda az Isten dolga? Én az én Istenemnek nem győzök elég hálát adni róla, mert immár lelkem csendesz. Szabadságot is adtak mindkettőnknek az házasságra." És hát ebben a levélben van a korábban már idézett, illusztris mondat, amely csak Losonczy Annával való tervezett házasságára vonatkozhat: „Ha az Isten Karácsonyig éltet, azt gondolom, hogy *nagy úr leszek,* ha egyébképpen nem is, *farkam után.*" (A kurzívval szedettek titkosírással.)

Érdemes ezt a levelet összehasonlítani Ungnad Dávidhoz írt latin nyelvű levelével, amely még a királyi kegyelem előtt íródhatott.[922] Így csak ahhoz lehet szólni, aki otthon van az illendő viselkedés tanában, a *civilitas*ban, akinek számára ez érték. „Bevallom, *az emberség ellen vétettem,* hogy mikor minap nagyságodtól oly jóakaratúan mint emberségesen ebédre meghivattam, annak ellenére, hogy megígértem, nem jöttem el: de ezt szeméremből tettem, amit nem tudom, parasztinak vagy együgyűnek nevezzek? Ugyanis, mikor útközben Pethő uramhoz betértem, és tőle meghallottam, hogy Nagyságodnál igen előkelő asszonyok társasága lesz együtt, megrettenve a szégyentől, hogy egyrészt ünneplő ruhám nincsen, másrészt, hogy az én mostani szerencsétlenségem képe vetődik fel, hazamentem, nehogy az én változatlan sorsom nyomorúsága bárkinek is csúfság és látványosság tárgyául szolgáljon. Eszembe jutott ugyanis az a gondolat, hogy részint a már elszállott viruló életem, részint jelenlegi nyomorúságos állapotom avval ellentétes és elütő képet mutat, minek gyászos gondolata úgy megzavarta lelkemet, annyira elvette minden jókedvemet, hogy azt gondoltam: a vendégség jókedve nehezen tud szomorúságomból felderíteni. Ennek okáért jobbnak láttam távol maradni, mint jelen lenni a vendégségen, annál is inkább, mert egyesek azt állítják, *hogy szépen*

---

919 Balassi, 1974, 423.

920 Illéssy, 1900A, 452.

921 Balassi, 1974, 391–394. Újvár itt Érsekújvár. A Haditanács jegyzőkönyve szerint Balassi 1588. februárjában kapja meg a végzést érsekújvári alkalmaztatásáról (Takáts, 1930, 169.) Jegyezzük meg, hogy e jókedvű levél éppen akkor íródik, amikor Balassi Bálintnak Végles és Liptóújvár ügyének általa kierőszakolt felülvizsgálata miatt a pozsonyi bíróságon kellett volna megjelennie, erről l. később.

922 Eckhardt a kritikai kiadásban (BÖM, I, 364–365) 1588. február 23. előttre (a kegyelem: február 8.) teszi a levél írását, azzal az indokolással, hogy a bécsi Haditanács jegyzőkönyvének a szőllősi jószágra, amelyet Balassi levele második részében kér, idevonatkozó adata február 28-án kelt. (Vö. Dézsi, 1923, II, 649.) Az ügy azonban már legalább 1588 januárja óta folyt (első adatunk, Eckhardt is idézi, január 23-i, vö. Illéssy 1900A, 452). Ekkor már megszületett az a kamarai döntés, amelyre Balassi utal. A fentiek alapján a levél logikus datálása: 1588 januárja, esetleg február legeleje; mindenképpen a megkegyelmezés ismerete előtt íródott.

hazudni nem vétek. De mégis, ha valami vétek van ebben a dologban, bízom benne, hogy Nagyságod nekem megbocsátja."[923]

Mit jelent az „*emberség* ellen vétettem"? Eckhardt pontosan fordít, a latinban: „Fateor me contra *humanitatem* egisse". Szenci Molnár Albert 1601-ben megjelent szótára szerint: Civilitas – emberséges, városi; civilitas – emberség; civiliter – emberségesen. Pápai Páriz Ferenc mintegy száz év múlva (1708): civilitatis – emberség, udvarosság; civilitates partes – az emberségnek minden része; civiliter – emberségesen, udvaroson.

Az *emberség*, a *humanitas* tehát az *urbanitas* és a *civilitas* megfelelője, s – magyar viszonylatban – az ezzel egyenértékű az „udvari jó mód"-é.[924] Ezzel áll szemben a „paraszti" vagy „együgyű" – a (sub)*rusticus*, az *ingenum*ot (tehetséget, képességet) nélkülöző.[925]

Balassi úgy tesz tanúbizonyságot a legmagasabb udvari illemben való jártasságáról, mint a korban talán senki: elegáns öltözet, udvari vígság,[926] udvari fiatalosság, ingenium és civilitas szükségeltetik hozzá – mindaz, ami jelen állapotában belőle hiányzik. A szakasz lezárásakor írt bölcsesség – *szépen hazudni nem vétek*[927] – pedig a trubadúrok jelmondata.

Ahhoz, hogy nagy úr legyen, s nem csupán egy remélt házasság révén, vissza kellett szereznie részben valóban nyomorúságos helyzete miatt, részben könnyelműségből eltékozolt birtokait. Minden követ megmozgat tehát, hogy újabb, az 1587 augusztusi ítéletnél számára kedvezőbb helyzetet teremtsen, szülessék „novum iudicium". Beadványaival végül is célt ér: 1588. március elsején Pozsonyban a bíróság, mintegy fellebviteli tárgyaláson, újra döntést hoz mind Végles, mind Liptóújvár ügyében.[928]

Ami most következik, az teljesen érthetetlen. Azt gondolhatnánk, hogy Balassi Bálint ezt a nehezen elért, számára egyetlen legális-jogi lehetőséget megragadva, ügyvédek hadával jelenik meg Pozsonyban, kamatoztatja érveit, retorikai képességeit. Ezzel szemben nem megy el, még ügyvédet sem küld. (Balassa András persze ott volt, ügyvédestül.) A törvények szerint még 14 nap állt a rendelkezésére, ám ezt sem használja ki.[929] Mindeközben békésen és megelégedetten ül Liptóújvár várában, mint ezt Kapy Sándorhoz írt leveléből és annak keltezéséből (március 7.) tudjuk.[930] Joó János – de hát nem is tehetett mást! – természetesen helybenhagyta a korábbi ítéletet, hiszen a panaszos semmilyen formában nem képviseltette magát. Balassi így ír erről – magyarázat nélkül hagyva a történteket – Mátyás főhercegnek már többször idézett iratában: „[…] az történt – akár rosszakaróim mesterkedéséből, akár az ellenem esküdött fátum miatt – hogy András uram meghallgatásom nélkül, az új ítélet napján, március elsején, bár az ügyet sem ő, a jelenlevő, sem pedig az ügyvédei útján is távollevő nem sürgette, felmentetett."[931] „Meghallgatásom nélkül" –

---

923 Balassi, 1974, 388–389.

924 Vö. Kőszeghy, 1999, 100.

925 Balassinál: „[…] quem an subrusticum vel ingenuum apellem nescio." BÖM, I, 364.

926 A II. részben lásd erről a „víg Juliáról" írottakat.

927 *„pulchre mentiri peccatum nullum esse"* BÖM I. 364.

928 Eckhardt, 1943, 142; Illéssy 1900A, 454–456.

929 Eckhardt, 1943, 142.

930 Balassi, 1974, 391.

931 Balassi, 1974, 418.

mert nem jelent meg, „ügyvédei útján is távollevő" – mert ügyvédet sem küldött, *de miért?* Erről mit sem mond Balassi Bálint. Egyetlen nagyon halvány nyom utal a válaszra. 1588. május 12-én királyi parancs érkezik Balassi Bálinthoz,[932] amelyben a király azt veti a szemére, hogy visszaél a törvényadta lehetőségekkel, *húzza az időt.* Talán arra számít, amit érvként a főhercegnek is ír: a nélküle hozott ítélet „az nem rendes törvényes perből [ahhoz ui. Balassi Bálint jogfelfogása szerint szükséges mind az alperes, mind a felperes megjelenése], hanem csupán a döntőbírák határozatából történt".[933]

Ősszel Balassa Andrásnak egy hozzá méltó ötlete támadt. Felajánlotta a kincstárnak, hogy elcseréli Véglest Liptóújvárra.[934] Úgy gondolta, két legyet üt egycsapásra: egyrészt, ha Végles ismét a királyé, a Véglesről a Balassi fivérekkel való vita egyszersmindekorra le kell hogy záruljon, másrészt így bizonyosan meg tudja szerezni Liptóújvárat, az esetlegesen nagyobb zálogösszeget ajánló vetélytársakkal folytatott küzdelem nélkül.

Az ötlet a kamarának is, Ernő főhercegnek is fölöttébb tetszett. A Balassi fivéreknek azonban nagyon nem. Annyi kárt okoztak Andrásnak, hogy az jobbnak látta elállni a cserétől.[935] De ekkor már Ernő főherceg nem engedett, szüksége volt Balassa András pénzére.[936]

Végles 1/3-át a király már visszaváltotta, 2/3-a volt Balassa András kezén, ez az eredeti zálogszerződés figyelembe vételével 10 600 magyar forint.[937] A megegyezés szerint (1588. november 1.) ezt az összeget őfelsége, miután Végles várát teljes egészében átvette, átírja Liptóújvárra, s miután Liptóújvár zálogbirtokosainak a zálogszerződés idejének lejártával Balassa András kifizeti a zálogösszeget (16 500 rajnai forint), teljes egészében zálogba kapja azt. Ehhez még Andrásnak fizetnie kell 4000 forintot, amelyet őfelsége a hadi költségek fedezésére fordít, s ezzel is növeli Liptóújvár zálogösszegét. Mivel Balassa András, az újonnan birtokba lépő, és Balassa András, a várat legalább 50%-ban (ha a Balassi Bálinttal kötött szerződést semmisnek tekintjük) birtokló ugyanaz a személy, ez elég jó üzletnek látszott: Liptóújvár zálogösszege 34 750 rajnai forintra nőtt, ahhoz, hogy teljes egészében Balassa András zálogbirtoka legyen, ugyan ki kellett még fizetnie 16 500 rajnai forintot, de ennek a felét sajátmagának.

Az 1588. május 12-i, fentebb említett királyi a leiratból tudható, hogy András kívánságára Balassi Bálintot öccsével együtt törvényszékbe idézik, immár mint alperest. Pozsonyban, 1589. március 19–20-án tartották meg az ülést, ahol csak Balassi Bálint jelent meg. Véglesről két napig disputált, kijelentve ugyanakkor, hogy kötbér (vinculum) kikötését nem fogadja el, Újvár ügyében pedig semmilyen egyezségre nem volt hajlandó.[938] Ezzel szemben Balassa András kijelentette, bármi legyen is az, aláveti magát a bíróság döntésének, mind Újvár, mind Végles ügyében, a lehető legsúlyosabb kötbér

---

932 Amelyet csak Károlyi tartalmi kivonatából ismerek: Károlyi, 1930, 128.

933 Balassi, 1974, 419.

934 Károlyi, 1930, 129–130.

935 Károlyi, 1930, 130.

936 Károlyi, 1930, 130.

937 Az összeget a „Liptóújvár" c. fejezetben ismertetett iratokból veszem. Az én számításaim szerint nem ennyi, hanem 11 600 magyar forint (21 721 rajnai forintot tekintve a zálogösszeg 100%-ának). Az eltérés okát nem tudom.

938 A nyitrai püspök március 20-i jelentése. Károlyi, 1930, 132.

mellett. A nyitrai püspük, a tanács elnöke, nem tud mást javasolni a bécsi kamarának: Őfelsége mihamarább váltsa vissza Liptóújvárt a Balassáktól, mert a két fél között az egyezség reménytelen, ha pedig Balassa András kapja meg a várat és birtokait, ismerve a fivéreket, vér fog folyni.[939] A jövőbe látott.

*

1588. áprilisában Balassi, ahogy szerette volna, 50 lovassal megkezdte érsekújvári katonáskodását.[940] Néhány hónapi érsekújvári tartózkodás után kitört a botrány.[941]

A vár kapitánya Ferdinando Zamaria/Samaria de Specia Casa volt, aki egykoron Balassa János alatt szolgált. Az olasz nevű, de már Magyarországon született (apja Komárom főépítésze), magyar anyanyelvű Samaria kiváló katona volt,[942] aki ekkorra tiszteletet parancsoló vitézi múlttal rendelkezett. 1565-ben a bársonyosi réten a törökök elfogták.[943] Úgy szabadult ki, hogy a budai pasa Salm Eck grófnak ajándékozta. A tatai vár kapitányaként (1567–1575) építtette 1569 körül a déli védművet („Ferrando-bástya"),[944] majd volt Csesznek várának kapitánya, 1577–1578 között komáromi főkapitány,[945] 1582-ig a komáromi naszádosok kapitánya,[946] furcsa módon (káderhiány) 1581 és 1589 között egyszerre volt a győri főkapitányságbeli Veszprém, illetve a bányavidéki generalátusba tartozó és a Dunától északra fekvő Érsekújvár főkapitánya, közben 1587-ben fogoly a portán.[947] 1578-ban mint Érsekújvár kapitánya részt vett Pálffy Miklós komáromi főkapitány hadjárataiban, 1581-ben Zsámbéknál Czobor Márton és Révay Lőrinc kapitányok seregével együtt a budai pasát verte meg,[948] 1586-ban, Szőny alatt Pálffy Miklós hadához, továbbá a győri és pápai kapitányok és Nádasdy Ferenc embereihez csatlakozott, Izsák fehérvári pasa fölött arattak nagy győzelmet. 1589 és 1593 között Veszprém főkapitánya volt, amelyet Kodzsa Szinán pasának, nagyvezírnek (1593–1595) 1593. október 6-án feladott, menekülése közben a törökök ismét elfogták, Belgrádban raboskodott, 1597-ben a Nebojsza toronyból kötélen leereszkedve tudott megszökni.[949]

E sikeres és bátor katona feleségével, leánykori nevén Zandegger Luciával, Balassi valami viszonyba keveredhetett. A hölgy korábban Wilhelm Scheuchenstuhlnak (1549–1587. június 19), a selmeci bányák kamarai igazgatójának volt a neje,[950] Balassi Érsekújvárba menetelekor a 27–28. évében

---

939 Károlyi, 1930, 131–132.

940 Dézsi, 1923, II, 619.

941 Eckhardt ennek időpontját 1588. tavaszára teszi (Eckhardt, 1943, 163). Későbbi cikkében némileg korigálja önmagát, és 1558 májusa–decembere között történtnek gondolja az esetet (Eckhardt–Komlovszki, 1972, 95).

942 Takáts, 1930, 140; Ungnád, 1986, 314–315.

943 http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/a_cseszneki_var

944 Jenei–Baranyai, 1957, 7.

945 Pálffy, 1997A, 284.

946 Ungnád, 1986, 315.

947 Pálffy, 1999A, 484. és 614. jegyzet; Pálffy, 1998; Ungnád, 1986, 315.

948 http://www.titoktan.hu/_raktar/rejtettek/Kemtort4.htm

949 BÖM I., 374.

950 Eckhardt ismertet egy emlékérmet (MNM), amelyet Wilhelm Scheuchenstuhl és Lucia Zandeggerin nevére verettek házasságuk alkalmából, a férjet 31, a feleséget 19

járt, fiúgyermeke[951] volt előző férjétől, és – figyelembe véve Scheuchenstuhl halálának az időpontját és a szokásos gyászévet – legfeljebb pár hete–hónapja lehetett Samaria felesége, vagy még nem is volt az, amikor a kapcsolat szövődni kezdett. Balassi az Érsekújvári szolgálatra áprilisban kapta meg a végleges parancsot,[952] májusban már mindenképpen Érsekújvárott kellett szolgálnia. Samaria kapitány és Zandegger Lucia esküvője pedig nemigen lehetett június–július előtt. Nem tudhatjuk, hogy Lucia korábban ismerte-e személyesen Balassi Bálintot, nevét azonban már a költő Érsekújvárba érkezése előtt hallania kellett. Például a nevezetes Sommerné-féle eset idején, 1583-ban, amikoris Besztercebánya városa valósággal visszhangzott Balassi nevétől, Lucia a város egyik legbefolyásosabb emberének volt a felesége, lehetetlen, hogy ne hallott volna a történtekről s annak főszereplőjéről.

A katonai erény és a férfias szépség nem esett egybe. Stephan Gerlach 1573-ban naplójába lejegyezte Samaria kapitány küllemét: Ferdinánd „alacsony ember, sűrű, fekete-barna nyírt szakállal, farkasbundában. […] Hasonlít Thury Györgyhöz, aki erős, szőrös, bárdolatlan ember volt, olyan, mint a medve. Pompával nem törődött, csak az istállókban feküdt a lovak között."[953]

A kapitány, aki a Gerlach jellemzésétől eltelt 14-15 évben vélhetőleg nem lett szebb, elűzte magától feleségét, Balassinak pedig megparancsolta, hogy takarodjon a szeme elől, s apja emlékének köszönje életét. A költő mindent tagad, vitatkozik, hivatkozik törvényre, jogra, Werbőczyre, hangsúlyozva, hogy már szolgálatba lépésekor vállalta, lemond mágnási előjogairól, katonai szolgálata idején hajlandó *bárkivel* (akár holmi Samariákkal) szemben törvényt állni. Szó szerint megismétli, mit korábbi ügyei kapcsán is mindig hangoztatott: „Ha rám bizonyulna a vád, kegyelmet nem kérek fejemnek."[954] A feldúlt olasz azonban nem a magyar törvényektől várja becsületének visszaállítását. Balassi álengesztelő, inkább sértő szavaival csak olajat önt a tűzre. „Az Istenre kérem, menjen el a szemem elől, mert ha nem venném tekintetbe, hogy az ő apja valamikor az én uram volt, nem volna ilyen jó dolga! Menjen a szemem elől!"[955] – üzeni újra a kapitány, s a költő végül kénytelen elhagyni Érsekújvárt. Samaria maga ugyan nem üldözi, de tisztjei Balassi után mennek, megsebesítik embereit, s többek közt egy szekér lisztet vesznek el tőle. Samaria a Balassi várbéli házánál található javakat is lefoglaltatja. Az érsekújvári vitézeken később a költő úgy állt bosszút, hogy amikor azok az eperjesi oktaviális székre igyekeztek, ahová a tör-

évesnek mondja, dátuma 1580. (Eckhardt, 1943, 162–163.) Ez az időpont azonban az érem veretésének ideje lehet, a házasságkötés ideje és helye: 1579. július 23., Bécs. Vö.: http://www.kalwang.at/chronik/scheuchenstuhl.htm

951 Vö. Eckhardt, 1943, 163: „(…) a magyarországi Scheuchenstuhl család Lucia első házasságából származik (…)" Kétségtelen, hogy egy azonos nevű familia még a 19. sz.-ban is magyar bányatiszteket adott (Vö. Vasárnapi Újság, 1859. aprilis 24., 17. szám.), de amennyire követni tudom, Lucia gyermeke, Hans Viktor Scheuchenstuhl (?–1641) az Osztrák kamara szolgálatában állt, és utódai is osztrák területeken ténykedtek. Vö.: http://www.kalwang.at/chronik/scheuchenstuhl.htm

952 Dézsi, 1923, II. 620.

953 Ungnád, 1986, 104–105.

954 Balassi, 1974, 396 (fordítás latinból). Az ügyhöz lásd Eckhardt, 1943, 161–163; Eckhardt–Komlovszki, 1972, 80–93; BÖM, I, 374.

955 Balassi, 1974, 396.

téntekért éppen Balassi idéztette be őket, útjukat állta, s az egykori bajtársak megismerkedhettek mind cifra szidalmaival, mind éles kardjával.[956]

Ami a dolog érdemi részét illeti, történt-e valami, s ha igen, mi, arról az ügyre vonatkozó egyetlen fennmaradt irat nem sokat árul el. Idézzük: „[…] egy papírban voltak bizonyos porok becsomagolva, melyeket orvosságként kell bevenni, mely papírban az volt írva, amint a tanú emlékezik, hogy aki azt tiszta borban veszi be, a bevétel után két óráig pihenjen, és végül áztatott kenyeret egyék. És hogy az asszony kérte, hogy bemehessen, mert ő is beteg, ha nem láthatja (köznyelven*: És hogy az asszony kérte, hogy bejöjjön, mert ő is beteg legyen, hogy nem láthatnája)*."[957] Számomra rendkívül zavaros: hol voltak ezek a porok? Balassinál? Erre lehet következtetni, de az irat ezt nem mondja. Mi közük az asszonyhoz? A szövegösszefüggésből kiragadva – ezt tette eddig az összes értelmező – persze a magyar mondat világos: az asszony (is) beteg lesz, ha nem láthatja (a porokkal magát kúráló) Balassit. Ez a vallomás mindenesetre megalapozottnak mutatja Samaria úr féltékenységét. Az egész ügy 1588 késő nyarán–kora őszén történhetett, az első hitelesen keltezett, az esetre vonatkozó irat 1588 decemberéből származik.[958]

Az Udvari Haditanács 1588–1589 között többször foglalkozott Samaria és Balassi viszályával, e – minősítése szerint – becsületbeli üggyel. Bizonyos, hogy megint nagy botrány lett, s bizonyos, hogy Balassi katonai karrierjének egy időre ismét befellegzett. Hasztalan igyekezett a Haditanácstól újabb alkalmaztatást kapni, borral és lovakkal volt kénytelen kereskedni.

„Ferdinánd úr – írja Ernő főhercegnek Balassi a magát mentegető levélben – az ő kitűnő feleségét, kit a ráfogott bűn gyanúja miatt elűzött magától, magához visszavette, vele új házaséletet kezdett, a régi sérelmek emlékét örök feledésbe temetvén."[959] Ez, szerinte, az ő teljes ártatlanságát bizonyítja. Mintha lenne némi éle az „az ő kitűnő felesége" kitételnek.

Egyértelmű bizonyítékunk nincs, számos jel utal azonban arra, hogy Lucia költészetbéli megfelelője: Célia. Csak annyi bizonyos, hogy több Célia-vers (és persze még több Julia-vers) íródott 1588-ban, akkor, amikor a *Szép magyar komédia* is, s több ének tanúskodik a dráma hatásáról. Ez az az időszak, amikor Zandegger Lucia és Balassi Bálint között – talán – valamifajta kapcsolat szövődött.[960]

1588–1589 telén Balassi Erdélybe utazgat, „jó hamar lovakért". Ne szépítsük, kupeckedésből akar némi pénzmaghoz jutni. Az *„Ó nagy kerek kék ég"* ezen, kolofonszerű utalása, úgy gondolom, szó szerint veendő. Mint ahogy az is, hogy „Más kegyes is engem szeret, de én őt nem, noha követ nagy híven".[961] Ha másra vágyott is, de legalább volt mellette valaki a mindennapokban.

---

956 Eckhardt–Komlovszki, 1972, 96.

957 Balassi, 1974, 398; a kurzívval szedett rész a latin szövegben magyarul. Az okmány egy jegyzőkönyv másolata, amelyet Klaniczay Tibor talált meg a nyitrai káptalan hiteles helyi levéltárában, majd Eckhardt ismertette és fordította le magyarra (Eckhardt–Komlovszki, 1972, 78–97). A latin szöveg, amennyire meg tudom ítélni, több helyütt elég zavaros.

958 Ekkor inti meg a Haditanács Balassit, hogy önkényesen semmit se tegyen Samaria ellen, várja meg a vonatkozó végzést. Takáts, 1930, 169.

959 Balassi, 1974, 403.

960 Kőszeghy, 1994B.

961 Balassi, 1974, 115.

Losonczy Anna 1589 szeptemberében a nagyreményű ifjúnak, a Balassi Bálintnál 13 évvel fiatalabb Forgách Zsigmondnak mondja ki a boldogító (és gazdagító) igent; mint Bálint írta: „az nyerhetetlen másnak adta magát."[962] Ha Balassi példás, epekedő és hűséges vőlegényhez illő életet élt volna ebben a két évben, Losonczy Anna valószínűleg akkor is máshoz ment volna férjhez, ám hősünk most sem tudott parancsolni a vérének, s Anna döntésében a Zandegger Luciával való, az Udvari Haditanácsot is foglalkoztató botránynak is része lehetett.

Az 1587–1589 közötti időszak Balassi költészetében mérföldkő. Ekkor, a Losonczy Anna kezéért indított ostrom kezdetekor határozta el, hogy eddig írt verseit ciklusokba rendezi, ekkor írta az ún. Julia-verseket, szám szerint huszonötöt, ekkor a *Szép magyar komédiá*t. Valószínűleg a versekbéli Juliának, az életbeli Losonczy Annának ajánlott verseskötet kiadására készült, s valószínűleg a kötet élére szánt metszetet is készíttetett magáról[963] (ez lehetett az előképe annak a 17. századi, a Balassák ősgalériájában fennmaradt, az Esztergomi Keresztény Múzeumban látható olajfestménynek, amely Balassi Bálint egyetlen, többé-kevésbé hiteles ábrázolása).[964] A versciklus, ha töredékesen is, de megőrződött a *Balassa-kódex*ben, amelyet a másoló bejegyzése szerint a „maga kezével írt könyvéből" írtak ki szóról szóra. Az olaszból eredetiből, Cristoforo Castelletti *L'Amarilli* című pásztorjátékból készült *Szép magyar komédiá*nak pedig két változata is ismert: a teljes szövegét tartalmazó *Fanchali Jób-kódex* (Bécs, Österreichische Nationalbibliothek) és az 1610-es években, Debrecenben kiadott nyomtatvány néhány lapnyi töredéke.[965]

Valedicit Patriae

1589 őszére Balassi számára nagyot fordult a világ: tisztség nem bízatott rá, elszegényedett, Losonczy Anna kikosarazta, mind Végles, mind Liptóújvár ügyében pert vesztett Balassa András ellenében.

---

962 *Hatvannegyedik,* 20. sor (Balassi, 2004, 157).

963 Horváth Iván, 1982, 77.

964 Vö. Buzási, 1988, 26—27; Szentmártoni Szabó, 1996, 255–259. A festmény az 1640-es évek végén készülhetett, együtt Balassa Ferenc, Balassa Menyhárt és Balassa II. András képével. A 19. században még a Balassák kékkői várának ebédlőtermében lógott, a családi ősgaléria részeként. 1870 körül az alsóhrabóci Balassa-kastélyba került át, majd 1938-ban adta Ragályi Ferenc az esztergomi Balassa Bálint Irodalmi Társaságnak.

Balassi Bálint ábrázolása a kor hagyományait követi: bal kezét kardja markolatán tartja, jobb kezében vezéri bot. Jobb keze mellett a háttérben gyémánt forgós, tollas süveg és könyv. A könyvből szalag lóg ki, amelyen felirat: *Arte et Marte.* (Ezt Szabó Géza hendiadioinnak értelmezi, azaz szerinte a jelentése: „vitézi mesterséggel".) A kép felirata: „VALENTINUS BALAS A GYARMATH CAPITANEUS AGRIENSIS, IN EXERCITU MATTHIAE ARCHIDUCIS CHYLIARCHA, IN ASSUETU [=ASSULTU] STRIGONIENSIS DEPUGNATIONIS TURCIS TRAIECTUS, GLORIOSE PRO PATRIA OCCUBUIT 1594. AETATIS SUAE 33." A feliratból következően az az előkép (metszet? miniatűr?), amelynek alapján a képet festették, 1587–1588-ban készült.

965 RMNy 1172. Mind a *Balassa-kódex*ről, mind a benne megőrződött versekről, mind a *Szép magyar komédiá*ról lásd a II. részt.

Balassi a menedékhelynek tekintett Lengyelországba készül. A Nagyciklus utolsó versei közül a 60.-at, a 62–63.-at és a 65.-et keltezi, így szinte rávezet minket Lengyelországba menetelének időpontjára; az utolsó versben pedig búcsút mond hazájának, barátainak, mindenkinek, aki kedves neki *(valedicit patriae, amicis iisque omnibus, quae habuit carissima)*, és beígéri versei elégetését. A halotti búcsúztatóra rájátszó forma is erősíti a szerelmesétől megválni kénytelen zarándok, bujdosó képét.

Két korabeli forrás is, nyilván *nem függetlenül* Balassi szándékától, szinte romantikus keretbe helyezi Balassi elbujdosását. Az egyik Forgách Simon 1589. szeptember 26-án, Surányból írt levele Pálffy Miklósnak: „[…] gyalog követem […] Hibbén Balassi Bálintra találkozott volt, és igen jól tartotta. Végre szolgáinak osztotta minden marháját, és csak másodmagával, egy rossz paripán és egy rossz bőrdolmánban ment Késmárkká. Énnékem, a fiamnak [Forgách Zsigmondnak] és az feleségének [Losonczy Annának] örökkön-örökké való szolgálatját üzente. Kérdette tőle, hová megyen, hogy énnékem tudja mondani. Azt mondta, hogy oda mégyen, ahová a két szemével lát. Azt is mondta, hogy egy nemesember volt véle. Annak az útban azt beszéllette, hogy Krakkóba mégyen, és ott öltözik olasz ruhába,[966] és úgy indul el onnét. Kérdette: hová mégyen? Azt mondta, hogy az tengeren túl mégyen, és soha ez országba többé nem jű, és hogy ezt sírva beszéllette volna, és az nemesember is sírt volna rajta, és hogy Késmárkra sem tért volna bé, hanem menten-ment volna mellőle."[967] A másik Illésházy István 1589. szeptember 29-én Rózsahegyen kelt (latin nyelvű) levele, melyben így számol be az Alsó-ausztriai Kamarának: „Ezen a vidéken az az újság, hogy Balassi Bálint átadta összes jószágait öccsének, Balassi Ferencnek, ő maga pedig egészen egyedül, lóra ülvén, éjnek idején eltávozott ebből az országból Krakkó felé. Írt nekem is, hogy ha addig meg nem hal, négy évig nem jön Magyarországra. Bujdosása okául felhozza Balassa Andrást, aki jószágaira tör, s akit nagyon fenyeget, és Ungnad Kristóf özvegyét, aki nem akart hozzámenni feleségül."[968] Forgách Simon átlát Balassin, így folytatja: „[…] hiszem, jobb volt volna szolgáival igen jó szervel most Lengyelországba kancellárius hadába menni, a holott úrrá is lehetett volna, ha emberséget mívelt volna."[969] Sőt, mintha a közeljövőt is kitalálná, így folytatja: „De amint mutatta magát, nincs módja, hogy messze ment légyen, hanem csak lappagni akar köztünk ez praetextus [ürügy] alatt, hogy exiliumba [számkivetésbe] megy."

Hazája elhagyását házassági tervének kudarcával és András fondorkodásaival magyarázta, tudatosan építve önnön fikciós, lovagi életrajzát. Az említett „négy év" már 1577-ben írt levelében megfogalmazódik, vajon mit akar mindig következetesen éppen négy évig csinálni Lengyelországban?

A zarándokká levésnek azonban, helyesen céloz rá Forgách, alapvetően más, prózaibb oka volt: bizonyosan tudjuk, Balassi Bálintnak Jan Zamoyski

---

966 Azaz Krakkóból Olaszországba szándékozik menni – nehéz másképpen érteni.

967 Tóth István, 1975, 61–66.

968 BÖM, I, 410. – Illéssy, 1898, 22–23.

969 Gömöri, 2005. A Pálffy Miklósnak írt levélrészletet, valamint azt a Balassi-verssort, miszerint a költő „világ határira való bujdosásra" keservesen indulna („Nyolc ifju legén…") már Varjas Béla így kommentálta: „az egész „kibujdosás" tehát álcázása annak, hogy Bálint valójában a lengyel kancellár szolgálatába akart szegődni." Varjas, 1976, 609. – Tóth István, 1975, 61–66.

lengyel kancellárhoz írt leveléből,[970] hogy egy tervezett, lengyel vezetésű török-ellenes hadjárathoz akart csatlakozni,[971] amely azonban elmaradt. Gömöri György megtalálta azokat a királyi számadáskönyveket, amelyek a tervezett hadjárathoz toborzott katonák zsoldjáról tartalmaznak kimutatásokat. Ezek között van az alábbi bejegyzés: „Wesselényi Ferenc úrnak foglalóul, ezer lóra, amelyek már ott voltak a magyar határon Balassi úrral, és 169 gyalogosra, akiket a Hetman úr [Zamojszki] őméltóságához küldött, kiadott 2276 złoty 12 és fél groszyt."[972] A ló vélhetőleg lovasnak értendő, ezek szerint Balassi valóságos kis hadsereget toborzott.

Tette[973] a Habsburg-Magyarországon árulással ért fel: Ernő főherceg 1590. május 9-én Bécsben kelt parancsa meghagyja a kapitányoknak, hogy fogassák el azokat, akik Lengyelország számára katonákat toboroznak, május 21-én pedig megismétli a parancsot, Nyári Pált és Dóczy Imrét külön is megfenyegetve.[974]

Balassi Bálint végképpen elveszti a fejét: 1589 november végén, Lengyelországban duzzogva, sértő levelet ír Ernő főhercegnek, ezért majd 1592-ben, Eperjesen nyilvánosan kell bocsánatot kérnie. Levelében ilyen, mélyen igaztalan mondatok vannak: „De már az csudálatosnak és tűrhetetlennek látszik előttünk, hogy véglesi részünkről egy hanggal sem válaszol Fenséged, holott az egész Magyarország tudja azt, hogy az a vár minket és Balassa Andrást egyenlő jogon illet, *mi azt sem per útján, sem egyébként el nem vesztettük, hanem Fenséged tőlünk erőszakkal ragadta ki.*"[975] Szinte megsajnáljuk Balassa Andrást, aki ugyancsak Ernő főhercegnek írja, megfáradtan, rezignáltan: „[…] mert Bálint mindent mindig kétségbe von, és soha semmiféle ítéletbe nem nyugszik bele",[976] ezért a számos megnyert per ellenére beleegyezik, hogy újratárgyalják, mint írja, „nemcsak a véglesi ügyet, hanem mindent, ami köztem és öcséim között vitás és megvitatható",[977] annak érdekében, hogy mindörökre törvényesen lezáruljon a vita.

Balassi hetekig Wesselényi Ferencné Szárkándy Anna vendégszeretetét élvezte Dembnóban (itt jegyezzük meg, hogy Szárkándy Anna és Célia

---

970 Dembno, 1590. május 9. Balassi, 1974, 408–409; BÖM, I, 375–376.

971 Hárman is hívták: Báthory András, Mikolaj Zebrzydowski és Wesselényi Ferenc. Vö. Gömöri, 1999, 63.

972 Gömöri, 1999, 63–64.

973 Egy toborzólevelét ismerjük, Balassi, 1974, 411. Így szedegette össze az embereket: Kürtössy Zsigmondhoz

„Köszönetem után szerető Zsigmond uram, az Isten töltse be minden kívánságodat. Továbbá ez levélvivő embertül izentem, kinek mind az magam állapatjárul s mind az te magad hasznárul Kegyelmed higgye meg szavát, és az minemű jó szerencsét Isten elődbe mutatott, ne rázd el magadrul, egy nyár nem sokat teszen. Isten kegyelmeddel.

Dátum Krakkó, 16 április anno 1590

Régi barátod

Gyarmati Balassi Bálint

Ha jó választ teszesz ez levelembe, hitemre, tisztességemre fogadom, hogy három ház jobbágyot adok, ha bejüssz, valahol szinte szereted jószágomban."

974 Takáts, 1930, 147.

975 Balassi, 1974, 403.

976 Eckhardt, 1943, 150.

977 Eckhardt, 1943, 150.

azonosítása minden valószínűség szerint téves),[978] majd Krakkóban, Báthory András környezetében tűnt fel. Többnyire Krakkóban tartózkodhatott.[979] Sokat gondolhatott haza, 1590-ben Krakkóból így írt öccsének: „[…] ne véljen, uram, senki oly bolondnak, hogy ha ott kinn [a királyi Magyarországon] tisztességesen szolgáltatnának velem, hogy örömesben az szolgálatban, mint az versfaragásban nem foglalnám az elmémet. De ha nem szolgáltatnak velem, meggyek [mit tegyek]? Az hibei bíróságot vegyem-é fel? Nem illik. Megházasodjam-é? Annak ellent mondtam. Azért, uram, így lévén az dolog, hogy meg sem házasodhatom s az szolgálatra sem lévén hivatalom, nem jobb-e itt, kisebb bosszúsággal s *elmémnek vékony törődésével urakkal s hercegekkel való nyájasságban az időmet elmúlatnom*, mint otthon csak sanyarságban és morgolódásban? Bezzeg, ha valamely szorgos gondot bíznának reám, mint Tatát vagy Palotát, ahol kínkíntelen distrahálnom kellene az elmémet az Virtus gyakorlására, elhadnám Krakkót érette, s úgy el is távoztathatnám az emberek rágalmazását […]"[980]

Nagyon őszinte szavak ezek, pontosan tükrözik a költő lelkiállapotát, vágyait.

1590 végétől, 1591 elejétől a braunsbergi (braniewói) jezsuitáknál tartózkodott. Elmélkedésre alkalmas hely volt ez, még a katolikusokkal kevéssé szimpatizáló, református Szepsi Csombor Márton is igen nagy elismeréssel szólt róla: „Vagyon az apácáknak egy klastroma és egy temploma benne, az jezsuitáknak pedig szép és nevezetes kollégiuma. Ebben eleitől fogva az magyar úrfiak, főképpen az erdélyiek tanultak. Mindenféle tudományokkal tündöklik az skóla, minden arsnak külömb, külömb szép auditóriuma. Ott létemben az páterek negyvenhaton voltanak, kik bennünket emberséggel fogadtak, az skólának minden részébe elhordoztak. Vittek az bibliotékában is, azmely szép könyvekkel rakva […]."[981]

Januárban Braunsbergből írt levelet Rimay Jánosnak, és küldött újévi ajándékként verseket és két könyvet, az egyik Machiavelli *Discorsi*jának latin fordítása volt.[982]

*

Rimay Jánosnak, a 16–17. század egyik legjelentősebb költőjének nevét, nem véletlenül, még csak egyszer írtuk le, amikor főleg neki tulajdonítottuk a már a 16. században megszülető Balassi-mitológia szerzőségét. Pedig, elsősor-

---

978 Vö. Kőszeghy, 1994B, 250–251. Eckhardt így halad a bizonyosság felé: 1941-es kötetében, mint 1943-ban írja: *„megkockáztatta"* a Célia=Wesselényiné Szárkándy Anna azonosítást (Eckhardt, 1943, 195), érveit még 1943-ban sem tarthatja perdöntőnek, hiszen így fogalmaz: „ha ez a *feltevésem* megállja a kritikát" (Eckhardt, 1943, 196), azonban, anélkül, hogy újabb érvei lennének (a legfőbb régi érvről pedig, a „magyar szózat" dallásáról kiderül, hogy tévedés), 1951-ben már tényként, kijelentő módban közli, hogy „[…] itt szeret bele a vár úrnőjébe, Wesselényiné Szárkándy Annába, kit azután Coelia néven énekel meg". (BÖM, I, 258.) 1994-es cikkemre válaszolt, védelmébe véve a Célia=Wesselényiné koncepciót Gömöri, 1999, 49–61. Érvei nem győztek meg. Természetesen az általam felvetett Zandegger Lucia azonos Céliával ötletet sem tartom bebizonyítottnak.

979 Gömöri is így gondolja, vö.: Gömöri, 1999, 60.

980 Balassi, 1974, 413,

981 Szepsi Csombor, 1979, 144--145.

982 Balassi, 1974, 414; Radvánszky, 1904, 253–254. A Machiavelli-műről lásd alább.

ban Eckhardt kutatásainak köszönhetően, közismert, hogy ez az első költő-barátság irodalmunkban, ez az első vállalt, hangoztatott mester-tanítvány viszony.

Balassi Bálinttól a Rimayak vonatkozásában mindössze egy adománylevelet ismerünk, amelyet 1586. május 6-i kelettel a nyitrai káptalan állított ki Rimay Istvánnak. Ebben Balassi Bálint neki adományozza „a Liptó vármegyei Dowalow faluban lévő kőházat minden tartozékával, továbbá a Nógrád-megyei Alsó-Esztergár falut 5 népes jobbágytelekkel, ezek összes hasznával, szántóföldd el stb." Az indokolás szerint Rimay István egyrészt apjának, Rimay Gergelynek Balassa János szolgálatában tanúsított hűségéért, másrészt önnön érdemeiért, azért, mert „kora ifjuságától kezdve becsülettel, jámborul, szorgalmasan és buzgó igyekezettel mind mostanáig szolgálta és szolgálja"[983] Balassi Bálintot, kapta a felsoroltakat.[984] Rimay Gergely Balassa Jánosnak, Rimay István Balassi Bálintnak volt az íródeákja, Rimay János Gergely fia, István öccse.[985]

A két költő kapcsolatára vonatkozó *minden forrás, minden nyom* Rimay Jánostól ered. A fentebb említett levélről is – létét nem kívánjuk kétségbe vonni – Rimay János számol be, mint ahogy a *Balassa-kódex*ben a Rimay verseit megelőző bejegyzés is vélhetőleg tőle (annyi bizonyos, hogy nem Balassitól) származik, akárcsak a Balassi fivérek halálára írott emlékversben a *„Végtelen irgalmú…"* kezdetű zsoltárhoz fűzött jegyzet és maga a *Balassi-epicédium*. Rimay János valóban mindent megtett azért, hogy a nagy költő fénye őreá is hulljon.

Egyetlen olyan irat sincs a felsoroltak között, amelyből ne Rimay János nagyszerűsége derülne ki. Balassi, ha ezek a források hitelesek, el volt ragadtatva ifjú, nálánál majd húsz évvel fiatalabb barátjától. (Rimay János 1569-ben vagy 1573-ban született.)[986] Vegyük sorra ezeket, tendenciózusan kiragadva a Rimay-vonatkozásokat:

Rimay gyermekkori tevékenységéről a Rimay-féle tervezett Balassi-kiadás előszavában ezt olvashatjuk: „[…] része vagyok annyiból ez énekeknek én is, hogy tíz-tizenkét esztendős korombeli ítíletemmel is munkálkodott ezeknek némelyikébe, én igazgatásomnak bocsátotta meg efféle ép írásit is örömest, kikbe semmi igazgatás sem láttatott szükségesnek lenni […]"[987]

Ugyancsak a Rimay-féle Balassi-előszó ismerteti az 1591 januárjában, Braunsbergből kelt, fentebb említett levelet:

„Kegyelmednek új esztendőbeli kedveskedő ajándékom emlékezetire küldtem két könyvet is. Elolvasván mindvégig kegyelmed, kérem kegyelmedet, írja meg felőlök való tetszését és opinióját. Igazán írhatom kegyelmednek, hogy semmi írás-olvasásból efféle politiai tiszteknek igazgatása módjában annyit én nem okosodtam, mint ez egymással ellenkező két autornak írásából. Küldtem kegyelmednek magam elméje faradékiból vágatott rövid három énekecskémet is, de magának kegyelmednek, kérvén[988], hogy természetekben való neveléssel ékesgettessék s tudja őket magánál tartani s igazgatni is Kegyelmed. S nevetem

---

983 Balassi, 1974, 361–362.

984 Thaly, 1890, 692–693; BÖM, I, 347–348. Az idézet részek az eredetiben latinul, Thaly fordítása.

985 A családi viszonyok Szepessy Tibor közleményéből ismertek (Szepessy, 1978).

986 1616-ban 43 évesnek mondja magát (Balassi Zsigmond hűtlenségi perében), Justus Lipsiusnak viszont azt írja, hogy 1569-ben született. Vö. Rimay, 1992, 278.

987 Dézsi, 1923, I, 8.

988 Eckhardt emendálása, a korábbi kiadóknál még: „tudván".

azokat s búsulás nélkül sem szenvedhetem, akik akármi írásimot is elméjeknek csómos pórázára kötvén sok igéknek változtatásával (obruálván sensusit) vesztegetik, fesletik és ízetlenítik, és az mellett engem való rágalmazásokkal, nyelveknek hegyeit is fenik. Mit írjak azért, hanemhogy énnékem elég az, ha kegyelmed és egyebek, kik ollyak mint kegyelmed, azaz quorum nativa virtus aliis quoque virtutibus est cumulata [akikkel velük született az erény és más erényekkel vannak elhalmozva], szerettek, és ha kegyelmetek elméjéből ki nem kopik az emlékezetem, megmaradván kegyelmeteknek kedve is hozzám, instar omnium vos mihi tres quatuorve estis [minddel felértek ti hárman-négyen]…"[989] A levél létezését az is bizonyítja, hogy az elején említett, Rimaynak küldött két könyv közül az egyik, Machiavelli *Disputatio de Republica Romanorum* című műve 1938-ban, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum Könyvtárából előkerült, s a provenienciáról két bejegyzés is tanúskodott: „Generoso domino Joanni Rimaj Hunc librum perpetui signat'(?) amoris" -- ebben Balassi kézírását vélte felismerni a könyvet felfedező Herepei János, továbbá Rimay írásával: „Hunc librum Generosus ac Magnificus Dominus Valentinus Balassa de Gyarmath mihi Joanni Rimaio Craccouia Mense Januario Anni 1591 eo fine misit, ut … Joan. Rimai mp."[990]

E levél két, *egymással nem teljesen* azonos változatban ismert,[991] Rimay egyrészt idézi a tervezett Balassi-kiadás előszavában, másrészt (és kicsit másképpen) idézi a Nádasdy Tamásnak ajánlott apológiatöredékben. Az nehezen hihető, hogy Balassi két, nagyobbrészt szó szerint azonos levelet írt volna, bizonyos, hogy Rimay stilizálási gyakorlatának maradt ránk két példánya. Apróbb eltérés, hogy az előszó *„pruszországi Pranszpergából"*, a bejegyzés *Krakkóból* küldöttnek tudja a könyvet.[992]

A Nádasdy Tamásnak ajánlott apológia töredékében: „[…] engem érdemem fölött böcsülött, s valamikor szembe [volt] velem, ő mindenkor bizonyította arról való szíve nehezlését, hogy ő velem fogyatkozott állapatja miatt kedve szerént való jókot nem mívelhet, sőt az én szerencsémnek az keménységével az ő szerencsétlenségét is mindenkort vigasztalta: »Ha teneked, mondván, az szerencse hamis, s az emberek abba nem esmernek, ami vagy és volnál, mit bánkódom, ha énhozzám kemény, és ha nem közli is velem semmi böcsületes ajándékát. Valamikor vagy láthatlak, vagy emlekezem felőled, mindenkoron vigasztalom mind magamot veled etc. «"[993]

A *Balassa-kódex*ben: „Balasi Bálint is így szólott felőle éltiben (mond): Ha úgy mégy elő dolgodban azmint elkezdtíl gyakorolván azt, nem hogy el nem érkeznél víle, de meg is fogsz haladni. Sőt halála óráján is őtet vallotta Balasi helyében valónak lenni, kérvén arra, hogy az ő halálát verseivel ékesítse meg. Kit véghez is vitt Rimay János, mely írását a több éneki után helyheztettünk."[994]

Foglaljuk össze, sűrítve a dicséreteket: Rimay már 10-12 éves korában javítgatja Balassi verseit, a költő később is őt kéri, hogy igazgassa meg

---

989 Balassi, 1974, 414.

990 BÖM, I, 381.

991 Mindkét változatot közli Balassi, 1974, 414–415.

992 Csak jegyzetben: a *„magam elméje faradékából vágatott"* jellegű stíl Rimay szájába nagyon illik, Balassiéba alig.

993 Rimay, 1992, 9.

994 *Balassa-kódex,* 148.

költeményeit; Balassi szerint Rimay egyszerűen el van halmozva erényekkel, azon 3-4 társ közé tartozik, akik többet érnek mindenkinél; Rimay látása vagy akár csak a rá való emlékezés a költő vigasza; látván, hogy Rimayval igaztalan a sors, e mellett Balassi bajai eltörpülnek; meg fogja őt Rimay haladni, jósolja; halálos ágyán pedig mintegy utódjául jelöli, őt kéri, hogy halálát verselje meg; Rimay írásainak helye rögtön Balassiéi után van.

S ismétlem: mindezt kizárólag Rimaytól, illetve a *Balassa-kódex*ből (ahová szintén –közvetve – Rimaytól kerülhetett) ismerjük, Balassi soha, sehol nem említi tanítványát-követőjét, a vele egyenrangúnak tartott ifjabb költőtársat.

A fentiek hangsúlyozásával nem az a célunk, hogy a költő-barátságot kétségbe vonjuk, vagy hogy Rimay állításait alapjaiban kérdőjelezzük meg. Csupán arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy meglehet: ez a rajongás a Rimay által vázoltnál egyoldalúbb lehetett, s Rimaynak Balassi híre-neve terjesztésében[995] megvolt a maga sajátos szempontja, önérdeke.

*

Lengyelországban írta Balassi *Kegyelmes Isten*… kezdetű versét, amelynek kolofonja szerint: „Ezeket írám az tenger partján, Oceanum mellett, / Kilencvenegyet mikor jedzettek másfélezer felett."[996] Az utóbbi években többfordulós vita zajlott le Szentmártoni Szabó Géza[997] és Gömöri György között arról, hogy az idézet *„az tenger partján, Oceanum mellett"* kifejezését hogyan is kell érteni. Szentmártoni Szabó szerint ténylegesen óceánról van szó, Balassi az Atlanti-óceán partján, valahol Európa nyugati részén járhatott, sőt valószínű, hogy utazása során a híres spanyolországi zarándokhelyre, Compostelába is eljutott.[998] Gömöri szerint[999] viszont az „Oceanum" itt a Balti-tenger szinonimája. Majd így folytatja, elfogadva vitapartnere azon álláspontját, hogy nem tudjuk, 1591 ősze előtt merre járt Balassi (Szentmártoni Szabó 1591 tavaszára vagy nyarára datálja az általa vizionált nagy utazást, a Compostelába való zarándoklatot):[1000] „Valóban, »lyuk van az életrajzban«, amelynek betöltésére csak különlegesen szerencsés kezű kutató találhat valamilyen választ. Szentmártoni Szabó viszont gondolt egy nagyot és merészet, és két szóra alapozva épített fel egy érdekes, de úgy hisszük, elhibázott elméletet."[1001]

Gömörinek igaza van, a semmilyen adattal alá nem támasztható spanyol út egyszerű fantazmagória. Az azonban nem bizonyos, hogy az életrajzban itt hiátus van. Eckhardt Sándornak hívják azt a „szerencsés kezű" kutatót, aki már 1943-ban ezt írta: „Bálint ezekben az években [1591–1592] öccsének mintegy fiskálisa és levelezője lett. Minden beadványt ezután ő ír, ő fogalmaz, olykor öccse helyett írja is alá. […] Balassi Bálint kezétől való, az aláírást leszámítva, az a levél is, amelyet Ferenc öccse *1591 május 9-én* intéz a szepesi kamarához. (A pozsonyi kamara előző napon kelt levelében még Lengyelországban tudja Bálintot!). […] *A lengyel földről hazajött bátya tehát ott ődöngött öccse háza táján Eger-*

---

995 A nyomtatott hagyomány elemzésénél erre még kitérünk, lásd a II. részben.
996 *Balassi*, 2004, 224.
997 Szentmártoni Szabó, 2004. 20—25 és Szentmártoni Szabó, 2005C, 32-33.
998 Vö. még: Kovács–Szentmártoni Szabó–Várkonyi, 2005, 224–228.
999 Gömöri, 2005; Gömöri, 2002.
1000 Kovács–Szentmártoni Szabó–Várkonyi, 2005, 228.
1001 Gömöri, 2005, 30.

ben."[1002] (Kiemelések tőlem – K. P.) Hogyan mondta is Forgách Simon? „Nincs módja, hogy messze ment légyen, hanem csak lappagni akar köztünk (…)"[1003]

Ellene vethető a fentieknek: abból, hogy az említett levelek kézírása bizonyosan Balassi Bálinté, még nem következik feltétlenül, hogy itthon volt: Küldhette a leveleket (postán, barátaival) öccsének Lengyelországból is. Lehet, de nem ez a valószínűbb.

Balassi Bálint lengyelországi tartózkodását lényegében addig nyomon tudjuk követni, amíg Lengyelországban volt. Amíg szervezi a zsoldossereget (levelek Dembnóból, Krakkóból), ellátogat a braunsbergi jezsuita kollégiumba. Ahogy a szejmben eldől – és 1590/91 telén eldől –, hogy nem lesz semmi a tervezett törökellenes hadjáratból, Balassi hazatér Magyarországra.

Ezalatt Nagyszombatban, az esztergomi érseki szentszék előtt, folyt a házasság pör,[1004] az 1591. szeptember 26-i ítélet szerint Balassi Bálint és Dobó Krisztina között „semmilyen törvényes és isteni törvényeknek megfelelő házasság nem történhetett és együttélésük vérfertőző, az isteni akarattal és a kánoni törvényekkel ellenkező együttélés volt." Az ítéletet Kutassy János pécsi püspök, esztergomi érseki vicarius generalis hozta.[1005] Balassit infámiában elmarasztalják.

Dobó Krisztinának már korábban engedélyezték, hogy újra férjhez mehessen. Balassinak is tetszett – 1591-ben – az ítélet, igyekezett a saját hasznára fordítani. Ettől kezdve tartja magát nőtlennek, amit Balassa Andrással szembeni perében mindig hangsúlyoz.[1006] Legényemberként ismét joga volt Liptóújvárhoz, hiszen az egyezség szerint Balassa András csak Bálint megházasodása után léphetett Liptóújvár birtokába.

1592 januárjában, Nagyszombatban, szokásos meggondolatlanságával, keresetet adott be a szentszéknél Losonczy Anna ellen.[1007] Hogy pontosan mi volt a per tárgya, nem tudjuk, az idevonatkozó iratok elvesztek. Valami becsületbeli ügy, ha hinni lehet annak a későbbi bejegyzésnek, amely szerint az „infámia" bűnének vádja alól mentették fel Losonczy Annát. Az alperes februárban fölkereste Báthory István országbírót, hogy Balassi Bálint házassági ítéletének másolatát megszerezze. Az eredményt nem volt nehéz előre látni: a Balassi által Losonczy Anna ellen indított perben Kutassy János vikárius (ugyanaz, aki korábban Balassit házassága kapcsán infámiában elmarasztalta) kimondta, hogy Balassi vérfertőző és infámiába esett, így perképtelen. Losonczy Annának azonban ez nem volt elég, az egykor, mintegy tíz éve kölcsönadott (és persze soha vissza nem kapott) 1400 forint fejében Balassi a szerződésben lekötötte 200 jobbágyát telkestül; a felmérgesedett asszony most az országbírótól kéri a végrehajtást. (Noha elrendelik, nincs nyoma, hogy végbe is ment volna, Losonczy Anna talán futni hagyta az immár szánalmas egykori udvarlót.)

1002 Eckhardt, 1943, 153. Jegyezzük meg, hogy Balassi Bálint és Ferenc kézírását nem lehet összetéveszteni: Ferencé mindig, kivétel nélkül, szinte olvashatatlan macskakaparás, Bálinté jól olvasható, kiírt írás.

1003 BÖM, I, 410

1004 A világi hatóságok, mint említettük, már kimondták a válást.

1005 Eckhardt, 1943, 122; Bónis, 1976, 672–673.

1006 „[…] mivel én agglegény vagyok" – írja 1591 októberében Mátyás főhercegnek. Balassi, 1974, 419.

1007 Eckhardt, 1943, 187–189.

A fentieknél érdekesebb, hogy Balassi bizalmi embere, ügyvédje, Pécsi Lukács. A század legnagyobb magyar költőjének és jelentős katolikus prózaírójának kapcsolatára eddig nem figyelt fel a kutatás. Márpedig *ez* a Pécsi Lukács egészen bizonyosan *az* a Pécsi Lukács.[1008]

1592 augusztusában Balassi (vagy egy másik Balassi Bálint?) Kolozsvár vendége volt.[1009] Éppen abban az évben tartózkodott a városban, amikor, mint már említettük, megjelent itt az *Euryalus és Lucretia* újabb, az előzőknél teljesebb szövegű változata. Lehet, hogy véletlen.

Liptóújvár

1589-ben lejárt Liptóújvár zálogba adásának ideje, a király Balassa János halálától (1577) számított 12 évig hagyta az örökösök kezén. Balassa Andrásnak a Balassi fivérek ellenében utoljára a pozsonyi országgyűlési törvényszék ítélte (1589. okt. 27.) meg, hogy iktattassék be Liptóújvár, Hibbe, Verbic, Plostin, Illanó, Dovalló és Wichodna helységekbe.

Az alábbiakban – Illéssy János forrásfeltáró munkájára hagyatkozva[1010] – megkíséreljük legalább ennél az egy pernél (amely Balassi életében a legfontosabb volt) regesztaszerűen, részletekbe menően (ugyanakkor teljességre nem törekedve) is elmondani az időnként már-már tragikomikus eseményeket.

1589 és 1591 között lényegében az történt, ami ilyenkor szokott: az ügyetlenkedés, a kamara pénztelensége, a zálogbirtokosok merev ellenállása húzta az időt. 1591-re azonban minden rendeződni látszott, és Szentmiklósi Pongrácz Mihály alispán Pruzsinszky Miklós szolgabíróval, továbbá számos tanúval megjelent Újvár Balassa András részére történő beiktatásán.

Innentől lássuk a regesztákat:

1591. február 21. Liptóújvár felé, a Bielán átvezető hídon Balassi Ferenc emberei katonai erővel elűzik a fentebb említett alispánt és kíséretét, a beiktatás nem sikerül.

Az alispán ezek után kéri a főispánt, hogy rendeljen ki karhatalmat.

1591. február 22. Mátyás főherceg a kamarának:

Ismeretes a Balassa Andrással kötött egyezség Véglesről és Újvárról. A magyar tanácsosok határozata szerint Balassa Andrásnak már le kellett volna tennie inskripcionális összeget. Mivel ez nem történt meg, nem lehetne-e másnak adni e várakat?

1591. február 28. Balassa András levele az Udvari Kamarához: elmondja, mi történt február 21-én az alispánnal, kéri karhatalom kirendelését.

1591. március 4. A Magyar Kamara válasza Mátyás főherceg február 22-i kérdésére:

Noha Balassa András rosszul cselekedett, de nehogy injuriára hivatkozhasson, még egyszer fel kellene szólítani, hogy rakja le az összeget. Ha nem tenné, akkor őfelsége annak adja a várakat, akinek akarja. Ugyanakkor felhívják a figyelmet Balassa Ferenc országszerte ismert katonai érdemeire,

---

1008 Részletesebben a II. részben, a *Balassi és Pécsi Lukács* című fejezetben.

1009 Kiss–Ötvös, 1991, 588–589.

1010 Illéssy, 1901, 328–348, 455–468.

amelyekre való tekintettel engedtessék meg neki még egy ideig az Újváron lakás, nehogy idegen szolgálatba (nyilvánvalóan: a lengyelekhez) kényszerüljön állni.

1591. március 5. Balassa Ferenc kérvénye a királyhoz:

Kifejti, mennyi bajt szenvedett Balassa Andrástól, mennyi kára származott abból, hogy az inskripcionális összeget András még nem rakta le, s kéri, hogy Újvárat a zálogösszeggel azonos összegért elzálogosíthassa, oly feltétellel, hogy ha András az inskripcionális összeget leteszi annak, akinek Ferenc elzálogosította, a zálogba vevő per nélkül visszaadja a várat. Ha meg András nem váltaná vissza, legyen szabad neki, Balassa Ferencnek visszaváltani. (Ezt a szöveget bizonyos, hogy háttérben maradni kívánó Balassi Bálint fogalmazta! A Balassi fivérek itt még elismerik András jogát a zálogbavételre.)

1591. március 11. Ernő főherceg megparancsolja Balassa Andrásnak, hogy tegye le a pénzt legkésőbb az eperjesi nyolcados törvényszéken, mert ha nem, mással fog őfelsége tárgyalni.

1591. március 30. Istvánffy Miklós nádori helytartó parancsa a pozsonyi káptalannak:

Balassi Ferencet nehéz anyagi helyzete az inskribált összeg felvételére kényszeríti. Ezért a fiskus azonnal fizesse ki neki az Újvárért járó összeget. Ha a várat nem váltják vissza, félő, hogy Balassi Ferenc elzálogosítja.

1591. április 1. Az Udvari Kamara a Magyar Kamarának:

Véleményezésre küldi Balassa András indignálódott levelét, melyben az kifejti: megkapta a parancsot, hogy Újvár és Végles inskribált összegét tegye le. Ámde a különböző bírósági ítéletek és igen hosszú procedúrák után Végles summája neki ítéltetett, hasonlóképpen Újvár fele,[1011] ámde amikor az utóbbiba beiktatása lett volna – és itt elmondja az 1591. február 21-i eseményeket… Neki csak kára van: Véglest már 2 éve átadta, 4000 forintot kifizetett, ám Újvár mégsem az övé. A további pénzeket is hajlandó letétbe helyezni, azzal a feltétellel, hogy rögtön birtokba helyezik, és minden további pereskedés ellen biztosítják.

1591. április 2. A Magyar Kamara Mátyás főhercegnek:

Balassa Ferenc embereinek (vö. 1591. február 21.) a viselkedéséről megoszlanak a vélemények, mindenesetre a kamara nézete szerint itt az ítélet *turbálása* történt, tehát karhatalmat kellene igénybe venni. De mivel a Balassák csak zálogként bírják a várat, elég különleges dolog lenne, ha őfelsége saját várát venné be, gyakorlatilag ostrommal. Ezt elkerülendő azt javasolják, hogy őfelsége rakja le a propalatinus kezébe az inskribált összeget, ezután a vár őfelségéé, annak adja, akinek akarja, s végre megszabadulhat a bajkeverő Balassáktól. A javasolt eljárásban ne gátolja meg őfelségét, hogy a kincstárban erre nincs pénz, a kamara bármikor talál olyan megbízható embert, aki lerakja ezt az összeget.

1591. április 6. Mátyás főherceg a Magyar Kamarához:

Érti, érti, de aki hajlandó lerakni a pénzt, milyen feltétellel tenné? Kötelezvényre adná 2 vagy 3 évre? Vagy amíg pénze ebben az ügyletben

---

1011 Azaz Balassa András Balassi Bálint kívánságának megfelelően felvette az újvári zálogösszeg negyedrészét, s visszaadta Balassi Bálintnak a tőle vásárolt újvári birtokrészt. Bár az erre vonatkozó iratokat nem ismerjük, de a fentiek bizonyosnak tekinthetők, hiszen Balassa András nem Újvár 75%-át, hanem csak 50%-át tulajdonolja 1591-ben.

fekszik, addig Újvárt zálogként kérné? Mert az utóbbi esetben csak nagyobb lenne a baj: Balassi Bálint és Ferenc lármázna, hogy ők, mint állítják, ősi, atyai követelésüktől fosztattak meg, Balassa András pedig azért reklamálna, mert ítéletben szerzett javát vették el. Kérdés: lehet-e Balassa Andrást arra kényszeríteni, hogy a már meghozott döntéssel nem törődve, alávesse magát a propalatinus ítéletének? András a megnyert per ítéletének végrehajtását kéri, de a fivérek a táblához fellebeztek. Ezen fellebbezés ellenére elrendelhető az ítélet karhatalommal való kikényszerítése? Balassi Ferenc, többszöri megintésünkre, ugyan lemondott a várról, de azzal a feltétellel, hogy ha május 1-ig nem kapja meg az inskripciót, elzálogosítja a várat. Ez utóbbi megengedhetetlen.

1591. április 9. A Magyar Kamara Mátyás főhercegnek:

Újat mondani nem tudnak. A Balassi fivérek örökös lármája nem érdemel figyelmet, hiszen szó nincs ősi javakról, őfelsége csak azt veszi vissza, ami az övé. Ez egyébként kötelessége is, hogy végre kivegye a szerencsétlen jobbágyokat a jobbágynyúzó Balassák kezéből. Helyeslik, hogy a vár és tartozékai feldarabolását őfelsége nem akarja, érdemes lenne Illésházy ajánlatát – aki hajlandó lerakni a zálogösszeget – megfontolni. A Balassák minden jogi lehetőséget többszörösen kimerítettek.

1591. április 13. Mátyás főherceg a Magyar Kamarához:

Értjük, megint ugyanazt mondjátok, mint idáig. Arra válaszoljatok, amit kérdeztem! Lehet-e Balassa Andrást arra kényszeríteni, hogy az eddig hozott ítélettől függetlenül alávesse magát a propalatinus döntésének?

1591. április 19. A Magyar Kamara Mátyás főhercegnek:

Balassa András nem kényszeríthető arra, hogy új ítéletnek vesse alá magát. Balassi Ferenc apellálása semmit nem ér, hitvány prokátori fogás. Főispáni vagy főkapitányi segítséggel az ítéletet végre kell hajtatni. Azért, hogy Balassi Ferenc ne merje elidegeníteni a várat, mellékelten küldjük egy tiltó parancs fogalmazványát, továbbá a pozsonyi káptalan előtt tiltakozunk ezen elidenítés ellen, s erről a káptalan útján a propalatinust is értesítjük.

1591. április 22. Rudolf rendelete Balassi Bálinthoz és Ferenchez, amelyben eltiltja őket az elidegenítéstől. Ha ennek ellenére mégis megtennék: az ilyen szerződés semmis.

1591. június 5. Rudolf rendelete Illésházy István liptói főispán és Pálffy Miklós pozsonyi főispán, főkamarás, dunáninneni főkapitány, újvári főkapitány részére: vessenek már véget a komédiának, ha kell, karhatalommal, de helyezzék birtokba Balassa Andrást Balassi Ferenc ellenében.

1591. augusztus 26. Az Udvari Kamara előterjesztése a királynak:

Illésházy úgy nyilatkozott, hogy ehhez a feladathoz ő nem elégséges. Pálffy pedig egyrészt kifejti, hogy a parancs elsősorban a főispánnak szól és nem neki, másrészt ő személy szerint a katonai beavatkozást nagyon megfontolandónak tartja. A fegyveres fellépésnek nagyok a költségei, megszenvedi a szegénynép, s ez esetben, hacsak nem akarnak szégyent vallani, a legjobb, legerősebb haderőt kellene Újvár alatt csoportosíttatni, ezt a török bizonyosan kihasználná. Különben is elég különös, hogy őfelsége saját várát veszi ostrom alá. Legjobb volna, ha az inskribált összeget leraknák, s a felek azt felvennék.

Balassi Ferenc ellentmond a vármegye végrehajtásának, mert az ügy még nincs jogilag lezárva. Aki be nem fejezett ítéletet akar végrehajtani, az ország törvénye értelmében hűtlenség bűnébe esik.

A királyi helytartó tanácsostársaival együtt úgy véli, hogy a Balassák közti per végérvényesen lezárult, érvényt kell szerezni az ítéletnek, s ez a főispán dolga. Végső soron a katonai karhatalomnak kell beavatkoznia.

A kamara az utóbbi javaslatot ajánlja elfogadásra, a király ki is adja az ilyen irányú újabb parancsot a főispánnak.

Mielőtt még ez az újabb parancs megérkezne Illésházyhoz, ő már tollat (de fegyvert nem) ragad, s az alábbi levelet írja Pálffy főkapitánynak: „[…] Azt parancsolja őfölsége, hogy Újvárt armis [=fegyveresen] megszálljam, és Balassa András sententiáját exequáljam [=ítéletét végrehajtsam]. Jóllehet a parancsolat szegény Balassa András[1012] nevére vagyon, a végébe az vagyon írva, hogy ha én ölég nem leszek reá, tehát kegyelmed, mint ország kapitánya, exequálja. Azért én kegyelmednek tudtára adom, hogy a sententia inexecuta [=az ítélet nem hajtható végre], a viceispán nem járt el juridice benne. Ha reá mennék, és reá hínának Balassa Bálint, interceptio castri nota infidelitatis, a várszállás is nem globis játék, vérontás nélkül meg nem leszen, mert ez Balassa Bálint ugyan megesküdt én előttem, hogy halálig meg nem adja, hanem az ő fölsége inskripcionális leveléhez tartja magát. Azért én elégtelen vagyok annak a várnak a megvételére, félek az utol ütő pálcától is: a törvénytől. Hanem kegyelmed lássa, mit cselekszik, én kegyelmedre hagytam. Csak azon kérem kegyelmedet, ha a vármegyéből kihozza az éhhel holt népet, ne szállítsa kegyelmed az én jószágomra, mert ott közel vagyon, hanem szállítsa kegyelmed az Újvár tartományra. Ám pusztuljon az ő fölsége jószága, ha úgy tetszik jobbnak némelyeknek. Kegyelmednek az ország törvénye szerint, a maga személye szerint ott köll lenni, de jól meglássa kegyelmed, mit cselekeszik, pört ne csináljon kegyelmed magának és gyermekinek. Én ölégtelen vagyok reá és reá nem megyek. Tudtára akarám kegyelmednek adnom. Immár lássa kegyelmed, mit cselekeszik. […]”[1013]

1591. december 27. Pálffy Miklós Ernő főhercegnek:

Pár hónapja ő is, Illésházy főispán is parancsot kapott, hogy szerezzenek érvényt a királyi parancsnak a Balassa fivérek ellenében. Kész engedelmeskedni, de teljesen világos, egyértelmű, minden egyéb értelmezést kizáró utasítást kér. Nem akar parancsot szegni, de gondolják meg, mennyi ágyút, lőport, katonát kellene egy ilyen ostromhoz kivonni, továbbá nyilvánvalóan keresztény vér ontatna kereszténytől, amelytől irtózik.

1592. január 17. A nyitrai püspök Ernő főherceghez:

A bírói ítéletnek ugyan mindig érvényt kell szerezni, de az újvári dologban nagy nehézségek vannak. *Balassi Bálinttól a vármegye erővel nem tudja elvenni Újvárt,* ide nem lándzsa és kard, hanem hadsereg kell. Csak baj származna az ostromból: a török kihasználná, a jobbágyság még jobban elnyomorodna, s keresztény vért kellene ontani. Javasolja, hogy szelídebb módot válasszanak: őfelsége rakja le a az inskribált összeget, s a felek hívassanak fel a pénz felvételére.

1592. január 21. A Magyar Kamara Ernő főherceghez (már Balassa András halála után):

1012 Azért szegény, mert 1591. október 21-én, a levél írása előtt egy nappal elhunyt.

1013 Balassi, 1974, 426–427; BÖM, I, 411 (mindkét kiadásban a levél keltezése fent: Bazin, 1591. október 22., a levél végén: 22 Decembris 91); Illéssy, 1901, 335 (keltezés szintén október: „22 8-bris 91”). Mivel a szakírók rendre Illéssy adatát veszik át, az ettől való eltérést sajtóhibának vélem. Az eredetit nem láttam.

Újvár és Végles szerződéseiben nincs szó Balassa András örököseiről. Vajon ennek ellenére az örökösöket megtartja-e e birtokokban felséged? Mindenesetre az ellenérték jár nekik, ezt legjobb lenne a propalatinusnál letétbe helyezni, és majd az ő ítélete nyomán lesznek kielégítve a veszekedő felek. Végles ügyében Balassi Bálint és Ferenc perújítást kért és kapott, a hozandó ítélet dönt majd.

1592. január 28. Illésházy kérvénye a királyhoz:

Magának kéri Újvárt, azonban bírói úton, az ostromot semmiképpen nem javasolja.

1592. április 12. A Kamara kb. ugyanazt mondja, mint egy évvel korábban:

Noha az ítéletnek érvényt kell szerezni, s ha kell, ostrommal visszafoglalni a várat, mégis, a békés megoldás kedvéért őfelsége tegye le a propalatinusnak a pénzt, a kamara fog találni olyan embert, aki ezt leteszi, és végre őfelsége szabaduljon meg a Balassák zaklatásától.

1592. április 15. Rudolf császár Ernő főherceghez:

Figyelembe véve Pálffy Miklós és a nyitrai püspök levelét, Mátyás főherceg javaslatára úgy dönt, hogy ragaszkodik a Balassa Andrással kötött szerződéshez. Újvár tehát Balassa András örököseié, akik azonban kötelesek a Balassa János örököseit illető pénzt letétbe helyezni.

1592. április 23. Az Udvari Kamara Balassa András örököseinek, Balassa Imrének és Zsigmondnak:

Értesíti az örökösöket, hogy mihelyst lerakják az 16 500 forintot, és Véglest visszaadják, szabadon birtokukba vehetik Újvárt.

1592. április 25.

Balassa Zsigmond és Imre köszönik a királyi kegyet, de ezekkel a kikötésekkel ők ezt el nem fogadhatják. Ők az *egész* inskripcionális összeget nem tehetik le, hiszen Újvár fele már nekik jogérvényesen megítéltetett, miért fizetnének az egészért? Továbbá a szerződés szövegében is javítani szeretnének olyan részeket, amelyekbe ellenfeleik belekapaszkodhatnak. Ami Véglest illeti: már rég átadták őfelségének, és a 4000 forintot is kifizették, sok káruk is származott ebből. Az újvári összeg *felét* azonnal lerakják, amint Újvárban birtokukba kerülnek. (Jegyezzük meg: *ez az egyetlen jogszerű álláspont*.)

1592. június 6. Az eperjesi oktáva határozata:

Balassa Zsigmondnak és Imrének teljesen igaza van. Ennek az igazságnak érvényt kell szerezni, ha kell, karhatalommal is.

1592. július 27. Ernő főherceg a kamarához:

Most akkor melyik megoldást javasoljátok? Ostrom legyen, vagy őfelsége rakja le az inskripció összegét, s a Balassák keressék a pénzhez való jogukat? Továbbá: mi legyen a Balassi Bálint és Ferenc által már elidegenített újvári javakkal? Hogyan lehetne ezeket visszaszerezni?

1592. július 31. A Magyar Kamara véleménye:

A fegyveres beavatkozás túl nagy kárt okozna, őfelsége tegye le a pénzt, és vegye vissza a várat. A pénz felét egyszerűen adják oda Balassa András örököseinek, hiszen az bizonyított, hogy a vár fele az övék. A másik fele Balassa János örököseit, Bálintot és Ferencet illeti, akik, ha nem akarnák átvenni a pénzt, ezzel nem akadályozhatják meg a vár visszavételét.

1592. augusztus 27.

Illésházy ismételten a vár visszaváltását ajánlja Nürnberger Lőrincnek, a királyi kamara titkárának. Ő hajlandó a pénzt letenni. Ebből a labirintusból szerinte nincs más kiút.

1592. szeptember 10. Ernő főherceg a királynak:

Csekély változtatással Illésházy ajánlatának elfogadását javasolja .

1592. november 23. A kamara Illésházynak:

Őfelsége elrendelte Újvár visszavételét a Balassáktól. Illésházy az ígért pénzt, ha még mindig ez a szándéka, 3 hónap alatt tegye le a propalatinus kezéhez, s akkor zálogjogon bírhatja a várat.

1592. november 26.

A kamara az összes érdekelt felet egyenként értesíti: őfelsége vissza akarja Újvárt váltani. Az inskripcionális összeget a propalatinusnál vagy helyettesénél helyezi letétbe. A visszaváltás határideje 1593. március 1-je. Akkor jelenjék meg mindenki, aki a pénzre igényt tart.

1592. december 5. A Magyar Kamara Mátyás főhercegnek:

Jelentik, hogy felszólították Illésházyt, ígéretének megfelelően fizessen Újvár inskripciójára 13 200 forintot (=16 500 rajnai forintot), Véglesére 10 600 forintot és további 4000 forintot (a „hadikölcsönt"), „alterius summa"-ként pedig 3884 forintot, mindösszesen tehát 31 684 forintot, 1593. március 1-jére, amikorra is az inskripció felmondatott. Illésházy kész fizetni, de korábbi ajánlata szerint, azt mondja, hogy ő a 13 200 forintot és a 4000 forintot vállalta. A véglesi inskripció és egyéb összegek fizetését viszont nem. (Magyar forintban, ahhoz, hogy rajnai forintban kapjuk meg az összegeket, 1,25-el szorozni kell. A Kamara álláspontja jogszerű, ahhoz, hogy valaki Újvárt zálogba kapja, egyrészt ki kell fizetnie az eredeti zálogösszeget [13 200, 50-50%-ban oszlik meg Balassa András örökösei és a Balassi fivérek között], másrészt az újvári zálogösszeget növelő véglesi zálogösszeget [10 600+4000, 100%-ban Balassa András örököseit illeti], és a 3884 forintot kitevő illéteket.)

Mi legyen? Mivel mind a 31 684 forint a még Balassa Andrással kötött szerződés értelmében Újvárra íratott, Illésházy az általa letett 17 200 forintért e várat megkaphatja-e? S akkor őfelségétől követeljék a hátralékot Balassa András örökösei? Illésházy arra hajlandó, hogy ha bárki leteszi a 31 684 forintot, s ebből ő megkapja a maga 13 200+4000 forintját, ő annak a várat átadja.

Továbbá: ki fizeti a közreműködők (propalatinus stb.) fáradozásának költségét?

1592. december 16. Mátyás főherceg a Magyar Kamarának:

Mindent összezavartok!! Illésházyval csak az újvári 13 200 forintról kellett volna tárgyalni, a véglesi dologról nem! A cél, hogy Illésházy kezébe csak ideiglenesen jusson Újvár, addig, amíg Balassa János örököseivel mindent tisztáznak. Balassa András örököseivel a Véglest és Újvárt illető szerződés fenntartandó, s amint Illésházytól a vár visszavétetik, megvalósítandó. A 4000 forintot ne fizesse ki Illésházy, hiszen a Balassa-örökösök nem kérik, hanem meg akarnak maradni a szerződésben.

1592. december 16.

A kamara egy Balassi Bálint által megküldött perből értesül arról, hogy az Újvárhoz tartozó egyes részek idegen kézbe kerültek. Illésházyt mint leendő tulajdonost kérik meg, hogy bölcs belátása szerint cselekedjék. A Balassi Bálint és Ferenc kontra Kubinyiak, Szentiványiak ügyről van szó.

1592. december 31.

A Magyar Kamara bemutatja az Istvánffy propalatinushoz intézendő parancs fogalmazványát. E szerint 1593. március 1-jén menjen Liptó vármegyébe, s a kezébe kapott pénzből Újvár várát a Balassáktól a kincstár részére foglalja vissza.

1593. február 1.

A tárgyalások lassúsága miatt nem lehetett a zálogszerződést időben felmondani, ezért a dátumot március 1-ről június 1-re módosítják. Erről a kamara értesíti a feleket. Illésházynak azzal indokolják a halasztást, hogy egyrészt Balassáék megígérték az ügy rendbehozatalát, másrészt az országgyűlés miatt most a propalatinus sem ér rá.

1593. március 5.

Balassi Bálint és Ferenc újabb ajánlatára,[1014] mely szerint megígérik a Balassa András által kifizetett 4000 forint, továbbá a véglesi rész kifizetését, amennyiben továbbra is Újvárban maradhatnak, Mátyás főherceg azt válaszolja, hogy őfelsége már eldöntötte a vár visszavételét, amelynek június 1-jén meg kell történnie.

1593. április

Készülődés Újvár átvételére, az átvevő bizottság kijelölése, a bizottság utasításának szerkesztése stb.

1593. május 17. Az Udvari Kamara a Magyar Kamarának:

Az Újvár átadásával kapcsolatos bizottsági utasítást aláírták. Illésházy kívánságát, a fűrészmalom és az erdők helyreállításáról majd később tárgyalják, előbb legyen már az ügy a Balassákkal befejezve. Az átadás esetleg néhány nappal halasztható, már csak azért is, mert részben új helyzet van: Balassa András örökösei már hajlanak rá, hogy lerakják az inskribált összeget. Ha ezt megteszik, és ha az atyjukkal kötött szerződést betartják, mellőzni lehetne Illésházy ajánlatát.

1014 Balassi, 1974, 432–433. Az idevonatkozó (az eredetiben latin) levél (1593. március 5.):

„Fenséges herceg, kegyelmes urunk!

Hogy Fenséged Újvár birtokát három hónappal javunkra meghosszabbította, adja Isten, hogy vérünk hullásával megszolgálni tudjuk. De Fenségednek alázatosan könyörgünk, kegyeskedjék az igazságért, mint ahogy kegyesen megígérte, a véglesi ügyben köztünk és Balassi Zsigmond között a nádori helytartó úr előtt ténylegesen, már a mostani ülésszakban új ítéletet elrendelni, különösen mivel e vár tulajdonjoga Ő Felségére tartozik, akinek tudni rendkívül fontos, közülünk kinek kell azt védeni; legyen hát ez ügyben, kérjük, külön bíró Fenséged, hogy végre minden ember előtt ismeretes legyen, hogy néhai Balassa András csak az övét, vagy a mienket is eladta az átírandó véglesi porcióból? Ha ellenben most az országgyűlés színe előtt ezen ülésszakban ezt az ügyet, vagyis a pert, melyet Balassa Zsigmond húz-halaszt, elvégezni nem lehetne, ne űzessünk ki Újvárból ítélethozatal előtt, hanem inkább Ő Felsége kegyelméből megerősíttessünk, különösen, mert előttünk sohasem volt és lesz kétséges, hogy a véglesi ügyet egy óra leforgása alatt el lehessen dönteni. Közben igyekezni fogunk, hogy azt a 4000 forint összeget, melyet Újvár megváltására Balassi András Ő Felségének megvásárlás címén lefizetett, visszafizessük, és a véglesi porciót is, ha az ellenfél, mint reméljük, ügyét elveszti, Ő Felségének átengedjük az újvári beírt összeg növelésére, különösen, ha az újvári birtokot Ő Cs. Felsége (amely kegyért alázatosan könyörgünk) nekünk, míg élünk, beírni kegyeskedik. Kegyelmes válaszát várjuk. Fenségednek alázatos és hű szolgái

Balassi Bálint és Ferenc"

1593. május 19. A Magyar Kamara szerint Balassa Zsigmond és Imre fentebb leírt kérése teljesíthetetlen, mivel Illésházyval már megkötötték az egyezséget.

1593. május 23. Mátyás főherceg instrukciója az újvári vár június 1-ji átvételével kapcsolatosan Baranyay Bálint magyar kamarai tanácsosnak és többi kiküldött társának. Az átadásra hívják meg Balassi Bálintot, Ferencet, illetve Balassa Zsigmondot és Imrét. Ez utóbbiak tegyék le a pénzt (tehát a Magyar Kamara véleménye ellenére mégsem az Illésházy-féle ajánlat nyert), a biztosok a felszabadult várat adják át Balassa Zsigmondnak és Imrének, a jobbágyokat hívják össze, és véssék eszükbe, hogy mostantól kezdve Balassa Zsigmond és Imre a földesuruk. Az utóbbiakat valamelyik hiteles helyen eskettessék meg, hogy a szerződést pontosan betartják, Véglest átengedik, és mihelyt őfelségének tetszik, Újvárt is – a zálogösszeg ellenében – per nélkül átadják. Ellenkező esetben elvesztik a zálogösszeget.

Készítsenek új leltárt, az új tulajdonosok kötelezzék magukat, hogy semmit a helyéről el nem visznek, el nem idegenítenek. Szükség esetén készítsenek új urbáriumot.

Az Újvártól – a Balassák hibájából, gondatlanságából – elszakított területek kérdését próbálják rendezni, ezek értékét vonják le a Balassi Bálintot és Ferencet illető pénzből, azzal, hogy ha visszaszerzik e területeket, megkapják a pénzt.

A Balassi Bálint és Ferenc által emelt épületeket, beruházásokat vizsgálják meg, becsüljék fel az értéküket, vizsgálják ki, hogy jobbágyi közmunkával vagy egyéb módon épültek-e, feltétlenül szükség volt-e megépítésükre, vagy csak kényelmi célokat szolgáltak, végül, mindent mérlegelve, becsüljék fel, hogy a Balassi fivéreknek ezekért jár-e, s ha igen, mennyi fizetség.

Kitér még az utasítás az új tulajdonosok egyéb kötelezettségeire is. Látható: a főherceg *immár bizonyos volt a vár átvételében,* s nagyon gondos utasítást szerkesztett.

1593. június 1.

Alapi Balogh Albert ítélőmester szerint az alábbiak történtek:

Ő, Baranyay Bálint kamarai tanácsos és még számos bizottsági tag, a szomszéd földesurak megjelentek a kitűzött napon Újváron. Mivel a várba nem engedték be őket, egy közeli faházban szálltak meg. Először Baranyay Bálint kamarai tanácsos felszólította Balassi Bálintot és Ferencet, hogy az inskribált összeget vegyék fel és a várat őfelségének adják át. A fivérek ügyvédje, Andaházy András erre azt válaszolta, hogy ügyfelei mindig hűséges alattvalói voltak őfelségének, most is engedelmeskednek, de a hozzájuk intézett parancsban az van, hogy nekik a propalatinus kezéből kell felvenni a pénzt, s a várat is annak kell átadniuk. Figyelmeztették a Balassiakat, hogy ne próbálják meg ilyen trükkökkel húzni az időt. Balassi Bálint és Ferenc végül is készek lettek volna a pénzt felvenni és a várat átadni, beleegyeztek, hogy Baranyay Bálint a zacskóban lévő színarany váltságösszeget az ítélőmester előtt letegye, hogy azt azoknak adja, akiket illet. Ekkor megszólalt Balassa Zsigmond, néhai Balassa András fia, bejelentve, hogy a pénz felére igényt tart, hiszen neki érvényes ítélete van arról, hogy a vár fele az övé (és Imréé), s mint ismeretes, ezt csak azért nem hajtották végre, mert a beiktatásnak Balassa Ferenc ellenszegült. Felszólalt Böki Paczoth András is, hogy az ő feleségének, továbbá özv. Forgách Miklósnénak, néhai Balassa János leányainak a Balassi fivérekkel azonos rész

jár, és felmutatta Fejérkövi István királyi helytartónak az asszonyok részét követelő parancslevelét. Balassi Bálint és Ferenc azt válaszolták, hogy a pénz csak nekik adassék, ők majd megegyeznek lánytestvéreikkel. Baranyai válasza, hogy nem tartozik rá, hogyan osztozkodnak a pénzen, ezt majd az ítélőmester dönti el, akinek a kezéhez a pénzt adta. Neki az a dolga, hogy miután lerakta a pénzt, átvegye a várat és tartozékait. De a három fél tovább követelte a maga részét, és nem akarták elfogadni az ítélőmester illetékességét. Az ítélőmester kijelentette, nem akar olyanok felett ítélkezni, akik előre kijelentik, hogy nem fogadják el illetékességét az ítélkezésben. Javasolja, hogy halasszák el őfelsége június 26-án Pozsonyban tartandó tanácskozására, melyen a felek jelenjenek meg.

Másnap Baranyai ismételten megkísérelte a vár birtokbavételét, felszólította Balassi Bálintot és Ferencet, hogy adják át a várat, hiszen ő deponálta a pénzt az ítélőmesternek. Azonban a Balassi fivérek azt válaszolták, hogy az ítélőmester tegnapi halasztó javaslatát fogadják el, továbbá a véglesi dolog rendbe hozását is ehhez az ügyhöz kapcsolják. Baranyai őfelsége nevében protestált – majd távozott.

1593. június 18. Mátyás főherceg a Magyar Kamarához:

Mellékelten küldi Balassi Bálint kérvényét, melyből látható, mit ajánl Véglesért és Újvárért. Ugyancsak küldi Balassa Zsigmond és Imre levelét, az ő ajánlatukkal. Véleményt kér: hogyan lehetne már végre ezt az áldatlan ügyet befejezni?

1593. június 20. Illésházy a Magyar Kamarának:

Figyelmezteti a kamarás urakat, hogy a liptói nemesek bizonyos havasok és erdők tárgyában a Balassi fivérek ellen hozott ítéletet végre akarják hajtani, az újvári jobbágyok bírságával és homagiumával együtt. Ez mintegy 7000 magyar forint, amely a jobbágyokat és a kincstárt, mint Újvár leendő urát, meglehetősen súlyosan érintheti. A fiskus viszont még egyelőre birtokon kívül van, így nemigen tud pereskedni, el kellene tehát érni, hogy amíg nem kerül vissza őfelségéhez Újvár, a pert függesszék fel.

1593. június 22. A Magyar Kamara Mátyás főherceghez:

Nincs más út, hogy ezt a hosszan húzódó kellemetlen ügyet befejezzék, mint amelyet az ítélőmester is javasolt, őfelsége tanácsosai, az ítélőmesterek és más törvénytudók döntsék el, hogy a letett pénzből kit mennyi illet. És a Végles miatti viszály is, amelyet Balassi Bálint állandóan hozzákapcsol Újvár ügyéhez, befejeződhet ezen urak ítéletével. Aztán, ha Újvárat visszaváltotta, annak adja őfelsége, akinek akarja, akár a mostani tulajdonosoknak, hiszen Balassi Ferenc olyan vitéz katona, hogy inkább kellene meghívni, mintsem elküldeni, de adhatja őfelsége akár Balassa András fiainak is.

1593. július 1. Pozsony. Balassi Bálint Batthyány Ferencnek:

„[…] az jó király az nemzetemnek s magamnak is jó szolgálatjáért, sok költségéért ím csigává teszen, mert sohonnai vagyok és ez egy lakóhelyem is elkelvén tőlem,[1015] csigává kell lennem, hátamon leszen házam: Amely jámbor csigát kíván, bár ne kapálja az szőlők tövét érte, hanem egyék én bennem ezután, mert én innetova csiga leszek."[1016]

1015 Ezzel szemben éppen ez idő tájt fordul a fivérek javára az ügy. Vö. az 1593. július 3-i irattal!

1016 Balassi, 1974, 438.

1593. július 1.

A magas kamarai bizottság jelenti Mátyás főhercegnek, hogy parancsára ítélkezni akartak a Balassák-ügyében, de mivel a felek nem voltak hajlandók egyezkedni, s Balassa Zsigmond nem engedte, hogy a véglesi dolgot összekapcsolják az újvárival, nem tudtak határozni. Nincs más ötletük, mint hogy őfelsége rakja le az inskribált összeget a propalatinus kezébe, s tőle az inskripcionált birtok tulajdonosai vegyék át, ezzel a vár visszakerül őfelségéhez. Márpedig Újvár inskripcionális tulajdonosai: Balassi Bálint és Ferenc. Őfelsége megbízottjának ezek részére kellett volna letenni a pénzt, tekintet nélkül arra, hogy más is igényt formált rá. Az utóbbi igények elbírálása a propalatinus ítélőmesterének kötelessége. A propalatinus és az ítélőmester utasítandó, hogy ismételjék meg az eljárást, de pontosan a királyi parancs szerint járjanak el, azaz az ítélőmester vegye át a pénzt a kamara megbízottjától, a megbízott pedig vegye át a várat a Balassi fivérektől. Ha más is igényt tart a pénzre, forduljon az ítélőmesterhez, az döntsön a követelésükről, de ez nem akadályozhatja a vár átadását. Ami a Balassiak esetleges károkozását illeti, mivel erről a zálogszerződésben nincs szó, ha van ilyen követelése, őfelsége csak rendes per útján érvényesítheti. Balassa Zsigmond és Imre illetlen és jogtalan kifejezésekkel teli levelét olvastuk, hogy illő példát statuáljunk, először is be kellene záratni e levél hozóját.

1593. július 2. Balassa Zsigmond és Imre Mátyás főherceghez:

Tiltakoznak a tanács fenti álláspontja ellen, amely ellentétes a törvényes ítélettel. Ők követelik eme törvényes ítélet – amelynek alapján Újvár fele az övék – végrehajtását.

1593. július 3.

Ernő főherceg pártfogólag terjeszti a király elé Balassi Ferenc kérvényét, hogy miután ő és testvére, Bálint, az újvári zálogösszeget engedelmesen hajlandók lettek volna felvenni, s ebből kielégítenék lánytestvéreiket, azt kéri, hogy őfelsége ne bocsássa Újvárt harmadik kézre, hanem hagyja, hogy ő, Balassi Ferenc „hoc exiguum domiciliolum" bírhassa.

1593. július 4. A Magyar Kamara Mátyás főherceghez:

Álláspontja szerint senki sem köteles a zálogot addig visszaadni, míg a zálogösszeget meg nem kapta. Balassa János örökösei csak akkor kényszeríthetők a zálogbirtok átadására, ha *az egész zálogösszeg egyedül az ő kezükbe tétetik le. Balassa János örökösei pedig a zálogleveél alapján kizárólag az ő mindkét nemű gyermekei.* (Ellentétes Balassa János végrendeletével.)

1593. szeptember 7.

A Magyar Kamara teljesíthetőnek véli Balassi Ferenc kérését, már csak azért is, mert Illésházy már vonakodik lerakni a pénzt. Ha Balassi Ferenc, mint ígéri, lerakja az összeget, legjobb az ő kezében hagyni a várat, azzal a feltétellel, hogy testvéreit ki kell elégítse, a Balassa András által ígért s már ki is fizetett 4000 forintot pedig térítse meg Balassa Zsigmondnak és Imrének.

1593. szeptember 22. Mátyás főherceg a királynak:

Ismerteti a Magyar Kamara újabb álláspontját, mely *szerint Újvár a jeles katona, Balassi Ferenc kezében maradjon.* Balassa Zsigmond és Imre is újabb ajánlatot tettek, amire eddig nem voltak hajlandók, most megtennék: az *egész* zálogösszeget hajlandók letenni, s őfelsége bíróságára bízzák annak elosztását. A legjobb megoldás ennek az ajánlatnak az elfogadása volna. Sajnos azonban ellene szól, hogy Balassa János örököseinek vétkes hanyagságából a vár

tartozékaiból jelentős birtoktesteket hasítottak ki. Ezt figyelembe véve a vár inkább maradjon Balassi Ferenc kezén, de nem új zálogbirtokként, s amíg az elszakított részeket vissza nem szerzi, az inskripciós összegre sem tarthat igényt. Balassa Zsigmondnak azt lehet válaszolni, hogy őfelsége addig nem adhatja át nekik Újvárt, amíg annak teljes területi épsége helyre nincs állítva.

Ezt a javaslatot a király november 6-án jóváhagyta.

1593. november 17. Mátyás főherceg Balassi Ferencnek:

Mivel az újvári vártól jelentős birtokok vesztek el az ő és bátyja hanyagsága és könnyelműsége következtében, csak azután veheti fel az inskripciós összeget, ha azokat visszaszerzi. Kérvényéről, hogy Újvár maradhasson meg nála, majd akkor lesz döntés, ha az előzőket teljesítette.

1594. január 22.

A Magyar Kamara nem javasolja a főhercegnek Balassa Zsigmond és Imre kérésének teljesítését, hogy az Újvárra ráfizetett 4000 Ft és a véglesi rész adassék vissza nekik. A véglesi részhez Balassi Ferenc és Bálint is ragaszkodik, és őfelsége hozzájárult a perújításhoz. Meg kell tehát várni az ítéletet.

És így ment volna még tovább, ki tudja, meddig, ha Balassi Bálint és Ferenc el nem esik a törökkel vívott harcban.

Úgy véljük, azért volt érdemes regesztaszerűen végigkísérni e per végkifejletének utolsó két és fél évét, mert ennél érzékletesebben mással nem lehetett volna illusztrálni egyrészt a magyar jogrend működését, másrészt a Balassi fivérek erőszakosságát.

Ahol a történet fonalát felvettük, látszólag éppen *befejeződik* egy hosszú előzményekre visszanyúló, több fordulót, perújítást megélt per, amely már minden jogi fórumot megjárt. Immár csak végre kell hajtani az egyértelmű ítéletet, birtokba kell helyezni Balassa Andrást Liptóújvárban. Ezt akadályozza meg Balassi Ferenc erőszakkal, nem tekintve jogot-ítéletet. Amikor pedig történetünk – ha nem is véget ér, de – a főszereplők halála miatt megszakad, éppen nagy esély van rá, hogy Újvár Balassi Ferenc kezén marad.

Összefoglalva, eme abszurditás állomásai:

1591-ben Mátyás főherceg leginkább a Balassa Andrásnak kedvező törvényes ítéletet szeretné megváltoztatni; a kamara egyelőre törvényességpárti, Balassa András oldalán áll, ám már ekkor felhívják a figyelmet Balassi Ferenc országszerte ismert katonai erényeire. Áprilistól kezdve az év végéig a hivatalosságok a törvénynek akár karhatalommal való érvényesítése mellett kardoskodnak, azonban akiknek ezt végre kellene hajtani, gyakorlatilag megtagadják a parancsot, méghozzá a józan észre hivatkozva. Nagyot tévednénk, ha ennek alapján azt gondolnánk, hogy a 16. század utolsó évtizedében Magyarországra valamiféle jogi-ügyviteli anarchia volt jellemző. Ellenkezőleg. Ekkor vezettek be olyan eljárásjogi újításokat, amelyek a perek gyorsabb lefolyását voltak hivatottak szolgálni, az ítéletek végrehajtásáról pedig szervezett, erős végrehajtó hatalom gondoskodott. De mindez mit sem ért az e szempontból *abszolút kivételesnek* tekinthető Balassi fivérek ellenében. Illésházy főispán és Pálffy főkapitány egyaránt pontosan tudta: ebben az esetben nem egyszerűen erőszak alkalmazásáról van szó, szabályos, hosszan tartó, emberéleteket követelő, tüzérséget is felvonultató háborút kellene vívni egy nagyon kemény és a hadviselésben nagyon tehetséges ellenféllel.

1592-ben győz a józan ész, a háború helyett az inskribált összeg letétele mellett döntenek. Még mindig Balassa András (illetve most már az örökösei) a

kedvezményezett, olyan feltétellel azonban, amely a *korábbi bírói döntést figyelmen kívül hagyja.* A Magyar Kamara egyetért Balassa András örököseivel, s látszólag a dolgok mennek a maguk útján: a következő év március 1-jére kitűzik a visszaváltást.

Ha megkésve is, három hónappal később, de lezajlik a visszaváltási komédia. Mátyás főherceg jó szándéka mellett bizonyos fokú naivságról is bizonyságot tesz, amikor részletes, gondos instrukciót ír az átvételi bizottságnak. Most látszólag a Balassa András örökösei és a Balassi lányok nevében fellépő Paczoth András teszi lehetetlenné a visszaváltást, valójában azonban a forgatókönyv előre tudható volt: a Balassi fivérek akkor és csak akkor hajlandók (ha hajlandók) átadni a várat, ha a teljes inskripciós összeget felvehetik, ez minden fél számára világos kellett hogy legyen, akárcsak az, hogy sem Balassa András örökösei, sem a Balassa lányok nem fognak beleegyezni olyan megoldásba, ahol a Balassi fivérektől kell jogos követeléseik kielégítését várni.

A Pozsonyban tartott tanácskozás, amelyen a magyar főméltóságok vettek részt, *nagyon mást mond,* mint amit eddig a Magyar Kamara vagy az eperjesi oktávára összegyűlt tanács, holott az utóbbival részben azonos összetételű. A teljes inskripciós összeget Balassa János örököseinek, ebben a vonatkozásban, mivel a zálogszerződésben csak ők szerepelnek, Balassa János gyermekeinek kell átadni. Ez ellentétes Balassa János archaikus jogfelfogást követő végrendeletével. A többi fél, ha az összegből részesedni akar, keresse igazát jogi úton.

Ehhez a nézethez csatlakozik a Magyar Kamara is. Innentől kezdve Balassi Ferenc pozíciói egyre erősebbek (és Bálintéi is, természetesen, aki lengyelországi vendégszereplése és az újabb botrány, az Ernő főhercegnek írt sértő levél után, infámiától megbélyegezve, okosan, igyekszik a háttérben maradni, s az egyébként is nála messze közkedveltebb öccsét tolni előtérbe).

Mi történt? Természetesen nem zárható ki, hogy a Balassi fivérek hathatós támogatóra leltek, alapvetően azonban a jogfelfogás változott.

A zavar tulajdonképpen Balassa János már korábban is elemzett, rendkívül archaikus jogfelfogású végrendeletéből következett. Az ügy először a Balassa János végrendelete kijelölte úton haladt, amelyhez a király is hozzájárult.[1017] Ám Balassa Jánosnak a zálogbirtokba oldalági rokont bevonó végrendelete és a kizárólag őt és gyerekeit zálogbirtokosként megjelölő zálogszerződés ellentétes volt egymással. A fenti ügyben a fordulat akkor következik be, amikor a perjog helyett, ahol nyilvánvaló volt a Balassa János végrendelete és a megnyert perek alapján Balassa Andrásnak és utódainak az igaza, egy másik jogfelfogás, az általánosan elfogadott zálog- és örökösödési jog kerül előtérbe.

A pragmatikus jogfelfogás iskolapéldája Mátyás főhercegnek 1593. szeptember 22-én a királyhoz írt levele, amely Újvárt Balassi Ferenc kezén javasolta hagyni. Vétkes hanyagságból, méghozzá Balassi Ferenc (és Bálint), a kedvezményezett hanyagságából jelentős birtoktestek hasíttattak ki Újvárból, ezért – holott van jobb ajánlat! – Ferenc kezén kell hagyni a várat, hogy szerezze vissza az elvesztegetett területeket.

Bűnt jutalmaz.

Ezt a javaslatot hagyja jóvá a király.

1017 1578. május 11., Vágbeszterce vára. Báthory István országbíró által kiadott, a Balassi-jószágokról való osztálylevél Balassi András, Balassi Bálint és Ferenc között. Sennyei levéltár: Fasc. 5. Nro. 51. – Eckhardt, 1943, 71 és 237.

Liptóújvár végül, még számos bonyodalom után, 1597. április 11-én került Rudolf király parancsára zálogbirtokként, 28 011 forint értékben, Balassa Zsigmond és Imre kezére.[1018]

„Haj, szegény Balassi Bálint!"
(Zrínyi Miklós)[1019]

1593 január–február táján Balassi Bécsben járt,[1020] majd márciusban Körmöcbányán bukkant fel, hogy szokásos járandóságát felvegye.[1021] Egyrészt az újvári és a véglesi üggyel van elfoglalva,[1022] másrészt egy új (vagy régi?) szerelem kísérti: Batthyány Ferencnek írt levelében említi először a titokzatos, Fulviának nevezett hölgyet.[1023]

Rossz híre üldözte: 1593. július 24-én Pozsonyból írt levelet Joó János királyi személynök[1024] Pálffy Miklósnak. Ebben említi bizonyos nagyszombati apácák szökését: *„[…] az kalastromból öt apáca szökött volt ki, négyet megfogtak, az ötödik elszaladott. Azt mondják, hogy Balassi Bálint uram dolga, mert az inasát is megfogták. Az kalastromot meggyújtották volt az elszökéskor, esmég megótották. Mast is mind ott az város környül lakik Bálint uram, és az várost igen fenyegeti, ha az inast neki ki nem adják, láttam és olvastam az levelet, kit az városnak írt volt. Nem jó, hogy meg nem szűnik az gonosztételtül már."*[1025]

Elég rejtélyes ügy. Az apácaszöktetés mindenképpen Joó fenti levelének megírása előtt történt, méghozzá jó pár nappal korábban, hiszen azóta az inas ügyében levél íródott stb., tehát valamikor július tizenvalahányadikán, esetleg még korábban. Az időpont elég közel van Balassinak Batthyány Ferenchez, Pozsonyból, július 1-jén írt leveléhez, ebben, többek közt, ez olvasható: *„Értettem belőle az Nagyságod hozzám való jó akaraját s azt is, az mit az gyűrű felől írt Nagyságod. Én Nagyságodnak mint az jó akaratot s mind az gyűrűt megszolgálom, mint uramnak, de az gyűrű felől Nagyságod semmit ne szorgalmaskodjék, mert jó őrizetben vagyon, ha Nagyságod kezében vagyon. Nagyságodnál én mindenkor megtalálom, valamikor kelletik. […] Írja Nagyságod, hogy Nagyságod is níha níha; mi es ide gyakorta, de tokítva."*[1026] Korábban, márciusban, pedig ezt írta

---

1018 Péch, 1884, 377.

1019 Zrínyi jegyezte be Pethő Gergely krónikájába, Balassi halála leírásánál (Pethő, 1660, f, Zr) A Balassi halálára vonatkozó pontos és részletes összefoglalás: Szentmártoni Szabó, 1994, 78–86.

1020 Takáts, 1930, 139.

1021 Illéssy, 1896A, 430.

1022 Mátyás főhercegnek ír Végles és Újvár kapcsán folyamodványt (Balassi, 1974, 432–433).

1023 Balassi, 1974, 433–434.

1024 Jegyezzük meg e jeles férfiúról, aki mellékszerepekben többször felbukkan Balassi életében, hogy Mátyás főherceg spiclije volt, rendszeresen küldött hangulatjelentéseket. Vö. Tóth István, 1977, 390.

1025 Tóth István, 1977, 389–395. A forrásközlés kommentárjai között sok a tévedés. (Balassi 1593-ban – Tóth szerint – Zrínyi Ilonát akarja megszöktetni – a hölgy már 1570-ben elhunyt; Balassa István nem öccse, hanem unokaöccse Balassa Andrásnak; a levirátus jogszokásának és Balassi házasodási szándékának semmi köze egymáshoz stb.)

1026 Balassi, 1974, 438.

Batthyánynak: *„Nagyságod elmente után jutottak vala valami új versek elmémre, Poszedarszkynak adtam, Nagyságod kérje el tőle. Nem rosszak bizony, az mint én gondolom. Ha Nagyságod az gyűrőt Fulviának megküldené, bizony oly verseket küldhetnék, hogy az Stalmaster leányának (ha értené ám) megímelyednék az gyomra belé miatta!"*[1027]

Annyi kihámozható: sajátos csereüzletről, sajátos költői honoráriumról van szó. Balassi az úrfinak udvarlásra alkalmas verset ad, az pedig, *nyilván Balassi nevében,* gyűrűt küld Fulviának, akiről ezek szerint pontosan tudja, hogy kicsoda.[1028] Eltelt bő három hónap, s a gyűrűküldés még napirenden van: Batthyány egy előttünk ismeretlen levelében szabadkozik, hogy valamiért nem tudta eljuttatni Fulviához a gyűrűt, erre válaszul Balassi megnyugtatja, nem baj, a gyűrűnek a legjobb helye *egyelőre* Batthyánynál van.

Mintha még valamilyen nehézségbe ütközne annak a bizonyos gyűrűnek az átadása!

A fentiek alapján – mint ezt a Joó-féle levél felfedezője és közzétevője, Tóth István is teszi – Fulvia és a megszöktetett apáca azonosságára lehet gondolni. „Lehet gondolni" – ennél az óvatos megfogalmazásnál álljunk meg! Újabb adat felbukkanásáig, addig, amíg még az *„Írja Nagyságod, hogy Nagyságod is níha níha; mi es ide gyakorta, de tokítva"*[1029] fordulatot sem értjük, ne akarjuk eloszlatni a kétségtelen homályt.

Októberben öccsével együtt fölkereste Nagyváradon unokatestvérét, Bocskay Istvánt, aki ekkor már egy éve a vár főkapitánya volt. Az éppen ott tartózkodó Gyulaffi Lestár erről így ír: „[…] Ide jöttenek vala mind az két Balassiak visitálni Bocskai uramat."[1030] Csak tisztelgő rokonlátogatás volt, vagy esetleg más, politikai célja is lehetett? Nem tudjuk. Mindenesetre tény, hogy ez időben Wathay Ferenc is Bocskay vendége volt, ő – saját elmondása szerint[1031] – augusztustól októberig tartózkodott Váradon, Hardegg Ferdinánd megbízásából. Bocskayval szintén rokonságban állt, hiszen Bocskay felesége, Hagymássy Kata és Wathay unokatestvérek. A majdani fogságában (1602–1606) költővé és önéletíróvá[1032] váló Wathay Ferenc jól ismerte Balassi verseit, mégpedig nemcsak vallásos, hanem szerelmi énekeit is. Igen tanulságos, hogy mivé lesz Balassi Wathay tollán, más szóval, hogy mennyire más a két költő poétikája.[1033] Az mindenesetre bizonyos, hogy Váradon személyesen is találkoztak, így Wathay akár magától a szerzőtől is beszerezhette azt a nyolc verset, amely közvetlenül hatott írásaira.

Novemberben Balassi csatlakozott a Pálffy Miklós vezette sereghez, többek közt részt vett a nógrádi várharcokban is. Ekkor kerültek vissza olyan ősi Balassi-birtokok, mint Kékkő és Divény. Illésházy feljegyzése szerint: „Az Úristen annyira megrettentette a pogányt, hogy ők maguk Kékkőt, Divént pusztán hagyák, azonképpen Somoskőt, Bujákot, Hollókőt és egyes apró

1027 Balassi, 1974, 433.

1028 Azaz Fulvia nem fikció, nem költői kitalálás, hanem hús-vér hölgy. Innen (is) gondolható, hogy Célia is az volt, nem csupán költői fikció. Tóth Tünde ezt egészen másképpen gondolja, vö.: Tóth Tünde, 2001. 37.

1029 Balassi, 1974, 438.

1030 Gyulafy, 1881, 28. (Sz. Sz. G., regeszta).

1031 Vö. Watthay, 1976, II, 144.

1032 Vö. RMKT XVII/1, 1959, 141. Lásd még: Watthay, 1976.

1033 Vö. Szilasi, *Mediocris;* Angyal, 1955.

kastélokat is elhagyának, kiszökvén belőle."[1034] 1593. november 21-én Habardy László egri kanonok írta be misekönyvébe (amelyet afféle évkönyvnek is használt), hogy Balassi Bálint visszahódította Divényt („Divin a Valentino Balassi esse recuperatum")[1035] – vélhetőleg az Illésházy leírta módon, azaz kardcsapás nélkül. Fülek (1593. november 19.) és Nógrád (1594. február 27.)[1036] várát is visszafoglalták a törököktől, ám ezzel a hadvezetés időt vesztett, Buda felszabadítása szempontjából, és egyéb hadászati okokból is kulcsfontosságú Esztergom várát a töröknek volt ideje megerősíteni, csapatokat ide vezényelni.

Balassi Liptóújvárral kapcsolatos ügyeit intézi, április–májusban pedig mindent megtesz azért, hogy az időközben elhunyt Szkárossy György javait – azon a címen, hogy Szkárossy tartozott neki – megszerezze.[1037]

Május 4. körül érkezett az esztergomi táborba. Ezen a napon Hatvannál, a tatárok elleni harcban, súlyosan megsebesült Balassi Ferenc.[1038]

Van olyan feltételezés,[1039] hogy Balassi mintegy a halált keresni indult Esztergom ostromába. Nem hiszem. Éppen ellenkezőleg: mint életében már annyiszor, új életet, új egzisztenciát igyekezett teremteni, s ehhez az ostrom, a seregben való kitűnés jó alkalomnak kínálkozott.

Balassi – Rimay szerint – megkomponálta a látványt.

Egy festett zászlóval érkezett, verfelyes fehér kamokából, (kockás mintájú fehér damasztvászonból) készült, a ráfestett kép: „hárfájával Dávid király vagyon térdén telepedve, öszvefogott s felemelt két kezeivel írva."[1040] Ebben az a furcsa, hogy festett zászlót főleg temetésre szoktak csináltatni. De nem ilyenfajta ábrázolással, a temetési zászlókra, legalábbis az egyik oldalra, mindig az elhunyt címerét festetik. A főúri síremlékek kiegészítő kellékeként a 16. század második felétől válik gyakorivá a templomok falára kifüggesztett címeres, feliratos halotti zászló és az epitáfiumcímer.[1041] A 16. században a törökellenes harcokban sokrétűen felhasznált *katonai* zászlók egészen mások voltak, fő funkciójuk az egyes alakulatok megkülönböztetése volt.

Ad abszurdum: Balassi elkészíttette halotti zászlaját, s azalatt vonult be a táborba? Nem. Amit csinált, a 16. századi Magyarországon még sokkal abszurdabb (inkább a költészet, mintsem a való). Balassi egyszerűen a költőfejedelem

---

1034 Illésházy, 1863.

1035 Eckhardt, 1959, 485–487.

1036 Pálffy Miklós és Tiefenbach Kristóf visszafoglalja a törököktől Fülek és Nógrád várát. Vö. Mocsáry, 1826, III, 15 és 39–42. – Illésházy István naplója szerint Fülek bevétele november 27-én történt.

1037 MOL, E 249. Szepesi Kamara. Benigna Mandata. No. 23. (31484) és MOL, E 244. Szepesi Kamara. Min. exp. camerales. Másolati könyv. MOL mikrofilm: 5295. doboz, f. 337. v. (Sz. Sz. G., regeszta).

1038 „Interim Ferenc uram Hatvan alatt az törökkel való harcon sebesedett meg…" BÖM, II, 150. Szentmártoni Szabó Géza idézi Telegdy Pál levelét (Szentmártoni Szabó, 1994, 80), amely szerint a sebesülés Hatvan alatt, Turánál történt, május 1-jén.

1039 Eckhardt, 1959, 455: „Végső elkeseredésében Esztergom falai alatt önkéntes vitézként keresse a hősi halált."

1040 Rimay, 1992, 20: „Az nagyságos Gyarmati Balassa Bálintnak Esztergam alá való készületi, készületiben való imádsága, s mit példázott légyen az ő fejér vörfölyes kamokából csináltatott zászlója, kin hárfájával Dávid király vagyon térdén telepedve, öszvefogott s felemelt két kezeivel írva."

1041 A legrégibb fennmaradt magyarországi zászló a 16. század végén készülhetett. Egyik oldalán a Napbaöltözött Asszony, a másikon Szt. Dorottya, Szt. Borbála, Alexandriai Szt. Katalin és Antiochiai Szt. Margit olajképe látható (MNG).

attribútumát lobogtatva száll hadba. Hallatlan becsvággyal és öntudattal. Dávid a bűnbeeső, a más feleségét elcsábító, még a gyilkosságtól sem visszariadó bűnöst példázza, aki azonban töretlen hitéért, szép istendicséreteiért végül is kegyelemben részesül. Nagy úr és nagy költő. Természetesen mindez nagyon ráillik Balassira,[1042] ám Dávid a humanista felfogás szerint más, ennél is több: *ő az első lírai költő*. Magyarországon pedig, Rimay véleménye alapján, Balassi Bálintot illeti e cím. Gyanúnk bizonyossággá válhat: minden valószínűség szerint Rimay fantáziája rajzolta meg a dávidos zászló alatt harcoló költőfejedelem képét.

Az egykori esztergomi erőd több egységből állt.[1043] Központja a vár volt, amely mintegy 50 méterrel emelkedett a Duna szintje fölé. Benne az Árpádok késő gótikus palotája, amelyben most az esztergomi bég lakott. A várhegy aljában terült el az egykori érseki Víziváros, városfala a várhoz kapcsolódott, egységes erődítményt képezve azzal. Délkeleti fala volt a legjobban támadható, ezért az itteni ún. Budai-kaput a törökök többször is megerősítették. A Víziváros fölött, attól délre emelkedett a Szent Tamás-hegy, tetején a törökök palánkvárat építettek, ott, ahol egykor az Árpád-kori Szent Tamás-prépostság volt. Ezzel akarták megakadályozni, hogy a támadók innen ágyúzzanak; mind a vár, mind a Víziváros, mind az egykori királyi város (amelyet ekkori lakóikról Rácvárosnak neveztek) e hegytetőről volt a legjobban belőhető. A Rácvárost északon a Szent Lőrinc-kapu tornya, délen a már említett Budai-kapu tornya védte, továbbá vizesárkok és külső palánkok.

A mintegy 50 000 fős keresztény hadat Mátyás főherceg vezette.[1044] Kb. harmada volt magyar, a többi német, osztrák, olasz, délszláv stb. Miután május 5–7-én átkeltek a Szentkirálynál állított hajóhídon, a keleti dombokról azonnal lőni kezdték a várat, s május 9-én – itt adjuk át a szót Istvánffynak – a „meghevíttetett tüzes vasgolyóbisok […], s cserépcsövek is, melyeket tudós okossággal szoktanak csináltatni, s enyves és kénköves tűznek lángjai belőlök kimentek az Szt. Albert legnagyobb templomának tornyára […], s az várnak több házi épületire vettetének, melyekkel azok felgyútatván, azonnal nagy ropogással s csattogással elégének, úgyhogy nemcsak sokan az oltalmazókban, kik az tűz oltásában segítséggel akarnának lenni, szörnyűképpen elégvén, tagjok megsebesülnének, vagy az lángtól, füsttől elfogattatván, mindjárást s megfúlván elvesznének, de még az élés is és a puskapornak legnagyobb része ugyanazon egy égéssel megemésztetnék. Nem is kétséges volt, hogy az mieink akkor nekimentenek volna, az várba bémehettenek volna, ha az kerítés törésin, melyek immár egynéhány lépésnyire nyitva valának, az kapitányok ostromnak menni parancsolták volna. De azok, mivel azt ítélnék, hogy az kerítésért csináltatott palánk akadályul lenne, akkor az harctól az alatta valókat megtartóztaták. Úgyhogy az következendő napra, mikoron azt az akadályt elhárítanák, halasztanák."

1042 Vö. Szentmártoni Szabó, 1994, 79. (Dávid a 16. századtól a mesterdalnokok védőszentje is.) Rimay ezt adja Balassi szájába (Rimay, 1992, 23): „Régi vitéz király Dávid méltán hadnagyom, / Mert ő életében részem sokképpen vagyon. / Számkivetettséggel, szántalan ínséggel / Illhetem hozzá nagyon. // Ő vele emelvén ég felé fel kezemet, / Zsoltárát éneklem, hogy bocsásd meg vétkemet; / Áldj is jó voltodból, végy ki sok gondomból, / Rémíts ellenségemet."

1043 Horváth István, 2000, 27–33. A továbbiakban elsősorban Horváthnak ezt az írását követem, vö. még: Csorba, 1978; Récsey, 1896, 55–79. Esztergom korabeli helyrajzi adatai, épületei: Horváth–Kelemen–Torma, 1979, 78–231; Horváth István, 1991A, 152–155; Horváth István, 1991B, 132.

1044 Az ostromot többek közt Istvánffy Miklós is részletesen leírta: Istvánffy–Tállyai–Benits, XXXVIII. könyv, megjelenés alatt.

A Rácváros védői és a Szent Tamás-hegyi őrség ellenállása miatt azonban a támadók nem tudták megközelíteni a vár déli-délkeleti oldalát, ahonnan az ostrom a legeredményesebb lett volna. Ezért – Pálffy Miklós tanácsára – a hadvezetés a Rácváros bevételét határozta el.

A korabeli források alapján a keresztény seregről kevés jót lehet mondani. Illésházy a hadvezetést tartja ügyefogyottnak: „[…] vele vala az herceggel Ungnod Dávid, ki felette részeges ember vala. Crassi et mollius vir iudicii. [Goromba és gyenge ítéletű ember.] Ez mellett két német kapitán, kik soha nádtörököt sem láttak, sem hadba soha nem voltak. Az egyik Ferdinandus gróf a Hardek, győri kapitán." Sőt, ugyancsak Illésházy szerint, a törökök ilyeneket kiabáltak ki a várból: „Menjetek haza, magyarok, vitézek! Hagyjátok itt az részeges német disznókat nekünk, hadd tanétsuk meg őket hadakozni!"[1045] A keresztény hadat lehetőleg dicsérő Istvánffy is tesz időnként epés megjegyzéseket: „Immár az törökök ott harccal nyeretesbek lévén, az mieinket annyire semminek tartani láttatnák vala, hogy az naszádokat és más hajókat szabadon menni-jönni, s az sebeseket s betegeket Budára vinni, s különbféle élést is és sok zsák lisztet bevinni merészlenének. Mert az mi vízierőnk,[1046] noha az ellenségéjénél nem alábbvaló volt, mindazáltal mind az egész megszállás idejétől fogvást semmi haszonná nem lőn, úgyhogy az bennevaló hadnagyoknak az restség s tunyaság, s az lövőszerszámoktól való féltek miatt, az ellenségre való menésre s annak vakmerőségének megrontására semmi szívek nem láttatnék."

Nem hadtörténelmet írunk, mindössze Balassi Bálint életének vázlatát. Mégis meg kell jegyeznünk, hogy a fenti, elsősorban Illésházy tudósítása nyomán megrajzolt kép, noha Jókai Mórtól[1047] Eckhardt Sándorig[1048] ez a megszokott, némileg torz, s főleg Hardeggel szemben mélyen igazságtalan.

1045 Illésházy, 1863,

1046 Ennek a vízierőnek lett a parancsnoka 1595-től az a Christoph von Schallenberg (1561–1597), felső-ausztriai nemes, akinek költészete néhány ponton érintkezik Balassiéval. Erről a II. részben lesz szó. (Vö. még: Nemeskürty 1984A, 292; Hübner, 2002). Ő 1597-ben halt bele a magyarországi harcok során szerzett sebesülésébe.

1047 Jókai, 1996, 107: „Ekkor a magyar–osztrák főhadsereg, mely ötvenezer főre ment, 28 dunai gályával, Esztergomot szállotta meg: Mátyás főherceg, a király testvérének főparancsnoksága alatt. Kár, hogy a fővezér az ostrom intézését nem a tettre kész, diadalhoz szokott Pálffy Miklósra bízta. Nem hitt a magyarnak. Hardeck, győri kapitányhoz volt bizodalma. Nem is lett aztán az ostromnak sikere.

Ebben a táborban, ahogy a jelenvolt Illésházy írja, Mátyás főherceg vala a főkapitány: ez oly engedelmes ember lőn, hogy semmi igazságot, büntetést a táborban nem művele. Egy nap sem volt, hogy magyart nem öltek. Nőrablással, részegséggel, vendégséggel, kalmáráruval, udvari pompával annyira rakva volt a tábor, hogy nem a szent Istennek, de még jámbor embernek is iszonyata volt benne. A kapitányok, ha tíz órán át az ételnél ültek, négy-öt órán át részegen mulattak vagy aludtak, öt-hat mérföldnyire a városokat, falvakat mind kifosztogatták. A szegény népnek minden marháját elhajtották, mint az ellenségek. A herceggel hadakozó tanács vala *Ungnad Dávid* és *Hardeck Nándor* kapitányok, amaz fölötte részeges ember, és mind a ketten soha sem törököt nem láttak, sem hadban nem valának.

Nem is foglalták el *Esztergomot*, hanem amint *Szinán* basa roppant seregével megérkezett, átmentek a Duna bal partjára; onnan nézték, hogy veszi be szemük láttára *Szinán Tata* várát."

Ezzel szemben Baranyai Decsi így ír: „Mátyás főherceg tanácsadói voltak Ungnát Dávid, Hardek Ferdinánd, Braun Gál, tapasztalt német vezérek." Baranyai Decsi, 1982, 140.

1048 Eckhardt, 1941A, 211–212. Rendre, mint Jókai, Illésházyt idézi.

Mátyás főherceg rossz és gyáva hadvezér volt, Ungnad Dávid kiváló értelmiségi, de nem elég gyakorlott katona. Ellenben gróf Ferdinand zu Hardegg sem rossz, sem gyakorlatlan katona, sem gyáva nem volt; következő évi lefejezése (Győr feladásáért) koncepciós mozzanatok sorát tartalmazó per keretében történt. Két nagy gond volt: az egyik, hogy a fentiek miatt nem volt katonailag képzett, tehetséges s ugyanakkor kellően tekintélyes fővezér (Hardegg parancsait, mondjuk, egy Pálffy Miklós nemigen fogadta el), a másik, hogy a német gyalogosok valóban rendkívül fegyelmezetlenek és fegyelmezhetetlenek voltak, és sehogy sem jöttek ki a magyarokkal.

Május 11-én Pálffy megegyezett a (bizánci) keresztény rácokkal, akik megnyitották az egyik kaput, s a császári sereg elfoglalta a Rácvárost, majd 14-én a Szent Tamás-hegyi palánkvárat is bevették. „[…] Radics és Szilva, beszperémi hadnagyok az zászlókat az palánk tetejére felvivék, s kevésvártatva azután utánok méne a Schomberg seregének német zászlótartója az vitézekkel, s ottan-ottan egymás után felhágdosván az palánk megvéteték, s közel kétszáz törökök, akiktől oltalmaztatik vala, mind levágatának, mert midőn az várasban, mely immár az mieinktől megvétetett vala, bátorságosan be nem mehetnének, s az távol lévő várba is nem mehetnének, igen kevesen szaladással megmaradást keresének”[1049] – tudósít Istvánffy.

Így sikerült olyan ágyúállásokat kiépíteni, amelyek képesek voltak a vár falát megbontani. Május 18-án a Vízivárosnak a Budai kapu és a Hévízfürdő tornya közötti városfalán már nagy rés tátongott, Istvánffy szerint: „behatolásra alkalmas, 15 lépésnyi széles”. Ezen a résen át próbáltak az ostromlók május 19-én, 20-án majd 22-én a várba behatolni, ám – mindkét fél részéről – nagyon jelentős vérveszteség után a törökök mindig kiverték a támadókat.

A 19-i ostrom alkalmával, áldozócsütörtökön sebesült meg Balassi Bálint.

Istvánffy így írja le ezt a napot: „Míglen ez sáncok közül az dolog az álgyúkkal nagy erősképpen viseltetik, az vízváras kőkerítésének napnyugat felől való része nagy szélesen megrepedvén leomla, melyet eszében vévén Hardegg s a több hadnagyok, bátor szívvel az vár vívásához kezdének, jóllehet volnának olyan okos, tanult emberek, kiknek az tetszenék, hogy az kőfalt bővebben kellene lerontani, holott még 15 lépésnél szélesbeni bemenetelre való út nem nyittatott volna. Annakokáért Mátyás herceg az ő kapitányinak tanácsit javallván, mintegy nyolcszáz német vitézek az Kurcz seregéből választatnak, kik az megrontatott kőfal alá menjenek, azok lebocsátott zászlókkal nagy merész szívvel az berohanásra előfutának, vezérül adván nékiek magokat Pálffy s Nádasdy, s a komáromi kapitány, Praun, maga is Kurcz, s egyéb *kevés* [kiemelés tőlem – K. P.] magyarok. Mivel megengedtetett vala az az tisztességnek s böcsületnek neme az idegen nemzetbéli vitézlő népeknek, mintegy kedvezvén az magyaroknak, hogy az első ostromnak akárminemű szerencséjét ők próbálnák meg.” Mielőtt tovább idéznénk Istvánffy-Tállyait, álljunk meg az utolsó mondatnál. Tehát kifejezetten egy válogatott *német* csapat kapott engedélyt a harcra („*kevés* magyarok”), a dicsőségszerzési lehetőségre. Összefügghet ez azzal, hogy az előző nagyobb eseménynél, a Tamás-hegy elfoglalásánál, mint idéztük, két veszprémi „magyar” (értsd: nem német; az egyik bizonyosan délszláv, „Radics”, „Szilva” vitéz a nevétől bármilyen náció lehetett) tűzte ki elsőként a zászlót, a németek kissé lemaradtak. Csak a

---

1049 Istvánffy–Tállyai –Benits, XXXVIII. könyv, megjelenés alatt.

legmagasabb rangú magyar parancsnokok, Pálffy Miklós és Nádasdy Ferenc vehettek részt az akcióban. Balassinak nyilván minden összeköttetését fel kellett használnia, hogy bekerülhessen a németek közé. Vágyta nagyon a dicsőséget. Jellemző, hogy rajta kívül, magyar részről, csak az olyan nagyurak, mint például Thurzó György, a leendő nádor, vettek részt a csatában. Hatalmas kavarodás lehetett, amelyről Thurzó május 20-án feleségéhez írt levelében így számol be: „Tegnap ismeg az második városnak, holott az vízvár vagyon, mentünk vala ustromnak. Pálffi uram is jelen volt. Bizony soha életemben én is nagyobb szerencsén nem voltam, mert ezer puskánál, szakállosnál, és taraszknál többet lőttek hozzám. Az ustromrul az német gyalog futamodt volt meg, mind balkéz felől s mind jobbkéz felől sok ember hullott el mellettem, de mégis az Úr Isten az ő szent fiáért, és az te szíbűl való könyörgésedet meghallgatván, engem békével és jó egészséggel meghoza. Őfelségének egy főember német hadnagyának, Kurcznak az lábát lőtték által. Balassi Bálint is sebes."[1050]

„De midőn – folytatja Istvánffy – a legvitézebb törökök közül kétezer az törésekre dandárban előállott volna, az mieink az kőfal kerítése alá is alig mervén menni, mintegy kétszázat elvesztvén társok közül, hátramenni kénszeríttetnének. Pálffy s a többi, kik az sívő, járó golyóbisok, fáklyák s kénkővel s fenyűszurokkal teli cserépcsévek között elölmentek vala, melyek égnek vala, életeknek veszedelme alatt forgódván egy néminemű kőkoporsó megé visszamenének. Mely igyekezetben Balassi Bálint gyors ifjú legénynek, ki mind az hadakozásba, s mind az deáki bölcsességes tudományban igen jól előment vala, mind az két ágyékánál ólomgolyóbissal általlőtteték, mely sebben, noha az csontjai meg nem sértődtek vala, kevés napok múlva meghala. Ugyanazon szerencse alá vetteték Kurcz kapitány is, temérdek puskagolyóbisával megsebesítvén s Balassinak azonnemű halállal ugyanazon táborban utánaméne. Nyilakkal s puskagolyóbisokkal, s puskaporral sok vitézek megperzselődvén megsebesíttetének. Az ellenségnek sem lőn vérontás nékül ez az viadal, mivelhogy fejírvári Kara Ali bég, midőn az övéit intené, azon harcon homlokban általlőttetvén, mindjárást leesék, és halva az övéitől az várban beviteték."[1051]

Horváth István – elsősorban Istvánffy („az vízváras kőkerítésének napnyugat felől való része") alapján – így határozza meg Balassi sebesülésének színhelyét: „[…] a délkeleti városfalnak arról a szakaszáról van szó, amely a Kis-Duna partjánál nyugatnak fordul. Itt állott a »Hévízfürdő tornyának« (Ilidzsa-Kuleszi) nevezett félköríves rondella (olykor »sarokköröndnek« is nevezték), amely a városfalon belül, 1560-63 táján »Szép Rusztem« budai pasa által építtetett hévízfürdőről kapta nevét. A fürdő épületének jelentős maradványait a mai Katona István utca 6. és 8. sz. házak falaiban és az előttük végzett régészeti ásatások során találtuk meg és azonosítottuk."[1052] Balassi tehát nem ott, ahol szobra áll, hanem az egykori városfalon belül lévő, „a mai Katona István utca 4–6 sz. házak […] közti sikátor táján"[1053] sebesülhetett meg, itt járta

---

1050 Zichy, 1876, I, 79 (XC, 1594. május 20.).

1051 Istvánffy–Tállyai –Benits, XXXVIII. könyv, megjelenés alatt. A túlzottan latinos szerkezetek az érthetőség kedvéért javítva.

1052 Horváth István, 2000, 32.

1053 Horváth István, 2000, 33. Ezt a helyet emléktábla jelöli.

át mindkét combját puskagolyó. (Jegyezzük meg, hogy a Balassi-életrajzok egy részében a gyilkos eszköz ágyugolyóvá metamorfizálódik. Ez is része a Szép Mesének: egy ilyen nagy költő megöléséhez nem elég a kis puskagolyó.)

Az is kézenfekvő, hogy a csata a városfalon *belül s nem a városfal előtt* zajlott. Török szempontból tökéletesen értelmetlen lett volna a keresztény tüzérségnek a könnyű célpontot adó városfal előtti térségre merészkedni s feladni azt a hihetetlen előnyt, hogy mindig csak annyi ellenféllel kelljen szembenézni, ahány a résen be tudott hatolni. A rés mérete magyarázza az aránylag alacsony csapatlétszámot: 50 000 emberből mindössze 800, a haderőnek nem egész 2%-a! A városfalon belüli harcra utal Pálffy Miklósék megmenekülésének módja is: „post monumentum quoddam lapideum sese reduxere", bármi volt is az Istvánffy által kőemlékműnek nevezett, Tállyaitól kőkoporsónak fordított, a golyók elől védelmet nyújtó műtárgy, nem valószínű, hogy a várfalon kívül lett volna.

Istvánffyval egybehangzóan írja le a sebesülést Balassa Zsigmond is: „Anno 1594 die 19. Maii minden két combját lőtték által, és az barbélyok gondviseletlenségek miá holt meg 30. eius és vitettem Újvárrá. Azután nemsokára, mintegy holnap múlva ölték meg az tatárok szegény Ferenc urat; temették együtt mindkettőt Hibbén.

Anno 1594 die 19. Maii Esztergom vára víváskor, midőn ostromnak mentenek az vízvárnak, lőtték meg Balassi Bálint uramot az ostromon. Minden két combján általment az golóbis, de csontot és ízet nem sértett. Vesztette az barbély, Mátyás hercegé, nem akarván szót fogadni az magyar barbélyoknak, és holt meg hirtelen die 30. eiusdem. Interim Ferenc uram Hatvan alatt az törökkel való harcon sebesedett meg, ki miatt bátyját sem jöhetett látni. És azután az tatárok, hogy Husztra kijöttek vala, Debrecen táján, midőn az urak küldték volna meglátni, hol légyen az tatár és mi készülettel, környül fogták szegént, még az hatvani sebekből sem gyógyult volt meg, és ott ölték meg."[1054]

Milyen részvéttel, rokoni szeretettel ír Balassa Zsigmond az elesett fivérekről! Kétségtelen, kettőjük halálával – ha meg nem oldódott is, de – fölöttébb leegyszerűsödött a Liptóújvár birtoklásáért folytatott harc.

Dobokay Sándor jezsuita, Balassi gyóntatópapja szerint: „[…] betegágyában Esztergom városában gyakran nála voltam és véle sokat beszéllettem. Ott voltam akkor is, mikor ugyanazon Pinkösd havának huszonhatodik napján keresztyéni módra meggyúnván, utolsó órájához szépen készült." Dobokay Sándor úgy emlékezett, hogy Balassi levélben kérte Mátyás főherceget: halála esetén fiát a jezsuitáknál neveljék. Elveszett (lappangó?) második végrendeletében pedig a jezsuitákra hagyta a salgói uradalmat.[1055]

1054 BÖM, II, 150. Balassi Ferencet július 22-én, a Debrecen melletti Monostorospályinál ölték meg a tatárok. Habardy egri kanonok korábban már idézett bejegyzései között olvasható: „julius 22. Nostri adorsi sunt Tartaros prope Monostoros pagum, ex hostibus 100 ex nostris 30 obiere, sed resistere illis ob paucitatem non potuerunt, hic coesus est Franciscus Balassa 1594." Idézi: Szentmártoni Szabó, 1994, 81. Thurzó György írta feleségének: 1594. május 20-án: „Balassi Bálint is sebes." Zichy, 1876, 79 (XC); 1594. július 28-án: „az szegín Balassa Ferencet is megölék az tatárok." Zichy, 1876, 98 (CIX).

1055 Kőszeghy, 2004B, 384–385 (A Campianus-kiadás előszava); Grosz, 1958.

Balassi Bálint sebe elmérgesedett, s a költő május 30-án, pünkösd hétfőjén meghalt.[1056] Szinte bizonyosan nem közvetlenül a sebesülésébe halt bele, hanem a kialakult vérmérgezésbe. „[…] az barbélyok gondviseletlenségek mia holt meg 30. eius és vitettem Újvárra."[1057] A jezsuita évkönyv[1058] így írja le (az eredetiben latinul) a „műtétet": „Amikor a borbély vasával sebéhez közelített, Vergiliusnak ezt az ismert verssorát mondta: Most van szükség bátorságra, Aeneas, most kell az erős szív!"[1059]

Balassi halálának napján Dobokay a haldokló e szavait jegyezte fel: „[…] az több szép mondási között imilyen arany sententiát kezde mondani: Christus mortuus est pro me, et ego diffidam? Tuus miles fui, Domine, tua castra secutus sum. Krisztus – úgymond – megholt én érettem – és én hogy kételkedjem? Te katonád voltam, Uram, és az Te seregedben jártam."[1060]

Rimay János arról tudósít, hogy Balassi halálos ágyán fordította le a *Végtelen irgalmú…* kezdetű zsoltárt, továbbá őt, Rimay Jánost kérte, „hogy az ő halálát verseivel ékesítse meg".[1061]

Láthatólag mind a katolikus, mind a protestáns hagyomány megkomponált halált szánt a költőnek.

A német haditudósító, Gabelmann viszont nem a magyar irodalomtörténeti mitológiát alkotó és alakító barátok, értelmiségiek, hanem saját (és katonatársai?) markáns véleményét tolmácsolta, amikor június 3-án így fogalmazott (az eredetiben latinul): „Meghaltak […] Balassi Bálint, magyar, de

---

1056 Erről több forrás is beszámol. BÖM, II, 150; Baranyai Decsi, 1982, 141; Pethő, 1660, Z/b, Z/z; 1594. év.

1057 BÖM, II, 150.

1058 A jezsuita *Literae Annuae provinciae Austriae* 1594. évi feljegyzése Balassi Bálint utolsó napjairól, in MAH, IV, 1987.

1059 Vergilius, *Aeneis,* VI, 261. *„Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo!"* Az idézett szavakat Sibylla mondja Aeneasnak, mielőtt belépnének az alvilágba vezető barlangba.

1060 A Campianus-fordítás előszava, amely lényegében azonos a jezsuita évkönyvben írottakkal. Kőszeghy, 2004B, 384–385. – Dézsi, 1923, II, 599 (50. irat). Grosz, 1958.

1061 Az LI. zsoltár parafrázisához fűzött jegyzet a *Balassi-epicédium*ban: „Ezt az Béza verseiből fordította ki, csak halála előtt való betegségében." Vö. *Balassa-kódex,* 148; Balassi, 1974, 441: „Következnek Rimay Jánosnak kölemb-külemb fíle énekei, jóllehet minden szerzísse szinte itt nincsen, mert mind könyvestűl az Tiszába ejtettík volt, amely könyvben mind épen megvoltanak. Azulta együvé nem szedhették őket csak ennyire is, az mint itt vannak. Kiket méltó, hogy Balasi írásátúl messze ne hagyjunk, mert Balasi Bálinton kívöl csak egy magyar sem érkezhetik el víle, bár ugyan igen igyekezik is rajta. Kiről ételetet tehet akárki az írását olvassa, az mint Balasi Bálint is így szólott felőle éltiben (mond): Ha úgy mégy elő dolgodban azmint elkezdtíl gyakorolván azt, nemhogy el nem érkeznél víle, de meg is fogsz halladni. Sőt halála óráján is őtet vallotta Balasi helyében valónak lenni, kérvén arra, hogy az ő halálát verseivel ékesítse meg. Kit véghez is vitt Rimay János, mely írását a több éneki után helyheztettünk." – Eckhardt, 1941: „»Halálos ágya mellett ott állott szellemi örököse, Rimay János: halála óráján is őtet vallotta Balassi helyében valónak lenni, kérvén arra, hogy az ő halálát verseivel ékesítse meg.« A költői tudatnak nem lehet ennél a megbízásnál érdekesebb megnyilatkozása. Balassi kijelöli szellemi örökösét és egyúttal felkéri, hogy emlékét irodalmi formában örökítse meg, ahogy ez a külföldön is mindenütt szokás. Tudjuk, a kérésnek Rimay többszörösen is megfelelt: ő maga a költő szellemében magyarul, barátja Darholcz Kristóf meg egy latin nyelvű epicedion-gyűjteménnyel tisztelte meg a nagy halottat, ahol a vitéz és a tudós író emléke egyként emelkedik ki." Rimay – legjobb tudomásunk szerint – *nem* volt ott az esztergomi táborban.

istentelen."[1062] Az „istentelen" a protestáns (evangélikus), a magyar hitvitákban is forgó Gabelmanntól nyilván a pápistává lett, a jezsuita Dobokay társaságában életét befejező Balassi jelzője.

Egy nappal Balassi halála után Petrino olasz hadmérnök levelet írt Astorre Leoncellinek, a bajor herceg kamarásának. Ebben elmondja, hogy a víziváros ostromát a Szent Tamás-hegyről szemlélte. Kurtz kapitányról és Balassi Bálintról is ír: „[…] il Colonnello Curtio, che e poi morto, alcuni Capitani Tedeschi, il Balassi mio grande amico de grandi d' Ungheria […]" Ha érdekel minket, hogy Balassi kivel-kikkel tudott a kortárs olasz költészetről eszmét cserélni, jusson eszünkbe ez a „mio grande amico de grandi d' Ungheria" fordulat.[1063]

Dobokay Sándor a költő hátrahagyott holmija között találta meg Edmund Campian *Decem rationes* (Tíz okok) című latin vitairatának magyar részfordítását, Balassi utolsó művét.[1064] Ez azután 1606-ban jelent meg nyomtatásban, az első hét ok Balassi, az utolsó három Dobokay fordításában. Az előszóban Dobokay részletesen leírta Balassi halálának körülményeit, a költőt jezsuita példaképpé, Krisztus katonájává avatva. A nyomtatás költségeit Forgách Zsigmond, az egykori szerelmi vetélytárs fedezte. Felesége, Losonczy Anna, Balassi Bálint „mennyei nagy szépsége" a kötet megjelenésekor már hat éve halott volt.

A Balassi fivéreket együtt temették el Hibbén,[1065] valamikor augusztusban, szüleik, Balassa János és Sulyok Anna mellé. 1633-ban a hibbei templom leégett, síremlékeik ekkor pusztulhattak el.

1062 „Item 3 Sturme geschehe: Ad arcem 1. ad montem divi Thomae 2. ad civitatem 3-us. In magno perierunt ad 1200. Perierunt Valentinus Balassi homo Ungarus sed impius. Item Engelhartus Kurzius legionis dux..."
Takáts, 1930, 159.

1063 Nuzzo, 1995, 133–147.

1064 Részletes ismertetését l. a II. részben.

1065 Kovács–Szentmártoni Szabó–Várkonyi, 2005, 147–149.

UTÓSZÓ

Pozicionálás

Régi magyar irodalommal foglalkozó irodalomtörténész vagyok. Abba a posztgraduális iskolába jártam egykoron (MTA ITI, 1118 Budapest, Ménesi út 11–13.; tanáraim: Klaniczay Tibor, Pirnát Antal, Varjas Béla, Tarnai Andor, Stoll Béla, Lukácsy Sándor), ahol a világ legtermészetesebb, magától értetődő dolga volt az interdiszciplinaritás, a művelődéstörténeti és eszmetörténeti[1066] megközelítés, továbbá követelmény a filológia és a textológia lehető legmagasabb szintű művelése. Az már más kérdés, hogy mi, egykori fiatalok (Ács Pál, Horváth Iván, Jankovics József, Kovács Zsuzsa, Orlovszky Géza, Szabó András, Szabó Géza, Uray Piroska) mennyire tudtunk-akartunk ezeknek a követelményeknek megfelelni.

A fentiek, ha nem is meghatározzák, de kétségtelenül erősen befolyásolják, hogy mit gondolok irodalomról és reprezentációjáról. Nem hiszem, hogy valaha

---

1066 E régi tudományág új értelmezéséről lásd: Kelley, 2002. Ismerteti: Szentpéteri, 2005). Azzal, hogy az eszmetörténetből (history if ideas, Ideengeschichte) *intellectual history* lett, ahogy Szentpéteri Márton elkeresztelte, „új eszmetörténet" (Szentpéteri, 2005, 354), vizsgálati köre kétségtelenül tágabbra nyílt a filozófiai-politikai-teológiai eszmék történeténél, *mindenféle* kontextust vizsgál, ám éppen ezért alapvetően *nem* változtatott már eszmetörténet korában is (bár némileg másképpen) meglévő sajátján, az *„enciklopédikus nézőpont"*-on. Vö. még: Gángó, 2002, 179–186. Majtényi György szerint „Az *intellectual history* kifejezést magyarra a szellemi élet történeteként, gondolkodástörténetként vagy intellektualista történetírásként fordítják. E magyarításokból is következik, hogy a honi tudományos nyelvben nem létezik az amerikai irányzatnak pontosan megfeleltethető fogalom. A következőkben – az irányzat angolszász gyökereit érzékeltetendő – én az *intellektualista történetírás* fogalmat alkalmazom (az iskola francia elnevezése, *histoire intellectuelle* ugyancsak az angol eredetit követi). Az *intellectual history* elsősorban szellemi irányzatok történetével, társadalmi környezetükkel foglalkozik, különbözik így az eszmetörténettől *(history of ideas)*, mely elsősorban a különböző iskolák teljesítményét, az egyes szerzők alkotásait vizsgálja, továbbá nem azonosítható a hagyományos értelemben vett művelődéstörténettel, kultúrtörténettel sem *(cultural history)*." Majtényi, 2005, 162. Majtényival ellentétben én úgy látom: az „intellectual history" *részben* azonosítható a hagyományos eszmetörténettel, kultúrtörténettel, művelődéstörténettel; ám kétségtelen, mindezeknél szélesebb értelmű, mind a tárgy, mind a konnotáció vonatkozásában.

is valamely áramvonalasabb tan kedvéért át tudnám lépni árnyékomat (már csak azért sem, mert erre semmilyen késztetést nem érzek), s feladnám a fenti indíttatás alakította alapvetően *eklektikus, szinkretikus, a teleologikus fejlődéskoncepcióktól idegenkedő* nézeteimet.

A különböző tudományfilozófiai és irodalomelméleti ajánlatok közül tehát csak kevés érdekel (ha szabad metaforikusan fogalmazni: megfáradt ószeresként nem veszek csak azért ágytollat, mert angolszász/germán/francia posztmodern lúdból tépték).

Ugyanakkor nem tartom haszontalannak, ha az (irodalom)történész megpróbál rálátni saját befolyásoltságaira, rejtett és nyílt motivációira, azaz metaperspektívából is szemléli tárgyát. Eme utószó erre tett vázlatos kísérlet.

Néhány szó a posztmodernről

Azt a relatíve új[1067] szemléletet, amely többek szerint megváltoztatta a tudományban, ezen belül a tág értelemben felfogott történettudományban szokásos játékszabályokat,[1068] posztmodernnek szokás nevezni. A legkülönbözőbb

---

1067 Mintegy 40–50 éve kezdődött.

1068 Beszélhetnék „paradigmaváltásról", sőt „paradigmaváltásokról", de nem beszélek. Azért nem, mert a terminus: *„paradigma"* nagyon erősen kötődik Thomas S. Kuhn majd fél évszázada megjelent esszéjéhez (Kuhn, 1984, 2000[2]; könyv formában az első kiadás – 1949-ben a szöveg már lényegében kész –: Kuhn, 1962). Elegánsan úgy szokták mondani, hogy „nevéhez a tudományfilozófia kognitív fordulata immár elválaszthatatlanul hozzákapcsolódik." Vö. Dinnyei, 2007, 102. Kuhn szerint azt, hogy egy korban mit/kit tekintenek tudománynak, tudományosnak vagy tudósnak, az éppen érvényes paradigmákban hívők testületének tagjai, a tudósok döntik el. A paradigmát oktatják, kodifikálják, s a paradigma vezérel. Kuhn *inkommenzurabilitás*-tézise kimondja, hogy a különböző tudományos paradigmát vallók az azonos fogalmakat igen másképpen használják, s így nem érthetik egymást, azaz a tudományos paradigmák inkommenzurábilisak (összemérhetetlenek; miközben, igaz, inkább a fő művét magyarázó vitákban, az elméleteket összevethetőnek tartja). „Az inkommenzurabilitás-tézistől pedig […] egy lépés az a kuhni vízió, hogy a tudomány nem fejlődik, és a különféle paradigmák egyenrangúak. Ez azonban sem többet, sem kevesebbet nem jelent, mint hogy elfogadtuk a relativizmust." (Tőzsér, 2001, 3.) Kritikát még számtalant lehetne Kuhn téziseivel szemben megfogalmazni, a legszokásosabb, hogy Kuhn a (természet)tudományt (implikáltan) irracionális tevékenységnek láttatja. Maga Kuhn, miközben téziseit nem vonta vissza, nagyon sok mindent tagadott azok közül, amelyek mások szerint benne voltak vagy logikusan következtek szövegéből, így a relativizmus vádja (Relativizmus és relativizmus sem azonos. L. Szegedi Péter előadása, *Tudósok kontra filozófusok a tudomány relativitásáról*, vö. Magyar Tudomány, 2007/01, 102.) ellen élete végéig tiltakozott. Kuhn kritikáját azonban hagyjuk meg Lakatosnak (Lakatos, 1977), Feyerabendnek (Feyerabend, 1975), követőiknek és ellenfeleiknek, más szóval sürgősen lépjünk vissza a tudományfilozófia – számunkra, legalábbis – ingoványos területéről. Amiért egyáltalán elmerészkedtünk (el kényszerültünk merészkedni) idáig, az az, hogy Kuhn központi fogalmának, a paradigmának mind a magyar történettudományban, mind az irodalomtudományban az utóbbi 30 évben rendkívül magas volt az ázsiója, különösen a *paradigmaváltás* szóösszetétel örvendett nagy népszerűségnek. Nekem viszont az a gyanúm, hogy ha valahol, hát itt igaz Kuhn *inkommenzurabilitás*-tézise: a magyar irodalomtudomány nagy paradigmaváltói egyszerűen „új elmélet–új módszer (beszédmód, s lehetőleg kizárólagos)" értelemben használták/ják e fogalmat, miközben a Kuhn teóriája által lefoglalt jelentés a tudományos forradalom kuhni értelmezéséhez kötött, vagy legalábbis ez

posztmodern elméletek vannak forgalomban, ezek következményei között kétségtelenül van hasonlóság, ám koherens rendszert alkotó *posztmodern elmélet* nincs. Éppen ezért, ha nem akarunk mélyen igazságtalanok lenni, elöljáróban le kell szögeznünk: olyan szerzők állításait vitatjuk–helyeseljük a továbbiakban, akik más-más iskolákhoz tartoznak, adott esetben élesen vitatják egymás tételeit. Többnyire az égvilágon semmi más közös nincs bennük, mint hogy poszt-modernek, azaz tevékenységük (nagy része) a modernitás kora – kb. a késő hatvanas évek – utáni, s nem közvetlen folytatói – leegyszerűsítve nevezzük így – a hagyományos irodalomtörténet-írásnak, amelyhez személy szerint meglehetősen kötődöm.

A posztmodern központi – számos következménnyel járó – tézise a nyelv korlátozottan mimetikus funkciójára való rádöbbenés, a nevezetes nyelvészeti fordulat (linguistic turn),[1069] az, hogy amit a nyelv létrehoz, az nem azonos a létrehozni szándékozottal, a „nyelv uralhatatlanságának"[1070] tapasztalata. Mások szerint, de ez a metafora is pontosan az jelenti, amit az előzők, a nyelv nem semleges, nem „transzparens", hanem konstitutív médium. Alapjaiban, szerintem, nincs másról szó, mint amit Gadamer az először 1960-ban megjelent *Igazság és módszer* c. alapvető jelentőségű könyvében az irodalom (az írott bármi) határhelyzetéről mond.[1071]

Sokszor csak sokféleképpen írjuk le ugyanazt: ez nem baj, van aki így érti meg, van aki úgy. De a különböző megközelítések és példák mélyén mindig a nyelv természetére való hivatkozás rejlik, a nyelv azon fertőzöttsége, hogy a tudományos–művészi, historikus–fikciós szétválaszthatatlanul és kibogozhatatlanul egyszerre van jelen (legalábbis természetes nyelvek és szövegek esetében, e megállapítások úgy válnak egyre kevésbé igazzá, ahogy a nyelv formanyelvvé válik). Nem tagadva egyrészről a szerzői intenció jelentőségét, másrészről a befogadóban konstituálódó jelentés tényét, az a tapasztalat, hogy például a matematika formanyelve jelentősen csökkenti (hogy teljességgel kiküszöböli, azt nem hinném) e fertőzöttséget, egyértelművé teszi a nyelv döntő (de nem kizárólagos) felelősségét. (A matematika nyelve is csak elmozdulás az „uralhatóság" irányába, még e formanyelv is képes ugyanazt többféleképpen leírni, egy matematikai levezetés lehet dög unalmas és roppant elegáns, okozhat gyönyörrel felérő evidencia-élményt és lehet tökéletesen vagy részben

---

az értelmezés mindenképpen besugárzik. Akkor pedig a „paradigmaváltás" egy (kuhni) forradalmi helyzetet is jelöl, s ezt én a magyar történelem-/irodalomtudományban nem tudom felfedezni. (S még fel sem tettem olyan alapvető kérdéseket, hogy vajon paradigmatikus felépítésű-e a történelem/irodalom tudománya, vagy éppenséggel paradigmatikus felépítettségű-e maga a tudományfilozófia, amely ítélni hivatott a tudomány avagy nem tudomány kérdésében.) Hagyjuk hát a paradigmát másra…

1069 „A fordulat", amelynek a szakirodalma mára felsorolhatatlan. Az első írások egyike: Jay, 1982; Toews, 1987. A 90-es évek fontos konferenciái: *History and Sociology after the Linguistic Turn* (1994) és *Studying Culture at the Linguistic Turn: History and Sociology* (1996). Vö. még: Fabó, 1980, 196. – Mint többen rámutattak, a posztmodern e sarktétele nem független Nietzsche 1876–1882 közötti, ún. pozitivista alkotó korszakának (Nietzsche által a „délelőtt filozófiájaként" jellemzett időszaknak) a nyelvről való gondolataitól. Megjegyzem, Nietzsche ekkori aforizmakedvelése és az erkölcs relativitásának hirdetése úgyszintén termékeny posztmodern talajra hullt.

1070 Kulcsár Szabó, 1993, 149.

1071 Gadamer, 1984, 123–129.

érthetetlen, a jelentés létrejöttének itt is része a szerző és a befogadó személyisége, tudása, intenciója.)

A nyelv ilyenfajta fertőzöttsége már a *nyelvi fordulat* előtt ismert volt. Fehér M. István hívja fel egy jegyzetében[1072] a figyelmet rá, hogy Hegel,[1073] Gadamerhez hasonlóan, határhelyzetben lévőnek látja az irodalmat.[1074]

Egészen távolra is visszamehetünk az időben, az ókori retorikákig. A *historia* szakszó;[1075] jelenti a narráció három típusának egyikét, amely a *fabulá*val és az *argumentum*mal viszonylatba állítva alkot rendszert. A *historia* res gesta, azaz (16. századi magyarsággal) lött dolog, az, ami megtörtént, az igaz történelem/történet. A *fabula* res ficta: kitalált dolog, fikció. Az *argumentum* ficta res, quae tamen fieri potuit: olyan kitalált dolog, amely akár megtörténhetett volna. Az irodalom teoretikusai a középkoron át legalább a 18. sz.-ig ebben a fogalomrendszerben (is) gondolkoztak, ám nem egyformán. Sevillai Isidorus (570 körül–636), majd az ő nyomán Hugo de Sancto Victore (1097 körül–1141) és más középkori gondolkodók lényegében változatlan tartalommal közvetítették az értelmezést, az *argumentum*ot valószerűnek (aminek hitele van), a *fabulá*t koholt beszédnek, a *historiá*t a szemtanú hitelességével elmondott megtörtént dolognak írták le.[1076] Ez a műfajelmélet mindig egy alapvető problémával küzdött, meg kellett válaszolnia a „mi az igaz?" kérdését. A *historiá*ba nyilván elsősorban a történetírás alkotásai tartoztak (a középkori és részben a kora újkori felfogás szerint, *éppen úgy, mint a posztmodern teoretikusainál,*[1077] nem az annalesek, a feljegyzésszerűségek, hanem az olyan nagy prózai kompozíciók, mint például Bonfini műve); a fabulát a fikciós műfajok, a költészet, a komédia számára tartották fent. Ez már az őspélda, Homérosz művei (históriák?) esetében sem volt problémátlan, de súlyos nehézségeket a teológiai szövegek értelmezése okozott. A fogalmak között – meddig história és mettől fabula – a középkorban nem létezett olyan, koherens rendszert alkotó különbségtevés, amelyet általánosan elfogadtak volna. A Horatius *Epistolái*ban (I,2) előforduló „fabula" szót a 12–13. században rendre megglosszázzák: „id est historia." S ez talán nem véletlen. *Noha a 19. század előtti gondolkozóknak e kérdésben nyilvánvaló módon a valóságreferencia volt a legfontosabb, a media szerepére is felfigyeltek.*

A középkorban a Bibliát mint igaz történetet többnyire a históriák közé sorolták. De a 12. századi neoplatonikus teológiai gondolkozásmódra oly jellemző allegorikus értelmezésmód (és a historikus fikció megkülönböztetése a valóságtól) már megzavarta ezt az egyszerű megközelítést, a humanisták pedig – nem kis mértékben a középkori allegorizáló metodikák hatására – már egyenesen kijelentik: a Biblia költészet, mert a költőkre jellemző eszközöket használ; a legfőbb költő maga az Isten (Coluccio Salutati).[1078] Ebből érthető,

---

1072 Fehér M., 2000, 61–62.

1073 vö. Hegel, 1980, I, 88.; I, 114.; III, 173.; III, 180.

1074 Pontosabban Hegel mindig poézisről beszél.

1075 *Rhetorica ad Herennium,* I,8,12; Cicero, *De inventione,* I,19,27; Quintilianus, *Institutio oratoria,* II.iv,2.

1076 E fogalmak a fennmaradt magyarországi források közül először Szalkai László iskoláskönyvében, az ún. *Szalkai-kódex*ben, Kisvárdai János iskolamester tanításaként fordulnak elő. Vö. Mészáros, 1972, 115–116.

1077 Lyotard, 1993, 8: „Végsőkig leegyszerűsítve a »posztmodernt« a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként határozom meg."

1078 Részletesebben e tanulmány 6–8. oldalán.

hogy van olyan glossza, amely a Biblia történeteit fabulának minősíti. Itt nem részletezhetjük, de ez a felfogás nyilvánvalóan zavart okoz a história–fabula szembeállításban, a felsőbbrendű (a költészet bonyolult eszközei által kikristályosodó) igazság és közvetlen (betű szerinti) igazság felesel egymással. Azaz az ókori eredetű história–fabula ellentétpár megfeleltetődik a szöveg betű szerinti és allegorikus értelmezésének, így egyugyanazon szöveg lehet az *olvasat függvényében* história vagy fabula. A fabula–allegória kötődést tükrözi például a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik 15. századi mitográfiai tartalmú kódexének címrészlete: *fabule cum allegoriis…* (azaz: fabulák allegóriákkal). Ezt, s a história–fabula dualitás minden egyéb problémáját a régebbi korok teoretikusai is gyakorta érzékelték. Másképpen fogalmazva, a *posztmodern felfogásnak pontosan megfelelően,* a neoplatonikus Biblia-értelmezők felfogásában a nyelv referenciális funkciója (Biblia=história) háttérbe szorul, és előtérbe kerül az emotív, különösen a metanyelvi funkció[1079] (Biblia=merő költészet=igazság). *Petrarca és Hayden White bizonyos nézetei egymáshoz nagyon közel állnak,* hiszen Petrarca ezt jegyzi meg Boccaccio *Dekameron*jának tizedik részéről, Griselda történetéről: „ez vagy história, vagy fabula, úgy hívom, ahogy akarom." A probléma nagyságát az jelzi leginkább, hogy (éppen a Biblia-értelmezések korlátok közé szorítására) a tridenti zsinat fontosnak tartotta definícióval megkülönböztetni a históriát és a fabulát. Körülbelül akkora sikerrel, mint amilyennel Hayden White bevezette a „modern esemény" fogalmát.

A nyelv nem mimetikus, nem ábrázol, hanem létrehoz – ezt a főszabályt rövidre zárva a posztmodern számos teoretikusa kijelenti: nincs autentikus valóság (Kuhn[1080] szerint hipotézisek határozzák meg azt, amit valóságnak nevezünk) és nincs objektív kutathatóság. Ezek mostanra már-már közhelyek. A posztmodern tézisei nem egyszer relativisták, agnosztikusak és következmény-tagadók; aranyszabálynak tarják a többes számot („nincs kánon, csak kánonok", „nincs történelem, csak történelmek" stb.), a diszkontinuitást, és borzonganak a fejlődésközpontú, teleologikus narratíváktól. Az alkotó individuumnál többnyire fontosabb számukra a közösség, a kulturális meghatározottság, a hagyomány. Mindezt egyszerre szeretném rosszallólag és elismeréssel mondani: miközben az idézethalmokkal és tekintélyérvekkel felszerelt agytornák egy része, megítélésem szerint, a kulturtörténet legnagyobb meddőhányóját hozta létre, a legtágabb értelemben vett szellemtörténetre igencsak ráfért a posztmodern kikényszerítette elbizonytalanodás.

A posztmodern történész számára a nemzet nem feltétlenül a nyugati civilizáció csúcspontja; a bátrabb teoretikusok elméleteik politikai következményeivel is szembenéztek, a nyugati demokráciák berendezkedése, a kiépített hatalmi rendszerek vállalhatatlanok például az iráni forradalomról sajátosan tudósító Foucault[1081] számára.

Hayden White, David W. Noble stb. és követőik büszkén és meggyőződéssel vallják: „Mi, történészek, mindannyian művészek vagyunk,"[1082] aminek, mint vázolni próbáltam, az egyik korai rokonjelensége a „poeta teologus" szemlélet, de részletes elemzéssel kimutathatók volnának más neoplatonikus

---

1079 Vö. Fabó, 1980, 196.

1080 Vö. az 1062. jegyzettel!

1081 Vö. Rigán, 2005.

1082 „Mi, történészek, mindannyian művészek vagyunk." Noble, *Interjú,* 1996.

előzmények is, mint a humanista költészet-felfogás és kivált a páli kegyelemtan.[1083]

Érthető módon a posztmodern történész gyakran inkább érdeklődik a historiográfia, mintsem a história iránt. Ennek legfőbb oka, hogy a posztmodern alapelvek módszerként a históriában kevéssé, ám a historiográfiában sokszor remekül alkalmazhatók,[1084] erre jó példa Hayden White 19. századi történelmi nagynarrációkat elemző *Metahistory*ja.[1085]

A posztmodern szélsőséges. Kis részigazságokra nagyívű állításokat alapoz. Lételeme az erős szembeállítás. Néha mintha egyenesen sportot csinálna a megfontolt agy elleni merényletből. Ez a csibészmentalitás a legfőbb erénye. Többnyire tetszetős, tipikus féligazságokból építkezik („amit a múltról mondunk, saját magunkról mondjuk"),[1086] a nem „igaz", de „van benne valami" kijelentések vizsgálatához ragaszkodik. Az idézett állítás triviális részének (a múltról beszélő személyisége, kulturális és egyéb kontextusai mindenképpen beleszólnak abba, hogy mit mond a múltról) jól ismert és régi igazsága átcsusszan egy valószínűleg nem igaz terepre (a „beleszól" alakul át „meghatároz"-zá); a posztmodern megállapítások igazságmagva szinte sohasem új, miközben mégis merőben új nézőpontra, vizsgálatra kényszerít. Azaz a posztmodern többnyire nem mond újat, viszont azt bátran és jó hangosan mondja.

Posztmodern (=a posztmodern által felismert, preferált) jelenség régen is volt, és divatjának hunytával sem fog megszűnni. Örök és képződik.[1087] Posztmodern történetírás például a 16. századból Forgách Ferenc főpap-diplomata latin nyelvű történeti munkája, amelyet a bátyja, Forgách Simon protestáns hadvezér látott el magyar nyelvű jegyzetekkel, továbbá megjegyzetelte Istvánffy Miklós is. Igazi polifónia: a jelentés, a történelmi eseménysor Forgách Ferenc latin szövegének és Simon magyar jegyzeteinek, továbbá Istvánffy megjegyzéseinek feleselésében konstituálódik.

A fogalmat a posztmodernről írók rendkívül szeretik a hagyományossal, sőt, többnyire definiáltabban, a német historizmus hagyományaival (mindenekelőtt Wilhelm von Humbold és Leopold von Ranke téziseivel) oppozícióban

---

1083 Az ehhez kapcsolható teológiai hermeneutika különösen megtermékenyítő lehetne a posztmodernről gondolkodók számára.

1084 Vagy legalábbis azt a benyomást keltik.

1085 White, 1973. A módszer aprópénzre váltása, mechanikus alkalmazása igen kétes eredményekre vezethet. Vö. http://www.lehigh.edu/~ineng/syll/syll-metahistory.html A honlap (vélhetőleg egyetemista) szerzője precízen alkalmazza White kategóriáit, a Cabeza de Vaca *Relacion*ja (1544) alapján készült, általam nem ismert *Cabeza de Vaca* (1991) c. filmre. Az eredmény komikus. „Hiszik vagy nem, Hayden White nagy igazsága, hogy a történelmi stílus akképp fejthető ki, mint egy költemény. Ez az oka, hogy ő (H.W.) a történetírást költői tevékenységnek nevezi." – okosítja ki a honlap szerzője olvasóit, majd a Pocahontas-történetet ajánlja a leendő módszer-hasznosítóknak elemzésre.

1086 Friedell, 1993, 37.

1087 Jenkins, 1999, 6: „For postmodernity is not an 'ideology' or a position we can choose to subscribe to or not: postmodernity is precisely our condition: it is our fate." (A posztmodern nem egy ideológia vagy egy nézőpont, amelyet mi tetszőlegesen választunk, s vagy elfogadunk, vagy nem, a posztmodern pontosan a mi helyzetünk, a mi sorsunk/végzetünk.) Egykoron Derrida írt valami nagyon hasonlót a dekonstrukcióról.

megfogalmazni.[1088] Ez önmagában nem lenne baj, de a művelet során mintha elfelejtenék a történetírás több ezer éves hagyományát: ilyen módon nem derül fény a német pozitivizmushoz (amely a posztmodern híveinek interpretálásában gyakran jámbor és naiv szobatudósok foglalatosságának látszik) képest definiált posztmodern kategóriák mélységes rokonságára a középkori történetírással vagy más, Rankéék előtti történelemszemléletekkel; a posztmodern szégyenli szüleit (vagy egyszerűen nem ismeri).[1089]

*

A posztmodern a történeti tényt éppen tény jellegétől igyekszik megfosztani. Egy definíció igényével fellépő írás szerint: *„A posztmodern által vallott […] felfogás így hangzik tehát: a történeti tény olyan, a források adatain alapuló konstrukció, amely a valóság leírása során, e valóság leírásának a keretében keletkezik.*[1090] *Semmi sem szól tehát amellett, hogy fel kellene tételeznünk elemi és abszolút tények létezését; nem, mivel a történeti tényt végső soron az elmélet és a kontextus szüli, ezért is tekintjük a tényt viszonylagosnak (hiszen mindig csak valamely kulturális univerzum függvényében konstatálható), és értelemszerűen nem több puszta absztrakciónál."*[1091]

Mármost ez szerintem nincs így. Ebbe a mondatomba, persze, bele lehetne kötni: hiszen *végső soron* csak megállapodás kérdése, hogy a történelmi tényt hogyan definiálom. Mind a pozitivista, mind a posztmodern „történelmi tény" meghatározás azzal érvelhet ún. igaza mellett, hogy a történetírás gyakorlatában hasznosabb, hogy a rendszerbe illőbb. Jómagam nem vagyok (mindenben) pozitivista, ám a történelmi ténynek csak pozitivista jellegű definícióját tudom elfogadni. Ennek a lényege, hogy a jelző („történelmi") nem változtatja meg a jelzett szó hétköznapi alapjelentését, azaz (elemi, pozitív) *tény*en azt értem, amit a latin *factum*on.

1088 Az ok világos és paradox. Humboldt és Ranke nevével fémjelezhető (hagyományosan) *a professzionális, a tudományos* történetírás. Komoly történész a *nem* professzionálissal, a *nem* tudományossal nyilván *nem* foglalkozik. De hát a *a professzionálisnál, a tudományosnál is professzionálisabb, tudományosabb* posztmodern (=jelenlegi tudása a tan híveinek) számos ponton rokonítható a *nem* professzionálissal, a *nem* tudományossal. Látszathasonlóság, különböző filozófiák azonos (hasonló) következményei? Hát ezt azért nagyon meg kellene vizsgálni, hogy van-e ilyen, hogy pl. modern korunk és a középkor „szerzőhalálának" tényleg nincs-e közös eszmei háttere stb. Ez a szemlélet köszön vissza pl. Gyáni Gábor írásaiban: 18. század végéig a történelem irodalmi műfaj (ez ugyan de facto nem igaz), írja, majd „a történetírás éppen akkor vált tudománnyá, amikor kiszakadt a fikciók előállításának a világából". Kiderül persze, hogy szegény történetírás csak hitte magáról, hogy tudomány, mert az igazi tudomány a posztmodern – amely nem tudomány. Vö. Gyáni, 2000, 27. Természetesen némileg igazságtalan vagyok a szerzővel szemben, természetesen értem, hogy mit akar mondani, de az is természetes, hogy okkal-joggal rovom fel a 18. század vége előtti történetírás valamifajta *homogén tudománytalanságként* való felfogását.

1089 Hogy csak egy proto-posztmodern történészt említsek: Fessler Ignác Aurél (Ignatius Aurelius Fessler; 1756–1839). Nézeteit az újhistorizmus egyik jelenlegi apostola, Stephen Greenblatt is bármikor vállalhatná. Fessler szerint: történelmi bizonyosság („historische Gewissheit") nem létezik, a történelmi valószínűség („historische Wahrscheinlichkeit") alakul pszichológiai bizonyossággá (psychologische Gewissheit). Vö. MAMŰL, *Fessler Ignác* szócikk, Lux Etelka [=Kőszeghy Péter].

1090 E mondat értelmezhető része szerintem ennyi: „a történeti tény a források adatain alapuló konstrukció."

1091 Gyáni , 2003, 23.

A posztmodern értelmezés esetén – „források adatain alapuló konstrukció" – factum = konstrukció;[1092] azaz a történelmi tény más, mint a hétköznapi, benne van a konstruáló, az a személy, aki szelektál, értékpreferenciákat érvényesít stb. A konstrukciót tényleg (így is lehet mondani) elmélet és kontextus szüli (nem mintha az elmélet nem lenne a kontextus része). Az idézet értelmezhető állításai a posztmodern által olyannyira kedvelt meglepő állításhoz vezetnek: a tény konstrukció, mint ilyen, viszonylagos, nem több absztrakciónál; azaz a történelmi tény nem olyan, mint a szokásos tény, amely, tény lévén, nem viszonylagos.

Viszont (feltéve, de nem megengedve) ha a „történeti tény=egyenlő konstrukció" állítás igaz, akkor abból nem az következik, hogy a történelem konstrukció (ezzel nem lenne vitám), hanem hogy a múlt konstrukció, s ezzel már van. Múlt csak egy van, s az nem konstruált, történelem számos, és természetesen konstruált.[1093] Eco idézi egyik írásában[1094] Aquinói Szent Tamást, aki szerint a Mindenható még egy nem szűz hölgyet is képes visszahelyezni lányi állapotába, mind erkölcsi, mind fiziológiai vonatkozásban. De, Aquinói szerint, még Isten sem teheti meg nem történtté, ami megtörtént. Ez megsértené ugyanis az idő törvényét. A megtörtént nem relativizálható, ugyanezért, az *egy múlt* miatt.

Nyilvánvaló, hogy a posztmodern (legalábbis a Gyáni-féle) és én nem ugyanazt értjük történelmi tényen. A Ricoeur által megfogalmazott „törések"[1095] a történelmi tény abszolút és elemi tény voltát csak akkor kérdőjelezik meg, ha valaki Ricoeurt félreérti.

A hétköznapi és a történelmi tény, szerintem, tulajdonságaiban azonos. Mondjuk, megkérdezem a kedvesem: van itthon sör? Vagy azt mondja: *van,* vagy azt: *nincs*, vagy azt: *nem tudom,* vagy azt: *valószínűleg igen,* vagy azt: *valószínűleg nem.* (Vagy hazudik, vagy téved. Erre való a forráskritika. Az intenciókat most ne vizsgáljuk.) Mint a „fekete-fehér igen-nem" nevezetű játék bizonyítja, minden állítás felbontható eldöntendő kérdésekre,[1096] legfeljebb sok lesz belőlük. Ezek az eldöntendő kérdések azok a téglák, amelyekből a történész építkezik, s csak a fenti 5-féle tégla (válasz) lehetséges. Legalábbis az európai kulturkörben szokásos alternatív logika esetén.

A hétköznapi és a történelmi tény a posztmodern szerint két merőben különböző dolog, s a pozitivista összekeveri a történelmi adatot a történelmi ténnyel. Két ilyennyire különböző megközelítés esetén, s hozzátéve, hogy a posztmodern történelmi tény képviselői szerint a pozitivista történelmi tény

---

1092 „gondolati alkotás" – (lat. constructum 'egymásra rakott', 'megépített', 'létrehozott') hogy jelenthetne factumot?

1093 Így gondolja ezt Keith Jenkins (Jenkins, 1991) is, akit helyeslőleg idéz Gyáni, 2000, 14: „A történelem és a múlt ugyanis két külön dolog."

1094 Eco, 2001A, 494.

1095 Ricoeur, 1999A, 57–58.

1096 A nem eldöntendő kérdésekre adott válasz sokszor szükségképpen narratív, s mint ilyen számos képzetes elemet, kontextust tartalmaz (gondoljunk el egy választ pl. a „milyen volt a kora újkor nőeszménye" kérdésre), de minden felbontható eldöntendő kérdések végtelen sorára (szerették a nagymellű nőket? stb.). Világos, hogy a módszer az analóg digitálissá konvertálásával azonos jellegű. Ennek számos, itt nem részletezendő következménye van.

manapság „egyszerűen nem védhető" álláspont,[1097] elég valószínűtlen, hogy a két nézet képviselői valamiben is egyetértsenek.

Igaza van abban a posztmodernnek – de ezt ki vitatja? –, hogy a téglákból, ugyanannyi és ugyanolyan téglából is, a legkülönbözőbb házakat lehet építeni, a legkülönbözőbbek között számos igen jó és igen rossz, igen szép és igen csúnya is lehet – de ez nem változtat a tégla létezésén, valamilyenségén.

Tehát (szerintem) van tégla, van elemi és abszolút (történeti) tény: mindenfajta történeti konstrukció és narráció (nem kizárólagos) építőeleme. Mind ontológiai, mind episztemológiai létezésük és világos (nem feltétlenül igaz) válaszokat adó képességük, tény-sajátlagosságuk (számomra) megkérdőjelezhetetlen. A történelmi nagy narrációk mindig kisebb narrációkból, azok még kisebbekből épülnek fel, és így tovább, ám ennek a sajátos hagymának, jó esetben, van magja: a történelmi tény. Ez persze az analitikus filozófia egyfajta aprópénzre váltása. De hangsúlyozottan nem azt állítom, hogy egy komplex egész elemi részei közötti relációik mindig megismerhetők, és ily módon, mondjuk, egy nagynarráció, újraépíthető. Nem működik az analízis és nem működik a szintézis. Kellően komplex, nem mechanikus jellegű rendszereket az analízis csak szétrombolni képes és nem szétszedni. De mindez nem változtat azon, hogy a komplex rendszerek elemi részekből épülnek fel, a történetírás pedig (más egyebek mellett) olyan elemi tényekből, amelyekről a fenti öt megállapítás egyike tehető.

Gyáni Gábor (és általában a posztmodern teoretikusok) Engel Pál nézetét (s általában a hasonló történész nézeteket), amellyel az enyém lényegében azonos, a következőképpen kritizálja: „[…] miközben nem is titkolt szkepszissel tekint a történetírásra mint tudományra, aközben sem adja fel jogos igényét a tudományosság iránt. De vajon hogyan állítható egyszerre ugyanarról valami és annak éppen az ellenkezője? Úgy, hogy a történész tevékenységét egyszerűen megkettőzi: elválasztja egymástól a tiszta (értsd: tudományos) kutatást, valamint a konstruáló (a sztorigyártó) írást, vagyis a múlt elbeszélésének szorosan vett történetírói aktusát."[1098]

Esett az eső. Az út egy darabja vizes lett, egy része száraz maradt. Tehát az út mint olyan egyrészt vizes, másrész száraz. Na, de hogyan állítható egyszerre ugyanarról valami és annak éppen az ellenkezője? Úgy, hogy az utat egyszerűen megkettőzzük: elválasztjuk egymástól a vizes és a száraz részt. Mi lenne, ha csak az állítanánk, hogy az út egy darabon vizes, majd száraz? Miért nem lehet egy ilyen típusú állítás érvényes?

*

Végsőkig leegyszerűsítve: pozitivizmus kontra posztmodern világnézet kérdése. Egy példa: az újhistorizmus atyjának is tekinthető Stephen Greenblatt annak a bizonyítására, hogy a Shakespeare-re vonatkozó adatokban mennyi a bizonytalanság, többek közt az alábbi példát hozza: „(...) találgatás tárgya az életrajz megannyi eseménye is. A stratfordi lelkipásztor bejegyezte az egyházközségi anyakönyvbe, hogy keresztvíz alá tartatott »Gulielmus filius Johannes Shakespeare« 1564. április 26-án. A sok kétes hitelű adat között ez az egy kétségbevonhatatlan, de a tudósok utóbb április 23-ra tették Shakespeare

---

1097 Gyáni Gábor szíves szóbeli közlése.

1098 Gyáni, 2000, 9.

születésnapját, azon az alapon, hogy általában háromnapos korukban keresztelték meg az újszülötteket – tehát megint csak találgattak."[1099] Igen, ez így is értelmezhető. De úgy is, hogy egészen pontosan *tudjuk,* mikor keresztelték meg Shakespearet, következésképp *tudjuk,* hogy mikor született, legfeljebb nem napra pontosan. A két állítást ugyanazt interpretálja, egyik sem „hazudik", de más nézetet (igen, ha tetszik: világnézetet) képvisel: a bizonytalant illetve a biztosat preferálja. A pozitivista attitűdöt képviselő kutató – mélyen meghajolva posztmodern kollégáinak érvei előtt – készséggel elismeri, hogy van két (több, de ezek az alapvetők) sajátosság, amely miatt a tényekből építkező történettudomány sohasem lehet pozitív tudomány. Azaz a maga elé tűzött cél elérhetetlen. Az egyik, mint már volt róla szó: maga a „fertőzött", a sohasem teljesen transzparens nyelv. A másik a tényekből építkezés – objektívvá sohasem tehető – folyamata, a habarcs, amely a történész szubjektumából, a kulturális meghatározottságból stb. tevődik össze (lehet, hogy e kettő lényegében egy). Az (irodalom)történésznek lehet minden adata pontos, építkezhet kizárólag „igaz" tényekből, az igazi, egyetlen és felülírhatatlan Balassi-életrajzot, -poétikát (bármit) senki sem írhatja meg. Egy (irodalom)történészi munkát támogathat bármilyen tudományos konszenzus, a benne foglaltak igazságértéke, múltreferenciája mindig viszonylagos lesz. Pontosan azért, mert a múlt nem megismételhető. A tudományos konszenzus pedig változhat.

S itt van a tényleg alapvető különbség a humán és a természettudományok között. Az utóbbiak esetében elvileg elképzelhető (bár a jelenlegi magyar tudományszerkezetet ismerve, nem valószínű), hogy a magányos, vidéki tudós rájön valamire, felballag az Akadémiára, s ott, mivel bizonyítékai vannak, mivel bármikor ellenőrizhető, megismételhető kísérletek eredményére támaszkodhat, meggyőzi a vaskalapos tudósokat forradalmi igazáról. Hogy ez így van, azt számomra legjobban a minden tisztességes természettudós által vallott alaptétel bizonyítja: „Abban a pillanatban, amikor kutatók erőviszonyai döntenek el egy kérdést, nyilvánvaló, hogy nem tudományos döntés történt." A humán tudományok esetében viszont, vélhetjük, *kizárólag* a „kutatók erőviszonyai" döntenek, mert mi más dönthetne?

Azért sok minden befolyásolhatja eme erőviszonyokat, szerencsére. Nem igaz, hogy a történetírás-irodalomtörténet-írás-szövegértelmezés során ne lehetne vizsgálni a gondolatmenet logikáját, koherenciáját, tisztességét. Továbbá ott vannak a jó öreg pozitivizmus szempontjai: pontosság, ténytisztelet, tényfeltárás. A humán tudomány a természettudománynál kétségtelenül *sokkal inkább kiszolgáltatott* a tudományos konszenzusnak, a tekintélynek,[1100] de azért vannak önvédelmi fegyverei.

1099 Greenblatt, 2005, 14.

1100 Jellemző, amit ezzel kapcsolatban Noam Chomsky magáról ír. „Foglalkoztam pl. matematikai nyelvészettel […]" „senki sem kérdőjelezte meg a beszédhez való jogomat, nem kérdezte, van-e doktori fokozatom matematikából […]". „Arra kíváncsiak, hogy igazam van-e vagy tévedek […]". „Ám amikor társadalmi kérdésekről vagy külpolitikáról […] folyt a vita […]", „többször kértek tőlem papírokat, vagy az iránt érdeklődtek, hogy milyen speciális végzettség jogosít fel arra, hogy a kérdéses témáról beszéljek." „Általában igaznak tűnik az, hogy minél gazdagabb intellektuális tartalommal rendelkezik egy terület, annál kevesebb figyelmet fordítanak a papírokra, és annál nagyobbat a mondanivalóra." Chomsky, 1979, 6–7. Idézi: Sokal–Bricmont, 2000, 27–28 (jegyzet).

Annak egyébként, s ilyen szempontból is fontosnak tartom Szent Tamásnak az idő kicselezhetetlenségéről alkotott véleményét, hogy létezik nem relativizálható történelmi tény, hallatlanul fontos morális-etikai-jogi következményei vannak.

Nagyon leegyszerűsítve: nem mindegy, hogy ki az, aki öl, s ki az, akit ölnek. A miért öl, igazságosan öl-e stb. kérdések elvezetnek az elemi tény fogalmától, de megválaszolásuk során (jó esetben) elemi, abszolút tények sorozatából építkezik a történész.

*

Nem tudom, mi az *igazság* (de a siker reményével kecsegtetve vizsgálom, hogy egy eldöntendő kérdésre adott válasz igaz-e vagy nem, illetve, esetleg, megválaszolhatatlan), s nem áll rendelkezésemre valami jól bevált *módszer* (vonzódásaim vannak). Jobban látom azt, hogy mi nem az igazság; többnyire fortélyos megfogalmazások rabjainak vélem mindazon irányzat zászlóvivőit, akik bizonyossággal hirdetnek olyan – akár koherens rendszert alkotó – tanokat, amelyek túllépnek a pragmatikus *módszer*en és mély *ismeretelméleti tanulságokkal* szolgálnak. Számomra a legelvontabb tudomány is – végső soron – empirikus[1101] (nem igazán elegáns nézet, belátom). Kifejezett fenntartással viseltetem az irodalomtudomány koherens és logikailag hibátlan struktúraalkotásaival szemben, amelyek azért hirdetik igaznak magukat, mert koherensek és logikusak. Pedig mindez kevés: a tapasztalattal (a megfigyeléssel és megfigyelés beavatkozó hatásával) való szembesítés nélkül az igaz vagy hamis kérdése nem dönthető el. Úgy viszont igen.[1102] Ami nem az jelenti, hogy lehetne egy igaz történetet írni, múltat történelemmel megfeleltetni.

*

A *posztmodern történelmi idő* elsősorban Foucault és követői találmánya. A „homogenizált és folytonos" múlt fogalmát felváltja a „diszkontinuus történelem […], az, amely tulajdon létünkbe is bevezeti a megszakítottság tapasztalatát."[1103]

Antifoucaultista vagyok. A jeles történész végletesen dekontextualizál (egyébként általam olvasott történelmi műveiben[1104] sokkal kevésbé, mint nyilatkozataiban),[1105] míg én kifejezetten törekszem rá, hogy a történelmi eseményt ne szakítsam ki eredeti környezetéből és összefüggéseiből. Azt is mondhatnánk, Foucault-t (és követőit) elsősorban a jelen érdekli, engem, őszintén és tényleg, nem a jelen előzményeként értelmezett (még ha az is) múlt, nem a kánonképzés szempontjából strukturált, hanem a múlt mint olyan, a maga egykori (teljességében rekonstruálhatatlan) kontextusában.

1101 Az esetlegesen felmerülő ismeretelméleti problémákat John R. Searle „háttér"-elmélete számomra jól megoldja. Vö. Searle, 2005 [1994], 282–285 és az itt idézett írások. A lényeg: „[…] minden egyes kijelentés egy teljes kulturális és biológiai hátteret feltételez (a hiedelemek és egyéb intencionalitások által alkotott Hálózat mellett)." Searle, 2005, 283.

1102 Pl. a filológia számomra létező tudomány, kijelentéseiről eldönthető, hogy igazak-e vagy nem (kellő ismeret esetén).

1103 Gyáni, 2003, 15.

1104 Foucault, 1996; Foucault, 1990.

1105 Foucault, 1998A; Foucault, 1998B.

Ugyanakkor Szilasi László és Takács József vitája[1106] arra figyelmeztet, hogy hangsúlyozzam: a „múltbeli szövegeket a következményeiktől elvágni" nem lehet,[1107] hogy a múltat semmilyen módszerrel nem tudom máshonnan nézni, csak a jelenből. Amit erről Gadamer mond:[1108] „Hiszen a modern tudomány tudományossága éppen abban áll, hogy objektiválja a hagyományt, s az interpretáló jelenének a megértésre gyakorolt bármiféle befolyását módszeresen kiküszöböli" – azt én nem értem (ha visszahelyezem a kontextusba, akkor viszont igen).[1109] „Objektiválni a hagyományt" – mondjuk, ezt még felfogom. De hogy lenne lehetséges az „interpretáló jelenének" bármire gyakorolt bármiféle befolyását módszeresen kiküszöbölni? Lehet rá törekedni (ezt teszem), miközben tudom, hogy nem lehet (teljességgel) végrehajtani. Szent Ágoston *a múlt csak a múlt jelenében létezik*[1110] felfogása viszont világos.

A történetírónak tárgyát a kor gondolkozásmódjába, szokásrendjébe ágyazva kell elmondania, mivelhogy a múlt csak konvencióinak kontextusában válik (már amennyire) érthetővé, s e konvenciók kontextusa éppen azért igényel magyarázatot, mert a mából tekintünk rá, s mondjuk, száz éve, meglehet, egészen más magyarázat lett volna szükséges, s kétszáz év múlva is más lesz szükséges.

A posztmodern a történetírás többszólamúságából a narráció szólamát mintegy egyszólamú dalnak hallja, a hagyományosabb történész jobban figyel a (számára hallható) források hangjára. Amikor például Pálffy Géza megjegyzi Nagy László történészkollégájáról, hogy az könyvet írt Nádasdy Ferencről, *ám szinte csak kiadott források alapján*,[1111] akarva-akaratlanul tanúságot tesz a források kontra narráció kérdésében. Az elemi történeti tény *nem* olvad megkülönböztethetlen módon a narrációba – véli a nem posztmodern-elvű. Minden narráció![1112] – zúgja erre felháborodottan a posztmodern kórus.

Hogy a *múlt és a történelem nem azonos*, ezt a történésznél jobban senki nem tudja. Neki megadatik annak az érzete, hogy teremti a múltat, pedig dehogy, csak a történelmet, de azt tényleg. És hát a számunkra lévő múlt a történelem. Úgy vélem, ez evidencia, és számos oka van, mint például a történelem textualitása,[1113] a források fennmaradásának esetlegessége, végső soron a múlt

---

1106 Vö. Szilasi, 2003A.

1107 Szilasi, 2003A – szerintem megkérdőjelezhetetlen – vitabeli állítása.

1108 Takáts idézi mint állítása melletti érvet, vö. Takáts József, 2006, 13. (Gadamer, 1984, 234.)

1109 Ha már tekintélyidézetek kellenek, akkor inkább Martin Heidegger (Heidegger, 1993, 256): „a történelem mindig csak az én jelenemből kiindulva érthető meg."

1110 Vö. Ricoeur, 1999B, 301.

1111 Pálffy, 1997B, 39. jegyzet: „Életrajzát (szinte kizárólag kiadott források alapján) Nagy László írta meg." (Nagy László, 1987.)

1112 Ha ez igaz, akkor sem cáfolja a mondat első felének állítását.

1113 „A *történelem textualitásán* azt értem, hogy először is nincsen lehetőségünk az egész és autentikus múltat megismerni, olyan valaha létezett materiális egzisztenciát, amely ne a kérdéses társadalom fennmaradt textuális nyomainak közvetítésével jutna el hozzánk – olyan nyomok közvetítésével, amelyeknek fennmaradását nem fogadhatjuk el pusztán esetlegesnek, hanem feltételeznünk kell, hogy legalábbis részben konzekvenciái a megőrzés és a felejtés társadalmi folyamatainak; és másodszor, hogy eme textuális nyomok maguk is későbbi textuális meditációk eredményei, amikor is 'dokumentummá' váltak, amelyekre a történészek saját szövegeiket alapozzák, a 'történelmeket'. Ahogyan Hayden White nyomatékosan az emlékezetünkbe idézi, az ilyen textuális történelmek szükségszerűen, de mindig

minden vonatkozásának nyilvánvaló feltárhatatlansága. Tehát vitathatatlan, hogy nincs történelem, csak történelmek, s a történelmek[1114] narrációk. A tények valamifajta sorozata is narráció, egy forrásközlés is az, s „már a puszta tényleírás sem *mimézis* (az utánzás, a szó szerinti másolás) jegyében folyik".[1115] Miközben, s nincs itt semmi ellentmondás, az elemi, abszolút történelmi tény létezik.

A posztmodern kánon hatása alatt nem kellene hibáztatni a hagyományos, pozitivista jellegű történetírást azért, mert preferálja a forráskiadványokat, vagy mert regesztákba, annotációkba szorítja tudását.[1116] „Ha viszont ennél több is kitelik a történésztől – csóválja a fejét Gyáni Gábor –, akkor sem ő, hanem a források általa kiválogatott és megfelelő rendbe szerkesztett tényei beszélnek helyette a múltról."[1117] Nocsak! Ezek szerint a tények (magukért) beszélnek? De hiszen ez az az állítás, amelyet a posztmodern a legkövetkezetesebben (s joggal) tagad! Továbbá minden regeszta, annotáció is narráció – ez megint posztmodern alaptétel, s igaz. Akkor miért baj, ha egy történeti munka *nem* nagynarrációban fogalmazza meg mondandóját?[1118]

Példának okáért Balassi nagy perét, a Liptóújvár birtoklásáért folytatott harcot megpróbáltam, úgymond, elbeszélésbe fogalmazni. Rá kellett jönnöm, hogy azt az evidencia-élményt, amelyet az indázó, a történész ívelni akarásától, logikai rendbe csoportosításától *részben* független források egymásutánjának közlése adhat, semmiféle fogalmazással nem pótolhatom.[1119] Ez egy ilyen nagynarráció. Egy beszédmódot sem lehet kötelezővé tenni.

Történelem, (irodalom)történet, irodalomtudomány

Felfogásom szerint az irodalomtörténész: *történész,* s akkor is az, ha a jelenről nyilvánul meg,[1120] hiszen a jelen annyi, mint a múlt és jövő ütközőzónája, a tág jelen (mint „ma", „idén", „ebben a században") vagy múlt,

---

befejezetlen módon narratívak és retorikai formuláikban azt a 'Történelmet' konstituálják, amelynek megismerését biztosítják." Montrose, 1998, 116–117.

1114 Az emlékezetek nem feltétlenül. De ez nagyon messzire vezetne.

1115 Gyáni, 2003, 18.

1116 Mint, ha jól értem, teszi ezt pl. Gunst Péter (Gunst, 1995).

1117 Gyáni, 2003, 20.

1118 Nem lennék igazságos, ha a regeszta-típusú történetírástól való idegenkedést csak a posztmodern történészek nyakába varrnám. Természetesen ennek is megvan a távoli – humanista történetírás, magyar vonatkozásban a legjobb példa Bonfini – és a közelmúltbeli – Eckhardt Sándor marasztalja el Illéssyt, hogy „csak" regesztákat írt – előzménye.

1119 Érdemesnek tartom megemlíteni két olyan kollégám véleményét, akik olvasták dolgozatomat. Egyikük, aki elsősorban 20. századi irodalommal és irodalomelmélettel foglalkozik, jóindulatúan felhívta rá a figyelmemet, hogy ezt a részt feltétlenül rövidítsem le, a regeszták adattömege unalmas, elidegeníti az olvasót. A másik, az ő szakterülete a középkori irodalom, gratulált, szerinte ez a dolgozat legjobb része.

1120 Ennek az irodalomtörténész értelmezésénél van jelentősége, amelyről alább lesz szó.

vagy jövő.[1121] Nem azt nevezem történésznek, aki a múltat vizsgálja, hanem azt, aki az időben változót.[1122]

Az irodalommal hivatásszerűen foglalkozóknak szememben két csoportja van,[1123] úgymint irodalomtörténészek és irodalomelméleti/módszertani szakemberek.[1124] E két szakmát adott esetben persze művelheti ugyanaz az ember, rokonszakma, végtére is, „gáz- és vízvezetékszerelő". A különbség: az irodalomtörténész a múltbeli *és/vagy*[1125] a jelenbeli irodalmi szövegeket *legszélesebb*, a szövegen *kívüli* kontextusukban,[1126] *történetiségükben*[1127] és/vagy szöveghez tapadó retorikájukban tanulmányozza.[1128] Az irodalomelmélet szakembere egyrészt a hogyanról, másrészt e tevékenység filozófiai vetületéről nyilatkozik. A kritikus nem külön kategória, hol ezt csinál, hol azt, válogathat az irodalomtörténész szereplehetőségeiből.

E rokonszakmák ismerete kölcsönösen hasznos lehet – de egyáltalán nem szükségszerűen az. Sem azzal a megközelítéssel nem tudok egyetérteni, hogy a gyakorló irodalomtörténész tapasztalatai jobban-inkább-igazabban termelik ki a módszert,[1129] sem a fordítottjával, hogy az elméleti–módszertani szakember bölcs iránymutatása vezesse az irodalomtörténetet író tollát.[1130] És van olyan, hogy nem tudják, de teszik.[1131]

1121 Értelmezésemben történész a futurológus is.

1122 Vö. Koselleck, 2003, 17–19 és 1. jegyzet.

1123 S ezen belül végtelen számú alcsoportok. Amennyire tudom, állításom *nem* konszenzusos: az egyetemi tankönyvek másképpen tanítják, éppenséggel például az irodalomtörténészt és irodalomértelmezőt (az utóbbit tartva az irodalomelmélet művelőjének) választják szét két szakmára, ez az én szememben nonszensz. Miért kutatja az irodalmár kutató a történelmet, ha nem azért, hogy a szöveghez, az értelmezendőhöz kapjon újabb s újabb kontextusokat? Minden interpretáció történet, irodalmi szöveg esetén irodalomtörténet.

1124 Takáts József, 2006, 8. A szerző különbséget tesz irodalomtudomány, irodalomtörténet-írás és irodalomkritika között, mondván, külön beszédfajták, más a tárgyuk (mások a kérdéseik) és mások az eljárásaik. Szerintünk az irodalomtudomány (Takáts: a mű értelmezhetőségének feltételei és lehetőségei) és az irodalomtörténet-írás (Takáts: miért fogadták el a műnek egykor ezt és ezt az értelmét) szétválaszthatatlan gubanc, s az „egykor miért" alapvetően eszmetörténeti kérdése nem lehet teljesen független a „ma miért"-től, azaz a mű értelmezhetőségének feltételeitől és lehetőségeitől. A kritikáról sem hiszem, hogy mindig és feltétlenül „a mű *egy* különleges értelme mellett teszi le a voksot"; hol igen, hol nem. Az irodalomtörténet-írás–kritika szembeállításakor nem feltétlenül a feltett kérdésekben és a módszerben, inkább a befogadókban látok különbséget, amely persze (és ez kétségtelenül ellentmond leegyszerűsített tézisemnek) visszahat.

1125 Mely *vagy* csak eltolódás az *és*-en belül.

1126 A *„mi az, ami* és *mitől az, ami"* kérdése. Takáts József, 2006, 8: »a „miért fogadták el valaha a műnek ezt vagy azt a jelentését« kérdésre nem lehetséges jó választ adni, ha belül maradunk az irodalmi szövegek tanulmányozásának körén"– írja, szerintünk helyesen.

1127 A műalkotás történetisége: ki írta, mikor, miért, kinek, hová, hol stb.

1128 „[…] amit irodalmi interpretációnak nevezünk – feltéve, hogy jó interpretációról van szó – valójában irodalomtörténet." De Man, 2002, 97.

1129 Ha jól értem, ezt vallja Takáts József, 2006, 7: „Úgy látom, hogy az irodalomtörténet-írást tárgyaló olyan normatív elméleti fejtegetések, amelyek nem ténylegesen létező történeti gyakorlatok interpretációiból nőnek ki vagy nem törekszenek a tényleges gyakorlatokhoz legalább illeszkedni, gyakran terméketlenek."

1130 Ezt nem szokták vallani, de ezt szokták tenni mindazok, akik különösen, egyfajta párttagságig menően elkötelezettek egy elmélet mellett, akik éppen most, saját

A ráismerés az új, a jelenségek természetesen régiek. Például aki korábbi történészek narrációját is felhasználja (s ki nem?), szükségszerűen dekonstruál, lebont és ebből újraépít, az ókortól napjainkig. Viszont ezen dekonstruktőröknek egészen elenyésző hányada foglalkozott tevékenysége filozófiai, episztemológiai vonatkozásaival, ismerhette a heideggeri destrukciót, Jacques Derrida dekonstrukció-elképzelését,[1132] hallott a différence–différance[1133] elkülönböződés-tanáról; ugyanakkor tagadhatatlan, hogy ezek az időnként egészen elképesztő dekonstrukció értelmezések–rárakódások (a kettős gesztustól a felforgatáson és elmozdításon át a több mint egy nyelv-től az igazságosságig)[1134] nem csak a metafizikát, de a szűkebb értelemben vett irodalomtörténetet is megtermékenyítették, és Derrida állításától messze kerülve, a szó legszorosabb értelmében vett módszerré váltak.[1135] Derrida egész életműve szememben leginkább azt példázza,[1136] s kétségtelen, ez elég feyerabendosan hangzik („anything goes"), hogy a szómágia is (és valószínűleg bármi) gerjeszthet (irodalom)tudományt.

A irodalomtudomány, a fentebb adott definíció értelmében (az irodalmi szövegek tanulmányozása „*legszélesebb,* a szövegen *kívüli* kontextusukban") olyan kérdésekkel is foglalkozik, amellyel más történeti diszciplínák. Úgy is fogalmazhatnánk, az irodalomtörténész sokszor ugyanazt kérdezi, mint a művelődéstörténész, az ideológiatörténész, az eseménytörténet, a pszichológia stb. kutatója. Ez nem baj, sohasem értettem az azon való siránkozást, hogy az irodalomtudomány, úgymond, nem találja tárgyát:[1137] az irodalom tárgya

---

bevallásuk szerint, váltják a paradigmát, akik saját elméleti tájékozottságukat erőteljesen igyekszenek más kutatókra rátukmálni.

1131 Marx kevés bölcs mondásainak egyike. Szilasi Lászó írja (Szilasi, 2003B): „Eckhardt Sándor pedig 1948-ban egész egyszerűen valóban megírt egy korát megelőző, érthetetlen módon konkrétan trópus-funkciótörténeti tanulmányt, az a címe, hogy *A régi magyar költők képei.*"

1132 Derrida és követői szerint a dekonstrukció nem módszer, nem kritika, nem analízis, nem aktus és nem is művelet, hanem objektív esemény. Ám az utóbbi évtizedek gyakorlatában: módszer is.

1133 Derrida, 1967.

1134 Derrida, 1972; Derrida, 1988; Derrida, 1994.

1135 A módszer és alkalmazása magyar módra – Szilasi László így írja le a folyamatot: „Mivel azonban nálunk hiányoznak a szoros olvasásnak és a strukturalizmusnak azok a színvonalas *monográfiái*, amelyeken a dekonstrukció parazitája eséllyel élősködhetne, a hazai dekonstrukció nem csupán eleve halálra van ítélve, de ami még rosszabb, addig (a nem túl távoli időpontig) is az eltévedt s anyaszervezet nélkül tengődő élősködő valóban meglehetősen ironikus szerepére van kárhoztatva. Valóban: ha fellapozzuk például Jonathan Culler klasszikus aposztrophé-tanulmányát, egész egyszerűen megdöbbentő az előtörténetként hivatkozott, s így játékba hozható korábbi irodalom*történeti* munkák mennyisége és színvonala – ezzel szemben a honi dekonstruktőr (miközben olvasásmódját radikálisan új *módszertani* korszak nyitányaként szcenírozza) munka közben, vagy ahelyett, nem ritkán teljesen érdektelen elődök harmadrangú metafizikus csinálmányainak zajos ízzé-porrá zúzásával kénytelen elszórakoztatni magát." Vö. Szilasi, 2003A.

1136 A Searle kontra Derrida vitában én egyértelműnek látom az előbbi igazát s főleg azt az igazságot, hogy Derrida számtalanszor egyszerűen blöfföl. Vö. *Régi az újban,* 2005. Searle utolsó nagy vitacikke teljes terjedelmében: Searle, 2005 [1994]. A fő-fő blöff (308): *„Il n'y a pas de hors-texte."* A Derrida-csúsztatásokhoz vö. még: Lawlor, 1993.

1137 Vö. Szilasi, 2003B: „Az interdiszciplináris találkozások ugyan gazdag interpretatív eredményekkel járhatnak, s járnak is, ám emellett folyamatosan késleltetik és megnehezítik, hogy az irodalom tudományai megtalálják saját kérdéseiket, s ezáltal – végeredményben – saját tárgyukat." Szerintem ilyen értelemben az

ugyanis sohasem csak az övé, ez a világ sohasem csak retorikus, a szavak művészete nem vizsgálható környezetfüggetlenül. A legformalizáltabb iskola, a legstrukturalistább megközelítés sem képes erre, ha másért nem, azért, mert minden szó szemantikai mezője szövegen kívülre vezet (nem létezhet nem történeti jelentés). Azt, hogy ki melyik értelmezői iskola híve, többek közt gyakran az dönti el, hogy milyen mértékben és jelleggel veszi figyelembe a szövegen belüli és kívüli (társadalmi) kontextusokat. Az interpretáció, bármely interpretáció, történet.

Interpretáció

A kiváló Arany-kutató, Lehr Albert (1844–1924), Toldi-kommentárjaiban valami olyasmit írt, amire a fáma szerint Arany János a lapszélen megjegyezte: „Gondolta a fene!" Egy hagyományos interpretáció-felfogás szerint itt Lehr Albert tévedett, a költő az értelmező vélekedésével szemben nem arra gondolt, s ezt a leghitelesebb tanútól, magától a költőtől tudjuk. Posztmodern szemüvegen át nézve, vagy hogy ezért ennél konkrétabbak legyünk, „pragmatista", „anti-esszencialista" nézőpontból, erről szó sincs: Lehr Albert értelmezése is érvényes, hiszen érvényessége nem (csak) közvetlen igazságtartalmától függ: ha nem is gondolt, gondolhatott volna[1138] stb. Sőt, a radikális dekonstrukció képviselői kezüket dörzsölnék, hiszen ez fő tételük: értés és félreértés nem megkülönböztethető.

Vannak persze lehetetlen és őrült[1139] interpretációk – legalábbis az olyan „mérsékeltek" szerint, mint Umberto Eco –, más szóval: (végesen) sok értelmezés adható, de mégsem minden értelmezés érvényes.

Noha az utóbbi állásponttal egyetértek, régi magyar irodalommal foglalkozó kutatóként a gyakorlatban a „sok" leszűkül: kiesik ugyanis minden olyan interpretáció, amely nem tartja tiszteletben a kulturális és nyelvi hátteret.[1140] Példával élve: évekkel ezelőtt bírálatra kaptam egy PhD-disszertációt, amely Balassiról szólva a „herdó" és a „hordó" szavak kétségtelen alaki hasonlóságára építve interpretálta Balassi versét. *Miért ne?* – mondaná a posztmodern apostola. *Mert marhaság* – mondom én.

A szöveg persze létrehozza a maga hatását, s eszem ágában sincs azt gondolni, hogy a befogadóban konstituálódó jelentésbe, annak, úgymond, érvényes vagy érvénytelen voltába egy irodalomtörténészi gondolatrendőrség beleszólhat. Dehogy. Ám *Balassi (akárki) értelmezésénél* jogom és kötelességem a kulturális és nyelvi kontextus figyelembevétele. Eco különbségtevését elfogadva: ha *interpretálok* egy szöveget, nem tekinthetek el mindenfajta kontextusától. Ha *felhasználok,* azt csinálok vele, amit akarok. Egy radikális

---

irodalomtudománynak nincs *csak saját* tárgya. Szili József könyvének nagy része erről szól. Vö. Szili, 1993.

1138 Richard Rorty például, akit a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem stb. a *Doctor honoris causa* címmel tüntetett ki, az interpretáció érvényes vagy érvénytelen voltának *bármiféle kritériumát* tagadja. Vö. Rorty, 1982. A szerzőtől magyarul: Rorty, 1994; Rorty, 1997; Rorty, 1998.

1139 Kappanyos, 2001B; Eco–Rorty–Culler–Brooke-Rose, 1992.

1140 Vö. Eco, 2001B, 520; Eco, 1991.

pragmatista persze tagadná ezt, mondván: semmi különbség, az interpretálás a felhasználás alesete.

Röviden: a szöveg immanens tulajdonságai döntik el, hogy milyen érvényes értelmezések rendelhető hozzá;[1141] az intentio operis – intentio auctoris – intentio lectoris olyan szentháromság, ahol az intentio operis az Úristen. Értékesnek de egyoldalúnak tartom mind a befogadástörténet (főleg német) teoretikusainak, mind az újhistorikusok (főleg angolszász)[1142] szerzői intenciót kitüntető irányzatának szempontjait. Martyn P. Thompsonnal[1143] egyetértve ugyanakkor úgy vélem, hogy ha valaki nem pártkatona (különösen a befogadásesztétika teoretikusai hajthatatlanok), s becsülettel végiggondolja a befogadóban konstituálódó jelentést intencionalista perspektívából és fordítva, be fogja látni, hogy az interpretáció során mindkét megközelítés hasznos lehet.

A posztmodern a régi magyaros[1144] irodalomtörténész barátja

Mivel, mint említettem, a posztmodern elméletek nem alkotnak rendszert, a régi magyaros kedvére mazsolázhat közülük, s a hatásvadász végleteket leszámítva, igen-igen jól teszi, ha mazsolázik.

A címbeli állítás bizonyítása előtt jegyezzük meg, hogy a régi magyar irodalom fogalmából csak a „régi"-t nem kell különösebben értelmezni. A „magyar" és az „irodalom" kapcsán a régi magyaros kutató többnyire magyarázkodni kényszerül. A *magyar nemzeti* irodalom rendszerébe a nem magyar nyelvű alkotások besorolását eleve furcsállják mindazok, akik magától értetődő módon nemzetállami keretek között gondolkoznak – ide sorolnám az irodalomtörténészek többségét. Márpedig a régi magyar irodalom nyelve csak kisebb részben magyar. Volt/van erre egy hagyományos elképzelés: a *magyarországi*ként felfogott irodalom fogalma. Erről elmondható, hogy a középkorban szinte kizárólag latin, a kora újkorban döntően latin, magyar és német, míg a nemzetállammá formálódás időszakától, esetünkben a 18. század végétől, a 19. századtól már magyar nyelvű. Ne tárgyaljuk most meg, igen nagy kitérő lenne, de ne tegyünk úgy se, mint ha a kérdés nem létezne: a *magyarországi magyar*rá konvertálása, a *magyar* előzményeként nézett *magyarországi* – éppenséggel nem problémamentes. Továbbá, s ez a fontosabb, besugározza az értelmezést: a jelen – *magyar és világi* – irodalmának előzményét látva a régi irodalomban, annak *magyar és világi* része óhatatlanul felértékelődik. Már kevésbé fontos a nem magyar világi és a magyar vallásos/teológiai, s legkevésbé a nem magyar vallásos/teológiai irodalom. Egy szikár eszmetörténeti nézőpontból ez az értékhierarchia *teljességgel megengedhetetlen.*

Aztán az „irodalom" fogalma sem magától értetődő. A romantika utáni irodalmak kutatói (többségükben) úgy vélik,[1145] hogy a régi magyaros

---

1141 Ugyanezt mondja Eco, őt értelmezve Kappanyos András, s én sem tudok jobbat. Vö. Kappanyos, 2001A, 479.

1142 Számomra különösen szigorúnak látszik Quentin Skinner és J. G. A. Pocock.

1143 Thompson, 1993.

1144 Ebben a fejezetrészben ez azt jelenti, hogy *én*. Tehát amit a *„régi magyaros kutató"* véleményeként tálalok, egyáltalán nem bizonyos, hogy minden gyakorló *„régi magyaros kutató"* vallja.

irodalomtörténész tkp. nem is irodalomtörténész, hiszen vizsgált tárgya az esetek nagy részében *nem* irodalom: teológiai szakmunka, kegyességi irat, hitvitázó szövegek, alkalmi írások stb. S a kollégáknak, a maguk szempontjából, igazuk van.

A „litteratura/literatura", az „irodalom", most itt nem részletezendő előzmények[1146] után, a 18. században kezdi hozzávetőlegesen azt jelenteni,[1147] amit ma. Persze a 16. századi olvasó is meg tudta különböztetni Balassi versét egy szakácskönyvtől, azaz érzékelte az irodalom és a nem irodalom közötti különbséget. Érzékelte, *de nem úgy*. Nem helyes – szerintem – a kérdést azzal elintézni, hogy a 16. században mást értettek irodalmon, sőt, bizonyos félreértések éppen az ilyen megfogalmazásokból keletkeznek: *nem érthettek mást ui. egy olyan fogalmon, amely nem is létezett.* Volt költészet, azaz poézis, voltak a legkülönfélébb históriák, volt dráma és volt komédia, ismerték a retorikus műfajokat stb., de nem volt egy összefoglaló, egységes kategóriába soroló név, nem volt „szépirodalom"[1148] szó, következésképpen maga a képzet is hiányzott. Ebben az értelemben igaz, hogy a 16. sz.-ban nem volt irodalom (nem volt meg az irodalom képzete), ettől még a kornak irodalomtörténete lehet (a civilizációt fogalmát nem ismerő társadalmaknak is van civilizációja), de nem árt megismételni: *a koronként mást értettek irodalmon állítás hamis; mi értünk koronként mást irodalmon, s ez nem mindegy.* Ilyenkor jól jön a posztmodern, az alapokra rákérdezés.

Kénytelenek leszünk itt egy kis kitérőt tenni.

Mitől arte a factum (ódivatúan, Lukács György nyelvén: mi az az esztétikai érték), hogyan, mitől lesz valami artefactum?[1149] Erre a régi magyarosnak nincs rövid és igaz válasza (másnak sincs), de két dolgot egészen bizonyosan tud: az egyik, hogy a szóban forgó mindig valamilyen *viszony*ban jön létre, a másik, hogy (a viszonylatsoron, a kontextushalmazon kívül) *semmi olyan nincs,* aminek a megléte vagy a hiánya önmagában irodalommá (tágabb értelemben: művészi produktummá, artefactummá) tenne.[1150] Krmann Dániel kuruc kori itinerárium nyilván nem művészi alkotás. De ha a betű szerint

---

1145 Ezt a meglátásomat az MTA Irodalomtudományi Intézetében az intézet által írandó új magyar irodalomtörténet(ek) szakmai vitáján elhangzottakból vonom le.

1146 A középkorban a a hét szabad művészet egyike, a grammatika. A késő középkorban és a kora újkorban 'írás', 'írni tudás', majd 'műveltség' lesz a jelentése.

1147 Vö. Szili, 1993, 2–30, 130–131, 212–213.

1148 Azért az idézőjel, mert ugyan magyar nyelven ez az összefoglaló neve, s rettenetesen erőltetett lenne pl. művészi irodalomnak (és akkor: művészi képzőművészet! művészi festészet! stb. – ezt már mégsem…) nevezni, ám ez a 19. századi szóalkotás rettenetes erővel sugározza esztétikai imperativuszát: ami művészi, az szép („szépművészetek", ugyanerre a mintára „széphistóriák" stb.). És hát ez az, ami a 20–21. században rettenetesen hamisan cseng. Önmagában, csak az irodalom szót használva pedig félreérthetők lennénk, hiszen tágabb és szűkebb értelemben egyaránt mást jelent, mint a „szépirodalom". (Az előbbi esetben akár a szakirodalmat vagy bármit, ami le van írva, az utóbbi esetben csak a „nagy" műveket stb.)

1149 Műtárgy, bármifajta művészeti alkotás értelemben használva a terminust. Nyilván nem jaussi értelemben használom a fogalmat.

1150 Gérard Genette: „Nem a tárgy teszi a hozzá való relációnkat esztétikaivá, hanem a reláció teszi esztétikaivá a tárgyat." Vö. Angyalosi, 1999, 18–19.
http://www.c3.hu/~gond/tartalom/18-19/fraangyal.html

azonos szöveg bekerül, mondjuk, (mindhalálig intertextualitás![1151]) egy Mészöly-írásba: azzá válik, létrejön az a viszonyrendszer, az a kontextus, amely azzá teszi. De! A szerzői intenció igenis létezik: esetünkben nem Krmann Dánielé, hanem Mészöly Miklósé. Krmann műve: alapegység. Mint a szó.

Marcel Duchamp piszoárja vagy biciklikereke attól, hogy kiállítói térbe kerül, hogy *az teszi oda, aki,* hogy a 20. században – itt nem részletezhető okokból – kitermelődött az erre a típusú befogadásra alkalmas befogadó, azaz attól, hogy megteremtődik a kontextus: műtárgy. *Vagy nem,* de akkor nem azért, mert „csak" piszoár vagy biciklikerék, hanem azért mert a művésznek (intenciójának) nem sikerült a műtárgy viszonyt megteremteni.[1152] (Klasszicizáló korokban a konvenciók jobban meghatároznak, de ez nem lényegi különbség.)

A romantika utáni korszakkal foglalkozó irodalomtörténész a fent leírtakat ugyan pontosan tudhatja, de *egészen másképpen éli meg*. Mivel a „mi az irodalom" (sőt: a nagy mű) kérdésre adott válasz az ő számára konvenciók és hagyomány, egy általa is elfogadott-alakított kánon alapján határoztatik meg (irodalom az, ami irodalom; tehát az, ami irodalmi kiadóknál, folyóiratokban megjelenik, továbbá Ady igen, Beniczkyné Bajza Lenke nem stb.), ennek a bizonyos viszonynak a művön kívüli része számára adott, kevésbé érdekes, néha mintha nem is létezne – a kutató a művön belülit keresi: a szöveg elemei közti kapcsolatokat tárja fel, a szöveg jelentését valóságokra vonatkoztatja, *szövegimmanens interpretációt* folytat. Így az a tévképzete támadhat, hogy a műben magában megtalálható az, amitől műtárgy.[1153]

Lényegében Roman Jakobson (a „poétikai funkció" ismérve),[1154] Jan Mukařovský (az „esztétikai funkció" ismérve)[1155] és követőik (orosz formalisták, prágai strukturalisták), továbbá a legkülönbözőbb nyelvészeti és strukturalista megközelítések mind a szöveg valamilyen jellegzetességében, kifejezésmódokban, poétikai-retorikai sajátosságokban keresték az irodalom ismérveit. S mivel meg is találták (megtalálni vélték), kijelenthették: az irodalmi szöveg autonóm. A szöveg „irodalmisága", következésképpen az irodalomtudomány tárgya az irodalom nyelvi sajátosságaiban keresendő.[1156]

1151 Ez tkp. idézet Esterházy Pétertől.

1152 Tehát nem gondolnám, hogy szükség lenne a Genette-féle megkülönböztetésekre (1. az általában vett esztétikai tárgyak, 2. az esetleges esztétikai hatású artefaktumok, 3. az intencionális hatású vagy esztétikai funkciójú artefaktumok – vagyis a műalkotások). Én itt is a szövegimmanencia uralmát vélem felfedezni: szerintem önmagában, viszonylatba állítás nélkül nem létezhet *általában–esetleges–intencionális* hatású stb. Ugyanekkor ezt Genette is tudja és hirdeti: „az esztétikában igen sok zűrzavar forrása az immanencia és a transzcendencia létmódjának az összekeverése, s főleg annak figyelmen kívül hagyása, hogy minden műalkotás *mindkét* létmódban leledzik." Vö. Angyalosi, 1999.

1153 Tipikus képviselője ennek a nézetnek Emil Staiger és Wolfgang Kayser. Az irodalmi mű nyelvi, s mint ilyen zárt, autonom műalkotás (sprachliches Kunstwerk, Dichtung). Staiger mottóvá vált módszer-összefoglalása „dass wir begreifen, was uns ergreift" – „megragadjuk, ami megragadott minket" – tökéletesen használhatatlan egy régi magyaros számára.

1154 Vö. Jakobson, 1969; Jakobson, 1982.

1155 Vö. Mukařovský, 2007.

1156 Ez tulajdonképpen oppozíció, azt is mondja, hogy *nem* a mű (nem nyelvi) ábrázolási sajátosságai (meseszövés, világnézet, akármi) teszik az irodalmat irodalommá.

A szövegimmanens elméletek-vizsgálatok[1157] sorát ne vegyük végig, szempontunkból csak az a megállapítás fontos, hogy a közelmúlt legfontosabb irodalmi-vizsgálati módszereinek nagy része ebbe a csoportba tartozik. Nem érdekelnek most e vizsgálatok (mégoly megalapozott) eredményei, nem érdekel továbbá az irodalmi szöveg és a fikció viszonya, sem a szemantikai, sem a pragmatikus aspektus, az erre vonatkozó elméletek és megállapítások (Gottlob Frege, Roman Ingarden és követőik),[1158] csupán az az egy dolog érdekel: hogy minden ilyen (szövegimmanens) megállapítás szükségszerűen *részben vagy egészben hamissá válik,* ha az időben és/vagy térben és/vagy másképpen[1159] odébbtolom az artefactumot, ha tehát kulturális környezete megváltozik. Ezek a megállapítások, ha igazak, ha minden megfigyelésük és következtetésük helyes, akkor is csak egy adott történelmi állapotot tudnak mintegy lefényképezni, kimerevíteni, statikussá téve felmutatni. Ez a „csak" szükségszerűség, a műalkotásról tett minden megállapítás egy adott történelmi állapotban igaz, márpedig akkor nyilván ezt a bizonyos adott történelmi állapotot, a műalkotás teljes külső kontextusát is le kell írni. Genette tétele, *hogy a mű nem azonos a szövegével,* tömören foglalja össze mindezt,[1160] s egyben a befogadónként különböző jelentés tényét. Még drasztikusabban fogalmazva, abban a felfogásban, ahogy ezt minden 19. századi indíttatású esztétika, így például a Lukács György-féle is gondolta volt, *az esztétikumnak nincs semmilyen sajátossága,* ehhez ugyanis szükségeltetnék a mű és szöveg, a jelentés és műtárgy azonossága.

A művön kívül van egy elváráshálózat[1161] (hagyomány, kontextus, ezek által meghatározott produkció és recepció stb.) és a művön belül van egy megfeleléshálózat „irodalmi nyelv", fikció stb.).[1162] Akkor lesz egy tárgyból műtárgy (műalkotás), ha az elvárás- és megfeleléshálózat viszonya egymást feltételező. Másképp fogalmazva: a befogadónak akkor lesz része esztétikai élményben,[1163] ha az ő sajátlagos elváráshálózatának megfelelő a műtárgy

---

1157 Az a spontán (és teljesen érthető) reakció, hogy egy gyárilag előállított WC-csésze nem lehet artefactum, mindig innen, a műtárgy-immanens szemléletből kaphat elméletileg is igazolást. A kontextuális megközelítésből viszont cáfolatot.

1158 Különböző megfogalmazásokkal, más-más terminusokkal, de ugyanazt vallják: az irodalmi mű lényeges eleme a fikció. Frege: irodalmi a szöveg, „ha ez a szöveg kijelentő, de nincs állító funkciója". Ingarden: az irodalmi szövegek kijelentései „kvázi-ítéletek". Vö. Frege, 1980; Ingarden, 1977.

1159 Egy multikulturális társadalomban (megjegyzem, mióta világ a világ, szerintem *minden társadalom multikulturális,* a szegények és gazdagok kultúrája pl. sohasem esett egybe), időbeli és térbeli elmozdulás nélkül, a társadalom egyik rétegének kultúrájából, konvencióiból a másik réteg kultúrájába, konvencióiba lépve.

1160 Miközben csak annak a trivialitásnak az átfogalmazása – de gondolatébresztő átfogalmazása – hogy más a mű (mint szöveg) és más a befogadó (mint jelentésmegállapító), egy evidenciáról van szó: a szöveg jelentése függ mindenfajta környezetétől.

1161 Ezt azért tágabb fogalomnak gondolom Jauss „elváráshorizont"-jánál.

1162 Noha erősen egyszerűsítünk, látható, hogy ez az elképzelés közel van Bernáth Árpád a szövegek belső viszonyait („motívum-struktúra") és a szövegek külső viszonyait („embléma-struktúra") és e kettő kapcsolatát elemző írásával. Vö. Bernáth, 1971, 439–468.

1163 Nem térünk ki itt most arra az esetre, ha a befogadónak van ugyan esztétikai élménye, de azt nem artefactum váltja ki. Angyalosi Gergely, Genette gondolatait ismertetve ezt a kérdést így foglalja össze: „Nos, egy tárggyal való viszonyom, az esztétikai és/vagy művészi reláció nem cáfolható meg; a tárgy mibenlétére tett hipotézisem azonban igen. Ha egy nekem tetsző tárgyról kimutatják, hogy az nem

immanenciája. A régi magyaros, inkább, mint a kortárs irodalom kutatója, állandóan kontextusokat rekonstruál, csak igen ritkán folytat(hat-hatna) kizárólag *szövegimmanens interpretációt.*

A mű jelentése a befogadóban konstituálódik, következésképpen befogadóként más és más. Ez igaz, de nem kell eltúlozni: a szövegek döntő többsége a befogadók döntő többsége számára, ha nem is azonos, de nagyon hasonló jelentésű, ha nem így lenne, egy műről nem lehetne konszenzus egy adott értelmezői körben. A régi magyaros esetében viszont szükségszerűen meghasad a jelentés: az az egyetlen befogadó egyrészt a régi (gondolatmenetünk szempontjából tökéletesen indifferens, hogy esetleg téves, s a „régi" befogadóéval bizonyosan nem azonos) kontextust, másrészt a jelenbéli kontextust rendeli a műhöz. Mondhatjuk, ez nem igaz, köztudott, hogy nem foghat a macska egyszerre kint s bent egeret, a régi magyarosnak is egy, csak egy kontextusa van, legfeljebb abban a jelenből-múltból való szempontok kavarognak. Ám még ebben a kavarcsos helyzetben is megteheti, hogy tudatosan próbálja csak az egyik vagy csak a másik szempontrendszert érvényesíteni; többszörös identitás létezik, s az identitások (részben) választhatók.

Kivételes esetben, mint mondjuk Balassi, aki benne van a kánonban, hiszen mind a szerelmes, mind az istenes verseknek a hagyománya a mába ér, sőt tovább folytatódik, a két kontextus jól-rosszul egymásra simítható. A tipikus azonban az ellenkezője, Janus Pannonius, Czobor Mihály, Gyöngyösi István esete az utókorral.

Mindebből az következik, hogy a régi magyaros csínján bánik az esztétikai ítéletekkel. Nézzünk néhány szokásos kijelentést. „X. az Y. században ünnepelt szerző volt, mára azonban teljesen elfelejtették. Tulajdonképpen nem is értjük, a maga korában miért kedvelték olyannyira." Vagy a fordítottját: „S-t kora nem értette meg, zseni volt, túl korán érkezett. Éhezve, elhagyatva halt meg, írásai csak évtizedek múlva jelentek meg nyomtatásban. Ma a bül-bül szavú rózsák irányzatának talán legnagyobb alakját tiszteljük személyében, a V-i egyetem felvette nevét." Az ilyen típusú kijelentésekben nem csak arról van szó, hogy a jelen kontextusa (ízlése, esztétikai és egyéb megfontolásai) alapján ítéli meg a múlt kontextusában született műveket, hiszen akkor egyszerűen azt lehetne mondani, hogy ma így véljük, tegnap még másképp véltük. De ez a szemlélet *nem (csak) ilyen, ez ugyanis közvetlenül köti össze a múltat a jelennel,* ez nem két vagy több párhuzamosan létező és esetleg egymásnak homlokegyenest

---

műalkotás, mivel nem intencionálisan hozták létre, az nem rombolhatja le a tetszésemet, de igenis lerombolja a vele kapcsolatban kialakult artisztikus relációt. Lehet, hogy ugyanannyira fogom szeretni továbbra is, de kétségtelenül *másként*. A fordított esetben, vagyis az általános esztétikai tárggyal való viszonyomban ez nem így van. Erre máig Kant hozta a legjobb példát: a pacsirtaszóban gyönyörködő természetjárót hideg zuhanyként éri a felismerés, hogy pusztán a bokorban rejtőző madarász sípszavát élvezte. Mindennek az lehet a summázata, hogy míg semmilyen esztétikai értékelésre nem mondhatjuk azt, hogy »helyes«, vagy »elhibázott«, azt bízvást kijelenthetjük, hogy egy tárgy műalkotás-e vagy sem. A művészíség – s ebben Genette egyetért Dantóval – történelmi tény, amely nincs teljesen kiszolgáltatva a szubjektív ítéletemnek. Vagyis ésszerű érvek alapján megegyezésre juthatok valakivel afelől, hogy egy tárgyat műalkotásnak kell tekinteni; ha viszont az értékítéletem változik meg a tárgyról, abban nem a vitapartner érvelésének logikai elemei játszanak szerepet, hanem egyéb lélektani, szociológiai, stb. összefüggések. Tévedhetek, amikor X tárgyat műalkotásnak tartom, de nem tévedhetek abban, hogy annak tartom." Angyalosi, 1999.

ellentmondó értékítéletet lebegtet, hanem egyfajta és *egy* örök értékítéletet hoz. S így eljutunk oda, amit a Heideggert értelmező Bossart mond: „Minthogy minden műalkotást eleve saját történeti világában kell értelmezni, a múlt művészete számunkra elveszett."[1164] (Hacsak nem kompatibilis valamiért, akár félreértések sorozatából következően, a befogadó jelenével. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a zene avulása a szövegeknél összehasonlíthatatlanul lassabb, alapvetően más jellegű folyamat.) Ha a múlt művészetének elveszejtésbe nem akarunk beletörődni, nemigen marad más lehetőségünk, mint a többszörös identitás.

A régi magyarosnak érdemes megfogadni a posztmodern, jelen esetben Genette javaslatát,[1165] s a műalkotásokkal kapcsolatban nem (nem elsősorban) ontológiai kérdéseket tenni fel, hanem funkcionálisakat. Mi célt szolgál, *hogyan működik* a szöveg (mind immanensen, mind kontextusában)?

A szöveg viszonyainak egy része a mindenféle[1166] szövegek[1167] sokrétű kapcsolata, az, amit Mihail Bahtyin „dialogizmus/dialogicitás"-fogalmából kiindulva Julia Kristeva nyomán manapság intertextualitásnak/szövegköziségnek szokás nevezni. Az én értelmezésemben (tudom, hogy nem ez az általános) az intertextualitás a szerző–mű–befogadó hármasság bármelyik elemének lehet jellemzője: a szerzői intenció törekedhet létrehozására (Esterházy, Kukorelly stb.); maga a mű tartalmazhat mindenféle más munkákat, utalásokat, allúziókat, jelölt vagy jelöletlen idézeteket; a befogadóban a jelentés a mű első intertextusában,[1168] illetve a művön belüli szövegköziség-halmazban jön létre – többek között.

Az intertextualitás fogalmát mintha csak a régi magyar irodalom kutatójának találták volna ki: a 15–17. századi írásbeliség az idézetek poétikáját alkalmazza,[1169] sokszor centóban[1170] fogalmaz (Janus Pannonius, Balassi Bálint, Gyöngyösi István munkáira gondolok elsősorban, továbbá számos teológiai

---

1164 Bossart, 1968, 64.

1165 Angyalosi, 1999.

1166 Tehát szöveg „alatti" és „fölötti" egyaránt.

1167 Helytelen lenne itt *irodalmi* szöveget írni, mint sokan teszik. Az inertextualitás zajgásában egy szöveg hol játékba hozatik, hol nem, hol bekerül az irodalomba, hol nem. Az idézetek poétikája érdeklődik a WC-költészet vagy a köztéri feliratok iránt is. Tehát, mondanám, a nagyon tág Kristeva–Barthes-féle értelmezés az enyém, de nem mondom, mert a „szerzőhalál", az „interszubjektivitást" felváltó „intertextualitás" teóriájáig már nem tudom e jeles gondolkodókat követni. Pedig a sokdimenziós szövegtér elképzelés, az, hogy a szöveg más szövegekből, azok feldolgozásából és átalakításából létrejövő kultúraszövedék – zene egy régi magyaros fülnek.

1168 „[…] intertextualitás az a jelenség, amelyben az olvasó egy mű és az azt megelőző vagy követő más művek között fennálló összefüggéseket észleli. Ezen más művek alkotják az *első intertextusát*." (Kiemelés tőlem – K. P.) Riffaterre, 2001, 323.

1169 A szövegközöttiség funkcionalitásában azonban valószínűleg alapvető különbség van a posztmodern és a premodern, azaz a „régi" irodalmak szerzői intenciója között. Esterházy Péter arról beszél (vö. Birnbaum, 1991), hogy ő mintegy „népdalként" szeretné felhasználni mások szövegeit, éppen hogy nem megidézve a szövegek kulturális hátterét, alkotóját, míg a „régiek" ezt ellenkezőleg gondolták; pl. Janus Pannonius humanista műveltségű befogadókra számított, akik felismerik és méltányolják az idézeteket, utalásokat, allúziókat.

1170 Egy vagy több költő különböző verséből való idézet, úgy összerakva, hogy új jelentés jöjjön létre, de valamiképp a régi is besugározzon, a vájtfülű olvasónak mintegy jelezze, hogy ő máshonnan érkezett, idézet. Ilyen pl. az *Euryalus és Lucretia* eredetije.

műre), jól alkalmazhatók itt a Gérard Genette-féle transztextualitás jelenségosztályai.[1171] A fordítás és eredeti kora újkori viszonya, az, hogy a fordítás az eredeti művel azonos értékűnek tekintetik, továbbá, hogy az átdolgozásba nem zavarnak be holmi copyrightok, mindez az intertextualitás további elemzési-értelmezési lehetőségét teremti meg. Zsilka Tibor lényegében konszenzust közvetítve írja: „A posztmodern szövegeket már nem SZÖVEG–VALÓSÁG viszonylatában szükséges megközelíteni, hanem a SZÖVEG–SZÖVEG viszony válik elsődlegessé vagy legalábbis arra terelődik a hangsúly. Sőt, olyannyira, hogy a struktúra is dekonstruálódik, felbomlik stabil léte... Lejár az újatmondás kora, az innovációra helyezett túlzott és fokozott igény; helyébe a variálás lép […] A variálást ma már szövegalkotó tényezőnek kell tekintenünk."[1172] Zsilka szóhasználatán belül maradva, számos példát lehetne hozni rá, hogy a régi magyar szövegek egy része pontosan ilyen: posztmodern szövegek (is). Másképp és talán pontosabban fogalmazva:[1173] a posztmodern értelmező-elemző módszerek, teóriák nemcsak hogy alkalmazhatók a régi magyar irodalom szövegeire, de *jobban alkalmazhatók,* mint a modernitás korának szövegeire.

Még egy példa: a 16–17. századból ránk maradt versek döntő többsége ének. Ennek ellenére általában szövegversként kezeljük, még abban az esetben is, ha dallamuk esetleg (ez a kisebbség) ismert, s a kritikai kiadás közli. Mert nem nagyon tudjuk másképpen kezelni. Énekeljük el? Valahogy hazug. Azért az, mert fogalmunk sincs az előadásmódról, ehhez a kotta kevés. Továbbá, hogy kicsit bonyolítsuk a helyzetet, szöveg és dallam ugyan mindig együtt jár, ám egyikük sem monogám: ugyanaz a dallam más és más versekkel és ugyanaz a vers más és más dallammal lehet párban.

Ez nem a kor-szerű vagy korszerű előadásmód dilemmája. Bachot lehet kor-szerűen, azaz máshová hangolt zenei A hanggal, korabeli hangszerekkel stb. és lehet a ma szokásos zenei A hangra hangolt, korszerű hangszerekkel előadni. Van, akinek számára az előbbi megmosolyogtató, van akinek számára az utóbbi nem hiteles – ebben ne foglaljunk állást. *De én nem erről beszélek.* Bach esetében létezik két modell, választhatunk. A régi magyar versek/énekek szempontjából egy jó modellünk sincs: a szavalat (szerintem) furcsa, az énekelve elzengés nem kevésbé. Marad a magunkban olvasás. Így már jó, így már nem disszonáns, így szoktuk. Csakhogy éppen ez az az eljárás, amelyet a korban bizonyosan sohasem alkalmaztak. A hagyományos irodalomtörténetnek nincs megoldási javaslata. Mindenképp besorolni akar, tőle lehet szöveg, lehet ének, lehet szöveg dallammal és dallam szöveggel, neki mindegy, de döntsük már el, hogy melyik.

A posztmodern nem érti, hogy mi a probléma. (Vagy inkább a poszt-posztmodern.) Az 1965 óta forgalomban lévő *intermédia* terminus eredeti, Dick Higgins-i értelmében (intermédia: két vagy több hagyományos művészeti ág, műfaj vagy médium *közötti köztes* műalkotás) nyugodt lélekkel húzható rá a régi magyar vers többségére. Más szóval: a posztmodern érti, szava van rá, hogy valami nem énekelt szöveg és nem szöveges ének, hanem *régi magyar vers*,

---

1171 Vö. Genette, 1982; egy részlete magyarul: Genette, 1996, 82–90.

1172 Zsilka, 1991, 64.

1173 Van ugyan posztmodern szöveg, de elég nehezen definiálható, ennél sokkal világosabb, hogy mi a posztmodern elmélet-eljárás.

amely egy harmadik entitás. Ettől ugyan az előadásmódról még semmit sem fogunk tudni, de ez nem is a poszt-posztmodern kérdése. Dick Higgins szerint „A mű saját megvalósításának folyamata, és nem egy meghatározott ideál, amelyet minden egyes megvalósítás csak elérni igyekszik. Nem jöhet létre meghatározott, végső előadás, mint Mozart, Berlioz vagy Schönberg szimfonikus művei esetében.[1174] Ehelyett mintákat kapunk. Egy minta lehet kiváló, de mindig tudatában vagyunk annak, hogy a számos lehetséges megvalósítási mód közül csupán egynek vagyunk tanúi."[1175] Hja, így már könnyű… De igaz: mintákat kapunk.

A romantikától uralkodó poétikák „a *művészi* innováció és eredetiség normatívája szerint határozták meg az esztétikai értéket s lényegében lebecsülték az irodalom tipikus diszkurzusát megszólaltató alkotókat. A modernség lezárultával ez a felfogás kifejezetten ellentétébe látszik fordulni."[1176] „Itt voltaképpen annak vagyunk a tanúi, hogy a művészi innováció szerzőséghez kötött elve – mint az újkori irodalmiság egyik alapvető ismérve – miként iktatódhat ki a világértés olyan új (vagy lehetséges) irodalmi rendszeréből, amelyik nem a szubjektumot, hanem az irodalmi diszkurzust tekinti a műalkotás elsődleges létrehozójának"[1177] – mondja Kulcsár Szabó Ernő a modernitás *utáni* irodalomról, s igaz ez a modernitás *előtti*re is, kétségtelen az irodalmi diskurzus (a régi magyar irodalomban legtipikusabb példája a hitvitázó irodalom) felértékelése.

Diskurzusokba szóródott szövegekből alakult ki az irodalom, hogy a 20. század utolsó harmadától ismét diskurzusokba szóródjék.

A posztmodern veszélye

A posztmodernnek egyetlen, ámde hallatlanul nagy veszéllyel fenyegető hátránya lehet: *túlnyeri magát.* A legkülönbözőbb egyéb vádak: relativizmus, nihilizmus, következménytagadás, csibész-mentalitás, a történeti tény tagadása, az, hogy szélsőséges változatai abszurd állításokat kockáztatnak meg („Nem mi beszéljük a nyelvet, a nyelv beszél minket" stb.) mind kevésbé fontosak. Ha nem értünk vele egyet, hát ne kövessük a posztmodern ötletgazdát, de ne feledjük: a legabszurdabb elképzelés is lehet megtermékenyítő.

De a túlnyerés, nos, az végzetessé válhat. Méghozzá azért, mert a fentiekkel ellentétben, nehezen észrevehető módon visz tévutakra. Az ún. *szakszerű nyelvhasználat*tal van bajom. A legkülönbözőbb iskolák a legkülönbözőbb szaknyelvet alakították ki, ezek néha koherens rendszert alkotva, máskor eklektikusan használtatnak – az utóbbi a jobbik eset.

Egy kis anekdotával érzékeltetném, hogy pontosan mire gondolok. Pár hónapja fültanúja voltam egy szakmai beszélgetésnek, amely két egyetemi oktató között zajlott. Az egyik művészettörténész, a másik irodalmár, különböző nemzetiségűek. Egymás nyelvét nem beszélvén a diskurzus angolul

---

1174 Mondjuk, szerintem, ezen alkotóknál sincs végső megoldás. Soha sincs.

1175 Higgins, 2000.

1176 Kulcsár Szabó, 1995, 79.

1177 Kulcsár Szabó, 1995, 80.

folyt. Ki-ki a maga kutatását és eredményeit mesélte el, kitűnő szakmai felkészültséggel (irónia nélkül mondom!). Olyannyira sikerült egymásra hangolódniuk, hogy a művészettörténész az irodalmár szavába vágva mondta az irodalmár eredményeit és viszont: az irodalmár is, nem csak értette, hanem mintegy kitalálta a művészettörténész vizsgálódásainak tanulságait. Ja, kérem: ugyanazon a nyelven, ugyanazokkal a fogalmakkal, amelyekre a válaszokat az elmélet készen kínálja, nehéz mást mondani!

Szükség van szaknyelvre. Nyilván nem lehet megszabni, hogy milyen mértékben legyen eltávolított a hétköznapi nyelvtől – ez számos tényező összjátékától függ. De egészen bizonyos, hogy *a pokolba vezető úton metanyelven beszélnek.* A metanyelv előregyártott gondolatelem:[1178] elvezet az önálló gondolkodástól. A nyelv és a mögötte álló elmélet módszert és megoldást kínál, meglehetősen tárgyfüggetlenül. *Ugyanúgy beszélni veszélyes.*

Roland Barthes szerint: „...az objektivitás csupán a sok csalás egyike; a tudományos metanyelv a nyelv elidegenítésének egyik formája, ezért túl kell lépni rajta (ami nem azt jelenti, hogy meg kell semmisíteni)."[1179] Vagy, hogy egy még régebbi szakembert idézzünk: „vestigia terrent, omnia te adversum spectantia nulla retorsum" („rémít ez a sok nyom, mert mind csak befelé visz, visszafelé egy sem").[1180]

1178 Dick Higgins, a poszt-posztmodern teoretikusa sem látszik rajongani a szaknyelvért: „Az amerikai írások is szaknyelvet használtak, akárcsak európai társaik, azonban szakszerűsített zsargontól terhes akadémizált mázzal vontak be olyan eszméket, amelyek csupán egy fél évszázaddal korábbi világ számára lehettek relevánsak, és nyelvezetük nem volt úgy *megélhető*, mint ahogy a létfontosságú kritikát megéljük, mint az egyén legfrissebb kulturális tapasztalatának megértését segítő tényezőt." Higgins, 2000.

1179 Mottóként idézi Dobos, 1993, 5.

1180 Horatius, *Epistolarum,* I, 1, 74—75. Horváth István Károly ford. Nicasius Ellebodius (1573. április 22-én írt levelében) idézi, annak indokolásául, hogy miért nem akar *udvari szolga* lenni. Szöveggyűjtemény I. 611, 613.

SUMMARY

Writing a biography of Bálint Balassi entails facing up to the literary-historical mythology surrounding Balassi. It is an attempt at answering the question of how the myth, that „nice story" about the first Hungarian poet emerged, whose influence is felt in the most scholarly of works and which is practically ineradicable from the school curricula. In order to understand this, the paper outlines the concept of „the first Hungarian poet," i.e. the tradition the generations directly following Balassi's were aware of and cherished. It highlights myth-creation and myth-generation, and the process of rising to primacy in the hierarchy of values and in chronology *at the same time*.

This role had not been fulfilled according to the Humanist scenario in Hungary until the 16th century, when Bálint Balassi came along and posed as the first poet. The myth was created to a lesser extent by Balassi himself, and primarily by his co-author, János Rimay. The dramaturgical activity of the Balassi scholars of the 19th and 20th century, including Áron Szilády, Pál Erdélyi, Sándor Eckhardt and István Nemeskürty, should not be neglected either. In their works—as indeed in any historical work—the authors' unique bias, resulting from their particular age, can more or less be exposed.

The paper begins by drawing the figure of Balassi's father, focusing on the features and events that would shape Bálint Balassi's life, too.

Born on 20 October 1554, Bálint Balassi spent his early childhood in Zólyom [today Zvolen, Slovakia] and Kékkő [today Modrý Kameň, Slovakia] castles and chiefly in Lipótújvár [today Liptovský Hradok, Slovakia] where he had ample opportunity to get to know the everyday life of Hungary's frontier castles. His tutor from the age of nine, Péter Bornemisza, who served János Balassa from late 1563 or early 1564, had a considerable influence on Balassi with his principles, his way of life and theological ideas. Balassi studied in Nuremberg from the autumn of 1565, perhaps because his father, who had become alienated form the Habsburgs, did not want him to go to Vienna.

A momentous event in the life of the Balassa family was János Balassa's arrest on charges of conspiracy in the autumn of 1569. He escaped from his prison in Pozsony [today Bratislava, Slovakia], and, together with his family, he fled to Poland. The family's Polish orientation is striking. It transpired that the

most damning evidence in the case had been made up. In 1572, thanks partly to changed circumstances (the Speyer Convention), he received pardon.

The nobleman's behaviour can be explained chiefly by the fact his estates were in Hungary. Given the historical opportunity, János Balassa and his companions *would liked to have changed the* political relations in royal Hungary and were not following Menyhért Balassa's by-then passé and ineffectual practice of swaying to and fro between two kings.

Published in Krakow in 1572 in the workshop of Wirzbięta, Balassi's *Beteg lelkeknek való füves kertecske* [Herbous garden for sick souls] was a translation of a German pious text, intended, according to the personal reference—*unprecedented* in 16th-century Hungarian books—„for the consolation of his beloved parents in such times of woe."

In the summer of 1575 Bálint Balassi joined the armies of Gáspár Bekes fighting against István Báthory, but fell into captivity by Hagymássy, a nobleman in Báthory's camp. This paper questions previous interpretations of the so-called Transylvanian imprisonment, and suggests that Bálint Balassi was most likely on his way to Báthory's court anyway, and reports of his seizure and illness, etc. were created as a camouflage. The statement „János Balassa sent his son to Gáspár Bekes to prove his loyalty to the Habsburgs" is at any rate a simplification of a more complex chain of events. The option of going to Báthory's court must have occurred to the players of the events even before Balassi was supposed to have been taken prisoner.

The two years he spent in the court of Báthory were crucial to Balassi. Báthory became, in addition to his father, his second role model, and he sought to lead his life in Báthory fashion. Originating from here are the roots of the ambivalence that in spite of the fact that Balassi thought of Hungary as his homeland and was attached to Hungary through his estates, he lost his wealth—among other reasons—because he continued to have faith in the *Polish Way*: never mind what is going on *here*, he will always be welcome by the Prince of the „Mansuetus" *there* in Poland.

Before his death, János Balassa made a will. The most interesting part of his testament—and which influenced most the future of his sons—was that he bequeathed to András Balassa (his brother's son) equal rights to his property. The will reflects an extremely ancient legal approach which was in contrast with the practice of the age.

Bálint Balassi was from then onwards left to fend for himself. The death of his father made him head of family; he inherited the estates and property, and had his whole life in front of him.

The most significant event of the year 1578, at least according to Balassi's conventional biography, was his affair with Anna Losonczy. While the chivalric story has it that the handsome Eger lieutenant and the wife of the castle's captain fell in love, reality was in fact different: at the start of the affair Balassi was not yet in Eger and by the time he got there, Anna had left. Could anything be true of this beautiful romance? This paper claims that *not a word of it is true*. The extraordinary coincidence of his *Szép magyar komédia* [Fair Hungarian Comedy], written in the winter of 1588/89, and the biographical events has been explained by literary scholars by the fact that Balassi had discovered, in the Italian original (Cristoforo Casteletti's Amarilli) of his comedy, parallel

events with his own life. *However, the opposite is far more likely*: Balassi orchestrated his life according to the comedy, creating the parallel himself. Of course that is his fictional life—his life told in poems—for he could not change actual biographical facts latterly. The date of the beginning of his love affair with Anna Losonczy should therefore be not 1578, but 1588. Or, if not the beginning of their love affair (of which nothing can be known), then the date of his proposal which is alluded to in two works created essentially at the same time: his verse cycles („Grand Cycle," to quote Béla Varjas) and *Szép Magyar komédia*—his wedding gifts.

On 20 May 1583, riding his horse on the road from Besztercebánya [today Banská Bystrica, Slovakia] to Zólyom, between Zólyom and Hajnik [today in Slovakia], Balassi met the widow of the Hodrusbánya [today Hodruša-Hámre, Slovakia] butcher, Mrs Johann Sommer. He attempted intercourse with the woman. The incident caused a huge scandal in which the mining towns (especially Zólyom) sought recompense from Balassi for every wrong he had committed before. It was perhaps the only instance in Balassi's entire life when he won a legal battle.

The biographers tend to understate the adventure with Mrs Sommer. It is not unjustified to explain the almost unprecedented uproar of the mining towns and the joint effort with which they attacked Balassi by the hostility between the towns and the landed nobility, and the very different attitudes of the higher nobility and the townspeople. The story nevertheless tells us something about Bálint Balassi's personality: drunk as he presumably was at the time, he was not put off by the idea of rape (gentle as it was)—something his contemporaries and peers, say the Dobó or Zay boys or even his brother, are *not known to have committed.*

Within the span of just four years, from the date he took up duty in Eger (June 1579) to the case with the butcher's wife (spring 1583) Bálint Balassi had managed to become the black sheep of the mining towns: a negative example.

On 25 December 1584 (old calendar) Bálint Balassi married his cousin, Krisztina Dobó, the just 25-year-old widow of Mihály Várdai at Sárospatak, and attempted to take by force Sárospatak castle which had been hypothecated by the Dobó. It can be fairly safely established that the siege had been inspired by a similar action by Anna Losonczy, but was judged differently. Balassi could count on being stripped of his life and goods.

Sometime around March and September 1585 Balassi was baptized a Catholic. The biographers come up with different explanations, usually depending on their own religion. This paper suggests it was a two-stage process which previous biographies have overlooked and considered as one. *Balassi's motives were different in 1585 and in 1587*. Initially, in 1585, he was out to legalise his marriage at any costs. Two years later it was about divorce. The argument that his baptism cannot have been motivated by convenience on the grounds that divorce is an easier process with the Protestants simply does not stand up to scrutiny, bearing in mind the fact that when he became a Catholic Balassi had no intention of getting divorced! In 1585 Balassi became a Catholic (clearly out of convenience; it is not clear how much of it was genuine faith) because he had devised the relatively simple plan of persuading influential friends in Rome to obtain a papal dispensation, possessing which all would be set right. Later he

changed his mind. It is quite certain that—in due time—he became a devout Catholic and a devotee of Jesuits.

This paper takes a different view to previous biographers of the relationship of Bálint Balassi (the „naïve," the „pure") and his cousin, András Balassa (the „evil"). The customary belief that András Balassa became rich while Bálint Balassi became poor due to the machinations of his evil cousin is fundamentally false because *that is not the cause* of their respective enrichment and impoverishment. András Balassa owed his affluence to his foreign trade businesses, while Bálint Balassi became poor because he was incompetent both as a soldier and as a businessman.

On 18 August 1587 the Pozsony court passed a judgement unfavourable with regard to the Balassi brothers and which would affect the rest of Bálint Balassi's life. The judgement concerned not only the Végles [today Vígľaš, Slovakia] estates, but also other decided other litigation between Bálint Balassi and András Balassa. The parties had come to an agreement back in 1578; András Balassa had since won every court battle, yet as late as in 1593 Bálint and Ferenc submitted a petition to Duke Matthias regarding the case of Végles (and Lipótújvár), by which time András Balassa was dead and his son Zsigmond Balassa was the new foe. There were a number of parallel lawsuits in process. Bálint Balassi counted on being indicted by the national assembly, as his confessional letter to Duke Matthias attests.

In the same year, he sold his largest estate, the one to which he attached the greatest emotional value, at Lipótújvár, together with the partial estates attached to the castle.

The lay court pronounced the divorce after the November octave in 1587. Then there came an important turn of events: on 8 February 1588 Bálint Balassi was pardoned by the king.

In the meantime, in early November 1587, Kristóf Ungnad died. His widow was Anna Losonczy, heiress to one of the largest fortunes in the country. The pardoned Balassi was given a new lease of life. He was convinced things would turn for the better. He was certain he would obtain Anna Losonczy's hand in marriage, together with the immense Losonczy-Ungnad fortune and would redeem or buy back is pawned and sold estates. He wrote one love poem after the other, each more beautiful than the other, and compiled a book of verses, edited verse cycles and translated Christophoro Castelletti's comedy *Amarilli*—all in the heat of courtship.

In April 1588, as planned, Balassi took up his post as head of 50 horsemen at Érsekújvár [today Nové Zámky, Slovakia]. He had an affair of sorts with the wife of captain Ferdinand Samaria, née Lucia Zandegger. As a result, he was forced to leave Érsekújvár.

The winter of 1588 and 1589 saw him travelling in Transylvania and tries to make a bit of money „with good swift horses," as a horse dealer. It was probably around this time that he put together his book of verses and wrote *Szép Magyar komédia*, the poet and writer's documents of his proposed marriage with Anna Losonczy.

In September 1589 Anna Losonczy married (and made rich) Zsigmond Forgách, a youth thirteen years younger than Bálint Balassi.

By the autumn of 1589 the world had turned upside down for Balassi: he was without a job, poor, Anna Losonczy turned him down, and he had lost the lawsuit against András Balassa regarding both Végles and Lipótújvár.

He decides to go to Poland which he regards as a refuge. Two contemporaneous sources—obviously *not independent* from Balassi's intentions—give a romantic edge to his exile. Without doubting his emotional motives, the more important and clandestine practical reason for his departure was that he wanted to join a Polish-led anti-Turk military campaign which was eventually called off. For weeks Balassi enjoyed the hospitality of Mrs Ferenc Wesselényi, née Anna Szárkándy at Dembno. (Let it be noted here that the identification of Anna Szárkándy with the Célia of his love poetry is very probably wrong.) Later he spent time mostly in Krakow, and from late 1590 to 1591 with the Jesuits at Brauensberg.

In the meantime his divorce case was under way, at the Holy See of the Archbishop of Esztergom in Nagyszombat [today Trnava, Slovakia]. The judgement of 26 September 1591 declared Bálint Balassi and Krisztina Dobó's marriage void and their cohabitation an incest. Balassi was dismissed with infamy.

In January 1592 he submitted a petition in Nagyszombat against Anna Losonczy. No hearing was held because the Archbishop's *vicarius generalis* (the same judge who pronounced the verdict in his marriage case) declared that Balassi did not have the right to file a lawsuit on the grounds that he had been dismissed with infamy. Balassi's confidant and solicitor was a man called Lukács Pécsi. Scholars have thus far failed to explore the relationship of the century's greatest poet and its important Catholic prose writer. In fact he was the one and only Lukács Pécsi.

In 1589 the pledge deadline for Lipótújvár expired. The king had left it with the heirs for twelve years counting form the death of János Balassa (1577). This paper recounts in *regestas* the farcical events of why Lipótújvár could not be handed over to András Balassa.

The procedure was delayed, but the estate was eventually redeemed three months later. The meeting attended by Hungarian dignitaries took a completely different view compared to the Hungarian Chamber and the council convoked after the Eperjes octave. The entire inscription fee had to be given to the heirs of János Balassa and János Balassa's children. This was contrary to the archaic testament of János Balassa. It nevertheless gave a boost to Ferenc Balassi's positions (and Bálint's of course, but after his appearance in Poland, a new scandal concerning an offensive letter he wrote to Duke Ernest, and branded with infamy, he wisely decided to keep a low profile and stand his more popular younger brother into the fore). When the legal wrangling around Lipótvár would be over—or rather postponed due to the death of the protagonists—Ferenc Balassi would stand a good chance of keeping the castle.

In July 1593 somebody eloped from Pozsony with a nun, and suspicion quickly fell on Balassi. Judging from a number of letters in the case it can be established with some (but not absolute) certainty that the eloped nun was identical with Fulvia, Balassi's new lover, mentioned in a letter (dated Pozsony, 1 July) from Balassi to Ferenc Batthyány.

In October, Balassi and his brother visited their cousin, István Bocskay at Nagyvárad. At that time Ferenc Wathay was also Bocskai's guest and the two poets must have met in person. In November Balassi joined Miklós Pálffy's army and took part in the battle for the Nógrád frontier castles. That was when the ancient estates of Kékkő and Divény [today Divin, Slovakia] went back to Balassi.

Around 4 May he arrived in the Esztergom camp of the Hungarian armies. During the siege of the city, both his thighs were pierced by bullets. Gangrene set in and the poet died on 30 May, on Whit Monday. By his deathbed was the Jesuit Sándor Dobokay who created the mythicised circumstances of his death and who found among Balassi's belongings his last work, *Tíz okok* [Ten reasons], the unfinished translation of a Jesuit pamphlet, Edmund Campian's „Rationes decem". János Rimay reported that Balassi had translated on his deathbed Psalm 51 and that he had been asked by Balassi to „adorn his death with poems." *Clearly, then, both the Catholic and the Protestant tradition created a well-composed death for the poet.*

The Balassi brothers were buried together at Hibbe sometime in August, alongside their parents János Balassa and Anna Sulyok. In 1663 the church at Hibbe [today Hybe, Slovakia] burnt down, which was when their graves must have been destroyed.

RÖVIDÍTÉSEK – IRODALOM

Balassa levéltár. = Magyar Országos Levéltár, P szekció 1776, 19. cs. Balassa család Levéltára. (Balassa Antal 19. századi átiratai, jegyzetei).[1]
BHA = Bibliotheca Hungarica Antiqua.
EPhK = Egyetemes Philologiai Közlöny.
HK = Hadtörténelmi Közlemények.
ItK = Irodalomtörténeti Közlemények.
MAMŰL – *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon,* I–VI, főszerkesztő Kőszeghy Péter, Budapest, 2003–2006.
MHHS = MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA. MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK. 2. OSZTÁLY: SCRIPTORES. ÍRÓK.
MKsz = Magyar Könyvszemle.
MOE = Magyar Országgyűlési Emlékek.
RMDE = Régi Magyar Drámai Emlékek.
Sz.Sz.G., regeszta = Szentmártoni Szabó Géza regesztájából származó adat (kézirat).
Sz = Századok.
TSz = Történelmi Szemle.
TT = Történelmi Tár.

*

Ablonczy, 2000 = Ablonczy Balázs, *Teleki Pál. Egy politikai életrajz vázlata,* Budapest, 2000.
Acton, 1979 = Acton, Harold, *The Pazzi Conspiracy. The Plot Against the Medici,* London, 1979.
Ács, 2005 = Ács Pál, *Sásvár bég históriája. Historia cladis Turcicae ad Nadudvar, 1580*, in *Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század)*, szerk. Szabó András, Budapest, Universitas, 2005, 87–97 (Historia Litteraria, 18).
Adattár XVI–XVIII/11, 1983 = Iványi Béla, *A magyar könyvkultúra múltjából,* szerk. Herner János, Monok István, Budapest–Szeged, 1983. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez).
Agricola, 1994 = *Georgius Agricola (1494–1555) születésének 500. évfordulója alkalmából tartott ülésszak előadásai,* Miskolci Egyetem 1994. június 29., szerk. Zsámboki László, Miskolc, 1994 (Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből, IV); http://www.lib.uni-miskolc.hu/ digital/0023
Angyal, 1955 = Angyal Endre, *Wathay Ferenc énekeskönyve,* ItK, 1955, 55–61.
Angyalosi, 1999 = Angyalosi Gergely, *Idea és funkció (Gérard Genette esztétikájáról),* Az esztétikai tapasztalat és interpretáció című konferencia (1998. április 28–29. Debrecen) előadásai, Gond, 1999. http://www.c3.hu/ ~gond/tartalom/18-19/fraangyal.html
Apponyi, *Hungarica* = Apponyi, Alexander (Hrsg.), *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften,* I–IV, München, 1903–27 (reprint: Budapest, 2004).

[1] Balassa Antal feljegyzéseit Jankovics József és Szentmártoni Szabó Géza bocsátotta rendelkezésemre, a feljegyzések egy másik részét pedig Újvári Zsuzsanna. Mindnyájuknak köszönöm.

Bagemihl, 1996 = Bagemihl, Rolf, *Cosini's Bust of Raffaello Maffei and Its Funerary Context,* Metropolitan Museum Journal, Vol. 31 (1996).

Balassi, 1974 = Balassi Bálint *Összes versei, Szép magyar comoediája és levelezése,* szöveggond. Stoll Béla, utószó, szótár, fordítások Eckhardt Sándor, Budapest, Magyar Helikon, 1974.

Balassi, 1990 = Gyarmati Balassi Bálint, *Szép magyar komédia*, kiad. Kőszeghy Péter, Szabó Géza, Budapest, Szépirodalmi, 1990.

Balassi, 2004 = Balassi Bálint *Összes művei*, kiad. Kőszeghy Péter, Budapest, Osiris, 2004.

Balázs, 1998 = Balázs Mihály, *Antitrinitarismus und die Zensur in Siebenbürgen in den 1570er Jahren*, in *Freiheitsstufen der Literaturverbreitung. Zensurfragen, verbotene und verfolgte Bücher,* Hrsg. von Jankovics, József, Németh, S. Katalin, Wiesbaden, Harrassowitz, 1998. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, Bd. 18).

Barabás, 1880 = Barabás Samu, *A székely krónika,* TT, 1880, 644.

Baranyai Decsi, 1982 = Baranyai Decsi János *Magyar históriája [1592–1598],* ford. és bev. Kulcsár Péter, Budapest, 1982.

Barlay, 1986 = Barlay Ö. Szabolcs, *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról,* Budapest, 1986 .

Bártfai, 1904 = Bártfai Szabó László, *Ghymesi Forgách Ferenc (1535–1577),* Budapest, 1904. (Magyar Történeti Életrajzok).

Bartoniek, 1975 = Bartionek Emma, *Fejezetek a 16–17. századi magyarországi történetírás történetéből,* Budapest, 1975.

Belitzky, 1973 = Belitzky János, *Nógrád megye története. 896–1849*, [Salgótarján, 1973].

Belu, 1960 = Belu Sabin, *Bódog Józsa,* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1960, 143–148.

Benczédi, 1966 = Benczédi László, *Katonarétegek helyzete a török elleni várháborúkban,* HK, 13(1966), 821–826.

Benda, 1937 = Benda Kálmán, *A magyar nemzeti hivatástudat története,* Budapest, 1937.

Bernáth, 1971 = Bernáth Árpád, *A motívum-struktúra és az embléma-struktúra kérdéséről,* in *Formateremtő elvek a költői műalkotásban*, szerk. Hankiss Elemér, Budapest, Akadémiai, 1971, 439–468.

Bernstein, 1973 = Bernstein, Lawrence F., *The Bibliography of Music in Conrad Gesner's Pandectae (1548),* Acta Musicologica, Vol. 45, Fasc. 1 (Jan.–Jun., 1973), 119–163.

Bethlen, 1782 = Bethlen, Wolfgang, *Historia de rebus Transylvanicis,* ed. Josephus Benkő, III, Cibinium, 1782.

Bethlen, 1982 = Bethlen Farkas, *Erdély története*, in *A Báthoriak kora*, kiad. Sebes Katalin, ford. Szilágyi János, Budapest, 1982. (Olcsó Könyvtár).

Bethlen, 2004 = Bethlen Farkas, *Erdély története*, ford. Bodor András, jegyzetek Kruppa Tamás, III, Budapest, 2004.

BHA 6, 1964 = Bornemisza Péter, *Énekek három rendbe. Detrekő, 1582,* hasonmás, kiad. Varjas Béla, bev. Kovács Sándor Iván, Bp., 1964.

BHA 33, 2000 = Bornemisza Péter, *Predikatioc, egesz esztendö altal minden vasarnapra rendeltetet Evangeliombol. Detrekő–Rárbok, 1584,* hasonmás, kiad. Kőszeghy Péter, bev. Oláh Szabolcs, Budapest, Balassi, 2000.

Birnbaum, 1991 = Birnbaum, D. Marianna, *Esterházy-kalauz*, Budapest, Magvető, 1991.

Boccaccio, 1975 = Boccaccio *Művei,* I–II, szerk. *Kardos* Tibor, Budapest, 1975.

Boccaccio, 1986 = Boccaccio, *Dante élete,* bev., jegyz. Oláh Tibor, ford. Füsi József, Bukarest, Kriterion, 1986. (Téka).
Bod, 1766 [1767] = Bod Péter, *Magyar Athenas,* Nagyszeben, 1766 [1767].
Bókay, 1997 = Bókay Antal, *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban,* Budapest, Osiris, 1997.
Bonfini–Kulcsár, 1995 = Antonio Bonfini, *A magyar történelem tizedei,* ford. Kulcsár Péter, Budapest, Balassi, 1995.
Bónis, 1976 = Bónis György, *Balassi Bálint szentszéki perei,* ItK,1976, 672–673.
Bornemisza, 1923 = Bornemisza Péter, *Tragoedia magyar nyelven…,* hasonmás, kiad. Ferenczi Zoltán, Budapest, 1923.
Bornemisza, 1955A = Bornemisza Péter, *Ördögi kísértetek,* kritikai kiadás, kiad. Eckhardt Sándor, Budapest, 1955.
Bornemisza, 1955B = Bornemisza Péter, *Válogatott írások. 1553–1584,* kiad. Nemeskürty István, Budapest, 1955.
Borzsák, 1960 = Borzsák István, *Az antikvitás 16. századi képe (Bornemisza-tanulmányok),* Budapest, Akadémiai, 1960.
Bossart, 1968 = W. H. Bossart, *Heidegger's Theory of Art,* Journal of Aesthetics and Art Criticism, XXVII (1), 1968. [3]
Botta , 1978 = Botta István, *Melius Péter ifjúsága,* Budapest, 1978 (Humanizmus és Reformáció, 7).
BÖM, I = Balassi Bálint *Összes Művei,* kritikai kiadás: versek, levelezés, iratok, kiad. Eckhardt Sándor, I, Budapest, 1951.
BÖM, II = Balassi Bálint *Összes Művei,* II, kritikai kiadás: prózai művek, egyéb iratok, kiad. Eckhardt Sándor, Budapest, 1955.
Budai, 1866 = Budai Ferenc *Polgári lexikona,* I, Pest, 1866.
Buzási, 1988 = Buzási Enikő, *Régi magyar arcképek,* Budapest, 1988.
Caccamo, 1972 = Caccamo, Delio, *Johannes Michael Brutus,* in *Dizionario Biografico degli Italiani,* XIV, Roma, 1972.
Chomsky, 1979 = Chomsky, Noam, *Language and Responsibility,* New York, 1979.
Czvittinger, 1711 = Czvittinger Dávid, *Specimen Hungariae literatae,* Frankfurt–Lipcse, 1711.
Csillagh, 1890 = Csillagh Mór, *Balassa Bálint báró virágénekei,* Budapest, 1890.
Csorba, 1978 = Csorba Csaba, *Esztergom hadi krónikája,* Budapest, 1978.
Dante, 1965 = Dante Alighieri *Összes művei,* kiad. Kardos Tibor, Budapest, 1965.
Dávid, 1998 = Dávid Géza, *Balassa János török kapcsolatai,* Századok, 132(1998), 909–915. http://www.terebess.hu/keletkultinfo/balassi.html
Dávidházi, 2004 = Dávidházi Péter, *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet,* Budapest, Akadémiai–Universitas, 2004.
De Man, 2002 = De Man, Paul, *Forma és intenció az amerikai új kritikában,* in Uő, *Olvasás és történelem,* ford. Nemes Péter, Budapest, Osiris, 2002.
Demkó, 1914 = Demkó Kálmán, *Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században*, HK, 1914, 573–638.
Derrida, 1967 = Derrida, Jacques, *De la grammatologie,* Les Éditions de Minuit, Paris, 1967.
Derrida, 1972 = Derrida, Jacques, *Marges de la philosophie,* Les Éditions de Minuit, Paris, 1972
Derrida, 1988 = Derrida, Jacques, *Mémoires pour Paul de Man,* Paris, Galilée, 1988.
Derrida, 1994 = Derrida, Jacques, *Force de loi. Le fondement mystique de l'autorité,* Paris, Galilée, 1994.

Détshy, 1989 = Détshy Mihály, *Sárospatak vára és urai 1526-tól 1616-ig,* Sárospatak, 1989. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 28).
Dévay, 1903–1904 = Aeneae Sylvii Piccolominei *De duobus amantibus historia,* ed. Iosephus I. Dévay, Item: Aeneae Sylvii *De duobis amantibus historia,* Cento ec variis, Budapest, 1903–1904.
Dézsi, 1900 = Dézsi Lajos, *Adatok Brutus János Mihály történetíró életéhez. Levelei a leideni egyetem könyvtárában,* ItK, 1900, 480–483.
Dézsi, 1912 = Dézsi Lajos, *Tinódi Sebestyén (1505?–1556),* Budapest, 1912.
Dézsi, 1923 = Dézsi Lajos, *Balassa Bálint minden munkái,* I–II, Budapest, 1923.
Dinnyei, 2007 = Dinnyei Márton, *Kuhn és a relativizmus. Tudományos konferencia (Beszámoló),* Magyar Tudomány, 2007, 101–102.
Dizionario, LXVII, 2006 = *Dizionario Biografico Degli Italiani,* dir. Caravale, Mario, LXVII, Roma, Istituto Della Enciclopedia Italiana, 2006.
Dobos, 1993 = Dobos István–Odorics Ferenc, *Beszédhelyzetben,* Budapest, 1993.
Döbrentei, 1840 = Döbrentei Gábor, *Régi magyar nyelvemlékek,* II, Buda, 1840.
Dresser, 1602 = Dresser, Matthaeus, *Ungnadische Chronika,* Leipzig, 1602.
Duncan-Jones, 1991 = Duncan-Jones, Katherine, *Sir Philip Sidney, Courtier Poet,* New Haven, Conn., and London, Yale University Press, 1991.
Eckhardt, 1913 = Eckhardt Sándor, *Balassi Bálint irodalmi mintái*, Budapest, 1913.
Eckhardt, 1941A = Eckhardt Sándor, *Balassi Bálint,* Budapest, 1941.
Eckhardt, 1941B = Eckhardt Sándor (szerk.), *Úr és paraszt a magyar élet egységében,* Budapest, 1941.
Eckhardt, 1943 = Eckhardt Sándor, *Az ismeretlen Balassi Bálint*, Budapest, 1943.
Eckhardt, 1944A = Eckhardt Sándor, *Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről,* Budapest, 1944.
Eckhardt, 1944B = Eckhardt Sándor, *Magyar szónokképzés a XVI. századi Strassburgban,* Értekezések a Nyelv és Széptudományok köréből, XXVI/5, Budapest, MTA, 1944.
Eckhardt, 1954 = Eckhardt Sándor, *A füves kertecske,* ItK, 1954, 373–385.
Eckhardt, 1957 = Eckhardt Sándor, *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből,* Budapest, 1957.
Eckhardt, 1959 = Eckhardt Sándor, *Balassi Bálint utolsó hadjárata,* ItK, 1959, 485–487.
Eckhardt, 1967 = Eckhardt Sándor, *Balassi Bálint Tokaj-vidéki éveiből,* ItK, 1967, 66–67.
Eckhardt, 1972 = Eckhardt Sándor, *Bornemisza Péter,* in Uő, *Balassi-tanulmányok,* Budapest, 1972.
Eckhardt–Komlovszki, 1972 = Eckhardt Sándor, *Balassi-tanulmányok,* sajtó alá rend. Komlovszki Tibor, Budapest, Akadémiai, 1972.
Eckhart mester, 1992 = Eckhart mester, *A Teremtés könyvének magyarázata,* ford. és jegyzetek Szebedy Tas, Budapest, 1992.
Eco, 1991 = Eco, Umberto, *The Limits of Interpretation,* Bloomington, Indiana University Press, 1991.
Eco, 2001A = Eco, Umberto, *Interpretáció és történelem,* Helikon 2001/4, 490–503.
Eco 2001B = Eco, Umberto, *Szöveg és szerző között,* Helikon, 2001/4, 519–532.
Eco–Rorty–Culler–Brooke-Rose, 1992 = Eco, Umberto, Rorty, Richard, Culler, Jonathan, Brooke-Rose, Christine, *Interpretation and Overinterpretation,* ed. Collini, Stefan, Cambridge University Press, 1992.

V. Ecsedy, 1990 = V. Ecsedy Judit, *A Bornemisza–Mantskovit nyomda története,* Budapest, 1990.

Elze, [1895–]1971 = Elze, Theodor, *Hans Ungnad Freiherr zu Sonneck,* in *Allgemeine Deutsche Biographie*, Neudruck der 1. Auflage von 1895, Berlin, 1971, 308–310.

Engel, 1997 = Engel Pál, *Nagy Lajos ismeretlen adományreformja,* TSz, 1997/2, 137–157.

Erdélyi, 1899 = Erdélyi Pál, *Balassa Bálint, 1551–1594,* Budapest, 1899. (Magyar Történeti Életrajzok).

Esterházy, 1989 = Esterházy Pál *Visszaemlékezése ifjúkorára (1635–1653),* in Esterházy Pál, *Mars Hungaricus,* kiad. Iványi Emma, bev. Hausner Gábor, Budapest, 1989, 305–320. (Zrínyi-könyvtár, 3).

Fabó, 1980 = Fabó Kinga, *„Nyelvi fordulat" az irodalomban,* MNy, 1980, 374–378.

Falconcini, 1722 = Falconcini, Benedetto, *Vita del nobil'uomo e buon servo di Dio Rafaello Maffei, detto il Volaterrano*, Roma, 1722.

Fantoni, 2001 = *Il „Perfetto Capitano" Immagini e realtà (secoli XV-XVII) Atti dei seminari di studi Georgetown University a Villa „Le Balzet" Istituto di Studi Rinascimentali di Ferrara 1995--1997,* a cura di Marcello Fantoni, Bulzoni Editore, Roma, 2001.

Fazekas, 2006 = Fazekas István, *Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveihez,* Studia Caroliensia, 2006/1.

Fehér, 2004 = Fehér Katalin, *Szavak nyomai a csendben,* Élet és Irodalom, 2004. február 20.

Fehér M., 2000 = Fehér M. István, *Művészet, esztétika és irodalom Hans Georg Gadamer filozófiai hermeneutikájában,* in *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai,* szerk. Bednanics Gábor, Bengi László, Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály, Budapest, Osiris, 2000, 15–67.

Ferenczi, 1904 = Ferenczi Zoltán, *A régi magyar költészet,* I, 1904. (Remekírók Képes Könyvtára).

Feyerabend, 1975 = Paul Feyerabend, *Against Method*, Humanities Press, 1975.

Fiumi, 1948 = Fiumi, Enrico, *L'Impresa di Lorenzo de' Medici contro Volterra (1472)*, Florence, 1948.

Fodor, 2001 = Fodor Ferenc, *Teleki Pál. Egy „bujdosó könyv"*, sajtó alá rend. Szávai Ferenc Tibor; jegyzetek Szávai Ferenc Tibor, Tilkovszky Loránt, Budapest, 2001.

Forgách, 1977 = Forgách Ferenc, Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt, ford. Borzsák István, in Humanista történetírók, szerk. Kulcsár Péter, Budapest, 1977. (Magyar Remekírók).

Foucault, 1990 = Foucault, Michel, *Felügyelet és büntetés. A börtön története,* Budapest, 1990.

Foucault, 1996 = Foucault, Michel, *A szexualitás története. A tudás akarása,* Budapest, 1996.

Foucault, 1998A = Foucault, Michel, *A történetírás módjairól,* in Uő, *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk,* Budapest, 1998.

Foucault, 1998B = Foucault, Michel, *A diskurzus rendje,* in Uő, *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk,* Budapest, 1998.

Foucault, 1999 Foucault, Michel, *Mi a szerző?* ford. Erős Ferenc, Kicsák Lóránt, in Uő, *Nyelv a végtelenhez,* Debrecen, 1999.

Fraknói, 1887 = Fraknói Vilmos, *Brutus Mihály, Báthory István udvari történetírója,* Századok, 1887, 793–797.
Frege, 1980 = Frege, Gottlob, *Logika, szemantika, matematika*, Budapest, Gondolat, 1980.
Friedell, 1993 = Friedell, Egon, *Mit jelent a művelődéstörténet és miért érdemes foglalkozni vele?,* in Uő, *Az újkori kultúra története,* I–III, Budapest, 1993.
Gabelmann, 1588 = Gabelmann, Nicolaus, *Monomachia Hungaro Turcica,* Monyorókerék, 1588.
Gabelmann, 1590 = Gabelmann, Nicolaus, *Monomachia Hungaro Turcica,* Padova, 1590.
Gadamer, 1984 = Gadamer, Hans-Georg, *Igazság és módszer,* Budapest, Gondolat, 1984.
Gál, 1971 = Gál *István, Sir Philip Sidney kalauza a korabeli magyar történelemben,* Filológiai Közlöny, 1971/1–2, 16–25.
Gángó, 2002 = Gángó Gábor, *Filozófia, eszmetörténet, társadalomtudományok,* Világosság, 2002/4–5–6–7, 179–186.
Gebei, 2001 = Gebei Sándor, *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel trón,* Erdélyi Múzeum, 63. kötet, 2001, 1–2. füzet.
Genette, 1982 = Genette, Gerard, *Palimpsestes,* Paris, Seuil, 1982.
Genette, 1996 = Genette, Gerard, *Transztextualitás*, ford. Burján Mónika, Helikon, 1996/1–2, 82–90.
Géresi, 1885 = Géresi Kálmán, *A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára,* III, Budapest, 1885.
Gerézdi, 1964 = Gerézdi Rabán, Klaniczay Tibor, *Balassi Bálint,* in *A magyar irodalom története 1600-ig,* szerk. Klaniczay Tibor, Budapest, 1964, 448–481. (a tanulmányban idézett rész Gerézdi írása).
Gömöri, 1983 = Gömöri György, *Sir Philip Sidney magyarországi kapcsolatai és hírei Magyarországról,* Kortárs, 1983, 105–108.
Gömöri, 1984 = Gömöri György, *Balassi Bálint bejegyzése Stephan Haymb emlékkönyvébe,* MKsz, 1984, 105–108.
Gömöri, 1988 = Gömöri György, *Balassi-címer és bejegyzés egy boroszlói emlékkönyvben,* MKsz, 1988, 196–198.
Gömöri, 1999 = Gömöri György, *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig*, Budapest, Argumentum, 1999.
Gömöri, 2002 = Gömöri György, *Balassi Bálint és az „Oceanum tenger" problémája,* A Dunánál, 2002/6, 53–57.
Gömöri, 2005 = Gömöri György, *Merre „bujdosott" Balassi Bálint?,* Magyar Napló, 2005/1.
Greenblatt, 1998 = Greenblatt, Stephen, *A kultúra poétikája,* Helikon, 1998/1–2, 44–57.
Greenblatt, 2005 = Greenblatt, Stephen, *Géniusz földi pályán, Shakespeare módszere,* Budapest, 2005. (HVG könyvek).
Greenfield, 1981 = Greenfield, Concetta Carestia, *Humanist and Scholastic Poetics, 1250–1500,* East Brunswick–London–Toronto, 1981.
Grosz, 1958 = Grosz Artúr, *Balassi Bálint utolsó napjai,* ItK, 1958, 525–526.
Gunst, 1995 = Gunst Péter, *A magyar történetírás története,* Debrecen, 1995.
Gyáni, 2000 = Gyáni Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése,* Budapest, 2000.
Gyáni, 2003 = Gyáni Gábor, *Posztmodern kánon,* Budapest, 2003.

Gyárfás, 1885 = Gyárfás István, *A Jász-Kúnok története,* IV, *1542–1686-ig,* Szolnok, 1885.

Gyulafy, 1881 = Gyulafy Lestár *Följegyzései,* kiad. Szabó Károly, in *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból,* II, Budapest, MTA, 1881. (MHHS, 31).

Haraszti, 1949 = Haraszti, Emile, *Pierre Bono luthiste de Mathias Corvin, Revue de musicologie*, Revue de musicologie, 89–92(1949), 73–85.

Harsányi, 1916 = Harsányi István, *A pataki névtelen neve,* Sárospataki Református Lapok, 1916, 3–4.

Heckenast, 1994 = Heckenast Gusztáv, *Adatok Agricola recepciójáról a 16. századi Magyarországon,* in Agricola, 1994.

Hegel, 1980 = G. W. F. Hegel, *Esztétikai előadások,* I, ford. Zoltai Dénes, Budapest, Akadémiai, 1980.

Heidegger, 1993 = Heidegger, Martin, *Grundprobleme der Phänomenologie (1919/20),* Hrsg. Gander, Hans-Helmuth, Frankfurt a. M., Klosterman, 1993. (Gesamtausgabe, 58).

Heltai–Bornemisza, 1980 = Heltai Gáspár és Bornemisza Péter *Művei,* kiad. Nemeskürty István, Budapest, 1980 (Magyar Remekírók).

Higgins, 2000 = Higgins, Dick, *A posztmodern performance jellegzetességei és általános ismérvei (1978),* in *A performance-művészet,* szerk. Szőke Annamária, Budapest, Artpool–Balassi, 2000, 77–89. (Tartóshullám).

Horányi, 1775 = Horányi, Alexius, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum,* I, Viennae–Posoniae 1775.

Horn, 2005A = Horn Ildikó, *A hatalom pillérei,* in *Idővel paloták… Magyar udvari kultúra a 16–17. században,* szerk. Uő, G. Etényi Nóra, Budapest, Balassi, 2005, 259–275.

Horn, 2005B = Horn Ildikó, *Politikusportrék János Zsigmond udvarából,* in Uő, *Tündérkert útvesztői*, Budapest, 2005.

Horváth–Kelemen–Torma, 1979 = *Magyarország Régészeti Topográfiája*, V, Horváth István, Kelemen Márta, Torma István, *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás,* szerk. Torma István, Bp., 1979.

Horváth Cyrill, 1899 = Horváth Cyrill, *A régi magyar irodalom története,* Budapest, 1899.

Horváth István, 1991A = Horváth István, *Középkori várostörténeti kutatások Esztergomban, 1968–1988,* in *Régészet és várostörténet tudományos konferencia Pécs, 1989. március 16.–18.,* Pécs, 1991. (Dunántúli Dolgozatok. Történettudományi sorozat, 3).

Horváth István, 1991B = Horváth István, *Templomok, kolostorok a középkori Esztergomban,* in *Egyházak a változó világban*, szerk. Bárdos István, Beke Margit, Esztergom, 1991, 131–140.

Horváth István, 2000 = Horváth István, *Esztergom 1594. évi ostroma és Balassa Bálint megsebesülésének helyszíne,* Esztergom Évlapjai. Az Esztergomi Múzeumok Évkönyve, 2000.

Horváth Iván, 1982 = Horváth Iván, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Budapest, 1982.

Hovanyecz, 2004 = Hovanyecz László, *A visszaszámlálás kezdete,* Népszabadság, 2004. május 4.

Hóvári, 1987 = Hóvári János, *A hűtlen Dobó,* Budapest, [1987].

Hrabovszky, 1825 = Hrabovszky György, *Brutus Mihály császári királyi historiografus élete,* Tudományos Gyűjtemény, 1825.
Hübner, 2002 = Hübner, Gert, *Christoph von Schallenberg und die deutsche Liebeslyrik,* Daphnis, 31(2002), 127–186.
Illésházy, 1863 = Gróf Illésházy István *Följegyzései. 1592–1603,* kiad. Kazinczy Gábor, Pest, 1863. (MHHS VII).
Illéssy 1900A = Illéssy János, *Adatok Balassa Bálintról,* ItK, 1900, I–III, 194–202, 336–344, 444–468.
Illéssy, 1895 = Illéssy János, *Két adat Balassa Bálint életrajzához*, ItK, 1895, 191–195.
Illéssy, 1896A = Illéssy János, *Balassi Bálint nyugtái,* ItK, 1896, 429–430.
Illéssy, 1896B = Illéssy János, *Balassi Bálint lakodalma,* EPhK, 1896, 841–860.
Illéssy, 1898 = Illéssy János, *Balassa Bálint Annája,* Századok, 1898, 20–41.
Illéssy, 1900B = Illéssy János, *Balassa Bálint és a zólyomiak,* Századok, 1900, 800–809.
Illéssy, 1901 = Illéssy János, *Adatok Balassa Bálintról,* IV–V, ItK, 1901, 328–348, 455–468.
Illéssy, 1903A, = Illéssy János, *Kivonatok Liptó vármegye XVI. századi jegyzőkönyvéből,* TT, 1903, 254–265.
Illéssy, 1903B, = Illéssy János, *Adatok Balassa Bálintról Liptó vármegye levéltárából,* ItK, 1903, 371–374.
Imre, 1986 = Imre Mihály, *Nemeskürty István, Bornemisza Péter kísértései*, ItK, 1986, 183–189.
Ingarden, 1977 = Ingarden, Roman, *Az irodalmi műalkotás,* Budapest, Gondolat 1977.
Istvánffy, 1758 = Nicolauas Istvánffy, *Historia regni Hungariae,* Viennae, Pragae et Tergesti, 1758.
Istvánffy–Tállyai –Benits, 2003 = Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája* Tállyai Pál XVII. századi fordításában, I/2, 13–24. könyv, sajtó alá rend. Benits Péter, Budapest, Balassi, 2003. (Történelmi Források).
Iványi, 1954 = Iványi Béla, *Néhány adat B.B. életéhez és műveihez,* ItK, 1954, 415–416.
Jakab, 1888 = Jakab Elek, *Kolozsvár története,* II, Budapest, 1888.
Jakó, 1977 = Jakó Zsigmond, *Írás, könyv, értelmiség, Tanulmányok Erdély történelméhez,* Bukarest, 1977. http://mek.oszk.hu/03200/03227/html
Jakobson, 1969 = Jakobson, Roman, *Hang – Jel – Vers,* Budapest, Gondolat, 1969.
Jakobson, 1982 = Jakobson, Roman, *A költészet grammatikája,* ford. Albert Sándor, Budapest, Gondolat, 1982.
Jay, 1982 = Jay, Martin, *Should Intellectual History Take a Linguistic Turn? Reflections on the Habermas–Gadamer Debate,* Modern European Intellectual History, 1982, 86–110.
Jedlicska , 1879 = Jedlicska Pál, *Adatok Szomolány vára s uradalmának történetéhez,* TT, 1879, 262–284.
Jenei–Baranyai, 1957 = Jenei Ferenc, Baranyai Vince, *Tata,* [Komárom], 1957.
Jenkins, 1991 = Jenkins, Keith, *Re-thinking History,* London, Routledge, 1991.
Jenkins, 1999 = Keith Jenkins, *Why History? Ethics and Postmodernity,* London, Routledge, 1999.
Jókai, 1996 = Jókai Mór, *A magyar nemzet története regényes rajzokban, II,* Budapest, 1996.
Kallendorf, 1995 = Kallendorf, Craig, *From Virgil to Vida. The Poeta Theologus in Italian Renaissance Commentary,* Journal of the History of Ideas, Vol. 56, No. 1 (Jan., 1995).

Kappanyos, 2001A = Kappanyos András, *Az interpretáció érvényessége,* Helikon, 2001/4, 475–489.
Kappanyos, 2001B = Kappanyos András, *Interpretálás és túlinterpretálás,* Helikon, 2001/4, 533–549.
Karácsony, 1939 = Karácsony Sándor, *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja*, Budapest, 1939.
Karácsony, 1990 = Karácsony Sándor, *„A magyar észjárás" című mű ismertetése (autoreferátum),* Magyar Filozófiai Szemle, 1990/3–4, 323–352.
Kardos, 1966 = Kardos Tibor (szerk.), *Dante a középkor és a renaissance között,* Budapest, 1966.
Károlyi, 1879 = Károlyi Árpád, *Dobó István és Balassa János összeesküvésének történetéhez (1569–1572),* Századok, 1879.
Károlyi, 1930 = Károlyi Árpád, *Néhány történelmi tanulmány,* Budapest, 1930.
Kató, 1908 = Kató Sándor, *Idegen katonaság Magyarországon,* Győr, 1908.
Kázmér, 1993 = Kázmér Miklós, *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század,* Budapest, 1993.
Kelley, 2002 = Kelley, Donald R., *The Decent of Ideas. The History of Intellectuel History,* Aldershot, Ashgate Publishing, 2002.
Kerényi, 1988 = Kerényi Károly, *Mi a mitológia?,* Budapest, 1988.
Király, 1995 = Király Péter, *A lantjáték Magyarországon a XVI. századtól a XVII. század közepéig,* Budapest, 1995. (Humanizmus és Reformáció, 22).
Kiss, 2004 = Kiss Farkas Gábor, *A ragyogó mágus, avagy a Balassiak az udvari ünnepélyeken,* in *Balassi Bálint és a reneszánsz kultúra. Fiatal kutatók Balassi-konferenciája, Budapest, 2004. november 8–9.,* szerk. Kiss Farkas Gábor, Budapest, 2004, 89–115.
Kissné Bognár, 2004 = Kissné Bognár Krisztina, *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789,* Budapest, ELTE Levéltár, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 13).
Klaniczay, 1997 [1961] = Klaniczay Tibor, *A szerelem költője,* in *Reneszánsz és barokk*, Budapest, 1997.
Kloc, 1965 = Kloc, Ján, *Adalékok Balassi Bálint életrajzához,* ItK, 1965, 487–497.
Kolozsváry–Óvári, 1892 = Kolozsváry Sándor, Óvári Kelemen, *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye,* III, Budapest, 1892.
Komáromy, 1883 = Komáromy András, *A kis rhédei Rhédey család levéltára a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában,* MKsz, 1883.
Komlovszki, 1992 = Komlovszki Tibor, *A Balassi-vers karaktere,* Bp, 1992.
Koroknay, 1963 = Koroknay Gyula, *Losonczy Anna Tiszaszentmártonban*, ItK, 1963, 731–738.
Korpás, 1999 = Korpás Zoltán, *Egy zsoldoshadvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548-1552),* Fons, 6 (1999), 1–2. sz.
Kósa, 1996 = Kósa László, *A magyar nemzettudat változásai,* Európai utas, 11. évf. http://www.europaiutas.hu/ 20004/18.htm
Koselleck, 2003 = Koselleck, Renhart, *Elmúlt jövő. A történeti idő szemantikája,* Budapest, Atlantisz, 2003.
Kovács József László, 1986 = Kovács József László, *Bevezető tanulmány,* in Ungnád, 1986.
Kovács Lajos, 1916 = Kovács Lajos János, *Brutus magyar történetének forrásai,* Századok, 1916.

Kovács, 2005 = Kovács András, *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere,* in *Idővel paloták… Magyar udvari kultúra a 16–17. században,* szerk. Horn Ildikó, G. Etényi Nóra, Budapest, Balassi, 2005, 235–258.

Kovács–Szentmártoni Szabó–Várkonyi, 2005 = Kovács István, Szentmártoni Szabó Géza, Várkonyi Gábor, *Barangolások Balassi Bálint nyomában,* Budapest, 2005.

Kőszeghy, 1989 = Kőszeghy Péter, *A népiesség fogalma az irodalomtudományban,* in *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. Kapcsolatok és kölcsönhatások a 18–19. század fordulóján,* A II. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Bécs, 1986. szeptember 1-5.) elhangzott előadások, szerk. Jankovics József et al., Budapest–Wien, 1989, 183–189.

Kőszeghy, 1990 = Kőszeghy Péter, *Utószó,* in Gyarmati Balassi Bálint, *Szép magyar komédia,* szöveggond., jegyzetek Kőszeghy Péter, [Szentmártoni] Szabó Géza, Budapest, 1990, 91–110.

Kőszeghy, 1994A = Kőszeghy Péter, *Balassi mitológiája, avagy az első költő,* ItK, 1994, 695–705.

Kőszeghy, 1994B = Kőszeghy Péter, *Ki volt Balassi Céliája?*, in *Klaniczay-emlékkönyv,* szerk. Jankovics József, Budapest, Balassi, 1994, 250–255.

Kőszeghy, 1999 = Kőszeghy Péter, *A magyar Gróbián,* in Csáktornyai Mátyás, *Gróbián,* Budapest, Balassi, 1999, 85–113. (Régi Magyar Könyvtár. Források, 9).

Kőszeghy, 2004 = Kőszeghy Péter, *Balassi Bálint élete,* in *Balassi Bálint és kora,* Budapest, Balassi, 2004, 7– 42.

Kristeller, 1961 = Kristeller, Paul Oskar, *Renaissance Thought. The Classic, Scholastic, and Humanist Strains,* New York, 1961.

Kuhn, 1962 = Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions,* University of Chicago Press, 1962, magyarul: Kuhn, 1984, 2000[2] = Kuhn, Thomas S., *A tudományos forradalmak szerkezete,* ford. Bíró Dániel, Budapest, 1984, 2000.[2]

Kulcsár Szabó, 1993 = Kulcsár Szabó Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991,* Budapest, Argumentum, 1993.

Kulcsár Szabó, 1995 = Kulcsár Szabó Ernő, *Történetiség. Megértés. Irodalom*, Universitas Kiadó, Budapest, 1995. http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/historik.htm

Lackó, 1988 = Lackó Miklós, *Bujdosó vagy szabadságszerető realista? Írások és viták a nemzeti jellemről,* in Uő, *Korszellem és tudomány, 1910–1945*, Budapest, Gondolat, 1988.

Lakatos, 1977 = Lakatos Imre, *A kritika és a tudományos kutatási programok metodológiája*, in *Lakatos Imre tudományfilozófiai írásai,* Budapest, Atlantisz, 1997.

Lawlor, 1993 = Lawlor, Leonard, *Imagination and Chance. The difference between the Tought of Ricoeur and Derrida,* New York, Suny Press, 1993.

Lehoczky, 1996 = Lehoczky Tivadar, *Bereg vármegye,* szerk. S. Benedek András, Vári Fábian László, Budapest–Beregszász, 1966. (eredeti kiadás: Ungvár, 1881–1882).

Library, 1989 = *Library of the Esztergom Cathedral,* kiáll. kat., Budapest, 1989.

Ligeti, 1943 = Ligeti Lajos (szerk.), *A magyarság őstörténete,* Budapest, 1943.

Lukácsy, 1995 = L[ukácsy] F[erenc] S[ándor], *Balassi Bálint meg az első csoportszex,* Mai Nap, 1995. április 2.

Lukcsics, 1930 = Lukcsics Pál, *Adalék Balassi Bálint élettörténetéhez*, ItK, 1930, 93–94.
Lukinich–Lepszy, 1935 = Lukinich Imre, Lepszy, Kazimierz, *Etienne Báthory. Roi de Pologne, prince de Transylvanie,* Cracoviae 1935.
Lyotard, 1993 = Lyotard, Jean-Francois, *A posztmodern állapot,* Budapest, Századvég, 1993.
Madas–Monok, 1998 = Madas Edit, Monok István, *A könyvkultúra magyarországon a kezdetektől 1730-ig,* Budapest, Balassi, 1998.
MAH, IV, 1987 = *Monumenta Antiquae Hungariae,* IV, *1593–1600,* ed. Lukács, Ladislaus, S.I., Romae 1987. (Monumenta historica Societatis Iesu, 131).
Majtényi, 2005 = Majtényi György, *Az „új kultúrtörténet"-ről. Nyelvi fordulat – kritikai fordulat – kulturális fordulat*, Aetas, 2005/3.
Mályusz, 1941 = Mályusz Elemér (szerk.), *Erdély és népei,* Budapest, 1941.
MAMŰL, *Fessler Ignác* szócikk, Lux Etelka [=Kőszeghy Péter].
MAMŰL, *Humanizmus* szócikk, Jankovits László, Kőszeghy Péter, Kulcsár Péter, Sajó Tamás.
Marosi, 2005 = Marosi Ernő, *A középkori vártól a kastélyig,* Korunk, 2005, december.
Matirko, 1890 = ifj. Matirko Bertalan, *„Eurialus és Lucretia" a magyar irodalomban,* EPhK, 1890.
McGaughey, 1988 = McGaughey, Douglas, *Through Myth to Imagination,* Journal of the American Academy of Religion, Vol. 56, No. 1 (Spring, 1988).
Meschke, 1931 = Meschke, Kurt, *Schwerttanz und Schwerttanzspiel in germanischen Kulturkreis,* Leipzig–Berlin, B. G. Taubner, 1931.
Mészáros, 1972 = Mészáros István, *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola,* Budapest, 1972.
Mészöly, 1910 = *Mészöly* Gedeon, *Gomboskert, gomb,* MNy, 1910.
Mišianik–Eckhardt–Klaniczay, 1959 = *Balassi Bálint Szép magyar komédiája. A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei,* sajtó alá rend. Mišianik, Ján, Eckhardt Sándor, Klaniczay Tibor, Budapest, 1959. (Irodalomtörténeti Füzetek, 25).
Mitrovics, 1896 = Mitrovics Gyula, *Aeneas Sylvius „De duobus amantibus"-ának magyar átdolgozói,* ItK, 1896.
Mocsáry, 1826 = Mocsáry Antal, *Nemes Nógrád vármegyének historiai, geographiai és statiszticai esmértetése,* I–IV, Pest, 1826. (hasonmás: kiad. Praznovszky Mihály, bev. R. Várkonyi Ágnes, Kecskemét, 1982).
Molnár, 1970 = Molnár József, *A Gombos kertről és Kerecsényi Juditról,* ItK, 1970/2, 194–197.
Montrose, 1998 = Montrose, Louis A., *A reneszánsz mint hivatás. A kultúra poétikája és politikája,* Helikon, 1998/1–2, 110–132.
Mukařovský, 2007 = Jan Mukařovský, *Szemiológia és esztétika,* Budapest, Pesti Kalligram, 2007.
Nagy Iván, 1857–1868 – Nagy Iván, *Magyarország Családjai Czímerekkel és Nemzékrendi Táblákkal,* Pest, 1857–1868.
Nagy László, 1978 = Nagy László, *A végvári dicsőség nyomában,* Budapest, 1978.
Nagy László, 1996 = Nagy László (szerk.), *Báthory István emlékezete,* Zrínyi Kiadó, 1996.
Nagy László, 1987 = : Nagy László, *Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc.* H. n., [Bp.] 1987. (Korok és emberek).

Nagy Miklós, 1870 = Nagy Miklós (szerk.), *Magyarország képekben. Honismertető album,* Pest, 1870.

Négyesy, 1916 = Négyesy László, *A Pataki Névtelen és Dobó Jakab,* Irodalomtörténet, 1916, 81–86.

Nemeskürty, 1959 = Nemeskürty István, *Bornemisza Péter, az ember és az író,* Budapest, 1959.

Nemeskürty, 1963 = Nemeskürty István, *Az önálló fogalmazású szépprózа kezdete: Bornemisza Péter,* in Uő, *A magyar szépprózа születése,* Budapest, 1963.

Nemeskürty, 1978A = Nemeskürty István, *Balassi Bálint,* Budapest, 1978.

Nemeskürty, 1978B = Nemeskürty, *Balassi Anna-verseinek időrendje,* ItK, 1978, 145–156.

Nemeskürty, 1984A = Nemeskürty, *Olvasók és olvasmányok,* Budapest, 1984, 290–302, 397–398.

Nemeskürty, 1984B =Nemeskürty István, *Bornemisza Péter kísértései,* Budapest, 1984.

Németh G., 1976 = Németh G. Béla, *Létharc és nemzetiség,* Budapest, 1976.

Németh S., 1999 = Németh S. Katalin, *Balassi János epicédiumáról*, ItK, 1999, 647–654.

Noble, *Interjú,* 1996 = *Interjú David W. Noble professzorral*, Aetas, 1996, 139–141.

Nuzzo, 1995 = Nuzzo, Armando, *L' Epicedio infinito. Una fonte Italiana inedita sulla morte di Balassi,* Studi Finno-Ugrici I. Annali dell' Instituto Universitario Orientale di Napoli, 1995.

Oláh, 1998–99 = Oláh Szabolcs, *Bornemisza Péter és a bártfai 1593-as énekeskönyv. A prédikáció textusához igazodó gyülekezeti éneklés a Foliopostillában,* Magyar Egyházzene, 1998–1999.

Oláh, 2000 = Oláh Szabolcs, *Bornemisza Péter, Prédikációk egész esztendő által. (folio-postilla),* kísérő tanulmány a facsimile kiadáshoz, Budapest, 2000. (BHA, 33).

Ortutay, 1994 = Ortutay András, *Az esztergomi székesfőkáptalan hiteleshelyi levéltárának Balassa-forrásai,* Limes / Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, 17, 1994, 79–88. = Ortutay András, *Az Esztergomi Székesfőkáptalan Hiteleshelyi Levéltára és annak Balassi-forrásai*, in *Jó, ha a dolgokat írásba foglaljuk (Tanulmányok Komárom-Esztergom megye múltjáról),* Tatabánya, 2003.

Pálffy, 1997A = Pálffy Géza, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból"),* TSz, 39(1997), 257–288.

Pálffy, 1997B = Pálffy Géza, *Pápa a hosszú török háborúban,* in *A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete, 1597–1997,* szerk. Hermann István, Pápa, 1997.

Pálffy, 1998 = Pálffy Géza, *A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16–17. század),* in *Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről,* szerk. Tóth G. Péter, Veszprém, 1998, 91–188. (A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 9).

Pálffy, 1999A = Pálffy Géza, *A császárváros védelmében, győri főkapitányság története 1526–1598,* Győr, 1999. http://www.3d.hu/hkkk/files/tanacsadok/palffy_europa.pdf

Pálffy, 1999B = Pálffy Géza, *A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században,* TSz, 41 (1999), 331–366.

Pálffy, 2002 = Pálffy Géza, *A magyar nemesség bécsi integrációjá-nak színterei a 16-*

17. században, in *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György, Budapest, 2002, 307–331. (Gazdaság és társadalomtörténeti kötetek, 2).

Pálffy, 2003 = Pálffy Géza, *A magyar nemesség I. Ferdinánd udvarában,* TSz, 65 (2003), 45–69.

Pálffy, 2004 = Pálffy Géza, *Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbélésérõl és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról,* Századok, 138 (2004), 1005–1101.

Papp, 1940 = Papp Márta, *Brutus János Mihály és Báthory István király magyar humanistái,* Budapest, 1940.

Partner, 1990 = Partner, Peter, *The Pope's Men. The Papal Civil Service in the Renaissance*, Oxford, 1990.

Paschini, 1953 = Paschini, Pio, *Una famiglia di curiali: I Maffei di Volterra,* Rivista di Storia della Chiesa in Italia, 7 (1953).

Pataki Füsüs, 1626 = Pataki Füsüs János, *Királyoknak tüköre,* Bártfa, 1626.

Péch Antal, 1884 = Péch Antal, *Alsó-magyarország bányamívelésének története,* I. Budapest, 1884.

Pellecchia, 1992 = Pellecchia, Linda, *Architects Read Vitruvius. Renaissance Interpretations of the Atrium of the Ancient House,* The Journal of the Society of Architectural Historians, Vol. 51, No. 4 (Dec., 1992).

Perecz, 2002 = Perecz László, *Változatok a magyar filozófiára: A „nemzeti filozófia" toposza a magyar filozófiatörténetben,* Magyar Tudomány, 2002.

Perecz, 2007 = Perecz László, *„Magyar gondolkodás": ázsiai vagy bujdosó? Karácsony Sándor és Prohászka Lajos a „nemzeti filozófiáról",* Magyar Tudomány, 2007/3.

Pethő, 1660 = Gersei Pethő Gergely, *Rövid magyar krónika,* Bécs, 1660.

Pfisterer, 1999 = Ulrich Pfisterer, *Phidias und Polyklet von Dante bis Vasari. Zu Nachruhm und künstlerischer Rezeption antiker Bildhauer in der Renaissance,* Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft, 26. Bd. (1999).

Pintér, 1909 = Pintér Jenő, *A magyar irodalom története,* II, Budapest, 1909.

Pirnát, 1996 = Pirnát Antal, *Balassi Bálint poétikája,* Budapest, 1996. (Humanizmus és Reformáció, 24).

Radvánszky, 1904 = Radvánszky Béla, *Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai codexek szövege szerint,* Függelék: *Balassa és Rimay „Istenes énekei"-nek bibliographiája,* Budapest, 1904.

Récsey, 1896 = Récsey Viktor, *„Balassa Bálintnak Esztergom alá való készülete és eleste",* Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat első Évkönyve, Esztergom, 1896, 55–79.

Régi az újban, 2005 = *Régi az újban,* szerk. Bene Sándor, Kecskeméti Gábor, Helikon, 2005/3.

Régi Magyar Költők Tára XVII. század (szerk.: Klaniczay Tibor és Stoll Béla) *1. kötet. A Tizenötéves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete.* szerk. Bisztray Gyula, Klaniczay Tibor, Nagy Lajos, Stoll Béla, Budapest, Akadémiai, 1959. (A továbbiakban: RMKT XVII. 1.).

Révész, 1859 = Révész Imre, *Magyar tanulók Wittenbergben Melanchthon haláláig,* Magyar Történelmi Tár, VI, Pest, 1859.

Rhetorica ad Herennium, I,8,12.

Richter, 1902 = Richter Ede, *Két episod Balassa Bálint életéből,* Századok, 1902, 912–918.

Ricoeur, 1999A = Ricoeur, Paul, *Emlékezet – felejtés–történelem,* in *Narratívák 3. A kultúra narratívái,* vál. N. Kovács Tímea, szerk. Tomka Beáta, Budapest, Kijárat, 1999.

Ricoeur, 1999B = Ricoeur, Paul, *A hármas mimézis,* in Uő, *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok,* Budapest, Osiris, 1999.

Riffaterre, 2001 = Riffaterre, Michael, *Az intertextus nyoma*, in *Olvasáselméletek*, szerk. Dobos István, Debrecen, 2001.

Rigán, 2005 = Rigán Lóránd, *Foucault futó kalandja,* Korunk, 2005, Szeptember.

Rimay, 1992 = Rimay János *Írásai,* sajtó alá rend. Ács Pál, Budapest, 1992.

Ritoók, 1968 = Ritoók, Ágnes, *Ein ungarischer Schüler Melanchthons: Bódog Józsa,* Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, 1968.

Ritoókné Szalay Ágnes, 1976 = Ritoókné Szalay Ágnes, *„Írják gyermek-képben",* ItK 1976/5-6, 681–684.

RMDE, I, 1960 = *Régi Magyar Drámai Emlékek,* I, kiad. Kardos Tibor, Dömötör Tekla, Budapest, 1960.

RMKT VII, 1912 = *Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei. 1560–1566. Erdélyi Máté, Fráter Gáspár, Pesti György, Kükullei Névtelen, Torkos János, Varsányi György, Szerémi Illyés, Dávid Ferenc, Huszár Gál, Mélius Péter, Németi Ferenc, Szendrei Névtelen, Besenyei Jakab, Tuba Mihály, Bornemisza Péter, Karádi Névtelen, Felnémeti Névtelen, Dobokai Mihály és névtelenek énekei; Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról,* kiad. Szilády Áron, Bp., 1912; Szilády Áron, *Jegyzetek a régi magyar költők tára hetedik kötetéhez,* kiad. Dézsi Lajos, I–II, Bp., 1926.

RMKT XI, 1999 = *Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei. Kozárvári Mátyás, Decsi Gáspár, Decsi Mihály, Tolnai Fabricius Bálint, Pécsi János, Murád dragomán (Somlyai Balázs), Szepesi György, Vajdakamarási Lőrinc, Skaricza Máté, Zombori Antal, Tardi György, Tasnádi Péter, Hegedűs Márton, Moldvai Mihály és ismeretlen szerzők énekei 1579–1588,* kiad. Ács Pál, Budapest, Akadémiai–Orex, 1999.

RMKT XVII/1, 1959 =*Régi Magyar Költők Tára XVII. század. A tizenötéves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete,* kiad. Bisztray Gyula, Klaniczay Tibor, Nagy Lajos és Stoll Béla, Budapest, Akadémiai, 1959.

RMNY 260 = *Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról,* Abrudbánya, 1569.

RMNy 307 = *Decretum, azaz Magyar- és Erdélyországnak törvénykönyve,* Kolozsvár, Heltai, 1571.

RMNy 333 = Bornemisza Péter, *Első része az evangéliomokból és az epistolákból való tanúságoknak,* Sempte, 1573.

RMNy 422 = Bornemisza Péter, *Negyedik része az evangéliomokból és az epistolákból való tanúságoknak,* Sempte, 1578.

RMNy 432 = Bornemisza Péter, *Ötödik és utolsó része az evangéliomokból és az epistolákból való tanúságoknak,* (Sempte), Detrekő, 1579.

Rohrbacher, 1888 = Rohrbacher Miklós, *Tata története,* Tata, 1888.

Rorty, 1982 = Rorty, Richard, *Consequences of Pragmatism,* Minneapolis, University of Minnesota Press, 1982.

Rorty, 1994 = Rorty, Richard, *Esetlegesség, irónia és szolidaritás,* ford. Boros János, Csordás Gábor, Pécs, Jelenkor, 1994.

Rorty, 1997 = Rorty, Richard, *Heideggerről és másokról,* ford. Barabás András, Beck András, Bujalos István, Kelemen István, Vitézy Zsófia, Pécs, Jelenkor, 1997.

Rorty, 1998 = Rorty, Richard, *Megismerés helyett remény,* ford. Boros János, Pécs, Jelenkor, 1998.

Sakrausky, 1989 = Sakrausky, Oskar, *Primus Truber. Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk,* Wien–Ljubljana, 1989.

Salinger, [1970] = Salinger, Jerome David, *Magasabbra a tetőt ácsok – Seymour: bemutatás,* ford. Tandori Dezső, Budapest, Európa, [1970]. (Modern Könyvtár, 182).

Schesaeus, 1979 = Schesaeus, Christianus, *Opera quae supersunt omnia,* ed. Csonka Ferenc, Budapest, 1979.

Schesäus, 1996 = Schesäus, Christian, *Historia Annae Kendi […],* ed. Wittstock, Joachim, Nussnächer, Gernot, Cluj-Napoca, 1996.

Scheseus, 1797 = Scheseus, Christian, *Ruinae* Pannonicae... Cibinii 1797.

Schulek, 1936 = Schulek Tibor, *Újabb adatok Balassi Bálint életéhez,* Protestáns Szemle, 1936.

Schulek, 1939 = Schulek Tibor, *Bornemisza Péter*, Sopron–Budapest–Győr, 1939.

Schutte, 1991 = Schutte, Anne Jacobson, *Irene di Spilimbergo. The Image of a Creative Woman in Late Renaissance Italy, Renaissance Quarterly*, Vol. 44, No. 1 (Spring, 1991).

Searle, 2005 [1994] = Searle, John R., *Mire nem jó az irodalomelmélet?* Helikon, 2005/3, 279–308 (*Literary Theory and its Discontents,* New Literary History 25., 1994, 637-665).

Simor, 2004 = Simor András, *Kötelezvény és halhatatlanság,* Ezredvég, XIV. évfolyam, 10. szám, 2004. október. http://magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/0410/04103.html#bgy

Ślaski, 1999 = Ślaski, Jan, *Balassi Bálint és a lengyelek,* ItK, 1999/5–6, 655–660. http://www.itk.iti.mta.hu/1999-56/slaski.htm

Sokal–Bricmont, 2000 = Sokal, Alain, Bricmont, Jean, *Intellektuális imposztorok – posztmodern értelmiségiek visszaélése a tudománnyal,* Budapest, Typotex, 2000.

Spangar, 1738 = Spangar András, *Magyar krónika*..., Kassa, 1738.

Steiner, 1933 = Steiner Erzsébet, *Művelődéstörténeti korkép az 1492-től 1552-ig terjedő időkről Brutus János Mihály Magyar históriája alapján,* Debrecen, 1933.

Stoll, 1994 = Stoll Béla, *Utószó. Pataki Névtelen (Balassi Bálint?), Eurialus és Lucretia históriája,* in *XVI. századi költőkből,* vál., utószó Stoll Béla, Budapest, 1994, 202–244, 294. (A Magyar Költészet Kincsestára, 20).

Sudár, 2005 = Sudár Balázs, *A Palatics-kódex török versgyűjteményei. Török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban,* Budapest, Balassi, 2005. (Humanizmus és Reformáció).

Sz.Sz.G. regeszta = Szentmártoni Szabó Géza, *Regeszták Balassi Bálint életéhez,* (kézirat).

Szabó G, 1998A = Szabó G. Zoltán, *A Hymnus Istene (Isten és sors összefüggései Kölcsey Hymnusában),* in *A magyar művelődés és a kereszténység. La civiltà ungherese e il cristianesimo. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14,* szerk, Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Budapest–Szeged, 1998.

Szabó G, 1998B = Szabó G. Zoltán, *Kölcsey Hymnusáról,* ItK, 1998, 114–144.

Szabó, 1999 = Szabó András, *Respublica Litteraria,* Budapest, Balassi, 1999. (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 2).

Szádeczky, 1887 = Szádeczky Lajos, *Báthory István lengyel királlyá választása, 1574–1576,* Budapest, 1887.
Szakály–Scholz, 1986 = *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata [1548–1552],* kiad. Szakály Ferenc, ford. Scholz László, Budapest, 1986. (Bibliotheca Historica).
Szakály, 1994 = Szakály Ferenc, *Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában,* Budapest, 1994. (História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből, 5).
Szalay, 1854 = *Magyarország története,* IV, Lipcse, 1854.
Szalay, 1859 = Szalay László, *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században,* Pest, 1859.
Széchy, 1905 = Széchy Károly, *Báró Balassa Bálint és Gr. Zrínyi Miklós,* Budapest, 1905.
Szederkényi, 1897 = Szederkényi Nándor, *Heves vármegye története,* II, Eger, 1897.
Szekfű, 1935 = Szekfű Gyula, *Magyar történet,* XVI. sz., Budapest, 1935.
Szekfű, 1942 = Szekfű Gyula (szerk.), *Magyarság és szlávok,* Budapest, 1942.
Szelestei N., 1992 = Szelestei N. László, *Hranicae Mátyás bejegyzései egy Eber-féle Calendarium historicumban,* Lymbus. Művelődéstörténeti Tár, IV, Szeged, 1992.
Szemelvények, 1888 = *Szemelvények Balassa Bálint költeményeiből,* Tanulók Olvasó Tára, szerk. Jancsó Benedek, Boros Gábor, Budapest, 1888.
Szenci Molnár, 1898 = Szenczi Molnár Albert *Naplója, levelezése és irományai*, kiad. Dézsi Lajos, Budapest, 1898.
Szentmártoni Szabó, 1994 = Szentmártoni Szabó Géza, *Balassi Bálint halála,* in *Epicédium a Balassi fivérek, Bálint és Ferenc halálára,* sajtó alá rend. Ács Pál, Budapest, Balassi, 1994, 78–86.
Szentmártoni Szabó, 1996 = Szentmártoni Szabó Géza, *Balassi Bálint képmása és a Balassa-család osgalériája,* in *Tarnai Andor-emlékkönyv,* szerk. Kecskeméti Gábor, Budapest Universitas, 1996, 255–259.
Szentmártoni Szabó, 1999 = Szentmártoni Szabó Géza, *Balassi kötetkompozíciójának rejtelmei,* ItK, 1999/5–6, 635–646.
Szentmártoni Szabó, 2000 = Szentmártoni Szabó Géza, *Balassi Bálint jelmondatáról,* in *Nemeskürty István köszöntése. Hommage a Tanár Úr,* [Budapest], Szabad Tér, 2000. május 14., 89–92.
Szentmártoni Szabó, 2003A = Szentmártoni Szabó Géza, *Muthnoky Mihály végrendelete,* Lymbus, Budapest, 2003.
Szentmártoni Szabó, 2003B = Szentmártoni Szabó Géza, *Gyarmati Balassa Ferenc epitáfiuma,* in Lymbus, Budapest, 2003.
Szentmártoni Szabó, 2004 = Szentmártoni Szabó Géza, *Balassi az Oceanum-tenger partján*, Magyar Napló, 2004. Szeptember, 20–25.
Szentmártoni Szabó, 2005A = Szentmártoni Szabó Géza, *A fele sem tréfa, Humor a régi magyar irodalomban,* Bárka, 2005/5. http://www.bmk.iif.hu/barka/archivum/barka_200505.pdf
Szentmártoni Szabó, 2005B = Szentmártoni Szabó Géza, *Balassi Bálint és a gyűrű ura,* Napkút, 2005/1. http://www.inaplo. hu/na/2005_01/032.htm
Szentmártoni Szabó, 2005C = Szentmártoni Szabó Géza, *Megjegyzések Gömöri György* Merre bujdosott Balassi? *című írásához,* Magyar Napló, 2005/1, 32–33.
Szentpéteri, 1697 = Szent-Péteri István, *Táncz pestise,* Debrecen, 1697.
Szentpéteri, 2005 = Szentpéteri Márton, *Donald R. Kelley: The Decent of Ideas. The History of Intellectuel History,* ismertetés, Helikon, 2005/3, 353–357.

Szepesi, 1581 = Szepesi György, *Historia cladis turcicae ad Nadudvar […] duce […] Francisco Gesti*, Kolozsvár, 1581.
Szepessy, 1978 = Szepessy Tibor, *Egy ismeretlen Rimay-levél,* ItK, 82(1978), 496–498.
Szepsi csombor, 1979 = Szepsi Csombor Márton, *Europica varietas,* szöveggond., jegyzetek Kulcsár Péter, előszó Kovács Sándor Iván, a versbetéteket ford. Weöres Sándor, Budapest, 1979.
Szilády, 1879 = Szilády Áron, *Gyarmathy Balassa Bálint költeményei,* Budapest, 1879.
Szilády, 1882 = Szilády Áron, *Észrevételek Károlyi Árpád „I. Balassi Bálint életéből" című közleményéhez,* Századok, 1882, 845–851.
Szilasi 2003A = Szilasi – http://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/filologia
Szilasi 2003B = Szilasi László, „Nem ma". http://magyar-irodalom.elte.hu/ arianna/filologia/ nemma.html# _edn46
Szilasi, 1992 = Szilasi, *Még egyszer a Pataki Névtelenről (történeti poétika és dekonstrukció, névtelenség és dialogicitás),* ItK, 1992/5–6, 646–675.
Szilasi, 1997 = Szilasi László, *Szövegosztályok Bornemisza Péter Ördögi kísértetek című művében,* in *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére,* Szeged, 1997. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35).
Szilasi, *Mediocris* = Szilasi László, *Mediocris Wathay avagy A szemérmes extractor (Funkcióváltás, hierarchiamódosítás és eszközcsere: a Balassi-imitáció változatai Wathay Ferenc költészetében),* http://szelence.com/tan/szilasi_ wathay.html
Szili, 1993 = Szili József, *Az irodalomfogalmak rendszere,* Budapest, 1993.
Szili, 2005 = Szili József, *Irodalomtudat-hasadás,* Budapest, Balassi, 2005.
Szőnyi, 1999 = Szőnyi György Endre, *Az énformálás petrarkista technikái Balassi Bálint és Philip Sidney költészetében,* ItK, 1999/3–4, 251–272.
Szöveggyűjtemény, 1998 = *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény,* I, *Humanizmus,* szerk. Ács Pál, Jankovics József, Kőszeghy Péter, Budapest, 1998.
Szöveggyűjtemény, 2000 = *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény,* II, *A 16. század magyar nyelvű világi irodalma,* szerk. Jankovics József, Kőszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza, Budapest, 2000.
Takáts–Eckhart–Szekfű, 1915 = Takáts Sándor, Eckhart Ferenc, Szekfű Gyula (szerk.), A *budai basák magyar nyelvű levelezése,* Budapest, 1915.
Takáts József, 2006 = Takáts József, *Módszertani berek, Írások az irodalomtörténet-írásról,* University of Jyväskylä, 2006.
Takáts, 1899 = Takáts Sándor, *A Fuggerek mint marhakereskedők* 1899. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 6 (1899), 335–336.
Takáts, 1907 = Takáts Sándor, *Balassa véd,* Budapesti Hírlap, 1907, 288. szám.
Takáts, 1915 = Takáts Sándor, *Rajzok a török világból,* I, Budapest, 1915.
Takáts, 1927 = Takáts Sándor, *Szegény magyarok,* Budapest, 1927.
Takáts, 1928 = Takáts Sándor, *Régi magyar kapitányok és generálisok*, 2. kiad., Budapest, 1928.
Takáts, 1930 = Takáts Sándor, *Régi idők, régi emberek,* 2. kiad., Budapest, 1930.
Takáts, 1979 = Takáts Sándor, *Bajvívó magyarok,* 3. kiad., Budapest, 1979.
Tardy, 1979 = Tardy Lajos, *Régi hírünk a világban,* Budapest, 1979.
Teleki, 1821 = Teleki József, *A magyar nyelvnek tökéletesítése…,* Pest, 1821.
Teschler, 1906 = Teschler Béla, *Liptó-Ujvár története,* Liptószentmiklós, 1906.
Thallóczy, 1878 = Thallóczy Lajos,*Bornemisza Péter és a posztillák,* TT, 1878, 383–387.

Thallóczy, 1885 = Thallóczy Lajos, *Csömöri Zay Ferenc (1505–1570),* Budapest, 1885. (Magyar Történeti Életrajzok).

Thaly, 1890 = Thaly Kálmán: *Balassa Bálint életéből,* Századok, 1890.

Thompson, 1993 = Thompson, Martyn P., *Reception Theory and the Interpretations of Historical Meaning,* History and Theory, Vol. 32, No. 3 (Oct., 1993), 248–272.

Tilkovszky, 1989 = Tilkovszky Loránt, *Teleki Pál titokzatos halála*, Budapest, 1989.

Toews, 1987 = Toews, John E., *Intellectual History after the Linguistic Turn. The Autonomy of Meaning andthe Irreductibility of Experience,* American Historical Review, 92 (1987), 4. vol., 879–907.

Toldy, 1868 = Toldy Ferenc, *Brutus János Mihály. 1517–1592,* in Uő, *Magyar államférfiak és írók,* I, Pest, 1868.

Toldy, 1870 = Toldy Ferenc, *Bornemisza Péter,* in Uő, *Magyar költők élete,* I, Pest, 1870.

Toldy–Nagy, 1863–76 = *Brutus János Mihály magyar históriája,* kiad. Toldy Ferenc, Nagy Iván, I–III, 1863–1876.

Tóth István, 1975 = Tóth István, *Egykorú kiadatlan levél Balassi Bálint elbújdosásáról,* MKsz, 1975, 61–66.

Tóth István, 1970 = Tóth István, *Az Eurialus és Lucretia című széphistóriánk szerzőségének kérdése,* in Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1970, 73–94.

Tóth István, 1977 = Tóth István, *Balassi Bálint apácaszöktetése és a Fulvia-kérdés,* ItK, 1977, 390.

Tóth Tünde, 2001 = Tóth Tünde, *Balassi Bálint Lengyelországban. Mit mondanak az életrajzi adatok?* In *Miscellanea, tanulmányok a régi magyar irodalomból,* szerk. Szentpétery Márton, Bp., 2001, 35–48.

Tőzsér, 2001 = Tőzsér János, *Miért olyan népszerűtlen a kései Wittgenstein manapság az analitikus filozófusok körében?,* Magyar Filozófiai Szemle, 2001/3, 302–320.

Ungnád, 1986 = *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazása* (részletek Franciscus Omichius, Johann von Schlenitz feljegyzéseiből és Stephan Gerlach naplójából), ford. Kovács József László, jegyz. Fenyvesi László, Budapest, 1986. (Ritkaságok).

S. Varga, 2005 = S. Varga Pál, *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban,* Budapest, Balassi, 2005.

Stoll, *Eurialus és Lucretia,* 1994 = Pataki Névtelen (Balassi Bálint?), *Eurialus és Lucretia históriája*, in *XVI. századi költőkből,* sajtó alá rendezte és válogatta Stoll Béla Bp. 1994, 202-244, 294.

Varjas, 1944 = Varjas Béla, *Balassa-kódex,* Budapest, 1944.

Varjas, 1976 = Varjas Béla, *Balassi nagyciklusa,* ItK,1976/5–6, 585–612.

Varjas, 1982 = Varjas Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei,* Budapest, 1982.

Verdon–Henderson, 1991 = Verdon, Timothy, Henderson, John (ed.), *Christianity and the Renaissance. Image and Religious Imagination in the Quattrocento,* Syracuse, 1991, esp. Part III.

Veress, 1911 = Veress Endre, *Berzeviczy Márton (1538–1596),* Budapest, 1911. (Magyar Történeti Életrajzok).

Veress, 1937 = Veress Endre, *Báthory István király (Terror hostium),* Budapest, 1937.

Veress, 1944 = Veress Endre, *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése,* I–II, Kolozsvár, 1944.

Vickery, 1966 = Vickery, John B. (ed.), *Myth and Literature. Contemporary Theory and Practice*, Lincoln, University of Nebraska Press, 1966.

Vocelka, 1976 = Karl Vocelka, *Habsburgische Hochzeiten, 1550–1600. Kulturgeschichtliche Studien zum manieristischen Repräsentationsfest,* Wien–Köln–Graz, 1976.

Waldapfel, 1926 = Waldapfel József, *Balassi Bálint költeményeinek kronológiája*, ItK, 1926, 185–210.

Waldapfel, 1940 = Waldapfel József, *Magyarország sorsának XVI. századi lengyel visszhangjához,* EPhK, 1940.

Watthay, 1976 = Watthay Ferenc *Énekeskönyve,* I–II, hasonmás, utószó, jegyz. Nagy Lajos, szöveggond. Belia György, Budapest, 1976.

Weintraub, 1966 = Weintraub, Wiktor, *Italian–Polish Cultural Relations,* Slavic Review, Vol. 25, No. 1. (1966 márc.)

White, 1973 = White, Hayden, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe,* Baltimore, Johns Hopkins UP, 1973.

Withers, 1966 = Withers, Charles W. J., *Encyclopaedism, Modernism and the Classification of Geographical Knowledge,* Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, Vol. 21, No. 1. (1996), 275–298. (Encyclopaedism and geographical knowledge before 1728).

Zakar, 1983 = Zakar András, *Teleki Pál halála,* Bécs, 1983.

Zákonyi, 1934 = Zákonyi Mihály, *Balassi Bálint születési éve,* in Esztergom Évlapjai. Annales Strigonienses, Esztergom, 7 (1934), 14–17.

Zichy, 1876 = Id. Gr. Zichy Edmund (kiad.), *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez,* I, *1590–1600. Történelmi bevezetéssel, II, 1601–1616*, bev. ifj. Kubinyi Miklós, Budapest, 1876.

Zimmermann, 1937 = Zimmermann, Bernhard Hans, *Hans Ungnad, Freiherr von Sonneck, als Förderer der reformatorischen Bestrebungen bei den Südslawen,* Südost-Forschungen, 2(1937), 36–58.

Zoványi, 1922 = Zoványi Jenő, *A reformáczió Magyarországon 1565-ig,* Budapest, 1922 (reprint: 1986).

Zsilka, 1991 = Zsilka Tibor, *A dekonstruált (szöveg) struktúra,* Szemiotikai szövegtan, 1991/3, 62–68.

Zsindely, 1973 = Zsindely Endre, *Pesti Bódog Józsa levelezése Bullinger Henrikkel,* Studia et Acta Ecclesiastica, 1973.

Zsinka, 1913 = Zsinka Ferenc, *Magyar műtörténeti vonatkozások Brutus János történetíró könyvében,* Művészet, 12 (1913), 1. sz.